

Año LVI. urtea

138 - 2024

Uztaila-abendua

Julio-diciembre

FONTES

LINGVÆ

VASCONVM

STVDIA ET DOCUMENTA

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LVI. urtea - N.º 138. zk. - 2024

Uztaila-abendua / Julio-diciembre

FONTES LINGUAE VASCONUM. STUDIA ET DOCUMENTA

Euskal hizkuntzalaritzako aldizkaria, 1969. urteaz geroztik argitaratua.

Seihilabetekaria.

<https://revistas.navarra.es/index.php/FLV/>

ARGITALPEN BATZORDEA:

ZUZENDARIA: Ekaitz Santazilia Salvador (Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Espainia).

ERREDAKZIO KONTSEILUA: Dorota Krajewska (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Espainia) • Beatriz Landa Arana (Nafarroako Gobernua, Espainia) • Eneko Zuloaga San Román (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Espainia)

BATZORDE ZIENTIFIKOA: Carolyn J. Benson (Columbia University, AEB) • Iñaki Camino Lertxundi (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Espainia) • Lyle R. Campbell (University of Hawai'i at Mānoa, AEB) • Lisa L. Cheng (Leiden University, Herbehereak)

Greville G. Corbett (University of Surrey, Erresuma Batua) • Jeroen Darquennes (Université de Nemur, Belgika) Joaquín Gorrochategui Churrua (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Espainia)

Juan Manuel Hernández-Campoy (Universidad de Murcia, Espainia) • José Ignacio Hualde (University of Illinois at Urbana-Champaign, AEB) • Iraide Ibarretxe-Antuñano (Universidad de Zaragoza, Espainia)

Georg A. Kaiser (Universität Konstanz, Alemania) • Joseba Andoni Lakarra Andrinua (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Espainia) • Danilo Manera (Università degli Studi di Milano, Italia) • Céline Mounole Hiriart-Urruty (Université de Pau et des Pays de l'Adour, IKER UMR5478, Frantzia) • Maria Polinsky (University of Maryland, AEB)

Liina Pylkkanen (New York University, AEB) • Gijsbert Rutten (Leiden University, Herbehereak)

Mario Santana (University of Chicago, AEB) • Blanca Urgell Lázaro (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Espainia).

IDAZKARIA: Sagrario Esnoz Vidaurre (Nafarroako Gobernua, Espainia).

ERREDAKZIOA ETA ADMINISTRAZIOA:

Nafarroako Gobernua. Argitalpen Bulegoa
Navarrerria kalea, 39. 31001 Iruña
TEL: 848 424 732 • fontes@navarra.es

HARPIDETZAK:

Nafarroako Gobernuaren Argitalpen Funtza
Navas de Tolosa kalea, 21. 31002 Iruña
TEL: 848 427 121

fondo.publicaciones@navarra.es
<https://publicaciones.navarra.es>

Artikuluak ataleko testuendako, sistema anonimo bat erabiliko da (itsu bikoitza), kanpoko gutxienez ere bi aditu izanen direlarik aztertzaile.

Testuen gaineko erantzukizun osoa egileena da.

Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) lizentzia baten azpian.

Aldizkari hau ondoko hauetan dago sartuta:

Capes; Centro de Documentación César Borgia; COPAC; Copernicus International (ICI); Dialnet; DICE; DOAJ; EBSCO Essentials; Emerging Sources Citation Index (ESCI, Web of Science); ERIH Plus; Generalif; INGUMA; InRech; ISOC; ISSN Register online; Latindex; Linguist List; MIAR; MLA-Modern Language Association database; NPI-Norwegian Register for Scientific Journals; Recolecta; REGESTA IMPERII; ResearchBib; RESH; Road; Scientific Indexing Services; Scopus; SJIF; SUDOC; ULRICH's; ZDB. ICV (ICI) 2020 = 85.10 ICDS (MIAR): 10 • Dialnet Métricas 2023: 0,01 (C4/C4) • Journal Citation Reports (JCR) 2023: JIF 0,1; JCI 0,3; Language & Linguistics Q3, Linguistics Q4, Literature Q3 • Scopus (2023): CiteScore 0,7; SJR 0,164 (Q2); SNIP 0,449. Classified in CIRC group C and in CARHUS group D.

© Nafarroako Gobernua. Kultura eta Kirol Departamentua
Vianako Printzea Erakundea-Kultura Zuzendaritza Nagusia

© Egileena.

LG NA 184-1969
ISSN: 0046-435X • ISSN-e: 2530-5832 • ISSN-L: 0046-435X

DISEINUA: Giovanni Malucelli
KONPOSIZIOA: NB Servicios Gráficos
INPRIMAKETA:

FONTES LINGVAE VASCONUM. STUDIA ET DOCUMENTA

Revista de lingüística vasca, editada desde 1969.

Publicación semestral.

<https://revistas.navarra.es/index.php/FLV/>

CONSEJO EDITORIAL:

DIRECTOR: Ekaitz Santazilia Salvador (Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa, España).

CONSEJO DE REDACCIÓN: Dorota Krajewska (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, España) • Beatriz Landa Arana (Gobierno de Navarra, España) • Eneko Zuloaga San Román (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, España)

COMITÉ CIENTÍFICO: Carolyn J. Benson (Columbia University, EEUU)

Iñaki Camino Lertxundi (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, España)

Lyle R. Campbell (University of Hawai'i at Mānoa, EEUU). Lisa L. Cheng (Leiden University, Países Bajos)

Greville G. Corbett (University of Surrey, Reino Unido) • Jeroen Darquennes (Université de Nemur, Bélgica)

Joaquín Gorrochategui Churruca (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, España)

Juan Manuel Hernández-Campoy (Universidad de Murcia, España) • José Ignacio Hualde (University of Illinois at Urbana-Champaign, EEUU) • Iraide Ibarretxe-Antuñano (Universidad de Zaragoza, España)

Georg A. Kaiser (Universität Konstanz, Alemania) • Joseba Andoni Lakarra Andrinua (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, España)

Danilo Manera (Università degli Studi di Milano, Italia) • Céline Mounole Hiriart-Urruty (Université de Pau et des Pays de l'Adour, IKER UMR5478, Francia) • Maria Polinsky (University of Maryland, EEUU)

Liina Pyllkanen (New York University, EEUU) • Gijsbert Rutten (Leiden University, Países Bajos)

Mario Santana (University of Chicago, EEUU)

Blanca Urgell Lázaro (Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, España).

SECRETARIA: Sagrario Esnoz Vidaurre (Gobierno de Navarra, España).

REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN:

Gobierno de Navarra. Negociado de Publicaciones

Navarrería, 39. 31001 Pamplona

TEL: 848 424 732 • fontes@navarra.es

SUSCRIPCIONES:

Fondo de Publicaciones del Gobierno de Navarra

Navas de Tolosa, 21. 31002 Pamplona

TEL: 848 427 121

fondo.publicaciones@navarra.es

<https://publicaciones.navarra.es>

Los textos de la sección de Artículos serán sometido a un sistema anónimo (doble ciego) de revisión por pares de al menos dos especialistas externos.

El contenido de los textos es de exclusiva responsabilidad de los autores.

Licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial 4.0 Internacional (CC BY-NC 4.0).

Revista incluida en:

Capes; Centro de Documentación César Borgia; COPAC; Copernicus International (ICI); Dialnet; DICE; DOAJ; EBSCO Essentials; Emerging Sources Citation Index (ESCI, Web of Science); ERIH Plus; Generalif; INGUMA; InRech; ISOC; ISSN Register online; Latindex; Linguist List; MIAR; MLA-Modern Language Association database; NPI-Norwegian Register for Scientific Journals; Recolecta; REGESTA IMPERII; ResearchBib; RESH; Road; Scientific Indexing Services; Scopus; SJIF; SUDOC; ULRICH's; ZDB. ICV (ICI) 2020 = 85.10 ICDS (MIAR): 10 • Dialnet Métricas 2023: 0,01 (C4/C4) • Journal Citation Reports (JCR) 2023: JIF 0,1; JCI 0,3; Language & Linguistics Q3, Linguistics Q4, Literature Q3 • Scopus (2023): CiteScore 0,7; SJR 0,164 (Q2); SNIP 0,449. Classified in CIRC group C and in CARHUS group D.

© Gobierno de Navarra. Departamento de Cultura y Deporte
Dirección General de Cultura-Institución Príncipe de Viana

© De los autores

DL NA 184-1969

ISSN: 0046-435X • ISSN-e: 2530-5832 • ISSN-L: 0046-435X

DISEÑO: Giovanni Malucelli

COMPOSICIÓN: NB Servicios Gráficos

IMPRESIÓN:

FONTES LINGUAE VASCONUM. STUDIA ET DOCUMENTA

Journal of Basque Linguistics, aimed at the academic community and published since 1969.

Biannual publication.

<https://revistas.navarra.es/index.php/FLV/>

EDITORIAL BOARD:

CHIEF EDITOR: Ekaitz Santazilia Salvador (Public University of Navarre/Nafarroako Unibertsitate Publikoa, Spain).

EDITORIAL BOARD: Dorota Krajewska (University of the Basque Country/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Spain) • Beatriz Landa Arana (Government of Navarre, Spain) • Eneko Zuloaga San Román (University of the Basque Country/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Spain)

SCIENTIFIC COMMITTEE: Carolyn J. Benson (Columbia University, USA) • Iñaki Camino Lertxundi (University of the Basque Country/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Spain) • Lyle R. Campbell (University of Hawai'i at Mānoa, USA). • Lisa L. Cheng (Leiden University, The Netherlands)

Greville G. Corbett (University of Surrey, UK) • Jeroen Darquennes (Université de Namur, Belgium).

Joaquín Gorrochategui Churruga (University of the Basque Country/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Spain)

Juan Manuel Hernández-Campoy (Universidad de Murcia, Spain)

José Ignacio Hualde (University of Illinois at Urbana-Champaign, USA)

Iraide Ibarretxe-Antuñano (Universidad de Zaragoza, Spain) • Georg A. Kaiser (Universität Konstanz, Germany)

Joseba Andoni Lakarra Andrinua (University of the Basque Country/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Spain)

Danilo Manera (Università degli Studi di Milano, Italy) • Céline Mounole Hiriart-Urruty

(Université de Pau et des Pays de l'Adour, IKER UMR5478, France) • Maria Polinsky (University of Maryland, USA)

Liina Pytkkanen (New York University, USA) • Gijsbert Rutten (Leiden University, The Netherlands)

Mario Santana (University of Chicago, USA)

Blanca Urgell Lázaro (University of the Basque Country/Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU, Spain).

SECRETARY: Sagrario Esnoz Vidaurre (Government of Navarre, Spain).

EDITORIAL OFFICE AND ADMINISTRATION:

Gobierno de Navarra. Negociado de Publicaciones

Navarrería, 39. 31001 Pamplona, Spain

TEL: +34 848 424 732 • fontes@navarra.es

SUBSCRIPTIONS:

Fondo de Publicaciones del Gobierno de Navarra

Navas de Tolosa, 21. 31002 Pamplona, Spain

TEL: +34 848 427 121

fondo.publicaciones@navarra.es

<https://publicaciones.navarra.es>

Texts in the Articles section are subjected to double-blind peer review by at least two external specialists.

The contents of the texts are the sole responsibility of the authors.

Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Journal included in:

Capes; Centro de Documentación César Borgia; COPAC; Copernicus International (ICI); Dialnet; DICE; DOAJ; EBSCO Essentials; Emerging Sources Citation Index (ESCI, Web of Science); ERIH Plus; Generalif; INGUMA; InRech; ISOC; ISSN Register online; Latindex; Linguist List; MIAR; MLA-Modern Language Association database; NPI-Norwegian Register for Scientific Journals; Recolecta; REGESTA IMPERII; ResearchBib; RESH; Road; Scientific Indexing Services; Scopus; SJIF; SUDOC; ULRICH's; ZDB. ICV (ICI) 2020 = 85.10 ICDS (MIAR): 10 • Dialnet Métricas 2023: 0,01 (C4/C4) • Journal Citation Reports (JCR) 2023: JIF 0,1; JCI 0,3; Language & Linguistics Q3, Linguistics Q4, Literature Q3 • Scopus (2023): CiteScore 0,7; SJR 0,164 (Q2); SNIP 0,449. Classified in CIRC group C and in CARHUS group D.

© Government of Navarre. Department for Culture and Sports
General Directorate of Culture-Príncipe de Viana Institution

© The authors.

LD NA 184-1969

ISSN: 0046-435X • ISSN-e: 2530-5832 • ISSN-L: 0046-435X

DESIGNED BY: Giovanni Malucelli

LAYOUT BY: NB Servicios Gráficos

PRINTED BY:

Country of Publisher: Spain

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LVI. urtea - N.º 138. zk. - 2024

Uztaila-abendua / Julio-diciembre

ARTIKULUAK / ARTÍCULOS / ARTICLES

(Euskal) ipuingintzaren gakoak: Iban Zalduren «Ipuina adulterioa da» Mikel Ayerbe Sudupe	325
Sluicing in Basque: a move-and-delete analysis Irene Macazaga Núñez	341
Hiru euskal testu argitara: Getariako eskutitzak (1796-1797) Olatz Leturiaga Angoitia	375
Uxue Apaolazaren «Manoletinak» (<i>Bihurguneko nasa</i>) ipuineko ekfrasiez: irakurketa proposamen bat Leire Iruretagoiena Goikoetxea	421
Aspectos de la formación del <i>Vocabulario Pomier</i> y su relación con el <i>Diccionario Trilingüe</i> : hápax, supuestas voces septentrionales y segundas documentaciones Joseba A. Lakarra	443
Haurtzaroa eta nerabezaroa babesteko Gipuzkoako egoitza-harrerak: euskara, tutelatu ohien bizipenak eta hizkuntza-eskubideak Joana Miguelena Torrado, Odei Guirado Irasuegi, Maria Dosil Santamaria	563
Komunikazio-antsietatea, hezkuntza formala eta euskarazko hizkera informalaren ikas-irakaskuntza Odei Guirado, Alaitz Santos	587
1958ko teatro-testu itzulien lehiaketa Pariseko Eskual Etxean Miren Ibarluzea Santisteban	617
Kontzientzia metalinguistikoa eta eleaniztasuna: berrikusketa bibliografiko bat Artzai Gaspar	649
Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales / Rules for the submission of originals	677

ARTIKULUAK
ARTÍCULOS
ARTICLES

(Euskal) ipuingintzaren gakoak: Iban Zalduaren «Ipuina adulterioa da»

Claves de la cuentística (vasca): «Ipuina adulterioa da» de Iban Zaldúa

---

Keys to (Basque) storytelling: «Ipuina adulterioa da» by Iban Zaldúa

Mikel Ayerbe Sudupe
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
mikel.ayerbe@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0003-0784-5535>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.1>

Argitalpen hau MHLI ikertaldea egiten ari den IT 1579-22 (Eusko Jaurlaritz) proiektuaren eta MINECOK sustatutako PID2021-125952NB-I00 proiektuaren baitan egin da.

Jasotze data: 2024/05/05. Behin-behineko onartze data: 2024/07/22. Behin betiko onartze data: 2024/10/14.

LABURPENA

Iban Zalduaren *Ipuina engainua da* 2022ko liburuko «Ipuina adulterioa da» narrazioa xeheki aztertuko da. Bi plano dituen ipuina izanik –ipuingintzaren inguruko plano metafikzionala eta adulterio-istorio baten kontaketa–, haien arteko mugak nola lautotzen diren behatuko da. Helburu bikoitza du analisiak: (euskal) ipuingintzaz Zalduak eginiko gogoetak biltzea eta, gogoeta horiexek Zalduaren ipuin zehatz horretan nola txertatzen diren berrestez gain, Zalduaren ipuingintzaren zenbait gako aletzea. Era berean, aztertuko dugu ipuingintzaren esentziaren aldeko argudioak eta bestelako gakoak ez direla Elenaren koadernoko plano metafikzionalan gertatzen, adulterioaren abenturaren lerroartean baizik.

Gako hitzak: ipuingintza; Euskal Literatura; metafikzioa; Iban Zaldúa.

RESUMEN

En este artículo se analizará el relato «Ipuina adulterioa da» del libro de cuentos *Ipuina engainua da* (2022). Siendo un cuento con dos planos, un plano metaficcional y otro sobre una historia de adulterio, seguidamente se observará cómo se difuminan los límites entre ambos. El análisis tiene un doble objetivo: recoger las reflexiones de Zaldúa sobre el cuento y, en particular, sobre la cuentística vasca, y confirmar cómo se incorporan estas reflexiones en ese mismo cuento de Zaldúa. A medida que avanza el estudio, dicho estudio determinará que los argumentos a favor de la esencia del cuento no se desarrollan en el plano metaficcional del cuaderno de Elena, sino en el relato ficcional.

Palabras clave: cuentística; Literatura Vasca; metaficción; Iban Zaldúa.

ABSTRACT

This article will analyze the story «Ipuina adulterioa da» from the book *Ipuina engainua da* (2022). Being a tale with two levels, a metafictional plane around the creation of stories, and another one about a story of adultery, it will be observed how the limits of both levels are blurred. The purpose of the analysis is twofold: to gather Zaldúa's reflections on the short story and, in particular, on Basque storytelling, and to confirm how these reflections are incorporated in that specific short story by Zaldúa. As the study progresses, it will determine that the arguments in favour of the essence of the tale are not developed at the level of Elena's notebook, but in the fictional story.

Keywords: short stories; Basque Literature; metafiction; Iban Zaldúa.

1. SARRERA. 1.1. *Ipuina engainua da*. 2. «IPUINA ADULTERIOA DA». 2.1. Aurrekariak eta berridazketa. 2.2. Ipuinaren aurkezpena eta hipotesi nagusia. 3. ELENA-REN KOADERNOA: «IPUINA ADULTERIOA DA, ETA NOBELA FIDELTASUNA».
4. ELENA, ARITZ (ETA KOLDO): ADULTERIOAREN IPUINA. 5. ONDORIOAK.
6. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

2020. urteko azaroa zen Booktegi argitaletxe digitalak Iban Zalduaren «Ipuina adulterioa da –Hitzaurre gisa–» ipuina argitara eman zuenean. *Ipuina* diogu, fikziozko adulterio-istorioa nagusitzen baita kontakizunean. Baina, ipuinak badu saia-keratik ere, Elena protagonistaren ardura nagusia argitaratze bidean den euskarazko ipuin-antologia baterako hitzaurrea idaztea baita. Gisa horretan, ipuinak ageriko bi plano eskaintzen ditu: Elena, Aritz eta Koldoren adulterio-istorioa batetik, eta ipuingintzaren gaineko Elenaren gogoetak, bestalde. Ageriko banaketa hori, ordea, lausotu egiten da ipuinak aurrera egin ahala eta, engainuaren bidetik, amaieran irakurleak ondorioztatu behar du kontuak ez direla aurrez uste bezalakoak. Izan ere, ipuina irakurri ahala jabetzen gara Elenaren plano metafikzionala litzatekeela ipuingintzaren inguruko gogoetak biltzeko eremu aproposena eta, hein batean behintzat, halaxe jasotzen dira plano horretan ipuinaren eta nobelaren arteko gatazka betidanikoaren auziak, egile eta obra zehatzen iruzkinak, zenbait idazleren ipuinlari- edo nobelagile-izaera eta, finean, ipuingintzari loturiko beste hainbat kontu. Alabaina, artikulu honen hipotesi nagusia beste bat da: hain zuzen, ipuin horretan ipuingintzaren inguruko ezaugarri edota ekarpen nagusiak adulterio-istorioaren planotik eratorri behar direla. Hau da, ipuinaren amaieran, adulterioaren istorioan gertatzen den ezusteak edo bira narratiboak ipuin guztiari eragiten diola eta adulterioaren planoan esanguratsuak diren hainbat gogoetak ipuingintzari buruz hausnartzeko ere balio dutela, alegia. Baina, ipuinaren azterketan sakondu aurretik, *Ipuina engainua da* liburuaz eta «Ipuina adulterioa» da kontakizunaren xehetasunez mintzatzea dagokigu.

1.1. *Ipuina engainua da*

Liburuz liburu berretsi du Iban Zalduak ipuingintzaren generoa ezin hobeki menderatzen duela eta bere ipuinetan, beste hainbat bertute izateaz gain, bikain korapilatzen dira ezustea, bat-batekotasuna, amarrua eta sakontasuna. 2022an Elkar argitaletxearekin kaleraturiko *Ipuina engainua da* kontakizunen bildumarekin, ordea, konfort-eremu literariotik harago joan eta narratiboki koxka bat estutu duela agerikoa da. Batetik, garapen luzeagoko ipuinen aldeko joera nabarmendu behar da; salbuespenik baden arren, gehienak 10 orrialde baino gehiagoko ipuinak dira, eta zenbaitzuek 30 edo 40 orrialde hartzen dituzte. Bestalde, argumentuari dagokionez, ipuin bakoitzean, gutxienez, bi azpi-trama korapilatuz estutzen da koska narratiboa, eta ikuspuntuak eta ikuspegiak ere tenkatzen ditu. Gainera, irakurleok jada ohituta gauzkan tonua edo giroa ere ezin egokiago planteatuta daude: gutxik dute elkarrizketak sortzeko Zalduak duen abilezia, eta harridurarako zirrikituak ere ez dira falta. Azken batean, *Ipuina engainua da* izenburutik hasita, fikzioaren aldeko jaidura aldarrikatzailea dario liburuari.

Ipuinaren generoak ahalbidetzen duen berehalakotasunaz baliatuz, *Ipuina engainua da* liburuko narrazioetan egungo zenbait auzi ekartzen dira hizpidera: arma-industria («Bisita bat arma-museora»), sare sozialak eta itxurakeria («Txio»), belaunaldi- eta familia-gatazkak («Marta Harnecker-en liburua», «Buztangorri ilunak»), eskola-segregazioa (izen bereko ipuinean)... Generoaren barneko muga formaletan mugitzen da uneoro kontalaria, ordea, eta auzion lanketa pertsonaien zio eta tentsio narratiboaren arabera da.

Esan bezala, ipuinak eraikitzeke autoreak darabiltzan askotariko teknika narratiboek abilezia handiko idazlea dela salatzen dute, konta-teknikak ondo ezagutzen dituela erakustez batera, hala nola bukaerako ezuste-efektuak («Festibalean», «Une horretara arte»), planoen arteko uztarketak («Julen Ezeizabarrena», «Diskotekarena», «Kongresuan»), fantasiaren eta errealtatearen arteko lausotzeak, eta laburtasunak eskainiriko bestelako hainbat baliabide narratibo. Ipuin eztegunak dira gehienak: itxuraz arinak kontaeran, baina konplexuak gaien lanketan. Irakurraldi bakoitzean hazten dira eta, aldiro, amarru edo bestelako ikuspuntu berri bat harrapatzeko aukera gordetzen dute lerroartean. Izan ere, horixe da, zehazki, Zalduaren ipuinen indargune nagusia: «teknika literarioen ustiaketa egokia, orekatua eta, oroz gain, narrazioaren muinaren menpekoa» (Urkiza, 2022).

«Ipuina adulterioa da» azken ipuin magistralak bildumari izenburua eta zentzua emateaz gain, ipuingintzarekiko fidelotasuna berresten du, (euskal) ipuingintzaren gaineko saiakera moduko bat aurkezten baitu fikzioaren moztorropean.

2. «IPUINA ADULTERIOA DA»

2.1. Aurrekariak eta berridazketa

«Ipuina adulterioa da» kontakizunaren jatorriari dagokionez, *Ipuina engainua da* liburuaren amaierako oharrean aurkitzen dugu idazlearen aurreneko azalpena: «“Ipuina

adulterioa da” zenbait euskal idazleren ipuin bilduma baten “hitzaurre” izateko zioarekin idatzi nuen, Booktegitik argitaratu behar zuena, nahiz eta azkenean testuaren –eta beste idazleen ipuinen– edizio digitala baino ez zen egin, solte, 2020ko azaroan» (Zaldua, 2022, 277. or.). Hain zuzen, edizio digitalean zintzilikatu zen kontakizunaren lehen bertsioa, «Ipuina adulterioa da –hitzaurre gisa» izenburupean; gerora, 2022ko *Ipuina engainua da* ipuin-bilduman hainbat moldaketarekin berridatzi eta «Ipuina adulterioa da (gibel solas gisa)» birbataiatu zena. *Berria* egunkarian eginiko elkarrizketan adierazi bezala, kontakizun horri buruz honela mintzo da Zaldua:

Saiatu nintzen urte hauetan zehar ipuinari buruz pentsatutakoa, teorizatutakoa, hausnartutakoa esplikatzeko. Erronka zen hori modu praktikoa batean egitea, teoria eta praktika uztartzea nolabait, eta ipuingintza defendatzera eramaten nauten motiboak zeintzuk diren esplikatzeko gain, praktikan nola funtzionatzen duen demostratzen duen testu bat osatzea (Biain, 2023).

Hori horrela, garrantzitsua deritzogu euskal ipuinlari nabarmenatarikoa izateaz gainera, ipuinaren generoaren defendatzaile, teorizatzaile eta ekintzaile ere baden Zalduaren ipuingintzarekiko ikuspuntua aletzeari, ipuingintzaren generoan ipuingileak eurak izan baitira, batik bat, generoaren aldarrikapena, teorizazioa eta idazketaz arduratu izan direnak, bai eta euren ikuspuntu teorikoak idazketaren bidez praktikara eraman dituztenak ere. Ezagunak dira Edgar Allan Poerengandik hasi, eta geroago ere aipatuko diren Ernest Hemingwayren eta Julio Cortázarren teoriak, besteak beste. Euskal literatura-generoen bilakaeran ere ipuingileak eurak izan dira, nagusiki, ipuinaren generoa balioan jartzearen ardura aktiboa izan dutenak. Kritikagintza aintzat hartuta Ibon Egañak egindako azterketan ere halaxe biltzen da: «1990eko eta 2000ko urteetan ipuingintzan ibilbide luzea egin eta berezko genero gisa aldarrikatu duten idazleen ekinak, bestalde, (Zaldua, Linazasoro, Rodriguez, besteren artean) literatur generoa literatur esparruan birkokatzea eragin dute» (Egaña, 2014, 291. or.). Zalduaren kasuan, gainera, «ekin» hori ez da ipuinak idaztera bakarrik mugatu; ipuingintzari buruzko hainbat eta hainbat artikulua idatzi ditu, edo mahai-inguruetan zuzenean parte hartu izan du eta, aztergai dugun ipuinaren kasuan bezala, zenbaitetan ipuinean bertan barreiatzen dira ipuingintzaren edota literaturaren gaineko gogoetak, fikziozko maskaren erabileraren bidez, hain zuzen.

Gainera, «Ipuina adulterioa da» kontakizunean zehar Zalduak aurrez argitara emandako hainbat idazki birmoldatzen dituela ere agerikoa da. Berezik, «Lau kontsiderazio euskal ipuingintzaren inguruan» artikulua, aurrenekoz *Volgako Batelariak* blogean 2008ko irailean argitaratu eta, gerora, hainbat moldaketa eta eguneratzerekin, 2016an argitara emandako (*Euskal literaturaren alde (eta kontra)*) saiakeran biltzen dena. Neurri txikiagoan, baita liburu berean txertaturiko «Zergatik tematzen garen ipuingintzan» artikulua ere. Era berean, 2014an argitara emandako *Inon ez, inoiz ez* ipuin-bilduman *Azken ohar gisa* txertaturiko «Nobela nazioak, ipuin herrialdeak» testua ere aipatzen da ipuinaren bertsio berrian. Izan ere, 2022ko «Ipuina adulterioa da» kontakizunak testu-edukiontzia gisa ere funtzionatzen du, hainbat urtetan han eta hemen finkaturiko esanak orain zenbateraino mantendu, errepikatu, eraberritu, zehaztu edo aldatu diren ikusteko aukera eskaintzen baitu bertsio kondentsatu berriak.

Halere, «Ipuina adulterioa da» kontakizunaren amarru nagusia horretantxe datza; hots, fikzioan eta ipuinaren barnean barreiatzen direla ipuingintzaren inguruko teoria, iritzi, azalpen historiko, egile eta obren zerrenda, testuartekotasun-aipu edota bestelako ikuspegi kritikoak. Beraz, ipuingintzaren eta euskal narratibaren gaineko hausnarketak eta zehaztapenak ipuinaren barne-mekanismoen arabera garatzen dira, argumentuaren arabera baldintzatuta eta ipuinaren konta-teknikek mugatuta.

Narrazioaren azterketak ere helburu bikoitza eskaintzen du: esan bezala, ipuingintzaz eta, bereziki, euskal ipuingintzaz Zalduak eginiko gogoetak jakiteko aukera ematen du, batetik. Bestalde, gogoeta horiek Zalduaren ipuin batean txertatuta dauden heinean, ipuina bera aztertzeak Zalduaren ipuingintzaren zenbait gako aletzea ere ahalbidetzen du. Bederen, *Ipuina engainua da* ipuin-bildumako narrazioen ildoan barneratzen laguntzen digu, kontakizun hori epilogo gisa aurkeztean, nolabait, ipuin guztekien lotzen den testua bilakatzen delako.

Liburu berriko 17 ipuinotan nabaritu daiteke, esan bezala, ohiko 3-8 orrialdeko ipuinekin alderatuta, idazleak kontakizun aski luzeagoen aldeko hautua egin duela. Aztergai dugun ipuina da horren erakusle, bildumako luzeena den aldetik. Bestalde, eta ondoren gehiago sakonduko dugu, gainerako ipuinetan bezala, ipuin honetan ere bi hari jostorraz bakarretik sartzen ditu Zalduak. Are gehiago, beste ipuinetan bi argumentu-bilbe uztartu izanagatik, ipuin honetan ildo hori muturrera eraman eta saiakera-kutsuko gogoetak eta fikzio hutsa eskutik datoz. Irakurleak erabaki beharko du, beraz, ipuina adulterio-istorioaz mozorroturiko ipuingintzari buruzko saiakera ote den, edo ipuingintzari buruzko saiakera aitzakia bilakatzen ote den adulterio-istorio bitxi baten kontakizuna bideratzeko. Jon Martin-Etxebeste (2022) kritikariaren arabera ere aztergai dugun kontakizuna «bilduma honetako lanik borobilena» litzateke, eta Urkiza kritikariak ere ipuin horren ildoari jarraitzen dio, bereziki, bere iruzkina idazterakoan.

Azken batean, euskal ipuingileen antologia baterako idatzi zen «Ipuina adulterioa da» hitzaurreak bere asmoa bete ez eta, gerora, *Ipuina engainua da* liburuko ipuinen fikziozko epilogo ezin egokiagoa dela jabetzen gara. Liburuko beste ipuinetan jorratuturiko bideari heltzen dio egileak kontakizun honetan ere, eta ipuingintzari buruzko hausnarketa ezin interesgarriagoekin batera, beste ipuin antologiko bat idatzi du Zalduak.

2.2. Ipuinaren aurkezpena eta hipotesi nagusia

Aztergai dugun kontakizun luzeak 57 orrialde hartzen ditu eta, hutsarterik gabeko testu bateratu gisa aurkezten bada ere, istorioaren bilbean bi hari nagusi bereiz daitezke: enbor berean bat egiten duten, eta, aldi berean, euren adaxkak dituzten bi adar nagusi. Lehenik eta behin, «Ipuina adulterioa da» izenburua eta «Eta nobela, fidelitasuna» lehen esaldia Elena protagonistak bere koadernoan idazten dituen hitzak dira. Aingura-hitzen efektua bereganatzen dute, behin eta berriro errepikatu eta protagonistari ardatzetik ez aldentzen lagunduko dioten hitzak dira. Elena protagonista unibertitateko literatura-irakaslea da eta testu bat idazteko enkarguari aurre egiteko eskema

bat zirriborratzen ari da: «ipuingintzaren berezkotasuna eta autonomia aldarrikatu beharko lukeen testu bat» (Zaldua, 2022, 219. or.). Zeregin horretan, Elenari zinez baliagarriak zaizkio, akuilu moduan, Koldo senarraren iruzkinak edota Aritz Urigoitia ikaslearekin dituen eztabaidak. Gisa horretan, ipuinak plano metafikzional oso agerikoa eskaintzen du, liburu baterako epilogoia izango den testua idatzi beharrak ipuingintzari buruzko gogoetak eskaintzea justifikatzen eta ahalbidetzen duen heinean. Hori horrela, itxura guztien arabera, metafikzioaren definizio ezagunaren ildoan kokatzen da ipuinaren hasiera:

Metafiction is a term given to fictional writing which self-consciously and systematically draws attention to its status as an artifact in order to pose questions about the relationship between fiction and reality. In providing a critique of their own methods of construction, such writings not only examine the fundamental structures of narrative fiction, they also explore the possible fictionality of the world outside the literary fictional text (Waugh, 1984, 2. or.).

Camareroren (2004) bereizketari jarraituz, aztergai dugun kontakizunean «fikzio metaliterario tematikoa» nagusitzen da; hau da, ipuinak unibertso literario zehatz bati egiten dio erreferentzia eta sorkuntza literarioaren testuingurua irudikatzen da. Aldiz, ipuinean ez dugu aurkituko «fikzio metaliterario estrukturalik»; hots, ipuinaren sorkuntza-prozesua ez da agerian jartzen ezerein mekanismo formal edo egitura narratiboren bidez¹.

Bestalde, hasierako jolas metafikzional horrek beste ispilu-jolas bat ere eskaintzen du: Elena liburu baterako ipuingintzaren gakoek idazten ari den bezalaxe eskaintzen dizkigu Zalduak ere, aldi berean, ipuingintzari buruzko gakoak «Ipuina adulterioa da» saiakera-ipuin epilogoan. Gainera, ipuina idazteko Zalduak izan zuen mandatu bera da Elenaren ipuinaren abiapuntua. Ondorengo atalean ikusiko dugun bezala, esanguratsuak dira ipuinak ezkututzen dituen ispilu-jolasak, *alter ego* mozorroak zein bestelako traizioak eta errebelazioak.

Aipatu berri den alderdi metafikzional horri, ordea, beste hari gidari bat korapilatzen zaio. Kontakizunak aurrera egin ahala, Elenak adulterio-istorio bat du Aritz ikaslearekin –Koldo senarraren ezkutuan, noski– eta harreman horrek ezbaian jartzen du Elenaren ordura arteko oreka. Protagonistaren emozio-lurrikararen epizentroari dagokionez, Aritzen gaztetasunaz eta lerdentasunaz gain, literaturarekiko duen pasioa eta ipuingintzari buruzko eztabaidatzeko duen grina zaizkio erakargarri, tentazioan erortzen den arte. Hortik aurrera, kontua are gehiago korapilatzen da, eta bikote orotan garrantzizkoena hirugarren erpina dela esaten duen atsotitzari jarraikiz, Koldoren itzalak bete-betean ixten du ipuina. Horrek eragiten du, halaber, irakurlearen baitan, amaierako ezustearen efektua, eta ipuinari ipuin-ondoa ere gehitzen dio.

1 Ródenas de Moyak (2005) ere antzeko banaketa proposatzen du, kasu honetan «metafikzio narratiboa» eta «metafikzio enuntziatibo edo diskurtsiboa» izendapenak erabilita.

Idea edo hipotesi hori urratu nahiko nuke jarraian: ipuinaren bi plano edo bi alderdi ustez identifikagarri horiek elkar engainatzen dutela, hain zuzen. Hau da, azaleko bi planoen planteamendu hori ipuinean bertan traizionatzen da, Elena bilatzen ari den ipuingintzaren esentziaren aldeko argudioak eta beste generoekiko ezaugarri diferentzial erradikalaren gakoak ez direlako garatzen Elenaren koadernoan, adulterioaren abenturaren lerroartean baizik. Bestelako hitzetan esanda, Elenaren epilogoarako hausnarketek ipuingintzaren marko orokorra eta teorizazio baterako testuingurua eta gaiak zirriborratzen dituela agerikoa izanagatik ere, ipuingintzaren definizio baterako benetako gako bereizgarriak bikote-harreman adulterioaren istorioan moztortuta daudela, alegia.

3. ELENAREN KOADERNOA: «IPUINA ADULTERIOA DA, ETA NOBELA FIDELTASUNA»

Esan bezala, Elenak gibel-solas bat idatzi behar du ipuingintzaren balio esentzial bereizgarriak zehazteko eta definitzeko. Behin eta berriz errepikatzen den izenburuko esaldi horixe da, hain zuzen, oharren kaierean idazten duen aurrenekoa, eta gogoe-ta-kate guztiaren abiapuntua. Eta helmuga ere bai. Izan ere, hainbat hausnarketa eginda ipuinaren amaieran Elena berriro itzultzen da lehenengo hitz horietara, eta «planteamenduak badarama egia bat bere baitan» (Zaldua, 2022, 275. or.) ebatzi ostean, eskema osatua duela eta hitz-atzea erredaktatzea besterik ez zaiola falta adierazten du. Beraz, ipuina ez da, bere horretan, balizko epilogoaren idazketa-prozesua nola gauzatzen den, ipuinean soilik eskema mentala osatzeko ideiak eta ikuspuntuak Elenak nondik biltzen dituen ikusten baitugu. Baliabide horrek, ezinbestean, ipuingintzaz digresioak egitea ahalbidetzen duen bezalaxe, literaturaz eztabaidatzen duten Aritz eta Koldoren nortasunean sakontzeko parada ere eskaintzen du.

Elenak hipotesi argia du ipuinaren generoaz: ipuina literatur genero beregaina da eta, laburtasunaz gain, berezkoak eta bereizgarriak diren bestelako ezaugarri intrintsekoak zedarritu nahi ditu. Horrela, protagonistak bata bestearen atzetik jorratzen ditu ipuingintzaren aldeko argudiaketarako puntuak: generoaren bilakaera historikoa, ipuin tradizionalen antzinatasuna vs ipuin literarioen garaikidetasuna, laburtasunaz edota egile-asmoaz bestelako ezaugarriak (amaiera-efektua, iradokitze-gaitasuna, lerroartekoaren garrantzia), Poeren ipuin fantastikoen eredia vs Txekhoven ipuin errealisten eredia eta argudioak indartzeko idazleen testuartekotasun-aipu ugari², gainerako generoekiko loturak eta hausturak (nobelarekiko bereziki, baina baita poesiarekiko ere); ipuinaren balizko generoak (mikro-ipuina, *short story cycle* eta postipuina³, esaterako)... *Postipuinen* kontzeptua dela eta, Tyzonek ondokoa proposatzen du bere artikuluan:

2 Borges, Hoffmann, Hawthorne, Poe, Txekhov, Maupassant, Quiroga, Max Weber, Kafka, García Márquez, Rulfo, Cortázar, Eloy Tizón, Colm Toibíne, Calvino, Faulkner, Joyce Carol Oates, Mercé Rodoreda, Ian McEwan, Ricardo Piglia, Frank O'Connor, James Joyce, Alice Munro, Carver...

3 Hain zuzen, Eloy Tizónek (2015) idatziriko «Postcuento» artikuluari erreferentzia egiten dio Zalduak.

Ya no tiene sentido la vieja aspiración de producir cuentos perfectos, manicurados y esféricos, en los que «nada sobra y nada falta». Al contrario; ya no hay cuentos «normales». Los cuentos que aún merecen la pena tienden a ser excesivos, desabrochados y con algo de febrícula. Desafían las normas clásicas, las incumplen o subvierten a sabiendas. Ya no hay cuentos, sino desviaciones de cuentos. El postcuento ha irrumpido con la fuerza de una anomalía o un contagio (Tyzon, 2015).

Gogoeta zinez iradokitzaileak eskaintzen ditu Elenak, ipuingintza tradizionalaren eta garaikidearen arteko «hesi nagusia morala» zela zehazten duenean, esaterako: «[ipuin tradizionalak] esplizituki edo inplizituki barneratzen zuten ikaskizuna, ipuingintza garaikideak baztertzen duena, hain zuzen» (Zaldua, 2022, 221. or.).

Ispilu-jolas agerikoak aurkezten dira «Ipuina adulterioa da» kontakizunean, eta has-tapen-planteamenduak Zaldua idazlearen abiapuntua berrartzen duen hein berean, nabarmena da Elena Zalduaren *alter ego* gisa aurkezten zaigula. Protagonistak aurrez Zalduak jorraturiko argumentuak bildurik dakartzkigu, «Lau kontsiderazio euskal ipuingintzaren inguruan» artikuluan esandakoak berridaztean, edota *Inon ez, inoiz ez* (2014) ipuin-bildumako «Euskal herria Ipuin Herrialdea» testuari erreferentzia egitean. Mozorro-jolas hori ere ez da ausazkoa, autofikzioarekin baino gehiago, beste zerbaitekin lotu beharko genukeelako: Elena *alter ego* gisa baliatzeak berez dakar Zalduaren aurreko testu eta gogoeten berrerabilera, baina nago, bereziki, euskal ipuingintzaren xehetasunak azaltzerakoan, edota euskal idazle eta obren kanon-proposamen zehatza egiterakoan, Zaldua idazlearen beraren ikuspuntu propioari iskin ez egiteko konpromisoa eta erantzukizuna nagusitzen direla.

Hori horrela, euskal ipuingintzari dagokionez, ohar batzuk sartzeko beharra sentitzen du Elenak, eta 1960-1970eko hamarkadari gaingiroki erreparatu ostean, 1980ko hamarkadako ez-tandara egiten du jauzi: «Alde horretatik, hobe da zuzenean Bernardo Atxaga eta Joseba Sarrionandiarengana jotzea, generoaren euskal aldaeraren ezartzaile zinezkoak bilatzeko» (Zaldua, 2022, 246. or.). Eta jarraian zirriborrotzen du gainerako egileen eta obren ibilbidea, «oso pertsonala ezinbestean». Zalduarena bezain pertsonala, agidanez. Zerrenda luzea izanagatik, galbiderik ez duen neurrian, osoa ekarriko da:

Inazio Mujikaren *Azukrea belazeetanetik* hasi eta Uxue Apaolazaren *Bihurguneko nasara*. Eta idazten doa bere kaiertxoan, nahiz eta noizean behin ordena kronologikoa ez duen errespetatzen eta gorantz edo beherantz zuzentzen dituen gezi gorritxoak gehitu behar dituen: Xabier Montoiaren *Emakume biboteduna* eta *Gasteizko hondartzak*, Arantxa Iturberen *Ezer baino lehen*, Juan Garziaren *Itzalen itzal*, Pello Lizarraldearen *Sargori*, Harkaitz Canoren *Telefono kaiolatua* eta *Neguko zirkua*, Patxi Iturregiren *Haize kontra*, Jose Luis Otamendiren *Euri kontuak*, Javi Cilleroren *Hollywood eta biok*, Jokin Muñozen *Bizia lo*, Uxue Apaolazaren *Umeek gezurra esaten dutenetik* ere, Unai Elorriagaren *Iturria*, Karlos Linazasorearen *Diotenez*, Ur Apalategiren *Fikzioaren izterrrak*, Eider Rodriguezen *Haragia* eta *Bihotz handiegia*, Ana Malagonen *Lasai, ez da ezer gertatzen*, *Geratu zaitezte gurekin* eta *Ez dakit zertaz ari zaren*, Urt Zubiaurreren *Izenik gabeko lurrak*, Garazi Arrularen *Gu orduko hauek*, Gotzon Herrosillaren *Gaur galtzea*

tokatzen da, Aintzane Usandizagaren Kabitu ezina, Iñigo Aranbarriren Munduko tokirik ederrena, Santi Leoneren Liztor mutanteak (Zaldua, 2022, 246.-247. or.).

Halaxe aletzen ditu, ondotik, euskal ipuingintzaren merkatuaren bitxikeriak, txikita-sunaren abantailak eta bestelako xehetasun zenbait. Halaber, Elenaren argudiaketa ez da bakarrik ehuntzen: gogoeten kontrapuntu kitzikatzailea Aritz ikasleak eta Koldo senarrak eskaintzen diote. Aritzek, eskolako eta tutoretzetako eztabaidetan, ipuingintzaren bilakaerari testuinguru bat eskaintzen dio, eta gainerako generoekin erlazionatzen du ipuina. Koldok, irakurle ona bada ere, euskal literaturaz paso egin eta gaztelaniaz edo ingelesez idatziriko literaturak gailentzen ditu: «ondorio gisa euskarazko literatura argiki azpigaratu bat zela gehituz» (Zaldua, 2022, 249. or.). Elenak, halere, bere hausnarketarako *punching ball* gisa erabiltzeko joera izan du, azkenaldian literaturaz hitz egiteari utzi badiote ere. Aldiz, Aritzek idazlea izan nahi duela ere iradokitzen da (Zaldua, 2022, 228. or.) eta euskal literaturan interesatuta egoteaz gain, Koldoren trazakoa ere badela: «Horregatik ere gustatzen zitzaion Aritzekin egotea. Hark ere konpetentzia handiagoa erakusten zuen literatura “unibertsaleko” kontuez hitz egiten zuenean euskal literatura-koetz aritzen zirenean baino» (Zaldua, 2022, 249.-250. or.). Literaturarekiko harreman horretatik harreman adulteroa sortzen da, ezusteko amaiera duen harremana, jada nabarmendu den bezala ispilu-jolasak errenkan baitatuz «Ipuina adulterio da» kontakizunean.

Elenak ipuingintzaren gaineko eskema egituratzean amaitzen da ipuina, eta erre-dakzio-lana geroko uzten du. Horrela, ezin pertinenteagoak diren aipatu gogoeta eta hausnarketez gain, ipuingintzaren gaineko saiakera eginbidean geratzen da, nolabait, eta ipuinean une gakoetan errepikatzen den «ipuina adulterioa da, nobela fideltasuna» esaldiak mantra izaera bereganatzen du, izenburutik bertatik. Ipuinaren definizio-zailtasuna maxima batekin konpontzeko amarru horrekin, ordea, definizio-ezintasun hori bera da, neurri batean, azaleratzen dena. Izan ere, ipuingintzaren definizioen artean egon den eta dagoen desadostasunak berak erakusten digu teorikoki ere definigaitza izan den generoa dela ipuina, eta Zalduaren kontakizunak, neurri batera, hori berori seinalatzen digu, alderdi kontzeptualean ipuingintzak duen hutsunea, hain zuzen. Tituluak ere horixe nabarmentzen du, gainera. Ipuinek ipuinei buruzko definizioekin jokatzeko duten era adulteroa, hain zuzen. Kontuak badu ironiatik ere, ipuingintzaren definizio eraginkor edota gehien aipatuenak ere halako maximetan oinarritu izan diren heinean. Hortxe ditugu, adibidez, Cortázarren (1994, 372. or.) «la novela gana por puntos, mientras que el cuento gana por *knockout*» edota Hemingwayk (1993, 98. or.) ipuinetan aplikatzen zuen icebergaren teoriarena: «La dignidad de movimientos de un iceberg se debe a que solamente un octavo de su masa aparece sobre el agua», Zalduaren ipuinean saihesten diren bi erreferentzia argi aipatzearren. Asko dira aipaturikoekin batera ipuingintzaren berezitasuna nabarmentzerako unean nobelarekiko konparazioan erori direnak. Hemingwayrena albo batean utz badezakegu ere, Gabriel García Márquez bera ere horren adibidea da. Halakoek erakusten digute, ipuingintzak, oraindik, definitu ezin izan den zera bereizgarri bat baduela sinesten dutela adituek, baina, horrekin batera, argi uzten dute ipuingintza bide horretan beti lehiatu izan dela nobelarekin. Zalduak ere auzi horri keinu egiten dio bere ipuinean, ironiatik egin ere; ipuingintzaz diharduen kontakizun batean, hura definitzeko erabiltzen den lehen aributua nobelarekiko duen desberdintasuna izatea bada aski probokatzailea.

Alabaina, ipuinean esplizitatzen den Ricardo Pigiaren aipuak bestelako arreta merezi du: «Ricardo Pigiaren ipuinen baitako A eta B istorioen arteko konbinaketa guztiak, alegia, argentinarrak defendatzen baitzuen ipuin orok bi istorio kontatzen duela eta aldatzen dena bi plano horien arteko harremana baizik ez dela» (Zaldua, 2022, 237.-238. or.). Zehazki, Pigiak bi maxima proposatu zituen: batetik, ipuin batek beti kontatu behar dituela bi istorio; eta bestetik, ezkutuan geratzen den istorio hori dela ipuinaren formaren eta bere aldaeren funtsa (Pedroza, 2014, 39. or.).

Pigiaren ikuspuntua argudio egokia izateaz gain, kasu honetan, erabat metafikzionala dela berretsi behar da; autoerreferentziala bai ipuinarekiko, bai *Ipuina engainua da* liburuarekiko. Zalduak adierazi bezala: «istorio bat baino gehiago kontatzeko asmoa nuelako istorio bakoitzaren barruan» (Biain, 2023).

«Ipuina adulterioa da» kontakizunean ere bi planoen arteko nahasketan eta korapiloan datza gakoak: Elenaren koadernoaren A planoan, erabili dugun terminologia aintzat hartuta, ipuinaren generoaren esentzia eta diferentzia erradikala aurkitu nahi bai, baina ipuingintzaren gakoaren bilaketaren testuinguratzeko eta girotze-lana besterik ez da. Aldiz, gako nagusiak Elenaren, Aritzen eta Koldoren arteko hiruko harremanaren B planoan barreiatzen dira, lerroartean izan arren. Aren eta Bren arteko konbinaketa guztien ondorioz lortzen du batasun-efektua, hain justu, aztergai dugun ipuinak ere.

4. ELENA, ARITZ (ETA KOLDO): ADULTERIOAREN IPUINA

Elenaren eta Aritzen arteko adulterioaren planoaren harreman katramilatsuen kontakizuna da finean, irakasle-ikasle bikote-harremana, senar-emazteen artekoa eta, une zehatz batean, alabaren laugarren erpina korapilatzen dituen. Halere, harremanen nahaste-borraste horretatik eratorri behar dira, besteak beste, ipuingintzaren gako nagusiak, adulterioaren argumentuaren moztorrepean, betiere.

Elenaren koadernoko planoan, ikusi bezala, testuartekotasun-aipuak ipuingile, idazle eta bestelako teorikoenak ziren. Oraingoan, ordea, argudiaketa erabiliriko zenbait erreferentziak bestelako esangura bereganatzen dute, Elenaren eta Aritzen arteko harremanaren itzalean irakurriz gero. Edo, nahiago bada, Elenaren eta Koldoren harreman higatuarekin lotuz gero. Hori horrela, Koldok eta Elenak Ian McEwan ipuingile edo nobelagile trebeagoa den eztabaidatzerakoan, idazlearen liburuen izenburuek bestelako balio eta iradokizun-gaitasun bat biltzen dute: *Lehen maitasunak*, *azken errituak*, *Izara artean* eta *Maitasun iraunkorra* izenburuek, esaterako. Gauza bera gertatzen da Alice Munroren obren izenburuekin ere: *Etsaiak*, *lagunak*, *ezkongaiak*, *maitaleak*, *senar-emazteak* eta *Nesken eta emakumeen bizitzak*. Ez alferrik, une jakin batean Elena, ipuingintzaz gogoetatzea bazterrera utzita, maitasunaren gainean hasten da hausnarrean, eta horretarako ere idazleen aipuak baliatzen ditu: hala nola, Tomasi di Lampedusaren, François La Rochefoucaulden eta Ricard Russoren esanak.

Kontuak kontu, Elena inoiz baino urrunago sentitzen da Koldorengandik, seme-alabak nagusitu zaizkie jada, eta Aritzekin seko maitemintzen da. Hasiera batean, ikasle

askoz gazteago batekiko erakarmen intelektuala zena (senarrarekin txantxetan aritzearaino), erakarmen erabat fisiko bilakatzen da (senarrari txantxak ere ezkutatzearaino). Harreman adulteroari ekiten diote, ez zailtasunik gabe, ordea. Adin-tarte zabalak eragindako gatazkak, batetik; Aritz Elenarekin elkartzeko eragozpenak jartzen hasten dela, bestalde; alaba ere Aritzez galdezka hastea, azkenik... Egoerak erabat obsesionatzen du Elena. Horren erakusle da alabarekin eta Aritzekin duen amesgaiztoa⁴. Adulterioaz eta fideltasunaz, aldiz, honako aitoren hau egiten du: «Azken batean, Aritzez maiteminduta egonik ere, Koldo ere maite zuen, beste era batean –beste era *horretan*– izan arren» (Zaldua, 2022, 255. or.).

Hemen zehaztuko ez diren arrazoiak tarteko, Elenak Aritzen mugikorra arakatzen du ezkutuan, eta Koldorekin izan dituen mezuak aurkitzen ditu. Traizio bikoitza, beraz. Ondotik dator ipuineko sententzia garrantzitsua: «Eta ipuina berreraiki egin zuen istant gutxitan bere buruan» (Zaldua, 2022, 272. or.). Esaldi hori da aztergai dugun ipuinaren gako nagusia eta, era berean, ipuingintzaren ikuspegiaren inguruko gako nagusia ere.

Ipuinaren amaiera gertu da, eta errebelazioak *plot twist* itxura izanik ere, dena aldatzen eta osatzen da une zehatz horretan, bi planoek bat egiten dute, eta ipuinak bestelako efektua bereganatzen du. Batetik, egia delako, Elenak bezalaxe, irakurleak ere ezustea hartzen duela jakitean Aritz Elenarekin harreman adultero bat izatera bultzatu duena Koldo izan dela. Baina, horren gainetik, bestalde, ipuina berreraiki beharrarena ere bada ipuingintzaren bereizgarri erradikala eta balio esentziala. Ipuinaren generoak, laburragoa izanagatik, kondentsazioa, tentsio narratiboa eta bestelako hainbat ezaugarri ere berezkoak dituen, irakurleak ipuina berreraikitza ere bultzatu beharko luke. Ipuina berreraiki beharra da, ondorioz, ipuingintzaren balio intrintsekoetako bat. Aipaturiko ezaugarri hori, oro har, ezein testu literariorik aplikagarria izanagatik ere, egia da testua zenbat eta laburragoa izan, hainbat eta berrirakurtzeko errazagoa izango dela. Are gehiago, Zalduak ipuinean bertan planteatzen duen ispilu-jokoarekin jarraituz, bereziki, ipuina eleberriarekin alderatzen badugu. Era berean, testua zenbat eta laburragoa izan, hainbat eta gehiago izango dira irakurleak bete beharreko hutsuneak ere, eta, gisa horretan, ipuingintza poesiarekin alderatu izan da. Dena den, inpresioa ere badugu ipuinetan sarritan gutxirekin asko esatearen maxima gailentzen dela eta, halakoetan, lerroartean ezkutatzen dena irakurleak berrinterpretatu beharko duela, ipuinaren muinera iritsi nahi bada.

Beraz, *berrirakurgarritasuna* litzateke ipuinen beste balio diferentzial bat eta, ahal dela, berrirakurtzerakoan aurrez bilatu ez diren aurkikuntzak gorde beharko lituzke ipuinak, ipuina engainua izanik, behin engainatua izatean atzera begirakoa egitea ezinbestekoa izaten baita.

4 Gaitik gehiegi alenduko ginateke, eta beste baterako utziko dugu alabaren bisexualitatea itzulingururik gabe jorratzen den beranduagoko eszenaren azterketa.

Horrenbestez, «Eta ipuina berreraiki egin zuen istant gutxitan bere buruan» aipuaren ostean, adulterioaren ipuinean ere ipuingintzaren gakoak ezkututzen direla ondoriozta daiteke. Adibidez, Aritzek Elenari *ghosting* egiten dionean, elkartzeko eragozpenak eta aitzakiak luzatzean, ondoriozta liteke ipuinak ere *ghosting* egin behar diola irakurleari; hots, irakurlea zintzilik utzi behar duela, azalpen gehiegizkorik gabe, elipsien bidez suspensean. Hutsuneak betetzea, ondorioz, irakurlearen esku geratzen da. Elena ere jabetzen da buruan berreraikitzen duen amaierako ipuinak hutsuneak dituela, eta irakurle batek ipuin baten aurrean egin dezakeen gogoeta hauxe darabil bere kabutan: «Bazekien hutsuneak zeudela ipuinean. Elipsiak. Desfaseak. Eta ziur zegoen egunen batean osatu ahal izango zituela. Baina ez oraindik» (Zaldua, 2022, 274. or.). «Ipuina adulterioa da» bezala, ipuin on bat ez delako inoiz amaitzen.

Bestalde, ezusteko amaierarekin, praktikara eramaten ditu Zalduak Elenak aurrez buruan zirriboratu dituen ipuinaren alderdi teorikoak eta ikuspuntuak. Horrela, Elenak Koldorekin Aritzi buruz gehiago ez hitz egitearenak Txekhoven armarena dakar gogora⁵, isiltze horretatik ateratzen baita, amaieran, ezkutukoa agerira.

Amaitu aurretik, plano horretako testuartekotasun inplizitua ekarri nahiko genuke hizpidera. Ipuin osoa literatura erreferentziaz beteta egon arren, testuartekotasun lotura nabarmenenak ere lerroartean edo aipatu gabe geratzen direla esatera ausartuko garelako. Izan ere, «Ipuina adulterioa da» kontakizuneko testuartekotasun zuzenena, nolabait, Txekhoven «Dama txakurtxoduna» izan liteke; Elenaren kasuan, «Dama ipuinduna» izan daitekeena, hain zuzen. Batetik, adulterioaren istorioaren plano dugu, XIX. mendeko Txekhoven ipuin goraiapatueneko Anna Sergejevnaeren eta Dmitri Dmitrix Guroven istorioa bezala, irekita geratzen dena, nahiz eta Zalduaren ipuinean Koldo senarrak Annaren senarrak baino inplikazio gehiago izan⁶.

Azken gogoeta bat hiruko harreman literarioaz. Aritzek, gaztea eta ederra izanda ere, Elena literaturari buruz izaten dituzten elkarrizketen bitartez seduzitzen du, eta amaieran jakiten da Aritzen jokabidearen atzean Koldo ezkututzen dela eta ipuingintzari buruzko argudio haiek guztiak Koldorenak zirela, finean. Baten batek pentsa lezake Elena, azken batean, Koldorekin birmaitemintzen dela, Aritz ikaslearen bitartez. Literatura ere sedukzioaren jomuga bilakatzen da eta aldi berean, ipuin batek irakurlea seduzitu eta jolasaren bidez erakarri behar duela ere ondoriozta daiteke, «Ipuina adulterioa da» kontakizunak amaiera bat izan arren, bukaera horren gaineko interpretazio guztiak ere irekita geratzen baitira. Irakurleari dagokio, nori bestela, ipuinaren konbinaketa guztien artean gehien betetzen duena hautatzea.

5 Txekhoven armarena printzipio dramatiko bat da eta horren arabera, narrazioan elementu bakoitzak funtzio eta erabilera zehatz bat izan behar du; bestela, ezabatu egin beharko litzateke.

6 Hain zuzen, Zalduak jada Txekhoven «Dama txakurtxoduna» ipuinean oinarrituta eta ageriko testuartekotasun estrategiekin, «Itsas pasealekuan» izeneko ipuinean (*Traizioak*, 2001) omenaldia egiten dio Txekhoven ipuin ezagunari. Bestalde, «Ipuina adulterioa da» kontakizunean *Madame Bovary* eta *Stoner* eleberrietako zantzuak ere ikusi uste izan ditugu, eta gurera etorri, baita Saizarbitoriaren narratibako zantzen bat ere. Argudio sakonagoen premian, ordea, gaurkoan aieru edo proposamen soil gisa utziko dugu irakurketa-bide hori.

5. ONDORIOAK

Iban Zalduaren *Ipuina engainua da* liburuko «Ipuina adulterioa da» kontakizuna xeheki aztertu ostean, ezinbestekoa dugu ipuin horrek eskaintzen dituen irakurketa-maila ugariari erreparatzea. Ipuinaren hastapen-planteamenduak zailtasun berezirik aurkeztu ez arren –ipuingintzaren inguruko saiakera baten gogoeta metafikzionalak, batetik, eta adulterioaren abenturaren fikziozko kontaketa, bestalde–, gauzak korapilatzen hasten dira eta Pigliaren ipuinaren formulazioa bere eginez, bi istorioen kontaketa eta bien arteko uztarketaz gain, bestelako konbinazioak ere ahalbidetzen dira. Are, amaieran nabarmena da ezkutuan geratzen den istorio hori da, oroz gain, gailentzen dena.

Gisa horretan, ipuinak bestelako amarru bat ezkututzen duela ere berretsi dugu, berez Elenaren koadernoaren istorioa litzatekeelako ipuingintzaren gakoak azaltzeko planoak; baina, esan bezala, plano horretan ipuingintzaren inguruko oinarriak azaldu, eta testuinguratze-ariketa bat egiten da, «Ipuina adulterioa da, eta nobela fideltasuna» definizio-mantrari tira eginez. Aldiz, adulterioaren ipuinaren planoan mozorropean ezkututzen eta txertatzen dira, orobat, ipuingintzaren gaineko ekarpen nagusiak, hala nola amaieren erabakigarritasuna, ipuinak berreraikitze beharra, berrirakurtzeko ipuinak eskaintzen dituen abantailak, *ghosting* narratiboak eta bestelako isiluneak irakurleak bete behar dituela, sedukzio eta jolas literarioaren garrantzia...

Laburbilduz, ipuingintzaren teorian arakatu, autore, iruzkin, obra eta auzi literarioen gainean itzuli bat egin, eta Tyzonek proposaturiko postipuinaren kategoriara hurbiltzen den kontakizun metafikzional jolastia idaztearekin batera, Zalduak ez dio muzin egin amaieraren efektuaren lilurari (irekita geratzen den arren) eta, horrenbestez, ipuin moderno klasikoenen kutsuaren ildoari ere, hein batean bederen. Izan ere, engainua nagusitzen da uneoro: ez soilik jada aipatu ditugun mailetan, ezpada orain artean ipuinari atxiki zaizkion ezaugarri modernoetan ere. Horrela, Zalduak ere ez du ipuin laburrik sortzen; kasu honetan bukaera ustekabekoa da, baina ez da itxia, irekia baizik. Pigliaren sailkapen duala jarraitzen du, hots, ipuinek bi istorio kontatu behar dutela, ikusten dena eta ikusten ez dena, baina biak jartzen ditu agerian, A eta B planoak; are, haratago doa, Zalduak ez dituelako ipuin honetan bi «istorio» bakarrik kontatzen, eta hitzen ekonomia ez da ezaugarri nabarmenena kontakizun honetan.

Horrenbestez, Zalduaren ipuina ere aurrez zehaztu ditugun Tyzonek postipuinaren ildoan kokatzen da. Tyzonek bere artikuluan zedarritzen dituen ezaugarriekin ehundu du ipuina Zalduak. Gutxienik, diferentzia bat bai nabari daitekeela Poeren ipuin modernoaren kontzepzioetik, geroago Txekhovek hartu eta birformulatu zuen eredu horretatik, Zalduak «Ipuina adulterioa da» kontakizunean, edota bere azken liburuko ipuinetan, eskaintzen duen eredura. Ondorioz, esango genuke aztergai izan dugun ipuina hitz-atze bezala jartzeak justifikatu egin nahi duela, apur bat, gaur egungo ipuin modernoaren bilakaera eta sortzen ari diren eredu askotarikoak, postipuinetik hurbilago daudenak. Zalduaren ipuinak ere engainu egiten diolako, horrenbestez (ez ezaugarri guztietan, baina gehienetan), ipuin modernoaren kontzepzio horri ere.

Amaieran, traizio-egilea da traizionatua, eta dena engainu baten parte da, ezer ez da dirudiena, dena fikzioa besterik ez da; egiaz mozorroturiko gezurra, gehienez ere. Eta, halere, irudimenaren eta jolasaren amarru literario bikain bilakatzen da «Ipuina adulterioa da», argumentuaren trikimailuak baliatuz, ipuingintzaren gakoak aletzearekin batera, gako eta korapiloz beteriko ipuina osatu baitu Zalduak.

6. ERREFERENTZIAK

- Biaín, A. (2022ko otsailaren 12a). Ez dut literatura obsesiorik gabe ulertzen. *Berria*. https://www.berria.eus/kultura/ez-dut-literatura-obsesiorik-gabe-ulertzen_1330272_102.html
- Camarero, J. (2004). Las estructuras formales de la metaliteratura. In I. Iñarrea Las Heras & M.J. Salinero Cascante (koord.), *El texto como encrucijada: estudios franceses y francófonos* (457.-472. or.) Universidad de la Rioja.
- Cortázar, J. (1994). Algunos aspectos del cuento. In J. Alazraki (arg.), *Obra Crítica: 2. libk.* (365.-385. or.). Alfaguara.
- Egaña, I. (2014). *Izan gabe denaz. Hogeita hamar urte hedabideetako euskal literatur kritikan*. Utriusque Vasconiae.
- Hemingway, E. (1993). *Muerte en la tarde* [itzul. L. Aguado]. Planeta. (Jatorrizko obra 1932an argitaratua)
- Martin-Etxebeste, J. (2022ko azaroaren 12a). Bazen behin, ipuina. *El Diario Vasco*. <https://kritikak.armiarma.eus/?p=8669>
- Pedroza, L. (2014). *Mujeres que cuentan. Geografía del cuento mexicano del siglo XX e inicio del XXI*. [Doktore-tesia, Universidad Complutense]. Docta. <https://hdl.handle.net/20.500.14352/25602>
- Ródenas de Moya, D. (2005). La metaficción sin alternativa: un sumario. In A.J. Gil González (koord.), *Metaliteratura y metaficción. Balance crítico y perspectivas comparadas* [ale berezia]. *Revista Anthropos: Huellas del Conocimiento*, 208, 47-49.
- Tizón, E. (2015eko urriaren 23a). Postcuento. *El Cultural*. https://www.elespanol.com/el-cultural/opinion/20151023/postcuento/73742787_0.html
- Urkiza, A. (2022ko urriaren 16a). Ipuinari leial. *Berria*. https://kritikak.armiarma.eus/?page_id=4003&non=oro&tes=IPUINA%20ENGAINUA%20DA
- Waugh, P. (1984). *Metafiction. The theory and practice of self-conscious fiction*. Methuen.
- Zaldua, I. (2008ko irailaren 4a). Lau kontsiderazio euskal ipuingintzaren inguruan. *Volgako Batelariak*. <https://eibar.org/blogak/volga/lau-kontsiderazio-euskal-ipuingintzaren-inguruan>
- Zaldua, I. (2010). Itsas pasealekuan. In *Ipuinak: antologia bat* (89.-94. or.). Erein.
- Zaldua, I. (2014). *Inon ez, inoiz ez*. Elkar.
- Zaldua, I. (2016). *(Euskal) literaturaren alde (eta kontra)*. Elkar.
- Zaldua, I. (2020). *Ipuina adulterioa da*. Booktegi. <https://www.booktegi.eus/liburuak/ipuina-adulterioa-da/>
- Zaldua, I. (2022). *Ipuina engainua da*. Elkar.

Sluicing in Basque: a move-and-delete analysis

Sluicinga euskaraz: mugimenduaren eta ezabaketaren analisia

Truncamiento en euskera: un análisis de movimiento y borrado

Irene Macazaga Núñez
University of the Basque Country, UPV/EHU
irene.macazaga@ehu.eus
<https://orcid.org/0009-0008-5595-2566>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.2>

The present paper is mainly based on my MA dissertation. This research project has been partly supported by a predoctoral grant (Basque Government: PRE_2023_1_0194) and the research group HiTT (Basque Government: IT1537-22). I thank Dennis Ott for supervising both the dissertation and the paper. I thank Arantzazu Elordieta as well for contributing to edit the latter. Similarly, I sincerely appreciate the thorough comments of the two anonymous reviewers, which highly enriched this work. As usual, acceptability judgments are relative. Most are exclusively my own, except for the ones in the locality section (§ 3.5), which I contrasted with those of another four native speakers, all of which are linguists. I am grateful to those speakers for their contribution. Remaining mistakes are obviously mine.

Received: 21/08/2024. Provisionally accepted: 24/10/2024. Accepted: 25/11/2024.

ABSTRACT

In this paper I explore sluicing in Basque, the elliptical phenomenon whereby the interrogative clause is elided, but the *wh*-remnant is pronounced. Specifically, I address the long-debated question of whether sluicing involves a full-fledged syntactic structure or not. By employing diverse cross-linguistic tests (case matching, binding, and adposition (non-)stranding), I show that there is structure therein. In short, I entertain the hypothesis that this phenomenon involves independently available *wh*-movement and subsequent deletion of the ellipsis site, which consists of silent structure; namely, I propose a move-and-delete account for sluicing in Basque.

Keywords: sluicing; Basque; syntactic structure; move-and-delete.

LABURPENA

Lan honetan, *sluicing* deritzon elipsi-mota aztertu dut, euskaratik abiaturik. Egitura horretan itxuraz galde-perpau baten aurrean gaude, baina *nz*-sintagma da ahoskatzen den arrasto bakarra. Hain zuzen ere, *sluicing*aren atzean egitura sintaktiko oso bat ezkututzen den ala ez zehaztea dut helburu. Beste hizkuntza batzuetarako proposatu diren testak erabiliz (kasu-markaketa, uztardura, eta adposizioen banaketa), frogatuko dut elementu batzuen presentzia beharrezkoa dela. Emaitzei erreparatuz, esan dezakegu euskal *sluicing*ean egitura sintaktiko isila dagoela; eta beraz, proposatzen dut *nz*-sintagmaren mugimenduaren eta gainerako egituraren ezabaketaren bitartez gertatzen dela fenomeno hau.

Gako hitzak: *sluicinga*; euskara; egitura sintaktikoa; mugimendua eta ezabaketa.

RESUMEN

En este artículo analizo el fenómeno elíptico del truncamiento en euskera, que se basa en la supresión de la proyección oracional de una oración interrogativa, con excepción del sintagma-*qu*. Concretamente, trato de responder a la pregunta de si subyace una estructura sintáctica en el truncamiento. A través de varios test que se han propuesto para otras lenguas (marcación de caso, ligamiento, y distribución de adposiciones), demostraré que sí existe dicha representación sintáctica. Defiendo que el truncamiento en euskera se explica mediante el movimiento del sintagma-*qu* y la eliminación del resto de la estructura sintáctica; un análisis de movimiento y borrado frente a uno no-estructuralista.

Palabras clave: truncamiento; euskera; estructura sintáctica; movimiento y borrado.

1. INTRODUCTION. 2. PHENOMENON UNDER DISCUSSION. 2.1. Sluicing in Basque. 2.2. Some background on Basque syntax. 3. SLUICING IN BASQUE. 3.1. Case matching. 3.2. Binding. 3.3. Adposition (non-)stranding. 3.4. Sprouting. 3.5. Locality. 4. CONCLUSIONS. 5. REFERENCES.

1. INTRODUCTION

This paper surveys *sluicing* in Basque, the elliptical phenomenon in which the *wh*-phrase is understood as a complete interrogative clause:

- (1) *Ascenek norbait maite du, baina ez dakit nor*¹.
 Ascen.ERG someone.ABS love AUX but not I.know who.ABS
 'Ascen loves someone, but I don't know who.'

A classic example of sluicing from Ross (1969), the first author who formally described this construction, is illustrated in (2):

- (2) a. Somebody just left — guess who just left.
 b. Somebody just left — guess who.

(Ross, 1969, p. 252, ex. (1a) and (2a))

Based on the assumption that the ellipse comprises full syntactic structure, I refer to the clause that precedes the interrogative clause as the antecedent, which contains the

1 These are the abbreviations employed in the paper: 1 = first person, 2 = second person, 3 = third person, ABS = absolutive, ACC = accusative, AUX = auxiliary, C = complementiser, DAT = dative, ERG = ergative, F = focus, GEN = genitive, *Int.* = intended meaning, *Lit.* = literal meaning, PL = plural, SG = singular. In the examples where I display my analysis (i.e. deletion of structure), the information between square brackets and with a strikethrough corresponds to the deleted material. Accordingly, I include the elided material in the translation between parentheses.

correlate, the constituent to which the *wh*-phrase is related. The sluice is the interrogative clause that has the sentential portion elided. It comprises the remnant, the *wh*-phrase surviving ellipsis, and the ellipsis site, the structure that is missing:

- (3) *Ibonek norbaiti deitu dio, baina ez dakit nori*
 Ibon.ERG someone.DAT call AUX but not I.know who.DAT
 [~~*deitu dion Ibonek*~~].
 call AUX.C Ibon.ERG
 'Ibon called someone, but I don't know who (Ibon called).'

Sluicing could be located between two of the most studied fields of generative syntax, i.e. ellipsis and *wh*-movement (Merchant, 2006). Even if many different ellipses have been attested cross-linguistically, sluicing (together with VP ellipsis) has monopolised the research on ellipsis within this framework (Merchant, 2019). From Ross's seminal work (1969), this elliptical occurrence has been extensively researched in different languages: Japanese (Takahashi, 1994), Greek (Merchant, 2000), English (Merchant, 2001), Russian (Grebenyova, 2006), Dutch (van Craenenbroeck, 2010), and Romanian (Hoyt & Teodorescu, 2012), among others.

Nevertheless, in the literature concerning Basque linguistics, the works on ellipsis are rather scarce (see Amundarain, 1997; Duguine, 2013; Gastañaga, 1977; Martínez de la Hidalga, 2016; Salaberri, 1985; Vela-Plo, 2023), and none analyses clausal ellipsis in depth². There exists a particular gap in the literature with respect to clausal ellipsis, and more precisely, to sluicing in Basque. Hence, not only does this work take the first step by providing descriptive evidence, but it also proposes an analysis for Basque that will enable drawing cross-linguistic comparisons to reach a unified theory of sluicing.

Sluicing involves three relevant questions: (i) is there syntactic structure in the ellipsis site?; (ii) how is ellipsis licensed?; and (iii) how must the identity relation between the antecedent and the ellipsis site be established? Here I focus on the former³. Specifically, three different proposals have been postulated in the literature with respect to the question of structure. Some authors argue against the idea of internal syntax (*What You See Is What You Get* (WYSIWYG)); they assume that the *wh*-phrase is base-generated in the surface position, and that discourse plays a crucial role in the retrieval of meaning. That is, they defend a direct interpretive approach to ellipsis (i.a. Culicover & Jackendoff, 2005; Ginzburg & Sag, 2000; Sag & Nykiel, 2011). On the other hand, among the structuralist view, some authors defend that the elided material corresponds to a null

2 Other works include allusions to ellipsis in Basque, but do not expand on the topic (Artiagoitia, 1994; Eguzkitza, 1986; Goenaga, 1980; Laka, 1990; Ortiz de Urbina, 1989; de Rijk, 1972).

3 Regarding licensing, different categories have been claimed to license ellipsis; for instance, Merchant (2001, pp. 60-61) posits that a C head containing the [E]-feature can license the deletion of its complement IP. As for identity, the literature is divided into those who impose that the relationship between the antecedent and the ellipsis site is syntactic (i.a. Chung et al., 1995; Fiengo & May, 1994; Hankamer & Sag, 1976; Ross, 1969), semantic (i.a. van Craenenbroeck, 2010; Ginzburg & Sag, 2000; Hardt, 1993; Merchant, 2001), or hybrid (i.a. Chung, 2006; van Craenenbroeck, 2009).

proform in the syntax (*LF Copying*) (i.a. Chung et al., 1995; Lobeck, 1995); whereas others defend a full-fledged structure that undergoes deletion at the Phonological Form (PF) after movement of the *wh*-remnant (*move-and-delete*) (i.a. Lasnik, 2001; Merchant, 2001; Ross, 1969). All three views are represented in (4), (5) and (6), respectively:

- (4) Ibonek norbaiti deitu dio, baina ez dakit [_S nori].
 (5) Ibonek norbaiti deitu dio, baina ez dakit [_{CP} nori [_{wh}] [_{C'} [_{C°} [+Q] e] [_{IP} e]]].
 (6) Ibonek norbaiti deitu dio, baina ez dakit
 [_{CP} nori_i [_{wh}] [_{C'} [_{C°} [+Q] [~~deitu dio~~]_n] [_{IP} Ibonek t_i t_j]]]]⁴.

The current work will follow the last line of reasoning (i.e. move-and-delete) by documenting new facts and providing novel conclusions concerning Basque sluicing.

The paper is laid out as follows. First, I briefly introduce the phenomenon under discussion (§ 2.1) and the necessary background regarding the relevant typological characteristics of Basque (§ 2.2). Section 3 covers the effects of sluicing in Basque, whereby I argue for an internal syntax. To be more concrete, I present case-matching effects (§ 3.1), binding conditions (§ 3.2), postposition-non-stranding data (§ 3.3), the sprouting phenomenon (§ 3.4), and locality effects (§ 3.5). Last, I conclude in section 4.

2. PHENOMENON UNDER DISCUSSION

2.1. Sluicing in Basque

As stated above, I analyse the elliptical occurrence of sluicing based on Basque data, which has hitherto not been examined. I follow the mainstream classification of ellipses (see van Craenenbroeck & Merchant, 2013) in studying sluicing as a subtype of clausal ellipsis⁵.

As far as its distribution is concerned, it can occur in main clauses (7), as well as in embedded clauses (see (1)–(6) above):

- (7) A: *Norbait iparraldera joan da.*
 someone.ABS north.to go AUX
 'Someone went to the north.'
 B: *Nor?*
 who.ABS
 'Who?'

4 Even if the representation in (6) suggests that sluicing consists of C' Deletion, Merchant (2001) defends IP/TP Deletion. The representation is modified to accommodate the facts in Basque. The specific target of deletion in sluicing in Basque is yet to be ascertained. I leave this issue open due to space limitations.

5 Fragments (i.e. fragment answers) are another subtype of clausal ellipsis. In this case, the element which survives the ellipsis is the non-*wh*-focus, namely, the (short) answer. I refer the reader to Hall (2019) for an overview of the topic.

As the sharp reader will notice, most examples shown in this work contain sluices with a *wh*-remnant that has an overt correlate (an indefinite mainly) in the antecedent. In addition to this type, other kinds of sluices are also attested in Basque, as exhibited below:

(8) *Sluices with adjunct wh-phrases*

<i>Jesus</i>	<i>hondartzara</i>	<i>joan</i>	<i>da,</i>	<i>baina</i>	<i>ez</i>	<i>dakit</i>	<i>nola.</i>
Jesus.ABS	beach.to	go	AUX	but	not	I.know	how

'Jesus went to the beach, but I don't know how.'

(9) *Sluices with implicit arguments* (i.e. sprouting; Chung et al., 1995)

<i>Jesusek</i>	<i>abestu</i>	<i>du,</i>	<i>baina</i>	<i>ez</i>	<i>dakit</i>	<i>zer.</i>
Jesus.ERG	sing	AUX	but	not	I.know	what.ABS

'Jesus sang, but I don't know what.'

(10) *Contrast sluices*

<i>Jesusek</i>	<i>sagar</i>	<i>bat</i>	<i>erosi</i>	<i>du,</i>	<i>baina</i>	<i>ez</i>	<i>dakit</i>
Jesus.ERG	apple	one.ABS	buy	AUX	but	not	I.know

zenbat   *madari.*
how.many   pear.ABS

'Jesus bought an apple, but I don't know how many pears.'

The example in (8) represents the type of sluicing where the *wh*-phrase consists of an adjunct. In (9) an example of *sprouting* is shown, namely, the sluicing structure where the *wh*-remnant has a correlate in the antecedent clause which is implicit or covert. Last, the *wh*-phrase in sluicing can be contrastive with respect to the correlate, as in (10). In the following lines, we will engage in a discussion primarily concerning the sentences of the type of (1)–(6), that is, sluicing in embedded sentences with an indefinite correlate in the antecedent. Nonetheless, sentences with adjuncts (8) or implicit arguments (9) will be analysed as well.

2.2. Some background on Basque syntax

In order to comprehend the main arguments of this paper, some general properties of the syntax of Basque must be addressed first. Two types of movement of constituents will be introduced: *wh*-movement and focus movement.

Even though Basque is flexible with respect to word order, it is considered an SOV language. The fundamental reason for this is that in sentences where no constituent is moved or focused, SOV is the unmarked order employed (Elordieta, 2001; Ortiz de Urbina, 1989). To be more specific, Basque has S-IO-DO-V as the neutral word order (Elordieta, 2001; Euskaltzaindia, 1987, 2021; Irurtzun, 2016; Ortiz de Urbina, 1989, 2003; de Rijk, 1969, 2008). The arrangement of the constituents in Basque serves as a mechanism to enquire information or to convey different information-structures.

2.2.1. Wh-movement in Basque

On the one hand, in Basque *wh*-question formation, the canonical word order is disrupted, and the *wh*-phrase is immediately followed by the finite verb (a verbal complex constituted by the lexical verb and the auxiliary verb in most of the examples here). This type of displacement has been analysed as *wh*-movement; that is, the *wh*-constituent moves to the specifier position of the CP, and it is followed by T-to-C movement (Irurtzun, 2007; Ortiz de Urbina, 1989), as in (11b) and (11c):

- (11) a. *Anek*   *janaria*   *ekarri*   *du.*
 Ane.ERG   food.ABS   bring   AUX
 'Ane brought the food.'
- b. [*Nork*]_i   [*ekarri du*]_j   *t_i*   *janaria*   *t_j*[?]
 who.ERG   bring AUX   food.ABS
 'Who brought the food?'
- c. [*Zer*]_i   [*ekarri du*]_j   *Anek*   *t_i*   *t_j*[?]
 what.ABS   bring AUX   Ane.ERG
 'What did Ane bring?'

The canonical word order is displayed in the baseline declarative sentence in (11a). The questions in (11b) and (11c) request different types of information: the former enquires about the agent of the action (*Ane*), whereas the latter about the patient (*janaria* 'the food'). Accordingly, *nork* 'who' in (11b) and *zer* 'what' in (11c) undergo movement to Spec,CP. In both cases, the finite verb also moves from T to C, which accounts for the fact that *wh*-questions do not exhibit verb-final word order (the otherwise neutral order in Basque, but unacceptable in questions (see (13) below)).

2.2.2. Focus movement in Basque

On the other hand, narrow foci also display similar order restrictions, in the sense that they are placed right preceding the finite verb as well. Although nuclear focus may be *in-situ* (Elordieta, 2001), narrow foci (F) such as those exemplified in (12b) and (12c) involve movement to CP. The elements located after the verbal complex are therefore given information (G) (Elordieta, 2001):

- (12) a. *Anek*   *janaria*   *ekarri*   *du.*
 Ane.ERG   food.ABS   bring   AUX
 'Ane brought the food.'
- b. [_F *Anek*]_i   [*ekarri du*]_j   *t_i*   [_G *janaria*]   *t_j*
 Ane.ERG   bring AUX   food.ABS
 'ANE brought the food.'
- c. [_F *Janaria*]_i   [*ekarri du*]_j   [_G *Anek*]   *t_i*   *t_j*
 food.ABS   bring AUX   Ane.ERG
 'Ane brought THE FOOD.'

In the control sentence (12a) (repeated from (11a)), the neutral word order is presented. In (12b) and (12c), however, different elements are focalised: the agent *Ane* and the patient *janaria* ‘food’, respectively.

As many authors have pointed out (Eguzkitza, 1986; Elordieta, 2001; Irurtzun, 2016; Ortiz de Urbina, 1989; de Rijk, 1969), if the focused phrase (or the *wh*-phrase) and the finite verb are not adjacent, the sentence becomes unacceptable⁶. This occurs when posing a question or focalising any element without verb displacement (T-to-C movement):

- (13) a. **[Zer]_i Anek t_i ekarri du?*
 what.ABS Ane.ERG bring AUX
Int. ‘What did Ane bring?’
- b. **[_FJanaria]_i Anek t_i ekarri du.*
 food.ABS Ane.ERG bring AUX
Int. ‘Ane brought THE FOOD.’

Evidence in favour of movement in these constructions comes from the fact that both phenomena show sensitivity towards islands. The sentences in (14) cover extraction out of a coordinated phrase and those in (15) extraction out of adjuncts:

- (14) a. *Jonek [saldo eta legatza] nahi ditu.*
 Jon stock and hake want AUX
 ‘Jon wants stock and hake.’
- b. **Zer nahi ditu Jonek [saldo eta t]_j?*
 what want AUX Jon stock and
Lit. ‘What does Jon want stock and?’
- c. **[_FLegatza] nahi du Jonek [saldo eta t]_j.*
 hake want AUX Jon stock and
 ‘Jon wants stock and HAKE.’

(Irurtzun, 2016, p. 251, ex. (10a), (10b) and (11a))

- (15) a. *Jon [abestia entzun duelako] poztu da.*
 Jon song hear AUX.because get.happy AUX
 ‘Jon got happy because he heard the song.’
- b. **Zer poztu da Jon [t entzun duelako]?*
 what get.happy AUX Jon hear AUX.because
Lit. ‘What did Jon get happy because he heard?’
- c. **[_FAbestia] poztu da Jon [t entzun duelako].*
 song get.happy AUX Jon hear AUX.because
Lit. ‘Jon got happy because he heard THE SONG.’

(Irurtzun, 2016, p. 252, ex. (12))

⁶ Even if this is true in most varieties of Basque, in Labourdian Basque there is an ongoing change among young speakers (Duguine & Irurtzun, 2014, 2021). The constraint on verb adjacency seems to be less strict for them. I thank one of the anonymous reviewers for pointing out this fact to me.

In (14b) and (14c), regardless of the fact that the sentence is a question or a focus structure, an element cannot be extracted out of a coordinated phrase. In the same fashion, adjunct constituents also impose an island restriction upon extracting elements contained therein, as in (15b) and (15c). *Wh*-phrases and focus can therefore be considered two sides of the same coin: one asks the question and the other answers it. That is why focus has been often labelled as *galdegaia* (*lit.* ‘theme of the question’).

After presenting the relevant concepts related to Basque *wh*-movement, which are central to the discussion, we will turn to the discussion on sluicing.

3. SLUICING IN BASQUE

As anticipated in the introduction, for sluicing structures in Basque, I posit a move-and-delete analysis. More precisely, I defend that there is a full-fledged syntactic structure out of which the *wh*-phrase moves before deletion at PF. In Basque, *wh*-movement is independently attested (§ 2.1), so it would be unsurprising to find it under sluicing. As far as the sluice is concerned, in this section I will show that it consists of a complete structure which undergoes deletion.

Connectivity effects have been frequently cited (Abels, 2019; Barros, 2014; Merchant, 2001; Ross, 1969; Vicente, 2014), since they successfully demonstrate that the sluicing site contains a syntactic structure therein. To account for case-matching, binding, and adposition-(non-)stranding phenomena, it is plausible to argue that the ellipsis site consists of a fully developed structure in the syntax that is elided at PF. That is, the remnant is related to unpronounced material within the ellipsis site. Otherwise, if no such internal syntax were assumed, it would become quite challenging to give an explanation for: (i) how the *wh*-phrase bears an identical case to its correlate in the antecedent (§ 3.1); (ii) how seeming violations of the Principles of the Binding Theory render acceptable sentences (§ 3.2); and (iii) how some languages are able to strand the adposition associated with the remnant *wh*-phrase (§ 3.3). I focus on how the deletion-based approach appropriately explains the Basque data.

3.1. Case matching

Case matching is one of the main arguments to assert that the ellipsis site comprises syntactic structure. Languages with rich case paradigms are strict with case, and thus, they do not allow mismatches between the correlate and the remnant *wh*-phrase, which led Merchant (2001) to postulate the following generalisation:

- (16) *Form-identity generalization I: case-matching* (Merchant, 2001, p. 91)
The sluiced *wh*-phrase must bear the case that its correlate bears.

Ross (1969) already collected this effect, showing that in German the correlate and the remnant *wh*-phrase must bear the same case, as in (17) and (18):

- (17) *Er will jemandem schmeicheln, aber sie wissen*
 he want.to someone.DAT flatter but they know
nicht {*wen / wem}.
 not who.ACC who.DAT
 'He wants to flatter somebody, but they don't know who.'
 (Ross, 1969, p. 253, ex. (4))

- (18) *Er will jemanden loben, aber sie wissen nicht*
 he want.to someone.ACC praise but they know not
{*wem / wen}.
 who.DAT who.ACC
 'He wants to praise someone, but they don't know who.'
 (Ross, 1969, p. 254, ex. (5))

The predicate *schmeicheln* 'to flatter' in (17) requires the correlate to bear the dative case. Dative is also the only case available for the *wh*-phrase. Contrarily, the predicate *loben* 'to praise' in (18) poses different requirements upon its arguments; the correlate is necessarily marked with the accusative case, and so is the *wh*-phrase. Barros (2014) defines case matching as 'stubborn', as all the cases except for the one borne by the correlate are blocked, especially in morphologically complex languages⁷:

- (19) *Stubborn case-matching* (Barros, 2014, p. 62)
 In sluicing, given a correlate, C, and a remnant, R, if C is a case-bearing category, R and C must have the same case morphology.

Similarly, Basque provides evidence on the side of arguing for a full syntactic structure. It is an ergative language, and its case paradigm consists of three core argument cases: ergative, absolutive, and dative. Simplifying much the distribution of case, one could generalise that the ergative case marks the subject of unergative (intransitive) predicates and transitive predicates; the absolutive case marks the subject of unaccusative (intransitive) predicates and the direct object of transitive predicates; and the dative marks the indirect object. For instance, in a sentence with a ditransitive predicate like *aurkeztu* 'to introduce', the case marking works as explicitly itemised in (20):

⁷ See Vicente (2015) for some instances of languages that allow case mismatches under sluicing. A reviewer wonders whether we could correlate case mismatches to the availability of non-isomorphic sources for sluicing (Barros et al., 2014). Although Vicente (2015) does not provide a conclusive analysis concerning case mismatches, adposition mismatches have been used to argue in favour of non-isomorphic sluices (i.a. Rodrigues et al., 2009; Vicente, 2008). Even if the languages that allow case mismatches and non-isomorphic sources constituted a uniform class, Basque would be a potential counterexample, as it does not allow case mismatches, but short sources are available (§ 3.5).

- (20) *Ibon-(e)k*   *Aitor(r)-i*   *Ane-ø*   *aurkeztu*
 Ibon-ERG   Aitor-DAT   Ane-ABS   introduce
d-i-o-ø.
 3SG.ABS-AUX-3SG.DAT-3SG.ERG
 'Ibon introduced Ane to Aitor.'

The subject is marked with the ergative, the indirect object with the dative, and the direct object with the absolutive. In sluicing contexts in Basque, the correlate and the *wh*-phrase obligatorily exhibit the same case. Taking the sentence in (20) as baseline, the three arguments can be enquired about under sluicing, as presented in (21):

- (21) a. A: *Norbaitek*   *Aitorri*   *Ane*   *aurkeztu*   *dio.*
 someone.ERG   Aitor.DAT   Ane.ABS   introduce   AUX
 'Someone introduced Ane to Aitor.'
 B: *Nork?*
 who.ERG
 'Who?'
- b. A: *Ibonek*   *norbaiti*   *Ane*   *aurkeztu*   *dio.*
 Ibon.ERG   someone.DAT   Ane.ABS   introduce   AUX
 'Ibon introduced Ane to someone.'
 B: *Nori?*
 who.DAT
 'To whom?'
- c. A: *Ibonek*   *Aitorri*   *norbait*   *aurkeztu*   *dio.*
 Ibon.ERG   Aitor.DAT   someone.ABS   introduce   AUX
 'Ibon introduced someone to Aitor.'
 B: *Nor?*
 who.ABS
 'Who?'

The exchanges in (21) are instances of sluicing in main clauses which evidence that the *wh*-remnants obligatorily share the same case as their correlates (ergative in (21aB), dative in (21bB), and absolutive in (21cB)⁸. In the same vein, sluicing in embedded clauses exhibits the same case-matching pattern:

8 One reviewer draws my attention to the fact that case/adposition mismatches are possible in Basque outside sluicing, especially in the communicative exchanges among young speakers:

- (i) A: *Zer ordutan da kontzertua?*
 what time.at is concert
 'What time is the concert?'
 B: *Hamarrak eta laurden.*
 ten and quarter
 'Quarter past ten.'
 (cf. *Hamarrak eta laurdenetan.*)

I myself agree with the judgement and find it quite common in informal conversations among young people. However, sluicing in Basque disallows case mismatches.

- (22) a. *Norbaitek*   *Aitorri*   *Ane*   *aurkeztu*   *dio*,
 someone.ERG   Aitor.DAT   Ane.ABS   introduce   AUX
baina ez   *dakit* {*nork* /   **nori* /   **nor*}.
 but not   I.know who.ERG   who.DAT   who.ABS
 'Someone introduced Ane to Aitor, but I don't know who.'
- b. *Ibonek*   *norbaiti*   *Ane*   *aurkeztu*   *dio*,
 Ibon.ERG   someone.DAT   Ane.ABS   introduce   AUX
baina ez   *dakit* {**nork* /   *nori* /   **nor*}.
 but not   I.know who.ERG   who.DAT   who.ABS
 'Ibon introduced Ane to someone, but I don't know to whom.'
- c. *Ibonek*   *Aitorri*   *norbait*   *aurkeztu*   *dio*,
 Ibon.ERG   Aitor.DAT   someone.ABS   introduce   AUX
baina ez   *dakit* {**nork* /   **nori* /   *nor*}.
 but not   I.know who.ERG   who.DAT   who.ABS
 'Ibon introduced someone to Aitor, but I don't know who.'

In (22a), the correlate and the *wh*-phrase are both signalled with the ergative, in (22b) with the dative, and in (22c) with the absolutive. These examples show that case matching is strictly uniform across clauses and with all the relevant cases. Whereas *wh*-remnants in (21) and (22) are morphologically simple, complex *wh*-phrases behave correspondingly:

- (23) a. *Norbaiten*   *lagunak*   *Aitorri*   *Ane*   *aurkeztu*
 someone.GEN   friend.ERG   Aitor.DAT   Ane.ABS   introduce
dio, baina ez dakit {*noren*   *lagunak* /
 AUX but not I.know who.GEN   friend.ERG
*noren   *lagunari* /   **noren*   *laguna*}.
 who.GEN   friend.DAT   who.GEN   friend.ABS
 'Someone's friend introduced Ane to Aitor, but I don't know whose friend.'
- b. *Ibonek*   *norbaiten*   *lagunari*   *Ane*   *aurkeztu*
 Ibon.ERG   someone.GEN   friend.DAT   Ane.ABS   introduce
dio, baina ez dakit {**noren*   *lagunak* /
 AUX but not I.know who.GEN   friend.ERG
noren   *lagunari* /   **noren*   *laguna*}.
 who.GEN   friend.DAT   who.GEN   friend.ABS
 'Ibon introduced Ane to someone's friend, but I don't know to whose friend.'
- c. *Ibonek*   *Aitorri*   *norbaiten*   *laguna*   *aurkeztu*
 Ibon.ERG   Aitor.DAT   someone.GEN   friend.ABS   introduce
dio, baina ez dakit {**noren*   *lagunak* /
 AUX but not I.know who.GEN   friend.ERG
*noren   *lagunari* /   *noren*   *laguna*}.
 who.GEN   friend.DAT   who.GEN   friend.ABS
 'Ibon introduced someone's friend to Aitor, but I don't know whose friend.'

Case-matching facts in Basque indicate that case is «stubborn»: the *wh*-phrase must correspond to its correlate in terms of case marking across clauses, with all the cases, and

regardless of its morphological complexity⁹. This entails that there must be an unpronounced predicate in the ellipsis site identical to the one assigning case to the correlate in the antecedent clause. Ergo, it follows that the sluicing site comprises an internal syntactic structure. The deletion analysis proposed here for examples such as (22a) is shown in (24):

- (24) ... *baina ez dakit {nork / *nori / *nor}_k*
 but not I.know who.ERG who.DAT who.ABS
[aurkeztu _____ dion _____ t_k Aitorri _____ Ane]¹⁰.
 introduce AUX.C Aitor.DAT Ane.ABS
 '... but I don't know who (introduced Ane to Aitor).'

Having exposed the case-matching evidence in favour of structure, in the next section I will demonstrate that binding phenomena point in the same direction.

3.2. Binding

Another oft-cited connectivity effect is binding (i.a. Merchant, 2006). DPs constrained by the Principles of the Binding Theory support the existence of syntactic structure within the ellipsis site, since the relevant relationships require the presence of two elements contained within a local domain (i.e. the binder and the bound element).

To prepare the ground for the subsequent discussion, I briefly show that in Basque anaphors obey Principle A (25), R-expressions (Referential expressions) respect Principle C (26), and pronouns with bound interpretations need to be c-commanded (27):

- (25) a. *Alaitzek_i [bere burua]_i maite du.*
 Alaitz.ERG herself.ABS love AUX
 'Alaitz loves herself.'
 b. **[Bere buruak]_i Alaitz_i maite du.*
 herself.ERG Alaitz.ABS love AUX
 Lit. 'Herself loves Alaitz.'
- (26) *Constanek_i [gizon bat]_{*ij} ikusi du.*
 Constan.ERG man one.ABS see AUX
 'Constan saw a man.'

9 One of the reviewers would not say that case is stubborn in Basque. I have checked the judgements of native speakers and found no one who accepts an instance of sluicing with a case mismatch. The only environment for case mismatch concerns idiolectal differences regarding DOM (Jürgen Etxeberria, p.c.):

- (i) A: *Norbait ekarri d-u-t autoan.*
 someone.ABS bring 3SG.ABS-AUX-1SG.ERG car.in
 'I brought someone by car.'
 B: *Nori [ekarri d-i-o-zu _____ autoan]?*
 who.DAT bring 3SG.ABS-AUX-3SG.DAT-2SG.ERG car.in
 Lit. 'To whom (did you bring by car)?'

10 I use traces for ease of exposition, but I assume a copy-based theory of movement (i.a. Chomsky, 1995; Corver & Nunes, 2007; Nunes, 2004).

- (27) a. *[Musikari orok]_i gustuko du bere_i instrumentua.*
 musician every.ERG like AUX his instrument.ABS
 'Every musician likes his instrument.'
- b. **Bere_i instrumentuak zoratzen du [musikari oro]_i.*
 his instrument.ERG drive.crazy AUX musician every.ABS
Lit. 'His instrument drives every musician crazy.'

The reflexive anaphor *bere burua* 'herself' must be bound (i.e. c-commanded by the antecedent), for the sentence to be acceptable in Basque (25a), otherwise it is not (25b). Conversely, R-expressions are obligatorily free (i.e. not c-commanded). Thus, (26) is unacceptable if *Constan* and *gizon bat* 'a man' refer to the same entity, as the former c-commands the latter. Last, the possessive pronoun *bere* obtains a bound reading (27a), as it is c-commanded by a quantifier antecedent, namely, *musikari orok* 'every musician', but it does not work the other way around (27b).

In the following lines, some examples are displayed to illustrate that in elliptical contexts too, the whole paradigm of Basque DPs behave in accordance with the Binding Theory. For instance, reflexive (28) and reciprocal anaphors (29) in Basque obey Principle A:

- (28) *Nahia_i bere lagunen argazki batzuk inprimatu*
 Nahia.ERG her friends.GEN picture some.ABS print
ditu, baina ez dakit [[bere buruaren]_i zein argazki.
 AUX but not I.know herself.GEN which picture.ABS
 'Nahia printed some pictures of her friends, but I don't know which pictures of HERSELF.'
- (29) *[Olatzek eta Nahia]_i haien lagunen argazki*
 Olatz.ERG and Nahia.ERG their friends.GEN picture
batzuk inprimatu dituzte, baina ez dakit
 some.ABS print AUX but not I.know
[[elkarren]_i zein argazki.
 each other.GEN which picture.ABS
 'Olatz and Nahia printed some pictures of their friends, but I don't know which pictures of EACH OTHER.'

The reflexive *bere burua* 'herself' (28) and the reciprocal *elkar* 'each other' (29) are constrained by Principle A, which requires anaphors to be locally bound via c-command. As there is no pronounced binder in the second instance of each anaphor, a plausible explanation is to assume an internal structure where, before the *wh*-phrase moves, there is a c-commanding antecedent binding a lower copy of that *wh*-phrase. The requisite for a binder justifies the presence of a larger syntactic structure where it is contained. This is the analysis for the sentences (28) and (29), respectively:

- (30) ... *baina ez dakit [[bere buruaren]_i zein argazki]_k*
 but not I.know herself.GEN which picture.ABS
~~*[inprimatu dituen Nahia]_i [[t]_k]*~~
 print AUX.C Nahia.ERG
 '... but I don't know which pictures of HERSELF (Nahia printed).'

- (31) ... *baina ez dakit [[elkarren]_i zein argazki]_k*
 but not I.know each other.GEN which picture.ABS
~~*[inprimatu dituzten [Olatzek eta Nahia]_i [[t]_k]*~~
 print AUX.C Olatz.ERG and Nahia.ERG
 '... but I don't know which pictures of EACH OTHER (Olatz and Nahia printed).'

As claimed above, R-expressions cannot be bound under any circumstance. Accordingly, these elements in Basque sluicing expose the same pattern:

- (32) **Hark_i bere arrebaren abesti hauek entzun ditu,*
 he.ERG his sister.GEN song these.ABS listen.to AUX
baina ez dakit [[Constanen]_i zein abesti].
 but not I.know Constan.GEN which song.ABS
Lit. 'He listened to these songs of his sister, but I don't know which songs of CONSTAN.'

If the R-expression *Constan* in (32) is interpreted as referring to the same entity as the pronoun *hark* 'he', the sentence becomes unacceptable. As with anaphors, the presence of internal structure allows for an explanation: the *wh*-remnant is base-generated in the object position of an elliptical site, where it is bound. Consequently, a violation of Principle C arises, as presented in the deletion analysis in (33):

- (33) * ... *baina ez dakit [[Constanen]_i zein abesti]_k*
 but not I.know Constan.GEN which song.ABS
~~*[entzun dituen hark_i [[t]_k]*~~
 listen.to AUX.C he.ERG
Lit. '... but I don't know which songs of CONSTAN (he listened to).'

Yet the rationale followed hitherto could be put at stake if we look at another data:

- (34) *Lagunek_j Gabriela_i goraipatu dute, baina berak_i ez*
 friends.ERG Gabriela.ABS praise AUX but she.ERG not
daki zergatik.
 know why
 'Friends praised Gabriela, but she doesn't know why.'

Given the deletion analysis, the acceptability of (34) is somewhat unexpected. If we reconstruct the pre-sluice of the sentence in (34) with an internal structure isomorphic to the antecedent clause, the outcome renders an unacceptable sentence, as in (35):

- (35) **Lagunek_i Gabriela_i goraipatu dute, baina berak_i ez daki zergatik_k [goraipatu duten lagunek_j Gabriela_i t_j].*
 friends.ERG Gabriela.ABS praise AUX but she.ERG not know why praise AUX.C friends.ERG Gabriela.ABS
Lit. 'Friends praised Gabriela, but she doesn't know why friends praised Gabriela.'

I assume that the sentence in (35) is unacceptable due to the fact that the R-expression *Gabriela* is bound by the pronoun *bera* 'she', violating thus Principle C. Nonetheless, if the R-expression is replaced by a pronoun, the sentence is acceptable in Basque:

- (36) *Lagunek_i Gabriela_i goraipatu dute, baina berak_i ez daki zergatik_k [goraipatu duten lagunek_j bera_i t_j].*
 friends.ERG Gabriela.ABS praise AUX but she.ERG not know why praise AUX.C friends.ERG her.ABS
 'Friends praised Gabriela, but she doesn't know why friends praised her.'

In fact, the sluices in sentences of the type of (34) have been postulated to undergo vehicle change effects (see Fiengo & May, 1994):

- (37) *Vehicle change* (Fiengo & May, 1994, p. 218)
 In a reconstruction, a nominal can take any syntactic form so long as its indexical structure (type and value) is unchanged (modulo identity for β -occurrences)¹¹.

I propose that the direct object of the embedded clause is transformed from *Gabriela* into *bera*¹². The violation of Principle C in (35) is therefore circumvented. Moreover, the sentence with the pronoun (36) is more natural in Basque than the sentence with the nominal (35). The vehicle change analysis can account for these facts regarding sluicing. This is the analysis for (34):

- (38) ... *baina berak_i ez daki zergatik_k*
 but she.ERG not know why
[goraipatu — duten — lagunek_j — bera_i — t_j].
 praise AUX.C friends.ERG her.ABS
 '... but she doesn't know why (friends praised her).'

11 According to Fiengo and May (1994), non-predicative nominal phrases contain two indices: one, represented by an integer, expresses the interpretative value of the nominal, and another one, represented by α or β , signifies the nature of the value. The index represented by β depends on another nominal expression to have a value.

12 Regarding semantics, both elements (*Gabriela* and *bera*) are equivalent as they denote the same individual. That is, under the assignment function g , considering that $\llbracket bera_3 \rrbracket^g = Gabriela$, a proposition including $bera_3$ checked against the assignment function g will render identical truth-conditions as the proposition where $bera_3$ is replaced by *Gabriela* (adapted from Merchant, 2019).

Bound variable pronouns constitute the concluding piece of evidence in terms of connectivity effects. A bound pronoun has a quantified DP (e.g. *every*, *each*) as its antecedent, and the syntactic relationship between both elements is determined by c-command, rendering thereby a bound interpretation. The subsequent example exhibits the behaviour of these pronouns under sluiced environments:

- (39) [*Musikari orok*]_i   *gustuko*   *du*   *bere*_i   *instrumentua*,
          musician   every.ERG   like   AUX   his   instrument.ABS
baina ez dakit   *[[bere]*_i   *zein*   *abesti*].
          but   not I.know   his   which   song.ABS
          ‘Every musician likes his instrument, but I don’t know which of his SONGS.’

In (39) the quantified DP *musikari orok* ‘every musician’ scopes over the first clause, binding the first instance of the pronoun *bere* ‘his’. Considering that the pronoun in the second clause has a potential bound reading, it needs another quantified element to bind it. A reasonable answer dwells in arguing that the ellipsis site consists of a regular syntactic structure which contains the quantificational DP. In consequence, this phenomenon as well lends support to the deletion approach to sluicing:

- (40) ... *baina ez dakit*   *[[bere]*_i   *zein*   *abesti*]_k
          but   not I.know   his   which   song.ABS
~~*[gustuko*   *duen*   *[musikari*   *orok]*_i   *[[t]]*]_k.~~
          like   AUX.C   musician   every.ERG
          ‘... but I don’t know which of his SONGS (every musician likes).’

As shown in this section, in Basque sluicing, diverse binding phenomena (reflexive and reciprocal anaphors, R-expressions, and bound variable pronouns) strongly suggest that they are interpreted within a structure containing a lower copy of the *wh*-phrase. The conclusion drawn from the empirical results, then, is that the ellipsis site contains internal syntax.

3.3. Adposition (non-)stranding

A wide range of data conforms to a cross-linguistic correlation between adposition stranding in *wh*-movement and sluicing: in languages that permit leaving behind the adposition in *wh*-movement contexts, omission of such element is possible in sluicing as well (e.g. Frisian, Icelandic, and Norwegian); on the contrary, those languages that do not allow stranding adpositions in overt syntax, do not allow it either in elliptical contexts (e.g. Basque, Greek, and Hebrew). This pattern across languages led Merchant (2001) to hypothesise that the syntax of non-elliptical and elliptical structures might be analogous. The generalisation is formulated in (41):

- (41) *Form-identity generalization II: preposition-stranding* (Merchant, 2001, p. 92)
          A language *L* will allow preposition stranding under sluicing iff *L* allows preposition stranding under regular *wh*-movement.

For illustrative purposes, I only reproduce part of the evidence from Merchant (2001); a specific language which allows adposition stranding (Norwegian) and another one which does not (Greek) are exhibited:

(42) *Norwegian*

- a. *Hvem har Per snakket med?*
 who has Per talked with
 'Who did Per talk with?'
- b. *Per har snakket med noen, men jeg vet ikke (med) hvem.*
 Per has talked with someone but I know not with who
 'Per talked with someone, but I don't know with who.'

(Adapted from Merchant, 2001, p. 93, ex. (25))

(43) *Greek*

- a. **Pjon milise me?*
 who she.spoke with
 Int. 'Who did she speak with?'
- b. *I Anna milise me kapjon, alla dhe ksero *(me)*
 the Anna spoke with someone but not I.know with
pjon.
 who
 'Anna spoke with someone, but I don't know with who.'

(Adapted from Merchant, 2001, p. 94, ex. (28))

The example from Norwegian in (42) showcases that some languages allow preposition stranding in regular overt *wh*-movement, and thus, such elements can also be stranded in sluiced structures. Conversely, in the Greek data in (43), the preposition is obligatorily displaced with the *wh*-phrase in question formation, and so it is under elliptical contexts. Merchant's prediction is therefore borne out¹³.

Basque has postpositions rather than prepositions. The central concern here, though, is the behaviour of Basque postpositions with respect to *wh*-movement and sluicing; namely, whether Basque conforms to Merchant's (2001) generalisation or not. As shown below, this language does not allow postposition stranding in regular *wh*-movement (44a), and thus, neither does it under sluicing (44b):

(44) *Basque*

- a. **Nor hitz egin zuen -ekin?*
 who talk.to AUX with
 Int. 'Who did she talk with?'

13 See Szczegielniak (2005), Vicente (2008) and Rodrigues et al. (2009) for Spanish and Brazilian Portuguese.

- b. *Ana-k   norbait-ekin   hitz egin   zuen,   baina   ez*
 Ana-ERG   someone-with   talk.to   AUX   but   not
dakit   nor-*(ekin).
 I.know   who-with
 'Ana talked with someone, but I don't know with who.'
 (Adapted from Merchant, 2001, p. 100, ex. (45))

For the sake of completeness, I provide two more sentence pairs with the benefactive postposition *-(en)tzat* 'for' (45) and the allative postposition *-(en)gana* 'to' (46).

- (45) a. **Nor   ekarri   du   Amaiak   aterkia   -en-tzat?¹⁴*
 who   bring   AUX   Amaia.ERG   umbrella.ABS   GEN-for
Int. 'Who did Amaia bring the umbrella for?'
 (cf. *Norentzat ekarri du Amaiak aterkia?*)
- b. *Amaiak   aterkia   ekarri   du   norbait-en-tzat,*
 Amaia.ERG   umbrella.ABS   bring   AUX   someone-GEN-for
baina   ez   dakit   nor-*(en-tzat).
 but   not   I.know   who-GEN-for
 'Amaia brought the umbrella for someone, but I don't know for whom.'
- (46) a. **Nor   joan   da   Alaitz   goizean   -en-gana?*
 who   go   AUX   Alaitz.ABS   morning.in   GEN-to
Int. 'Who did Alaitz go to in the morning?'
 (cf. *Norengana joan da Alaitz goizean?*)
- b. *Alaitz   norbait-en-gana   joan   da   goizean,   baina*
 Alaitz.ABS   someone-GEN-to   go   AUX   morning.in   but
ez   dakit   nor-*(en-gana).
 not   I.know   who-GEN-to
 'Alaitz went to someone in the morning, but I don't know to whom.'

As the distinction between «attached» postpositions (e.g. *-(re)kin* 'with') and «free» postpositions (e.g. *kontra* 'against') is based on writing conventions (Euskaltzaindia, 2021, p. 766), we would not expect different patterns regarding stranding¹⁵. The prediction is borne out: Basque does not allow adposition stranding with free postpositions. For instance, the postpositions *bitartez* 'through' (47) and *kontra* 'against' (48) need to be pied-piped in the movement of the *wh*-element:

14 If the genitive marker moves but the postposition does not, the sentence is still unacceptable:

(i) **Noren   ekarri   du   Amaiak   aterkia   -tzat?*
 who.GEN   bring   AUX   Amaia.ERG   umbrella.ABS   for
Int. 'Who did Amaia bring the umbrella for?'

15 As a matter of fact, both types of postpositions select an NP/DP and project a Postpositional Phrase (PP). The reason for employing these terms is therefore descriptive and has no theoretical implication whatsoever.

- (47) a. **Noren enteratu da Leire bitartez?*
 who.GEN find.out AUX Leire.ABS through
Int. 'Who did Leire find out through?'
 (cf. *Noren bitartez enteratu da Leire?*)
- b. *Leire norbaiten bitartez enteratu da,*
 Leire.ABS someone.GEN through find.out AUX
baina ez dakit noren *(bitartez).
 but not I.know who.GEN through
 'Leire found out through someone, but I don't know through whom.'
- (48) a. **Noren egin du Ianirek kontra?*
 who.GEN do AUX Ianire.ERG against
Int. 'Who did Ianire go against?'
 (cf. *Noren kontra egin du Ianirek?*)
- b. *Ianirek norbaiten kontra egin du, baina ez*
 Ianire.ERG someone.GEN against do AUX but not
dakit noren *(kontra).
 I.know who.GEN against
 'Ianire went against someone, but I don't know against whom.'

In the *wh*-questions in (47a) and (48a), the genitive case (*-en*) is attached to the *wh*-phrase and thus moves to Spec,CP. Nevertheless, as the postposition is stranded in its base-generated position, the sentences render an unacceptable result. In other words, the whole Postpositional Phrase (PP) must undergo *wh*-movement in these cases: in the former, [_{PP} [_{DP} *nor-en*] *bitartez*] needs to displace, and in the latter, [_{PP} [_{DP} *nor-en*] *kontra*]. Sluicing needs to operate accordingly, as shown in the sluices in (47b) and (48b), respectively.

In consequence, postpositions must undergo pied-piping regardless of their status as a morpheme (bound vs. free). These data can be integrated within my proposal; the deletion analysis postulated throughout can account for the Basque data that pertain both to attached postpositions (44) and to free postpositions (47) analysed above:

- (49) ... *baina ez dakit [nor-*(ekin)]_k [hitze-egin —zuen —Anak —t_k].*
 but not I.know who-with talk.to AUX.C Ana.ERG
 '... but I don't know with whom (Ana talked).'
- (50) ... *baina ez dakit [noren *(bitartez)]_k*
 but not I.know who.GEN through
[enteratu —den —Leire —t_k].
 find.out AUX.C Leire.ABS
 '... but I don't know through whom (Leire found out).'

3.4. Sprouting

A further phenomenon worth investigating is related to sprouted structures. Sprouting is the sluicing phenomenon in which the remnant does not have an explicit correlate

in the antecedent clause. For these sentences to be successful, the sprouted remnant needs to be understood as an argument or adjunct (Chung, 2006; Chung et al., 1995)¹⁶.

Basque allows to sprout the argument of the predicate (51a), as well as an adjunct (51b). Nonetheless, constituents which are uninterpretable with respect to the antecedent clause cannot undergo sprouting; information which is not framed or does not fit the verb in the antecedent clause is not permitted in the remnant of the sluice; thereby the sentence in (51c) is unacceptable:

- (51) a. *Jonek abestu du, baina ez dakit zer.*
 Jone.ERG sing AUX but not I.know what.ABS
 'Jone sang, but I don't know what.'
- b. *Jone mendira joan da, baina ez dakit noiz.*
 Jone.ABS mountain.to go AUX but not I.know when
 'Jone went to the mountain, but I don't know when.'
- c. **Jone etxera joan da, baina ez dakit norentzat.*
 Jone.ABS home.to go AUX but not I.know who.for
Lit. 'Jone went home, but I don't know for whom.'

In the sentence in (51a) the argument of the predicate is being sprouted: the theme of the predicate *abestu* 'sing'. Adjunct sprouting structures can also be found in Basque: in (51b) *noiz* 'when' is sprouted. But the sentence in (51c) is unacceptable, as it makes the ellipsis site uninterpretable with respect to the antecedent; *norentzat* 'for who' is not semantically related to the antecedent predicate *joan* 'go'. The deletion analysis proposed for the sprouted sentences in (51) is provided below:

- (52) a. ... *baina ez dakit zer_k*
 but not I.know what.ABS
~~*[abestu duen Jonek t_{jd}]*~~
 sing AUX.C Jone.ERG
 '... but I don't know what (Jone sang).'
- b. ... *baina ez dakit noiz_k*
 but not I.know when
~~*[joan den Jone mendira t_{jd}]*~~
 go AUX.C Jone.ABS mountain.to
 '... but I don't know when (Jone went to the mountain).'

16 Sprouting is apparently problematic for Merchant's (2001) Form-identity generalization II; some languages allow preposition stranding in *wh*-movement, but not under sprouting:

(i) a. They're jealous, but it's unclear of who.
 b. *They're jealous, but it's unclear who(m).

(Chung, 2006, pp. 79-80, ex. (18a) and (19a))

Chung (2006) offers an alternative to syntactic and semantic approaches:

(ii) *No new words* (Chung, 2006, p. 83)

Every lexical item in the numeration of the sluice that ends up (only) in the elided IP must be identical to an item in the numeration of the antecedent CP.

To put it simply, no words can belong to the ellipsis site that are not already included in the antecedent clause.

- c. *... *baina ez dakit nozentzat_k*
 but not I.know who.for
~~*[joan den Jone etxera t_d]*~~
 go AUX.C Jone.ABS home.to
Lit. '... but I don't know for whom (Jone went home).'

In short, Basque conforms to the predictions about sprouting. These structures in the language of study can be accounted for by assuming a deletion analysis.

In the light of the data presented throughout these four sections, connectivity effects in Basque, together with facts related to postpositions and sprouting, properly justify the existence of syntactic structure within the sluicing site. Elliptical structures share the same grammatical constraints of non-elliptical structures; all the above phenomena can be explained by arguing that the ellipsis site contains the necessary elements for the respective relations to be held. Ergo, sluicing comprises a full-fledged syntactic structure.

However, to show that there is regular *wh*-movement, locality effects must be checked. The following section deepens on the apparent lack of island sensitivity of sluices, which is a *prima facie* problem for structural approaches. Firstly, the pattern of Basque sluices with respect to islandhood will be described. Secondly, the main approaches that attempt to account for those facts will be outlined, as well as their respective theoretical implications and their compatibility with the facts in Basque.

3.5. Locality

Ross (1967, 1969) was the first author who signalled that locality effects, specifically island constraints, ameliorated under sluicing. He discussed this effect in coordinate structures, complex NPs, sentential subjects, and left branches. Ever since, the amount of data showcasing this fact has increased, but more importantly, some authors have observed that the island violation can be completely overcome (Levin, 1982; Merchant, 2001):

- (53) a. *They want to hire someone who speaks a Balkan language, but I don't remember which (Balkan language) they want to hire someone who speaks.
 b. They want to hire someone who speaks a Balkan language, but I don't remember which (Balkan language).

(Adapted from Merchant, 2001, p. 87, ex. (5))

As for Basque, it exhibits an asymmetrical behaviour towards islands: some sluices containing apparent island violations are acceptable, while extraction out of sluices with other islands is illicit. In fact, judgements on certain island violations may vary from speaker to speaker¹⁷. For instance, some native speakers accept sluices with a

17 As the locality data are more complex than the data presented in the prior sections, I checked my acceptability judgments against those of other four native speakers of Basque. I designed an informal survey that included the sentence pairs displayed in this section. The judgements are combined.

putative relative clause island (54), whereas others do not (hence %). I will return to this later.

A list with several island types (originally proposed for English by Ross (1969), Chung et al. (1995) and Merchant (2001), among others) is provided below, where (a) shows the overt sentences, and their elliptical counterparts are given in the sentences in (b):

(54) *Relative clause island*

- a. **Herrialde urrun bat bisitatu duen neska batek hitz egin du, baina ez dakit zein herrialde urrun bisitatu duen neska batek hitz egin duen.*
 country far one.ABS visit AUX.C
 girl one.ERG speak AUX but not I.know which
 country far.ABS visit AUX.C girl
 one.ERG speak AUX.C

Lit. 'A girl who visited a faraway country spoke, but I don't know which faraway country a girl who visited spoke.'

(cf. **Zein herrialde urrun bisitatu duen neska batek hitz egin du?*)

- b. %*Herrialde urrun bat bisitatu duen neska batek hitz egin du, baina ez dakit zein herrialde.*
 country far one.ABS visit AUX.C
 girl one.ERG speak AUX but not
 I.know which country.ABS

'A girl who visited a faraway country spoke, but I don't know which country.'

(55) *Adjunct island*

- a. **Andu poztuko da Elenak bere lagunetako bati deitzen badio, baina ez dakit bere lagunetako zeini poztuko den Andu Elenak deitzen badio.*
 Andu.ABS be.happy AUX Elena.ERG her friends.of
 one.DAT call AUX.if but not I.know her
 friends.of which.DAT be.happy AUX.C Andu.ABS
 Elena.ERG call AUX.if

Lit. 'Andu will be happy if Elena calls one of her friends, but I don't know which of her friends Andu will be happy if Elena calls.'

(cf. **Bere lagunetako zeini poztuko da Andu Elenak deitzen badio?*)

- b. *Andu poztuko da Elenak bere lagunetako bati deitzen badio, baina ez dakit bere lagunetako zeini.*
 Andu.ABS be.happy AUX Elena.ERG her friends.of
 one.DAT call AUX.if but not I.know her
 friends.of which.DAT

'Andu will be happy if Elena calls one of her friends, but I don't know which of her friends.'

(56) *Complement to noun island*

- a. *Leirek gaixotasun bat duelako berria
 Leire.ERG illness one.ABS have.C news
 kontatu du, baina ez dakit zein gaixotasun
 tell AUX but not I.know which illness.ABS
 kontatu duen Leirek t duelako berria.
 tell AUX.C Leire.ERG have.C news

Lit. 'Leire told the news that she has an illness, but I don't know which illness
 Leire told the news she has.'

(cf. *Zein gaixotasun kontatu du Leirek duelako berria?)

- b. Leirek gaixotasun bat duelako berria
 Leire.ERG illness one.ABS have.C news
 kontatu du, baina ez dakit zein gaixotasun.
 tell AUX but not I.know which illness.ABS
 'Leire told the news that she has an illness, but I don't know which illness.'

(57) *Sentential subject island*

- a. *Argi dago hainbat lagun etorriko direla
 clear is several friend.ABS come AUX.C
 festara, baina ez dakit zein lagun dagoen
 party.to but not I.know which friend.ABS is.C
 argi etorriko direla festara.
 clear come AUX.C party.to

Lit. 'It's clear that several friends will come to the party, but I don't know which
 friends it's clear that will come to the party.'

(cf. *Zein lagun dago argi etorriko direla festara?)

- b. Argi dago hainbat lagun etorriko direla
 clear is several friend.ABS come AUX.C
 festara, baina ez dakit zein lagun.
 party.to but not I.know which friend.ABS

'It's clear that several friends will come to the party, but I don't know which
 friends.'

(58) *Coordinate structure constraint*

- a. *Kristiñak eguzkia hartu du eta liburu bat
 Kristiña.ERG sun.ABS take AUX and book one.ABS
 irakurri du, baina ez dakit zein liburu
 read AUX but not I.know which book.ABS
 irakurri duen eta eguzkia hartu duen Kristiñak.
 read AUX.C and sun.ABS take AUX.C Kristiña.ERG

Lit. 'Kristiña sunbathed and read a book, but I don't know which book Kristiña
 read and sunbathed.'

(cf. *Zein liburu irakurri du eta eguzkia hartu du Kristiñak?)

- b. *Kristiñak eguzkia hartu du eta liburu bat*
 Kristiña.ERG sun.ABS take AUX and book one.ABS
irakurri du, baina ez dakit zein liburu.
 read AUX but not I.know which book.ABS
 'Kristiña sunbathed and read a book, but I don't know which book.'

(59) Wh-island

- a. **Ibonek pentsatu du zein ariketa egin*
 Ibon.ERG think AUX which exercise.ABS do
daitekeen zein tresnarekin, baina Mikelek ez du
 can.C which tool.with but Mikel.ERG not AUX
argitu zein tresnarekin pentsatu duen Ibonek
 clarify which tool.with think AUX.C Ibon.ERG
zein ariketa egin daitekeen.
 which exercise.ABS do can.C

Lit. 'Ibon planned which exercise can be done with which tool, but Mikel didn't clarify with which tool Ibon planned which exercise can be done.'

(cf. **Zein tresnarekin pentsatu du Ibonek zein ariketa egin daitekeen?*)

- b. **Ibonek pentsatu du zein ariketa egin*
 Ibon.ERG think AUX which exercise.ABS do
daitekeen zein tresnarekin, baina Mikelek ez du
 can.C which tool.with but Mikel.ERG not AUX
argitu zein tresnarekin.
 clarify which tool.with

Lit. 'Ibon planned which exercise can be done with which tool, but Mikel didn't clarify with which tool.'

(60) Left-branch island

- a. **Mikelek norbaiten ama ikusi du, baina ez*
 Mikel.ERG someone.GEN mother.ABS see AUX but not
dakit noren ikusi duen Mikelek ama.
 I.know whose see AUX.C Mikel.ERG mother.ABS

Lit. 'Mikel saw someone's mother, but I don't know whose Mikel saw mother.'
 (cf. **Noren ikusi du Mikelek ama?*)

- b. **Mikelek norbaiten ama ikusi du, baina ez*
 Mikel.ERG someone.GEN mother.ABS see AUX but not
dakit noren¹⁸.
 I.know whose

Int. 'Mikel saw someone's mother, but I don't know whose.'

18 It is acceptable if nominalised, but in that case, there is no extraction at all. *Noren ama* 'whose mother' becomes *norena* 'whose':

(i) ... *baina ez dakit norena.*
 but not I.know whose.ABS
 '... but not know whose.'

As anticipated above, the Basque data are quite puzzling: sluices with islands related to adjuncts (55), complements to nouns (56), sentential subjects (57), and coordinate structures (58) are fairly acceptable to speakers, which signals that the locality restriction seems overcome under sluicing (assuming that a structure that corresponds to an island is contained in the underlying structure of the ellipsis); on the contrary, embedded question islands (59) and left-branch islands (60) are not accepted; last, there is variability in judgements with respect to relative clause islands (54) (out of four speakers, one did not accept the relative clause sluice).

Island insensitivity in sluicing, especially in English, has been explained by positing different theoretical explanations. On the one hand, defenders of *the non-structural approach* (i.a. Culicover & Jackendoff, 2005; Ginzburg & Sag, 2000; Sag & Nykiel, 2011) interpret island insensitivity as evidence against the notion of structure. Since no violation arises when crossing the putative island, there exists no such locality restriction, and therefore, no syntactic structure at all. They assume that the *wh*-remnant is generated in its surface position, in opposition to the idea of movement.

Quite similarly, proponents of *the in-situ approach* (i.a. Abe, 2015; Kimura, 2010) claim that in sluicing the *wh*-remnant does not move. Instead, it stays *in-situ* in its base-generated position. What differentiates these authors from non-structuralists is the fact that they defend the existence of structure; otherwise, there would not be a position for the *wh*-phrase to stay *in-situ*. Still, as no overt movement takes place, there is no need to explain island constraints, since there is no element undergoing extraction whatsoever.

On the other hand, supporters of *the repair approach* (i.a. Chomsky, 1972; Lasnik, 2001; Merchant, 2001, 2004, 2008; Ross, 1969) state that there exists an internal structure with an island in the ellipsis site which is repaired in sluicing. Depending on the author, the analysis of the fix varies: (i) the island-crossing derivational constraint ameliorates if it is subject to a deletion operation and does not appear superficially (Ross, 1969); (ii) the *-feature (originally marked with the diacritic #) that stems from extracting out of an island is deleted before being uninterpretable at PF (Chomsky, 1972); (iii) PF islands (left-branch extraction, COMP-trace effects, derived position islands (topicalisations and subjects), and the coordinate structure constraint I (the conjunct condition)) are deleted at PF (Merchant, 2001, 2008)¹⁹.

Last, advocates of *the evasion approach* (i.a. Abels, 2011; Barros et al., 2014; Merchant, 2001) postulate that sluicing cannot repair the deviance that arises from extracting elements out of islands. Instead, they argue that independently available non-isomorphic structures without islands underlie the sluice. For instance, Barros et al. (2014) propose three evasion strategies: a short source (a smaller subpart of the preceding clause), a copular/cleft source (a copular clause with an expletive-like pronoun), and

19 Simplifying much, Merchant (2001) divides islands into repair islands (PF islands) and evasion islands (propositional islands).

a predicational source (a copular clause where the remnant is the pivot). When these structures are controlled for, island effects reemerge, signalling that when sluicing is island insensitive, it involves these evasion strategies with no island constraints.

Let's see whether these proposals fit the Basque data. First, connectivity effects, which are strong in Basque, remain unaccounted for under the non-structural approach. That is, if we assume that there is no underlying structure in sluicing, case-matching effects (§ 3.1), binding effects (§ 3.2) and postposition-non-stranding data (§ 3.3) cannot be covered. For instance, if an unpronounced predicate were lacking, we would need to come up with an *ad hoc* case-matching requirement that forces the correlate and the *wh*-remnant to match in case in Basque sluicing. This condition would not be motivated by any independent principle in Basque. Furthermore, relationships between DPs, properly accounted for by the Principles of the Binding Theory, could not abide by those conditions; with no structure, the relevant binders would not be present in the syntax, and the necessary relations could not be held. Finally, sluicing parallels overt syntax by pied-piping postpositions in *wh*-movement. Thus, postpositions need a base-generated position to move from. It is thereby safe to say that, at least for Basque, a non-structuralist view for islandhood leaves a great amount of data unexplained.

Second, if we were to adopt an *in-situ* approach, we would be forced to postulate a *wh-in-situ* strategy for sluicing, which cannot be defended for regular *wh*-movement, and importantly, that would not account for the unacceptability of (59) and (60). Once again, we would be arguing for a syntactic operation which is exclusive for sluicing, contrary to what the Economy Principle (i.a. Chomsky, 1995) dictates.

As for the repair analysis, it matches Basque connectivity effects (§ 3.1 and § 3.2) and postposition-non-stranding facts (§ 3.3) displayed so far, but as shown above, not all islands can be repaired (see (59) and (60) above). So, were we to posit this latter approach, we should explain why some islands can be repaired and others cannot. In other words, our theory should provide a categorisation of islands considering their behaviour with respect to PF repair.

Last, as far as the evasion strategies are concerned, I check short sources and copular sources²⁰. The availability of these sources hinges upon the case of the *wh*-remnant: a short source in the ellipsis site is compatible with any *wh*-phrase regardless of its case; as the predicate is identical to that in the antecedent, the case assigned to the *wh*-phrase will be the same. Thus, either case (ergative, dative, or absolutive) will always be compatible with the short source and consistent with the correlate's case. Nonetheless, regarding copular sources, since the argument of the copula is necessarily absolutive in Basque, only absolutive *wh*-remnants will allow a source of such kind. Take, for instance, a sentence with a sentential subject island (57) which has an absolutive *wh*-phrase as its remnant. When positing a non-elliptical continuation for the sluice, both the copular source and the short source work:

20 I ignore predicational sources as they appear with left-branch extractions (not permitted in Basque).

(61) *Sentential subject*

Argi dago hainbat lagun etorriko direla festara,
 clear is several friend.ABS come AUX.C party.to
 baina ez dakit zein lagun [diren / etorriko diren].
 but not I.know which friend.ABS are.C come AUX.C
 'It's clear that several friends will come to the party, but I don't know which friends they are/will come.'

As anticipated above, the predictions are different for the ergative (62) and the dative (63). We expect them to exclude the possibility of the copular source:

(62) *Sentential subject*

Argi dago zenbait lagunek ardoa ekarriko dutela,
 clear is some friends.ERG wine.ABS bring AUX.C
 baina ez dakit zein lagunek [*diren / ekarriko duten].
 but not I.know which friends.ERG are.C bring AUX.C
 'It's clear that some friends will bring wine, but I don't know which friends they are/will bring it.'

(63) *Adjuncts*

Andu poztuko da Elenak bere lagunetako
 Andu.ABS be.happy AUX Elena.ERG her friends.of
 bati deitzen badio, baina ez dakit bere
 one.DAT call AUX.if but not I.know her
 lagunetako zeini [*den / deituko dion].
 friends.of which.DAT is.C call AUX.C
 'Andu will be happy if Elena calls one of her friends, but I don't know which of her friends it is/she will call.'

The prediction is borne out: the copular continuation is not available for the ergative (62) or the dative (63). This is associated with the fact that the copula appears invariably with the absolutive case in Basque. The only evasion strategy that can be integrated with all the morphological cases in Basque is hence a short source.

Due to space limitations, I cannot expand much on how the short sources work with the binding facts (§ 3.2). What is crucial for the structure of a short continuation is that it does not contain the island-violating structure. Thus, there is no reason to believe that the relevant elements (i.e. binders) should be restrained from being present in the short source. I therefore assume that they are included in the short continuation and operative in the syntax, leading to successful relationships between DPs. Postposition-non-stranding data (§ 3.3) and sprouting (§ 3.4) are not problematic either, as they only require syntactic structure with a silent predicate, both provided by the short source²¹.

21 See Abels (2019) for more on the evasion approach.

Taking everything discussed into consideration, a short source is a promising alternative to the (apparent) problem of islands. The most important point is that it goes in line with the main contribution of this paper: syntactic structure underlies sluicing in Basque. Short sources are fully compatible with the data presented throughout: case matching, binding, postpositions, and sprouting. By way of illustration, the deletion analysis for a short source is represented below:

(64) *Sentential subject*

<i>Argi</i>	<i>dago</i>	<i>zenbait</i>	<i>lagunek</i>	<i>ardoa</i>	<i>ekarriko</i>	<i>dutela,</i>
clear	is	some	friends.ERG	wine.ABS	bring	AUX.C
<i>baina</i>	<i>ez</i>	<i>dakit</i>	<i>[zein lagunek]_k</i>	<i>[ekarriko</i>	<i>duten</i>	<i>t_d].</i>
but	not	I.know	which friends.ERG	bring	AUX.C	

'It's clear that some friends will bring wine, but I don't know which friends (will bring it).'

In conclusion, short sources are a propitious line of research regarding islands and sluicing. As exposed in the previous sections, considering that the connectivity effects, postposition-non-stranding facts, and sprouting are robust in Basque, an appropriate approach needs to account for them and explain islands under sluicing as well. That is exactly what short sources appear to be doing. I hereby argue that short sources are a feasible analysis for locality effects in Basque sluicing.

4. CONCLUSIONS

In this paper, I have explored the elliptical structure of sluicing in Basque, showing that it is the result of a *wh*-movement operation followed by deletion at PF (Merchant, 2001; Ross, 1969). Specifically, a full-fledged syntactic structure underlies the ellipsis site of this phenomenon. The *wh*-phrase remnant displaces out of such structure through regular *wh*-movement, and subsequently, deletion targets the internal structure. The analysis I posit hence involves two operations: movement and deletion.

Deletion implies that there is a syntactic structure which gets elided. To investigate which is the structure in question, I have employed tests proposed across languages. The results indicate that in sluicing in Basque, the correlate and the *wh*-remnant must match in case regardless of the type of clause (main vs. embedded), the morphological complexity of the *wh*-phrase (simple vs. complex), and the case (ergative vs. dative vs. absolutive); in addition, it has been shown that the binding requirements must be fulfilled by reflexive and reciprocal anaphors, R-expressions, and bound pronouns; neither attached nor free postpositions can be stranded in the ellipsis site; and last, sprouted structures are licit. All these empirical facts can be accounted for by assuming a move-and-delete analysis for Basque sluicing, where the elided constituent hosts the relevant elements for these syntactic relationships to be held.

As for movement, in the last part we have engaged in a discussion on locality constraints, concretely, islands, which restrict extraction of elements out thereof.

Accordingly, if we were to postulate movement in sluicing in Basque, we would expect displacement to be illicit in these configurations. Surprisingly, as attested in other languages (Merchant, 2001; Ross, 1969), (at least some) island effects do not arise in Basque. There are different theoretical approaches to cover these facts, although they face several difficulties regarding Basque: the non-structural proposal is inconsistent with connectivity effects; the *in-situ* approach would force us to adopt an exceptional *wh*-operation exclusively for sluicing; the repair approach cannot explain all the data; and the copular evasion strategy is incompatible with case matching. I propose that short sources are the alternative, as they properly explain the facts related to both structure and locality. I suspect that more work on this latter evasion strategy will shed some light on our current understanding of islandhood and ellipsis.

In short, I have surveyed sluicing in Basque, a previously understudied phenomenon, and successfully shown that it comprises internal syntax. In other words, the facts supplied in this paper are robust and consistent to argue for a silent structure in Basque sluicing.

5. REFERENCES

- Abe, J. (2015). *The in-situ approach to sluicing*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/la.222>
- Abels, K. (2011). *Don't repair islands! It ain't broke* [Unpublished manuscript]. University College London.
- Abels, K. (2019). Movement and islands. In J. van Craenenbroeck & T. Temmerman (eds.), *The Oxford handbook of ellipsis* (pp. 389-424). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198712398.013.17>
- Amundarain, I. (1997). *Juntadura eta elipsia euskaraz* [PhD thesis, University of the Basque Country]. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/inaki_Amundarain_TESI.pdf
- Artiagoitia, X. (1994). Verbal projections in Basque and minimal structure. *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 28(2), 339-504. <https://doi.org/10.1387/asju.8415>
- Barros, M. (2014). *Sluicing and identity in ellipsis* [PhD thesis, Rutgers University]. RUcore: Rutgers University Community Repository. <https://doi.org/doi:10.7282/T3VM49R5>
- Barros, M., Elliott, P.D. & Thoms, G.S. (2014). *There is no island repair* [Unpublished manuscript]. Rutgers University; University College London; University of Edinburgh.
- Chomsky, N.A. (1972). Some empirical issues in the theory of transformational grammar. In P.S. Peters (ed.), *Goals of linguistic theory* (pp. 63-130). Prentice-Hall.
- Chomsky, N.A. (1995). *The minimalist program*. MIT Press.
- Chung, S.L. (2006). Sluicing and the lexicon: The point of no return. In R.T. Cover & Y. Kim (eds.), *Proceedings of the 31st annual meeting of the Berkeley*

- Linguistics Society* (pp. 73-91). Berkeley Linguistics Society. <https://doi.org/10.3765/bls.v31i1.896>
- Chung, S.L., Ladusaw, W.A. & McCloskey, M.J. (1995). Sluicing and logical form. *Natural Language Semantics*, 3, 239-282. <https://doi.org/10.1007/BF01248819>
- Corver, N. & Nunes, J. (2007). *The copy theory of movement*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/la.107>
- van Craenenbroeck, J. (2009). *Ellipsis and accommodation. The (morphological) case of sluicing* [Colloquium talk]. Massachusetts Institute of Technology.
- van Craenenbroeck, J. (2010). *The syntax of ellipsis: Evidence from Dutch dialects*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195375640.003.0001>
- van Craenenbroeck, J. & Merchant, J. (2013). Ellipsis phenomena. In M. den Dikken (ed.), *The Cambridge handbook of generative syntax* (pp. 701-745). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804571.025>
- Culicover, P.W. & Jackendoff, R.S. (2005). *Simpler syntax*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199271092.001.0001>
- Duguine, M. (2013). *Null arguments and linguistic variation: A minimalist analysis of pro-drop* [Unpublished PhD thesis]. University of the Basque Country UPV/EHU & Université de Nantes.
- Duguine, M. & Irurtzun, A. (2014). From obligatory WH-movement to optional WH-in-situ in Labourdin Basque. *Language*, 90(1), e1–e30. <https://doi.org/10.1353/lan.2014.0006>
- Duguine, M. & Irurtzun, A. (2021). On the role of prosody in *wh*-in-situ: Cross-linguistic comparison and experimental evidence from Basque. In Á.J. Gallego, A. Cerrudo & F. Roca (eds.), *Syntactic geolectal variation: Traditional approaches, current challenges and new tools* (pp. 263-294). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ihll.34.09dug>
- Eguzkitza, A. (1986). *Topics in the syntax of Basque and Romance* [Unpublished PhD thesis] University of California Los Angeles.
- Elordieta, A. (2001). *Verb movement and constituent permutation in Basque*. Lan- delijke Onderzoekschool Taalwetenschap. <https://www.lotpublications.nl/verb-movement-and-constituent-permutation-in-basque>
- Euskaltzaindia. (1987). *Euskal gramatika: Lehen urratsak I (Eranskina)*. Euskaltzaindia.
- Euskaltzaindia. (2021). *Euskararen gramatika*. Euskaltzaindia.
- Fiengo, R.W. & May, R.C. (1994). *Indices and identity*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262560764/indices-and-identity/>
- Gastañaga, L.G. (1977). Gapping Basque constituents. In W.A. Douglas, R.W. Etlain & W.H. Jacobsen Jr. (eds.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao* (pp. 169-175). Desert Research Institute.
- Ginzburg, J. & Sag, I.A. (2000). *Interrogative investigations: The form, meaning and use of English interrogatives*. CSLI Publications.
- Goenaga, P. (1980). *Gramatika bideetan*. Erein.
- Grebenyova, L. (2006). Sluicing puzzles in Russian. In J.E. Lavine, S. Franks, M. Taseva-Kurktchieva & H. Filip (eds.), *14th annual workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics* (pp. 157-171). Michigan Slavic Publications.

- Hall, A. (2019). Fragments. In J. van Craenenbroeck & T. Temmerman (eds.), *The Oxford handbook of ellipsis* (pp. 605-623). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198712398.013.25>
- Hankamer, J. & Sag, I.A. (1976). Deep and surface anaphora. *Linguistic Inquiry*, 7(3), 391-428.
- Hardt, D. (1993). *Verb phrase ellipsis: Form, meaning, and processing* [PhD thesis, University of Pennsylvania]. <https://repository.upenn.edu/handle/20.500.14332/37599>
- Hoyt, F.M. & Teodorescu, V.A. (2012). How many kinds of sluicing, and why? Single and multiple sluicing in Romanian, English, and Japanese. In J. Merchant & A. Simpson (eds.), *Sluicing: Cross-linguistic perspectives* (pp. 83-103). Oxford University Press. <http://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199645763.003.0005>
- Irurtzun, A. (2007). *The grammar of focus at the interfaces* [Unpublished PhD thesis]. University of the Basque Country UPV/EHU.
- Irurtzun, A. (2016). Strategies for argument and adjunct focalization in Basque. In B. Fernández & J. Ortiz de Urbina (eds.), *Microparameters in the grammar of Basque* (pp. 243-264). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/lfab.13.09iru>
- Kimura, H. (2010). A *wh*-in-situ strategy for sluicing. *English Linguistics*, 27(1), 43-59. https://doi.org/10.9793/elsj.27.1_43
- Laka, M.I. (1990). *Negation in syntax: On the nature of functional categories and projections* [PhD thesis, Massachusetts Institute of Technology]. Dspace@MIT. <http://hdl.handle.net/1721.1/13667>
- Lasnik, H. (2001). When can you save a structure by destroying it? In M. Kim & U. Strauss (eds.), *Proceedings of the 31st annual meeting of the North East Linguistic Society* (pp. 301-320). GLSA Publications. <https://hdl.handle.net/20.500.14394/37059>
- Levin, L.S. (1982). Sluicing: A lexical interpretation procedure. In J. W. Bresnan (ed.), *The mental representation of grammatical relations* (pp. 590-654). MIT Press.
- Lobeck, A.C. (1995). *Ellipsis: Functional heads, licensing, and identification*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195091816.001.0001>
- Martinez de la Hidalga, G. (2016). *Right node raising in Basque* [MA thesis, University of the Basque Country UPV/EHU]. Academia. https://www.academia.edu/36548050/Right_Node_Raising_in_Basque
- Merchant, J. (2000). Islands and LF-movement in Greek sluicing. *Journal of Greek Linguistics*, 1(1), 41-64. <https://doi.org/10.1075/jgl.1.04mer>
- Merchant, J. (2001). *The syntax of silence: Sluicing, islands, and the theory of ellipsis*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199243730.001.0001>
- Merchant, J. (2004). Fragments and ellipsis. *Linguistics and Philosophy*, 27, 661-738. <https://doi.org/10.1007/s10988-005-7378-3>
- Merchant, J. (2006). Sluicing. In M. Everaert & H.C. van Riemsdijk (eds.), *The Blackwell companion to syntax* (pp. 271-291). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470996591.ch60>
- Merchant, J. (2008). Variable island repair under ellipsis. In K.B. Johnson (ed.), *Topics in ellipsis* (pp. 132-153). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511487033.006>

- Merchant, J. (2019). Ellipsis: A survey of analytical approaches. In J. van Craenenbroeck & T. Temmerman (eds.), *The Oxford handbook of ellipsis* (pp. 19-45). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780198712398.013.2>
- Nunes, J. (2004). *Linearization of chains and sideward movement*. MIT Press.
- Ortiz de Urbina, J. (1989). *Parameters in the grammar of Basque: A GB approach to Basque syntax*. Foris.
- Ortiz de Urbina, J. (2003). Word order. In J.I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *A grammar of Basque* (pp. 448-459). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110895285.448>
- de Rijk, R.P.G. (1969). Is Basque an S. O. V. language? *Fontes Linguae Vasconum*, 3, 319-352. <https://doi.org/10.35462/flv3.3>
- de Rijk, R.P.G. (1972). *Studies in Basque syntax: Relative clauses* [PhD thesis, Massachusetts Institute of Technology]. Dspace@MIT. <http://hdl.handle.net/1721.1/12980>
- de Rijk, R.P.G. (2008). *Standard Basque: A progressive grammar*. MIT Press.
- Rodrigues, C., Nevins, A.I. & Vicente, L. (2009). Cleaving the interactions between sluicing and preposition stranding. In D. Torck & W.L. Wetzels (eds.), *Romance languages and linguistic theory 2006: Selected papers from 'Going Romance'* (pp. 175-198). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cilt.303.11rod>
- Ross, J.R. (1967). *Constraints on variables in syntax* [PhD thesis, Massachusetts Institute of Technology]. Dspace@MIT. <http://hdl.handle.net/1721.1/15166>
- Ross, J.R. (1969). Guess who? In R.I. Binnick, A. Davison, G.M. Green & J.L. Morgan (eds.), *Papers from the fifth regional meeting of the Chicago Linguistics Society* (pp. 252-286). Chicago Linguistic Society.
- Sag, I.A. & Nykiel, J. (2011). Remarks on sluicing. In S. Müller (ed.), *Proceedings of the 18th international conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar* (pp. 188-208). CSLI Publications. <https://doi.org/10.21248/hpsg.2011.11>
- Salaberri, P. (1985). *Koordinazioa euskaraz: Zenbait ezabaketaren berri* [Unpublished BA thesis]. University of the Basque Country UPV/EHU.
- Szczegielniak, A. (2005). *All sluiced up, but no alleviation in sight...* [Unpublished manuscript]. Boston College.
- Takahashi, D. (1994). Sluicing in Japanese. *Journal of East Asian Linguistics*, 3, 265-300. <https://doi.org/10.1007/BF01733066>
- Vela-Plo, L. (2023). Phrasal subcomparatives: a comparative coordination analysis based on evidence from Basque, Spanish, and English. *Linguistics*, 61(1), 107-157. <https://doi.org/10.1515/ling-2022-0001>
- Vicente, L. (2008). *Syntactic isomorphism and non-isomorphism under ellipsis* [Unpublished manuscript]. University of California Santa Cruz.
- Vicente, L. (2014). *Sluicing and its subtypes* [Unpublished manuscript]. University of Potsdam.
- Vicente, L. (2015). Morphological case mismatches under sluicing. *Snippets*, 29, 16-17. <https://doi.org/10.7358/snip-2015-029-vice>

Hiru euskal testu argitara: Getariako eskutitzak (1796-1797)

Salen a la luz tres textos vascos: cartas de Getaria (1796-1797)

Three Basque texts brought to light: letters from Getaria (1796-1797)

Olatz Leturiaga Angoitia
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
olatz.leturiaga@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0002-7930-6576>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.3>

Lan honek Eusko Jaurlaritzaren Doktoretza Aurreko Programako laguntza (2021-2022) jaso du, eta «Monumenta Linguae Vasconum 6: Avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca (PID2020-118445GB-I00)» ikerketa-proiektuaren barnean egin da. Saio honen lehen zertzeladak *Euskal Ikasketetako doktoregaien IKER-UPV/EHU jardunaldian* (2024) aurkeztu nituen, Euskal Hizkuntzalari-tza eta Filologia doktorego-programaren barruan; eskerrak eman nahi dizkiet hitzaldiaren ostean oharrak eta iruzkinak egin zituztenei, baliagarriak izan baitzaizkit lana fintzeko. Eskerrak, halaber, modu batera edo bestera, lehen idatzaldia osatzen eta hobetzen lagundu didatenei: Iñaki Caminori, Eneko Zuloagari, Gidor Bilbaori, Xabier Lamikizi eta ebaluatzaile anonimoei.

Jasotze data: 2024/06/03. Behin-behineko onartze data: 2024/09/16. Behin betiko onartze data: 2024/11/26.

LABURPENA

Orain arte ezagutzen ez genituen hiru euskal testu dakartzat: Jose Segurari idatzitako Getariako (Gipuzkoa) eskutitzak, 1796.-1797. urte bitartekoak. Hiru gutunek egitura bera dute; lehendabizi, Maria Francisca Mendizabal emazteak idazten dio gaztelan, eta ondoren, Maria Curuza Mendizabal koinatak euskaraz. Igorle-hartzaileen eta ageri diren beste izenen jatorria argitu ostean, gutunen edizioa dakart, eta jarraian, euskarazko testu zatien hizkuntza-azterketa. Laburrak izanagatik, euskarazko lekukotasun zaharrik ezagutzen ez genuen eremu bateko (Getariako) testuak ditugu orain, XVIII. mendearen amaieran idatzitako gutun pribatuak, hots, ahozko jardunetik hurbil egoteko aukera duten testu-genero batekoak.

Gako hitzak: dialektologia historikoa; XVIII. mendea; testu zaharrak; eskutitz pribatuak; Getaria.

RESUMEN

En este artículo presento tres textos vascos desconocidos hasta ahora: cartas de Getaria (Gipuzkoa) escritas a José Segura entre los años 1796-1797. Son tres cartas que muestran la misma estructura; primeramente, escribe la esposa María Francisca Mendizabal en castellano, y después su cuñada María Curuza Mendizabal en vasco. Una vez aclarado el origen de los remitentes-destinatarios y otros nombres que aparecen en la correspondencia, presento la edición de las cartas y el análisis lingüístico de los fragmentos escritos en vasco. Ahora tenemos algunos testimonios vascos de Getaria, y además, de un género de texto (cartas privadas) que tiende a reflejar el habla oral de aquella época.

Palabras clave: dialectología histórica; siglo XVIII; textos antiguos; cartas privadas; Getaria.

ABSTRACT

This paper presents three previously unknown Basque texts: letters from Getaria (Gipuzkoa) addressed to Jose Segura and dated 1796-1797. All three letters follow the same format: first, Maria Francisca Mendizabal, Segura's wife, writes in Spanish, and then, Maria Curuza Mendizabal, his sister-in-law, writes in Basque. After establishing the origins of the senders and other referenced individuals, I provide an edition of the letters, accompanied by a linguistic analysis of the Basque fragments. This discovery contributes new Basque written evidence from late 18th century Getaria in the form of private letters, offering valuable insights into the spoken language of the time.

Keywords: historical dialectology; 18th century; old texts; private letters; Getaria.

1. SARRERA. 2. ESKUTITZEN AURKEZPENA. 2.1. Hurbilpena. 2.2. Segura-Mendizabal eta Aristondo-Mendizabal familiak. 2.3. Eskutitzetako eskuak. 2.4. Erabilitako grafia. 3. ESKUTITZEN EDIZIOA. 3.1. Irizpideak. 3.2. Testuak. 4. HIZKUNTZA-AZTERKETA. 4.1. Fonologia. 4.2. Izen-morfologia. 4.3. Aditz-morfologia. 4.4. Sintaxia. 4.5. Lexikoa. 5. AZKEN HITZA. 6. ERREFERENTZIAK. 7. ERANSKINAK. 7.1. Eskutitzetako laburdurak. 7.2. Eskuizkribuaren irudiak.

1. SARRERA¹

Saio honetan, orain arte ezagutzen ez genituen euskal testu batzuk aurkeztuko ditut: 1796.-1797. urteen artean idatzitako Gipuzkoako Getariako eskutitzak. Londresko *The National Archives*en daude gutunok (signatura: HCA 49/8-1)². Izatez, ez nituen nik aurkitu, Xabier Lamikiz historialariak eman zidan haien berri. Ozeano Atlantikoko XVIII. mendeko merkataritza-harremanez diharduen *Trade and trust in the eighteenth-century Atlantic world: Spanish merchants and their overseas networks* (Lamikiz, 2010) liburuan lanean ziharduela aurkitu zituen, jada argitaratuta dauden *Le Dauphin* itsasontziko eskutitzekin batera (Padilla-Moyano & Videgain, 2015). Getariako eskutitz hauez ezer gutxi genekien orain arte, *Le Dauphin*en testuinguru historikoaz diharduen bere artikulu batean aipatutakoa baizik ez (Lamikiz, 2015, 41. or.):

1 Laburdura hauek erabili ditut: *d.e.*: data ezezaguna; *eus.*: euskaraz; *gast.*: gaztelaniaz; *gut.*: gutuna; *ler.*: lerroa; *berts.*: bertsoa. Beste hauek dira, berriz, artikuluan aipatutako testu zaharren laburdurak eta erabilitako edizioak: *Amilleta*: Antzuolako Amilletaren 1678ko dotrina (Arejita & Alberdi, 1985); *AntzDot*: Antzuolako 1825eko dotrina (Uribe-Etxebarria, 2008); *AzpGut*: Azpeitiko altzagatarren 1738ko gutunak (Madariaga et al., 2009); *Berg-Antz*: Bergara-Antzuola aldeko 1708ko sermoia (Etxebarria, 2007); *DonGut*: Donostiako maitaleen 1761eko gutunak (Satrustegi, 1983a); *EldBerts*: Elduaingo 1619ko bertso iraingarriak (Bilbao & Lakarra, 2014); *Errezil-Gut*: Errezilgo abadesaren 1622ko gutunak (Sarasola, 1983); *GoiPlat*: Goierriko XVIII. mendeko platika (Murugarren, 1984); *GTour*: Azkoitiko 1772ko *Grand Tour* antzerkia (Ugarte & Aldekoa, 2007); *HondPlat*: Hondarribiko 1778ko platika (Satrustegi, 1979); *Irazusta*: Alkizako Juan Irazustaren 1739ko dotrina (Leturiaga, 2022); *IrunUdal*: Irungo 1721eko udal-agiriak (Altuna & Miranda, 1995); *LasBerts*: Lasarteko 1716ko bertso-sorta (Satrustegi, 1983b); *OArin*: Ordiziako Jose Otxoa Arinen 1713ko dotrina (Julio Urkixo funtseko ale mikrofilmata); *SumBrev*: Azkoitiko 1614ko *Sumario Brevea* (Urkizu, 2009); *Txakartegi*: Mutrikuko Maria Angela Txakartegiren 1775eko gutuna (Santazilia, 2017); *ZegDot*: Zegamako 1741eko dotrina (Ondarra, 1984). Osorik idatzi ditut, laburdurarik gabe, zerrenda honetan sartu ez ditudan eta artikuluan aipatu ditudan gainerako testuak.

2 Online katalogoan HCA 49/8-2 signatura ageri bada ere. <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/t/C3301221> [2024-07-30].

Hego Euskal Herriko euskararen idatzitako bi eskutitz bakarrik aurkitu ditut HCAko iturrietan, biak oso antzekoak eta pertsona berari bidaliak, Gipuzkoako Getariako José de Segura kapitainari. Bi eskutitzak larruzko zorro txiki batean zeramatzan Segurak bere ontzia Buenos Airesetik zetorrela britainiarrek harrapatu zutenean. Batak 1796ko abuztuko data du, besteak 1797ko urrikoa.

1797ko urrian idatzitako euskarazko eskutitzaren testua dakar jarraian. Hori da Getariako eskutitz hauen erreferentzia bakarra, eta ez osoa. Horregatik, ezer baino lehen, eskerrak eman nahi dizkiot Lamikizi berari, eskuzabaltasun osoz, zeukana emateagatik eta laguntzeko prest egoteagatik. Getariako euskarazko bi gutunen transkripzioak eta horietako baten argazkiak bidali zizkidan, gutun beretan dauden gaztelaniazko testu-zatiekin batera. Geroago izan nuen hirugarren eskutitz baten berri, Londresen bizi den Aitor Irastorza lagun zaldibiarrari esker. Mila esker zuri ere, Aitor.

Aurrera joan baino lehen, ordea, gutun hauek Londresen agertu izanaren arrazoia argitu nahi nuke. Xabier Lamikizek azaldu didanez, Aro Berrian hainbat gerra izan zituzten britainiarrek frantsesen eta espainiarren aurka, eta etsaien milaka itsasontzi harrapatu zituzten. Espainiaren eta Amerikaren arteko komunikazioa blokeatuta izan zuten Britainia Handiko ontziek 1797tik 1802ra artean. 1798an, Frantziako Iraul-tzaren testuinguruan, atxikitu zuten hain zuzen hizketagai ditugun gutunak zeuden ontzia. Itsasontzi horretako eta beste hainbatetako paperak –eskutitzak barne– Londresko *The National Archiveseko High Court of Admiralty* deritzon atalean daude gordeta³.

Hala, Getariako hiru eskutitzen edizioa eta hizkuntza-azterketa dakartzat artikulua honetan. Euskaraz idatzitako zatietan jarri dut arreta batik bat, nahiz eta testuingurua hobeto ulertzeko, gaztelaniaz idatzitako zatiak ere aurkeztu ditudan. Halaber, gutunetan aipatzen diren pertsonen jatorria argitzen saiatu naiz; izan ere, Getarian idatzi zirela esaten da testuan, baina horrek ez du ziurtatzen Getariako orduko hizkera izatez: gutun horiek idatzi zituena nor zen eta nongoa zen jakin behar da. Honenbestez, § 2n eskutitzetan aipatzen diren pertsonen buruz jardun dut, getariarrak ote ziren eta, beraz, Getariako hizkera isla dezaketen ala ez argitzeko. § 3n eskutitzen edizioa dakart, eta § 4n, berriz, hizkuntza-ohar batzuk egin ditut euskarazko zatietan ageri diren arkaismoz eta berrikuntzez.

2. ESKUTITZEN AURKEZPENEA

2.1. Hurbilpena

Guztira hiru eskutitz dira, barku bateko kapitain Jose Segurari idatziak. Ontziari eta itsasbideari buruzko zenbait datu jakin ahal izan ditut Xabier Lamikizi esker.

³ Katalogatuak eta digitalizatuak izaten ari dira *High Court of Admiralty* atalean dauden milaka agiri, tartean 160.000 eskutitz. *The Prize Papers* deritzon proiektu bat da, hogei urteko iraupena izango duena (2017-2037). Jada eskuragarri daude zenbait agiri euren webgunean: <https://www.prizepapers.de/>

Nuestra Señora de los Remedios izena zuen ontziak, *San Miguel* ezizena. Buenos Aires edo inguru hartan eraikia zen; hangoa zen Francisco Antonio de Belaustegi jabe euskalduna. Esan bezala, barku horretako kapitaina zen Jose Segura. Buenos Aires / Montevideo-Cádiz bidea egiten zebiltzan britainiarrek atxiki zituzten unean, eta ontzian agertu ziren hizketagai ditugun gutunak.

Bildutako euskarazko hiru eskutitzek egitura bera dute: lehendabizi, Maria Francisca Mendizabal emazteak idazten dio, gaztelaniaz, eta jarraian, Maria Curuza Mendizabal koinatak, euskaraz. Gutun horietako banaren sinaduretan, Nicolas Segura semea eta Francisco Aristondo delako bat ere aipatzen dira. Honenbestez, honako datu hauek nituen gehiago sakontzen hasi aurretik (jatorrizko testuko grafian idatzi ditut izenak; eskuizkribuen irudiak § 7.2n):

1. taula. Eskutitzen igorleak, hartzailea eta data

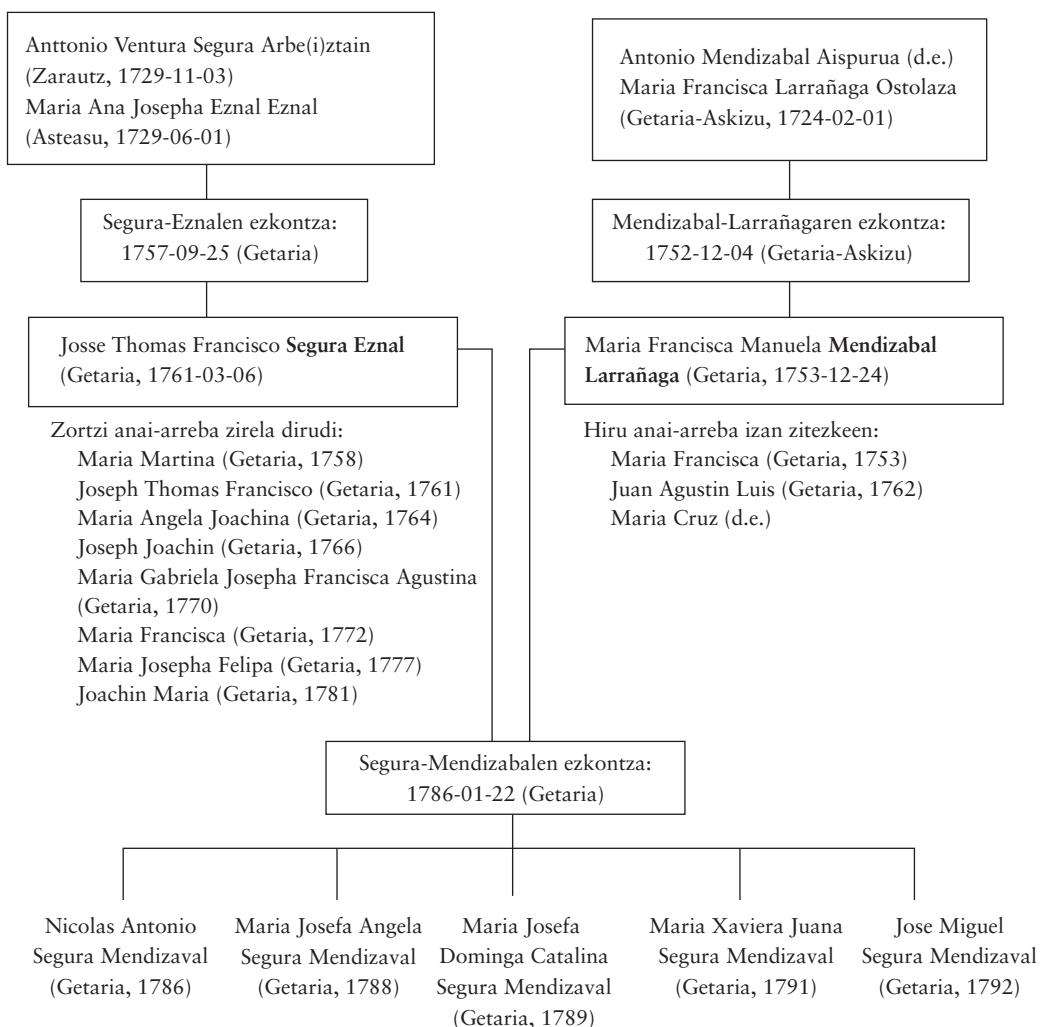
	1. gutuna	2. gutuna	3. gutuna
Nork	<ul style="list-style-type: none"> Gazt.: Francisca de Mendizabalek eta Nicolas de Segurak Eus.: Curusa de Mendizabalek 	<ul style="list-style-type: none"> Gazt.: Francisca de Mendizabalek Eus.: Maria Curuza de Mendizabalek 	<ul style="list-style-type: none"> Gazt.: Maria Francisca de Mendizabalek Eus.: Curuzak eta Francisco de Aristondok
Nori	Jose de Segurari	Joséf de Segurari	Joséph de Segurari
Non/noiz	Getarian, 1796ko abuztuaren 8an	Getarian, 1796ko abuztuaren 21ean	Getarian, 1797ko urriaren 12an

2.2. Segura-Mendizabal eta Aristondo-Mendizabal familiak

§ 2.1eko izenak Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoak duen *online* katalogoan bilatu, eta horiekin bat datozen bataio- eta ezkontza-agiriak topatu ditut. Izen gehiago ere ageri dira eskutitzetan: *Francisca arreba* (1. gut. eus.); *Mari Angela arreba* (2. gut. eus.); *Migel* (2. gut. eus.); *Franciscu* (2. gut. eus.); eta *Nicolas*, *Miguelcho* eta *Xabiera* seme-alabak (3. gut. gazt.), besteak beste. Datuok baliagarri izan zaizkit gutunen igorleaz eta hartzaileaz gehiago jakiteko. Hari horiei tiraka, Segura-Mendizabal familiaren genealogia osatu dut⁴ (1. irudia).

4 Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagaren (gaztelaniazko zatien igorlea) bataio-agirian adierazten da Maria Francisca Larrañaga Ortolaza zuela ama (bere bataio- eta ezkontza-agirian *Ostolaza*) eta Antonio Mendizabal Aizpuru aita (beren ezkontza-agirian *Aispurua*). Aitzitik, Maria Francisca Manuelaren neba izan daitekeen Juan Agustín Luis Mendizabal Larrañagaren bataio-agirian jartzen du aita Antonio Mendizabal Ariztondo zuela (ama Maria Francisca Larrañaga Ostolaza). Beraz, neba-arreben aitaren bigarren deitura ez dator bat. Baliteke agirieta hutsegite bat izatea, izena eta lehen deitura berberak baitira; hori horrela balitz, pertsona bera litzateke. Gurasoen ezkontza-agirian ere baieztatzen da *Aispurua* dela hizketagai dugun Antonio Mendizabalen bigarren deitura. Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoaren webgunean kontsulta daiteke informazioa: <https://artxiboa.mendezmende.org/eu/busque-partidas-sacramentales.html>

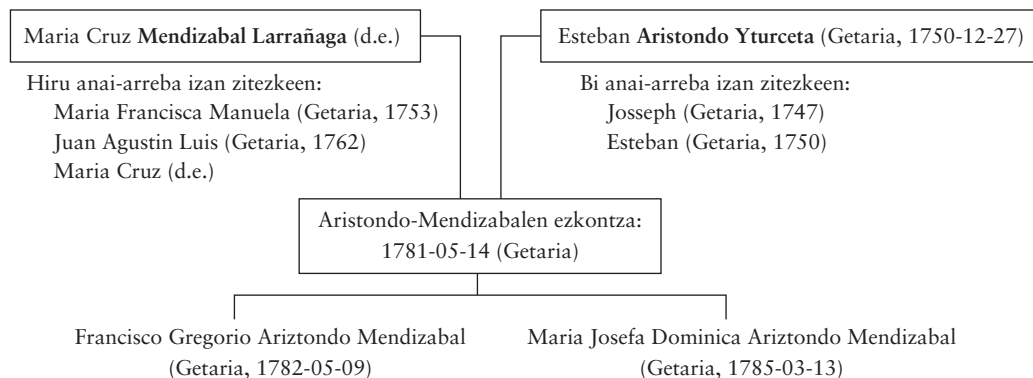

1. irudia. Segura-Mendizabal familiaren zuhaitz genealogikoa.

Besteak beste, *Jose / Jossef de Segura* (eskutitzen hartzailea), honen emazte *Maria Francisca de Mendizabal* (gatzelaniazko zatien igorlea) eta *Maria Curuza / Curusa* koinata (euskarazko zatien igorlea) aipatzen dira eskutitzetan. Senar-emazteen bataio- eta ezkontza-agiriak erraz aurkitu ditut: Jose Thomas Francisco Segura Eznal (Getaria, 1761-03-06) eta Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañaga (Getaria, 1753-12-24), zeinak 1786ko urtarrilaren 22an ezkondu ziren, Getarian. Bost seme-alaba izan zituztela dirudi; hain zuzen ere, horietako baten sinadura ageri da lehenengo eskutitzaren gatzelaniazko zatian (*Nicolas*). Bestalde, *Maria Curuzal/Curusa* koinatari dagokionez, zenbait proba egin behar izan ditut, eta, azkenean, Maria Cruz Mendizabal Larrañaga delako bat topatu dut: *Curuza < Cruz*. Ez dut bere bataio-agiririk aurkitu, baina, izen-abizenari erreparatuta eta Jose Seguraren koinata gisa aurkezten dela aintzat hartuta, Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagaren ahizpa dirudi.

Bestalde, ezkontza-agirietan ikusi dut Maria Cruz Mendizabal Larrañaga (d.e.) hori Esteban Aristondo Yturceta (Getaria, 1750-12-27) delako batekin ezkondu zela Getarian, 1781eko maiatzaren 14an (2. irudia). Bi seme-alaba izan zituztela dirudi: Francisco Gregorio eta Maria Josefa Dominica; hirugarren eskutitzeko euskarazko zatian ageri da, hain zuzen, *Francisco de Aristondo* izena, Curuzaren seme gisa aurkeztuta.

2. irudia. Aristondo-Mendizabal familiaren zuhaitz genealogikoa.

Esandakoa aintzat hartuta, hona hemen eskutitzetan ageri diren izen batzuk eta euren artean izan dezaketen erlazioa⁵:

- *Jose / Josseph de Segura* → Jose Thomas Francisco Segura Eznal (Getaria, 1761-03-06): eskutitzen hartzailea.
- *Maria Francisca de Mendizabal* → Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañaga (Getaria, 1753-12-24): gaztelaniazko zatien igorlea, Jose Thomas Francisco Segura Eznalen emaztea.
- *Maria Curusa/Curuza de Mendizabal* → Maria Cruz Mendizabal Larrañaga (d.e.): euskarazko zatien igorlea, Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagaren ahizpa eta Jose Thomas Francisco Segura Eznalen koinata.
- *Mari Angela arreba* [2. gut. eus.] edo *cuñada Maria Angela* [1. gut. gatz.] → Maria Angela Joachina Segura Eznal (Getaria, 1764-01-14): Jose Thomas Francisco Segura Eznalen arreba eta Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagaren koinata.
- *Arreba Francisca* [1. gut. eus.] edo *ermana Francisca* [1. gut. gatz.] → Maria Francisca Segura Eznal (Getaria, 1772-12-17): Jose Thomas Francisco Segura Eznalen arreba.

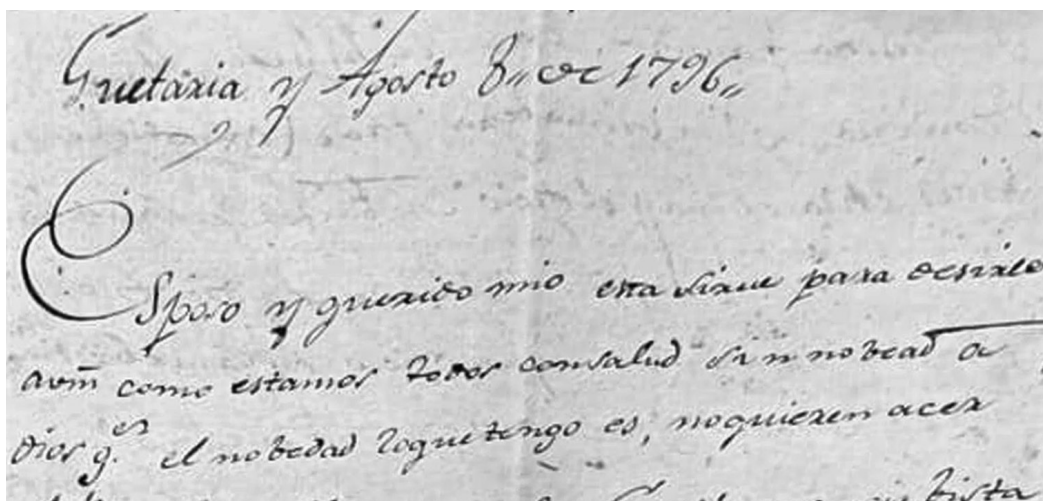
⁵ Izen-abizenak ez daude agiri guztietan berdin idatzita: adibidez, *Mendizabal & Mendizaval*, *Aristondo & Ariztondo*; *Yturceta & Yturzaeta*, etab. Bataio-agirietan ageri diren moduan adierazi ditut.

- *Francisco de Aristondo* [3. gut. eus.] edo *Franciscu* [2. gut. eus.] → Francisco Gregorio Aristondo Yturcaeta (Getaria, 1782-05-09): Maria Cruz Mendizabal Larrañagaren semea.
- *Nicolas de Segura* [1. gut. gazt.] edo *seme Nicolas* [1. gut. eus.] → Nicolas Antonio Segura Mendizaval (Getaria, 1786-12-13): Jose Thomas Francisco Segura Eznalen eta Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagaren semea.
- *Nicolas, Miguelcho* eta *Xabiera* [3. gut. gazt.] → Nicolas Antonio Segura Mendizaval (Getaria, 1786-12-13), Maria Xaviera Juana Segura Mendizaval (Getaria, 1791-08-22) eta Jose Miguel Segura Mendizaval (Getaria, 1792-11-09): Jose Thomas Francisco Segura Eznalen eta Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagaren seme-alabak.

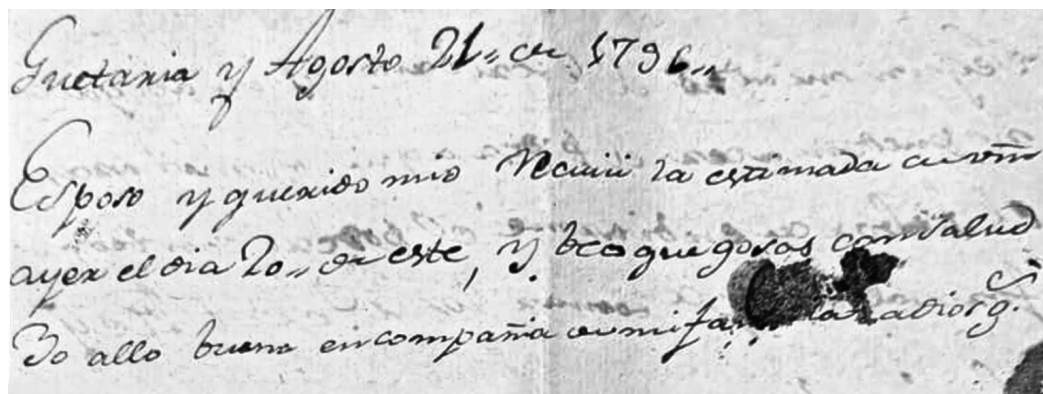
Beraz, badirudi Getariako familiarteko batzuek idatzitako eskutitzak direla hizketagai ditugunak.

2.3. Eskutitzetako eskuak

Orain arte eskutitzetan esplizituki adierazita dagoen informazioaren berri eman dut, eta aipatu dut bi igorle nagusi bereiz daitezkeela sinadurretan: gaztelaniazko zatiarena (emaztea) eta euskarazko zatiarena (koinata). Haatik, zenbait zehaztapen egin behar dira; izan ere, izen berak sinatuak egonagatik, gaztelaniazko zati guztien idazkera ez da bera. Honenbestez, badirudi *igorlea* –gutuna igortzen duena– eta *idazlaria* –gutuna idazten duena– bereizi behar direla, halako dokumentuetan egin ohi den bezala (cf. *Le Dauphineko* gutunak; Padilla-Moyano & Videgain, 2015):

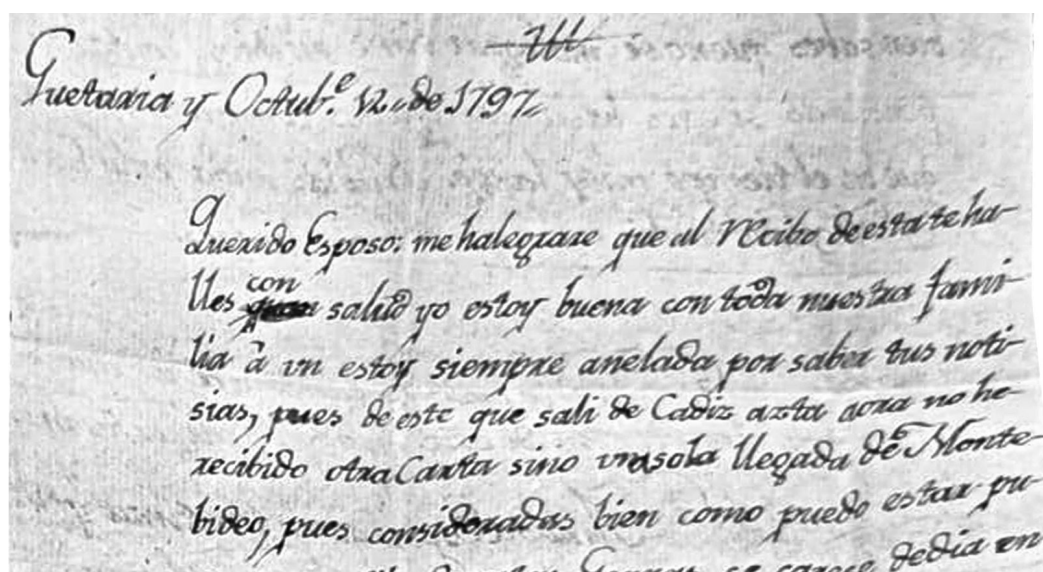

3. irudia. Lehenengo gutuneko gaztelaniazko zatiaren hasiera.

Guetania y Agosto 21 de 1796.
Esposo y queridos mis Recibir la estimada carta
ayer el dia 20 de este, y de que gozo con salud.
Yo allo buena en compañía con mi familia adiorq.

4. irudia. Bigarren gutuneko gaztelaniazko zatiaren hasiera.

Guetania y Octub. 12 de 1797.
Querido Esposo: me halagara que al Recibo de esta te ha-
ves con salud yo estoy buena con toda nuestra fami-
lia a un estoy siempre anelada por saber tus noti-
sias, pues de este que sali de Cadix asta agora no he
recibido otra Carta sino una sola llegada de Monte-
video, pues considerados bien como puedo estar pu-
edo decirte que yo me casare de dia en

5. irudia. Hirugarren gutuneko gaztelaniazko zatiaren hasiera.

Azkenak letra landuagoa du beste biek in alderatuta. Hala, lehen eta bigarren esku- tizetako gaztelaniazko zatiek esku berak idatziak dirudite (3.-4. irudiak), eta hiruga- rrenekoa beste batek (5. irudia). Gogora dezagun, emaztearekin batera, Nicolas Segura semeak ere sinatzen duela lehenengo eskutitza. Hori dela eta, semeak idatz zitzakeen agian lehen biak; alabaina, bigarrenean ez da bere sinadura ageri. Baliteke idazlariren bat eduki izana, emazteak idazten ez zekielako.

Bestalde, euskarazko zatietan ere aldea ikusten da eskutitz batetik bestera; kasu honetan ere, lehen biek idazkera bera dute (6.-7. irudiak), eta hirugarrenak beste bat (8. irudia):

Nere conado maitea asco alegria
 conais carrau resubisean osasuna ne
 cinego tea gura osasuna de gura
 tioc sinre sexbise co desentua gaur
 neswe cws te co gaur gaur ac exebere

6. irudia. Lehenengo gutuneko euskarazko zatiaren hasiera.

Nere conado maitea asco alegria
 tu conais carrau resubisean osam
 su na ne cinego tea gura osasuna ne
 desu re sexbise co obligas de xan bese

7. irudia. Bigarren gutuneko euskarazko zatiaren hasiera.

D. D.
 Nere Conado Maitea: emen bisi guera familia bioc
 alcaizen Companean alcairi guere aleguinean lagun
 duaz. Inue notision esperazen Corneoa pasa ta coneo
 anen bequina. Tudioac Mesiazen etorizaten becelo,

8. irudia. Hirugarren gutuneko euskarazko zatiaren hasiera.

Eta gutun bereko gaztelaniazko eta euskarazko zatiak esku berak idatziak ote? Konpara ditzagun, esate baterako, lehenengoaren bi zatiak (ikus 3. eta 6. irudiak): itxuraz, ez dirudi idazkera bera dutenik; euskarazkoak letra zabalagoa du, eta hitzak ez dira gaztelaniazkoan bezain argi bereizten. Bigarren eskutitzaren kasuan ere ondorio bera atera liteke (ikus 4. eta 7. irudiak). Aitzitik, hirugarrenaren bi zatiek idazkera bera dute (ikus 5. eta 8. irudiak). Aipatu dut azken eskutitzeko euskarazko zatian Francisco Aristondo (semea)k sinatzen duela koinatarekin batera; baliteke berak idatzi izana, edo, lehenago proposatu bezala, idazlari batek. Nolanahi ere den, hiru esku bereiz litezke: A eskua (1. gut. gazt. eta 2. gut. gazt.), B eskua (1. gut. eus. eta 2. gut. eus.) eta C eskua (3. gut. eus. eta 3. gut. gazt.).

2.4. Erabilitako grafia

Idazkeraren aldetik ez ezik, ortografiari erreparatuta ere aldeak daude eskutitz bate-tik bestera eta eskutitz bereko zati batetik bestera. Esku batek baino gehiagok idatzi izanaren froga izan liteke hau ere. Gaztelaniazko zatiei dagokienez, honako grafema hauek erabili dira eskutitz bakoitzean (eskuizkribuaren irudiak § 7.2n):

1. GUTUNA (A ESKUA)

- /b/ <b>: *abisame, biene, nobedad, primabera*, etab. Gutxi batzuetan <v>-z: *Navio, sirve*
- /g/ <gu> (/e): *Gueteria*
- /k/ <qu> (/i, e): *aquel, porque, querido, quieren*, etab. Horiez gain, *quando* ‘cuando’, *quanto* ‘cuanto’
- [x] <j> eta <g> (/e): *hijo(s)* eta *diligencia(s)*
- [ɲ] <ñ>: *cuñada, enpeño, mañana*
- /r/ <rr>: *corresponden*
- /tʃ/ <ch>: *China, echa, Echaberri* (eta *Galdoch*, agian *Galdo*[f] dena)
- Seseoaren erakusgarri den /ʃ/ <c> (/i, e) eta <s> (/i): *acer, dicen, diligencia(s), oficio* eta *asiendo, desirle*, etab⁶.
- <h> grafikoa: *hijo(s)*. Baina <h>-rik gabeko *acer, aga, an, echa...* ere bai.

6 Kontu grafiko hutsetik haragokoak dira bikoiztasun hauek eta fonetikaz ere erakusten dute; hain zuzen, seseoaren erakusgarri dirudite <s>-dunek, hortzarteko <z> gaztelaniazkoa nahiko modernoa baita. Getariako hiru eskutitzetan ageri dira halakoak, gaztelaniazko zatietan. Hego Euskal Herriko seseoaz, ikus Zuloaga (2019, § 4.7.3.3.2).

2. GUTUNA (A ESKUA)

- /b/ <b>: *abisale, ber, fabor, llebado*, etab. Eta batzuetan <v>-z: *recivi, viaje (& biaje), havia (& abia)*
- /g/ <gu> (/e): *Guetaria*
- /k/ <qu> (/i, e): *chiquillo, esquina, quien, riquezas*, etab. Horiez gain, *quando* ‘cuando’
- [x] <j>: *hijos, semejante, biaje & viajes*
- [ɲ] <ñ>: *compañia & conpañia*
- /tʃ/ <ch>: *echo, chiquillo, ocho*
- Seseoaren erakusgarri den /ʃ/ <c> (/i, e) eta <s> (/i): *acer, entonces, obligaciones, recivi* eta *asiendo, precensia*, etab.
- <h> grafikoa: *haras, havia, hijos*. Baina <h>-rik gabeko *abia(n), acer, e, ermana, ermosos...* ere bai.

3. GUTUNA (C ESKUA)

- /b/ <b>: *berte, embies, motibo, probecho*, etab. Gutxi batzuetan <v>-z: *advierto, prevenir*
- /g/ <gu> (/e): *guerra (& gerras), Guetaria, Miguelcho*
- /k/ <qu> (/i, e): *porque, querido, quien, quita*, etab. Horiez gain, *quanto* ‘cuanto’
- [x] <j>: *yjos & yja*
- [ɲ] <ñ>: *años, sueño*
- /r/ <rr>: *correo, gerras & guerra* (baina *core*)
- /tʃ/ <ch>: *Miguelcho, muchos, probecho*
- Seseoaren erakusgarri den /ʃ/ <c> (/i) eta <s> (/i, e): *manuatencion, recibido, recibo* eta *nesesidad, notisias, parese, presisas*, etab. (1. eta 2. gut. gazt.-etan baino gehiagotan ageri da <s>)
- <h> grafikoa: *halegrare, halles, hasta, he*. Baina <h>-rik gabeko *aora, ubieras, yjos, yja...* ere bai.

Behean zerrendatutakoak dira, bestalde, euskarazko zatietan ageri diren grafe-
mak; ikus daitekeenez, ez dira gaztelaniazko zatietan dauden berak:

1. GUTUNA (B ESKUA)

- /b/ <b> soilik: *eresibituco* & *resibisean*, *serbiseco* (vs 1. gut. gazt. <v>-z ere bai)
- /k/ <c> (/i): *onecin*, *osasurecin* (vs 1. gut. gazt. <qu>)
- [x] <g>: *gaingoicoac* ‘jaungoikoak’ (vs 1. gut. gazt. <j> ere bai)
- [ɲ] <n>: *conado* (vs 1. gut. gazt. <ñ>)
- /r/ <r>: *areba*, *eresibituco*, *etorico* (vs 1. gut. gazt. <rr>)
- Frikari hortzobikariak <s>: *asco*, *ecusteco*, *estu*, *seme* eta *desu*, *lastan*, *nais*, *partes*, *sure*, etab.
- Afrikatu hortzobikariak <s>: *biosean*, *biralseco*, *eherasea* ‘etxeratzea’, etab.
- /tʃ/ <h>: *ehera*, *eherasea* (vs 1. gut. gazt. <ch>)

2. GUTUNA (B ESKUA)

- /b/ <b>: *beage* ‘gazt. viaje’, *serbiseco*. Eta <v>-z ere bai: *resivisean*
- /g/ <g> (/i, e): *geiigo*, *gisona*, *irurogei*, *sestuginsan*, etab. (vs 2. gut. gazt. <gu>)
- /k/ <c> /i, e: *escero*, *osasurecin* (vs 2. gut. gazt. <qu>)
- [x] <g>: *gaingoicoac* ‘jaungoikoak’, *beage* ‘gazt. viaje’ (vs 2. gut. gazt. <j>)
- [ɲ] <n>: *conado*, *enpenoetan* (vs 2. gut. gazt. <ñ>)
- /r/ <r>: *arebac*
- Frikari hortzobikariak <s>: *asco*, *esan*, *laster*, *icasten* eta *besela*, *gisona*, *nais*, *seu*, etab.
- Afrikatu hortzobikariak <s>: *baderisat*, *biosean*, *isac*, etab.
- /tʃ/ <h>: *ehera*, *hit* (vs 2. gut. gazt. <ch>)

3. GUTUNA (C ESKUA)

- /b/ <b> soilik: *recibituco* (vs 3. gut. gazt. <v>-z ere bai)
- /g/ <gu> (/i, e): *aleguinean, beguira, guera, guere* (vs 2. gut. eus. <g>)
- /k/ <qu> (/i): *ysecorequin* (vs 1. eta 2. gut. eus. <c>)
- [x] <j>: *dirijiseco, Judioac* (vs 1. eta 2. gut. eus. <g>)
- [ɲ] <ñ>: *coñado, coñata* (vs 1. eta 2. gut. eus. <n>)
- /r/ <rr>: *alcarren, alcarri, correoa, orra*, etab. (baina *coreoaren, etoreraren*; vs 1. eta 2. gut. eus. <r> soilik)
- Frikari hortzobikariak <s, z, c>: *beste eta bisi, ysecorequin, partes, su, becela, recibituco, gucien; dituzu, lagunduaz, laztan, zure*, etab. (vs 1. eta 2. gut. eus. frikari hortzobikariak <s>-z soilik eta <c>-k /k/ ordezkatzeko du)
- Afrikatu hortzobikariak <s, z>: *dirijiseco* eta *esperazen* (vs 1. eta 2. gut. eus. afrikatu hortzobikariak <s>-z soilik)

Ematen du gaztelaniaren idazkera-arauak ezagutzen zituztela, oro har: esku batek baino gehiagok idatziak egonagatik (A eta C eskuak), grafema berak ageri dira gaztelaniazko zatietan. Aitzitik, euskarazko zatietan hautu ezberdinak ikus daitezke; lehen bi gutunetako grafemak bat datoz (B eskua), baina hirugarrena bereiz da (C eskua): <g> (2. gut. eus.) vs <gu> (3. gut. eus.); <c> (1. eta 2. gut. eus.) vs <qu> (3. gut. eus.); <g> (1. eta 2. gut. eus.) vs <j> (3. gut. eus.); <n> (1. eta 2. gut. eus.) vs <ñ> (3. gut. eus.); <r> (1. eta 2. gut. eus.) vs <rr> (3. gut. eus.); <s> (1. eta 2. gut. eus.) vs <s, z, c> (3. gut. eus.).

Euskarazko zatiei dagokienez, hirugarren eskutitza (C eskua) gaztelaniaz idazteko arau ortografikoei lotuago ageri da, XVIII. mendearen erdialdera arteko idazleengan eta geroagoko batzuegan ohikoa den moduan. Lehenengo eta bigarren eskutitzak (B eskua), berriz, erdal grafiaren eruditik bereizten dira, cf. *osasurecin, conado, areba, ehera* ‘etxera’, etab. Bururatu zaidan lehen azalpena da idazteko ohitura falta izan daitekeela B eskuak garaiko ereduari ez jarraitzearen arrazoia; pentsa liteke ahal edo zekien bezala idatzi zuela. Alabaina, sistematikoa da lehen eta bigarren eskutitzetako grafia (/k/ <c>-z e eta iren aurretik; [ɲ] <n>-z; /r/ <r>-z; /tʃ/ <h>-z, etab.), eta, beraz, propio eginak izan daitezke hautu horiek. Aintzat hartu behar da XVIII. mendearen erdialdean aldaketa nabari dela grafiaren alorrean, hizkuntzaren beste alor batzuetan bezala: «euskarari nortasun grafikoa eman nahi zaio, grafia ahoskerari egokitu, erdal grafietatik heredatutako anbiguotasuna eta koherentziarik eza gainditu eta –garaiazen azken aldean batik bat– grafia batasuna lortu» (Urgell, 2018, 607. or.). Berez, jende ikasiaren testuetan nabari da joera hori; bestelakoa da gutunetako mundua. Nolanahi ere, baliteke idazlariak hautu grafiko jakin batzuk egin izana, garai hartako euskal idazle kanonikoen hautuekin bat ez etorri arren (ikus Urgell, 2018, § 5.1).

3. ESKUTITZEN EDIZIOA

3.1. Irizpideak

Testuen edizio kritikoa osatzeko erabili ditudan irizpideak zehaztuko ditut atal honetan. Bai euskarazko, bai gaztelaniazko zatietan:

- Laburdurak garatu eta osorik adierazi dira.
- Puntuazio-ikurrak eguneratu dira, ulergarritasunaren mesedetan.
- Letra larrien eta xeheen erabilera gaur egungo arauen arabera egin da. Adibidez, izen propioak letra larriz eta izen komunak letra xehez, edo puntuaren ondotik letra larria.
- Hitzak bereiztean, gaur egungo irizpideei jarraitu zaie.
- Erabilitako ikurrak eta beren esanahia:
  - { }: orrialdeak adierazteko.
  - [ ]: jatorrizko testuan ageri ez diren edo zalantzazkoak diren testu zatiak osatzeko. Adibidez: *Alzu[eta]* (2. gut. gazt.), *nobe[d]ad* (1. gut. gazt.), etab. Idazlearen akastzat jo ditudanak berreraiki ditut; aldiz, bere horretan utzi ditut egungo euskal filologoon ezagutzaren arabera errata den edo ez jakitea zail direnak.
  - [...]: eskuizkribuan ziurra ez den zerbait dagoenean.

Bestalde, gaztelaniazko testu-zatietarako, CHARTA sareak edizio kritikoetarako eskaintzen dituen irizpideak aintzat hartu ditut (2013, § 5). Horrenbestez, azentu-marka erantsi da, gaur egungo irizpideen arabera, hala tokatzen den hitzetan. Horrez gain, jatorrizko testuko grafiari eutsi zaio honako kasu hauetan:

- <v> eta <b> bere horretan gorde dira, aztergai ditugun eskutitzetan kontsonante balioa dutelako beti: *ber* (2. gut.), *bibir* (2. gut.), *fabor* (2. gut.), *primabera* (1. gut.) eta *(h)avía* (2. gut.), etab.
- Seseoa adieraz lezakeen grafiari eutsi zaio: *asiendo* (1. gut.), *desirle* (1. gut.), *gosas* (2. gut.), *nesesidad* (3. gut.), *notisias* (3. gut.), etab.
- <ss> gorde da bokal artean: *Jossef* (2. gut.), *pessos* (1. gut.)
- <h>-rik ez da gehitu ageri ez den kasuetan (salbu beheragoko oharra): *aga* (1. gut.), *allo* (2. gut.), *asta* (2. gut.), *ermana* (1. gut.), *ermano* (1. gut.), etab.

Grafiako zerbait aldatzekotan, CHARTAko irizpideei jarraituta egin da. Esate baterako:

- <h> gehitu da gaztelaniazko *haber* aditzaren adizki laguntzaileetan: *an* → *han* (1. gut.), *a* → *ha* (2. gut.), *e* → *he* (2. gut.), *as* → *has* (2. gut.), etab. Modu honetan anbiguotasuna saihestu nahi izan da: adibidez, *a* preposizioa vs *ha* laguntzailea. Aldiz, aditz nagusia jatorrizko testuan ageri den bezala adierazi da, gainerako kasuetan ez baita erantsi <h>-rik: *avía* eta *avía(n)* (2. gut.), cf. *acer* (1. gut.).
- <y>-k bokal arrunta ordezkatzan duenean, <y> → <i> aldaketa egin da: *yja* → *ija* (3. gut.), *yjo* → *ijo* (3. gut.), *ynfierno* → *infierno* (2. gut.), etab. Era berean, <i> → <y> ordezkapena egin da, gaur egungo irizpideen arabera, <y> tokatzen den [bokal + -i] testuinguruetan: *estoi* → *estoy* (1. gut., 2. gut.), *boi* → *boy* (2. gut.), etab.
- <qu> → <cu> aldaketa egin da, *u* bokala ahoskatu behar den kasuetan: *quanto* → *cuanto* (1. gut.), *quando* → *cuando* (2. gut.), etab.
- <nb>, <np> → <mb>, <mp> ordezkapena egin da: *enpeño* → *empeño* (1. gut.), *tiempo* → *tiempo* (2. gut.), *tambien* → *también* (2. gut.), *enbjarles* → *embiarles* (2. gut.), etab.

Euskarazko testu-zatiei dagokienez, bi zutabetan adierazi dira: ezkerrean, jatorrizko testuan ageri den bezala eman da (edizio-irizpideetan zehaztutako puntuazio-ikurrak, hitzen banaketa... moldatuta), eta, eskuinean, gaur egungo grafian idatzita. Modu honetan, gutunen idazlarien idazkera eta grafia islatu, eta, aldi berean, irakurleari ulermena erraztu nahi izan zaio. Azpimarratu nahi nuke gaur egungo grafiaren arabera idazterakoan grafia soilik aldatu dela; hots, ez da euskara batura itzuli, ezaugarri dialektalak mantendu nahi izan direlako. Horri lotuta, ohar bat egin beharra dago: txistukari frikariak ez dira gaur egungo grafian adierazi eta jatorrizkoan ageri diren grafiari eutsi zaio eskuineko zutabearen ere, ahozko hizkeraren ezaugarri bat islatzen dutela dirudielako. Aitzitik, txistukari afrikatuak moldatu egin dira, hizkeraren bereizgarria baino areago, hautu grafiko bat dirudielako (ikus § 4.1.2n txistukariez esandakoa); halere, hitza nola ahoskatuko zen jakitea zail den kasuetan, bere horretan uztea erabaki da, cf. ozen ondoko batzuk: *galsetak*, *konmiansiarik*, *pensatuko*, *Franziska* (1. gut.); *Franzisku*, *sestuginsan* (2. gut.), etab.

3.2. Testuak

3.2.1. Lehenengo eskutitza

{1}⁷

A Don José de Segura

⁷ Helbidea idatzita dagoen orrian, abiagunea adierazi da: [E]SPAN[A] eta VIZCAIA.

que Dios guarde a vuestra merced muchos años etcétera.

El Navío⁸ de Piloto.

Montebideo

{2r}

Guetaria y Agosto 8 de 1796.

Esposo y querido mío: Esta sirve para desirle a vuestra merced cómo estamos todos con salud, sin nobe[d]ad a Dios gracias. El nobedad lo que tengo es, no quieren acer el poder los abogados ni los escribanos en bista de aquel papel o esquila. Dicen que no tienen⁹ tanta autoridad para acer tales cosas.

Aquellos pessos que nos mandamos a mí y a la cuñada María Angela, no biene aquí ninguna cosa. No sabemos el paradero de dichos pesos. Quanto antes abísame vuestra merced el paradero de dichos pesos. También embíame vuestra merced el poder; echa con toda la formalida[d]¹⁰, ará que los tomen los reales¹¹ que corresponden a vuestra merced del Rey.

Cuando biene vuestra merced a Cádiz, benga vuestra merced sin falta a casa, porque estoy asiendo diligencias para el alibio {2v} de nuestra familia. Biene el hijo de Manuel dendaria para la primabera. Trae (como tiene antes en la China) el oficio de factor de San Sebastián. Le tomo por empeño su madre Andre Ana, para que le toma vuestra merced algún oficio en San Sebastián¹² y me han dado esperanzas. Y me encargó la madre que le aga vuestra merced diligencia de vuestro amo en Cádiz para su ermano Echaberri. La ermana Francisca se ba a casar mañana con José Simón Galdoch.

Memorias por parte de la madre y ermana y de cuñada Cruza. Mil brazos por parte de hijos mías. A su medida, en su deseo, su esposa que estimo de mi corazón.

Francisca de Mendizabal.

Su hijo Nicolas de Segura.

{3r}

8 Aurretik G dirudiena ageri da.

9 Beste zerbait idatzi du (*viene* edo), eta ondoren zuzendu.

10 Formalidad] eskuizkribuan *formalida*. Gaztelaniazko zatietan *-dad* bukaera duten hitz batzuk daudenez, hau ere horrela berreraiki dut. Dena dela, baliteke eskuizkribuan ageri den bezala ahoskatzea, amaierako *-d* gabe.

11 Jarraian, zerbait idatzita eta ezabatuta dago.

12 Azken <n>-a orriaren ertzean dago, eta berriz idatzi du goian.

Nere conado¹³ maitea: asco alegratucou nais cartau resibisean osasunarecin egotea. Guc osasuna degu gustioc. Sure serbiseco deseatuac gaure; su ecusteco gaingoicoac ere bereala eherasea nai deu. Galsetac biralseco conmeniansiaric estegu. Caisa¹⁴ satosenean bereala etorrico sera ehara. Su ecusteco deseatuac gaure ta gustion partes eresibitucou desu lastan estu bana. Sure areba Francisca gaur esconsen da; sure seme Micolas gonbiratu debe esteietara. Sure emasteac biraldu estebanean, pensatucou desu orain ere nola conplitu deben onecin. Sure biosean beti dagoan Maria Curuza de Mendizabal.

Nere koñado maitea: asko alegratucou nais kartau resibitzean osasunarekin egotea. Guc osasuna degu gustiok. Sure serbitzeko deseatuak gaure; su ekusteko jaingoikoak ere berehala etxeratzea nahi deu. Galsetak biralseko konmeniansiarik estegu. Caisa satosenean berehala etorriko sera etxera. Su ekusteko deseatuak gaure ta gustion partes erresibitucou desu lastan estu bana. Sure arreba Franziska gaur eskonsen da; sure seme Mikolas gonbiratu debe esteietara. Sure emasteak biraldu estebanean, pensatucou desu orain ere nola konplitu deben honekin. Sure bihotzean beti dagoan Maria Kuruza de Mendizabal.

3.2.2. Bigarren eskutitza

{1}¹⁵

Don Jossef de Segura

Que Dios guarde a vuestra merced muchos años etcétera.

Vive en la calle de la Amargura esquina de la calle de Ancha; en casa de Don Francisco de Alzu[eta]¹⁶

Cádiz

{2r}

Gueteria y Agosto 21 de 1796.

13 *Conado*: ‘cuñado’. OEHren arabera (ikus *koinatu*), Gipuzkoan <ñ>-dun aldaerak erabili dira: Beterrin *koñau*, *kuñadu*; Tolosaldean *koñadu*, *kuñado*; Goierrin *koñado*, *kuñao*, *goñado*; eta Azpeitia aldean *koñedo*, *koñedu*, *kuñaru*, *kuñau*. Gipuzkoako idazleen artean, Frantzisko Ignazio Lardizabalek *koñato* aldaera darabil, eta Juan Ignazio Iztuetak *kuñadu*, biak zaldibiarrak. Hirugarren euskarazko eskutitzeko <coñado>-k pentsarazten du Getarian ere sudurkari belarra ahoskatuko zela, eta, beraz, hala interpretatu dut euskarazko 1. eta 2. gutunetan ageri den <conado> ere.

14 *Caisa* (< *Cadisa*): ‘Cádiz’.

15 Helbidea idatzita dagoen orrian, abiagunea adierazi da: VIZCAIA. Horrez gain, helbidearen testuaren erdian 16 zenbakiaren itxura duena idatzita dago.

16 <Alzu> garbi irakurtzen da, baina ondokoa zalantzarria da.

Esposo y querido mío: Reciví la estimada de vuestra merced ayer el día 20 de este, y beo que gosas con salud. Yo allo buena en compañía de mi fa[milia]¹⁷ a Dios gracias¹⁸.

He pasao un grande enfermedad. Cuando entraban¹⁹ los frances[es] no²⁰ pensaba entonces otra cosa, sino ber la gloria de Dios. Mi enfermeda[d] era de ocho meses, los hijos en 5 meses, la ermana en dos meses, y todos en uno. La madre havia llebado Dios nuestro señor para sí, en este mismo tiempo no²¹ teníamos quién dar una escudilla de caldo, sino el uno al otro dar, y a la cama. No abía bisto semejante miseria²² como se pasa aquí en esta villa. No boy a explicar más sobre este asunto. También se me abían perdido 2 redes en este tiempo, pero aré otros dos esperando tu benida. Echo obligaciones, y si les tomo los reales que me mandas, entonces est[o]y²³ bien y así en [...] este biaje benir a mi conpañía.

{2v}

Según me ha dicho el escribano y un abogado, no pueden acer el poder aquí, y me harás el favor de embiarme el poder²⁴ con toda formalidad para tomar los reales del Rey. El chiquillo agora he puesto en calsones, y los tres están más ermosos que marfil y estos encomendando al patriarca²⁵ San José. Pero asta acer este biaje, asiendo ese a casa, después también serán los viajes, también modos para bibir sin eso.

Abísale al padre por mi parte, y por parte de Cruza que está tomado nuestro²⁶ bendición; y cuando²⁷ le falta el aliento, que irá en un instante al infierno, y más quando tú quieres abisarles. Si oy[e]ra[...]²⁸ que está en Buenos Aires, no quiero que irás a su presencia; más quiero yo tu pobreza que riquezas de aquel pícaro. No te has de {3r} abisar como abía muerto la madre a este nuestro buen padre.

Le avía embiado a San Sebastián las calzetas para enbiarles por un navío, y, como se avía salido antes, agora tengo conmigo, y estarán asta que bienes a mi compañía aciendo este biaje. Y agur tu amante esposa Francisca de Mendizabal.

El esposo que desea berte. José de Segura²⁹

17 Ez da ondo irakurtzen, paperak duen orbanarengatik.

18 Gracias] eskuizkribuan g^s. Laburdurako <s>-a <g>-ren gainean idatzi du.

19 <r>-ren aurretik zerbait ezabatuta dago.

20 Paperak orbana du <n>-ren gainean.

21 Paperak duen orbanarengatik, ez da ondo irakurtzen <o>.

22 <e>-ren gainera tinta joan delako ez da garden ageri.

23 <es>-en gainean orbana dago eta ez da ondo ikusten.

24 <d> ez da garden ageri, gainera tinta joan delako.

25 Bigarren <r>-a geroago gehitu du, goian eta behean.

26 <e> ez da garbi irakurtzen, tinta joan delako.

27 Cuando] eskuizkribuan <q>-rekin, q^{ndo}. Beste zerbait idatzi du, eta gero gehitu du hori goian.

28 Aditzaren bukaeran zer dagoen ez dago argi; testuko beste agerraldiei erreparatuta, ez dirudi <s> denik, ezta koma denik ere.

29 Azken lerro hau Francisca de Mendizabal emazteak izenpetzen duen lekutik beherago ageri da.

{3v}

Nere conado maitea: asco alegratuco nais cartau resivisean osasunarecin egotea. Gu osasunecin³⁰ gaude. Sure serbiseco obligasi[o] deran besela, bada hit estimatuac dauscat sure³¹ biosean nagoalaco isac. Baderisat gaingoicoac lagunduco disula sere gausetan. Beage³² ori egin da laster ehara. Hit gaude deseatuac su ecusteco. Franciscu pascoac escero sestuginsan icasten dago. Mari Angela arebac gisona desertatu escero artu ditu irurogei escutu ta geiiago³³. Es Migeli esan baina seu cuidaros ibili oren enpenoetan. Adios³⁴ nere conado beti biosean sauscaran Jose de Segura. Curusa de Mendizabal.

Nere koñado maitea: asko alegratuko nais kartau resibitzean osasunarekin egotea. Gu osasunekin gaude. Sure serbitzeko obligasi[o] deran besela, bada txit estimatuak dauskat sure bihotzean nagoalako hitzak. Baderitzat jaingoikoak lagunduko disula sere gausetan. Beaje hori egin da laster etxera. Txit gaude deseatuak su ekusteko. Franzisku paskoak eskero sestuginsan ikasten dago. Mari Angela arrebak gisona desertatu eskero hartu ditu hirurogei eskutu ta gehiago. Es Migeli esan baina seu kuidaros ibili horren enpeñoetan. Adios nere koñado beti bihotzean sauskaran Jose de Segura. Kurusa de Mendizabal.

3.2.3. Hirugarren eskutitza

{1}³⁵A³⁶ Don Josseph de Segura

Que Dios guarde muchos años etcétera. Por la Coruña. Correo Marítimo.

Montebideo

{2r}

Guetaria y Octubre 12 de 1797.

30 <osa>-ren ondoren zerbait idatzita eta ezabatuta dago.

31 <e> gero gehituta dago, goian.

32 OEHren arabera (ikus *bidaia*), aldaera hau ere erabili dute Gipuzkoako idazle herrikoi modernoek: «Hay además *beaje* en autores populares guipuzcoanos modernos». Zehatzago esateko, Tolosaldeko aldaeratzat hartzen da; Jose Azpiroz berastegiarraren eta Txomin Garmendia berrobotarraren adibide bana ageri dira, XX. mendekoak. Baliteke *ia > ea* hiperzuzenketaren ondorio izatea. Aintzat hartu behar da, ordea, *ea > ia* bokal aldaketarik ez dagoela aztergai dugun testuan (§ 4.1.1).

33 Zail da ziur jakitea <ii> errata den edo berariaz idatzi ote zuen ahoskera tinkatua adierazteko baliabide gisa, testuetan ez baitago horrelako adibide gehiago.

34 <o>-n orbana dago eta ez da garden ageri.

35 Hirugarren eskutitzean ez da beste bietan bezain garbi ikusten, baina honetan ere abiagunea adierazi da: VIZ[C]AIA.

36 <A>-ri lotuta irudi baten moduko zerbait du. Gehiagotan ere ageri da eskutitz berean, hain zuzen, <M> eta <A> larriak idazten dituenean: A (1), Marítimo (1), Montebideo (1, 2r), Me (2v), Agur (2v), Amada (2v), Maria (2v), Mendizabal (2v), Mesiasen (2v), Aristondo (2v).

Querido esposo: Me halegraré que al recibo de esta te halles con³⁷ salud. Yo estoy buena con toda nuestra familia. Aún estoy siempre anelada por saber tus noticias, pues de este que salí de Cádiz azta aora no he recibido otra carta sino una³⁸ sola llegada de Montebideo. Pues consideradas bien cómo puedo estar, pues por motibo de estas g[u]erras³⁹, se carese de día en día todas las cosas. Pienses bien qué familia tengo en estas pasados años. No tengo probecho hasta que binieses con los sueldos del Rey, pues mi memoria anda siempre pensando las cosas presisas para manuatención de mi familia; aora mismo cor[r]e⁴⁰ unas noticias bastantes malos. Me parese tardará esta guerra, eso me quita el sueño.

Te advierto no tenías nesicidad de prevenir. Si ubieras sabido cuánto nesita para pasar una familia con tres ijos, yo no pensaba, ni otros muchos tan poco, que no me librarías unos reales o algún sueldo cada mes en Cádiz. {2v} Bien sabes que no se malograr si me embíes, con tanto⁴¹ pensarás, si eres bascongao, puedes comprender porque ba el tiempo muy largo. Nicolás anda en la escuela, Miguelcho también y la ija Xabiera, las tres.

Me quedo rogando a Dios que libres todos los peligros de este mundo. Y Agur tu más amada esposa, quien te estima y desea berte cuanto antes. María Francisca de Mendizabal

P.D.

Nere koñado maytea: emen bisi guera familia bioc alcarren compañean, alcarri guere aleguinean lagunduaz, zure notisien esperazen, correoa pasa ta cor[r]eoaren⁴² beguira, Judioac Mesiasen etor[r]eraren⁴³ becela. Orra nere semearen letra, su satozen arte lecu on batera dirijiseco. Recibituco dituzu ysecorequin beste gucien partes memoriac⁴⁴ eta nere partes laztan bat. Sure koñata Curuza, Francisco de Aristondo.

P.D.

Nere koñado maitea: hemen bisi gera familia biok alkarren kompañean, alkarri gere aleguinean lagunduaz, zure notisien esperatzen, correoa pasa ta korreoaren begira, Judioac Mesiasen etorreraren bezela. Horra nere semearen letra, su satozen arte leku on batera dirijitzeko. Rezibituko dituzu isekorekin beste guzien partes memoriak eta nere partes laztan bat. Sure koñata Kuruza, Franzisko de Aristondo.

37 Zerbait idatzita eta ezabatuta dago, eta goian *con* gehituta.

38 <a>-k gero gehitua dirudi.

39 G[u]jerras] Eskuizkribuan *gerras*. Hala berreraiki dut C eskuak <gu> grafema darabilelako (§ 2.4).

40 Cor[r]e] Eskuizkribuan *core*. Hala berreraiki dut C eskuak <rr> grafema darabilelako (§ 2.4).

41 *Con tanto*: 'de modo que...'

42 Cor[r]eoaren] Eskuizkribuan *coreoaren*, ikus 40. oin-oharra.

43 Etor[r]eraren] eskuizkribuan *etorerarten*, ikus 40. oin-oharra.

44 Memoriac] eskuizkribuan *mem*^{ac}. Eskutitzetan laburdura bidez idatzi izanak adieraz lezake ohiko formula bat zela euskaraz ere. OEHN (ikus *memoriak*) Pomier hiztegiko adibidea ageri da *memoriak eman* esapidean: «'Memoriak eman gitzazu nere partez, dadle [por 'dadme'(?)] encomiendas de mi parte' VP 60v.».

4. HIZKUNTZA-AZTERKETA

Euskarazko zatietan ageri diren hizkuntza-bereizgarriez jardungo dut jarraian. Ereku geografiko honetatik hurbil, Oikiako Baltasar Etxaberen *Ave Maria* (1607) eta Bretainiako kanta (ca. 1590) ezagutzen genituen (Mitxelena, 1964; Sarasola, 1983), azken hau inoiz Gipuzkoako kostaldekotzat jo dena⁴⁵. Haatik, Urola kostaldean ziurtasunez ezagutzen ditugun euskal testu zahar bakarrak dira, oraingoz, Getariako eskutitzak. Urola barnealdeko eta Gipuzkoako beste eskualdeetako datuekin alderatuta, esan daiteke XVIII. mendearen bigarren erdian eta ereku geografiko horretan espero dugunarekin nahiko bat datorrela gutunetan islatzen den hizkera.

4.1. Fonologia

4.1.1. *ea > ia* eta *oa > ua* gisako bokal aldaketarik ez dago: *biosean* ‘bihotzean’ (1. eta 2. gut.), *emasteac* ‘emazteak’ (1. gut.), *maitea* (1., 2., 3. gut.), *semearen* (3. gut.) eta *correoa* (3. gut.), *dagoan* ‘dagoen’ (1. gut.), *gaingoicoac* ‘Jaungoikoak’ (1. eta 2. gut.), etab.

ea > ia aldaketari dagokionez, honakoa erakusten dute Gipuzkoako testu zaharrek: Urolan, ez da ageri berrikuntza lekukotasun zaharretan (SumBrev, ErrezilGut, AzpGut), baina bai XVIII. mendearen bukaeran; berrikuntzak nahiko errotuta dirudi, gainera, Azkoitia-Azpeitia inguruan garai horretan: Azkoitiko 1772ko *Grand Tour* antzerkian *andria* ‘andrea’ (2r), *biar* ‘behar’ (5r), *echian* ‘etxean’ (3v), *semiac* ‘semeak’ (4r) adibideak daude, eta Azpeitiako 1786ko udal-aginduan *atiac* ‘ateak’ (49. ler.), *bitartian* ‘bitartean’ (13. ler., 54. ler.), *bostian* ‘bostean’ (1. ler.), *igandiac* ‘igandeak’ (10. ler.), etab. Ildo beretik, Deba ibarreko itsasaldean, *beriala* ‘brehala’, *bidian* ‘bidean’ eta *trabajacia* ‘trabajatzea’ adibideak ageri dira 1775eko Mutrikuko Txakartegiren eskutitzean. Beterrin, berrikuntza ez da ohikoa XVIII. mendeko testuetan (DonGut), baina bada adibideren bat: Lasarteko 1716ko bertsoetan, adibidez, *esquadrian* ‘eskuadraren’ (6. berts.) eta *sucaldian* ‘sukaldean’ (8. berts.) daude, nahiz eta forma zaharrei eusten zaien gehienetan (*abereac* 5. berts., *andrac* 4. berts., *jabea* 16. berts.).

Egoera berdintsua da *oa > ua* aldaketari dagokionez. Urolako Azkoitia-Azpeitia inguruan, pentsa liteke indartsu zegoela berrikuntza XVIII. mendearen bigarren erdian (Zuloaga, 2019, 292. or.); izan ere, 1772ko Azkoitiko *Grand Tourean numgua* ‘nongoa’ (2v), *onduan* ‘ondoan’ (2v), *satisfaziua* ‘satisfazioa’ (3r) gisakoak daude, eta Azpeitiko 1786ko udal-aginduan *divinuac* ‘gazt. divino’ (31. ler.), *onetacua* ‘honetakoak’ (5. ler.), *publicuac* ‘publikoak’ (31. ler.), etab. Aitzitik, XVIII. mendeko Beterriko nahiz Tolosaldeko testuetan (LasBerts, Irazusta, DonGut) ez dut *oa > ua* aldaketaren adibiderik bildu; berrikuntza hau berankorra da eskualde horietako tradizio idatzian (Zuloaga, 2019, 293. or.).

45 Baita eskutitzen datatik hurbilago legokeen 1759ko Oikiako dotrina ere (Lakarra, 1987), baina dialektalki ez du erabateko fidagarritasunik: Frantzisko Antonio Agirre da dotrinaren egilea, Oikiako erretore izandakoa, baina jaiotzez Eskoriatzako Marin auzokoa (Segurola, 2013, 232. or.). Hizkuntza jasoa darabil, gainera.

Aintzat hartu behar da halako fenomenoak lokalak izan ohi direla, eta herri batetik bestera alda daitezkeela. Hala, badirudi XVIII. menderako bokal aldaketan berrikuntza gertatuta zegoela hizkera batzuetan, baina ez beste batzuetan. Getariako ahozko hizkeran gaur egun *ea* > *ia* eta *oa* > *ua* egiten bada ere (Agirrebeña et al., 2017, 31. or.), ematen du berrikuntza garatzeke zegoela XVIII. mendearen amaieran⁴⁶.

4.1.2. Txistukari frikarietan apikariaren aldeko neutralizazioaren arrastoak daude. Alabaina, txistukarien adierazpenari dagokionez, bitan banatu behar dira eskutitzetako datuak: alde batetik, lehenengo eta bigarren gutunetakoak (1. gut. *desu* ‘duzu’, *emasteac* ‘emazteak’, *gustioc* ‘guztiok’, *sera* ‘zara’, mailegua den *eresibituco* ‘errezibituko’, etab.; 2. gut. *es* ‘ez’, *escero* ‘ezkero’, *gisona* ‘gizona’, *nais* ‘naiz’, etab.), eta bestetik, hirugarren gutunekoak (*bisi* ‘bizi’, *ysecorequin* ‘izekorekin’, *partes* ‘partez’, *satozen* ‘zatozen’, *notisien* ‘notiziak’ mailegua, etab.)⁴⁷.

Lehen bi gutunei erreparatuta, ezin dezakegu jakin berrikuntza gertatuta zegoen ala ez, <s>-z adierazi baitira txistukari guztiak, frikariak nahiz afrikatuak. Ulibarrik (2015) dioenez, XVII.-XVIII. mendeetako zenbait euskal egilerentzat <s> grafia soilik zegoen eskuragarri txistukariak adierazteko: «honek euskal txistukari oro (/tʃ/ izan ezik, esan bezala), zirenak zirela, letra horren bidez adieraztera eraman zituen», eta horregatik, «azalpen fonetikoaren ordez grafikoa» proposatu behar dela uste du (Ulibarri, 2015, 137. or.). Ildo beretik, honakoa dio Zuloagak (2019) <s> soilik duen *Ibarguen-Cachopín* kronikako Andramendiko idatziez ari dela: «<s> (ia) edozein txistukari adieraztea idazlearen hautu grafikoa besterik da, eta ez dago arrazoi tinkorik testuan bereizketa neutralizaturik zegoela pentsatzeko» (Zuloaga, 2019, 434. or.). Izan ere, berrikuntza oso aurreratuta zegoela pentsatu beharko genuke bestela, baina uste horrekin ez dator guztiz bat Getariako hirugarren gutuna: <s>-z gain, <z>-z eta <c>-z ere adierazi dira frikariak, cf. *becela*, *gucien*, *lagunduaz*, *zure*, etab.

Horregatik, hirugarren gutunari erreparatuko diogu batik bat berrikuntza honetaz jarduteko: txistukariak grafikoki bereizten dira, eta <s>-z idatzitako zenbait adibidek erakuts dezakete apikariaren aldeko neutralizazioa gertatuta zegoela frikarietan, cf. *becela*, *gucien*, *lagunduaz*, *zure* vs *beste*, *pasa*, *semearen* baina *bisi*, *ysecorequin*, *notisien*, *partes*, *su*, etab. Euskal Herriko mendebaleko zenbait hizkeratan gertatu da berrikuntza hau, eta, eremu geografiko bakoitzean izan duen indarra eta hedadura neurtzeko, lau ingurune bereizi ohi dira (Zuloaga, 2019, 343. or.): (a) herskari aurrean, (b) hitz amaieran, (c) hitz hasieran, eta (d) bokal artean. Lehenengo bi kasuetan gertatzen da neutralizazioa errazen (Mitxelena, 1961/2011, § 14.2), eta beste bietan ondoren. Hala, hirugarren eskutitza ikusita, ematen du berrikuntza aurreratu samar zegoela Getarian, (c) eta (d) inguruneetan ere adibideak baitaude: *bisi* ‘bizi’, *ysecorequin* ‘izekorekin’, *notisien* ‘notizien’, *satozen* ‘zatozen’, *sure* ‘zure’, etab. Gaur egungo Getariako ahozko hizkeran ere apikariaren aldeko neutralizazioa nabari da frikarietan (Agirrebeña et al., 2017, 36. or.).

46 Ikus 32. oin-oharrean *beage* ‘gazt. viaje’-z esandakoa.

47 Ahoskera seseantea mailegatu zela erakuts dezakete agian *eresibituco* ‘errezibituko’ (1. gut.) nahiz *notisien* ‘notiziak’ (3. gut.) adibideek.

Badira frikarietan lepokariaren aldeko hautua egin duten hizkerak ere, Urola (barnealde)koak kasu: horren erakusgarri dira, esate baterako, Azkoitiko 1772ko *Grand Tourean* ageri diren *ezan* ‘esan’ (3r), *azco* ‘asko’ (3r), *curiozuagua* ‘kuriosoagoa’ (5v) (& *baisic* 2v, *segatic* 4r, *suc* 2v), etab. Nola Azkoitiko 1772ko testuak, hala aztergai ditugun Getariakoek (3. gut.), erakusten dute XVIII. menderako frikarien neutralizazioa gertatuta zegoela Gipuzkoako zenbait herritan, eta lehenago ere bai, cf. Azkoitiko SumBrev-ko *askenengo* (3), *emasteak* (12) eta *zalbazioa* (1), *adizkidea* (24), etab.⁴⁸

Afrikatueta ere gertatu da neutralizazioa Euskal Herriko mendebaleko zenbait hizkeratan, kasu honetan, lepokariaren alde. Berrikuntza hori XVII.-XVIII. mendeetan zehar zabaldu bide zen gehienbat, eta 1700az geroztikako zenbait testutan ageri da (Zuloaga, 2019, 440. or.). Hori dela eta, neutralizazioak eragindako hiperzuzenketak ageri dira idazkietan. Alabaina, aurrez aipatutakoa errepikatzen da Getariako lehen eta bigarren gutunetan; <s>-z adierazi dira frikariak ez ezik, afrikatu guztiak: *resibisean* (1. gut.) & *resivisean* (2. gut.) ‘errezibitzean’, *serbiseco* ‘zerbitzeko’ (1. eta 2. gut.), *eherasea* ‘etxeratzea’ (1. gut.), *biosean* ‘bihotzean’ (1. eta 2. gut.) *isac* ‘hitzak’ (2. gut.), *baderisat* ‘baderitzat’ (2. gut.), etab. Frikariez esandakoaren ildo beretik, «erabilera sistematikoa bada, zaila edo ezinezkoa da bereiztea», eta beraz, «ez dago esaterik *bakoitsean* bezalako aldaera batean bereizketa galdu ondoko hiperzuzenketak dagoen ala idazleak lepokari afrikatua hala ematea erabaki zuen» (Zuloaga, 2019, 439. or.). Getariako hirugarren gutunean, <s>-z idatzitako *dirijiseco* ‘bideratzeko, joateko’ adibidearekin batera, <z>-dun *esperazen* ‘itxaroten’ dago; frikari lepokariaz idatzitako bakarra da, ordea, eta ausartegia litzateke adibide bakar horren bidez <s>-dun guztiak hiperzuzenketak direla ondorioztatzea. Beraz, grafiari lotutako hautua dirudi kasu honetan.

Azken ideia horri lotuta, aintzat hartu behar da Larramendi baino lehen –XVIII. mendearen erdialdera arte– ez zirela txistukari frikari eta afrikatuak grafikoki bereizten Hego Euskal Herrian (Lakarra, 1985, 243.-244. or.; Urgell, 2018, 608. or.), nahiz eta saiakera batzuk egon, egon ziren: *Refranes y Sentencias*, Garibai, Landucci, etab. (Mounole & Lakarra, 2018, 413. or.). Gogoan izan behar da, halaber, bereizketa-sistema ez zela bat-batean hedatu Larramendiren ondotik: «nahiz sistema berria maila bateko idazleek lehen unetik onartu, XIX. mendean ere oraindik bada sistema zaharra erabiltzen duenik» (Ulbarri, 2015, 136. or.). Aztergai ditugun gutunak Larramendi ondokoak dira garaiari dagokionez, baina ez dirudi andoaindarrak bultzatutako eredu jasoa islatzen dutenik.

4.1.3. *-d- > -r-* aldaketa gertatu da zenbait hitzetan: *biraldu* ‘bidali’ (< *bidaldu*; 1. gut.), *deran* ‘dudan’ (< *dedan*; 2. gut.), *gaure* ‘gaude’ (1. gut.), *sauscaran* ‘zauzkadan’ (2. gut.), etab. Berrikuntza hau Euskal Herriko bazter ugaritan ageri da azken mendeetan, besteak beste, Araban, Bizkaian, Nafarroan eta Gipuzkoan; Lapurdin ere adizki batzuetan behintzat bai. Banaketa nabarreko berrikuntza da.

48 Gipuzkoako testuek erakusten dutena xeheago jakin nahi izanez gero, ikus Zuloaga (2019, § 4.7.5).

4.2. Izen-morfologia

4.2.1. *Zeu* izenordain indartua dago: *seu* ‘zeu’ (2. gut.). Euskal Herriko mendebal zabalean erabili dira *neu(r)*- (*neu*, *neuk*, *neuri*...) & *zeu(r)*- (*zeu*, *zeuk*, *zeuri*...) gisako izenordain indartuak, vs ekialdeko *nihaur* & *zuhaur* erako aldaera zaharrak eta erdialdeko *ne(u)roni* & *ze(u)roni* erako aldaera berriagoak (Mounole & Gómez, 2018, 501. or.). Honako forma hauek ageri dira, esate baterako, Deba ibarrean, Urolan eta Goierri lehendabiziko testuetatik hasita: *neuq* (Txakartegi), *neuri* (OArin 52), *ceuri* (OArin 172), *gueuc* (OArin 1), etab. Gaur egun ere halakoak darabiltzate Getariako ahozko hizkeran: «badirudi *neulheulgeulzeu* taldekoak direla Getarian erabiltzen diren bakarrak [...] ez dugu aurkitu Zarautzen eta, batez ere, Orion azaltzen diren *neroni/ herorri/geroni/zerorri* taldeko adibiderik» (Agirrebeña et al., 2017, 53. or.).

4.2.2. *Nere* gisako izenordain jatorriz indartuak daude genitiboan: *nere* ‘neure’ (1., 2. eta 3. gut.), *guere* ‘geure’ (3. gut.), *sere* ‘zeure’ (2. gut.). Euskal Herriko erdialdean erabili dira aldaera hauek, hots, Gipuzkoa, Nafarroa Garaia nahiz Lapurdi arteko eremuan, eta Arabako testu zaharretan ere ageri dira. Linschmann-Aresti legeari jarraituz, testuinguru indartuan soilik erabiltzen ziren hasieran, baina, gerora, testuinguru neutroa ere hedatu ziren, batik bat *nere* (Martínez-Areta, 2013, 314. or.). Getariako eskutitzetan, hain zuzen, testuinguru neutroan ageri da *nere*: esate baterako, *nere partes [rezibituko dezu] laztan bat* (3. gut.) edo *nere conado maitea* (1. eta 2. gut.) / *nere coñado maytea* (3. gut.) bezalako bokatioetan. Aitzitik, testuinguru indartuan soilik ageri dira *gere* eta *sere*: *gaingoicoac lagunduco disula sere gausetan* (2. gut.; vs beste *sure* guztiak); [*guk*] *alcarri guere aleguinean lagunduaz* (3. gut.).

XVI.-XVII. mendeetako Gipuzkoako testuetan jada baditugu *nere* & *gere(n)* aldaeren agerraldiak. XVIII. mendean hartzen dute nagusitasuna, eta, mende horretan, eremu geografiko zabalean ageri dira Gipuzkoan, batik bat, *nere*: Urolan (AzpGut; GTour), Goierri (OArin; GoiPlat), Tolosaldean (Irazusta) eta Beterrin (LasBerts; DonGut) ez ezik, mendebaleragoko Deba ibarrean (Berg-Antz) eta Gipuzkoako ipar-ekialdean (IrunUdal; HondPlat) ere bai. *Zere* aldaera, aldiz, ez da ageri XVIII. mendean erdialde arte: besteak beste, Goierriko platan (XVIII) eta Manuel Larramendi (1740; 1747), Agustin Kardaberatz (1744), Juan Antonio Ubillos (1785), Agirre Asteasukoa (1803), Frantzisko Ignazio Lardizabal (1855) eta Beizamako Otaegi (XVIII-XIX) idazleen testuetan bildu dut. Aipatutako horiek idazle jantziak dira, baina pentsa liteke tokian tokiko hizkeran erabiltzen zena testuratu baino ez zutela egin *zere* erabiltzean; Getariako eskutitzetako agerraldiarekin, herri-hizkerako testu bateko *zereren* lekukotasuna ere badugu orain. Gaur egun *nere* erabiltzen da Getarian ahozkoan, baina badirudi *gure* eta *zure* izenordain neutroek ordezkatu dituztela *gere* eta *zere* indartuak (Agirrebeña et al., 2017, 54. or.), hizkera gehiagotan gertatu den bezala (Mounole & Gómez, 2018, 523. or.).

4.2.3. *Bi* zenbatzailea izenaren ondotik ageri da: *familia bioc* (3. gut.). Garai batean euskaraz orokorra izan zen hurrenkera hau. Gipuzkoako testuetan ikus daitekeenez, XVIII. mendean oraindik baziren hurrenkera zaharrari eusten zioten idazle batzuk:

hala nola, Otxoa Arin ordiziarra (*mandamentu bitan 5, persona bi 30, razoe bigatican 130*) eta Irazusta alkizarra (*beatz biauquin 10, persona bi 63*). Azpeitiako altzagataren 1738ko gutunetan ere adibideren bat dago (*carta bi 1/2*); alabaina, XIX. mendeko Azpeitiako dotrinan izenaren aurretik dago *bi* zenbatzailea gehienetan (*bi borondate, bi centzu, bi izate* baina *biatz birequin*; Pagola et al., 1993). Beraz, Urolan XVIII. mendean arkaismoari eusten zioten arren, badirudi XIX. menderako hurrenkera berria orokortzen hasia zela. Aitzitik, Deba ibarrean XIX. mendean ere badira adibideak, cf. AntzDot-ko *atz birequin* (11r), *naturaleza bien* (16r), *modu bitan* (31r), etab. Gaur egun, Euskal Herriko mendebaleko hizkera batzuetan eusten diote ezaugarri zaharrari (Zuazo, 2014, 175. or.); Bizkaian, adibidez, orokorra da, nahiz eta gazteengan *bi* aurretatzeko joera ere badagoen. Gipuzkoan, Deba ibarrean irauin du, irautekotan: «ez da gutziz galdu, baina [izenaren] ezkerrean jartzen da askotan, baita adin handiko hiztunen jardunean ere» (Zuazo, 2006, 94.-95. or.).

4.3. Aditz-morfologia

4.3.1. *Ikusi* aditzak *e-* aurrizkia du: *ecusteco* ‘ikusteko’ (1. eta 2. gut.). Ezaugarri zaharra da, geroago aldaera berriak nagusitu dira. XVIII. mendearen erdialdeko Gipuzkoako testuetan badira *e-* aurrizkia duten aditz nagusien adibide gehiago: Irazusta alkizarraren 1739ko dotrinan, *ecusiz* (12, 21, 35) gain, gisa bereko *eutci* (2) ‘utzi’ dago (& *utci* 24), Donostiako 1761eko gutunetan *ecusi* (5/17, 6/12, 7/22) eta *ecusico* (2/5, 5/18) daude, eta Hondarribiako 1778ko platikan *ecusiac* (11). Hizkera batean baino gehiagotan erabili da *ekusi* aldaera, baina, *Euskal Klasikoen Corpusean* (EKC) begiratuta, Gipuzkoako idazleen adibideak dira gehienak. Donostiako gutunetan *icuzi* (4/4) eta Hondarribiako platikan *icusi* aldaera berriagoak ere badaude, beraz, badirudi XVIII. mendearen erdialdean jada aldaketa bidean zela. Eneko Zuloagak esan didanez, gaur egun oraindik *ekosi* aldaera erabiltzen da Bizkaiko Orozkon, adibidez. Haatik, batik bat Zuberoan eutsi zaio ezaugarri zaharrari zenbait aditzetan (Camino, 2022, 109. or.), eta Lapurdi mendebalean *egorri* aditza da salbuespena, han ere aldaera berriak gailendu baitira oro har (Duhalde, 2023, 173. or.)⁴⁹.

4.3.2. *Izanen* laguntzaileek *-e-* dute: *sera* ‘zara’ (1. gut), *guera* ‘gara’ (3. gut). Lehen testuetatik daude halakoak Gipuzkoan (Ariztimuño, 2020, 61. or.), eta XVIII. mendean Arabako ekialdean ere ageri dira (Camino, 2019, § 4.10). Testu faltagatik, zaila da iraganean zehazki nondik nora erabili ziren jakitea; haatik, ditugun datuak aintzat hartuta, ematen du ez direla Gipuzkoako eskualde guztietan erabili: *serade* (LasBerts 3. berts), *zera* (AzpGut 2. gut) eta *guerala* (ZegDot 38v), *gueraden* (Irazusta 37) vs *bazara* (Amilleta 2), *zara* (AntzDot 2v) eta *gara* (Amilleta 3), *garan* (AntzDot 26v), *bagara* (HondPlat 12), etab. Badirudi, beraz, Gipuzkoa erdialdean erabili zirela, baina ez ertzetako eskualdeetan. Gaur egun ere *zea*, *gea* aldaerak dira nagusi Getarian (Agirrebeña et al., 2017, 71. or.) eta eremu geografiko zabalagoa hartu dute, gainera: *Euskararen Herri Hizkeren Atlasaren* (EHHA) arabera, Gipuzkoan,

49 Litekeena da *egorri* analogikoa edo berria izatea, eta, beraz, *e-* sail zaharrekoa ez izatea, beste egitura konplexuagokoa baizik (Lakarra et al., 2019, 274. or.).

Deba-Elgoibartik eskuin entzuten dira, eta Hondarribia-Oiartzun alderaino iristen (ikus EHHA, 6, 1276.-1277. mapak). Donostiatik ekialdera *zera* & *zara* eta *gera* & *gara* aldaeren arteko lehia egonagatik (Camino, 2000, 73. or.), Nafarroa Garaiko Bortzirietara, Malerreka eta Bertizaranera iritsi dira *zera* & *gera*, Oronozerraino *gera*, Baztan ibaian barrena (Irizar, 1992-I)⁵⁰.

4.3.3. *Edunen* laguntzaileek *-eu-/eb-* dute 3. pertsonan, eta *-e-* 1. eta 2. pertsonetan: *deu* ‘du’ (1. gut.), *debe* ‘dute’ (1. gut.) / *deben* ‘duten’ (1. gut.), *estebanean* ‘ez duenean’ (1. gut.) eta *deran* ‘dudan’ (2. gut.; < *dedan*), *desu* ‘duzu’ (1. gut.), *degu* ‘dugu’ (1. gut.) & *estegu* ‘ez dugu’ (1. gut.).

Gipuzkoa erdialdeko eskualdeetan erabili dira gisa batekoak eta besteak, batera, eta ondoko eskualdeetako adizkiekin erka daitezke: alde batetik, 3. pertsonako *deban/zeban* Gipuzkoa erdialdean, vs Bizkaiko eta Debarroko *daben/leban* eta Gipuzkoa ipar-ekialdeko *duan/zuan*⁵¹. Testu zaharretan ikus daiteke gaur egun duten baino hedadura geografiko zabalagoa izan zutela iraganean *deu-/deb-* erakoeak: Tolosako 1557ko ezkontza-fedean *deuen* ‘duen’ dago, Otxoa Arin ordiziarrek *deb/deu* ‘du’, *debeldebea* ‘dute’, *ceban* ‘zuen’, *ceben/ceban/cebean* ‘zuten’ adibideak ditu 1713an, eta Juan Irazusta alkizarrak *deban*, *debela*, *ceban*, *ceben*, *baceben* (& *duan*, *zuan*, *due...*) 1739an. Arabako Lazarragak ere baditu diptongodun adizkiak, eta, Gipuzkoan ez bezala, 1. eta 2. pertsonan ere bai: *deut*, *deudan*, *deuc* (Mounole, 2020, 274. or.). Aitzitik, Beterritik ekialdera *dul/zuen* gisakoak baizik ez dira lekukotzen testuetan, cf. LasBerts *du* (1), *esuan* (15, < *es suan*) ‘ez zuen’, *due* ‘dute’ (17); DonGut *du* (5/20), *duela* (2/21-28), *vadute* (1/21); HondPlat *du* (5), *zuen* (7), *duben* ‘duten’ (3, 6), *dutela* (2), etab. Dena dela, zaila da ziur esatea diptongodun adizkiak nondik nora bitartean erabili izan diren, behar baino testu gutxiago baititugu Gipuzkoako ipar-ekialdean. Badirudi, gainera, erdi-ekialdeko formak mendebalerantz hedatuz joan direla: gaur egun *du* eta *du(b)e* ‘dute’ gisako forma soilduak erabiltzen dira Getariako ahozko hizkeran (Agirrebeña et al., 2017, 73. or.); Urolan, barnealdeko herrietan eusten diete *deu* ‘du’ / *zeban* ‘zuen’ diptongodunei, baina hor ere *deban* & *duan* biak entzuten dira aspaldi samarretik, cf. GTour-eko *nai duan* (5v), *jaquingo duala* (3r), *ateraco suban* (8v; < *zuan*), etab⁵².

Bestalde, *edunen* 1. eta 2. pertsonetan *-e-* duten adizkiak ere erabili dira Gipuzkoa erdialdean. Testu zaharrak arakatuta, Deba ibarreko iparraldean, Urolan, Goierrian, Tolosaldean eta Beterrin ageri dira: *det* ‘dut’ (LasBerts 13. berts.; Txakartegi) / *dedan* (AzpGut 1/3; Txakartegi) eta *deran* (DonGut 2/33) ‘dudan’, *dec* ‘duk’ (EldBerts 2/20),

50 Bera: *gara*, *zara* & *zera* (404. or.); Etxalar: *gara* & *gera*, *zara* (478. or.); Lesaka: *gara* & *gaa* & (Alkaiaga auzoan) *gera*, *zara* & *zaa* & (Alkaiaga auzoan) *zera* (411. eta 418. or.); Sunbilla: *gara* & *gera*, *zara* & *zera* (439. or.); Ituren: *gera* & *gara*, *zera* & *zara* (495. or.); Urrotz: *gera* & *gara*, *zara* (509. or.); Legasa: *gera* & *gara*, *zera* & *zara* (423. or.); Oronoz: *zara*, *gara* & *gera* (573. or.) (Irizar, 1992-I).

51 *-eu-/eb-* diptongoa duten adizki horiek berrikuntza dira lehenagoko **dadu-* eta (mendebaleko) *dau-* formekin alderatuta (**dadu-* > *dau-* > *deu-*), nahiz eta, gerora adizki berriak sortu direnez (*deu-* > *du*), gaur egun arkaismotzat joko genituzkeen.

52 Dena dela, idazkera-kontzientziaren eragina tartean egon liteke testu zaharretako *duan/zuan* adizkien erabilera.

dezu ‘duzu’ (OArin 13), *degu* ‘dugu’ (Irazusta 44) & *degula* ‘dugula’ (ZegDot 13v), etab. Aitzitik, ez daude gainerako Deba ibarreko eta Gipuzkoako ipar-ekialdeko testuetan, cf. *dot*, *dozu*, *dogu* (Amilleta; AntzDot) eta *estut*, *dugu* (HondPlat)⁵³. Gipuzkoan ez ezik, Araban ere bazeuden *-e*-dun aldaerak: horren erakusgarri dira, besteak beste, Lazarraga arabar idazleak dituen *det*, *dedan*, *deçun* (Mounole, 2020, 273. or.). Lazarragaren adizkiek (*deut*, *deudan*, *deuc* & *det*, *dedan*, *deçun*) erakusten dute, hain zuzen, *-e*-dun adizkiak *-eu-* diptongodunetatik datozela: *deut* > *det*, *deudan* > *dedan*, etab. Gaur egun ere *-e*-dun adizkiak erabiltzen dira Getarian *edunen* orainaldiko 1. eta 2. pertsonan (Agirrebeña et al., 2017, 73. or.), vs Deba ibar gehienez *dot* eta Gipuzkoa ipar-ekialdean *dut*. Donostiatik ekialderako ondoko herrietan hasten dira *dut*, *dugu*, *duzu* aldaerak (Camino, 2000, 74. or.). Alabaina, Nafarroako mugako herri gutxi batzuetan ere badaude *det* gisakoak (Zuazo, 2014, 80. or.).

4.4. Sintaxia

4.4.1. Osagarri zuzena genitiboan adierazi da: *sure serbiseco* ‘zu zerbitzeko’ (1. eta 2. gut.), *notisien esperazen* ‘notiziak esperatzen, notizien zain’ (3. gut.). Ezaugarri zaharra da, eta garai batean orokorra izan zen euskara guztian. Adibide gehiago daude Hegoaldeko testu zaharretan, esate baterako, Elduaingo 1619ko bertsoetan: *oen glosacen* ‘hauek glosatzen’ (37), *oen eguiten* ‘hauek egiten’ (40). XVIII. mendearen erdialdean ere badago arkaisismo honen adibideren bat, Irazusta alkizarraren 1739ko testua lekuko: *it[ç] gaiztoen esatetic* ‘hitza gaiztoak esatetik’ (3). Geroagoko lekukotasunetan, ordea, absolutiboan adierazten da osagarri zuzena, baita gaur egungo hizkera gehienez ere, Getariakoan barne. Ekialderagoko mintzoetan eusten diote ezaugarri zaharrari (besteak beste, Duhalde, 2023, 107. or.).

4.4.2. *X-kin Y* egitura ageri da: *Recibituco dituzu yscorequin beste gucien partes memoriac* ‘izeko eta beste guztien partez’ (3. gut.). Emendiozko egitura zahar honen zenbait adibide ditugu Euskal Herri zabaleko testuetan, batik bat XVIII. mendearen erdialdea baino lehenagokoetan (Lakarra, 2008, 90.-92. or.). Halako adibide bat dago, esate baterako, *Salmo Misererean*: *Biz gloria aytearequin semearençat* ‘Gloria izan dadila aitarentzat eta semearentzat’ (94. ler.). Gerora, *eta* juntagailuak ordezkatu du egitura hau.

4.5. Lexikoa

4.5.1. Euskal Herriko mendebalean (batik bat) erabili den *laztan* ageri da: *laztan* (3. gut.) & *lastan* (1. gut.). Esanahi bat baino gehiago izan ditzake (‘maitea’, ‘musua’, ‘besarkada’); gutun hauetan, ‘besarkada jaso/eman’ adieraren sinonimotzat har liteke: *eresibituco desu lastan estu bana* (1. gut.); *Recibituco dituzu yscorequin beste gucien partes memoriac eta nere partes laztan bat* (3. gut.). Orotariko Euskal Hiztegian

⁵³ Haatik, Urolako eta Goierriko testuetan ere badago *-o*-dun adibideren bat: GTour-ean *a(d)itu* aditzarekin *aitu dot / aitu izan dot* gisakoak daude, eta OArin-ek *eguin dodan* (170) dauka; Gipuzkoa erdialdeko zenbait testutan *-u-* duten adizkiak ere ageri dira tarteka, baina zaila da interpretazio zuzena egitea, idazkera-kontzientziaren eraginez idatziak izan daitezkeelako.

(OEH) esaten denez (ikus *laztan*), *laztan eman* esapidea Gipuzkoako mendebaleko hizkeretan ibili da, baina Agustin Kardaberatz, Agirre Asteasukoa eta Frantzisko Ignazio Lardizabal idazleek ere badarabilte. Lekukotasun horiez gain, Gipuzkoako testu zahar gehiagotan ere ageri da *laztan* ‘musu, besarkada’ adierarekin: besteak beste, Otxoa Arin ordiziarraren 1713ko dotrinan, Donostiako 1761eko gutunetan, 1802ko Errezilgo sermoian eta Otaegi Beizamakoaren lanean. EHHAREN arabera, ordea, badirudi Deba ibarrean duela muga gaur egun; hortik ekialdera, herri gutxi batzuetan baino ez da bildu Gipuzkoan (Errezil, Legazpi), eta ez forma nagusi gisa (ikus EHHA, 9, 2308. mapa)⁵⁴. Beraz, badirudi mendebalerantz murriztuz joan dela hitz honen erabilera-eremua.

4.5.2. Euskal Herriko mendebalean erabili den *izeko* ageri da: *ysecorequin* ‘izeko-ekin’ (3. gut.). OEHN esaten denez, lehen testuetatik daude *izeko* eta honen aldaerak Bizkaian; 1596koa den Bilbo inguruko *Refranes y Sentencias* testuan, esate baterako, badago. Gaur egungo ahozko datuei erreparatuta, Deba ibarreko nahiz Urolako zenbait herritan erabiltzen da *izeko* Gipuzkoan: Arroan, Azkoitian, Azpeitian, Getarian eta, hegoaldera, Legazpin dakar EHHAK (ikus EHHA, 10, 2501. mapa). Zarautzen, berriz, *izeko* & *izeba* biak erabiltzen dira, baina *izeko* erabiliagoa da (Agirrebeña et al., 2007, 156. or.). Aitzitik, Orion *izeba* jaso da (EHHA, 10, 2501. mapa); Orioko testu zaharrik ez dugunez, ezin dezakegu jakin iraganean ere hala zatekeen, eta, beraz, hitz honen itsasaldeko mugak aspalditik dirauen hor, ala erabilera-eremua mendebalerantz murriztu den (§ 4.5.1).

4.5.3. Gipuzkoan erabili den *pasa* (3. gut.) partizipioa ageri da, *pasaturen* ordez: OEHNen arabera, batez ere Gipuzkoan erabili da aldaera hau, baina ekialderagoko autore batzuek ere badarabilte geroago⁵⁵.

5. AZKEN HITZA

Orain arte ezagutzen ez genituen euskal testu batzuk aurkeztea izan da saio honen helburua: 1796.-1797. urteen bitartean idatzitako Getariako eskutitzak. Hiru gutun dira, *Nuestra Señora de los Remedios* barkuko kapitain Jose Thomas Francisco Segura Eznañi (Getaria, 1761-03-06) idatziak; une hartan Buenos Aires / Montevideo-Cádiz bidea egiten ari zen. Hiru eskutitzek egitura bera dute: lehendabizi, gaztelaniaz idazten dio bere emazte Maria Francisca Manuela Mendizabal Larrañagak (Getaria, 1753-12-24), eta ondoren, euskaraz bere koinata Maria Cruz Mendizabal Larrañagak (d.e.). Idazkerari erreparatuta, esku bat baino gehiago bereiz litezke eskutitzetan, izen berak sinatuak egonagatik. Hori dela eta, pentsa liteke idazlari

54 Orion eta Oiarzunen ere *laztan* dakar EHHAK, bigarren edo hirugarren aukera gisa. Haatik, ekialderagoko herriak izanik, zalantza egin liteke ea benetan erabili den edo elkarrizketatzaileak emandako aukeren artean hautatu den.

55 «[...] En cuanto a las formas, usan part. *pasa*, alternando gralmte. con *pasatu* (algo menos frecuente), los autores guipuzcoanos, así como algunos septentrionales modernos (Etchamendi o Xalbador)» (ikus OEHN *pasatu*). Biak ala biak bertsolariak eta oso modernoak.

batzuk eduki zituztela (cf. Elozegi, 2019; Padilla-Moyano & Videgain, 2015), seguraski beraiek idazten ez zekitelako. Dena dela, ez dirudi horrek eskutitzetan islatzen den hizkerari eragin ziezaiokeenik.

Euskaraz idatzitako zatien hizkuntza-azterketa eginda, esan daiteke gutunetan islatzen diren ezaugarriak bat datozela garai bertuko Gipuzkoa erdialdeko testuetako datuekin. Hala, ezaugarri zahar orokor batzuei eusteaz gain (§ 4.1.1, § 4.2.3, § 4.3.1, § 4.4.1; § 4.4.2), eremu geografiko bat baino gehiagotako berrikuntzak bereiz litezke: Euskal Herriko mendebalekoak⁵⁶ (= Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako mendebala; § 4.1.2, § 4.2.1, § 4.5.1, § 4.5.2), Euskal Herriko erdigune zabalekoak (= Gipuzkoa, Nafarroa Garaia, Lapurdi eta batzuetan Araba; § 4.2.2), Euskal Herriko erdigune hertsikoak (= Gipuzkoako erdialdea eta Araba; § 4.3.2, § 4.3.3) eta Gipuzkoakoak (§ 4.5.3). Eremu nabarreko berrikuntza bat ere ageri da, Euskal Herriko toki batean baino gehiagotan dagoena (§ 4.1.3).

Orain arte ez geneukan ziurtasunez Urola kostaldekoa den testu zaharrik, eta horixe da gutun hauen ekarpenik interesgarriena: inguru horretako iraganeko euskara islatzen duten lekukotasun batzuk izanda, uste genuen hori baieztatu dezakegu orain. Lekukotasun laburrak izanagatik, Gipuzkoako corpusa aberasten dute, nola eremu geografikoaren aldetik, hala testu-generoaren aldetik; izan ere, Gipuzkoan nagusi diren erlijio-testuetatik kanpoko lekukotasunak dira, eta, itxuraz, herri-hizkera islatzen dute.

Azken urteetan, badirudi orain arte gordeta zeuden zenbait testu argitara irteten ari direla, eta baliteke, bide beretik, lekukotasun gehiago agertzea. Adibidez, XIX. mendeko Getariako eskutitz batzuen berri eman zuen bere garaian Nicolas Alzola Gere-diagak (1966, 267-269. or.): Maria Manuela Ezenarrok bere ahizpa Maria Domingari idatziak bide dira. Nik dakidala, ordea, aipamen hori soilik daukagu, ez baitzen argitu eskutitz horiek non dauden. Horrek erakusten du balitekeela lekukotasun gehiago egotea, guk oraindik ezagutu ez arren. Bien bitartean, dauzkagun datuak ikertzen jarraitu beharko dugu.

6. ERREFERENTZIAK

- Agirre, J. (1803). *Confesioco eta comunioco sacramentuen gañean eracusaldia*. Francisco Lama.
- Agirrebeña, A., Maiz, B., Muniozguren, F., Sarasua, A. & Zabaleta, M. (2007). *Zarautz hizketan*. Zarauzko Udala.
- Agirrebeña, A., Sarasua, A. & Zabaleta, M. (2017). *Getaiko euskera*. Getariako Udala.
- Altuna, F. & Miranda, P. (1995). Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721). *ASJU*, 29(2), 527-544. <https://doi.org/10.1387/asju.8491>
- Altuna, P. (2002). Errexilko euskara duela 200 urte. *Euskera*, 47(1), 73-82.

⁵⁶ Eremu geografiko honetako berrikuntzei lotuta, 2. gutuneko *arebac* 'arrebak' adibideak berresten du Getarian ez zegoela Euskal Herriko mendebaleko hizkeretan gertatutako *-a + -a > -ea* berrikuntza, ezpada *-a + -a > -aa > -a* orokorra.

- Altuna, P. & Lakarra, J.A. (1990). *Manuel Larramendi. Euskal testuak*. Andoaingo Udala.
- Alzola, N. (1966). Miscelánea. *BAP*, 22(1), 257-282.
- Anonimoa. (d.g.). *Salmo Misererea* [Ale mikrofilmataua].
- Arejita, A. & Alberdi, M. (1985). Amilletaren dotrina. *Litterae Vasconicae*, 3, 9-68.
- Ariztimuño, B. (2020). Gipuzkoako euskara zaharre(ta)tik erdialdeko euskarara. In I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zube-roara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre* (57.-66. or.). UPV/EHU.
- Bilbao, G. & Lakarra, J.A. (2014). Elduaingo bertso iraingarriak. In R. Gómez, B. Ariztimuño, G. Bilbao, I. Camino, J.A. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole, U. Reguero & E. Zuloaga (arg.), *Euskal testu zaharren bilduma berria*. [Eskuizkribu argitaragabea]. UPV/EHU.
- Camino, I. (2000). Abiaburu bat Donostiako euskera aztertzeko. In K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak* (51.-81. or.). Arabako Foru Aldundia.
- Camino, I. (2019). An overview of Basque dialects. In L. Grenoble, P. Lane & U. Røyneland (arg.), *Linguistic minorities in Europe online*. De Gruyter Mouton.
- Camino, I. (2022). *Aztergaiak Ipar Euskal Herriko euskararen berrikuntzez*. UPV/EHU.
- Charta sarea. (2013). *Criterios de edición de documentos hispánicos (Orígenes-siglo XIX)* (2013ko apirileko bertsioa). <https://www.redcharta.es/criterios-de-edicion/>
- Donostiako Elizbarrutia. (2024). *Donostiako Elizbarrutiaren Artxibo Historikoa*. <https://artxiboa.mendezmende.org/eu/busque-partidas-sacramentales.html>
- Duhalde, M. (2023). *Lapurdiko itsas begiko euskararen azterketa dialektologikoa*. [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/62663>
- EHHA = Euskaltzaindia (2014)
- EKC = Euskara Institutua (2013)
- Elosegi, X. (2019). *Le Dauphin: 1757ko gutuneriari buruzko osagarriak eta gogoetak*, «*Othoi çato etchera*» (Iker, 36). Euskaltzaindia.
- Errezilgo sermoia (1802) = Altuna, P. (2002)
- Etxebarria, N. (2007). 1708ko eskuizkribu argitaratubakoa bizkaieraz: edizinoa eta hizkerearen azterketea. *Euskalingua*, 11, 67-94.
- Euskaltzaindia. (2014). *Euskararen Herri Hizkeren Atlas* [EHHA]: 6., 9. eta 10. liburukiak. Euskaltzaindia.
- Euskara Institutua. (2013). *Euskal Klasikoen Corpora* (EKC). UPV/EHU. <https://www.ehu.eus/ehg/kc/>
- Irizar, P. (1992). *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional I*. Euskaltzaindia.
- Kardaberatz, A. (1744). *Kristabaren bizitza* (1. argitalpena) [Bittor Hildagoren transkripzioa: Klasikoen Gordailua]. <https://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/K/KardaberazKristabaI.htm>
- Lakarra, J.A. (1985). Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia. *ASJU*, 19(1), 235-282. <https://doi.org/10.1387/asju.7685>
- Lakarra, J.A. (1987). Oikiako dotrina (1759). *ASJU*, 21(2), 515-564. <https://doi.org/10.1387/asju.7857>

- Lakarra, J.A. (2008). Vida con/y libertad: sobre una coordinación arcaica y la autenticidad de «Urthubiako Alhaba». *ASJU*, 42(1), 83-100. <https://doi.org/10.1387/asju.2301>
- Lakarra, J.A., Manterola, J. & Seguro, I. (2019). *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoa (EHHE-200)*. Euskaltzaindia.
- Lamikiz, X. (2010). *Trade and trust in the eighteenth-century Atlantic world: Spanish merchants and their overseas networks*. Boydell Press; Royal Historical Society.
- Lamikiz, X. (2015). Le Dauphin itsasontziaren testuinguru historikoa: Louisbourgeko euskaldunak, ekonomia atlantiarra eta gerra (1713-1758). *Lapurdum* [ale berezia], 2, 17-43. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2546>
- Larramendi, M. (1740; 1747) = Altuna & Lakarra (1990)
- Lardizabal, F. I. (1855) = Urgell (1995, 1996)
- Leturiaga, O. (2022). *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*. Eusko Jaurlaritza.
- Madariaga, J., Azpiazu, J.A. & Elortza, J. (2009). XVIII. eta XIX. mendeetako Azpeitiko euskal testu batzuk. *FLV*, 110, 5-45. <https://doi.org/10.35462/flv110.1>
- Martínez-Areta, M. (2013). Demonstratives and personal pronouns. In M. Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto-Basque. Language internal and typological approaches to linguistic reconstruction* (283.-321. or.). Peter Lang.
- Mitxelena, K. (1964). *Textos arcaicos vascos*. Minotauro.
- Mitxelena, K. (2011). *Fonética histórica vasca*. In J.A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Obras completas* (vol. VI). UPV/EHU. (Jatorrizko obra 1961ean argitaratuta)
- Mitxelena, K. & Sarasola, I. (1987-2005). *Orotariko Euskal Hiztegia*. Euskaltzaindia. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=1694&lang=eu
- Mounole, C. (2020). Lazarraga Eskuizkribuaren gramatika. In G. Bilbao, R. Gómez, J.A. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole & B. Urgell (arg.), *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa. I. Sarrera, gramatika, hiztegia eta adizkitegia*. UPV/EHU.
- Mounole, C. & Gómez, R. (2018). Euskara zahar eta klasikoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J.A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (469.-541. or.). Eusko Jaurlaritza.
- Mounole, C. & Lakarra, J.A. (2018). Euskara arkaikoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J.A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (345.-468. or.). Eusko Jaurlaritza.
- Murugarren, L. (1984). Una plática del Goyerri. *ASJU*, 18(2), 185-197. <https://doi.org/10.1387/asju.7659>
- OEH = Mitxelena, K. & Sarasola, I. (1987-2005)
- Ondarra, F. (1984). Zegamako Doctrina Christiana (1741). *ASJU*, 18(2), 3-62. <https://doi.org/10.1387/asju.7653>
- Otaegi, B. (1993). *Felipe Agustin Otaegui Beizamako erretorearen eskuizkribuak (1767-1840)*. [Doktore-tesia, UPV/EHU]. Eusko Jaurlaritza. https://www.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Beatriz_Otaegi_TESIA.pdf
- Otxoa Arin, J. (1713). *Doctrina Christianaren explicacioa Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itc eguiten dan moduan*. Pedro de Ugarte.

- Padilla-Moyano, M. & Videgain, X. (2015). Le Dauphin: euskarazko gutunak (1757). *Lapurdum* [ale berezia], 2, 95-160. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2561>
- Pagola, R.M., Beola, A., Iribar, I. & Iribar, J.J. (1993). *Bonaparte Ondareko eskuizkribuak: gipuzkera* (5. alea). Deustuko Unibertsitatea.
- Santazilia, E. (2017). Artxibora itzultzearen garrantziaz. Maria Angela de Txakartegiren 1775eko gutuntxoak. *Lapurdum*, 17, 271-281. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.3584>
- Sarasola, I. (1983). Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos. *ASJU*, 17, 69-212. <https://doi.org/10.1387/asju.7614>
- Satrustegi, J.M. (1979). Plática vasca del año 1778 en un proceso de Fuenterrabía. *FLV*, 32, 287-302. <https://doi.org/10.35462/flv32.7>
- Satrustegi, J.M. (1983a). Epistolario vasco del siglo XVIII. *ASJU*, 17, 3-24. <https://doi.org/10.1387/asju.7608>
- Satrustegi, J.M. (1983b). Lasarteko bertso paper zahar bat (1716). In *Piarres Laffiteri omenaldia* (571.-581. or.). Euskaltzaindia.
- Segurola, K. (2013). Oikiako dotrinak: F. Antonio Agirre Gabiria. *Lapurdum*, 17, 223-153. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2466>
- Ubillos, J.A. (1785). *Christau doctriñ berri-ecarlea christauari dagozcan Eguia sinis-beharren-berria dacarrena*. Francisco Lama.
- Ugarte, J.L. & Aldekoa, I. (2007). Antzerkiaren transkripzioa eta hainbat ohar. *Egan*, 60(1-2), 73-91.
- Ulibarri, K. (2015). *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/15971>
- Urgell, B. (1995). *Testamentu Zarreko kondaira* (I). Francisco Ignacio Lardizabal. Euskal Editoreen Elkarte.
- Urgell, B. (1996). *Testamentu Berriko kondaira* (II). Francisco Ignacio Lardizabal. Euskal Editoreen Elkarte.
- Urgell, B. (2018). Lehen euskara modernoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J.A. Laka-rra (arg.), *Euskararen historia* (543.-657. or.). Eusko Jaurlaritz.
- Uribe-Etxebarria, O. (2008). «Euskerazko doktrinia Anzuelako berba moduan» (1825). *ASJU*, 42(2), 139-209. <https://doi.org/10.1387/asju.5706>
- Urkizu, P. (2009). Un texto olvidado del siglo XVII: Sumario brebea... (Azkoitia, 1614). *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 14, 207-217.
- Zuazo, K. (2006). *Deba ibarreko euskara. Dialektologia eta tokiko batua*. Badihardugu Euskara Elkarte.
- Zuazo, K. (2014). Euskalkiak. Elkar.
- Zuloaga, E. (2019). *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/49846>

7. ERANSKINAK

7.1. Eskutitzetako laburdurak

2. taula. Edizioan osorik idatzitakoa eta jatorrizkoan ageri dena

Edizioan	Jatorrizkoan	Edizioan	Jatorrizkoan
casa	<i>c^a</i>	Manuel	<i>Man^l</i>
compañía	<i>comp^a</i>	para	<i>p^a</i>
dicho	<i>dho</i>	por	<i>p^r</i>
dichos pesos	<i>dhos p^{ss} [p^{sc}]</i>	peessos	<i>p^{ss} [p^{sc}]</i>
Don	<i>Dⁿ</i>	que	<i>q^e</i>
ermana	<i>erm^a / erm^o</i>	cuando	<i>q^{ndo} / q^{do}</i>
ermano	<i>erm^o</i>	que dios guarde a vuestra merced muchos años etcétera.	<i>que dios m^s a^s &^a / D^s G^e m^s a^s</i>
Francisca	<i>Fran^{Ca}</i>	reales	<i>r^s</i>
Francisco	<i>Fran^{Co}</i>	San	<i>Sⁿ</i>
gracias	<i>g^{as}</i>	señor	<i>s^r</i>
Maria Angela	<i>Mª Ang^a</i>	vuestra merced	<i>vm</i>
memoriac	<i>mem^{ac}</i>	vuestro	<i>vs</i>

7.2. Eskuizkribuaren irudiak

9. irudia. Lehenengo eskutitzaren helbidea.

Getaria y Agosto Duca 1796
 Querido y querido mio esta dia me para decirte
 como estamos Poder con salud si no beas a
 decir q. el no beas lo que tengo es, noquieran acer
 el Poder por Abogados ni las Escribanos en vista
 de aquel papel o Esquela dicen que no tienen
 tanta autoridad para acer tales cosas;
 Aquellos pessos que nos mandamos ami, y ala
 Cuñada el P. Ang.º no bien aqui ninguna cosa
 no sabemos el paradero de thos p. y quanto antes
 abiamos el paradero de thos p. tambien embia
 me un el Poder echa con toda la formalida para q.
 los tomen los r. y que corresponden a mi el Rey
 Quando bien un a Cadix venga un sin falta
 a casa porque estoi asiendo diligencias p. el alitio

10. irudia. Lehenengo eskutitzeko gaztelaniazko zatiaren hasiera.

de nuestra familia, Es el hijo de Man.
 Dendaria p.^a la primada de face (conociene
 antes en la china) el oficio de factor de San Sebastian
 y le tomo p.^a enpeño su madre Andre tra
 p.^a que le toma un algn oficio en San Sebastian
 y me ayudo esperanzet; y me encargo la
 madre que le agarrm diligencia en un año
 en Cadiz p.^a el Sr. Echaberrai, la Com.
 Fran. se va a casar Manana con Jose
 Simon Saldoch.

 Memorias p.^a parte de la madre
 y Caon. y en la misma Comra mil
 Duros p.^a parte de hijos mias
 Adm. medida en su deseo en España
 que estimo a mi corazón.

 Fran. en Memorizabal
 Su hijo Nicolas de Segura

11. irudia. Lehenengo eskutitzeko gaztelaniazko zatiaren jarraipena.

Jexe con nã d'o nã d'õa us co alegria tu
 con nã us carrau xes bisean osas unã re
 cun ego tea gmo osas unã de ga gus
 tioc su xes bise co dese tuac gau
 nes we cus te co gãm goi ac ex ebene
 ala che xasea nã d'eu gal se oac bũna
 seco con me nã sũanã este gũca
 sa satose ne am bene la eto nũ co sea
 che xã sũe cus te co dese tuac gũme
 ta gũstõ nã pã se se xes bũtuac
 desulas tan estubana sũne ane
 ba fransũca gũm es con senda usũ
 de seme mũ colas gũmbũna tuac de
 este de tanã sũne e nã sũ oac bũna
 t dwe stobã ne am pensã tuac de sũ
 oãm exenõta con bũtuac de benõ neciã
 sũne bũ se am bẽ tũ da gũan nã nã ca nũza d
 emendũzabal

12. irudia. Lehenengo eskutitzeko euskarazko zatia.

13. irudia. Bigarren eskutitzaren helbidea.

Getaria y Agosto 21. de 1796.
 Esposo y querido mio Recivi la estamada con
 ayer el dia 20. de este, y de que gozamos con salud
 de ello buena encompaña con mi familia.

E pasao un grande enfermedad, quando entra
 ban los franceses yo pensaba entonces cosas
 sino de la gloria de Dios, mi enfermedad era de
 ocho meses, los hijos en 5 meses, la Esmana
 en dos meses, y todos en uno la Madre, recie
 rebado Dios nuestro p. a. en este mismo tiempo
 no teniamos quien dar una esdilla de caldo
 sino el uno al otro dar, y alacama no abra
 bido semejante miseria como se pasa aqui
 en esta villa, no voi a explicar mas de breve este
 asunto. Tambien viene abian peruido 21. Noes
 en este tiempo, pero are estar vos esperando su
 benida echo obligaciones, y si estan los reales
 que me mandas entonces si bien y aien
 este viaje venir con compaña.

14. irudia. Bigarren eskutitzeko gaztelaniazko zatiaren hasiera.

segun me adto el Escudano y un abogado
 no pueden acer el porea aqui, y me hasas
 el Labox en embiarame el porea con toda
 formalidad p. a tomar lo a. del Rey
 el chiquillo agora puesto en Calsones, y los
 tres estan en a. en a. de G. Moratit, y estan
 encomendando al patrono San Tole, pero asta
 acer este braf, asiendo ese a cata ocipues,
 tambien vanan los brafes, tambien modas p.
 bivia sin eso.

a bivate al paze p. mi paze y p.
 paze en Guira que esta tomado muerdo
 benecion, y que le falta el aliento q. sea
 en un instante al p. que sea, y mas q. de
 quienes abitanles, si oyas que esta en
 Buenas ayas no oyas que sea a un pae
 contra mas que sea yo tu pobreza que
 riqueza es a quel p. que sea a un pae

15. irudia. Bigarren eskutitzeko gaztelaniazko zatiaren jarraipena.

abirax como abia nuestro la moda a este
 nuestro buen Padre.
 le avia enviado al Sr. Sebastian las Calzetas
 pa. embiarte p. un Navio y como se avia
 salido antes agora tengo conmigo y
 estaran asta que bienis a mi comp. asiendo
 este viaje. y agra. de amante
 Espasa Txan. can Mendizabal

El esposo q. desea verte
 Jose de Segura

16. irudia. Bigarren eskutitzeko gaztelaniazko zatiaren jarraipena.

Teve conado mautea a scoalegra
 tu conais car tauresi usean osam
 su na uecinego te agnosasw necingau
 desu re sexbise co obligas u dexan bese
 ta badahite stuma tu ac dau scatsua
 useam na gpalaco isacba denusat
 gaurgo uoac la gurdw ad usubase
 ue gause tamba gexone gindabas
 tex eho nahogande dese tu ac su
 ecuste co xansis cu pascoac esce
 nosos tu ginsam cas benda gema
 ue angela arebac gisona desenta
 tives cen arauditu inu ad geres.
 cutu ta gey va gpes mugeliesamba
 inasew cu ddaros ubolud xem empe
 mo etan Adios nere conado betu
 bio seans aus caran Jose deseguna
 cu aus ad emenid zabal

17. irudia. Bigarren eskutitzeko euskarazko zatia.

18. irudia. Hirugarren eskutitzaren helbidea.

III

Guetaña y Octub.^o de 1797.

Querido Esposo: me halagara que al Recibo de esta te ha-
 ves ~~que~~ con salud yo estoy buena con toda nuestra fami-
 lia à un estoy siempre anelada por saber tus noti-
 sias, pues de este que sali de Cadix asta aora no he
 recibido otra Carta sino una sola llegada de Monte-
 video, pues consideradas bien como puedo estar pu-
 es por motivos de estas Genas se caese de dia en
 dia todas las cosas pienses bien que familia tengo
 en estas parados años. no tengo provecho hasta
 que vinieses con los sueldos del Rey, pues mi me-
 moria anda siempre pensando las cosas precisas
 para manuatencion de mi familia, aora mismo
 core unas notisias bastantes malos me parece
 tardara esta guerra, eso me quita el sueño.

Te adriento no tenias necesidad de pre-
 venir si vieraas sabido quanto necesita para pa-
 sar una familia con tres y los yo no pensaba
 ni otros muchos tan poco que no me librarias
 unos reales ò algun sueldo cada mes en Cadix.

19. irudia. Hirugarren eskutitzeko gaztelaniazko zatia.

bien sabes que no se malograr si me embies, con tanto
 pensadas si eres bascongado puedes comprender por
 que ha el tiempo muy largo. Nicolas anda en la Escuela
 la Migalcho tambien y la yfa dabiexa las tres.

Me quedo rogando a Dios que te
 libres todos los peligros de este mundo y Agua trumas

Amada Esposa quien te estima y de-
 sea verte quanto antes Maria.
 Fran. de Mendizabal.

D. D.
 Nere Conado May tea: emen bisiquora familia bioc
 alcazen Companean alcaari quere aleguinean laqun-
 duaz. Txue notision esperazen Cozaeca pasa ta cozo-
 anen bequina Tudioac Mesiazen etozazaten becelo,
 onra nere Semeazen letza su sator en ante leca on
 bateda dixifiseco Necibitruco dituzru Ysecorequin
 beste gueren partes mem. ^{al} Eta nere partes laztan
 bati sure Conada Cuauza, Francisco de Aristondo.

20. irudia. Hirugarren eskutitzeko gaztelaniazko zatiaren jarraipena eta euskarazko zatia.

Uxue Apaolazaren «Manoletinak» (*Bihurguneko nasa*) ipuinako ekfrasiak: irakurketa proposamen bat

---

Leyendo «Manoletinas» (*Estación en curva*, Uxue Apaolaza) a partir de las ékfrasis

---

Reading «Manoletinak» (*Bihurguneko nasa*, Uxue Apaolaza) based on the ekphrases

Leire Iruretagoiena Goikoetxea
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
leire.iruretagoiena@ehu.eus
<https://orcid.org/0009-0001-0893-628X>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.4>

Artikulu hau UPV/EHUko MHLI ikertaldea egiten ari den IT 1579-22, MICIU/AEI/10.13039/501100011033 eta FEDERek (EB) finantzaturako PID2021-125952NB-I00 proiektuen testuinguruan idatzi da.

Jasotze data: 2024/09/18. Behin-behineko onartze data: 2024/10/31. Behin betiko onartze data: 2024/11/26.

LABURPENA

Aurrekariak diotenez, Uxue Apaolazak esangarria (ez) denaren ertzak azpimarratu ohi ditu. Ekfrasiaren gaineko azken ikerketen arabera, begiradaren gramatika eta etika da ekfrasia, eta beraz, ikus (ezin) litekeenaren isla. Hipotesi horri tiraka, Uxue Apaolazaren «Manoletinak» (*Bihurguneko nasa*, 2021, Euskadi Saria) ipuina aztertuko da, hain zuzen ere, bertan aipatzen den Maia Plisetskaiaren koadroa jomugatzat hartuta. Litekeena da Plisetskaiaren irudiaren ekfrasiak lirudiketenak baino esanguratsuagoak izatea eta horiek aztertuz ipuinaren muinari dagozkion irakurketak azaleratzea. Horretarako, ekfrasiaren ikerketetara ez ezik, genero ikasketetara eta harreraren teoriara ere joko da.

Gako hitzak: Uxue Apaolaza; ipuingintza; «Manoletinak»; ekfrasia; genero ikasketak.

RESUMEN

Según especialistas, Uxue Apaolaza tiende a subrayar los bordes de lo (in)decible. Investigaciones recientes en torno al concepto de écfrasis plantean que esta significa ética y gramática de la mirada, en tanto que reflejo de lo (in)visible. Así, se trata de analizar el cuento «Manoletinas» (trad. *Estación en curva*, 2023, Premio Euskadi) tomando como eje el cuadro de Maia Plisetskaya que se menciona en el relato. Probablemente, las écfrasis de la imagen de Plisetskaya sean más significativas de lo que podrían parecer y su análisis revele nuevas lecturas propias al núcleo del cuento. Para ello, se combinarán los estudios sobre écfrasis, los estudios de género, y la teoría de la recepción.

Palabras clave: Uxue Apaolaza; cuento; «Manoletinas»; écfrasis; estudios de género.

ABSTRACT

According to specialists, Uxue Apaolaza tends to underline the edges of the (un)speakable. Recent research into the concept of ekphrasis suggests that this means ethics and grammar of the gaze, as a reflection or translation of the (in)visible. Thus, the aim is to analyse the short story «Manoletinak» (*Bihurguneko nasa*, 2023, Euskadi Prize) taking as its axis, precisely, the painting by Maia Plisetskaya that is mentioned in the story. The ekphrases of Plisetskaya's image are probably more significant than they might seem and their analysis will reveal new readings of their own at the heart of the story. To this end, studies of ekphrasis, gender studies, and reception theory will be combined.

Keywords: Uxue Apaolaza; short story; «Ballerinas»; ekphrasis; gender studies.

1. SARRERA. 2. UXUE APAOLAZAREN IPUINGINTZAZ ETA BIHURGUN-
NEKO NASAZ. 3. EKFRASIAZ EDO BEGIRADAREN GRAMATIKA ETA ETI-
KAZ. 4. ANALISIA: «MANOLETINAK». 5. ONDORIOAK. 6. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Ekfrasiaren askotariko ulerkerak topa daitezke une historikoaren eta ikerketa ere-
muaren arabera. Figura eta ariketa erretorikotzat ez ezik, genero literario, digresio
narratibo, deskribapen mota, teknika (meta)poetiko eta topos literario dinamikotzat
jo izan da, besteak beste (Johnston et al., 2015, 8. or.; Zeitlin, 2013, 17. or.). Hortaz,
ekfrasia genero diskurtsiboa, genero literarioa edo literatur lan zabalago baten parte
den figura erretorikoa izan liteke, eta oinarrian edozein iturri edo errepresentazio
gai izan dezake, baldin eta hura ez-hitzezkoa bada (Cruz, 2021, 137. or.). Are, bada
ekfrasiaren kontzeptua Artearen Historiarekin berdindu duenik ere (Elsner, 2010,
11. or.). Azken ikerketetan, arreta hartzaileengan jarriz, «esperientzia ekfrastikoa»
irakurleen «erantzun kognitiboa» den hipotesia plazaratu da (Brosch, 2018, 228. or.;
Panagiotidou, 2022, 80. or.). Bide beretik baina perspektiba filosofikotik, ekfrasia
begiradaren gramatika eta etika gisa definitu du Sophie Collinsek (2019, 34. or.) bere
Currently and emotion: activism and affect in contemporary poetry translation dok-
tore tesian.

Lan honek Uxue Apaolazaren *Bihurguneko nasako* (2021, Euskadi Saria) «Manoleti-
nak» ipuinean behin eta berriz aipatzen den balleteko dantzariaren koadro/posterraren
ekfrasiak ikertzea du helburu. Hain zuzen ere, ekfrasiak Collinsek (2019) pareko iker-
lariak diotenaren ildotik, idazleak esploratu ohi dituen esangarria den eta ez denaren
ertzei (Egaña, 2019, 68. or.) ikuspuntu horrek argi eman dakiekeelakoan. Gainera,
ekfrasia intermedialitate ikasketen markoan kokatuz, sormen lanen analisisan arte adie-
razpenen elkarbizitza azpimarratzen duen perspektiba kritikoa aplikatuko da artikulu
honetan. Izan ere, tradizionalki arte jakin bakar batekin erlazionatutako artelanak

(kasu honetan, ipuinak) ere azter litezke intermedialitatearen argitan; agerian geratu da edozein sorkuntzaren barrengo mamietan arte adierazpen batek baino gehiagok harzen dutela elkar (González et al., 2021, I.-II. or.).

Azterketari heldu aurretik, aurrekariak Uxue Apaolazaren ipuingintzaz –bereziki, *Bihurguneko nasaz*– esandakoak, abiapuntuko hipotesiak eta funtsezko kontzeptu teoriko-metodologikoak –batik bat, ekfrasiaren gainekoak– laburbilduko dira, hurrenez hurren, bigarren eta hirugarren ataletan. Ipuinaren azterketak –hain justu Plisetskaiaren koadroaren inguruan ardaztutakoak–, osatuko du laugarren atala. Ondorioek (bosgarren atala) eta erabilitako bibliografiak (seigarren atala) azkenduko dute artikulu hau.

2. UXUE APAOLAZAREN IPUINGINTZAZ ETA BIHURGUNEKO NASAZ

Euskal ipuingintza garaikidea genero ikasketen argitan ikertzen duen Nagore Fernandezek (2020, 91.-92. or.; 2021, 51. or.) esatera, besteak beste ipuinen neurri zehatzaren auzia dela tarteko, nekez idatz daiteke ipuingintzaren definizio bateratua. Nolanahi ere, aho batez azpimarra daiteke ipuinak laburrak, biziak eta iradokitzaileak izan ohi direla. Honela deskribatu izan dute idazle batzuek (Fernandez, 2024) ipuinen muina: «Cortazarren hitz[etan], ipuina ez da puntuka irabazten den konbate bat, KOz irabazten dena baizik. [...] Hemingwayren erara, ipuina izozmendi[a] da. Edo Alice Munrok esan zuen bezala, une leherkor bat». Bernardo Atxagaren (2020) esanak gogora ekarritik, genero literario guztietan aurki daitezkeen baina testu motzetan nabarmentzen diren «une poetikoek», koadro batzuetan gertatzen den antzera, *vicino* eta *lontano* edo sakontasunaren perspektiba izan ohi dute. Gertuko eta urrutiko «plano» horiek, lehen kolpean antzeman ezina izanagatik, esanguratsua den zerbait irakurri berri duten inpresioa eragin ohi diete irakurleei.

Ipuinak sistema literarioetan betetzen duen lekuari dagokionez, berriz, merkatuak eta haren azpiko hezkuntza kulturalak (adibidez, ipuinak HGL gisa sailkatzeko jorak) baldintzatzen dute ipuingintzaren zokoratze erlatiboa eleberrigintzaren aldean (Fernandez, 2020, 22.-23. or.). Ipuina euskal sistema literarioa beranduen iritsi den generoa dela esan izan bada ere, nobelak ere garapen berantiarra izan zuen euskarazko literaturan (Fernandez, 2020, 91.-92. or.). Mari Jose Olaziregik, Mikel Ayerbek, Nagore Fernandezek eta Irati Majuelok 2024ko martxoan antolatutako «Euskal ipuingintza: genero nagusia, ala bazterreko praktika literarioa?» mahainguruan, Olaziregik (Utrera, 2024) argitu bezala, «askotan esaten da eleberririk aurrea hartu ziola ipuinari, baina, datuak begiratu gero, [...] euskal literaturaren internazionalizazioa ipuingintzaren bidez egin ze[n]». Gainera, Fernandezek (Utrera, 2024) erakutsi zuen, euskal literatura garaikidean eta jatorrizko lanei erreparatu soilik¹, kuantitatiboki aurrea hartu diola ipuinak nobelari.

1 Itzulpenetan bestelako datuak bildu dira (Fernandez apud Utrera, 2024).

Uxue Apaolazaren ipuingintzari begira, idazleak berak (Sarasola, 2022) esan izan du denbora tarte motzeko ipuinak idatzi ohi dituela, oharkabean pasa zitezkeen eguneroko gertaera (itxura batera) arrunt eta garrantzirik gabekoetan aztarrika hasiz gero, aski direlako lagin horiek indarrean dauden botere harremanez eta diskurtsoez jabetu eta gogoetatzeko. Beraz, miniatragile batenak diruditen xehetasunez betetako ipuin mamitsu, zehatz eta konplexuak batzen dituen *Bihurguneko nasako* «Manoletinak» aztertzean jomuga izango den koadro/posterra, zalantza izpirik gabe (bai genero narratibo horren berezko ezaugarriengatik, bai egilearen idazkerarengatik) ez da apaingarri edo betegarri hutsa, osagai hautatu edo ondo pentsatua baizik, ipuinaren hezurdurari behintzat badagokiona, eta beharbada, baita nukleoari ere.

Ibon Egañaren (2019, 67.-70. or.) hitzetan, Apaolazaren literaturan nabarmentzen den ardura edo erantzukizun indibidualari buruzko etengabeko hausnarketek, kasik obsesioak, agerian uzten du egungo gizartean gailentzen den ardura kolektiborik eza: subjektuak taldearekin galdutako konfiantza berreskuratzeko premia duen marko etiko eta moral partekatua eraiki beharra. Instantzia narratiboari erreparaturaz gero, ahobizarririk gabe jarduteaz gain, distantzia edo tarte ironiko bat ezarri ohi du pertsonaiaren *ni*aren eta bere burua kontatu edo errepresentatzeko eraren artean; «ni, irakurriko duzun hau» dio Lur protagonista-narratzaileak *Bihurguneko nasako* lehen ipuinean (9. or.)². Azterkizun den «Manoletinak» ipuinean, aldiz, honakoa dio Lurrek bere buruaz: «liburu bat ireki zuen [...] bere pertsonaiari hala zegokiolako» (59. or.). Fikzioaren mekanismoak erantztean, idazleak garden bihurtzen du literatur lana eraikuntza den autokontzientzia. Behin eta berriro jokutzen du, gainera, egiaren eta fikzioaren arteko muga irristakorrek; bai irakurleari zuzendu eta interpelaturaz³, bai esangarria den eta ez denaren ertzak azpimarraturaz: «orain arteko guztia zen kontagarria oroitzapen berezi baten barruan» (13. or.) edo «[b]este kontu batzuk kontatzen dizkiogu elkarri, *Aingeru urdina* ikusi, eta Cola Cao bat egin nuela, adibidez» (24. or.), etab. Esangarria denaren (eta ez denaren) ertzak azpimarratzeko joera horixe aztertzeke modu bat izan liteke, hain zuzen ere, ikus litekeenaren (eta ezin litekeenaren) itzulpen sinbolikoak diren ekfrasiak miltze (Collins, 2019, 34. or.).

Metafikzioari buruzko gogoetak ohikoak dira, beraz, Apaolazaren idazkeran. «Ni» mozarrotua osatzen duten fikziozko geruzek kritika politiko zorrotzak egiteko gai den instantzia narratiboa ahalbidetzen dute (Egaña, 2019, 67.-68. or.). Gainera, fikziozko geruzen ugaritasuna dela tarteko, elkarrizketa polifonikoak sortu ohi ditu, eta narratzailearen diskurtsoa bera ere pitzatzen duten kontraesanak erakutsi. Irati Majuelok (2021) hauxe dio *Bihurguneko nasa* ipuin liburuaz: «egiaz istorioan gertatzen ari denaren, izan zitekeenaren eta Lurren buruan gorpuzten ari denaren arteko lausotasunak zipriztintzen ditu kontakizun guztiak». Horrela, «anbiguitatean, errealitatearen eta pentsamenduaren mugetan tenkatzen du tentsioa, eta horrek

2 Egilea aipatzeko orrialdea soilik zehazten bada, aipu hori *Bihurguneko nasatik* ateratakoa den seinale.

3 Esaterako: «[...] ikusiko baninduzu [zuk, irakurle], pentsatuko zenuke: ertain» (9. or.).

irakurleari arretaz irakurtzea exijitzen dio» (Majuelo, 2021). Hizkuntza mailan ere sumatzen da nahaste eta alienazio hori, dela sintaxi behartu, dela sintaxi hautsi, dela noizbehinka agramatikala den ahots narratiboaren bidez. Izan ere, taldearekiko konfiantza galdu duen subjektuak hizkuntza propioa behar du (Egaña, 2019, 67.-68. or.): lehendabizi hizkuntza desegin, gero berregin ahal izateko; betiere, sormenari esker.

Apaolazak, bestalde, bere ipuinen zolan dauden indarkeria(k) irudikatzeko ez du erreferentzialtasunera eta errepresentaziora jo ohi, subjektuak bizi duen itxuraz justifikaziorik eta kausalitaterik gabeko ondoeza, artegatasuna, adieraztera baizik (Edkins apud Egaña, 2019, 68. or.). «Manoletinak»-en, hainbat indarkeria egoera –lapurre-taren bueltan gertatutakoak, alegia– zuzenean irudikatuagatik, irakurleari ez zaizkio berehala argitzen istorioari hasiera ematen dion Lurren eta Leticia-aren arteko elkarriketak zergatik eragiten ote dion Lurri deserosotasuna (are, auzolotsa), ez eta elkarri ezikusiarrena egiteko duten ohituraren arrazoiak ere; besteak beste, gorputz adierazpenaren bitartez gardenduak (53.-55., 58., 61.-63. or....). Era berean, klaseetan zatitutako gizartearen egiturazko indarkeriak ere, orokorrean, zeharka (tartean, azterkizun diren ekfrasiaren bidez) ikusarazteko joera du.

BNko⁴ ipuinek Madril dute gertaleku,

[eta hura] batez ere da Lur emakume gaztea interpelatzen duen leku bat. Interpelatzen du auto batean segitzen dion gizonak [«Auto beltza» ipuinean], supermerkatuko ilaran ikusitako eskaleak [«Ekipo bat» izenekoan], gaueko ordu txikietan ate joka dator kion neskak [«20 euro»-n] (Arrese apud Egaña, 2021).

Azterkizun den ipuinean ere, eguneroko bizitzari dagozkion hiriko gertaerek behin eta berriro bultzatzen dute Lur –eta haren atzetik, irakurlea– bere burua inguruarekiko harremanean atzera kokatzen eta zalantza egitera. «Manoletinak»-en, Lur interpelatzen dute, Leticia lankideak etxera iritsi berritan lapurtzen harrapatu duelako ostikatzen eta iseka arrazistekin iraintzen duen emakumeak ez ezik, Leticia eskegi nahi duen koadroa alde aurretik gustu txarrekoa dela erabakita duen eta hiru aldiz gehiago irabazten duen gizonak –Leticia-aren bikotekideak–, edota Leticia-aren bizilagunak portalean jarritako oharrak –«ixteko atea nahi gabekorik ez aurkitzeko» (60. or.)–. Horrela, irakurleak auzi politikoen, klasearen, generoaren eta arrazaren bidegurutzean kokatu eta gogoeta egitera bultzatzen ditu (Arrese apud Egaña, 2021). Majuelo (2021) ere bat dator horrekin, ipuina (berr)irakurri ahala, itaunak irakurleari kolpeka datozkiola baitirudi: «Non kokatzen zara? Biktimaz mozorrotu al zara? Zein da zure klase sozial[a]? Zein dira zure kontraesanak, nola irensten dituzu?».

4 BN = *Bihurguneko nasa*.

3. EKFRASIAZ EDO BEGIRADAREN GRAMATIKA ETA ETIKAZ

Gramatika: lehen, hizkuntza bat zuzen hitz egin eta idazteko arauen multzoa; gaur egun, hizkuntza jakin baten osagaien (hotsen, formen, joskeren) azterketa eta azalpena.

Etika: moralaz aritzen den jakintza; giza jokaera arautzen duen erregela multzoa.

(*Euskaltzaindiaren hiztegi*ko sarrerak; Euskaltzaindia, 2016).

Ekphrasis terminoaren etimologiari erreparatuz gero, *ek* ‘kanpora’ aurrizkitik eta *phrasein* ‘esan’, ‘adierazi’, ‘ahoskatu’ errotik letorke (Artigas, 2013, 14. or.). Ekfrasiaren definizio ezagun eta maiztuena da ekfrasia ez-hitzezko, orokorrean irudizko, erreprezentazio (kasu gehienetan, artelan plastiko) baten hitzezko erreprezentazioa dela, James Heffernanekin bat (Cruz, 2021, 137. or.; Panagiotidou, 2022, 26. or.). Deigarria da ekfrasiaren definizio gehienetan agertu ohi den *ber-* aurrizkiari lotutako errepikapenaren ideia, ekfrasia erreprezentazio gaia beste material batekin atzera isla, eraiki, asmatzea, edo haren oihartzun, berragerpen bat balitz bezala. Wendy Steinerrentzat (Artigas, 2013, 13. or.) ekfrasiar aritzea «bergauzatze metaforikoez» aritzea da. Ekfrasiaren esanahia sakonago miatuz gero, ordea, Heffernanen definizioa egun ez dela balekotasun jotzen edo, behintzat, kolokan jarrita dagoela antzematen da.

Alde batera, antzinako gaia da ekfrasia, mendez mende, gutxienez Homeroren garaira (Aro Arkaikora, K.a. VIII. mendera) egiten baitu atzera⁵. Baina, bestera, gaurkotatun nabarmeneko gaia ere bada, aurrekariek diotenez (Johnston et al., 2015, 1. or.), nazioartean, diziplinarteko hainbat ikerketa garaikideren erroan dagoelako, «lodged at the site of a radical nexus between the apparently incommensurable modes of visual and verbal representation».

Lanean zehar, ekfrasiak ikusgarritasunarekin bezainbat ikusezintasunarekin, hau da, «arreta jartzen zaionarekin eta ez zaionarekin, ikus litekeenarekin eta ezin litekeenarekin» lotura estua duen hipotesitik abiatuz, Collinsen (2019, 34. or.) definizioari helduko zaio. Collinsek Susan Sontagen *On Photography* saiotik hartutako ideiekin josi zuen ekfrasiaren definizioa. Bertan, argazkigintza «ikus-erreprezentazioen demokratizazioa, subjektu tradizionalaren lekualdaketa eta ikus zitekeenaren edo ikus-eremuaren hedapena» ekarri zituen adierazpide edo «ikus-kode» berri modura deskribatzen du.

⁵ *Ekphrasis* terminoaren agerpen zaharrenetakoa *Progymnasmata* edo erretorika eskuliburuetan irakur litezke. Alexandriako Aelius Theonen (Panagiotidou, 2022, 16. or.) arabera, ekfrasia diskurso deskriptiboa litzateke, ahoz edo hitzak ebaki ahala, ikusgaia argi bezain bizi dakarrena begien aurrera. Definizio horrek, Maria-Eirini Panagiotidouk (2022, 16.-18. or.) esatera, ekfrasi erretorikoaren izaera deskriptiboa eta gaia iruditara (entzuleen gogora) bizitasunez ekartzeko xedea azpimarratzen du. Antzinako autore erretorikoek hizkerari esker entzuleen gogoan ikusgaia biziberritzeko (kasik, agerrarazteko) abileziari *enargeia* esaten zioten. Ekfrasi erretorikoaren maila ikus-entzuleei irudimenezko egoeretara (mentalki) bidaiarazteko eta hunkiarazteko gaitasunaren arabera neurtzen zen. Bide horretan, ariketa ekfrastikoaren hurrengo koska *phantasia* zen: entzuleak zeharo murgil zitezen eta absentsia presentzia bilaka zedin asmatzea, alegia. Antzinako ekfrasi guztien artean, *Iliadaren* 18. liburukiko Akilesean ezkutuaren irudikapena da adibide ezagunenetakoa, Hefestok ebakia (Panagiotidou, 2022, 17. or.).

Gainera, argazkigintzak 1970etatik aurrera izandako zabalpena medio, voyeurismoa elikatzen eta, neurri batean, zilegiztatu izandako eragina azpimarratzen du; argazki kamera «harraparizat» izendatu zuen. Tamalez, Collinsen (2019, 35. or.) hitzetan, ekfrasia eta hura inguratzen duen teoria kezkarriak dira angelu horretatik (hots, erreparatzea merezi duenaren eta ez duenaren ispilu gisa) aztertuz gero. Literatura ekfrastiko garaikidea (berezi ingelesez idatzitako poesiaz ari da bera), gutxi-asko, estetikoki homoginoa da: jatorrizko material mugatuko (Mendebaldeko kanoneko Arte Ederren hautapena) testuz hornitua, eta ondorioz, tautologia bat bultzatu ohi duena. Izan ere, orokorrean, testu ekfrastikoez ikusgaiez arte instituzioek idatzitakoa imitatzen dute; bai azalez, bai haragiz.

Collinsen (2019, 36. or.) arabera, idazketa ekfrastikoari dagokion genero dinamikak «begirada habitatzearekin» du zerikusia, idazten duenak derrigor begiratzen baitu (nahiz, agian, ikusi ez), eta kritikariak begirada (*gaze*) hori miatu behar luke; ikuspegi edo enkoadraketa (*framing*) horretan kabitzen dena eta ez dena, alegia: zer edo nor irudikatu den, nola, nork, eta norentzat. Kultur ikasketetan begiradaren artikulazio klasista, misogino eta arrazista alboratzeko ahaleginak egin izan badira ere, hura da nagusi kultur iruditeria gehienetan, eta Collinsek (2019, 36. or.) erakutsi bezala, artean ere ekfrasia maskulinoztat kodetutako begiradaren (subjektua) eta femeninoztat kodetutako irudiaren (objektua) arteko dikotomia modura kontzeptualizatzen da maiz. Nabarmenak dira, konparaziorako, azterkizun diren ekfrasiaren ardatz den Maia Plisetskaya dantzariari buruz, Clive Barnesek 1977an *The New York Times*en «The Ballet: Plisetskaya's 'Bolero'» eta «The Particular Genius of Maya Plisetskaya» izenburuekin argitara emandako kritika matxistak:

Béjarts "Bolero" is a strange study in climax. A large group of men are sitting in Spanish high-backed chairs around a platform. [...] [Plisetskaya] has always expressed a certain sensuousness in her, dancing, and this role of a calculated sex object lets her release an incredible womanly power. It is the dancer as the desired—the Romantic ballerina placed very solidly in a contemporary context (Barnes, 1977b).

Miss Plisetskaya is a very sensuous dancer. She is not your usual virgin Swan Queen or blushing Princess Aurora (Barnes, 1977a).

Artea eta arte kritika zikintzen dituen begirada misogino eta koloniala, baina, akuilu izan litezke idazle eta artista garaikideek lan «ikonoklastak, ikuspuntu estetiko zein kritikotik esnarriak eta helburuko kulturaren *status quo*ari erronka jotzen diotenak» sor ditzaten (Collins, 2019, 37.-38. or.). Ikergai den Uxue Apaolazaren «Manoletinak» ipuinaren pareko sorkuntzak, hain zuzen ere.

1980ko hamarkadan, literatur kritikariek ekfrasia genero ikuspuntutik aztertzeari ekin zioten, luzaroan, denbora eta hizkuntza maskulinoztat, eta espazioa eta irudia, berriz, femeninoztat irakurri ondotik (Loizeaux apud Currás, 2022, 94. or.). Historian zehar, hainbat unetan, irudia isiltasunari, itxurakeriari eta pasibotasunari lotu izan zaio; esanahi, sakontasun, eta irakurketari lotutako hitza ez bezala. Roberto Cruzen (2021, 142. or.) ustez, «la imagen es, pues, un síntoma del subalterno que

no debe hablar sino mediante la palabra ajena, la que le provee el espacio letrado». Ekfrasi kanonikoen leku komuntzat har daiteke, hortaz, irudi ekfrastikoa alteritatearekin eta femeninitatearekin erlazionatzea. Mendebaldeko tradizio ekfrastikoaren joera hegemonikoa begirada maskulinoetik plazer ematen, lilura sortzen duten objektuak deskribatzea (izan) da. Horregatik, hartzaile maskulinoaren eta objektu femeninoaren paradigman oinarritutako irudi-testu harremanak eztabaidatzeko giltza izan daiteke ekfrasia. Esandakoaz gain, baldin eta testu ekfrastiko guztiak badira metapoetikoak edo arteaz (hots, beren buruaz) hausnartzen dutenak, ez ote da ekfrasia arteen arteko hierarkiak alboratu eta hausnarketa dialogiko eta dinamikoak, emaitzari baino gehiago sormen prozesuari erreparatzen diotenak, proposatzeko abagunea? Paula Currásentzat (2022, 94. or.), ekintza soziala eta etikoa den ekfrasi feministak helburu jakinak lituzke: begiradaren politika sexuala bistaratzea, batetik, eta subjektu poetikoaren eta objektu poetikoaren arteko muga lausoaz gogoetatzea, bestalde, betiere kultura patriarkalean inskribatutako dualismo anatagonikoaren aurka. «Manoletinak» ipuinean asmo hori argi ikusten da, esate baterako, Leticia Plisetskaiaren posterraz bere bikotekideak esango duena aurreikusten duen pasartean (66. or.), analisiaren atalean landuko den eran.

1990eko hamarkadan, W.J.T. Mitchellek XX. mendearen bigarren erdialdetik aurrera irudien ugaritze eta hedapenari lotuta nabaritutako aldaketa «bira piktoriko» izendatu zuen. Termino horrek, beraz, irudiz betetako, irudiz gainezka egiten duten gizarteetan irudiek adieraz dezaketena edo haien garrantzia deskribatzea du asmo. Aurrerago (XXI. mende hasieran), urrats esanguratsua eman zuen Mitchellek (2005, 257. or.) ekfrasiaren gaineko ikuspegi bitarra berrikusteko bidean; agerian utzi zuen ez dagoela egiturazko elementurik, ezta elementu formalik ere, adierazpideen arteko bereizketa modu kategorikoan finkatzeko modua ematen duenik. Hau da, ez da existitzen ez adierazpide, ez arte pururik, guztiak direlako askotariko adierazpideen nahasketaren fruitu. Koska, beraz, adierazpideak bata bestearengandik zerk bereizten dituen aztertzean baino gehiago nola eta zergatik bereizten diren argitzean legoke. Aztergai den ipuinean, irudi eta hitzez gain, idazleak orotariko arte adierazpenak (musika, dantza, zinema, etab.) ezkontzen ditu, haien artean hierarkiarik ezarri gabe (intermedialitatea). Orotariko kultur erreferentziak ere tartekatzen ditu, dela pop kultura (*Got Talent*, *Los Planetas*, *Primavera Sound...*), dela erreferentzia eruditua (Rosalía de Castro, Ravelen boleroa, Galdos...).

Ekfrasiaren gaineko kontzeptualizazio teorikoak, ikusi bezala, hierarkia eta errepresentazioa ardatz zituzten paradigma tradizionalen mende egon dira luzaroan; eta gutxi-asko, oraindik ere bere horretan jarraitzen dute (Brosch, 2018, 225. or.). Hori dela eta, gaur egun, ekfrasiaren azterketaren xedea ez litzateke ikusgaien deskribapena, ikusgaien berridazketa eta barneratutako edo balekotzat emandako esanahi, balio eta kidekoen berrikusketa baizik. Renate Broschek (2018, 225. or.) dio atzera bete dela esanahiz begiradari erreparatzen zion ekfrasiaren jatorrizko helburua eta gaurko *media* edo adierazpideen ekosistema zarbatsuan, behin ere baino larriagoa dela gailentzen diren begirada kulturalak arakatzeko premia, nahiz, artean, ekfrasia irudizko errepresentazio baten hitzezko errepresentaziotzat hartzen duen Heffernanen definizioa den, esan bezala, erabilienetakoa.

Ekfrasia ez litzateke errepresentazioaren errepresentazioa, baizik eta ikus-errepresentazio baten gaineko pertzepzioaren irudikapena, hitzetara ekarria (Panagiotidou, 2022, 80. or.). Errepresentazioaren ordez, ekfrasiaren dimentsio performatibo-kultural bilakatu da, hain zuzen ere, ekfrasiari buruzko egungo ikerketen arretagune; «a performative approach to cultural analysis [...] directs attention to what ekphrastic agency achieves for the text, the reader and the [...] cultural field» (Brosch, 2018, 226. or.). Hala, gaurko ikuspegi performatiboaren argitan, ikusgai bat(zu)en erantzun literariotzat defini liteke ekfrasia. Erantzun hori dialogikoa litzateke, irakurketa marko ugari nahasten baitira: egilearen zein hartzaileen oroimen komunikatibo, kolektibo eta kulturalak; testu ekfrastikoaren eta ikusgaiaren sortze testuingurua; ekfrasia «gertatzen» den testuinguru jakin bakoitza, etab. (Brosch, 2018, 227., 232. or.). Hortaz, testu ekfrastikoen azken ikerketetan interpretazio prozesuetan sakondu beharra azpimarratu da. Argitzeko, batetik, ikusi beharko litzateke, idazleak nola jasotzen dituen idatziz artelana eta haren aurrean bizitakoa (esperientzia estetiko, alegia), eta bestetik, irakurleak nola erantzuten dion testu ekfrastikoari. «Topaketa» baten emaitzatzat ulertuz, ekfrasia gauza edo osa dadin hartzaileen begirada funtsezkoa dela nabarmendu du zenbait ikerlarik (Panagiotidou, 2022, 30. or.). Hortik Harreraren Teoriarekin ezar daitezke loturak.

Ruth Webbek (Brosch, 2018, 234. or.) dioenez, ekfrasiak presentziaren lilura pizteko (*phantasia*), baina, aldi berean, absentsiaz ohartarazteko ahalmena du. Beste ikerlari batzuek (Brosch, 2018, 238. or.) ere jaso dute anibalentzia hori, azalduz, alde batera ekfrasiak irudiak «ikusarazi, erantzi», baina, bestera, hitzen galbahetik pasa ahala, gutxi-asko irudiak «estaltzen» dituztela. Aldiz, bistan da, ekfrasiak marko kognitibo pertsonalari ez ezik, iturri- eta helburu kultur(et)ako irudi multzoen memoria semantikoei ere eragiten dietela. Ekfrasiaren ahal meta-errepresentazionalak hitz eta irudien azpiko uste orokortu eta balio sistemak agerraraz ditzake, begiraden azpialde historiko eta kulturala argituz, eta begiratzeko modu hegemoniko edo «ikus-erregimenak» zalantzan jarri edo, are, zartatuz. Hartan, ekfrasiak, besteak beste, barneratutako irudiak desnaturalizatu eta arrotzu ditzake, «producing new modes of imaginary perception» (Brosch, 2018, 239.-240. or.).

Harreraren Teoriak erakutsi legez, irakurleek, norik bere zeruertz esperimental (*Erwartungshorizont*) jakinaren arabera, betetzen dituzte lerroarte edo zuriuneak (*Leerstellen*). Azkengabea da testuaren komunikazio potentziala (Iser, 1987, 308.-309. or.), zeren irakurlea da irudi abstraktua litzatekeen testua irudi zehatz bilaka dadin literatur lana (berr)osatzen duena, irakurtzen ari dena bere zeruertz esperimentalaren (adimena, irudimena, sentsibilitatea, memoria...) arabera hauteman ahala (Saalbach, 1994, 418. or.). Gainera, berrirakurketa bakoitzak, espiral baten tankeran, urrats bat egiten du literatur lana ulertzeko bide amaigabea (Iser, 1972, 280. or.). Alde horretatik, ipuinek, generoari berari dagozkion ezaugarriak direla medio, poemen antzera, maiz (ikergai den ipuinak, kasu) berrirakurketa bultzatu, erraztu eta exijitzen dute.

Hutsune akademikoa sumatzen da euskal literaturaren kritikan eta historiografian ekfrasiari buruzko azterketei dagokienez. Poesiari lotutako ikerlan bakanetatik harago –tartean, Jon Kortazarrek Juan Mari Lekuonaren (2009a) eta Jokin Zaitegiren (2009b) poema liburuei buruz urte berean argitaratutako liburu atal eta artikulua

(hurrenez hurren, «Arteen arteko elkarrizketa» eta «Jokin Zaitegiren poesia» izenburupean) edo Natalia Varak zuzendutako Galder Urzaaren (2015) *Ekfrasiaren eta abangoardiaren eragina* Isturitzetik Tolosan barru *poema-liburuan* gradu amaierako lana-, ez dirudi ekfrasiaren kontzeptuari, tresna metodologiko-teoriko gisa bederen, arreta jarri zaionik. Hala ere, *ekfrasiaren* kontzeptuari zuzenean ez helduagatik, aipagarria da Ismael Manterolak bere *Maite ditut maite. Transmisioa XX. mendeko Euskal Herriko artean* (2017) saioan «arteen arteko kolaborazioak» Euskal Herrian izandako bila-kaerari eskainitako atala (149.-168. or.). Deigarria da, gainera, bertan plazaratutako hipotesia arte plastikoen eta euskal kulturaren arteko barne etenaz; baina, ez da gai hori jorratuko idazlan honen mugak gaindituko lituzkeelako.

4. ANALISIA: «MANOLETINAK»

«Manoletinak», Uxue Apaolazaren *Bihurguneko nasa* osatzen duten gainerako zortzi ipuinen antzera, –«20 euro», «Kaptatzaile», «Auto beltza», «Ekipo bat», «Prozesionariak», «Finkoa», «Non afaldu nahi duzu?» eta «Bizkarrez»–, Lurren ahotan eta egunero bizitzari dagozkion leketan (lantokia, metroa, kalea, etxea) gertatzen da. Idazlea hamar urtez bizi izan zen Madrilen, eta bertan idatzi zuen BN. Hala ere, Madril hainbat aldiz izendatuagatik, ez du hura xehetasunez deskribatzen eta gertalekua, sinbolikoki, aipatu bezala, pertsonaien bizitzak «kondizio garaikide gisa markatzen» dituen metropolia da, kapitalismo berantiarreko beste edozein hiri ordezkatzeko duena (Egaña apud Arrese, 2021). Lur, berriz, idazleak berak (Sarasola, 2022) dionez, ohikoan azaleratzen ez den bere barruko ahots zakarrago edo gaiztoago bat da. Hain zuzen, BN osoak nola, ipuin horrek ere «gizartearen alderdi makurrak jartzen dizkio [irakurleari] mutur aurrean: matxismoa, arrazakeria, klasismoa. Eta zerbait egitera, zerbait izatera behartzen du» (Egaña apud Arrese, 2021).

Bulego batean hasten da «Manoletinak» ipuina, bulego bateko kafe makinaren aurrean, zeinetan kapitalaren ironia gordinarekin kafea merkatu duten «porque despierto nos gustas más» lelopean (54. or.). Lurri huts egin diote Leticia lankidea agurtu beharrik ez izateko erabiltzen dituen estrategiek. Ezohiko orduan eta ezohiko lekuan (ohi baino goizago, jangelan eta tuperretik bazkaltzen, beheko jatetxean beharrean) topatu du: oineko hezur batzuk hautsita dituelako eta medikuarenera doalako dago han. Lotsagabea (arau sozialen arabera) izan gabe disimulatzeko tarterik ez eta, gogoz kontra abiatutako elkarriketaren bidez kontatzen da, analepsi eta elipsiei esker, behatzak hautsita ere manole-tinekin etorri den Leticiari gertatutakoa. Hain zuzen, lekuko izan zen Lurrek ez du pasadizo hura gogoratzeko batere gogorik, harekiko nazka eta auzolotsa areagotu besterik ez dizkiolako egiten. Sei urte daramatzate lantoki berean, hedabideak hornitzeko materiala prestatzen eta etxerakoan, metro linea bera dagokie. «Gertakarien egunean» (66. or.), gainera, nahi gabe bagoi berean egin zuten etxerako bidea, nahiz bakoitza mutur batean joan, elkar ikusi izan ez balute bezala oharkabe plantak eginez (55. or.).

Ipuin osoan zehar erlazionatzen da Leticiaren izaera dantzarekin eta dantzariekin, bereziki, balletarekin: hala nola bere janzkera –izenburuko oinetakoetatik hasita–, jokabidea, itxurazalekeria, zaletasunak, oroitzapenak, gustu artistikoa, edertasun

kanona, desirak eta ametsak (53., 56.-57., 59., 69. or.). Lokarri hori, ekfrasia aztertzean sakonduko den eran, Leticia eskegi nahi duen Maia Plisetskaiaren koadroa inguratzearan loditzen da. Izan ere, Leticia Plisetskaia bezain «arin, ametsezko eta dotore» ibili (edo bizi) nahi lukeen arren, bere pauso «poliodunek» ez dute zisnearen igeri egiteko moduaren edo hegaldiaren antzik, ezta hurrik eman ere (56.-57. or.). Litekeena da Leticia ibilerak taula gaineko ballet dantza ikuskizun akastun eta zapuztutzat irudikatzea bere «klase ertaintasunaz» (10. or.) aritzeko metafora izatea. Idazleak berak (Ferreira, 2023) elkarrizketa batean planteatu modura, baina, existitu al da egundo klase ertaina? Ez ote da langile klasearen zati desklasatu eta atomizatua, eta ipuinak aurpegiratzen duen eran, pertsonen duintasun eta moralitasunerako tarterik ia batere uzten ez duena? Lurren eta Leticiaen kontraesanak, ipuinean lupaz arakatzen direnak, beren klasetik nahiz zuri, emakume eta hetero izatetik datoz, horrek guztiak dakartzan edo barne hartzen dituen pribilegio eta zapalkuntzak direla medio (Apaolaza apud Ferreira, 2023)⁶. Finean,

araua betetzea zailagoa da zenbat eta bazterrerago egon. Lur ez da oso bazterreko pertsona bat, baina emakumea da, euskalduna, existitzen ez den klase ertain horretan sinistu duena... Batetik, enkajatzeko zailtasuna dago. Eta, bestetik, sinisten dituen diskurtsoak daude. [...] adibidez, feminista sentitzen dela, baina zer zailtasun daude feminismoak lekurik ez duen espazioetan funtzionatu behar baduzu, eta bakarrik, ez duzunean kolektibo bat atzean? Zer indar behar duzu, nork du indar hori? Lurrek ez dauka, eta hori da kontua, nola kudeatzen den hori (Apaolaza apud Sarasola, 2022).

Digeritzen zailak diren muturreko egoerek eskatu ohi duten ironiaz, Lurrek, Leticia kontagai duen lapurretaren egunean, urrutitik ikusita ez zien tankerarik hartu eszena desorekatu hura osatzen zuten Leticia mugimenduei, bere ustezko mugimendu neurritsu eta lirainetatik hain apartekoei: «ezinezkoa zitzaidan bereiztea *ska* dantzatzen ari zen edo zerbait ostikoka» (66. or.). Leticia, bere onetik aterata, arropa ostu berri zion lapurretako bati, –bera baino gazteagoa zen emakumeari–, bultza egin eta gero, inolako gupidarik gabe ari zitzaion ostikoka etxeko portalean. Hura mozteko ezer ere egiteko gauza ez zen, edo are, hartara animatzen zuen jendez inguratuta, gainera. Lurrek ezin irents ditzakeen Leticiaen uste eta iruzkin arrazista bezain klasistak (59.-60. or.), lantokian eta metroan agurra saihestera daramatenek, sekula baino goriago eta meta-tuago zetozkion egoera hura hauspotzen zuten ikusleen artetik (62.-64., 68. or.). Lurrek dio: «emakumea ez zen mugitzen baina arnasa hartzen zuen. [...] besoan jarri nion eskua, “ondo zaude?”, baina begiratu ere ez zidan egin. [...] [Leticia] [I]urrera bota eta nik neuk ostikatzeko gogoia izan nuen» (67. or.).

Hala ere, ipuinaren amaieran (69.-70. or.), Leticia etxera igotzen lagundu eta gero, Lurrek portaleko zoruan gelditu ziren arropak biltzen harrapatutako neskatilari 20 euroko billetea ematean –bide batez esanda, keinu horrek irakurlea atzera darama «20 euro» eta «Ekipo bat» ipuinetara–, agerian geratzen da testuinguru horretan nor den azpiratua eta nor azpiratzailea, nabarmentzen delako Lurrek bere kontzientzia

6 Itzulpenak nireak dira.

garbitzeko egiten duen keinu horren ahulezia (69.-70. or.). Apaolazak (Arrese, 2021) dio: «nik bizi ditudan pribilegioen biktimez ez mozorrotzea da idazle moduan dudan muga argia. [...] [H]orrek esan nahi du, agian, denbora guztian nire buruaz mozorrotu naizela». Horrekin batera, idazleak desikasteko premia aldarrikatzen eta aplikatzen du BNn: «batzuetan baduzu ideia edo iritzi bat, zu ez zaudena ados ere, baina zeurea da, zeuri bururatu zaizu. Bada, mozorrotuko naiz horretaz, eta hori eramango dut mugara, ze literaturak, fikzioak uzten dit hori egiten» (Apaolaza apud Sarasola, 2022).

Leticiairen uste barneratu arrazistek (manikeismo hutsez, errudun, gaizkile eta basatitzat kondenatutako lapurraren jatorria alde aurretik erabakitzea daramate- nek –errumaniarra eta ijitoa–) oihartzun egiten dute portalean bildu direnengan. Lur da Leticiairen diskurtso arrazista desaktibatzen ahalegintzen den bakarra, hark entzungorrena egin arren: «nola zenekiten denek nongoa zen?» (65. or.). Hala, «Manoletinak»-ek muturraren aurrean jartzen die irakurleei gizarte kapitalisten arrazismo estrukturala: Leticia lagun arrazializatu oro deshumanizatzen duen eta oinarriko giza eskubideak urratzen dituen astakeriak bota arren (63.-64. or.), ez dira harrigarriak gertatzen, behin eta berriz entzunak direlako. Hau da, atzera askatzen zailak direlako zainak historia kolonialetan eta genozidioetan dituzten gezur sareak (Irujo, 2017, 9. or.).

Ipuinak irakurleari seinalatzen dion egiturazko klasismoaren eta arrazakeriaren adierazpen gordinenetakoa Leticiairen bizilagun batek atean itsatsitako kartela da: «Portaleko presidenteak ohar bat jarri zuen sarreran duela ez asko, joder; ixteko atea, nahi gabekorik ez aurkitzeko –*presencias indeseables* esan du [Leticia] [...]; baina pentsatu nahi dut, berez-berez *indeseadas* esan nahi izan duela» (60. or.). Aipu hori, Collinsek (2019, 34. or.) esandakoak ahotan hartuz, ekfrasiaren kontzeptuaren argitan azter daiteke; ekfrasiak garden bihurtzen dutelako begirada kultural nagusiaren azpian ikusgarria dena eta ez dena, eta begirada horrek nola bilakatzen duen ikusezin gizateriaren zati handiena. Jon Martinek (2023, 101. or.) dio oharkabeen pasa litezkeen eguneroko bizitzako indarkeria egoerak direla ipuinotan ikusarazten direnak, irakurleen gogo astintzen dutenak. Lurrek, BNko «20 euro» ipuinean aitortzen duen eran, bazuen Madrilenguruko «irudi atsegin bat» sortzeko aukera, «[bere] klasearen neurrira; nola zen, bai, ertain, estetikoki behintzat bai» (9. or.). Kontagarria ez dena apartatu zezakeen, oroitzapenak hartara egokitu eta moztu (20. or.). Kontrara, testu kanonikoetan isildu, enkoadraketatik kanpo utzi edo koadrotik borratu ohi dena da «Manoletinak»-en enfokatzen dena. Ondorioz, ipuin horretan ez dago «klase ertaintasuna salbatuko» duenik eta Lurrek ezin izango du «bere haserre duina ahoskatu, dena [bere] gainetik pasatzen» delako (18. or.).

Hari narratiboari atzera helduz, etxera sartu zaizkion «*presencias indeseables*» haiek dira Leticiairen eguneroko bizitza edo errutina hankaz gora jarri dutenak: lanetik bueltan lo kuluxka egin, garbiketara lanak burutu, dutxatu eta, batik bat, koadro bat zintzilikatzeko asmoa zuen (57. or.). Koadroarena behin eta berriz errepikatzen du Leticia (66. or.), baita lapurra oineko hezurak puskatu arte ostikatu, poliziek hura atxilotu eta Lurrek etxera lagundu ondoren ere: «Goazen medikutara, min handia eduki behar duzu». [Leticia ezetz.] Koadro bat jarri behar zuela esan zidan» (69. or.). Berez ez

dirudi margolana denik, marko batean jarritako argazkia baizik, beste pasarte batean poster ere deitzen dionez gero. Hain justu ere, Leticiak miresten duen Maia Plisetskaia ballet dantzaria beltzargarena egiten azaltzen da koadroan (ikus 1. irudia), Plisetskaia bere une distiratsuenetakoan; «zisne» ezizenez ere ezaguna zen dantzaria.

1. irudia. Maia Plisetskaia ballet ikuskizun batean beltzargarena egiten. Arkatzez eta ikatz ziriz egindako marrazkia (Egilea: Leire Iruretagoiena Goikoetxea).

Leticiaren eta balletaren artean jositako loturei eta lehen aipatutako «ertaintasunaren» metaforaren hipotesiari tiraka, Leticiak Plisetskaia miretsiaren koadroa eskegi nahi duen egun berean bere etxera lapurtzera sartu izana, ez ote da ballet emanaldiaren erdian, orkestra Ravelen boleroa joaz eta Plisetskaia zisneen pare dantzan, «tiroa botatzearen» pareko? (Gopegui apud Rodríguez, 2011). Ipuinaren azpian bultzaka dabilela dirudien asmo etikoaren eta politikoaren sintesi edo ikurtzat har daitezke Plisetskaiaren koadroaren ekfrasiak: ikuskizuna eten dute taulara igo direnek, koadro barrura sartu zaizkion lapurrek. Leticiaren erreakzioa ez da nolana hikoia: poliziari deitzen dio bera baino gazteagoa den lapurra kartzelan⁷ sar dezaten, eta «kapitalak bere indarkeriekin behar dituen tokian» egoten direnak (Etxarte, 2023) ailegatu bitartean, «[n]ik atxiki behar dut gaizkilea? [h]eroi[a] izan behar du[t]?» dioen Leticia, bere

⁷ Kartzelaz, genero-bereizkeriaz, erresistentzia-praktikez eta emakume presoen agentziaz hausnartzeko, irakurri Ruiz Torrado (2016).

manoletinekin, ostikadaka botatzen saiatzen da emakumea koadrotik, taularen ertzetik. Aldiz, Lurren erreakzioan ahuldadea da gailentzen dena, antolatzeke premia iradokitzen duena (Apaolaza apud Sarasola, 2022).

Lurrek ez du inon, bere bizitzaren arlo bakar batean ere, bere burua errepresentatuta ikusten, eta Andrea Genovarten *Consumir preferentemente* (2023) eleberriko protagonista den Albari gertatzen zaion antzera, «intenta pisar tierra firme en una ciudad que hace aguas» (kontrazala). Aldiz, Leticiak, ustez badu estatus bat, nahiz eta zeharo asetu ez (57., 64.-65. or.). Balizko estatus eta ongizate horren zutabeak, baina, bistan da buztinezkoak direla: beteranoen taldekoa izanagatik, Lurren antzeko lan baldintza prekarioak ditu, alokairuan bizi da ezin dezakeelako etxe propioa erosi, eta bikotekidetzat duen gizonak, berriro ere sinbolo modura funtzionatzen duen Plisetskaiaren posterrari (ekfrasia) esker adierazi bezala, nerabe kaltegabe, inozo eta irizpide artistikorik gabekotzat tratatzen du: «[...] erosi berri zuen koadroa jarri [nahi zuen Leticiak]: ea hori ere gustu oso txarrekoa, funsgabeki nabarmena eta nerabea iruditzen zitzaion. Beste zerbait bururatuko zitzaion, okerragoa, eta irribarre egingo zion neskatila bati bezala» (66. or.).

Femeninotzat irakurritako iruditeria infantilizatzeak edo gutxiesteak hari dagozkion dimentsio artistiko, filosofiko, politiko, autonomo, legitimo eta unibertsalak ukatzea esan nahi du (Dolores, 2022). Tradizionalki femeninotzat hartutako interes, zaletasun edo, are, kontsumo ohituren gaineko kritika askori darie, hain zuzen ere, paternalismo kutsua eta emakumeekiko gutxiespen orokortua. Genero markatzaile eta kodetzaile gehientsuenak, (liburu bereko «Auto beltza» eta «Prozesionariak» ipuinetan pisua duten kolore «arrosa» edo gona eta manoletinak janztea, kasu), historikoki aldakorrak eta kontingenteak direla agerikoa izanagatik, arrosa kolorea eta kidekoak berehala fribolotzat irakurri ohi dira emakumeekin erlazionatzen direlako. Hortik erridikulutzat jotako feminitatea aldarrikatzeko desira, are premia, piztu izana, betiere erresistentzia zeinu gisa (Román, 2024).

Horrek ez du esan nahi, ordea, emakumei zuzendutako produktu orenen gaineko kritiken gibelean misoginia zantzuren bat dagoenik eta produktu horiek kritikagarriak ez direnik. Aitzitik, «hiperfeminitatea» atzera bereganatzeak, kasu batzuetan, praktika eta inposizio patriarkalak subertsibo eta feministatzat mozorrotu ditzake, puskatu nahi diren genero arauak errepikatuz (Román, 2024): «[Leticiak] [b]ulegoko eraikinetik irteten den bakoitzean pentsatzen du emakume independenteei buruzko erreportaje baterako irudiak grabatzen ari zaizkiola [...] Kontu handiz ibiltzen da zati horretan aire egokituak [...] lehortutako muki[ak] sudurretik kentzen ez hasteko [...]» (56.-57. or.). Esan gabe doa, goiko lerroetan nabari den eran, idazleak irakurleei, pentsarazteaz aparte, barre eginarazteko duen aparteko ahalmena.

Estetika oro –kasu honetan, «ertaintasunarena» (9. or.)– inskribatu ohi da esanahi marko jakin batean, kulturalki partekatutako esanahi eta asoziazio sare baten inguruan, alegia. Zentzu horretan, delikatutzat ulertzen dena balioestea edo ederrestea ez da kezkarria; emakumeen balizko inozentzia, izaera delikatua eta kidekoak emakumeen berezko ezaugarritzat jo eta ospatzeak, ordea, genero menderatzailearen

iruditeria erreproduzitu eta balekotzat hartzea dakar, hau da, atzera genero esentzialismoan erortzea eta historikoki gehitutako tasunak emakumeen berezko ezagarriztat hartzea (Román, 2024). Tranpa hori ipuin osoan zehar seinatzen, erreprezentatzen, dela esan daiteke. Hasteko, Leticia sozialki eta kulturalki sexualizatua izateko desira erakusten duela esan liteke: «Gaur ere denek esan diote zer guapa dagoen [...] amen aurretik pasatzeak plazer berezia sortzen dio guapa dagoenetan [...]» (56. or.)⁸. Desira hori Lurrengan ere islatzen da, besteak beste bere burua urrunago ikusten du mendebaldeko gizon zuri burgesaren neurrira eraikitako edertasun kanoetik; esaterako, –«[h]ori pertsona txikiak egiten dutenean baino ez da konposizio bildu eta orekatua sortzen»– dionean, edo «[i]majinatu dut, [etxe barruan ere] maitagarriki axolagabe jantzita, ballet entsegu batetik irten balitz bezala [...]» ebakitzean. Alde horretatik ere, kolektiboa eta indibiduala denaren arteko dialektikari eusten dio (Dolores, 2020), beraz, idazleak.

Horrez gain, itxura batera, Leticia fetitxe bihurtutako tolesgabetasun femeninoa aho biko arma gisa darabil: badirudi eskarmenturik eza, amultsutasuna eta esanekotasuna antzesten dituela, sakonean, egoera kontrolatzeko. Leticia ederki asko dakizki nondik nora doazen berea bezalako harreman hetero eta normatiboen egiturazko genero espektatibak (Román, 2024). Alokairuan bizi den Leticia ez bezala, berak baino hiru aldiz gehiago irabazten duen gizonezko bikotekideak etxe propioa dauka, eta Leticia «diskurtso feminista bat eratu du horren inguruan, baina berez, [egundo jasoko ez duen] gonbidapena[ren] zain dago», bai elkarrekin bizitzeko, bai haurrak edukitzeko (66. or.). Badirudi diruduna den bikotekidearekin daukan harremana estatus markatzaile modura mantendu nahi izateaz aparte, Leticia maitatua izan nahi lukeela: haren onspena edo oniritzia jaso, alegia. Nahiz hura, aztertutako aipua (gogoratu Plisetskaiaren posterraren ekfrasia) salatu modura, hauskorra izan, bere maskulinitatea (kasu honetan, bereziki gaitasun intelektuala, literatura artistikoa eta sensibilitatea) ustez kolokan sumatu orduko aztoratu eta oldartzen dena. Litekeena da horretaz guztiaz jabetzen den Leticia ezagutza hori bere mesederako baliatzen saiatzea; baina, azken buruan, infantilizazioa eta paternalismoa tarteko, etengabe balio-gabetzen duen gizon batekin jarraitzen du bikote harremanean (Román, 2024). Esan nahi da, bizitzaren gainerako arloetan bezala, egoeraren gaineko Leticia-aren ustezko kontrola, irudipena edo lilura baino ez dela. Hori dela eta, behin eta berriz amiltzen da egituraren tranpetan, edo narratzailearen hitzetan, «ballet dantzariak ere izaten dute mina, eta agertokiaren atzealdean [...] ito arren, [...] ezin diote taulan arinak, ametsezkoak eta dotoreak izateari utzi [...]» (56. or.).

Modu horretara, ipuinak bistara ekartzen du zernahi jarduera edo interes feminizatu gutxieteko inertzia misoginoa dela, baina horrek ez duela esan nahi horietako asko zapaltzaileak eta kontsumismoarekiko banaezinak ez direnik: «[Leticia] [m]alkoak lehortu eta bere arropa erakutsi zien agenteei, prezio batzuk esaten zituen, “ganga bat”, “monada bat”... eta oinetakoak, “ez dute ostikorik emateko balio, kar, kar, kar... baina

⁸ Amatasunek euskal literaturan betetzen duten lekuaz hausnartzeko, irakurri Aitana Albuaren (2023) «Ama idazleak *Aitaren etxea* (2019) eta *Amek ez dute* (2018) eleberrietan» artikulua.

politik dira, baietz?» (68. or.). Ordea, ipuinak erpin asko kontuan hartzen dituenenez gero, industria kultural eta kosmetikoak fabrikatzen dituen obsesio eta gorputz dismorfen jakitun izanik ere, presio estetikoak erasaten edo gaina hartzen die pertsonaiei, batzuetan, obsesio fabrikatuak norberaren buruaren zaintzatat nahasteraino. Gazte eta argal izateko inperatibo sozial horiek, zeharka bada ere, Lurren eta Leticiaeren janzkeran (56. or.) ez ezik, elikadura ohituretan duten eragina ere islatzen dela esan daiteke: batak (Leticia) besteak (Lurrek) baino osasuntsuago jaten duela iradokitzean (kafearen ordeztasunak, bere onetik ateratakoan bakarrik erretzea, etab.), kasurako, edo barazkiak jateko moduari buruz aritzean (brokolia bexamelarekin, etab.) (61., 63., 56. or. eta abar). Zentzu horretan, ipuinean garden bihurtzen da (balizko goi eta behe kulturen zein arte txiki eta nagusien arteko mugak lausotzean nola) epikoa eta erridikulua denaren arteko aldea ere hartzaileek, publikoak, zehazten dutela. Adibidez, haurdunaldiaz edo hilekoaz hitz egitea, duela gutxira arte, gai ez-literario, funsgabe eta ez-unibertsaltzat jotzen zen (Apaolaza apud Fernández, 2022). Idazleak berak (Arrese, 2021) esandakoak ahotan hartuz, «kontakizun hauetako ahotsa [...] liburu osoan dabi[l] borroka honetan: erridikulua litzatekeen momentu epikoaren eta guztizko asimilazioaren artean balantzan».

5. ONDORIOAK

Honenbestez, «Manoletinak»-en irakurketa proposamen honetan, agerian geratu da, hasteko, ipuin bakarrean kabitu litekeen sakontasunaren neurria, hondorik gabekoa, *vicino* eta *lontano* lituzkeena. Hau da, koadroaren aipamenek (ekfrasiek), irakurtzean, zeozer iradoki edo ulertarazten dute zeharo adierazi gabe, eta benetako koadro batzuen antzera, *lontanoa* (sakontasunaren perspektiba) dutela dirudi: esanahi geruza gehiago dituzten inpresioa eragiten dute, irakurlearen irakurketa prozesuan burrunba eginez (Atxaga, 2020). Hain justu, ekfrasiek, miniaturaren (ipuina) barruko miniaturak (koadroa) balira bezala, testuaren «balio semantikoa» areagotzen, zabaltzen, bide dute (Urzaa, 2015, 13. or.).

Ekfrasi gaia den Plisetskaiaren posterra, itxura batera, argazki bat, paper zati bat, besterik ez dena, erliebea balu bezala hazten da, gorputza hartzen du, harik eta maila hipodiegetikoko agertokia (Plisetskaiak zisnearena egiten duena) eta maila intradiegetikoko kaleak (Leticia manoletekin zapaltzen dituenak) nahasten diren arte: oinez dabilela, Leticia «esfortzu handia egin behar izaten du haurra zela ikasitako Ravelen boletoko ballet pausoak ez egiteko (gurasoek ezagutuko lituzkete, Plisetskaiarenak izan nahi eta poliodunak ziruditen pausoak, “zoragarri aritu zara, [P.] zenirudien”: Plisetskaia esaten ikasi zuten, alferrik)» (57. or.). Kolpetik tiro batek eteten du, baina, ballet ikuskizuna (Gopegui apud Rodriguez, 2011) eta «ke arroxak» barreiatzen da (45. or.). Kearen azpitik pixkanaka hasten dira bereizten, Leticia eta Lurrek antzetzten duten ertaintasunari tiro egin dioten lapurrak, portaleko oharra zulatu duen bala, Leticia hutsetarazten duen bikotea, Leticia bera, eta bere manolete oihala zeharkatu duen odola: «oinetara begiratu zuen, nik ere begiratu nizkion oinak, odol guneak ikusten ziren, manoletearen barrualdetik kanpora jaiotako lore gorriak ziruditen». Lore gorriak eta Lurrek lapurrari emandako 20 euroko billetea (duintasunez erreazionatu

ezinaren edo indibiduoaren ahuldadearen fotokopia), antolatzeke premia eta desiraren lore gorriak; hori guztia eta antzeman gabeko beste hainbat forma ikusaraz ditzake koadroaren ertzetatik ateratzen den keak⁹.

Ipuinaren hasieran Lurrek aipatzen duen eran, manoletinak ez dira aproposak oholztatik kanpora ibiltzeko (53. or.), eta irakurketan aurrera egin ahala haziz doan manoletinak erantzeko gogoia, are beharra, liburuaren bestaldean dauden irakurleen oinetaraino heltzen dela esan daiteke. Abiapuntua den Leticiaren hezurtxo hautsien minbera eta, hedaduraz, Lurren artegatasuna eta ondoeza, irakurraldiaren amaieran, ez dira inola ere arintzen. Aitzitik, aurrekariekin bat etorriz, Uxue Apaolazaren literaturak mugitu eta zerbait egitera bultzatzen ditu irakurleak. Zintzilikatu ote duenentz argi geratzen ez den posterrak, agian, libre utzitako horma zatia besterik ez den hutsuneak, hartzen du hitza; ikusgarri eta entzungarri bilakatzen da hitzetara ekarritako irudia, balleteko dantza ikuskizuna eta tiro jasaren harrabotsa ezkontzen dituen ipuinean. Hortaz, ez ote dira Maia Plisetskaiaren koadroaren ekfrasiak hondamendiaren naturalizazioa desarmatzeko idazlearen asmo estetiko eta politikoaren sintesi edo ikur¹⁰ Ez ote da ekfrasiari esker aditutako zisnearen hotsa, hil aurreko unearekin lotu ohi dena, naturalizazio hura ahalbidetzen duen egitura eraits litekeen metafora? Hitz batez, «ez da egia dena kontatuta dagoela [...]. Kontatzeke dago dena» (Sarrionandia, 2013, 9. or.).

6. ERREFERENTZIAK

- Apaolaza, U. (2021). *Biburguneko nasa*. Susa. <https://www.susa-literatura.eus/liburuak/narr139>
- Arrese, G. (2021, azaroak 6). Hamarkada batez Madrilén. *Berria*. https://www.berria.eus/kultura/hamarkada-batez-madrilen_1303828_102.html
- Artigas, I. (2013). *Galería de palabras. La variedad de la ecfrasis*. Iberoamericana.
- Atxaga, B. (2020, azaroak 26). *Pange lingua, voglio una pizza. La conversa entre Bernardo Atxaga i Izaskun Arretxe* [Bideoa]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=DRrxo9ix6fo>
- Brosch, R. (2018). Ekphrasis in the digital age: Responses to the image. *Poetics Today*, 39(2), 225.-243. or. <https://doi.org/10.1215/03335372-4324420>
- Chaviano, D. (2015, maiatzak 2). Maya Plisetskaya: Ha muerto el cisne. *Blog de Daína Chaviano*. <https://blog.dainachaviano.com/2015/05/02/maya-plisetskaya-ha-muerto-el-cisne-2/>
- Clive, B. (1977a). The Ballet: Plisetskaya's 'Bolero'. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1977/03/28/archives/the-ballet-plisetskayas-bolero.html>
- Clive, B. (1977b). The particular genius of Maya Plisetskaya. <https://www.nytimes.com/1977/04/03/archives/article-4-no-title-the-particular-genius-of-maya-plisetskaya-dance.html?searchResultPosition=2>

⁹ Lizentzia poetikoa (Proust, 2018, 71. or.).

¹⁰ Lizentzia poetikoa (Genovart, 2023, 96. or.).

- Collins, S. (2019). *Currently and emotion: activism and affect in contemporary poetry translation* [Doktore-tesia, Queen's University Belfast]. <https://pure.qub.ac.uk/en/studentTheses/currently-and-emotion>
- Cruz, R. (2021). Ecfrasis. In S. González, R. Cruz & M. García (arg.). *Vocabulario crítico para los estudios intermediales*. Universidad Nacional Autónoma de México.
- Currás, P. (2022). “Objects can be unintentionally beautiful”: Feminist ekphrasis and object-orientation in the poetry of Mary Jo Bang and Bernadette Mayer. *ATLANTIS. Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies*, 44(1), 92-112. <https://doi.org/10.28914/Atlantis-2022-44.1.06>
- Dolores, J. (2020). *Massa diva per un moviment assambleari*. <https://teatrounam.com.mx/teatro/fitu30/juana-dolores-massa-diva-per-a-un-moviment-assembleari/>
- Dolores, J. (2022). *Hit me if I'm pretty*. <https://temporada-alta.com/es/shows/hit-me-if-im-pretty/>
- Egaña, I. (2019). Heridas que hablan: sujeto, género y trauma en la narrativa vasca. *Journal of Catalan Studies*, 21(1), 54-71. <https://revista.anglo-catalan.org/ojs/index.php/jocs/article/view/30/30>
- Elsner, J. (2010). Art History as ekphrasis. *Art History*, 33(1), 10-27. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2009.00720.x>
- Etxarte, H. (2023, urtarrilak 14). Polizia hemen hasten da. *Berria*. https://www.berria.eus/iritzia/larrepetit/polizia-hemen-hasten-da_1328686_102.html
- Euskaltzaindia. (2016). Gramatika. In *Euskaltzaindiaren hiztegia*. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?&option=com_hiztegiabilatu&task=bilaketa&Itemid=1693&lang=eu&nondik=0&zenbat=100&entryId=20679
- Euskaltzaindia. (2016). Etika. In *Euskaltzaindiaren hiztegia*. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?&option=com_hiztegiabilatu&task=bilaketa&Itemid=1693&lang=eu&nondik=0&zenbat=100&entryId=16638
- Fernandez, N. (2020). *Euskal ipuingintza garaikidea genero-politikaren argitan: maskulinitate eta feminitate ereduak aztergai* [Master Amaierako Lana, UPV/EHU]. <https://www.ehu.eus/documents/2007376/24096326/Euskal-ipuingintza-garaikidea-genero-politikaren-argitan.pdf/64a44224-81a5-f3e6-2512-d10f998aa3ae?t=1615541757997>
- Fernandez, N. (2021). Feminist agenda(k) Eider Rodriguezen *Katu jendea* eta *Bihotz handiegia* ipuin liburuetan. *Egan: Literatura Aldizkaria*, 74(1-2), 49-82. <https://www.rsbap.org/ojs/index.php/egan/article/view/4601>
- Fernández, N. (2022, abenduak 5). *Uxue Apaolaza y Fermin Etxegoien. Ventana a la literatura vasca* [Bideoa]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=x_Lx0O7FkQs
- Fernandez, N. (2024). *Ipuinek mila kontu. Ignacio Aldecoa* [Bideoa]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=-dJFaOtRf4s>
- Ferreira, M. (2023, apirilak 7). Uxue Apaolaza: “Vestimos de Zara para parecer ricos y seguimos siendo clase obrera”. *El Diario*. https://www.eldiario.es/euskadi/uxue-apaolaza-vestimos-zara-ricos-seguimos-clase-obrera_128_10093251.html
- Genovart, A. (2023). *Consumir preferentemente* [itzul. R. Martín]. Anagrama. (Jatorrizko obra 2023an argitaratua).

- González, S., Cruz, R. & García, M. (2021). *Vocabulario crítico para los estudios intermediales. Hacia el estudio de las literaturas extendidas*. Universidad Nacional Autónoma de México. https://ru.atheneadigital.filos.unam.mx/jspui/bitstream/FFYL_UNAM/5830/1/Vocabulario%20cri%CC%81tico%20para%20los%20estudios%20intermediales.pdf
- Irujo, X. (2017). *La verdad alternativa. 30 mentiras sobre el bombardeo de Gernika*. Txertoa.
- Iser, W. (1987). *El acto de leer*. Taurus. <https://archive.org/details/ilide.info-iser-wolfgang-el-acto-de-leer-teoria-del-efecto-estetico>
- Iser, W. (1972). The reading process: A phenomenological approach. *New Literary History*, 3(2), 279-299.
- Johnston, A.J., Knapp, E. & Rouse, M. (2015). *Ekphrasis in Medieval Literature and Culture*. The Ohio State University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv6zdcxv>
- Kortazar, J. (2009a). Arteen arteko elkarrizketa. In Askoren Artean. *Juan Mari Lekuonari omenaldia* (295.-312. or.). Euskaltzaindia.
- Kortazar, J. (2009b). Jokin Zaitegiren poesia. *ASJU*, 43(1-2), 539-552. <https://doi.org/10.1387/asju.1732>
- Majuelo, I. (2021, azaroak 21). Hurrengo bihurtunean zer topatuko. *Berria*. <https://kritikak.armiarma.eus/?p=8443>
- Manterola, I. (2017). *Maite ditut maite. Transmisioa XX. mendeko Euskal Herriko artean*. Edo! https://armiarma.eus/edo/liburua-maite_ditut_maite
- Martin, J. (2023). Género, raza y clase en la novela “Estación en curva” de Uxue Apaolaza. *Femeris*, 8(3), 97-112. <https://doi.org/10.20318/femeris.2023.8150>
- Mitchell, W.J.T. (2005). There are no visual media. *Journal of Visual Culture*, 4(2), 257-266. <https://doi.org/10.1177/1470412905054673>
- Panagiotidou, M.-E. (2022). *The poetics of ekphrasis. A stylistic approach*. Palgrave Macmillan. <https://link-springer-com.ehu.idm.oclc.org/book/10.1007/978-3-031-11313-0>
- Proust, M. (2018). *En busca del tiempo perdido 1. Por el camino de Swann* [itzul. P. Salinas]. Alianza. (Jatorrizko obra 1913tik 1927ra, zazpi liburukitan, argitaratua)
- Rodriguez, E. (2011). Hitzaurrea. In B. Gopegui (egilea), *Tiroa kontzertuaren erdian. Eleberrietan politikaz aritzeari buruz*. Txalaparta.
- Román, A. (2024). *Tiktok, escapismo y ¿la caída del feminismo?* [Bideoa]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=rMd41rJlceY>
- Ruiz Torraldo, M. (2016). *Kartzela genero-erakunde bezala: genero-bereizkeriak, erresistentzia-praktikak eta agentzia Euskal Herrian espetxeratutako emakumeen artean* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/15042/Discursos%20y%20pr%C3%A1cticas%20queer_Maria%20Ruiz%20Torrado.pdf;sequence=1
- Saallbach, M. (1994). La literatura en versión cinematográfica: posibilidades y límites de la transposición. In F. Eguíluz, R. Merino, V. Olsen, E. Pajares & J.M. Santamaría (koor.), *Transvases culturales: literatura, cine, traducción* (417.-424. or.). UPV/EHU. <http://hdl.handle.net/10810/10059>

- Sarasola, A. (2022, otsailak 19). «Anekdotak batean ia beti daude arnasa sakonagoko zerbait egiteko zuntzak». *Berria*. https://www.berria.eus/kultura/anekdota-batean-ia-beti-daude-arnasa-sakonagoko-zerbait-egiteko-zuntzak_1309202_102.html
- Sarrionandia, J. (2013). *Hnuy illa Nyha Majah Yahoo*. Elkar.
- Urzaa, G. (2015). *Ekfrasiaren eta abangoardiaren eragina Isturitzetik Tolosan barru poema-liburuan* [Gradu Amaierako Lana, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/21245>
- Utrera, M. (2024, martxoak 13). Euskal ipuingintzaren ertzak azertu dituzte adituek Gasteizen. *Berria*. https://www.berria.eus/kultura/euskal-ipuingintza-izandute-hizpide-aldekoa-jaialdiaren-lehen-egunean_2122226_102.html
- Zeitlin, F. (2013). Figure: Ekphrasis. *Greece and Rome*, 60(1), 17-31. <https://doi.org/10.1017/S0017383512000241>

Aspectos de la formación del *Vocabulario Pomier* y su relación con el *Diccionario Trilingüe*: hápax, supuestas voces septentrionales y segundas documentaciones

---

Pomier Hiztegiaren eraketaren eta *Hiztegi Hirukoitzarekiko* haren erlazioaren alderdiak. Hapaxak eta ustezko Iparraldeko iturri eta bigarren agerraldiak

---

On the formation of *Pomier Vocabulary* and its relation to Larramendi's *Trilingual Dictionary*. Hapax, supposed northern words and second testimonies

Joseba A. Lakarra
Universidad del País Vasco, UPV/EHU
joseba.lakarra@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0003-2014-2025>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.5>

Este trabajo forma parte del Proyecto «Monumenta Linguae Vasconum 6: avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca» (MINECO, PID2020-118445GB-I00) y de las labores del Grupo «Hizkuntzalaritza Diakronikoa, Tipologia eta Euskararen Historia / Diachronic Linguistics, Typology and the History of Basque (DLTB)» (Eusko Jaurlaritza, IT1534-2).

Agradecemos a R. Gómez, J. Zulaika y B. Urgell sus importantes comentarios y observaciones; ello no supone que compartan todas nuestras opiniones y afirmaciones. De igual manera, nos han resultado muy útiles las correcciones y sugerencias efectuadas por D. Krajewska y E. Zuloaga y dos revisores anónimos, especialmente por RI; todos ellos han contribuido a mejorar sustancialmente el texto, pero solo el autor es responsable de los errores y desaciertos que, sin duda, aún contiene la versión final.

Recepción del original: 12/09/2024. Aceptación provisional: 25/11/2024. Aceptación definitiva: 29/11/2024.

RESUMEN

Analizando hápax, potenciales fuentes septentrionales y segundos testimonios del *Vocabulario Pomier* (VP), concluimos que en la mayoría el VP es deudor del DT y debe datarse tras 1745 y no entre 1729-1745. Además de adoptar términos del DT de la tradición septentrional y meridional y creaciones de Larramendi, el VP añade préstamos más recientes y nuevos derivados a partir de sufijos y bases del DT. Por otra parte, rechaza algunas creaciones del DT y voces y variantes recogidas de otros dialectos, sustituyéndolas por otras de su habla o de la Provincia. Se trata de un proyecto inacabado de vocabulario guipuzcoano que busca corregir y completar el DT, concebido para el conjunto de la lengua.

Palabras clave: *Vocabulario Pomier*; *Diccionario Trilingüe*; hápax; fuentes septentrionales; postlarramendiano.

LABURPENA

Pomier Hiztegiaren (PH) hapaxak, Iparraldeko lehen lekukotasunak eta ustezko 2. agerraldiak ikertuz, gehienetan *Hiztegi Hirukoitzaren* (HH) zordun dela eta ez 1729-1745 bitartean, baina 1745 ondoren kokatu behar dela uste dugu. HHk Ipar eta Hegoko tradizioetarik hartutako hitzez eta Larramendik asmatuez landa, PHk mailegu berriagoak eta HHko atzizki edo oinarrietarik sortu hitz berriak biltzen ditu. Orobat, HHren zenbait eraketa nahiz gainerako dialektoetako hitz eta aldaerak baztertzen ditu, horien ordezkari bere hizkerakoez edo Gipuzkoako enparauetakoez ordezkatuaz. Labur, gipuzkoar hiztegi-egitasmo bukatugabea dugu, Euskal Herri osorako aurreikusia zen HH zuzentzera eta osatzera zetorrena.

Gako hitzak: *Pomier Hiztegia*; *Hiztegi Hirukoitza*; hapaxak; Iparraldeko iturriak; Larramendi ondokoa.

ABSTRACT

Analyzing hapaxes, potential Northern sources and second testimonies of the *Pomier Vocabulary* (PV), we conclude that VP is indebted to the *Trilingual Dictionary* (TD), and it must be dated after 1745 and not between 1729-1745. In addition to adopting TD terms collected from the northern and southern tradition and Larramendi's creations, VP adds more recent loanwords and new derived words with suffixes and bases from TD. Furthermore, it rejects some creations of TD and variants collected from other dialects, replacing them with variants from its own speech or from Gipuzkoa. This is an unfinished Guipuzcoan vocabulary that seeks to correct and complete TD, conceived for the entire language.

Keywords: *Pomier Vocabulary*; *Trilingual Dictionary*; hapax; Northern texts; post-Larramendi.

1. INTRODUCCIÓN. 2. *JATORRI*, LARRAMENDI Y POMIER. 3. HÁPAX LEGÓMENA DEL *VP*. 4. ¿CÓMO TRABAJA EL *VP*? LOS HÁPAX. 5. PARALELOS/FUENTES SEPTENTRIONALES DEL *VP*. 6. ¿CÓMO TRABAJA EL *VP*? LAS SUPUESTAS VOCES SEPTENTRIONALES. 7. CONCLUSIONES GENERALES. 8. REFERENCIAS. 9. APÉNDICE 1: SOBRE *-KOR*, *-ERA* Y *-KIRO*. 10. APÉNDICE 2: SOBRE LAS SEGUNDAS APARICIONES DE VOCES DEL *VP*. 10.1. Larramendi (1745). 10.2. De 1745 a ~1810. 10.3. Posteriores a ~1810. 10.4. Conclusiones del apéndice sobre las segundas apariciones de voces del *VP*. 11. APOSTILLA A RI.

1. INTRODUCCIÓN¹

El *Vocabulario Pomier* (*VP*) constituye, sin duda, uno de los testimonios vascos más relevantes descubiertos y publicados con posterioridad al manuscrito de Lazarraga (v. Bilbao et al., 2020; Lakarra, 2004). Se presenta como un vocabulario de mediana extensión (94 hh in 8°, 3443 entradas), anónimo, sin fecha ni origen explicitados, inacabado no solo por carecer de prólogo u otra indicación respecto a los pormenores señalados o a los objetivos del mismo, sino también por la presencia de tres grupos de voces (pp. 30r-31v, 41r-46v y 81r-85r) adornadas con una <h>, sin valor fonológico o gráfico, salvo el señalamiento de la adición a deshora de tales voces que, verosímelmente, en una redacción o versión ulterior, deberían colocarse con sus compañeras de A-, E-, I-, O- y U- recogidos anteriormente (v. Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 33-35; Lakarra, en preparación a)².

La edición del *VP* por Gómez y Zulaika (2020a) es muy cuidada, con abundantes notas paleográficas y explicativas, y un amplio estudio preliminar (pp. 1-84) completado con unos índices inversos (castellano-euskara), de palabras vascas contenidas en el *VP*³ e, incluso, un índice de afijos vascos, instrumentos todos ellos muy útiles para el estudio de la formación del *VP*, de su estructura y de sus posibles fuentes (v. la reseña de Fernández de Gobeo, 2021).

1 Abreviaturas más utilizadas: *DAut* = *Diccionario de Autoridades*; *DGV* = Mitxelena & Sarasola (1987-2005/2023), *Diccionario General Vasco*; *DT* = *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*; L = Larramendi; *THL* = Requejo, *Thesaurus Hispanico-Latino*; *VP* = *Vocabulario Pomier*.

2 En el *VP* no está prevista la existencia de la sección H- entre la G- y la I-.

3 Muy necesario debido a que la ordenación de las voces solo atiende a la primera letra, no al conjunto de las palabras o, al menos a las dos primeras letras como, p. ej., en los vocabularios de la gramática de Harriet (1741).

Asumiendo el conjunto de la labor de Gómez y Zulaika (2020a) como un avance señalado de la lexicografía histórica vasca, queremos discutir aquí un aspecto como es el de la posible datación del *VP* y –más en concreto– su relación o falta de ella con el *Diccionario Trilingüe (DT)* de Larramendi (L), con consecuencias evidentes sobre las posibles fuentes vascas del *VP*, los objetivos del autor o autores al formar el *VP* e, incluso, para cuestiones básicas de la lexicografía vasca en general (que no abordaremos aquí), como la relación entre el *DT* y otros diccionarios y vocabularios de los ss. XVIII y XIX o, aun, de qué debemos entender por «voz larramendiana».

Para defender una datación –imprecisa pero muy diferente a la propuesta por los autores (1729-1745)–, hemos creído necesario el análisis minucioso de varias listas de voces establecidas por Gómez y Zulaika (2020a): así la de hápax legómena (2020a, pp. 68-70) y la de voces con paralelos o fuentes septentrionales del *VP* (2020a, pp. 75-78). Creemos que ambas se explican coherentemente en lo fundamental como fruto del método de trabajo del autor o autores del *VP*, en el cual la utilización para la parte vasca –incluso o, sobre todo, *a contrario* (para soslayar formas no guipuzcoanas o creadas por L)– del *DT* es indudable, sistemática y no ocasional o fortuita.

Tras esta introducción, en § 2 se resumen las conclusiones más importantes del apéndice añadido a Lakarra (2022), basadas en el análisis de *jatorri* ‘origen’, voz compartida tanto por el *DT* como por el *VP*, con una historia muy diferente a la unamuniana «los vascos no datamos» aceptada usualmente de forma general⁴. En § 3 se analizan los hápax del *VP* listados por Gómez y Zulaika (2020a) y en § 4 se sintetizan los resultados ahí obtenidos sobre el método de trabajo del o de los autores del *VP*, así como sobre su formación. En § 5 se editan y examinan las voces del *VP* con supuestos paralelos o fuentes septentrionales y en § 6 se analizan de la misma forma y con idénticos fines que los hápax en § 4. En § 7 se resumen nuestras principales conclusiones, en § 8 la bibliografía utilizada y en dos apéndices se añaden (§ 9) unas notas sobre las implicaciones de las voces construidas sobre *-kor*, *-era* y *-kiro*, y (§ 10) se estudian las supuestas segundas apariciones de los primeros testimonios del *VP*, dentro de la hipótesis de Gómez y Zulaika (2020a), que lo dataría entre 1729 y 1745.

2. JATORRI, LARRAMENDI Y POMIER

1. En Lakarra (2022), en el marco de un estudio sobre voces surgidas por derivación regresiva (*jator*, *ilhor*, *bihur*...) se señalaba el carácter reciente –dieciochesco, no protovasco o medieval, ni siquiera vasco arcaico o antiguo– de *jatorri* y su familia (*jatorriz*, *jatorrizko* y el todavía un siglo posterior *jator*).

4 El resumen del *DGV* mencionado más abajo es, sin embargo, suficientemente indicativo; por lo que toca a *FHV* (Mitzelena, 1961/1977), ahí no se menciona *jatorri* sino *jator*, con dudas en la primera edición y separándola netamente, «sea cual sea su procedencia», de *aitor*. No cabe olvidar, no obstante, que las yodes iniciales de las voces patrimoniales son explicadas como procedentes del prefijo verbal **e-* (> *e-*, *i-*, *j-* en los contextos conocidos).

Las pruebas de ese carácter tardío vienen tanto de sus características formales como de la documentación filológica allí alegada: a pesar del aparente prefijo verbal en *j-* o del no menos aparente sufijo verbal en *-i*, que lo acercaría supuestamente a verbos como *jaraunsi* ‘heredar’ (hápx de *Refranes y Sentencias*), *jakin* ‘saber’ (general en todas las épocas y dialectos) o *etorri* ‘venir’ (idem), *jatorri* no está documentado como verbo principal (**jatorri naiz / dut*) sino únicamente como sustantivo (‘origen’, etc.), carece de variantes frente a lo que ocurre con muchos de los verbos antiguos (v. Lafon 1943/1980) y, finalmente, solo se documenta tardía y escasamente en «guip. o vizc. posterior a 1750» según el *Diccionario General Vasco*⁵. Como en tantas otras ocasiones, un término sin documentación septentrional anterior a 1745 y solo documentado en la parte meridional a partir de «1750», «mediados del XVIII» o (más precisamente) «después de 1745» depende con altísima probabilidad del *Diccionario Trilingüe* de Larramendi. En esta ocasión se trata de una voz creada por Larramendi (*jai*o ‘nacer’ + *etorri* ‘venir’, según uno de sus mayores deudores, el lexicógrafo de dudosa fama Novia de Salcedo), como me indicó en su momento B. Urgell (cf. Lakarra, 2022, p. 454).

2. En realidad, la historia de *jatorri* no comienza exactamente en el *DT* publicado en 1745 sino al menos dos textos larramendianos más atrás –el Sermón de Azkoitia de 1737 (Lakarra, 1985b) y el Sermón de la Asunción de 1740 (Lakarra, 2023); tres, si tenemos en cuenta su presencia en un notable pasaje sobre la invención de palabras facultativas del prólogo del *DT* (§ 26)⁶, datable en 1742 (cf. Urgell, 2000, 2002b)–, y es una historia un tanto complicada porque la difusión de *jatorri* (contra lo habitual en la mayoría de los casos) es posterior en los textos a la de sus derivado(s) *jatorriz* y *jatorrizko*, bien que anterior a su aparente radical *jator*⁷.

3. Estando Lakarra (2022) en pruebas, R. Gómez nos advirtió amablemente de que *jatorri* ‘origen’ aparecía en el *VP*, que él y J. Zulaika habían editado recientemente (2020a) y que yo no había utilizado en el texto de aquel trabajo. La advertencia –aprovechada en parte en el apéndice de Lakarra (2022)– venía a cuento dado que en el estudio introductorio a la edición del *VP* se defiende una datación temprana del mismo (entre 1729 y 1745, anterior al *DT*), lo que parecería incompatible con mi idea de que *jatorri* fuera creación de L. Sin embargo, al no precisarse el «cuándo» del *VP*, tampoco se aclara la relación que pudiera mantener con manuscritos como los de los dos sermones arriba citados –o con el manuscrito del *DT*, en marcha desde mucho antes de 1745– o si nos hallamos ante meras casualidades. Otra alternativa lógica sería acaso que mis

5 Es destacable que –como se señala en el *DGV*, s.u.– todavía a comienzos de los 80 del XX no hubiera ninguna documentación septentrional de *jatorri* ni de *jator* en el *Diccionario de Frecuencias* de Sarasola (1982).

6 Para los textos vascos de L, véase Altuna y Lakarra (1990), Lakarra (1985b, 1986, 1987, 2023, en preparación b), Larramendi (1729/1979, 1745, 1754/1969, 1756-58/1983, 1766/1973), estas tres últimas ediciones obra de J.I. Tellechea Idigoras; para el *Diccionario vasco-castellano* manuscrito, véase Altuna (1967).

7 Abreviando los detalles, tratados más extensamente en el trabajo ya citado, *jatorriz(ko)* y *jatorri* son utilizados en la literatura postlarramendiana con la conocida fórmula «x *edoleta* z» ‘x *oly* z’ –que habitualmente introduce voces desusadas en un dialecto o neoformaciones– hasta 1850 y 1900, respectivamente, con docenas de ejemplos y textos, incluidos entre ellos los sermones de Azkoitia (1737), de la La Asunción (Loiola, 1740), San Agustín (¿1750?) y de La Concepción (¿?) de Larramendi.

conclusiones sobre *jatorri* no estuvieran suficientemente fundadas y que *jatorri* fuera una voz de la tradición oral o que L y el autor del *VP* tuvieran relaciones no documentadas o desconocidas por nosotros, i.e., que el segundo hubiera tomado tal término de los manuscritos de Larramendi o, incluso, que este conociera y utilizara sin citar el *VP* en su relación de fuentes del Prólogo.

4. Lo primero –el carácter claramente tardío y no oral de *jatorri*– parece indudable dada la distribución geográfica de la voz, su valor morfológico y la documentación tan evidentemente ligada a los textos de Larramendi y seguidores, y no solo ni primeramente al *DT*. Por lo que toca a la otra posible salida –uso por L del manuscrito *VP* o, al revés, del manuscrito del *DT* por el autor del *VP*–, tales suposiciones resultan poco verosímiles en cualquiera de ambas direcciones y carecen de datos y aun de indicios que les sirvan de apoyo; más adelante en el presente trabajo –tras el análisis de docenas de hápax legómena y supuestas voces septentrionales paralelas o fuentes de las de *VP*–, alegaremos que nos hallamos ante una relación de clara deuda del *VP* respecto al *DT* en su versión publicada, y que, por tanto, debemos suponer que tal vocabulario es posterior a 1745 (al menos en lo fundamental; v. § 4, 6 y 10) y, verosímelmente, varias décadas más tardío aún⁸.

5. Por el contrario, Gómez y Zulaika (2020a, pp. 21-26) habían defendido que la primera versión del *VP* debía situarse entre 1729 (fecha de la primera edición del *Tesoro* de Requejo, del cual es un claro deudor) y la aparición del *Diccionario Trilingüe* de Larramendi, obra que según ellos no llegó a conocer o –en su caso– no llegó a utilizar si realmente llegó a conocerla. Gómez y Zulaika (2020a) se basan para llegar a esa conclusión en argumentos externos e internos: el externo fundamental consiste en la suposición de que siendo guipuzcoano el *VP* no es verosímil que nadie desconociera en la Provincia a partir de 1745 la existencia del *DT* y, por tanto, sintiera la necesidad de confeccionar un diccionario vasco que sería siempre una obra menor en comparación con el *DT*. «Cierto es –reconocen Gómez y Zulaika (2020a, p. 21)– que el orden de lenguas es distinto en el *VP*; pero, aun así, parece difícil pensar que pudiera haberse sustraído a la tentación de utilizar el *DT* como fuente más o menos confesada». En esto último están en lo cierto, sin duda⁹.

8 El *DGV*, en su edición de 2022, ha introducido el *VP* datándolo en 1740, lo cual resulta difícilmente sostenible filológicamente, como mostraremos, y constituye una fuente de error y confusión para sus múltiples usuarios. Después de acabado este trabajo (en verano de 2024) vemos que ahora se refiere a él como «Escrito probablemente en la segunda mitad del s. XVIII», sin argumentos o referencias que justifiquen tan importante cambio de opinión.

9 Hago notar que tanto un tipo de argumentos como otro no son positivos ni materiales sino negativos, por lo que su poder explicativo es limitado. De ahí las líneas finales de Gómez y Zulaika (2020b, p. 292): «Zentzu horretan, jakin badakigu ekarri ditugun argudioetarik bat ere ez dela berez erabakigarria; hala eta guztiz ere, gure iritziz, datu eta argudioen multzoa aski da *PH* lana *HH* baino lehenago idatzi zela ziurtasun handiz erabakitzeke». De manera similar en Gómez y Zulaika (2020a, p. 26): «En este sentido somos conscientes de que ninguno de los argumentos aducidos resulta definitivo por sí solo; sin embargo, en nuestra opinión, la suma de todos los argumentos se muestra suficientemente concluyente para afirmar la anterioridad del *VP* con respecto al *DT*».

6. Los argumentos «internos» se basan en la no utilización de «neologismos típicamente larramendianos» –se refieren a las numerosas contracciones forzadas o a los sufijos creados por él o a variantes extendidas a nuevos contextos, etc. (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 22)–, la posibilidad de que el autor hubiera encontrado en el *DT* las equivalencias vascas que correspondían a las abundantes perífrasis del *VP* (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 23) o que este utiliza muchos préstamos ajenos a la tradición vasca que hubieran sido innecesarios de haber conocido el diccionario de L (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 23). Por fin, el *VP* contendría «numerosas palabras compuestas y derivadas, pero raras ocasiones coinciden con las de Larramendi, *aparte de aquellas que cuentan con cierta tradición en los textos vascos*» (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 24; cursiva nuestra, JAL). Es más, Gómez y Zulaika señalan que cuando algún derivado del *VP* coincide con L, «se trata de variantes distintas», «la equivalencia en castellano es diferente» o «se trata de una palabra derivada que cuenta con tradición anterior» (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 24).

7. Ya en el apéndice de Lakarra (2022) expusimos de manera mucho menos detallada de la que podemos hacerlo ahora y con apenas unos pocos ejemplos las razones que nos llevaban a sostener que el *VP* fue en buena parte deudor del *DT* y que, por tanto, el *VP* no estaba concluido en 1745 sino que –en alguno de sus varios estratos (quizás desde su fase más temprana)– el *DT* de L estaba presente y muy a mano en la mesa del autor del *VP*, quien tomó de allí no pocos términos y lo utilizó (al menos para la parte vasca)¹⁰ como fuente y como modelo o –más precisamente– como *el* diccionario vasco por antonomasia que era, sin duda, a partir de su publicación¹¹. Ese uso del *DT*, sin embargo, no debió ser mecánico o acrítico, sino que para el autor del *VP* –como sin duda para más vascólogos y vascófilos anteriores y posteriores– el *DT* había de ser completado y corregido en la medida en que ello fuera posible o conveniente para los fines del interesado y en función de criterios que no siempre coincidían con los del propio Larramendi (principalmente sobre la naturaleza, el alcance y contenido de las respectivas obras).

8. En apéndice al trabajo anterior (Lakarra, 2022) mostramos que la deuda del *VP* respecto al *DT* no se limitaba a *jatorri* sino que otras voces como *auzabalcatu*, *erotasun*, *ongietorri* y múltiples derivados en *-tasun* o en *-tzalle* o palabras (en general derivadas) –con documentación exclusivamente septentrional antes de 1745 y vulgarizadas en la lengua literaria meridional posterior a esa fecha– bebían de la misma fuente, lo cual de por sí ya representa una prueba clara de la posterioridad (al menos parcial) del *VP* respecto al *DT*.

10 En un primer momento llegué a pensar que pudiera ser fuente mayoritaria del *VP* incluso en la parte castellana; sin embargo, salvo algunas excepciones que se señalan en nuestros análisis correspondientes, Gómez y Zulaika (2020a) están en lo cierto cuando sostienen que la nomenclatura castellana proviene casi en exclusiva del *THL* de Requejo.

11 Sobre la influencia de Larramendi, véase Lakarra (1985a, 1993/2017), Sarasola (1986), Urgell (1997, 2018), etc.

Por otra parte, el VP no duda en corregir o añadir al DT: tenemos un bastante sorprendente¹² VP «*galanta, grande*» para completar DT «*grande, andia, aundia, larria, esquerguea, ordongoa*» (aunque la voz no falte en DT «*galano, galaya, galanta*») y, desde luego, también a pesar de que en el VP *andi* se documente en más de 30 ocasiones con matices y usos complementarios¹³. Igualmente, frente a DT «*encancerarse, mijaletu, mijalez, mimbiciaz joa, galdua, usteldua*» tenemos VP «*puzoitu, encancerarse*» ya presente en DT «*envenenar, pozoitu, pozoindu*». VP corrige DT «*suave es voz Bascongada... suabea, emea, eztia, biguña, malgua*» con «*limuria, suave*» –que tampoco dejamos de hallar en el DT «*resbaladizo, limuria, lambarra, labaña*»– o DT «*venidero, etorquizuna*» por «*hetortcecoa, venidero*». Sospechábamos que este comportamiento del VP no era casual o eventual con alguna voz suelta, sino sistemático o muy extendido al menos, por lo que en el VP no hay solo voces del DT (tanto creaciones del autor como voces recogidas por Larramendi –en textos o de la lengua oral– en Gipuzkoa y fuera de ella), mas también adiciones del propio VP¹⁴: en la parte vasca variantes fonéticas y morfológicas, sinónimos, formaciones con base o sufijo diferente, préstamos más recientes que faltan en DT (v. Urgell, 2008), etc. Por fin, en la parte castellana hallamos las entradas de Requejo que se propone traducir, acepciones diferentes de una misma voz del DT convertidas en diferentes entradas u otras añadidas por cuenta propia¹⁵. Todo lo anterior vuelve a insistir en la posterioridad (de todo o parte) del VP frente al DT.

9. A esto debe sumarse la muy particular utilización por el VP de la <h->, sin ninguna función fonológica o gráfica (v., en general, Lakarra, 2009 y 2015) –recuérdese que no hay <h-> «en su sitio» (el correspondiente en el orden del vocabulario)–, esto es, se trata de una mera marca para la futura inserción en el contexto correspondiente de las largas listas de voces así adornadas. Tal característica nos hizo (y nos sigue haciendo) dudar de un interés real del autor por el acarreo y utilización del léxico septentrional (y, en consecuencia, por la documentación en la que cabría estudiarlo) y nos llevó a explicar más verosímilmente las voces que Gómez y Zulaika (2020a) daban como de ese origen como muestra adicional de la utilización del DT por el VP y no fruto del uso directo

12 Parte de la sorpresa proviene del hecho de que –con contadísimas excepciones (cf. Gómez & Zulaika, 2020a, § 5.2.1.2)– el VP incluye en casi un 99 % de los casos solo una correspondencia vasca por cada entrada y muchas veces las menos esperables dada su voluntad de completar el DT con voces no incluidas en tal o cual entrada como se explica en el texto.

13 El afán del VP por añadir acepciones castellanas adicionales a voces vascas del DT es manifiesto; además de lo visto en el texto y muchas otras similares, llega a formar entradas como «*nescacha, chica, muchacha*» con dos correspondencias castellanas contra su uso casi general de una sola; cf., en cambio, DT «*chico, chica, niño, niña, aurrá, seiña, humea*» y «*muchacha, nescachá, nescatilla*».

14 En conjunto, analizamos más del 10 % de las voces incluidas en el VP. Sin duda, como muestran Gómez y Zulaika (2020a), las primeras voces de cada letra son en general independientes de Requejo y apuntadas según le venían a la cabeza, al igual que sus correspondientes vascas; con todo, hay excepciones incluso entre ellas.

15 Cabe preguntarse –como lo hace RI– sobre el porqué de la elección del libro de Requejo como fuente de la nomenclatura castellana; solo podemos conjeturar que confluyeran en ello la pervivencia del *THL* y su menor tamaño respecto al *DAut*. Podría suceder también que la obra estuviera ya iniciada al aparecer el DT o, aún más tarde, cuando el autor del VP tuvo conocimiento del mismo, pero no parecen ser las hipótesis preferibles.

de diferentes textos septentrionales por parte del *VP*, como sugieren explícitamente Gómez y Zulaika (2020a, p. 79)¹⁶.

10. En nuestra opinión (cf. Lakarra, 2022, pp. 459-460), se daban claras diferencias de método y objetivos entre Larramendi y el autor del *VP*: el segundo no pretendía, como el autor del *DT*, extenderse a todos los territorios vascos y posiblemente no utilizó –si alguno– más que unos pocos textos guipuzcoanos que se hallaban fácilmente a su alcance¹⁷. Tampoco su objetivo parece haber sido –como el de Larramendi– incluir todo tipo de voces (populares y cultas o aptas para el euskera literario o técnico, potencial o a desarrollar), sino los de su habla –el Urola o sus alrededores como Tolosa-Goierri¹⁸ y particularmente lo que por costumbre llamamos «V-gip»–¹⁹, añadiéndolas a las de Larramendi en aquellas entradas donde faltaban ya de manera absoluta o ya en una muy concreta variante o acepción y excluyendo variantes y acepciones de otras hablas o neologismos larramendianos, bien que no sistemáticamente sino aquellas que iban contra su particular conciencia nativa dialectal.

11. Naturalmente, todo lo anterior muestra que para las fechas que proponemos para el *VP* (finales del XVIII, primeras décadas del XIX) y, en realidad, desde su misma aparición en 1745, el *DT* era «el diccionario vasco» por antonomasia para todos los euskaldunes, no solo para los guipuzcoanos o los vascos meridionales en general, sino incluso para autores septentrionales como Egiategi o los autores de *Kaniko eta Beltxitina* o *Birjinia*, p. ej., lo cual conllevaba además de su uso según las necesidades de cada cual, la preocupación o el intento de más de uno por completarlo y mejorarlo. Este propósito podía desarrollarse a partir de la variedad del propio autor (*VP*, Arakistain, Añibarro) o de otras que por alguna razón conociera más de cerca que Larramendi (voces roncalesas de Arakistain o vizcaínas y navarras de Añibarro), o incluso de textos no utilizados por aquel o posteriores al *Diccionario Trilingüe*: caso del *Manuscrito de Otxandiano*, p. ej.²⁰.

12. Siendo el *VP* un texto claramente inacabado –sin prólogo y con al menos tres trozos (H1, H2, H3) a insertar en su debido lugar en una futura redacción²¹ o versión más

16 Contra lo que parece pensar RI, no es comparable la supresión general pero no completa de la <h> al transcribir sus fuentes septentrionales (como se establece en el *Arte*) con la concepción y uso que de la misma tiene el *VP*, tanto en lo «negativo» (supresión de toda <h> fonológica) como en lo «positivo» (adición de <h> a la primera palabra del sintagma, tuviera o no ninguna aspiración fonológica en algún dialecto). De ahí la inferencia del texto.

17 A pesar de alguna coincidencia (v. Apéndice 2, § 10) parecen meras casualidades y no fruto de un estudio y extracción intensivos de tales textos.

18 Los editores parecen inclinarse por un origen «urbanita» debido a los errores en la terminología de flora y fauna por lo que Tolosa (mencionado en el *VP*) les parece más adecuado o probable que cualquier otro. Aunque no cabe descartarla, ni a ellos (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 80) ni a nosotros nos parece evidente que sea la única opción.

19 651 *chimirrita* ‘mariposa’ es uno de varios términos que se documentan solo en «G-Azp».

20 Para similares esfuerzos respecto al *Diccionario vasco-español-francés* de Azkue (1905-1906/1969) dos siglos más tarde, véase Urgell (2002a, pp. cxxii-cxxiii).

21 Con supresión de <h> naturalmente; recuérdese que no hay un apartado para palabras que comienzan por <h> entre las voces de G- y las de I-.

definitiva²², probablemente la única fecha segura o insoslayable para trazar la historia del VP resulta una cercana, ligeramente posterior a la de 1808 que reza en la filigrana del papel (cf. Gómez & Zulaika, 2020a, p. 9) en el cual está escrita la (copia de la) única versión conocida del documento²³.

Si las deudas del VP respecto al DT señaladas hasta ahora se confirman y amplían con otras que aparecerán más adelante –y, aún más, dado que las similitudes y coincidencias entre ambos vocabularios pueden entenderse tan aceptablemente o mejor en el orden *DT* > *VP* que en el opuesto *VP* > *DT* (véase también ahora Iruretagoiena, 2023)–, debemos suponer que 1745 (publicación del DT) y las cercanías de 1810 son las fechas que han de ser tenidas en cuenta como límites extremos a partir de los cuales seguir precisando las relaciones entre ambos y, en su caso, las diversas fases de la formación del propio VP²⁴.

13. En un reciente e importante ensayo, Iruretagoiena (2023) –reelaboración de su Trabajo de Fin de Grado del año anterior– ha estudiado los sufijos utilizados para formar nombres en Ubillos, Lubieta y Pomier (*-tasun*, *-keria*, *-le* & *-tzaile*, *-ginl-kinl-gille*, *-ari*). Es decir, una muestra de un conocido autor larramendiano de 1785, un vocabulario datado en 1728 –prelarramendiano a todos los efectos– y el *Vocabulario Pomier*, sin fecha, pero que sus editores sitúan entre 1729 y 1745. Además de constatar la directa relación entre la utilización de sufijos y el desarrollo de la lengua literaria que ya adelantaron Sarasola (1997) y otros, Iruretagoiena ha obtenido resultados que van más allá de los inicialmente previstos. Así, junto a una escasez de sufijos y voces derivadas, fuera de los referentes a oficios, con y sin base nativa) de Lubieta y de 20 sufijos y 72 palabras derivadas diferentes (solo 2 primeros testimonios) en la muestra utilizada de Ubillos, Iruretagoiena encuentra que los 54 sufijos, un prefijo, 500 palabras derivadas (15,4 % del total) señaladas por los editores para el VP corresponden mejor a la etapa posterior a 1750 (en realidad al 1745 del DT) que no a la etapa anterior, en la cual la carencia de todos esos elementos es proverbial (cf. Sarasola, 1997). Es decir, en la denominada época «larramendiana» (1701-1750) se da un alto número de primeros testimonios, pero es en la época posterior (1751-1800) cuando se dan más palabras derivadas, algo que concuerda bien con el uso de Ubillos, no tanto con el del VP si lo situamos antes de 1745.

14. A partir de los datos obtenidos al estudiar los sufijos nominalizadores citados, Iruretagoiena (2023) observa que un alto porcentaje es utilizado también por Larramendi –el cual, para los editores del VP, constituye el segundo testimonio de la mayoría de ellos: *-tasun* 9/12, *-keria* 1/4, *-tzaile* & *-le* 7/9, *-gilel-ginl-kin* 8/10, *-ari* 3 / 4. Total: 28/39.

22 No sé si cabe preguntar por qué no se empleó la <h> ante palabras que comienzan por consonante; es claro que nada así era común en los idiomas circunvecinos. Esto no quita para que grupos de voces en C- se colocaran en lugares indebidos en espera de una nueva versión.

23 Gómez y Zulaika (2020a, p. 13) muestran que se trata de una copia por diversas erratas y errores e incluso ponen en duda que el autor de la copia fuera un vasco parlante competente.

24 Es una tarea harto difícil dados los varios estratos y copias mostrados por Gómez y Zulaika (2020a, pp. 12-14) y que no podemos abordar aquí.

Tratando de encontrar un sentido a estas cifras, dentro de la historia de los sufijos derivativos planteada por Sarasola (1997) y adoptando una hipótesis planteada y defendida ya en Lakarra (2022), Iruretagoiena (2023) concluye que todo encaja mejor si el orden cronológico de formación de *DT* y *VP* es precisamente éste y no el contrario aceptado por Gómez y Zulaika (2020a): Pomier tendría así menos primeros testimonios y no más que Ubillos y, en vez de que L tuviera 28 segundos testimonios entre las 39 voces derivadas utilizadas por primera vez por el *VP* e incluidas en el estudio de Iruretagoiena, el *VP* sería el deudor en otras tantas ocasiones de L, siendo las 11 voces restantes, no incluidas por L, adiciones del *VP* al *DT*, si no las ha tomado de otros autores posteriores a L y anteriores al *VP*²⁵.

15. En lo que sigue trataremos de ampliar y consolidar nuestra argumentación, pasando de unas pocas voces elegidas con mayor o menor fortuna, como hiciéramos en el apéndice a Lakarra (2022), a examinar más sistemáticamente la cuestión (aunque sin agotarla)²⁶, abordando los aspectos más destacados de la labor del autor del *Vocabulario Pomier*²⁷, mediante un estudio detenido del *VP* puesto en comparación con el *DT* y con el *THL* (obra que apenas tuve en cuenta en 2022).

De los múltiples temas que cabe tratar al investigar el *VP*, son tres los que pretendo abordar en este ensayo –la cuestión de los hápax del *VP*, la de las supuestas voces septentrionales²⁸ y la de las primeras documentaciones de las voces meridionales– que se nos antojan centrales para entender mejor el modo de trabajo del *VP* y, eventualmente, su cronología relativa y/o absoluta. Por último, añadiré unas conclusiones menos provisionales que las del apéndice a mi trabajo de 2022 que sintetizen los principales puntos tratados –describiendo mejor el método de trabajo del *VP*– y señalando algunos otros temas que pueden necesitar ulterior análisis.

3. HÁPAX LEGÓMENA DEL *VP*

Mostramos a continuación que gran parte de los numerosos hápax presentados por Gómez y Zulaika (2020a, pp. 68-70) pueden explicarse como producto de la labor más relevante del autor –entre la lista de hápax, supuestas voces septentrionales y las segundas documentaciones estudiamos más del 10 % del vocabulario total incluido en el *VP*–, encaminada a corregir y completar el *DT*, y no suponen una prueba de

25 Iruretagoiena extiende su análisis a las voces (56) derivadas con los sufijos mencionados más arriba con primera documentación septentrional y vuelve a constatar que ha sido L quien las ha difundido mediante el *DT* (46), recogiénolas de ahí luego el *VP*. Las 10 restantes podrían provenir –lo que me parece menos probable– de autores como Kardaberatz, Mendiburu, Mogel y particularmente Añibarro (el *Vocabulario bascongado* inédito, principalmente).

26 Dejo para otra ocasión (Lakarra, en preparación a) el estudio específico de las <h->.

27 Véase también Iruretagoiena (2023).

28 En realidad, muchas de las voces que se dan como septentrionales están lejos de serlo pues se justifican con testimonios como el diccionario de Pouvreau o el de Urte, inéditos y de imposible acceso para el autor del *VP*, u otros como Etxepare y Oihenart, publicados en vida de los respectivos autores, pero inverosímiles como fuentes por razones conocidas; véase en el siguiente apartado (§ 3).

su independencia y supuesta anterioridad sobre Larramendi como defienden Gómez y Zulaika (2020a, pp. 21-26)²⁹ sino que, al contrario, resulta ahí (más) manifiesta la deuda del VP respecto al DT, no solo como fuente sino también como modelo o referente continuo, o como borrador a corregir y completar por lo que toca al vocabulario guipuzcoano, objetivo primordial del VP.

221 *almueza* ‘almohaza’.

THL «*almohaza*. Strigilis, is».

VP rechaza las *caratosa*, *budortza* del DT s.u. –y en consecuencia los derivados, *caratostu(a)*, *budortzatu(a)* ‘almohazar’, ‘-ado’, etc., *caratoslea*, *budortzalea* ‘almohazador’ de los restantes miembros de la familia– y adopta directamente el préstamo que, en otra variante, ya aparecía en Landucci (*almoaza*), además de en el modelo THL.

Incidentalmente, las voces rechazadas carecen de apoyos textuales o lexicográficos fuera del DT (*karatosle* ni siquiera aparece en el DGV).

241 *auzabalcatu* ‘bostezar, boquear’.

THL «*bostezar*, oscito, as.», «*bostezo*, oscitatio, nis».

DT «*bostezar*, *arraucia*, *errosiña eguin*. Lat. Oscitare», «*Está bostezando*, *aozabalca dago*, *errosinca dago*», «*Bostezo*, *arraucia*, *errosiña*, *aozabaltcea*. Lat. Oscitatio».

VP forma *auzabalcatu* sobre el *aozabalca* del DT –con *ao* > *au* adicional–, del cual beben también Agirre de Asteasu, Lardizabal y Arrue: nótese por una parte la deuda de VP respecto al DT en cuanto a la base (compartida con otros) y, por la otra, sus formaciones en *-tu* sobre las bases del DT como en 2304 *marmarizatu* < DT «refunfuñadura, refunfuño, *marmariza*», 2088 *lozorrotua* ‘amodorrido’ < DT «dormilón, *lotia*, *lotitzarra*, *lozorroa*», etc.

274 *baberrona* ‘alubia, judía’.

THL «*Judía*, legumbre. Vide *Frisoles*», «*Frisoles*, ò *fréxoles*. Phasèolus, i».

De **baba-Errom(a)*, documentada en Pouvreau según el DGV; *baberrun* y *baberruma* son las variantes más antiguas previamente.

DT «*judías*, *baberrumac*, *maillarrac*, *Indiababac*. Lat. Phaselus». La variante con *-on-* de VP completa las de L (cf. 286 *barraculloa*, 288 *bacalloor/bacallaoa*, etc. para otras voces del VP que aportan variantes fonéticas sobre las del DT). El DGV da *-um-* en G, por lo que el VP pudo tomarla de su propia habla u otra cercana.

286 *barraculloor* ‘caracol’.

THL «*caracol*, cochlea, ae. Limax, eis» «*De escalera*, *Scalae cochlea*. Cochlis, dis».

DT otorga etimología vasca a *caracol* y enumera algunas variantes del término: «*Caracol*, viene de el Bascuence *baraculloor*, que significa lo mismo; y *baraculloor*, se dixo de *barea*, limaco y *zulo*, *chulooa*, abujero. *Baraculloor*, *baraculua*, *masculua*. Lat. Limax, cochlea, eae». A continuación, añade «*caracol*, concha marina y retorcida y

29 Y así lo ha incluido el DGV como «datado en 1740», sin argumentación adicional que permita tales precisiones respecto al «1729-1745» de Gómez y Zulaika. Vide ahora lo añadido entre paréntesis al final de la nota 8.

grande, *itsas-baraculloo*, *itsas-masculua*» y «caracol de escalera, *mallincurua*», «caracol, vuelta, torno, *bidancurua*, *bollairá*» y aun *caracolear* o *caracolillo*, pero sin otras variantes significativas.

La aportación de *VP* con la vibrante fuerte no resulta excesivamente sorprendente cuando recordamos otras variantes vizcaínas y guipuzcoanas como *b-/marraskilo*, *b-/marraskullu* (*DGV*) y es una muestra más de su voluntad de añadir al *DT* variantes fonéticas de su dialecto, por poco significativas que sean en ocasiones.

451 *beguigañac* ‘pestañas’.

THL «*pestañas*, palpebrae, cilia, orum».

DT «pestaña, *betulea*, *bepiloa*».

Es notable lo sucedido con esta entrada: lo que el autor del *VP* encuentra en *DT* no puede llegar a satisfacerle (ambas bases, *-ulea* y *-biloa* son extrañas al dialecto G) y utiliza no el *betilea* que esperaríamos en aquel sino una forma secundaria con sentido inicial de ‘ceja’, que ya existía en algunas hablas para entonces.

En realidad, la primera documentación de *betilea* –cognado guipuzcoano del *betulea* vizcaíno del *DT*– parece retrasarse hasta *Euskal-Erria* 1884.

El comportamiento del *VP* es significativo respecto a los criterios que guían a su autor en la formación del vocabulario y su relación con L y su *DT*, i.e., están implícitos, aunque claramente presentes en muchas de sus decisiones, bien sea *a contrario* (de rechazo) como en esta ocasión.

465 *buru-ausitzallea* ‘quebradero de cabeza’.

THL «*quebradero de cabeça*, importunitas, importuna contentio».

DT tiene «quebradero de cabeza, *buruaustea*» que parece más ajustado, pero 4 entradas más adelante vemos ahí «quebrador, *auslea*, *ausitzallea*, *zatitzallea*, *bozatzallea*», «quebradura, *ausiera*, *zatierra*, *bozaera*», clara fuente de inspiración del *VP*.

El autor del *VP* ha combinado ambas entradas para llegar a la forma finalizada, aunque haya dado *-ausi-* con fricativa en vez de la africada regular en el *DT*³⁰.

Para un proceso similar –neologismo de *VP* sobre otro del *DT*–, cf. dos entradas más abajo *carga-eravilzallea*.

561 *chismeroa* ‘armachismes’.

THL «*armachysmes*, sycophanta, ae. Delator».

Cf. *DT* «chisme *isquindea*, *isquindera*», «chismear, chismar, *izquindez ibilli*, *isquinderetan ari*, *ibilli*», «chismería, véase chisme», «chismoso, chismero, *isquiña*».

Al autor no le han satisfecho los procedimientos de L para huir del préstamo (que no consta en las voces vascas del *DT*, pero aparece dentro de la nomenclatura castellana hacia el final de la familia, como se ve en la cita anterior).

Para un caso similar véase arriba 221 *almueza* y dos más abajo 622 *chulada*.

30 No hay inadvertencia en el uso del *VP* (199, 3000, 3001, 3043) como me señala el RI. Otra posibilidad es que el *VP* lo tomara del «V-gip». En realidad, el *DGV* señala que *ausi* es también «G» y aún más frecuente en ese dialecto que *ausi* hasta el XIX, por lo que no hace falta suponer ningún error del *VP*, el cual, por otra parte, respeta en general la distinción fricativa/africada (cf. Gómez & Zulaika, 2020a, p. 60), práctica tardía, por cierto, incluso después del *Arte* de Larramendi (1729/1979), a pesar de que ahí se establezca ya claramente.

613 *carga-eravilzallea* ‘ganapán’.

THL «*ganapán*, bajulus, i. Gerulus, i».

DT «*ganapán*, *orroncalea*, *orroncarlea*», pero «cargador, el que lleva cargas, *car-gueramallea*», «cargador, mercader, que carga mercaderías en navíos, *cargaria*, *car-gatzallea*».

Sin salir del DT, tenemos para la segunda parte «administrador, *administratzallea*, *ecartaria*, *erabiltaria*, *ecartzallea*, *erabiltzallea*, *beguiralea*, *beguiratzallea*», con una de cuyas opciones (*erabiltzallea*) se ha cruzado *carga* para formar el compuesto que sustituye o completa –recuérdese que frente a la mucha mayor abundancia habitual de voces de DT, VP suele dar una sola opción– el «ganapán» del modelo (THL & DT).

Cf. dos entradas más arriba *buru-ausitzallea* para otra formación similar³¹. Claramente ambas muestran la dependencia de VP respecto a DT y su aprendizaje para crear nuevos términos con los elementos del DT: cf. 663 *chisaguilleac* o 740 *decaitutasuna*, no documentados en DT.

622 *chulada* ‘gracejo’.

THL «*gracejo* ò *donayre*. Lepor, vel lepos, òris».

VP no parece satisfecho con DT «gracejo, *goitzá*», «gracia, chiste, *goitzá*» –invención del autor que, según el DGV, cuenta solo con el apoyo textual de Otaegi además del VB de Añ– y tampoco con la etimología vasca reivindicada para «chulada»: DT «viene de *chulo*, voz vascongada, *goisaqueta*».

Es de suponer, sin embargo, que esta etimología –como en tantas otras ocasiones similares en el proceder de Larramendi («bautizos» o «vasquizaciones» que otorgan etimología vasca a préstamos integrados a la sazón en la lengua)– venía a sancionar para muchos lectores de L el uso en euskera de la voz tomada en préstamo para la época, aunque el VP no parece presentar especiales remilgos para la adopción de lo que para Ubillos y otros serían barbarismos; VP recoge *chulada*, ya que el propio L no lo hizo en la parte vasca del DT, completando así este, según su costumbre. Igualmente más arriba con *almueza* y *chismeroa*.

663 *chisaguilleac nago* ‘tengo ganas de orinar’.

THL «*Orinar* (...) *Tener gana de orinar*. Micturio, is».

Cf. DT «gana, apetito, es voz bascongada *ganá*, que en un dialecto ha quedado en la misma significación y en los otros ha quedado como la terminación de el nombre pero explicando el movimiento y la inclinación a otro ò àzia otro (...) y así por ambos orígenes es voz bascongada *ganá*, *gogoa*, *galea*, *guillea*, *zalea*, *trempea*. Lat. Appetitio, cupiditas, cupido».

El autor de VP encontró en esta entrada del DT elementos suficientes para formar el hápax que estudiamos y muchos otros. Pero aún hay más: DT «orina, *pisya*, *chysya*, *guernua*, *garnua*, *urisuria*», «orinar *pisyeguín*, *chisyeguín*, *guernutu*, *garnutu*, *urac*

31 Esto no significa que la coherencia o la sistematicidad de la rebusca en DT fuera total: como me señala RI, al lado de lo visto en el texto, tenemos 924 *eravilzallea* ‘portador’ y no **eramalea* como viene en DT s.u. ‘portador’.

isuri» y, sobre todo, «hazérsele o darle a uno ganas de hacer algo, *zaletu*, *galetu*, *guilletu*, con las terminaciones de el neutro».

Para el sufijo véanse VP 746 *diruguillea*, 903 *eltceguillea*, 1397 *gaitzguillea*, 1906 *justiciaguillea*, 2096 *lisibaguillea*, 2131 *lamparaguillea*, etc.

738 *decaitu* ‘abatir’, 739 ‘abatido’, 740 *decaitutasuna* ‘abatimiento’ / 782 *decaitua* ‘lacio’, 783 «ponerse lacio».

THL «*Abatirse y humillarse*. Se ipsum demittere, submittere, abijcere», «*Abatimiento de ánimo*. Abjectio animi. Vide *Humildad y desprecio*».

En el DT encontramos solo «abatirse, véase humillarse», «humillarse, *humillatu*», «abatido, *azpiratua*, *lurreratua*, *beeratua*», «abatimiento, *beeratzapena*, *beeratzea*», así como «decaer, véase descaecer», «descaecer, *jausbetitu*» «descaecido, *jausbetitua*», «descaecimiento, *jausbetigoa*» que tampoco debieron parecer al autor del VP propios de su dialecto o superiores a esta alternativa, en la que se combinan elementos del propio habla (la base) y otros aprendidos en el DT (-*tasun*); cf. el estudio de Iruretagoiena (2023) sobre este y otros sufijos creadores de nombres en Lubieta, Ubillos y el VP.

El DGV da *dekaitu* como variante del V-gip, G, R y Sal para una voz que cuenta con otras dos (*degaitu* en V y *dekabitu* en S); Iz ArOñ lo documenta como ‘desfallecer, desanimarse’. Es otro de los casos que pueden ayudar a acercarnos a los orígenes del habla del autor o, mejor, a algunas de las variedades dialectales utilizadas por aquel. Véanse también las entradas 2042, 2096, 2229, entre otras.

Para -*tasun* cf. 787 *delicaduchotasuna* ‘melindre’, 1769 *haztasuna* ‘olvido’ entre muchos otros que pueden alegarse (cf. Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 395-396), los más tomados del DT, los restantes formados a imitación de aquellos.

864 *errementaldea* ‘fragua’.

THL «*Fragua*, ferraria formax, ustrina, ae».

Cf. DT «fragua, viene de el bascuence *arragua*, *arragoa*, que aquel horno grande en que se cuece (...) y es lo que significa *arragoa*, *arr*, *arri*, piedra y *agoa*, es la massa. Fragua, *suteguia*, *garteguia*» el cual completa con DGV *errementari-2* (-*tai*, V-gip, apud Iz ArOñ) ‘herrería’ –v. también *errementariko* «llaman en Elgeta, Azpeitia, Mondragón y Bergara a las moradas del sacristán y herrero»– y el suf. topónimo -*alde*.

1092 *erbi-jatea* ‘lebrada’.

THL «*lebrada*, embamma leporinum».

Cf. DT «lebrada, cierto guiso, *erbijaquia*» y también «comida, *janaria*, *jana*», «pacerura, *bascatzea*, *jatea*». Combinación de la primera y la tercera, lo cual supone completar el DT con un alomorfo de significado muy cercano, aunque no exactamente coincidente («acción de comer liebre»).

1213 *gabi-oña* ‘ayunque’.

THL «*Ayunque*. Incus, dis».

Cf. DT «ayunque, véase yunque» y «yunque, *ingudea* y de herrerías grandes, *chingurea*». Gómez y Zulaika (2020a, p. 128, n. 344) señalan «hápx, si no es creación del autor; aunque al estar en estas primeras entradas que va poniendo según le vienen a la cabeza, no parece que fuera inventada».

En efecto, *gabi-oin* aparece s.u. GABI-IGUN como ‘G-to, mango del mazo’ en el DGV por lo que más parece que VP haya modificado consciente o inconscientemente (por metonimia) el sentido del compuesto, conocido en su habla o en hablas cercanas.

[1228 *garoa* ‘alecho’], 1229 *garotoquia* ‘alechal’.

THL «*Elecho*, mala yerva. Helleborum» (idéntica entrada con *h-*).

En el DT no aparece *halechal* o *alechal*, aunque sí «halecho, véase helecho» y para este último se dan «*garoa*, *ñastorra*, *iratzea*».

En el DGV s.u. se localiza *garo* como «V-gip, y G-azp-goi-to (ap. Garm *Olag* 122)»; por ello parece que el autor ha añadido *-toki* a la primera voz del DT para crear el compuesto toponímico que falta en DT. Pero es en esa obra donde se ha inspirado para la creación de este tipo de derivados: cf. DT «*lugar*, quando viene con otro nombre, como lugar de páxaros &c. entonces se pospone *lecua*, *toquia*, *chori lecua*, *choritoquia*, *chorien lecua*, *toquia*; o se pospone el nombre pospositivo *teguia*, que siempre viene en composición, de que se componen nombres sin número».

Para formaciones similares y de idéntica inspiración, cf. 1651 *haranza-lecua* y 2092 *loi-toquia*.

1349 *gurutzetu viatzac* ‘enclavijar los dedos’.

THL «*enclavijar lo dedos*. Utriusque manus digitos inter se committere. *Enclavijados dedos*. Digiti inter se commissi».

Parece una muestra de la voluntad de completar y corregir el DT por parte del VP, siempre a partir del modelo del THL. En el DT está documentado *gurutzetu* («cruzar, poner en forma de cruz», «cruzados los brazos, *besoac gurutzeturic*, cruzarle la cara, *gurutzetu arpeguia*»), aunque no con esa precisa expresión³² y tampoco en «enclavijar, trabar una cosa con otra, *disartu*» o en «enclavijar un instrumento, *cabillatu*», ambas seguramente desconocidas o inaceptables para el autor del VP; ninguna de ellas obtiene testimonios textuales fuera del DT y *cabillatu* tiene paralelos solo lexicográficos y escasos en Harriet y Tournier-Laffite.

1371 *golosoqueria* ‘golosina’.

THL «*Golosina*. Civus delicatus, dulcis», «*golosinas*, *cupediae*, arum, *gulae irritamenta*».

Ante DT «*golosina*, manjar delicado, *gogosaquiá*» el autor debió de pensar que tan aceptable y transparente como el término inventado por L podía ser el suyo, con el mucho más común y también larramendiano *-keria* (cf. 202, 1244, 1371, 2538, 3283). Incidentalmente, ambos (*gogosaquia* y *golosoqueria*) carecen de apoyo textual alguno según el DGV.

El modelo para *golosokeria* se encuentra en el propio DT: cf. «glotón, *jalea*, *triponcia*, *sayea*, *mandica*» y «glotonería, glotonía, *jalequeria*, *triponcigoa*, *sayequeria*, *mandica-dea*», de donde *jale* : *goloso* :: *jalekeria* : ____ . Lo anterior supone otra prueba adicional de la deuda del VP respecto al DT.

32 Por ello el hápax no sería *gurutzetu* ‘enclavijar’ como traen Gómez y Zulaika (2020a), sino el sintagma completo. Es habitual el uso de expresiones en VP debido casi siempre a su deuda respecto a la nomenclatura de Requejo.

1566 *ichimurtu* ‘escatimar’.

THL «*escatimar algo*. Rem admordere, aliquid de illa carpere, detrahere, abradere, ut quasi mancam & debilem illiberaliter dones».

Seguramente el autor encuentra insuficiente *DT* «escatimar, escasear, tiene la misma raíz bascongada de *escatu*, pedir y de *eman*, dar. *Escatimatu, urritu*».

Partiendo de *DT* «pellizcar, quitando algún pedacito al pan y a otras cosas, *murriztu*»³³ y de *itximur* (Gc) e *itzimur* (G-to) ‘pellizco’ según Azkue, *VP* llega a formar este derivado verbal sencillo (cf. supra 264 *auzabalcatu* e infra 2082 *lozorrotua*).

1634 *halmoeda* y 1686 *halmoedac josi* ‘fundir las almoadas’.

THL «*Fundir las almohadas*. Pulvinos, vel cervicalia tomento infarcire».

Cf. *DT* «almohada, *burcua*, *burucoa*, *burupea*, *aurdicoa*». El *DGV* trae *almueda* como «V-gip», pero es muy posible que, como ahora, el préstamo tuviera una extensión mucho mayor, lo que llevaría al autor a completar el *DGV* con esa variante de una voz de conocimiento general.

Quizás *josi* no parezca la mejor correspondencia para *fundir*, pero cf. la segunda acepción del *DAut*: «por translación vale deshacer alguna cosa y volverla a hacer, para que tenga la perfección que la faltaba».

Gómez y Zulaika (2020a) en nota a 1686 discuten que *fundir* sea la mejor traducción de *THL infarcire*; sobre la *h-* véase § 2.9 y Lakarra (en preparación a).

1651 *haranza-lecua* ‘espinal’.

THL «*Espinal o espinar*. Senticetum, i. Spinetum, dumetum, i».

Cf. *DT* «espinar, espinal, *elorriaga*, *larraga*, *aranzaga*, *aranzadia*, *larradia*» y «espino, *elorría*», «espinar de espinos, *elorrieta*, *elorriega*», «espinoso, *aranzduna*, *larduna*, *arantzia*, *lartia*». El autor sustituye los sufijos toponímicos de L³⁴ por *-lecua* como lo hizo también por *-toki* en 1229 *garotoquia* o 2092 *loi-toquia* ‘cenagal’, etc., ambos sufijos usados abundantemente con anterioridad en el mismo *DT* (cf. arriba la explicación de L incluida en 1229 *garotoquia*)³⁵.

1767 *halborotacioa* ‘moína’.

THL «*Mohina*. Stomachus indignatio. *Dar mohína a uno*. Stomachum alicui movere». «*Alboroto*. Tunultus, us. Seditio».

Cf. *DT* «moína, enojo contra alguno, viene de el bascuence, *muciña*...» y también «alboroto, puede venir del bascuence *bero*, *berotú*, calor, calentarse y encenderse, que es causa u efecto de el alboroto, *alborotoa*, *arazoa*, *asalda*, *cegarrega*, *autsi abartza*» (además de «alborotadamente», «alborotador» y «alborotar» que aportan variantes morfológicas de esas mismas voces vascas).

33 L trae también «pellizcar, *cimurtzitu*, *cimurtzi eguin*, *cimicatu*» y «pellizco, *cimurtzia*, *cimicoa*», «pellizquito, *chimurchia*, *chimicoa*».

34 Vide al respecto Urgell (2000, cap. VIII), sobre el uso de la toponimia y la onomástica en la creación léxica.

35 Incidentalmente, *Aranzadi* o *Aranzadi* muy difundidos según *Apellidos vascos* de Mitxelena (1953/2011).

Se trata de un cruce entre *alboroto* –que debía ser un préstamo conocido para la época como muestra explícitamente el DT (v. supra s.u.)– y el sufijo *-tazio* que está atestiguado en voces como *asaldazio*, al menos desde Mendiburu *Otoiz-gaiak* (1759) o *Idazlan argitaragabeak* (1760) según el DGV.

1769 *haztasuna* ‘olvido’.

THL «*Olvido*. Oblivio, uis. Oblivia, orum».

Cf. DT «olvido, *aztua*, *abanztura*, *ancidea*». Al parecer ninguno de los tres complace al autor, el cual, como arriba en 740 *decaitutasuna*, añade *-tasun* a la base creando el término estudiado, bien que en una categoría desusada: de ahí su carácter de hápax.

1906 *justiciaguillea* ‘justiciero’.

THL «*Justiciero*. Severus iudex, acerrimus in exercendis ligibus».

Partiendo del DT –«justicia, *ecadoia*, *justicia*», «justicia, derecho, *araua*, *araudea*», «hacer justicia, *ecadoitu*», «justiciero, *ecadoitaria*, *ecadoiguillea*»; cf. también «ajusticiar, *justiciatu*, *justiciaz bicia galdu*, *hil*», «ajusticiado, *justiciatua*, *justiciaz bicia galdua*, *hillá*, *hilá*»– se ha añadido *-guillea* a *justicia* siguiendo el modelo de *ecadoiguillea*, que vemos aquí mismo en el DT³⁶.

Otra creación con idéntico sufijo arriba 663 *chisaguilleac* y también 2096 *lisibaguillea* y 2131 *lamparaguillea*.

2042 y 2147 *lapurreta eguin* ‘robar’.

THL «*Robar*. Praedor, aris. Rapio, deripio, per vim aliquid auferre. Fana, aut aearium depeculari, expilare, compilare».

DT trae «robar, *errucartu*, *ebatsi*» y –el para VP más aprovechable– «hurto, *ebastea*, *ostutzea*, *ebascuna*, *ostuquia*, *lapurreria*, *lapurreta*», de donde el sintagma estudiado con la adición de *egin*.

Lapurreta egin aparece en el DGV como «V-gip, G-azp», Echaide lo da como «cierto juego de naipes» (Orio) y además AxN lo considera sinónimo de *ohoinkeria*. Aunque hayamos de extender el uso de *lapurreta(n) egin* a la mayor parte de Bizkaia, no impide que sea compatible con un origen basado en el habla del autor de VP.

Para más casos con *egin* véase más abajo *oguia eguin*, *otsandia eguin*, *presaca eguin*, etc., a los cuales cabe añadir los abundantes en *-gille* (v. entrada anterior).

2065 *lau laurdendu* ‘descuartizar’.

THL «*Desquartizarle*, *hazerle quartos*. Cadaver damnati in quatuor partes dividere, icidere, secare».

DT «cuarto de hora, *ordu laurena*, *laurdena*»; «cuarto de ajusticiado, *laurguituac*», «descuartizar, *laurguitu*. Lat. In quatuor partes secare», «cuartear, *laurdendu*, *laurrendu*», «cuarteado, *laurdendua*».

El autor –siguiendo la versión latina del THL– ha combinado analíticamente el numeral con el verbo que, según el DGV, está documentado en V-gip y G, además de en L y Añ, en la parte guipuzcoana del VB de este, deudor notorio de L.

36 Respecto a la relevancia del uso de «&c.» en el DT véase Lakarra (2023).

2077 *losincheroa* ‘embustero, lisonjero’.

THL «*Embustero*. Mendaciorum architectus, fraudulentus, syncophanta. Totus ex fraude & mendacio compositus».

Cf. *DT* «embustero, *embustaria*, *nastalaria*, *guzurtia*, *guezurtia*. Lat. Fraudulentus, mendax» y «*Lisonja* y el italiano *lusinga* vienen de el bascuence *lausenga*. *Losencha*, *lausenga*, *boagueia*, *apaingora*. Lat. Assentatio, adulatio», «lisonjear, *lausengatu*, *boagueitu*, *apaingoratu*. Lat. Assentari, adulari», «lisonjero, véase lisonjeador».

Asimismo, «adular, lisonjear, *losenchatu*, *lausengatu*», «adulado, *lausengatu*», «adulador, *lausengari*, *losencharia*, *lausengatzallea*», «adulación, *lausenga*, *losencha*» y de manera similar en «soflamero», «zalamería» y «zalamero».

Losincheroa, no reportado por L, se ha formado sobre *VP* 2075 «*losincha*, embuste, lisonja» y 2076 «*losinchatu*, embustear, lisonjear» mediante la adición del agente en *-ero*, probablemente usual en G para la época; cf. más arriba 561 *chismeroa* de similar formación.

2088 *lozorrotua* ‘amodorrado’.

THL «*Amodorrado*. Veterinosus, veterno oppressus, arctissimo somno captus».

Cf. *DT* «Amodorrarse, viene de el bascuence *modorra*, véase esta voz. *Loacartu*, *modorratu*», «amodorrado, amodorrado, *loacartua*, *modorratua*», «*Modorra*, es voz bascongada (...) y a la arboleda de estos trasmochos *modortia*, *modordia* (...) y porque con aquel sueño pesado y lethargo queda uno hecho un tronco se le dio el nombre de *modorra*».

No parece que estas explicaciones satisficieran al autor del *VP*, quien buscó en otra parte del *DT*: cf. «dormilón, *lotia*, *lotitzarra*, *lozorroa*» y también «hazérsele, venírsele a uno ganas de dormir, *logaletu*, *loguratu*, *lonaitu*, *lozaletu*», en los que vio, por una parte, la base (*lozorro*) y, por otra, el hueco (su derivado, *lozorrotu*) dejado sin llenar por L.

Para otros paralelos estrictos véanse 241 *auzabalcatu* y 2088 *ichimurtu*.

Por otra parte, según el *DGV*, *lozorro* es «G-to; L-ain, etc.» como adjetivo, como sustantivo «G, L, etc.» y *lozorro egin* «G-azp, S».

2092 *loi-toquia* ‘cenagal’, 2137 ‘labajo’ y 2146 ‘lodazal’.

THL «*Cenagal*. Volutabrum, i», «*Lavajo*. Vide *Cenagal*», «*Lodazal*. Locus lutulentus, coenosus».

Cf. *DT* «cenagal, *locarda*, *lupetza*, *ihasca*, *cinguira*» y de manera similar «lodazal». En ambas faltan formas en *loi* que, sin embargo, se encuentran en la familia de *lodo*: «lodo, *loya*, *lupetza*, *idoya*», «lodoso, *loitsua*, *lupetsua*, *idoitsua*», pero no en *-toki* que es creación del autor del *VP*. Para un paralelo estrecho, cf. 1229 *garotoquia* ‘alechal’ y con *-leku* 1651 *haranza-lecua* ‘espinal’.

VP pudo haber formado *loi-toqui* a partir de los materiales del *DT* (aunque tiene también 2109 *loitian ciquindua* ‘encenagado’, 2145 *loia* ‘lodo’, 2161 *loi-zuloa* ‘pantano’) y luego lo ha extendido a todas sus entradas, tomadas a su vez del *THL*.

2096 *lisibaguillea* ‘curandera de liensos’.

THL «*Curandero de lienços*. Fullo, nis», «*Donde los cura*. Area, ae».

Cf. *DT* «colada, *gobada*, *lisiva*, *puyata*», «coladero, *cubela*, *gobadontzia*, *lisibontzia*, *arratzaldea*», «curador de pescados, lienzos, & *ondalea*, *ondaria*». Formación de *VP*

que completa a L mediante la base *lisiba* y el sufijo *-guille*, ya usado anteriormente en 663 *chisaguilleac*, en 1906 *justiciaguillea* y en la siguiente entrada.

El término es usual según el DGV en G-azp (*lixiba-egile*) y en V-gip (*lixibagille*), lo cual, como en otras ocasiones, nos acerca al origen del autor (probablemente Urola-Tolosa; v. 2, § 10).

2131 *lamparaguillea* ‘lamparero’.

THL «*Lamparero*. Lampadum instructor».

DT «lámpara, *arguiontzia*, *lampa*, *lampara*», «lamparero, *lampazaina*, *arguiontzizaya*», «fabricante, fabricante, fabriquero, *equidaria*, *equidatzallea*. Lat. Opifex, fabricator».

Resulta del mayor interés para determinar la fuente –más bien el modelo– de este y otros términos la siguiente entrada: DT «fabricante, en composición es *quiña*, *guillea*, vg. Fabricante de paños, *oyalquiña*, *oyalguillea*». Véanse de entre los neologismos del VP varios paralelos citados ya en la entrada anterior.

2229 *musirca* ‘melocotón’.

THL «*Melocotón*, Chrysomelum, cotoneum».

DT «melocotón, árbol y fruta, *muisica*, *muxica*». Entre las variantes de *muxika* la más cercana (*muxilka*) es presentado como «G-azp-goi ap. Azkue» por el DGV. Para otros casos de adición de variantes fonéticas a las voces del DT ya señaladas en 221 *almueza*, 274 *baberrona*, 286 *barraculloa*, 778 *decaitu*, 1529 *irizaya*, 1566 *ichimurtu*, etc.

2239 *menchejoa* ‘golondrina, vencejo’.

THL «*Golondrina*. Hirundo, inis». «*Vencejo*. Apus, odis. Cypselus, i».

DT «abión, avión, algunos llaman así al vencejo, *sorbeltza*... Otros llaman así a una especie de golondrinas mayores, *enada*, *elaya andiangoa*».

Parece que el autor del VP conocía el término y extendió su valor a ambas acepciones como acostumbra en múltiples ocasiones³⁷. Obsérvese que la ligazón «golondrina» & «vencejo» viene del DT y no del THL, al igual que 3435 «*vencejua*, abión, vencejo» como me señala RI.

Para la adopción de otros préstamos (más) recientes frente a los hallados en DT véanse *almueza*, *chismeroa*, *chulada*, *decaitu*, *halmoeda*, *halborotacioa*, *losincheróa*, etc. Es una prueba más, importante junto a otras, para determinar el carácter más tardío de VP frente al DT.

2304 *marmarizatu* ‘gruñir’.

THL «*Gruñir*. Grunnio, is», «*Vieja gruñidora*. Anus criminatrix».

Cf. DT «gruñido, *gurrinca*, *currunca*, *orrua*», «gruñidor, *gurrincaria*, *curruncaria*, *orrularia*», «gruñir, *gurrincatu*, *gurrinca egon*», pero también «refunfuñadero, refunfuño, *marmariza*», «refunfuñar, *marmarizcatu*».

El *marmarizatu* del VP viene a completar o sustituir el último citado de L, menos habitual por la forma del sufijo en territorio guipuzcoano; para otras formaciones similares, véanse *auzabalcatu*, *ichimurtu* o *lozorrotu*.

37 Cf. infra 3057 *hercetic* ‘someramente’.

Por todo lo anterior, tenemos una deuda de *VP* respecto al *DT* y una corrección adicional (cf. 1092 *erbi jaquia* > *e. jatea*) del primero sobre la forma derivada del segundo.

2319 *malmariscoa* ‘malvavisco’.

THL «*Malvavisco*. Hibiscus, vel hibiscum, i».

DT «malvavisco, especie de malva, *eiguiboilla*» [«malva, yerva, *eiguiña*, *malva*», «nazer en las malvas, es tener baxos principios, *eiguiñetan jayo*», «malvar, de malvas, *eiguidia*, *malvadia*]. *Eigi(n)*- no aparece en el *DGV* ni en el *EKC* (Euskara Institutua, 2013), por lo que sus testimonios fuera del *DT* son nulos.

Según el *DGV*, tenemos *malbabisko* (V-gip), *malbariskoa* (BN-baig), *malba*, *malma* (V-gip-m-al, G-goi, R), *malba-lore*, *malma-* (ANgip). Probablemente término común en el habla del autor o en sus cercanías. Para más variantes fonéticas añadidas por *VP* sobre lo hallado en *DT*, véanse las citadas en 2229.

2352 *morchila eguin* ‘hacer la mochilla’.

THL «*Mochila*. Mantica, ae». «*Hazer su mochila*. Commeatum sibi providere. Consulare annonae».

DT «mochila, la talega, es voz bascongada *mochilla*, que significa lo mismo y se dixo de *mochil*, *motil*, *mutil*, el muchacho que llevaba de comer a los labradores y porque aquel modo de talega la llevaba el mochil, se le dio el nombre de mochila. Lat. Mantica».

Varias otras entradas con similar vocalismo, pero sin *-r-*: «mochila, un caparazón», «mochiler», «troxa», «troxado».

Lo más probable es que el término fuera común en el habla del autor o en sus cercanías, sin tener que recurrir a Lapurdi, etc. a pesar de que en el *DGV*—que no documentaba hasta ahora la voz— hallamos Duvoisin *murtxila* como forma más cercana.

2596 *oyal-erza* ‘orillo’.

THL «*Orillo*. Limbus crassus panni».

Cf. *DT* «orillo en el paño, *ertza*, *albenia*, *expaina*» y «paño, *oyala*», «paño, el ancho de la tela». Es una combinación de las formas de la primera y de la segunda entradas, y también de la parte castellana de la tercera, que concuerda con el sentido del *THL* (cf. *DAut* «la orilla en el paño, la qual regularmente se hace de lana más basta»).

2664 *otsandia eguin* ‘gritar’.

THL «*Gritar*. Vociferor, aris. Quirito, as».

Aunque Gómez y Zulaika (2020a) presentan esta expresión como hápax³⁸, la que verdaderamente debe ser explicada es la entrada anterior y base de esta, 2663 *otsandia* ‘grito, gritería’, pues la 2264 no es sino la adición verbalizadora de *eguin* sobre ella (cf. supra *lapurreta eguin* o abajo *ogua eguin*).

En el *DT* conviven *otsande* y *ochandi* (ambas s.u. ‘publicación’, ‘preconizar’ y ‘publicidad’); las dos, *otsandilotsande* aparecen luego en Arrue, Agirre, Iztueta, etc.

38 No lo es en realidad, como recuerda el RI, ya que posee testimonios —aunque escasos— del s. XIX y XX. Véase aquí, más abajo: § 10 (Apéndice 2), § 10.1, entrada 2599.

El autor ha sustituido *ochanditu* ‘preconizar’, formando *otsandia egin* mediante la simple adición de *egin* ya tratada, y ha añadido también la nueva acepción castellana (= *THL*) que completa el «gritar, *deadarreguin*, *ojueguin*» del *DT*.

2674 *oguia egin* ‘amasar’.

THL «*Amassar*. Massam subigere».

Cf. *DT* «panadear, *oguia egin*, *saltzea*. Lat. Panificum agere» y «amassar, *oratu*. Lat. Massam subigere», «amassado, *oratu*», «amassador, *oratzallea*, *oraquiña*», «amassadura, *oratzea*, *oradura*», «amasijo, *orá eguiña*». El *VP* extiende la acepción ‘amasar’ (= *THL*) de *ora egin* a esta voz, que propiamente sería ‘hacer pan’.

Sobre la formación (de las más simples en vasco) véanse los paralelos aducidos en la entrada anterior.

2681 *obradorea* ‘oficina’.

THL «*Oficina*. Officina, ae». «*Obrador*. Officina, ae. *De platero*. Aurificina, ae. *De zapatero*. Sutrina, ae».

Cf. *DT* «*obrador*, oficina, *equintegua*, *obrategua*», «oficina, *lantegua*, *equintegua*, *ola*, *olea*».

El autor prefiere adoptar el préstamo más reciente, posiblemente común en la época y posteriormente hasta hoy, inspirándose en la entrada del *THL*. Para otros casos similares de adopción de préstamos que no se hallan en el *DT*, v. 622 *chulada*, 1767 *halborotazio*, 2065 *losinhero*, 2239 *menchejoa*, 2352 *morchila*, etc.

2754 *padecitzallea* ‘sufrido, paciente’.

THL «*Sufrido hombre*. Patiens, tis», «*Paciente*. Patiens, tis. Qui patitur».

A pesar de no aparecer –como es lógico– en la lista de hápax legómena de Gómez y Zulaika (2020a), ha de tenerse en cuenta también 2753 *padecitu* ‘sufrir, padecer’, pues aquel está claramente formado sobre este.

Cf. *DT* «paciente, *pairacorra*, *pairatzallea*, *osartzallea*, *osartaria*, *padecitzen duena*». También «padecer, *padecitu*, *pairatu*, *osartu*, *crampatu*», «padeciente, antiquado, lo mismo que paciente» y «sufrible, *pairagarria*, *osarcarria*, *erampegarria*, *sufrigarria*, *pairaquizuna*».

En *VP padecitzallea* el autor combina la base documentada en las dos primeras entradas citadas del *DT*, el sufijo presente en dos voces de la primera entrada y el sentido del *THL*.

Para más creaciones en *-tzalle*, v. entre los recogidos por Gómez y Zulaika (2020a, p. 397), 465 *buru-ausitzallea*, 613 *carga-eravilzallea* y, más abajo, 3296 *tintatzallea*.

2765 *presaca egin* ‘atropellar’.

THL «*Atropellar*. Protero, Aobteto, as. Pessundo, as. Conculco, as».

Cf. *DT* «atropellar, viene de el bascuence *tropelía*, *tropa elia*... *tropeliatu*, *aurizquitu*» y «atropellarse, darse demasiada prissa, *tropeliatu*, *aurizquitu*, *urduritu*».

Aunque la fuente de inspiración del autor del *VP* parece claramente el «demasiada prissa» de la segunda entrada del *DT*, a la que ha añadido el verbalizante *egin* como en varios casos anteriores, puede ser suficiente con recordar que ‘atropellar’ era a la sazón una acepción corriente del término (cf. *DAut*), como recuerda RI.

2943 *hescatia* ‘pedigüeño’.

THL «*Pedigüeño*. Nimius & procrax in petendo».

DT «pedidor, *escalea*, *escatzallea*. Lo mismo es pedigüeño, pedigón. Lat. Petitor, effagitor», «pedir, *escatu*», «pedido *escatua*», «demandador, *escalea*», «atacador, molesto, pedigüeño, *escale iotua*, *enfadagarria*», «molesto, *ecaitsua*, *atsecabequiña*, *naibagueguillea* y por enfadoso *iotua*, *igotua*».

Para otros paralelos de formaciones en *-ti* en el VP, téngase en cuenta que Gómez y Zulaika (2020a, p. 396) reúnen *bildurti*, *egiti*, *gezurti*, *goseiti*, *loti*, *lotsati*, *negarti* o *salatia*.

2946 *harri-botatcea* ‘pedrea’.

THL «*Pedrea*. Lapidatio, onis».

DT «pedrea, *arriguda*, *arrica aritzea*» y también «echar, arrojar, es voz bascongada *echa*, *echatu*, *bota*, *botatu*, *egotzi*, *iraitzi*».

La entrada de VP se explica fácilmente a partir de la combinación de las dos entradas de DT.

3013 *hagin-condo* ‘raygón de muela’.

THL «*Raygón de muela*. Molaris dentis radix».

DT «raigón de muela, *aguin condarra*», «residuo, sobra, *condoa*, *condarra*, *emparagua*, *ondaquina*, *erresa*, *ondarra*, *cutsua*. Lat. Residuum»; DT «muela, diente grande, *aguña*, *aguina*, *ortzoquia*. Lat. Dens, molaris».

El término proviene de la combinación de ambas entradas de DT, *aguin* de la primera y *condo* de la segunda.

3021 *herriertaria* ‘rechinador’ y también 3020 *herriertatu* ‘rechinarse’, 3022 *herrierta* ‘rechinamiento’.

THL «*Rechinar*. Strideo, vel strido, is», «*Rechinador*, *rechinadora*. Stridulus, a, um», «*Rechinamiento*. Stridor, oris». «*Reyerta*. Vide *Rencilla*», «*Rencilla*. Iurgium, rixa, contentio».

DT «rechinador, *irringarria*», «rechinamiento, *irringa*», «rechinarse, *irringatu*», «rechino, lo mismo que rechinamiento». Véase, también, «*reyerta*, viene del bascuence *errierta*, que significa lo mismo que riña», «riña, *errierta*, *asserrera*, *atelia*, *gatazca*, *auciabantza*, *gaitea*», «reñir, contender, *liscartu*, *asserratu*», «reñir, reprehender, *atlatu*, *atelecatu*, *asserratu*, *asserretu*, *lotsagueriac eman*, *arrencuratu*, *aguiracatu*», «estar reñidos, *asserre izan*».

Para la segunda parte (*-taria*) –añadida a la base *errierta* de la entrada 3021–, cf. «pendenciero, *jaitaria*, *auciabantaria*, *liscartaria*, *jaitezalea*, *auciabantzalea*, *liscarzalea*», si bien parece suficiente con *-ari*.

Gómez y Zulaika (2020a, p. 395) recogen múltiples casos de derivados en *-ari*, entre ellos *haguintaria*, *eiztaria*, *errementaria*, *errotaria*, *ibiltaria*, *mandataria* o *zelataria*, deudores en su mayor parte del DT.

3032 *herrencolaya* ‘renglón’.

THL «*Renglón*. Versiculus, i. Verborum linea».

DT «renglera, lo mismo que hilera, véase», «renglón, esta voz y la precedente tiene el origen bascongado de *errendera*, *errondera*...», «renglonadura de pauta,

marroldura, marrolaren lerroa, errendera», «rengo, lo mismo que rengo, véase y así su origen bascongado», DT «rengo, cojo, es de el bascuence *erren cojo* y *errenco* algo cojo, *errena, urguna, maquia*»; DT «coxo, *urguna, errena, maquia, maingua*», «hazerse coxo, *urgundu, errendu, maquiatu*», «coxquear, antiquado, lo mismo que coxear».

Si no se trata de una errata del copista (*errencoloya* > *-colaya*) –aunque la lectura del texto es clara– tendríamos quizás *erronco* + *lari* y pérdida de la *-r-*, posiblemente una de las primeras documentaciones, aunque sea un rasgo común modernamente en el Urola y buena parte de Gipuzkoa³⁹.

Para más formaciones en *-lari*, v. 197 *aucilaria*, 2573 *ostalaria*, 2636 *osticolaria* reunidos por Gómez y Zulaika (2020a, p. 394).

3057 *hercetic* ‘muy someramente’.

THL «Somera cosa (...) Muy someramente discurre. Superficie tenus rem tangis, altius malum subest».

DT «someramente, *gaindiro, aisaletic*», «somero, *gaindarra, aisaldarra*»; «borde, es voz bascongada... *bordea, ertza, albenia*»; «margen, esta voz... *marguina, ertza, bazterra*», «margenar, marginar... *ertzatu, baztertu*», «marginal... *ertzecoa, bazterreco*»; «orilla, *ertza, albenia, basterra, ermiña*», «por aquí, por allí, *ortic, ortican, orti, emendic, emendican, emeti*». Y las terminaciones correspondientes al *hinc* &c., «por encima, *gañetic, aisaletic*».

Formado por la combinación de «por encima» (que falta en «someramente», «somero») + *ertz* ‘borde/margen/orilla’ + la terminación *-tic* ‘por’ para la entrada derivada del THL.

3116 *sombralluguillea* ‘sombredero’.

THL «Sombrerero. Galerus, i».

DT «somerero, *capelaquiña, chapelaquiña, sombrelluquiña, capeluguillea*»; «sombredero, *capela, chapela, sombrellua*», «sombredero de púlpito, *otsedecaya*».

De clara formación propia o extraída de su propia habla: cf. la variante fonética adicional *sombrallu* + el habitual *-guille* de agente; para más casos de *-gille*, v. supra 2096 *lisibaguillea*, 2131 *lamparaguillea*, etc. y, para la adición de variantes fonéticas, las citadas en 2229 *musirca*. Cf. la *-d-* de la voz castellana, más habitual en disimilaciones de róticas en vasco meridional.

3256 *trincha* ‘azuela’.

THL «Açuela. Ascía, ae. Dolabra, ae».

DT «azuela, *trabesa, ceyoa*. Lat. Ascía»; «trinchar, *epaqui, ebaqui*. Lat. Scindere, secare», «trinchante, *epallea, puscaguillea*. Lat. Scidendi artifex», «Trinchante, instrumento de trinchar, *epacaya*. Lat. Excissorium».

El autor prefiere el préstamo *trincha* –que para la época debía estar ya difundido– al neologismo larramendiano *epacaya* (que no tuvo más seguidores que el lexicógrafo

39 Hay también *errenklera* de L y *erregoloi* en Astarloa (1816), citados por el DGV, que parecen coadyuvar en la hipótesis de la posible errata del VP.

Harriet); el *DGV* documenta *trintxa* en vizcaíno, guipuzcoano y alto-navarro, además de *trinxa* en SP, recogido por Izagirre (apud *DGV*) en Tolosa y añade a ellos el *trincha* ‘azuela’ del *VP*, aunque, como me señala RI, *trincha* y *azuela* parecen ser objetos muy diferentes en principio.

Para otros préstamos recientes preferidos a invenciones larramendianas o a voces patrimoniales de otros dialectos, v. supra *almueza*, *chismeroa*, *chulada*, *halmoeda*, *halborotacioa*, *justiciaguillea*, *losincheróa*, *lamparaguillea*, *menchejoa*, *obradorea*, *pade-citzallea*, *sombralluguillea* y más abajo *tintatzallea*, *vultua eguin*.

3296 *tintatzallea* ‘tintorero’.

THL «Tintorero. Infector, oris».

DT «tinta, *tinta*, *coransia*», «tintar. Lo mismo que teñir, véase»; *DT* «tintorero, tintor, *tintelaria*, *gambusquiña*, *coransquiña*», «tintura, *tintura*, *gambustea*, *coranstea*», «tinturar, lo mismo que teñir, véase», «teñir, *gambusi*, *gambusitu*, *coransitu*», «teñido, *gambusia*, *coransitua*».

Formación en *-tzalle*, similar a *VP* 465 *buru-ausitzallea*, 2754 *padecitzallea*. Innovación del autor sobre el extendido uso del *DT*.

3382 *vasaordea* ‘javalí’.

THL «Javalí. Aper, pri».

DT «jabalí, *basaurdea*», «puerco, sucio, *cherri*, *urde*, *ciquin*, *liquits*, *loi*, *ats*, *basi*, *bagatsa*».

Hipercorrección gráfica <-ao->, quizás para marcar un posible hiato.

Hay también *DT* «porquería, *liquisqueria*, *ciquinqueria*, *urdaqueria*, *cherriqueria*, *loiqueria*, *basiqueria*, *bagasqueria*, *asqueria*; item *liquistasuna* &c.⁴⁰ Lat. Inmunditia, sordes» y también *saramea* «para el polvo y cosas menudas que tienen sucio el suelo o la sala», todo lo cual completa *VP* 3331 *urdea* ‘porquería’, con la *u-* normal que falta en *vasaordea*.

3405 *vultua eguin* ‘abultar’.

THL «Abultar. Amplifico, as. Extubero, as».

DT «bulto, *loderá*, *bultoa*, *andigoa*, *upandea*», «abultar, hacer bulto un cuerpo y comúnmente hazerse mayor, *aundiagotu*, *andiagotu*, *gueitu*, *gueiagotu*», «abultado así, *anditua*, *andiagotua*, *gueitua*, *gueiagotua*».

Formación del propio autor, similar a otros con *egin*: 2042, 2187 *lapurreta eguin*, 2664 *otsandia eguin*, 2674 *oguia eguin*, 2765 *presaca eguin*. Por lo que hace a la semántica, completa la primera entrada del *DT*, donde encontramos ya el préstamo junto a dos neologismos sin paralelos (*lodera* y *upandea*), más una voz septentrional (*andigoa*) que L tomó de EtxZib.

40 Como Añibarro y otros, el *VP* combina o extiende sufijos de la entrada del *DT* a bases diferentes produciendo derivados que L había dejado implícitos con esa «&c». Esto ha llevado a los investigadores a más de un error sobre la extensión dialectal de tales derivados y la productividad de bases y sufijos en el propio *DT* y en diversos textos deudores de este. Así, p. ej. el caso de *senidetasun* comentado en Lakarra (2023).

4. ¿CÓMO TRABAJA EL VP? LOS HÁPAX⁴¹

Creemos que, a pesar del relativamente importante número de hápax del VP, no hay mucho de inexplicable o extraño en ellos si tenemos en cuenta el modo de producción o, más exactamente, el método de trabajo de su autor.

Tras analizar las 52 entradas, vemos que todas ellas pueden explicarse por: 1) adición de préstamos más recientes; 2) derivados a partir de sufijos del DT; 3) derivados a partir de bases del DT; 4) variantes del habla del autor; 5) rechazo de neologismos o variantes de otros dialectos; 6) expresiones; 7) otros.

Una buena parte de tales rarezas proviene del rechazo a determinadas novedades del DT, sean éstas neologismos o etimologías «vasquizantes» del diccionario de Larra-mendi. Así ocurre con los números 221 *almueza* ‘almohada’, 561 *chismeroa* ‘armachismes’, 622 *chulada* ‘gracejo’, 1371 *golosoqueria* ‘golosina’, 1651 *haranza-lecua* ‘espinal’, 1906 *justiciaguillea* ‘justiciero’, 2681 *obradorea* ‘oficina’, 2754 *padecitzallea* ‘sufrido, paciente’ y 3256 *trincha* ‘azuela’.

1. Las voces del DT rechazadas son sustituidas por préstamos aparentemente más recientes o menos habituales que los centenares ya recogidos en el DT o, en su caso, por nuevos derivados formados a imitación de otros ya presentes allí, mediante sufijos aprendidos en el DT (cf. Urgell, 2003, 2004): 221 *almueza* ‘almohada’, 561 *chismeroa* ‘armachismes’, 622 *chulada* ‘gracejo’, 1371 *golosoqueria* ‘golosina’, 1634 *halmoedan plumac sartu* ‘enfundar la almohada’⁴², (idem 1686), 1767 *halborotacioa* ‘moína’, 1906 *justiciaguillea* ‘justiciero’, 2077 *losincheria* ‘embustero, lisonjero’, 2239 *menchejoa* ‘golondrina, vencejo’, 2352 *morchila eguin* ‘hacer la mochilla’, 2681 *obradorea* ‘oficina’, 2754 *padecitzallea* ‘sufrido, paciente’, 3256 *trincha* ‘azuela’.

2 y 3. Derivados del DT. El VP forma derivados a partir de bases del DT siguiendo el método de este y utilizando sufijos hallados previamente en él:

- *-alde*: 864 *errementaldea* ‘fragua’
- *-gille*: 663 *chisaguilleac nago* ‘tengo ganas de orinar’, 2096 *lisibaguillea* ‘curandera de liensos’, 2131 *lamparaguillea* ‘lamparero’, 3116 *sombrallugillea* ‘sombredero’
- *-keria*: 1371 *golosoqueria* ‘golosina’
- *-leku*: 1651 *haranza-lecua* ‘espinal’
- *-tari*: 3021 *herriertaria* ‘rechinador’

41 No tratamos aquí de los «hápx semánticos», i.e. formas anteriormente conocidas pero cuyo significado no había sido documentado previamente (Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 69-70).

42 Gómez y Zulaika (2020a) señalan en nota que *almoeda* no está documentado en el DGV s.u. *almoada*.

- *-tasun*: 740 *decaitutasuna* ‘abatimiento’, 1769 *haztasuna* ‘olvido’
- *-tzalle*: 613 *carga-eraviltzallea* ‘ganapán’, 2754 *padecitzallea* ‘sufrido, paciente’, 3296 *tintatzallea* ‘tintorero’
- *-tazio*: 1767 *halborotacioa* ‘moína’
- *-ti*: 2943 *hescatia* ‘pedigüeño’
- *-toki*: 1229 *garotoquia* ‘alechal’, 2092 *loi-toquia* ‘cenagal’ (2137 ‘labajo’, 2146 ‘lodazal’)
- *-tu*: 241 *auzabalcatu* ‘bostezar, boquear’, 1566 *ichimurtu* ‘escatimar’, 2088 *lozorrotua* ‘amodorrado’, 2304 *marmarizatu* ‘gruñir’, 3020 *herriertatu* ‘rechinar’

4. Otra fuente de innovaciones sobre el modelo del *DT* está constituida por la adición de variantes fonéticas inusuales, no documentadas ahí ni, incluso, en otros repertorios: 274 *baberrona* ‘alubia, judía’, 286 *barraculloa* ‘caracol’, 2229 *musirca* ‘melocotón’, 2319 *malmariscoa* ‘malvavisco’, 2352 *morchila eguin* ‘hacer la mochila’, 3116 *sombra-lluguillea* ‘sombredero’.

El autor introduce en ocasiones léxico más local, quizás de su propia habla, que el hallado en el *DT*: 738 *decaitu* ‘abatir’ (idem 783), 864 *errementaldea* ‘fragua’, 1566 *ichimurtu* ‘escatimar’.

5. El rechazo (significativo para discernir objetivos básicos del autor) de formas dialectales no-guipuzcoanas, neologismos y vasquizaciones, p. ej. *DT* 451 *betulelbito*, 1016 *eiztari*.

6. La estructura del *VP*, basada en la nomenclatura castellana del *THL* de Requejo, hace que el autor del *VP* combine diversas entradas del *DT* en numerosas ocasiones: 465 *buru-ausitzallea* ‘quebradero de cabeza’, 622 *chulada* ‘gracejo’, 1092 *erbi-jatea* ‘lebrada’, 1349 *gurutzetu viatzac* ‘enclavijar los dedos’, 2239 *menchejoa* ‘golondrina, vencejo’, 2596 *oyal-erza* ‘orillo’, 2946 *harri-botatcea* ‘pedrea’, 3013 *hagin-condo* ‘raygón de muela’, 3057 *hercetic* ‘muy someramente’.

7. Varios:

- a. Perífrasis con *egin*: 2042 *lapurreta eguin* (idem 2147), 2664 *otsandia eguin* ‘gritar’, 2674 *oguia eguin* ‘amasar’, 2765 *presaca eguin* ‘atropellar’, 3405 *vultua eguin* ‘abultar’.
- b. Traducción analítica (¿deudora del *THL*?): 2065 *lau laurdendu* ‘descuartizar’.
- c. Neologismos de segundo grado: 465 *buru-ausitzallea*, 613 *cargu eraviltzallea*.

- d. 1213 *gabi-oña* ‘yunque’, 3020 *herriertatu* ‘rechinar’ (más 3021 *herriertaria* ‘rechinador’ y 3022 *herrierta* ‘rechinamiento’), 3382 *vasaordea* ‘jabalí’.

En un plano más general, los distintos fenómenos corresponden a una voluntad evidente –aunque no manifestamente explicitada por carecer de prólogo o nota justificativa alguna– de corregir y completar el *DT*, tanto por lo que se refiere a las voces vascas, su forma fonética y estructura morfológica como a su semántica, i.e. las acepciones o equivalencias castellanas adjudicadas a cada una.

Es claro que, aunque teóricamente sean las coincidencias de forma y sentido entre ambos vocabularios (*DT* y *VP*) las que nos llevarían a darnos cuenta de su relación y de la deuda existente entre ellos –lo cual es claramente inexigible en estos casos al tratarse de hápax legómena–, un análisis más detenido nos lleva a señalar que detrás de los diversos fenómenos listados en este apartado nos encontramos también con múltiples innovaciones⁴³ del *VP* sobre el *DT*, el cual ha sido –junto al conocimiento de las hablas guipuzcoanas (incluido de manera destacada el V-gip)– el instrumento utilizado por el autor para completar la parte vasca de la relación de entradas elaborada a partir del *THL* de Requejo.

5. PARALELOS/FUENTES SEPTENTRIONALES DEL *VP*

Gómez y Zulaika (2020a, p. 75) señalan que, «además de las primeras documentaciones reunidas anteriormente, son también abundantes las entradas del *VP* que contienen el primer testimonio de un vocablo en el País Vasco peninsular». Habiéndose limitado a cotejar las palabras derivadas, muchas de ellas se encuentran en las obras de Leizarraga, Etxeberri de Ziburu y Axular, y en los diccionarios entonces inéditos de Pouvreau y Urte⁴⁴.

Que los textos septentrionales tengan las primeras documentaciones de la generalidad de las voces vascas no es muy remarcable dado que hasta 1745 pueden constituir más del 90 % del corpus vasco (cf. Lakarra, 1997). Lo anterior es aún más claro si el análisis se efectúa a un nivel de abstracción suficientemente alto, soslayando –como Gómez y Zulaika (2020a) reconocen– diferencias fonéticas o morfológicas existentes entre los dialectos septentrionales y meridionales.

43 Naturalmente, las aparentes similitudes, pero también las meras casualidades, son mucho más fáciles de encontrar en otros apartados como en el siguiente § 5, por lo que deben filtrarse críticamente para establecer las relaciones significativas.

44 Como entre las documentaciones septentrionales de Gómez y Zulaika (2020a) aparecen Etxepare y Oihergart, cabe recordar la inverosimilitud de estas posibles fuentes: el *unicum* del primero se hallaba en la BNF y los ejemplares del segundo empezaron a ser conocidos solo tras Humboldt y, sobre todo, Francisque Michel (v. ahora Bilbao, 2022). Por lo demás, son conocidas (ha vuelto a recordarlas Iruretagoiena, 2023) las dificultades de Larramendi (incluso durante su etapa bayonesa) para acceder a un ejemplar de Leizarraga. Aunque aparezca citado como posible paralelo o fuente en unas pocas ocasiones, Etxeberri de Sara en su mayor parte seguía manuscrito en el archivo de los franciscanos de Zarauz, de donde lo editó Urquijo a comienzos del s. XX.

Para explicar estos resultados, Gómez y Zulaika (2020a, p. 79) suponen que pueden tratarse de palabras que se utilizaban tanto al norte como al sur del País, pero que –debido a la escasez de textos meridionales anteriores a Larramendi– no llegaron a recogerse por escrito.

Sin embargo –y este es uno de los aspectos más relevantes que pretende abordar nuestra investigación y de ahí nuestra insistencia en él tanto en este como en otros apartados–⁴⁵, los editores no creen que «deberíamos descartar *que el autor del VP conociera algunas obras publicadas en el País Vasco continental*» (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 79; cursiva nuestra [JAL]). Apelando a la advertencia de Urgell (2000) en el sentido de que muchas voces convertidas en normales o habituales en los dialectos literarios meridionales se deben a lecturas de obras septentrionales de Larramendi y sus seguidores, postulan que «solamente tendríamos que añadir a las palabras de Urgell la posibilidad de que *otro lexicógrafo hubiera hollado el mismo camino antes que Larramendi e igualmente hubiera recopilado un buen número de vocablos tomados de la tradición septentrional*»⁴⁶ (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 79; la cursiva también es nuestra en esta ocasión).

Es claro y así lo hacemos notar explícitamente que Gómez y Zulaika (2020a) no señalan fuente septentrional alguna para ninguna de las voces del *VP* a pesar de la hipótesis deslizada sobre el supuesto autor prelarramendiano interesado en tales textos; somos nosotros, sin embargo, quienes nos hemos creído en la obligación de precisar –tras lo expuesto en este párrafo (cf. también al inicio de § 6)– que la labor del *VP* no condujo a su autor al uso de fuente septentrional alguna, señalándolo explícita y reiteradamente en el estudio de cada entrada de este apartado⁴⁷.

Negativa non sunt probanda y, por tanto, el escenario del autor guipuzcoano prelarramendiano que estudiara textos septentrionales planteado por Gómez y Zulaika (2020a) es verosímil y difícilmente rebatible en el plano de la pura teoría. Sin embargo, tras analizar las más de 150 voces con primeras documentaciones anteriores a *VP* en autores septentrionales recogidas por Gómez y Zulaika (2020a), hemos de concluir que no vemos la necesidad de asumir que el autor del *VP* recurriera a ninguna de ellas. Todas las voces están ya presentes en el *DT* –o, en su caso, son fácilmente explicables como derivados de otras que el autor del *VP* encontró a su disposición en el *DT*– o fueron creadas mediante la combinación de formas y acepciones de entradas del *DT*. A

45 Gómez y Zulaika (2020a, p. 75) «señala[n] entre corchetes las primeras –no necesariamente las únicas– documentaciones en el euskera continental». Naturalmente, la primera documentación septentrional carece de importancia si se busca la fuente concreta de las voces del *VP*, que es la única interesante si quieren hallarse fuentes septentrionales para el *VP* si damos alguna credibilidad a la hipótesis de que algún autor guipuzcoano (*VP*) pudo utilizarlas antes que Larramendi: hay que demostrar que utilizó una determinada fuente y, por supuesto, que *no* tomó o pudo tomar las voces de la lista del *DT*.

46 «Finalmente, –añaden– también cabe pensar que en ocasiones el neologismo creado por el autor del *VP* coincida formalmente con otro acuñado por un escritor del Norte, sin que haya existido un vínculo entre ambos» (p. 79). Fernández de Gobeo (2021) no pone en duda ninguna de las hipótesis ni conclusiones de Gómez y Zulaika.

47 Algo similar ocurre en § 10 (Apéndice 2) respecto a las supuestas segundas apariciones de voces incluidas en el *VP*; véase allí.

todo ello deben añadirse variantes o voces del habla del autor del *VP* u otras cercanas, naturalmente sin coincidencias significativas –y sí abundantes discordancias– con formas septentrionales alegadas (insistimos, como primeras documentaciones, no como fuentes) por Gómez y Zulaika (2020a).

Para nuestro análisis tomamos como base la lista publicada por Gómez y Zulaika (2020a, pp. 75-78); además de la lista de voces vascas y sus correspondencias castellanas, damos los números que las mismas tienen en la edición de Gómez y Zulaika (2020a) y los testimonios septentrionales paralelos propuestos por estos como ilustración. Inmediatamente a continuación van las entradas del *THL* que han servido como modelo en la parte castellana del *VP* y posteriormente nuestros datos y consideraciones entre los cuales ocupan un lugar principal los paralelos y coincidencias con el *DT*.

16 *arrantzari* ‘pesca’ [EtxZib *Man* II 154].

THL «*Pescar*. Piscor, aris, Expiscor, aris», «*Pesca*, Piscatus, us».

DT «oficio de pescar, *arrantza*», «pesca, el pescar, *arrantza*».

Voz general, no tomada de fuentes sino recordada de su propia habla (cf. la adición -*ri* ‘a’) como el resto de voces de las primeras páginas del *VP*; según Gómez y Zulaika (2020a, p. 29) las primeras entradas de cada letra (menos las marcadas por *h-*) tendrían también el mismo origen, aunque se observa más de una excepción debido a la presencia de voces derivadas deudoras del *DT*.

54 *aci-lecua* ‘sementera’ [Ax 409 (V 266) *haz-lekua*].

THL «*Sementera*. Serendi tempus. Sementis».

DT «*Sementera*, *aciac ereitea*», «sementera, semencera, tierra sembrada, *alorra, soroa*», «sementera, la obra de sembrar, *ereitea, ereintzea, ereiñoa*», «sementera, el tiempo de la siembra, *azaroa, ereiquiroa, ereinguiroa*».

VP añade un nuevo valor al mismo término castellano presente en *THL* y en el *DT* a partir de una postposición utilizada también en 1651 *haranza-lecua*, junto a los mucho más numerosos de -*toki* (véase abajo 1043); esto y la diferencia formal (*acilhaz*) respecto a la posible fuente permiten afirmar la no dependencia de *VP* respecto a Axular, al contrario que respecto al *DT*.

73 *averastasuna* ‘riqueza’ [Leiz *Decl* Mm 4r *abras*].

THL «*Riqueza*. Opulentia, ae. Divitiae, opes, fortuna amplissimae, rerum ómnium copia & abundantia».

DT «riqueza, *ondia, ondaoquia, aberastasuna, abrestasuna*».

VP privilegia la única forma que no pertenece a otros dialectos o no es invención del autor del *DT*.

Como en otras ocasiones, el término incluido en el *VP* está ya presente en el *DT*, sin que el autor debiera recurrir al improbable Leizarraga (quien, por cierto, tenía *abras-*, como señala RI); por otra parte, Larramendi tiene otras fuentes tanto o más verosímiles, como EtxZib y Axular; cf. Mitxelena (1970) y Urgell (2000). Para esta voz en concreto, documentada en el Norte a partir de Leiz y en el Sur a partir del XVIII según el *DGV*, es claro el papel de intermediario de L como en tantas otras ocasiones con similares testimonios.

100 *araquiña* ‘carnicero, cortador’ [Oih *Pr* 30].

THL «*Carnicero*. Lanius, ii. Lanio, nis». «*Cortador*. Lanius, ii. Lanio, nis».

DT «carnicero, *araquiña*, *epaillea*, *epallea*», «carnicero, amigo de carne, *araguizalea*, *oquela zalea*».

Voz general, sin necesidad de fuentes septentrionales y menos del inverosímil Oih. *VP* simplifica y precisa las opciones del *DT* al añadir la subentrada «cortador», que corresponde a *epaillea*, *epallea*, del *DT*, pero que coincide también con *THL*. V. la siguiente.

101 *arategui* ‘carnicería’ [Ht *VocGr* 335].

THL «*Carnicería*. Macellum, i. Carnaria taberna».

DT «carnicería, *arateguia*, *epalleria*», «carnicería, gran matanza de gente, *epalleria*». V. la anterior, ambas próximas entre sí en el *DT* y de ahí también en el *VP*. Es conocida, además, la relación entre los vocabularios de la gramática de Harriet y el *DT* (cf. Lakkarra, 1994; Urgell, 2009), la cual hace innecesaria el paralelismo o la suposición de que *VP* accediera directamente a los mismos y no a través del *DT* como en muchos otros casos. Y eso si es que hubiera necesidad para ello, dada la amplia extensión de la voz⁴⁸.

115 *argaldu* ‘enflaquecer’, 116 *argaldua* ‘ahilado’ [EtxZib *Man* I 113, II 63].

THL «*Enflaquecer*, *ponerse flaco*. Languesco, is. Macrescere, attenuari, tabescere». «*Ahilarse*. Macrescere, attenuari».

DT «enflaquecer, *flacatu*, *argaldu*, *erbaldu*, *ahuldu*, *erquindu*»; «ahilarse así, *cordea galtzea*, *janbagueaz cordebaguetzea*, *descordatzeta*», «ahilado, *cordea galdua*, *cordebaguetua*, *descordatua*».

VP encuentra su forma más familiar en la primera entrada y la considera digna de ser incluida en otra acepción más en la segunda.

121 *arilcaya*, [1616 *harildu*], 1617 *harilcaia* ‘devanadero’ [SP *h*-].

THL «*Devanar*, glomero, as. Stamen, aut filum in globi formam convoluere», «*devanadera*. Harpedene, es. Rhombus, i. Rota glomeratoria».

DT «devanar, *arildu*, *arilcatu*. Lat. Glomerare», «devanadera, *arilcaya*», «devanadera, de un arco de palo, *ubaurcoa*».

VP añade el masculino de la forma de *DT*, creando así una nueva entrada que no figura allí⁴⁹.

Aunque Gómez y Zulaika (2020a) no lo listan, es relevante constatar la existencia de *arildu* (que hemos añadido entre corchetes) muy cerca de *arilcaia* en *DT* (como *devanar* en *THL*) y, tomándola de ahí, de la misma manera en *VP*, lo que hace más estrecha y evidente la relación entre los tres vocabularios.

Por lo demás, los diccionarios de SP no eran una fuente verosímil para el *VP* y tampoco resultan necesarios ante el testimonio del *DT*.

48 Por cierto, si Harriet fuera fuente directa o indirecta del *VP* a través de Larramendi, aquel no podría ser «de hacia 1740» como sugiere el *DGV*, sino (al menos) de finales de 1741. Por el contrario, parece que tenemos aquí otra prueba de que *VP* es deudor de ambos (de Harriet y del *DT*, de este en primer grado, de aquel en segundo) y, por tanto, posterior a 1745.

49 RI cree más bien que pueda tratarse de una errata de *VP*, dado que *devanadero* no parece documentarse fuera de ahí.

150 *achurtu* ‘cavar [aitzurtu Leiz 1 Cor 13 11].

THL «*Cavar, sacando tierra. Essodio, is*», «*Cavar en piedra o madera. Excavo, as*». «*Cavar viñas y árboles. Passino, as*».

DT «cavar, *achurtu, aitzurtu*».

El DGV da la variante *atxurtu* como «V-gip», pero hay testimonios más orientales de ella como el de Agirre de Asteasu o del azcoitiarra Aizkibel, si fue este el verdadero autor del catecismo de Oteiza, como suponía H. Knörr (cf. DGV).

No hay necesidad de ninguna fuente septentrional, dado que ambas variantes están ya en el DT de Larramendi –quien sí tuvo acceso a Leizarraga– y nótese, además, que la elegida por el VP es, como de costumbre, la meridional y no la septentrional; cf. 1016 *eiztaría*.

185 *aztucorra* ‘olvidadizo’ [Leiz Iac 1, 25 *ahanzkor*].

THL «*Olvidadizo. Obliviosus, a, um*».

DT «olvidadizo, *aztucorra, ahanzcorra, anzcorra*». VP opta por la forma más cercana a su dialecto, de entre las del DT, sin que sea necesario recurrir al formalmente lejano Leizarraga –que, por cierto, estaba presente igualmente en DT– ni a ninguna otra fuente septentrional.

Para más ejemplos de formaciones en *-kor*, véanse 1461 *izucorra*, 1557 *irauncorra*, etc. Recuérdese que en el Sur no hay sufijos en *-kor* antes de Larramendi, del cual toma y extiende VP (véase más abajo § 9).

192 *ardandegua* ‘bodega’ [Ax 75 (V 50)].

THL «*Bodega o botillería. Apotheca, ae*».

DT «bodega, *upategua, emparanza, upalecua, upelategua, chaya*» pero cf. «taberna, *ardandegua, chaya, arnotegua, daferna*».

Extensión del valor de DT a otra voz hallada también ahí, pero en una entrada distinta. La voz era seguramente general para la época, por lo que el VP no tuvo que recurrir a Axular ni a ninguna otra fuente septentrional ni meridional y menos estando recogida ya en DT.

197 *aucilaria* ‘pleitista, litigante’ [EtxZib Man I 58 h-].

THL «*Pleytista o pleitero. Litigiosus*». «*Litigante. Litigator, oris*».

DT «pleiteador, *auzilaria, auciemallea*» y «litigante, *aucilaria, leyazalea, liscarraria*». Nótese además que en DT tenemos «pleitista, véase *pleiteador*».

VP escoge una de las formas del DT y le adjudica varias acepciones preexistentes en el mismo. Para más formaciones con *-lari*, véanse 2573 *ostalaria*, 2636 *osticolaria*, etc.

202 *atsoquerciac* ‘abusiones de viejas’ [Urt I 375 ‘affaniae’].

THL «*Abusiones de viejas. Aniles superstitiones, anicularum deliria*», «*No hagas caso de esas abusiones. Aniles istas superstitiones abijce, neglige, nihil cures*».

DT «cuento de viejas, *atsoqueria, hipuya*. Lat. Anilis fabula». Para «abusión» v. DAut s.u. segunda acepción, «vulgarmente se suele tomar también por superstición o mal agüero».

Como se sabe, el diccionario y resto de los manuscritos de Urte no podían ser una fuente accesible para el VP y sí lo fue, en cambio, el DT. Para más formaciones en *-keria*, véase 1371 *golosoqueria*.

290 *belaunicatu* ‘arrodillarse’ [Leiz *belhauri*-].

THL «Arrodillarse. In genua procumbere. Genua flectere», «Arrodillado. Genibus nixus».

DT «arrodillarse, *belaunicatu*, *belaunicatu*, *belaunico*, *belaunico jarri*. Lat. Genuflectere».

No habría razones para preferir a Leizarraga como fuente sobre el *DT* en ningún caso y menos aún aquí, ante esta forma meridional (-*n*-, no -*r*-) de la voz.

295 *berrichua* ‘ablador’, 454 *berrichua (emacumea)*⁵⁰ ‘picotera, picuda’ [SP].

THL «Hablador. Loquax, dicax, cis», «Picotera o *picuda*. Garrula mulier, obstrepera. Citeria loquacior».

DT «hablador, *erauslea*, *eraustaria*, *edaslea*, *hitzontzia*, *hizjarioa*, *berritsua*, *verbat-sua*»; «picotero, hablador, *hitzjarioa*, *moco utsa*», «picudo, *mocoduna*, *aotziduna*, *mocotia*, *aotzitia*».

La moción de género que *VP* pretende añadir –siguiendo al *THL*– al *DT* (que carece de ella) le obliga a repetir la forma vasca y sumar una precisión («*emacumea*») aquí imprescindible por la parte romance, pero no muy habitual en el uso del *VP* (aunque v. Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 50 y 53 para algunos ejemplos); para otros paréntesis –introducidos por los editores como me recuerda RI– cf., sin embargo, 1360 (*garia burutu*, 2109 (*loitan*) *ciquindua* y 2154 (*lurreco*) *berdintasuna*.

Por lo demás, SP no es una fuente verosímil del *VP* y sí el *DT*⁵¹.

338 *berotasuna* ‘calor, incendio’, 364 ‘ardor’ [Mat 282].

THL «Calor. Calor, oris», «Incendio. Incendium, deflagratio», «Ardor. Ardor, oris. Nimius calor».

DT «calor, *bero*, *berotasuna*, *suquindea*»; «ardor, *icequia*, *beroicequia*, *berozà*»; «incendio, *sualdia*, *iracecaldia*, *ecioaldia*».

El autor del *VP* ha extendido a las otras dos entradas del *DT* *berotasun*, seguramente por no estar satisfecho con los neologismos de L, de los cuales están ambas repletas.

El *VP* tenía más a mano el *DT* que el Materra; por otra parte, Axular, EtxSara o HtVocGr hubieran sido fuentes tanto o más probables para el *DT* que el catecismo mencionado⁵².

465 *buru-ausitzallea* ‘quebradero de cabeza’ [EtxZib Man II 107 *hautsaille*].

THL «Quebradero de cabeça. Importunitas, importuna contentio».

DT «quebradero de cabeza, *buruaustea*»; sin embargo, en la misma página y columna de *DT*, cuatro entradas más abajo «quebrador, *auslea*, *ausitzallea*, *zatitzallea*, *boatzallea*» (por cierto, «quebrador» no aparece en el *THL*).

50 «*Berrichua (emacumea)*» no aparece por error o por economía en la lista de Gómez y Zulaika (2020a), aunque sí su número de entrada.

51 Naturalmente, -*chu* no es el morfema diminutivo (cf. -*txo*- en *delicaduchotasun*) sino el abundancial; por otro lado, cf. 202 *atsoqueriac*, 1773 *haicetsua*, etc., con africada apical.

52 Muchos derivados en -*tasun* del *DT* provienen de sus fuentes y, en este caso, el del *VP* se remontaría hasta ella.

El autor de *VP* ha combinado ambas entradas creando un nuevo sinónimo. Para más formaciones en *-tzalle*, véanse 757 *defendatzallea*, 831 *corritzallea*, 1339 *galzallea*, etc.

Deben notarse tres circunstancias complementarias en el tratamiento de esta formación por el *VP*: 1) su deuda con la fuente de *ausitzallea* (*DT*); 2) su modelo (*DT*) para la formación del compuesto (cf. 1186 (*hardo*) *carrayatzallea*, 3147 (*simaur*)-*biltzallea*); 3) el contexto (misma página y columna del *DT*) donde se dan los dos elementos constitutivos del término analizado. Todas ellas coadyuvan a que sea *DT* y no otra la fuente real del *VP*.

576 *chiquiratu* ‘castrar’ [Leiz Mt 19, 12 *xikhi*-].

THL «Castrar. Castro, as. Virilia execare, amputare».

DT «castrar, castrador &c., véase *capar*», «*capar*, *chiquiratu*, *irindu*, *iranci*, *osatu*».

VP ha combinado la parte castellana de la primera entrada y una de las voces de la segunda del *DT*, dejando el reenvío rastros de su recorrido por la obra.

Además de las cuestiones generales sobre la aptitud de Leizarraga como fuente (v. § 5, Intr.) obsérvese que en este caso –como en el siguiente– coinciden formalmente *VP* y *DT*, no *VP* y Leizarraga.

604 *chertatu* ‘engerir’ [Leiz *xart(h)*-].

THL «*Enxerir*. Vide *Inxerir*», «*Inxerir*. Infero, is. Vide *Enxerto*».

DT «*enxerir*, *chertatu*, *eztitu*, *edaen*, *edaendu*»; además, «*inxerir*, véase *enxerir*; *inxerto*, *enxerto*».

Mientras que la coincidencia entre *VP* y *DT* es completa, no hay tal entre Leizarraga y *VP*, ni en la consonante inicial ni en la vocal siguiente.

624 *claratu* ‘ilustrar’ [Leiz Adv** 8r *klartu*].

THL «*Ilustrar*. Illustro, as. Splendorem addere, lucem afferre».

DT «ilustrar, véase iluminar, *arguidoratu*»; «iluminar, *arguitu*, *arguieman*, *arguiquin*», «aclamar, hazerlo, ponerlo, claro, *arguitu*, *clarutu*».

VP cambia el vocalismo «oriental» del *DT* por otro más común en su dialecto (cf. *klaratu* en *DGV* y, desde luego, no adopta el *klartu* de Leiz). Para otro caso similar, véase 757 *defenditzallea*.

741 *ondu* ‘abonanzar’⁵³, 2932 *quetan ondu* ‘sahumar’ [Leiz Apoc 14, 18 *onthu*].

THL «*Abonanzar el tiempo*. Jam ventorum vis remisit. Jam coeli facies torva & procellosa in serenam & tranquillam abit». «*Sahumar* o *zahumar*. Suffio, is».

DT «abonanzar el tiempo, *eguraldia ondu*, *ondotu*, *onguitu*, *malsotu*»; «sahumar, *lurrindu*, *lurrundu*». El autor del *VP* ha extendido la correspondencia de la primera entrada a la segunda, añadiendo ahí como precisión necesaria *quetan*.

746 *diruguillea* ‘acuñador de moneda’ [SP *Phil* 311 ‘monnayeurs’].

THL «*Acuñadores de moneda*. Monetarii, orum. Viri monetales».

DT «acuñador, *diraiscaria*, *diraiscatzallea*»; «monedero, *diruquiña*, *diruguillea*».

53 Como señala RI, se trata más bien de *dembora ondu*, formando el conjunto una locución verbal.

El autor del *VP* ha sustituido los neologismos larramendianos de la primera entrada por otro derivado en *-gille*, más aceptable para sus usos (cf. 903 *eltceguillea*, 1397 *gaitzguillea*, etc.) y presente igualmente en la segunda entrada del *DT*.

751 *diruzalea* ‘amigo de dinero’ [SP ‘Qui aime l’argent’].

THL «Amigo de honra, del dinero &c. Laudis, aut pecuniae cupidus, avidus».

Aunque *diruzalea* no viene en el *DT*, el *VP* pudo crearlo a partir de los allí presentes «afición a cosas de comer y de beber y otras semejantes, *zaleà*» y «aficionado, amigo de estas cosas, *zaleá*, *zaletuá*»; cf. también 1730 *aguindu-zalea*.

Como sabemos, SP no es una opción como fuente para el *VP* y, además del *DT*, –después de 1745 pero verosímilmente antes de *VP*– tenemos *diruzale* también en Mendi-buru y en el Mogel guipuzcoano (v. *DGV*).

757 *defenditzallea* ‘defensor’ [Ax 6 (V 3) *defenda-*], 755 *defenditu* ‘defender’.

THL «Defensor. Patronus, i. Defensor, propugnator, tutor».

DT «defensor, *escudataria*, *escudatzallea*, *gordoxtaria*, *gordoxtallea*», «actuante en escuelas, *defendatzallea*».

El autor del *VP* ha extendido a la primera entrada el valor de la segunda y corregido el vocalismo oriental por la *-i-* propia de la forma de su dialecto meridional.

Esta última operación podía efectuarse tanto sobre Axular como sobre el *DT*, pero es más económica la segunda opción.

Para un caso similar, v. supra 624 *claratu*.

777 *desleyala* ‘pérfido’, 804 ‘rebelde’ [Leiz 2 Tim 2, 13].

THL «Rebelde o rebelado. Rebellis, perduellis».

DT «pérfido, *fedecabea*, *desleyalá*»; «rebelde, *menaldetia*, *becaindia*».

El autor del *VP* ha extendido a la segunda entrada del *DT* el valor de la primera, sustituyendo los neologismos o voces larramendianos que no le satisfacían. Los casos de fenómenos similares son abundantes; cf. 221, 561, 622, 1371, 1651, 1906, etcétera⁵⁴.

787 *delicaduchotasuna* ‘melindre’ [Urt II 303 ‘argutia’].

THL «Melindre. Fastidium delicatulum», «Melindroso. Delicatus, fastidiosus».

DT «melindre, demasiada delicadeza, *anyerequeria*, *erguelqueria*, *meamequeria*, *melindrea*», «melindroso, melindrero, *anyeretia*, *erguela*, *meametsua*, *melindretsua*»; delicado, blando, suave, *gozatsua*».

El autor del *VP* –insatisfecho de las diversas voces del *DT* que no juzgaba cercanas a su habla– ha creado el término a partir de la parte latina del *THL*, al que ha añadido *-tasun*, el sufijo más común para formar abstractos (cf. 853 *epeltasuna*, 907 *edertasuna*, etc. (v. Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 395-396).

Como es claro, Urte no es una opción factible para fuente del *VP*, pero sí es suficiente, en cambio, con la combinación de *THL* y *DT* descrita en el párrafo anterior.

54 Por otra parte, es conocida la abundancia de neologismos en *des-* producidos por Larramendi, aunque en este caso no sea de creación propia sino tomado de Leizarraga y posteriormente de L por el *VP*.

818 *cerratu* ‘aserrar’ [Urt II 243].

THL «Asserrar. Serra secare».

DT «aserrar, *cerratu*, *cerraztu*. Tiene origen bascongado. Véase *sierra*». V. también DT «serrar, lo mismo que *aserrar*, véase».

Similar comentario que en el anterior sobre la supuesta fuente septentrional.

831 *corritzallea* ‘tragaleguas’ [Volt 198 *couritçale* ‘courriers’].

THL «Tragaleguas. Cursor velocissimus. Bestiarium incitatissima».

DT «tragaleguas, *ibiltari vicia*», «corredor, el que corre, *eyacaria*, *lastercaria*, *corri-caria*», «correr, *eyatu*, *lasterreguin corri*, *eyaca*, *lasterca*, *corrica joan*, *ibilli*».

VP ha extendido a la primera acepción del DT una base de la segunda, a la cual ha añadido un *-tzalle* de agente muy común (cf. Gómez & Zulaika, 2020a, p. 397; Urgell, 2003) en el DT y de ahí al VP. Este registra 19 casos de *-tzalle*, de los cuales 14 se documentan ya en el DT y 5 son derivados formados a imitación de ellos (cf., además de *corritzallea*, *padecitzallea*, *señalatzallea*, *tintatzallea* y *chupatzallea*).

Aparte de cuestiones generales sobre la verosimilitud de Voltaire como fuente, en este caso solo se da una coincidencia muy aproximada entre su forma y la del VP, problema que no presenta su formación a partir de la base y del sufijo obtenidos en el DT⁵⁵.

846 *eguitia* ‘verdadero’ [Leiz Mt 22, 16 *egiati*].

THL «Verdadera cosa. Verus, syncerus».

DT «verdadero, *eguiazcoa*»; en la misma página unas entradas antes, «veraz, *eguiatia*», de donde la tardía aféresis de *-a-* muy extendida en hablas guipuzcoanas y meridionales (o textos relativamente modernos de tales variedades); frente a ella hallamos la forma plena en L y los autores septentrionales.

VP no lo ha podido tomar de Leizarraga ni de ningún otro testimonio septentrional y sí lo ha remodelado sobre el DT siguiendo sus propios usos, más modernos que los de L.

853 *epeltasuna* ‘tibiaza’ [Mat 254].

THL «Tibiaza. Tepor, oris».

DT «tibiaza, *epeltasuna*, *epeldea*, *berástea*».

El autor del VP selecciona la única forma que le resulta aceptable entre los neologismos presentados por L (ninguno de los cuales parece tener testimonios fuera del DT según el DGV); para más casos de formaciones en *-tasun*, v. el comentario a 787 *delicaduchotasuna*.

869 *elurtea* ‘nevada’ [Oih Po 40 *-lh-*].

THL «Nieve (...). Nevada. Copiosa nix».

DT «nevada, copia de nieve, *elurtea*».

Elurte es una forma G y oriental de tal extensión que no precisa de fuentes escritas septentrionales y, en todo caso, no del inverosímil Oihenart (y menos al estar recogida en DT).

55 Como me recuerda RI, todo lo anterior no obsta para que *korritu* pudiera pertenecer al habla del autor (cf. ya Laz *korridu*).

874 *emaguiña* ‘partera’ [EtxZib Noel 51].

THL «*Partera o comadre. Obstetrix, icis*».

DT «partera, *emaguiña*. Lat. *Obstetrix*».

Aunque EtxZib Noel no es una fuente imposible, el *DT* sigue siendo mucho más ase-
quible y probable.

903 *eltzeguillea* ‘ollero’ [Urt III 417 ‘*Buccularius, buru eltzegillea, buruko eltzegillea*’].

THL «*Ollero. Figulus, i*».

DT «ollero, *eltzeguillea, eltzequiña, lapicoguillea, lapicoguiña, topinaguilea*».

Urte resulta una fuente inverosímil e innecesaria pues se trata de una voz muy exten-
dida y, en todo caso, disponible en el *DT*.

907 *edertasuna* ‘hermosura’, 980 ‘belleza’ [Leiz *Dedic* *5v].

THL «*Hermosura. Pulchritudo, species, decor. Venustas, forma, suavitas oris*».

DT «hermosura, *edertasuna, galantasuna, fchotasuna*. Lat. *Pulchritudo, venustas*».

La voz no está documentada «en todas las épocas y dialectos» como reza el *DGV*,
pues falta crucialmente en el País Vasco meridional anterior a 1745 –salvo en el inédito
Lubieta, según me señala RI–; con todo, está presente en EtxZib y Ax, fuentes muy
habituales para el *DT*.

Por lo que toca al *VP*, le era suficiente con el *DT*. Antes de 1808-10, esta voz fue uti-
lizada incluso por Mendiburu, Añibarro y B. Mogel, cuyos escritos *VP* pudo conocer
mucho más verosímilmente que los de cualquier autor septentrional.

910 *esqueintcea* ‘promessa’ [SP *Phil* 207 *eskhain*-].

THL «*promessa. Promissium, i. Promissio, stipulatio, pollicitatio, nis*».

DT «promessa, *aguindea, promesa, loscañia*», «prometer, *aguindu, promestu, luscandu,*
loscaindu», «oferta, *esqueña, escaña, aguintza*», «ofrecer, *esqueñi, escañi, aguindu*».

VP forma a partir de *esqueñi* (tercera y cuarta entradas del *DT*) el abstracto, a seme-
janza del *aguintza* de la tercera entrada del *DT*.

Por fin, el vocalismo no coincide con el del paralelo septentrional y sí con el de la
fuente occidental o meridional presente en el *DT*.

1016 *eiztaria* ‘cazador’ [Ax 392 (256) *ihiz*-].

THL «*Caçador. Venator. De aves. Auceps, aucupis. De cetrería. Accipitrarius*».

DT «cazador, *eiztaria, ihiztaria*. Lat. *De aves, auceps; de otros animales, venator*».

El autor de *VP* ha optado, como de costumbre, por la forma más cercana a su habla
dentro de las opciones ofertadas por el *DT*, el cual, por cierto, incluía intacta la forma
axulariana, que el *VP*, sin embargo, soslaya.

Estamos ante uno de los casos más claros de ligazón *DT* / guip. oral > *VP* y no de
fuente septentrional (Ax incluido) > *VP*.

1043 *erle-toquia* ‘colmena’ [Urt I 548].

THL «*Colmena. Alveus, i. Alveare, is*».

DT «colmena, *eultza, cofaua, erlachea*, Lat. *Alveus, alveare, is*».

El *VP* completa el *DT* con un compuesto en *-toki* como en 1079, 1229, 1436,
2092, 2640, 3357, todos ellos tomados de *DT* o creados a imitación de otros del *DT*;

cf. «lugar, quando viene con otro nombre, como lugar de páxaros &c. entonces se pospone *lecu*, *toquia*, *chori lecu*, *choritoquia*, *chorien lecu*, *toquia*; o se pospone el nombre pospositivo *teguia*, que siempre viene en composición, de que se componen nombres sin número».

Por fin, Urte no es una fuente verosímil para el VP y sí lo es el DT, particularmente tras las operaciones llevadas a cabo por el autor del VP sobre el mismo. V. entrada siguiente.

1079 (*echegañeco*) *pasea-toquia* ‘galería’ [Urt IV 125 *pasaia*-].

THL «*Galería*. Ambulacrum superius, ventis undique pervium, cum fenestris».

DT «galería de casa o palacio, se dixo por la semejanza de galera en la longitud y ventanas a uno y otro lado, y así tiene raíz bascongada *galeria*. Lat. Superius ambulacrum utrimque fenestratum».

La entrada del VP es claramente dependiente de la traducción latina del THL como señalan Gómez y Zulaika (2020a, p. 123, n. 316), pero la formación vasca es la aprendida del DT, como vemos en la inmediatamente anterior (*erle-toquia* con la cita del DT ahí incluida) y en múltiples otras entradas del VP.

1082 *escalea* ‘gallofero’, 1759 *hescalea* ‘mendigo’ [Ax 460 (V 299)].

THL «*Gallofero*. Mendicus vagabundus», «*Mendigo*. Mendicus, i. Mendiculus, i».

DT «gallofero, *alper esquean dabiliena*. Lat. Vagus, iners, & inops»; «pedidor, *escalea*, *escatzallea*. Lo mismo es pedigüño, pedigón», «mendicantes religiones, *escaleac*, *escatzalleac*».

El VP ha extendido a las dos entradas del THL la voz hallada en el DT. El DT incluye también «mendigo, mendigante, mendicante. Puede venir de el Bascuence *mendicoa*...», que es soslayado por el VP.

Eskale es una voz general que no justifica la necesidad de una fuente septentrional y menos teniéndola recogida previamente en DT.

1087 *engañagarria* ‘halagüño’ [Ax 598 (V 385) ‘engañoso’].

THL «*Halagüño*. Blandus, a, um».

DT «halagüño, *balacutia*, *palacuduna*», «engañador, *engañatzallea*, *atzipetzallea*, *gaintatzallea*, *bairataria*», «engañar, viene de el bascuence *engañatu*, *enganatu*, *gaintatu*, *atzipetu*, *bairatu*, *cilibocatu*».

El autor del VP ha obviado los correspondientes a «halagüño» por ser voces neológicas y no correspondientes a su habla (carecen de paralelos fuera del DT) y ha sustituido el sufijo de *engañatzallea* en «engañador» por *-garri*, –en 2804 *penatsu* > *penagarria*–, más propio de adjetivos que de agentes; cf. 1254 *galgarria*, 1580 *izugarria*, 2276 *maitagarria*, etc. para otras formaciones con el mismo sufijo⁵⁶.

Adviértase que Ax tiene *engana-*, sin *-ñ-* en toda la familia (cf. 1748 *hengañatzallea*). DT mantiene ambas variantes y VP opta, como siempre (cf. 150 *achurtu*, 1016 *eiztarria*), por la meridional.

56 Como me recuerda RI, *-garri* sirve también para formar voces con sentido activo como *hilgarri*, *izugarri*, etc.

1121 *favorecoa* ‘propicio, próspero’ [Harb 460].

THL «*Propicio*. Vide *Favorable*», «*Favorable*. Propicius, praesens favorabilis», «*Próspero*. Prosper, a, um. Secundus, felix».

DT «propicio, *iraperatua*», «próspero, *doatsua*, *zori onecoa*, *patu onecoa*. Lat. Prosper, fecundus, felix». *DT* «a favor de alguno, estar, hacer, *norbaiten alde egon*, *eguin*»; «a favor de alguno, para provecho suyo, *norbaiten aldera*, *onera*».

El autor del *VP* ha despreciado los neologismos y las voces de otros dialectos presentes en *DT*, como de costumbre, y ha creado el nuevo adjetivo a partir del préstamo común o muy extendido *fabore*.

1173 *haicetsua* ‘ventoso’ [Ax 283 (V 189)].

THL «*Ventoso*. Ventosus, a, um».

DT «ventoso, *aicetsua*. Lat. Ventosus». El término está tan extendido en el País Vasco Meridional que es dudoso que ningún lexicógrafo precisara de fuentes y menos septentrionales, si bien en este caso la *h-* –que en absoluto es fonológica ni meramente ortográfica, véase § 2.9– muestra que el autor tomó la voz de otra fuente o en una segunda fase (sin duda del *DT*) y lo marcó de esa manera para ser incluida en una ulterior versión, no que mantuviera la *h-* de ninguna hipotética fuente septentrional.

1176 *hitzduna* ‘verboso’, 1425 *itzduna* ‘hablador’, 1818 ‘parlero’ [EtxZib *Man* II 18 *hiztunak*].

THL «*Verboso*. Verbosus, a, um», «*Hablador*, Loquax, dicax, cis», «*Parlero*. Garrulus, delator».

DT «verbosidad, verboso, *hizjarioa*. Lat. Loquacitas, verbosus», «orador, *hiztuna*. Lat. Orator. Es un bello orador, *hiztun eder bat da*. Item *mintzaria*», «eloqüencia, *hiztundea*, *bocanza*», «eloqüente, *hiztun ederra*, *bocaztia*», «eloqüentemente, *hiztundero*, *bocanzquiró*», «hablador, *erauslea*, *eraustaria*, *edaslea*, *hitzontzia*, *hizjarioa*, *berritsua*, *verbatsua*», «parlero, véase *parlador*, *hablador*», «parlero, *chismoso*, *cuentero*, véase».

El autor del *VP* ha generalizado a todos los sinónimos de las diversas entradas tomadas del *THL* el *hiztun* que ha encontrado en *DT* s.u. «orador» y en la familia de «elocuente», dejando de lado el *hizjarioa* que hubiera correspondido a *THL* «verboso».

Lo anterior haría no inverosímil pero sí innecesario el recurso a EtxZib, el cual tampoco explica la grafía etimológica de *hizdun*.

1183 *haldizca* ‘de veces o alternando’ [Leiz 1 Cor 14, 27].

THL «*Hablemos a veces*. Alternis loquamur. Vicissim dicamus».

DT «vecero, *aldizcoa*, *aldizcacoa*», «a veces, por veces, alternando, *aldizca*, *chandaca*».

La entrada del *VP* deriva claramente de la segunda entrada, teniendo en cuenta también la parte castellana que comparte con el *DT* y no con el *THL* como de costumbre.

1186 (*hardo*) *cayarratzallea* ‘vinatero’ [SP *Phil* 187 g-].

THL «*Vinatero*. Vinarius, aenopola, ae».

DT «vinatero, *ardanlea*», «acarreador, *garrayatzallea*».

El autor del VP ha soslayado el neologismo larramendiano de la primera entrada –el cual, según el DGV no parece haber tenido ningún seguidor– por una formación analítica (lit. «acarreador de vinos»), sustituyendo la *g*- inicial propia de dialectos septentrionales (que no suponía problema para L) por la sorda de los meridionales.

El sintagma del VP es una creación de segundo grado, sobre la previa del DT; v. 465 *buru-ausitzallea*, lo cual hace más manifiesta la relación entre ambos vocabularios.

1190 *hitzalpea* ‘umbroso’ [Ax 39 (V 25)].

THL «Umbroso. Umbrosus, opacus, a, aum».

DT «sombra, asilo, defensa, *quereizpea*, *itzalpea*», «umbroso, *guerizduna*, *guereizduna*, *guereiztia*».

El autor del VP extiende el sentido adjetivo de la segunda entrada del DT (coincidente con la del THL) a uno de los sustantivos de la primera (el más cercano a su dialecto).

Ax resulta innecesario ante DT.

1191 *huztartu* ‘uncir’ [Leiz 2 Cor 6, 14 ‘accoupler’].

THL «Uncir o *uñir los cavallos*. Equos iungere, sub iugum mittere».

DT «uncir, *uztartu*. Lat. Jungere, sub jugum mittere».

VP parece depender del DT en su significado, no del THL (con su *cavallos/equos*) y de paso hace más innecesaria ninguna fuente septentrional.

1211 *gogoratu* ‘acordarse’ [EtxZib *Man* I 99].

THL «Acordarse. Memini, isti. Commemini. Memoria teneo. Reminiscor, recorder».

DT «acordarse, *acordatu*, *oroitu*, *comutatu izatea*», «acordarse, *gogoan iduqui*. Y se hazen con la voz *gogoan*, con toda elegancia...», «ocurrir, ofrecérsele al pensamiento alguna especie, *gogoratu*, *gogoratu*, *etosmatu*».

El autor del VP ha completado «acordarse» con *gogoratu*, incluido por L en la tercera entrada del DT.

La hipotética fuente septentrional resulta no inverosímil, pero sí innecesaria.

1238, 3366 *gogortasuna* ‘crueldad’, 1959 ‘rigor’ [Leiz *Ins* D 4r].

THL «Crueldad. Crudelitas, immanitas, saevitia, diritas, inhumanitas, tis».

DT «crueldad, *crudadea*, *odolguirodea*, *biozgortasuna*»; «acerbidad, rigor, aspezeza, *lartzasuna*, *garraztasuna*, *gogortasuna*», «dureza, *gogortasuna*», «rigidez, rigor, *latzaillera*, *latzaildea*».

El autor del VP ha seleccionado *gogortasun* de entre las varias posibilidades del DT y lo ha extendido a una acepción castellana diferente (la del THL).

Similar comentario al anterior sobre el paralelo septentrional.

1244 *gaistaqueria* ‘maldad’ [Leiz *Ins* F 6v *gaixta*-].

THL «Maldad. Scelus, eris. Improbitas, tis. Facinus, oris. Flagitium, ii».

DT «maldad, *gaiztaqueria*, *donguetasuna*, *gaiztotasuna*».

El autor del VP ha añadido una variante fonética ligeramente diferente (s por z) como en otras ocasiones; cf. 274, 286, 2229, 2319, etc., pero que ocurre también en el DT (v. más abajo 1274). VP añade la variante en -s- (cf. 1274 *gaistotu*) que, por cierto, no coincide con la supuesta fuente (Leizarraga), con palatal.

1254 *galgarria* ‘desperdiciador’ [EtxZib Eliç 186]. Cf. 1339 *galzallea* ‘desperdiciador’.
THL «*Desperdiciador*. Prodigus, decoctor».

DT «desperdiciador, *eraiatzallea*, *irioilea*, *pillatzallea*», «assolador, *soillaria*, *soiltzallea*, *lurreratzallea*, *galgarria*».

El autor del *VP* ha extendido a una de las opciones de la segunda entrada la primera acepción que ya estaba en *THL*; es posible que las correspondencias vascas de la primera entrada del *DT* no fueran habituales en el habla del autor del *VP*.

Paralelo septentrional innecesario y poco verosímil.

1256 *gosetea* ‘hambriento’ [Oih Pr 488].

THL «*Hambriento*. Famelicus, i. Qui esurit, qui fame laborat».

DT «Hambriento, *gosetia*, *goseac illa*».

Parece errata o lectura errónea: *i x e*. Véase nota de Gómez y Zulaika (2020a, p. 130) al texto para un error o errata similar de Duvoisin.

Además de inverosímil es innecesaria la suposición de una fuente o paralelo (imposible) como Oihenart para un término tan general como este.

1274, 1345 *gaistotu* ‘empeorar’, 1396 ‘malear’ 1329 *gaiztotu* ‘depravar’ [Leiz *Ins G 2v gaixtotu*].

THL «*Empeorar*. In pejus ruere, in deterius vergere. Pejorem, vel deteriorem in dies fieri, reddi», «*Malear algo*. Corrumpto, is. Depravo, as», «*Depravar*. Depravo as. Corrumpto, is».

DT «malear, *gaiztotu*, *idoitu*, *donguetu*, *gaiztoerazo*, *donguerazo*», «empeorar, *gaiztagotu*, *gaitzagotu*, *deungagotu*, *gaizquiagotu*», «depravar, *gaistotu*, *dongatu*».

El autor del *VP* ha extendido los sentidos de la primera y tercera entradas a la segunda. Obsérvese que tanto el *VP* como el *DT* tienen ambas sibilantes fricativas en diferentes entradas pertenecientes a la misma familia. Cf. 1244 *gaistaqueria*.

1280 *gacitu* ‘acecinar’ [Leiz Mt 13].

THL «*Acecinada carne*. Caro salita, sale durata, condita».

DT «acecinar, *ar[a]caitu*, *aracaitu*, *ceciñatu*, *araguia gacitu*, *oquela gatzex gogortu*, *igartu*», «acecinado, *aracaitua*, *ceciñatua*, *ceceñatua*, *gacitua*, *gatzex gogortua*, *igartua*».

El autor del *VP* ha optado por la variante más común en su habla de entre las varias ofrecidas por el *DT*.

1288 *guiatzallea* ‘adalid’, ‘caudillo’ [Leiz *Adv **7v gidazale*].

THL «*Adalid o guía*. Dux, cis». «*Caudillo*. Dux, cis. Ductor, oris».

DT «adalid, *guidaria*, *quidaria*, *aitzindaria*», «caudillo, *quidaria*, *anchitia*, *aurrena*, *aitzindaria*», «guía, es de el bascuence *guida* y *quida*, *quidea*... *Guia*, *guida*, *quida*, *aitzindaria*», «director, *zucendaria*, *zucenguña*, *artezaria*».

El autor del *VP* ha utilizado la base *guía* del *THL*, seguramente común como préstamo para la época (el *DT* –y, naturalmente Leizarraga– tiene el más oriental *guida*), añadiéndole el sufijo –*tzalle*, y extendido al producto las acepciones del *DT* y del *THL*.

Para otras formaciones con el mismo sufijo, v. supra 465 *buru-ausitzallea*, 757 *defenditzallea* o 831 *corritzallea*.

1320 *gordintasun* ‘crudeza’ [SP (sin trad.)].

THL «*Crudeza*. Cruditas, tis».

DT «crudeza, *gordindea*, *gordintasuna*», «crudeza, *aspereza*, *rigor*, véanse».

El autor ha rechazado el neologismo de L y ha simplificado el resto, haciéndolo coincidir con el THL.

SP no es fuente verosímil del VP; podría serlo el HtVocGr, si no fuera más que suficiente con el DT (como ocurre habitualmente), dado que Harriet es una fuente muy utilizada ya por el DT (cf. Lakarra, 1991, 1994).

1339 *galzallea* ‘desperdiciador’ [Urt I 37 ‘aborsus venter, *emasabel haur galtzailea*’]. Cf. 1254 *galgarria* ‘desperdiciador’.

THL «*Desperdiciador*. Prodigus, decoctor».

DT «desperdiciador, *eriatzallea*, *irioilea*, *pillatzallea*»; «corrupto, véase *corrompido*, corruptor, véase *corrompedor*», «corrompedor, *galquidaria*, *gaizquidatzallea*, *goaztatzalea*», «galera, es voz bascongada, que viene o del antiguo *galea*, que significa desbaratador, arruinador, &c. de *gal*, *galdu*, que hace *galea* y *galzallea* o de las dos voces era modo, manera, forma y *galdu* perder y conviene la significación a la galera».

El autor del VP ha recuperado, dándole otra acepción, una voz del DT relegada a la explicación de otra entrada, lo que denota una lectura atenta y una utilización minuciosa del DT⁵⁷.

Como es sabido, el diccionario de Urte no pudo ser la fuente del VP y la explicación anterior lo hace además innecesario.

1344 *guezurti* (*andia*) ‘embelecador’ [Leiz Io 8, 44].

THL «*Embelecador*. Mendaciorum architectus. Nebulo, nis».

DT «embelecador, embaidor, *bairatzallea*, *guezurtia*, *guzurtia*. Lat. Seductor, deceptor».

El autor del VP ha optado por la voz más cercana a su habla de entre las ofrecidas en el DT. La voz añadida entre paréntesis parece depender del *architectus* del THL, lo cual hace que Leizarraga sea aún menos verosímil como fuente.

1356 *gortu* ‘ensordecer’ [EtxZib *Eliç* 326].

THL «*Ensortecer*. Obsurdesco, is. Aurium sensu deficior. Auditus me déficit».

DT «ensordecer, neutro, *gortu*, con sus terminaciones. Lat. Surdescere».

Paralelo septentrional poco accesible y verosímil, e innecesario ante el testimonio del DT.

1358 *gordelecua* ‘escondrijo’, 1948 *gorde-lecua* ‘refugio’ [Oih Po 11].

THL «*Escondrijo*. Latebrae, arum, latibulum».

DT «escondedero, escondedijo, escondrijo, *gordarte*, *ezcutatoquia*, *ezcutateguia*. Lat. Latibulum, latibrae», «refugio, *iesteguia*, *iguesteguia*, *ieslecua*, *igueslecua*. Lat. Refugium, confugium».

57 Con todo, podríamos partir como me sugiere RI, de «a padre allegador, hijo expendedor, *aitá biltzálle*, *semé galtzálle*» (s.u. «allegador»).

El autor del *VP* se ha valido de la base *gorde* y del «sufijo» *lecua*, sobre cuyas potencialidades se informa en el propio *DT* s.u. *lugar*, ya citado en 1043 *erle-toquia*. Tenía tal modelo en la otra entrada castellana cuya parte vasca no utiliza.

Esto hace a la vez inverosímil e innecesaria la hipótesis de una fuente septentrional (y más de Oih).

1360 *garia burutu* ‘espigar el trigo’ [He Mt 13, 26].

THL «Espigar la mies. Segetem in spicam ire, ex vaginis erumpere».

DT «espigar los panes, &c. *burutu*. Lat. In spicas erumpere».

El *VP* ha cambiado «los panes» del *DT* y «la mies» del *THL* por «trigo» en la parte castellana y de ahí el *garia* de la parte vasca (cf. 2109 y 2154 para un proceder similar).

El Nuevo Testamento de Haraneder, inédito hasta fines del s. XX, no es una fuente verosímil para *VP* y resulta, además, innecesaria tras lo descrito en el párrafo anterior.

1382 *gaztetasuna* ‘juventud’ [Leiz].

THL «*Juventud*. Juventus, utis. Adolescentia, ae. Juventa, ae. Florens aetas».

DT «juventud, *gaztetasuna*, *nerabetasuna*. Lat. Juventus».

El *DT* resulta suficiente como fuente y hace innecesaria cualquier hipótesis sobre otras septentrionales.

1397 *gaizguillea* ‘malhechor’, 1952 ‘reo’ [Leiz Lc 23, 33 *gaizgileak*].

THL «*Malhechor*. Maleficus, sons, tis, nocens, tis», «*Reo*, *acusado*. Reus, qui accusatur».

DT «malhechor, *gaiztaquiña*⁵⁸, *gaizguillea*, *dongaria*. Lat. Maleficus, Fons, tis».

La coincidencia entre *VP* y Leizarraga no es directa sino mediada por la intermedia del *DT*, lo que constituye una prueba de primer orden a favor de las hipótesis que defendemos, i.e., de la dependencia del *VP* respecto al *DT* (y no viceversa) y del no uso directo de fuentes septentrionales sino –a lo sumo– ocasional y no buscado, consecuencia del uso intensivo del *DT*.

1435 *icazquiña* ‘carbonero’ [Urt IV 228 *ikazgin*, *ikhatzgin*].

THL «*Carbonero*. Carbonarius, ii».

DT «carbonero, *icazquiña*, *iquezquiña*. Lat. Carbonarius».

Véase la siguiente.

1436 *icaztoquia* ‘carbonera’ [Urt IV 227 *ikhaz-* (+ *-tzt-*)].

THL «*Carbonera*, donde se guarda el carbón. Carbonarium negotium exercere».

DT «carbonera, *icazteguia*, *iqueztoquia*. Lat. Carbonaria apotheca».

El *VP* ha añadido, como en otras ocasiones, una pequeña variante fonética, presuntamente más cercana al uso de su habla, aunque *icaz-* ya existía ahí y en la entrada anterior.

58 No parece que *VP* acepte esta variante con sorda tras vocal que Larramendi trató de difundir; sí la tradicional tras sibilante como vemos en la siguiente entrada.

Cf. *passim* sobre la inverosímil relación entre Urte y el VP. Como es natural, la proximidad de ambas entradas en VP deriva del mismo hecho en DT y vuelve a mostrar la profunda relación entre ambos vocabularios.

1453 *igartasuna* ‘sequedad’ [SP *eyar-*, sin trad.].

THL «*Sequedad*. Siccitas, tis. Vide Secura». «*Secura o sequedad*. Siccitas, atis».

DT «sequedad, sequeral, *secano*», «seca, tiempo de seca, *leortea*, *agortea*, *idortea*, *seca-tea*», «seco, aplicado al hombre, al árbol, a las ramas, *igarra*, *igartua*. Lat. Siccus, aridus».

El autor del VP ha formado la voz estudiada a partir de la base de la tercera entrada del DT más el sufijo abstractivo *-tasun*. Para otras formaciones con el mismo sufijo, v. 73 *averastasuna*, 168 *aurtasuna*, 338 *berotasuna*, 787 *delicaduchotasuna*, 853 *epeltasuna*, 987 *edertasuna*, 1238-3366 *gogortasuna*, etc.

Passim sobre la inverosímil relación entre SP y el VP; añádase la notable diferencia formal entre ambos frente a la coincidencia (en base y en sufijo) entre el DT y el VP.

1461 *izucorra* ‘espantadizo’ [1460 *izua* ‘espanto’]⁵⁹ [Leiz Mc 4, 40 *izior*].

THL «*Espantadizo*. Pavidus, meticolosus».

DT «espantadizo, *espantacorra*, *icaracorra*, *icicorra*, *izucorra*, *bildurcorra*, *zucuruzcorra*, y también *espantacoya*, etc.».

Grave discordancia formal entre Leizarraga y VP, justo al contrario de la perfecta coincidencia entre VP y DT.

Debe recordarse que la sufijación en *-kor* comienza a desarrollarse en el País Vasco meridional a partir del DT y de ahí la clara deuda del VP respecto al mismo; cf. 1557 *irauncorra*, 2240 *mudacorra*, 2921 *quilicorra* y el comentario del Apéndice 1 (§ 9).

1474 *izutu* ‘espantar’, 1814 ‘oxear (aves)’ [Etxepare 61 *izi-*].

THL «*Espantar a uno*. Terrorem alicui afferre, inecere, timorem incurare. Hominem terrere. In metum adducer, metu afficere, perturbare. Terrorem & minas alicui objicere, vim & manus intentare». «*Oxear aves*. Abigo, is».

DT «espantar tiene raíz bascongada, *espantatu*, *icaratu*, *icitu*, *izutu*, *beldurtu*, *bildurtu*, *zucurustu*» y además «Oxear, espantar con voces la caza, es de el bascuence *otseatu*, que significa lo mismo».

La combinación de ambas entradas del DT da cuenta de las dos del VP.

Además de la inverosimilitud de Etxepare como fuente, atiéndase a la discrepancia formal de los testimonios y, por el contrario, la coincidencia entre VP y DT.

1511 *ichusitua* ‘afeado’ [EtxZib *Man I* 98 *itsusten*].

THL «*Afeado*. Foedatus, deformatus».

DT «afeado, *itsusitua*, *itsusquitua*, *ezaindua*, *narriatua*. Lat. Foedatus, deformatus, deturpatus, a, um».

La posible fuente septentrional –innecesaria, seguramente–, solo encarece la hipótesis ante el testimonio del DT, habitual fuente del VP.

⁵⁹ Véase la siguiente 1474 *izutu*; todos de la misma familia y muy próximos entre sí, al igual que en su origen (DT s.u. *espanto*, *espantar*, *espantadizo*).

1523 *iviltaria* ‘andariego’ [Oih Pr 358 *ebildari*].

THL «*Andariego*. Vagandi cupidus».

DT «andador, *ibilcorra*, *ariña*, *vicia*. Lat. Velox, cis, agilis, cis», «andariego, *ibilcorra*, *oinguirotsua*, *ibillinaya*, *ibillizalea*», «paseante, *boastaria*, *paseatzallea*, *ibiltaria*, *pasean dabillena*. Lat. Deambulatio».

El autor del *VP* añade una nueva acepción a la voz más propia de su habla de entre las reunidas en la tercera entrada del *DT*.

No coinciden *VP* y (el imposible) *Oih*, pero sí *DT* y *VP* en la parte vasca, y el segundo y *THL* en la castellana.

1529 *irizaya* ‘boyero’ [Volt 142 *itzañer* ‘vachers’, 214 *itzain* ‘charretiers’].

THL «*Boyero o vaquero*. Bubulcus, i.».

DT «boyerizo, *itzaya*, *unaya*. Lat. Bubulcus».

En *VP* se añade una variante fonética y morfológicamente algo diferente a otra de las del *DT*. Para más casos de variantes fonéticas, v. 2239 *musirca* y los ahí reunidos.

VP no coincide ni con *DT* ni con *Voltaire*, los cuales están, sin embargo, más próximos entre sí que con aquel por las razones explicadas anteriormente (formas orientales frente a dialectal guipuzcoana del *VP*).

1538 *isilca* ‘clandestinamente’ [EtxZib Man I 67 *ixilka*].

THL «*Clandestinamente*. Clam, abscondite».

DT «clandestinamente, *ezcuturo*, *ezcutuquiuro*, *ezcutuan isilic*, *isilquiuro*. Lat. Clandestinè.

El *VP* completa con un adverbial en *-ca* (cf. 2097 *launaca*, 2766 *presaca*, 2847 *puscaca* o 2911 *queñuca*) la serie de modales que encuentra en la entrada del *DT*.

Este proceso hace innecesaria la fuente septentrional y más tratándose de una voz y un morfema generales.

1557 *irauncorra* ‘duradero’ [Harb 248].

THL «*Duradera cosa*. Stabilis, diuturnus».

DT «duradero, *irauncorra*, *irauncoya*. Lat. Diutinus, diuturnus».

Para más casos de formaciones en *-kor*, véase 1461 *izucorra* y los ahí citados.

1580 *izugarria* ‘formidable’ [Etxepare 39 *izi-*].

THL «*Formidable*. Vide *Terrible*», «*Terrible*. Terribilis, Horribilis, Formidabilis, ferox, horrendus».

DT «formidable, *icaragarria*. Lat. Formidabilis». «*Terrible*, *icaragarria*, *izugarria*. Lat. Terribilis».

Creación de una nueva entrada del *VP* a partir de una voz preexistente en el *DT*. Para más formaciones en *-garri*, v. 1087. La parte castellana coincide con el *THL*, como es habitual.

Obviamente, no coinciden el inverosímil *Etxepare* y el *VP*, pero sí este y el *DT*, el cual resulta suficiente como fuente.

1624 *halargundu* ‘enviudar’ [EtxZib Man I 45 *alhar-*].

THL «*Biudo*. Orbatus conjugè», «*Biuda*. Vidua, ae. Orbata marito», «*Biudez*. Viduitas, orbitas, tis».

DT «enviudar, *alargundu*».

Es innecesaria la hipótesis de cualquier fuente septentrional y más ante el testimonio (único) del *DT*.

1695 *hirulea* ‘hilandera’ [SP].

THL «*Hilandera*. Lanifica, ae. Quae filum net».

DT «hilandera, *irullea*, *irulea*, *ardazlea*».

SP no es fuente verosímil del *VP*, pero sí el *DT*, una de cuyas voces coincide con la del *VP*.

1726 *hacusatza* *guezurrezcoa* ‘malsín’ [Leiz -zale].

THL «*Acusador falso*. Calumniator. Sycophanta, ae».

DT «acusador, *salatzallea*, *acusatza*. Acusator, ris. Criminator, ris. Item *gaizguerlea*. V. también *DT* «perjuro, *guezurrezco cineguillea*, *juramentuguillea*», de donde procede el *guezurrezcoa* del *VP*, correspondiente al *falso* del *THL*. *VP* ha orillado el *salisquiña* ‘malsín’ del *DT* y su familia (*salisquindu*, *salisquindea*), ninguno de cuyos miembros ha tenido continuadores textuales posteriormente según vemos en *DGV*.

Finalmente, discordancia con Leiz y coincidencia con el *DT*.

1734 *hescudencia* ‘influjo, poder’ [EtxZib *Man* II 11 -*dantzia* ‘atrevimiento’].

THL «*Influencia o influxo*. Efficientia, ae. Efficacia, ae. Efficacitas, actio, vis», «*Poder o poderío*. Potestas, facultas, tis. Potentia, ae. Opes, um». En realidad, como hace notar RI, *VP* traduce *THL* «Tener mucha mano con alguno. Valere gratia apud aliquem plurimum apud illum posse» (s.u. *mano*) por *hescudencia andia iduqui*.

DT Supl. «libertad, *escudencia*, *lacho*»⁶⁰. La estrecha relación entre «mano» y «libertad» que se ve en el *DT* está ya en el *DAut*: cf. *libertad*-5 «se toma también por licencia o permissio para alguna cosa...» y tener mano «phrase con que se da a entender que alguno tiene manejo y poder en alguna dependencia, y que puede excusar lo que quisiere».

Nótese que la -e- no coincide con EtxZib.

1748 *hengañatzallea* ‘marrullero’ [Ax 292 (V 194) *engana*-].

THL «*Marrullero*. Vafer, fraudulentus».

DT «engañador, *engañatzallea*, *atzipetzallea*, *gaintatzallea*, *bairataria*. Lat. Deceptor, veterator».

La -ñ- no coincide con la forma de Axular, pero sí con la del *DT*; cf. 1087 *engañagarría* y 1016 *eiztaría* para más casos en los que *VP* prefiere el *DT* a Ax.

1756 *hedertu* ‘matizar’ [Ax 514 (V 331)].

THL «*Matiz*. Splendor, tonus, i», «*Matizar la imagen*. Egregiis coloribus imaginem illustrare, variare, distinguere».

60 No es habitual una fuente en el Suplemento, donde se hallan sobre todo voces labortanas (Ax, Leiz, Ht), alavesas (Landucci), vizcaínas (*Refranes* y *Sentencias*), pero, como sospecharon Mitxelena (1970) y Urgell (2000), pueden incluirse voces del vasco oral guipuzcoano u occidental.

DT «matizar, *matizatu*, *colore ederrez tistierazo*. Egregijs coloribus illustrare». V. también *DT* «hermosear, *edertu*, *galantu*, *ederquitu*, *galanquitu*. Lat. Decorare, pulchrum reddere».

El *VP* ha añadido la primera acepción a una de las voces de la segunda.

Aunque verosímil como fuente, no hay razones que hagan preferible a Axular sobre el *DT*, al menos de manera directa. Nótese la *h-* añadida por el *VP* para incluir la voz en el lugar correspondiente en una versión posterior del *VP*; naturalmente, pudo añadir la voz a partir de cualquier texto (incluso de su propia memoria), pero lo más económico resulta suponer que lo hiciera a partir del *DT*, no en un momento inicial de su labor sino en un repaso posterior.

1805n, 1845n, 3073n *urrena* ‘a continuación’ [SP (sin trad.)].

DT «continuación, *aurrendea*, *plegua*», «continuo, adverb. Continuamente *beti*, *betiro*»⁶¹.

El autor del *VP* parece haber completado el *DT* con un adverbio que falta ahí tomándolo de su propia habla, ya que en el *DGV* aparece documentado en G-azp⁶².

Además de la reiterada imposibilidad de que SP sea fuente del *VP*, téngase en cuenta que los tres *urrena* están situados propiamente fuera de texto, no constituyendo verdaderas entradas sino parte de las notas añadidas por el autor del *VP*, por lo que puede descartarse que en ellas no utilice su propio dialecto.

1848 *jaquinsua* ‘erudito, sabio’, 1912 *jaquinsuac* ‘hombres doctos’ [Etxepare 185 *ia-*].

THL «*Erudito hombre*. Politioris litteraturae laude eximius, excellens, etc.», «*Sabio*. Sapiens, tis. Vide *Docto*».

DT «erudito, *iracastia*, *jaquintia*, *jaquintsua*», «docto, *iracasia*, *jaquiña*, *jaquintsua*. Lat. Doctus», «sabio, *jaquiña*, *jaquintsua*, *jaquinduna*. Lat. Sapiens».

El *VP* ha hecho dos entradas con tres del *DT* sobre una de las formas halladas ahí y que muy probablemente pertenecía a su propia habla (es voz general en V y G según el *DGV* y, además, corresponde a una de las primeras entradas de la letra *J-*, por lo que pudo darla de su propia memoria como en casos similares).

Es inverosímil que Etxepare sea la fuente del *VP* y más siendo una voz tan común e incluida en el *DT*⁶³, el cual, por otra parte, tenía en su caso fuentes septentrionales mucho más seguras como Axular.

1961 *gustocoa* ‘sabroso’ [Ht *VocGr gustu*].

THL «*Sabroso*. Suavis ad gustum, gustatu iucundus, gratissimi saporis cibus, sapiendus».

DT «sabroso, *miuquitsua*, *miuquizgarria*, *sabrosoa*», «gusto, uno de los cinco sentidos, *migustua*, *gustua*. De aquí vendría el latín *gustus...*».

61 Aunque *THL* contiene «*Continuación*. Continuatio, asiduitas» no tiene relación con el *urrena* del *VP*, ya que se trata de notas al margen del texto añadidos por el autor del *VP*.

62 Cf. 2 § 10 nota sobre *tximirrita* ‘mariposa’ de idéntica distribución.

63 Etxepare tampoco fue una de las fuentes del *DT*; incidentalmente, *jakinsu* aparece en el Sermón de la Concepción cuyo original –no la copia conservada– cabe atribuir también a Larramendi (cf. Lakarra, en preparación b).

Parece que el autor del *VP* acepta el préstamo implícito en la etimología de Larra-mendi y añade de su propia cosecha el *gustoko* que para entonces estaba, sin duda, extendido en el habla de su entorno (*DGV* lo da como *V-gip.*).

Obsérvese que el *VP* no coincide con el vocalismo de *HtVocGr* ni con el del *DT*.

1965 *galzarbea* ‘sobaco’ [Urt I 500].

THL «*Sobaco*. Axilla, ae».

DT «sobaco, *galtzarbea*, *galtzarrazpia*. Lat. Axilla, ae».

El diccionario de Urte es imposible como fuente y en este caso es además innecesario ante el *DT*.

2023⁶⁴ *languillea* ‘jornalero, trabajador’ [Leiz Mt 20, 8].

THL «*Jornalero*. Mercenarius, operarius. Operare mercenariae, conductae», «*Trabajador*. Operarius, operae, arum».

DT «jornalero, *aloueraria*, *alocacera*, *allatairutaria*, *lacondaria*», «trabajador, labo-rioso, *bearguillea*, *lanaria*, *languillea*».

El autor del *VP* extiende a una de las voces de la segunda entrada la acepción de la primera del *DT*, insatisfecho seguramente de las voces (neologismos y pertenecientes a otros dialectos) que aparecen en aquella.

Si un término tan extendido necesitara alguna fuente concreta, el *DT* sería mucho más económico que Leizarraga.

2064 *larrutu* ‘despellejar’ [Mat 198].

THL «*Pellejo de culebra*. (...) *Dexar el pellejo*. Cederá vita. Vitam in magno conatu profundere, in contentione amittere».

DT «desollar, *larrutu*, *larridiquitu*, *narrutu*, &c. Lat. Excoriare».

No hallamos «desollar» en el *THL* ni «despellejar» en el *DT*, por lo que el *VP* ha combinado la forma castellana del *THL* con la vasca del *DT*⁶⁵.

2097 *launaca* ‘de quatro en quatro’ [Lecl *laurnaka*].

THL «*De quatro maneras*. Quadrifariam».

DT «quatro, *lau*, *laur*» y también «a cada veinte, a cada cien manzanas nos han dado, *oguei bana*, *eun bana sagar eman digute*».

La combinación de ambas entradas del *DT* da cuenta de la voz estudiada del *VP*, la cual no coincide con *THL*.

Obviamente una posible fuente de 1826 (Lécluse, a su vez, claro deudor de *Ht*; cf. Lakarra, 1991) es inverosímil para *VP*, lo datemos antes de 1745 o posteriormente, pero siempre antes de 1808-1810. Por otra parte, no coincide la forma con *-r-* de Lécluse con la *-ø-* de *VP*. Como sugiere *RI*, esta entrada estaría probablemente mejor situada entre las primeras documentaciones.

64 Gómez y Zulaika (2020a) por error 2033.

65 Aunque el verbo no aparezca en vocabularios hasta Terreros, se documenta ya desde el XVI en textos según el *CORDE* (*RI*).

2098 *locarria* ‘agujeta, liga’ [Leiz Col 3, 14 ‘lien’].

THL «*Agujeta*. Corrigia, ae. Ligula, ae», «[*Liga*] *De la pierna*. Periscelis, dis. Fascia cruralis».

DT «agujeta, *edamea*, *üalmea*, *larru locarria*», «liga de medias, &c, *locarria*, *locaya*, *locaiquina*».

VP ha adjudicado ambas acepciones del *DT* a la misma voz, hecho notable en su uso habitual y debido seguramente a su fuente.

Leizarraga, si no imposible, es mucho menos factible como fuente que el *DT*.

2108 *lotia* ‘dormilón’, 2193 ‘soñoliento’ [EtxZib *Eliç* 198].

THL «*Dormilón*. Somniculosus, somnolentus», «*Soñoliento*. Somnolentus, somniculosus».

DT «dormilón, *lotia*, *lotitzarra*, *lozorroa*. Lat. Somnolentus», «soñoliento, *logaletua*, *loguirotua*, *loguratua*, *logura*, *lonaya*. Lat. Somnolentus».

Para la segunda entrada castellana el *VP* ha extendido la voz de la primera entrada del *DT*.

Similar comentario que en entrada anterior sobre el posible paralelo septentrional.

2109 (*loitan*) *ciquindua* ‘encenagado’ [Urt IV 418 *zikhin*-].

THL «*Encenagado*. Coeno immersus, obrutus. Sus in volutabro».

DT «encenagado, *locardan irabiatus* &c.», «enlodar, *loitu*», «ensuciar, tiene raíz vascongada, *ciquindu*, *liquistu*, *satsatu*, *loitu*, *basitu*, *urdetu*. Lat. Conspurare, foedare, contaminare».

VP, basándose en la segunda y tercera entrada del *DT*, incorpora el *loi* ‘barro’, que precisa el tipo de suciedad y corresponde con la traducción latina del *THL*.

Urte es una fuente imposible y en este caso resulta, además, innecesaria.

2115 *legortu* ‘enjugar’ [EtxSara 388 *leihor*-].

THL «*Enxugar*. Sicco, as. Axefacio, is».

DT «enjugar, tiene raíz bascongada, o de *chuca*, *chucatu*, sacar el agua (...). *Idortu*, *leortu*, *chucatu*, *antzutu*».

El autor del *VP* añade una variante con -g-, propia de su variedad. Aun con todo, pudo tomar tal forma de otra entrada sinónima del *DT*: «desecar, *idortu*, *leortu*, *legortu*; y en los vivientes, *iartu*, *igartu* [v. 1453 *igartasuna*] Lat. Exsiccare».

Respecto a la posible fuente, Etxeberri de Sara permaneció inédito hasta que lo editó Urquijo a comienzos del XX. Además, las formas de EtxSara y el *VP* no coinciden, al contrario de lo que ocurre entre el *VP* y el *DT*.

2135 *luzetasuna* ‘largura’ [Leiz Apoc 21, 16].

THL «*Largura*. Longitudo, inis».

DT «largueza, largura, *lucetasuna*. Lat. Longitudo».

Hemos de hacer notar que en las entradas anteriores del *VP* hay otras voces (algunas también sufijadas): cf. 2132 *lucea* ‘largo’, 2133 *luzaro itz eguin* ‘hablar largo’, 2134 *luzapena eman* ‘dar largas’ (*id.* 2179 ‘prorrogación’ y 2819 ‘moratoria’). En *DT* se documentan *lucea* y *luzaro* en la familia de «largo», pero no *luzapena* sino «*luzamendiac*, *luzae-rac*», que el *VP* parece haber cambiado por aquel. *VP* tiene también 1153 *hichopena* y

1680 *haurrapena*, que parece ser el modelo de todos ellos: cf. DT «avanzo, *aurrapena*, *aurrapena*, *aitzinanza*» (apud DGV); los primeros ejemplos textuales son de J.A. Mogel.

La posibilidad de dar una explicación conjunta a todas las entradas de la familia del VP hace preferible el recurso al DT, que no a Leizarraga o a otro texto cualquiera.

2140 *legamitua* ‘pan luedo, leudo’ [SP *lem-*].

THL «*Leudar el pan* (...) *Pan leudo o luedo*. Panis fermentatus».

DT «leuda y leudo, véase *levadura*», «levadura, *legamia*, *oranza*, *ailisa*, *alchagarria*, *beranzaguia*, *azcarria*, *chanchadurea*», «leudar, *legamiztu*, *oranzatu* &c. *legamia*, *oranza eman*», «leudo, *oranzatua* &c. Lat. Panis fermentatus».

El VP añade la forma correspondiente al participio en su variedad, forma que también trae Añibarro en su *Voces bascongadas* con la indicación «G», indicación que muy bien puede ser sinónima de «L» (obsérvese el «&c.» del DT al final de «leudo»).

La supuesta fuente permanecía inédita lejos del alcance del posible autor del VP, no así el DT.

2154 *lurreco berdintasuna* ‘nava, tierra llana’ [SP (sin trad.)].

THL «*Nava, tierra llana*. Campi planities».

DT «igualdad, *igoaltasuna*, *berdintasuna*, *berdindea*, *bardintasuna*, *idetasuna*. Lat. Aequalitas», «nava, tierra llana, es voz bascongada, y de aquí a la palma de la mano, *navescua*. Lat. Campi planities».

El autor del VP extiende a la segunda acepción la voz de la primera entrada y, para ello, se ve obligado a precisar con el adnominal «*lurreco*». Cf. 1360 *garitan* y 2109 *loit-tan* para adiciones con función similar.

Mismo comentario que en la entrada anterior sobre la supuesta fuente septentrional.

2162 *leiatua* ‘pertinaz’ [Leiz].

THL «*Pertinaz*. Pertinax, cis. Obstinatus».

DT «pertinaz, *setatia*, *burucoya*, *hisitia*. Lat. Pertinax», «apresurar, viene de el bascuence *presá*, *prisa*, *presacatu*, *lastercatu*, *permatu*, *leyatu*. Lat. Urgeo, insto».

El testimonio del DT hace innecesaria cualquier fuente septentrional.

2221 *mastia* ‘viña’ [Leiz I Cor 9, 7 *mahas-*].

THL «*Viña*. Vinea, ae».

DT «viña, *mastia*, *ardantza*. Lat. Vinea».

Mismo comentario que en la anterior sobre posible fuente.

2240 *mudacorra* ‘variable’, 2281 ‘boltario’, 2307 ‘inconstante’, 2371 ‘mudable’, 2396 ‘vario’ [Harb 241].

THL «*Varia cosa*. Varius, a, um. Multiformis, multiplex». «*Variable*. Commutabilis, e», «*Boltario*. Levis, inconstans, volubilis, versatilis, volaticus», «*Inconstante*. Inconstans, levis, e», «*Mudable*. Mutabilis, volubilis, versatilis. Vide Inconstante».

DT «mudable, *aldacorra*, *aldacoya*, *iraulcorra*, *iraulcoya*, *ichulcorra*, *ichulcoya*», «voltariedad, voltario, véase *volubilidad*, *voluble*», «volubilidad, *iraulicoidea*, *aldacoidea*. Lat. Volubilitas», «voluble, *iraulicoya*, *aldacoya*, *biracorra*. Lat. Volubilis», «inconstante, *eze-goquidea*, *edoquidabaguea*, *sañiacorra*. Lat. Inconstans», «vario, inestable, véase *variable*».

El autor del *VP* ha formado *mudacor* (ausente en el *DT*) a partir de los sinónimos de «mudable», completando la entrada y extendiendo a la nueva formación el resto de acepciones castellanas del *DT*. Otros casos similares en 2140, 2921, etc. En cambio, ha orillado *DT* «variable, diferenciable, *berzeguigarria*», que ni siquiera aparece en el *DGV*.

Cualquier hipótesis sobre una fuente septentrional resulta innecesaria ante la clara deuda con el *DT*.

2251 *metu* ‘adelgazar’ [EtxZib *Eliç* 199 *mehe-*].

THL «*Adelgaçar*. Attenuo, as. Extenuo, as. Aeno, is. Procudo, is. Exaeno, is».

DT «adelgazar, *meetu*, *meaztu*, *mearitu*, *zoztu*, *chorroistu*. Lat. Attenuo, extenuo, as, acuo, is».

Obsérvese la diferencia (vocal simple frente a las geminadas del *DT* y *-ehe-* respecto a EtxZib), que justifica la introducción de la variante fonética como en otras ocasiones por el *VP*.

2268 *maitatu* ‘acariciar’, 2305 *maitatu* ‘halagar’ [Mat 266 ‘amar’].

THL «*Acariciar a uno*. Blandissime aliquem tractare, demulcere, suavissime apellare, benignissime habere, etc.».

DT «acariciar, *maitatu*, *balacatu*, *cariciatu*, *gozarotu*. Lat. Blandior, ris, demusceo, es, véase *halagar*, *lisonjear*», «halagar, *balacatu*, *palacatu*. Lat. Blandiri», «Lisonjear, *lausengatu*, *boagueitu*, *apaingoratu*. Lat. Assentari, adulari».

El *VP* ha extendido a ambas acepciones del *DT* la misma forma, evitando voces que presumiblemente no pertenecían a su habla.

La diferencia de sentido hace inverosímil e innecesario suponer que Materra fuera la fuente del *VP* y más ante el testimonio del *DT*.

2276 *maitagarria* ‘amable’ [Oih *Po* 42].

THL «*Amable*. Amabilis, gratiosus, dignus amari».

DT «amable, *amagarria*, *maitagarria*. Lat. Amabilis, e».

Para otros casos de *-garri* recogidos del *DT*, v. 1254 *galgarria*, 1580 *izugarria*, 2098 *locarria*; en 1087 *engañagarria* tenemos *-garri* < *-tzalle* y en 2804 *penagarria* *-garri* < *-tsu*.

Fuente inverosímil para *VP* e innecesaria ante el testimonio del *DT*.

2295 *mochallea* ‘esquilador’ [Urt V 57s *motxtzaillea* ‘circumcisor’].

THL «*Esquiladores*. Ovium tonsores».

DT «esquilador, *mochallea*, *moztaria*. Lat. Tonsor».

Esta y la siguiente no han podido ser obtenidas de Urte y sí del *DT*.

2379 *muturreco bat eman* ‘dar una puñada’, 2380 *muturreco onac eraman zizquiran* ‘buenas puñadas me llevó’⁶⁶ [Urt IV 198 ‘capistrum’].

THL «*Puñada o puñete*. Ictus pugni», «*Andar a puñadas*. Punis rem gerere, pugnise mutuo petere», «*Buenas puñadas me llevo*. Probe illum pugnis oneravi».

66 Gómez y Zulaika (2020a) señalan en nota que la expresión deriva de Requejo.

DT «puñada, *ucabillada*. Lat. *Ictus pigni*», «cachete, golpe de puño cerrado, *autze-coa*, *muturrecoa*, *ucabillada*. Lat. *Ictus pigni*».

Las entradas castellanas del *VP* dependen del *THL*, pero las voces vascas provienen de la segunda entrada del *DT*.

Mismo comentario que en la anterior sobre posible fuente septentrional.

2397 *mudanza* ‘variedad’ [cartas de espionaje (ca. 1597), Floristán (1993), 452 ‘cambio’].

THL «*Varietad*. *Varietas*, *atis*».

DT «mudanza, antiguamente mudamiento, *aldaira*, *aldatzea*, *irauldea*, *gambianza*, *ichulgoa*. Lat. *Mutatio*», «mudar, *mudatu*, *aldatu*, *irauli*, *itzuli*, *ichuli*, *gambiatu*. Lat. *Mutare*», «variedad, diferencia, *berzeguita*. Lat. *Varietas*».

VP explicita el préstamo que cabe suponer que existía ya en la época y le adjudica otra acepción cuya correspondencia en *DT* (*berzeguita*) no parece satisfacerle; de hecho, según el *DGV*, solamente el muy larramendiano *Birjinia* lo utilizó en alguna ocasión.

Estando la supuesta fuente conservada inédita en Simancas hasta hace 30 años –publicadas luego por Satrustegi (1993) y Floristán (1993)–, difícilmente pudo utilizarla *VP*, el cual parece haber innovado echando mano de un préstamo poco difundido.

2431 *neque alferricacoa* ‘afán’ [EtxSara 140].

THL «*Afán*. *AErumna*, *ae*. *Labor infanus*».

DT «afán, *laná*, *nequeá*, *bearrá*. Lat. *Labor*, *ris*; hartos afanes tenemos, *bearric asco badegu*, *neque ascorequin vici oi guera*, *lanic asco badarabilgu*», «vano, falto, hueco, *fauná*, *utsa*, *vanoa*. Lat. *Vanus*», «en vano, *alperric*. Lat. *Frustra*».

VP forma el adnominal sobre (una variante de) la última entrada y la combina con el *neque* de la primera (documentado desde *Refranes* y *Sentencias*), adoptando también la acepción de ésta, que es la misma de *THL*.

La supuesta fuente permaneció inédita hasta comienzos del s. XX y la voz pudo ser formada a partir del habla cercana al autor.

2435 *nastu* ‘confundirse’, 2472 ‘mezclar’, 2509 *nastu ciquiñetan* ‘revorarse⁶⁷ en cieno’, 2510 *nastu cerbait* ‘revolver algo’, 2519 *nastu gauzac* ‘trasguitar’⁶⁸ [Leiz].

THL «*Confundirse*. *Perturbari*, *erubescere*», «*Mezclar*. *Misceo*, *admisceo*, *permisceo*, *es*», «*Rebolber* algo. *Aliquid volvere*, *rebolvere*, *versare*», «*Trasguitar*. *Res vertere*, *confundere*».

DT «confundirse, humillarse, *beequidatu*, *ezequidatu*. Lat. *Abijici*», «mezclar, *nastu*, *naasi*, *nahasi*, *nastecatu*, *naspillatu*, *nastatu*. Lat. *Miscere*».

A partir de la segunda entrada del *DT*, el *VP* extiende *nastu* a varias nuevas acepciones o locuciones provenientes del *THL*.

Aparte de otras consideraciones, el *VP* no coincide formalmente con Leizarraga, pero sí con el *DT*.

67 Gómez y Zulaika (2020a) anotan que puede tratarse tanto de una errata como de un vulgarismo a partir de «revolcarse».

68 Gómez y Zulaika (2020a) envían a Requejo («Res vertere, confundere») y añaden ‘trastear’ ya presente en *DAut*. Pero *trasguitar* está en *DT*: «imitar el ruido y juguetes de los trasgos, *icechatu*, *naspechatu*. Lat. *Res vertere*, *confundere*», con la misma traducción latina que Requejo.

2460 *nevri-gabea* ‘inmenso’, 2461 *nebri-gabetasuna* ‘inmensidad’, [SP *Phil* 413s *neurri*-].

THL «*Inmenso*. *Immensus*, a, um», «*Inmensidad*. *Immensitas*, atis».

DT «inmensidad, *neurtezdea*. Lat. *Immensitas*», «inmenso, *neurteza*, *neurribaguea*, Lat. *Immensus*».

El *VP* ha formado el segundo a partir del primero más el añadido de *-tasun*, como en las reunidas en 1453 *igartasuna*. Hasta comienzos del XIX hay testimonios meridionales de la base (*nebri*) en el Sermón de Azkoitia (Larramendi, 1737), en Kardaberatz, Zuzaeta y Gerriko (*DGV*).

Aquí y en 836-2422 *nebitu*, 2421 *nebria*, el *VP* introduce variantes con consonantización de la segunda parte del diptongo –además de *-bage* > *-gabe*–. En el *DGV* se nos informa de que «hay *nebri* en Monho, Aguirre de Asteasu (junto al general *neurri*), Noe y Brunet», lo cual no ayuda a precisar el área de utilización. En *FHV* § 4.2 se indica que «hay casos aislados de consonantización de *u* segundo elemento de diptongo ante consonante continua. Se registra al parecer con máxima intensidad en alto-nav.».

Además de lo ya indicado, no hay coincidencia con el supuesto paralelo septentrional, inédito por otra parte.

2466 *negargarria* ‘lamentable’ [SP *Phil* 85 *ni*-].

THL «*Lamentable cosa*. *Lamentabilis*, *flebilis*, *luctuosus*, a, um».

DT «lamentable, *aubengarria*, *auhengarria*. Lat. *Lamentabilis*», «fúnebre, *negargarria*. Lat. *Funebris*».

El *VP* completa la primera entrada del *DT* (= *THL*) a partir del sinónimo de la segunda^a.

La forma de la voz no coincide con el supuesto paralelo septentrional, sino con la del *DT*.

2468 *negartia* ‘llorón’ [*ni*- Harb 236].

THL «*Llorón*. *Plorabundu*. In *fletu nimius*».

DT «llorón, lloroso, *negartia*, *nigartia*, *negarjarioa*, *misquina*. Lat. *Lachrymosus*».

Como en la anterior, la forma de la voz no coincide con la supuesta fuente septentrional sino con la occidental del *DT*.

2520 *naspildu* ‘trastornar’ [Leiz 1 Tim 6, 10 *nahaspilatu*].

THL «*Trastornar*. *Inverto*, *is*. *Perverto*, *is*».

DT «engarbullar, enredar, confundir, *naspillatu*. Lat. *Confundere*, *miscere*», «enfrascarse, *naspildu*. Lat. *Implicari*», «intrincar, *naspildu*, *catrambildu*, *catrambillatu*. Lat. *Intrincare*, *implicare*», «trastornar, *iratioitu*, *araulitu*, *irabiatu*. Lat. *Invertere*, *pervertere*».

El *VP* ha combinado la acepción de la última entrada (= *THL*) con la forma de la segunda y tercera.

No coinciden *VP* y la supuesta fuente septentrional sino *VP* y *DT*, como en otras ocasiones.

2538 *ordiqueria* ‘embriaguez, borrachera’ [Leiz *b*-].

THL «*Embriagarse*. Vide *Emborrhacharse*», «*Emborrhacharse*. *Vino se obruere*, *ingurgitare*», «*Borrhachez* o *borrachera*. *Ebritas*, *violentia*, *crapula*, *temulentia*, *ae*».

DT «embriaguez, *ordiqueria*. Lat. *Ebrietas*», «borrachada, borrachera, *ordiqueria*, *moscorrera*. Lat. *Ebrietas*, *crapula*».

El *VP* combina acepciones de ambas entradas del *DT* para la misma forma elegida (en el *THL* falta *embriaguez* y en su lugar hay *borrachez*).

Leizarraga es una fuente mucho menos verosímil que el propio *DT* e innecesaria ante el testimonio del segundo.

2559 *odolquia* ‘morcilla’ [SP ‘Boudin, plat de sang cuit’].

THL «*Morcilla*. *Betulus*, *i*».

DT «morcilla, *odolquia*, *odolestea*. Lat. *Botuius*».

VP ha escogido la forma más próxima a su habla.

Los vocabularios de SP no pueden ser fuente de *VP* y sí el *DT*, en el caso de que hubiera necesidad de ella para una voz tan común.

2568 *osticoca* ‘a patadas’ [SP *Imit* III 13, 1].

THL «*Patada*. *Calcis*, *ictus*».

DT «A patadas, *osticoca*, *osticadaca*, *oincadaca*. Lat. *Pedis ictibus*».

V. infra 2632 *osticocatu* y *auzabalcatu* o *lozorrotu* para la formación en *-tu*. Respecto a la entrada castellana, *DT* parece más cercano que *THL* a *VP*.

El supuesto paralelo permaneció inédito hasta fines del XX, además de ser innecesaria como fuente según lo que acabamos de ver. Al ser una de las primeras entradas de O- e ir acompañado de *osticoa*, *osticoa eman* y *osticopean*, es probable que el autor del *VP* lo recogiera por automatismo como sugieren Gómez y Zulaika (2020a) en casos similares.

2573 *ostalaria* ‘posadero, mesonero’ [Urt II 153].

THL «*Posadero*. *Sedes*, *is*. *Podex*, *icis*», «*Mesonero*. *Stabularius*, *caupo*, *nis*».

DT «posadero, *echajauna*. Lat. *Hospitij meritorij prefectus*», «mesonero, *ostalaria*, *ostataria*. Lat. *Stabularius*, *caupo*».

El autor del *VP* ha extendido la acepción de la primera entrada a una de las variantes (la que le resultaba más cercana) de la segunda y ha asignado ambas a la voz, uso infrecuente en el *VP*.

Ni esta entrada ni la siguiente provienen de fuentes septentrionales, inaccesibles además para el autor del *VP*, sino del *DT*, con el cual la coincidencia es perfecta.

2615 *oritasuna* ‘amarillez’ [SP *h-*].

THL «*Amarillez*. *Pallor*, *oris*».

DT «amarillez, *oritasuna*, *ubeltasuna*. Lat. *Pallor*, *ris*».

Mismo comentario que en el anterior sobre fuentes o simples paralelos septentrionales, innecesarios ante el testimonio del *DT*.

2632 *osticocatu* ‘cocear’ [Mat 265 *ostika*].

THL «*Cozear*, *tirar cozes*. *Calcitro*, *ae*, *Calces coajicere*, *adijecere*, *jaculari*».

DT «cocear, *osticatu*. Lat. *Calcitrare*», «A cozes, *osticoca*, *pullaca*», «tirar cozes, *osticatu*. Lat. *Calcitrare*».

Hay que partir del *DT* como de costumbre: el autor del *VP* ha formado la voz sobre el *osticoca* de la segunda entrada con el verbalizador *-tu* (cf. *auzabalcatu* de *aozabalca*

‘bostezando’ o *lozorrotua* de *lozorro*) y lo ha combinado con la parte castellana de la primera (= *THL*). V. supra 2568 *osticoca* o 2642 *ozquitu*.

Aunque posible, no hay necesidad de paralelos tras lo visto en *DT*.

2640 *orz-toquia* ‘dentadura’ [SP *hortz toquia* ‘gencive’].

THL «*Dentadura*. Dentium series».

DT «dentadura, *ortzadura*, *aocadura*. Lat. Dentium series».

El autor del *VP* ha sustituido el sufijo *-dura* (más bien oriental) por *-toki*, más general como ‘lugar de’. Para otras formaciones similares –solo en esta lista de supuestos paralelos septentrionales– véanse 1043 *erle-toquia*, 1079 (*echegañeco*) *pasea-toquia*, 1436 *icaztoquia*, 3357 *usatoquia*, 1358 *gordelecua* (con *-leku*) y los en *-tegui*: 101 *arateguia*, 192 *ardandeguia*, 3223 *suteguia*.

Ni esta ni la siguiente entrada provienen del *SP* sino, en su caso, del (modelo de) *DT*; v. la cita de § 2, 1229 *garotoquia*.

2641 *ozquia* ‘dentera’ [SP *hortzki*].

THL «*Dentera*. Dentium stupor».

DT «dentera, *ozquia*».

Cf. la siguiente entrada. Además de lo señalado al final de la anterior, –y la evidente diferencia formal (*-zk-l-rtzk-*)– esta entrada y la 2640 y 2642 están también contiguas en *DT*, lo cual multiplica sus posibilidades de constituir las fuentes precisas del *VP*.

2642 *ozquitu* ‘dar dentera’ [SP *hortzkitu* ‘agacer les dents’].

THL «*Dar dentera*. Stuporem dentium facere».

DT «dar dentera, *ozquitu*».

Para más casos de adición de *-tu*, v. 2632 *osticocatu* y los ahí citados.

V. las dos entradas anteriores y el comentario a la segunda respecto a la fuente de todas ellas.

2662 *obe-estalquia* ‘cobertor de la cama’ [SP *obe-*].

THL «*Cobertor de cama*. Stragulum, i. Torale, vel toral, is. Lodix, icis. Opertorium, ii».

DT «cobertor, *oestalquia*, *seyalá*. Lat. Lodic, cis».

Si bien el *VP* aquí introduce la variante *obe*, tenemos 2532 *oya* ‘cama’.

SP no constituye una fuente del *VP*; añádase además la diferencia formal entre ellas, la cual, por cierto, disuade también de cualquier otra fuente septentrional.

2675 *obeagotu* ‘mejorar’ [EtxSara 398 *h-*].

THL «*Mejorar alguna cosa*. Rem meliorem reddere, efficere, in meliorem statum revocare, restituere».

DT «mejorar, *obetu*, *obeagotu*, *obatu*, *obagotu*. Lat. Rem meliorem reddere».

Etxeberri de Sara no constituye fuente verosímil del *VP*, aunque sí del *DT*, y reconocida como tal por Larramendi; por tanto, su relación solo puede ser indirecta.

2733 *perratzallea* ‘herrador’, 2734 *perratzalle esaminatua* ‘albéitar’ [Volt 160 *ferratçalia* ‘maître maréchal’].

THL «*Herrador*. Quadrupedum calcearius».

DT «herrador, *perratzallea*, *erazlea*. Lat. Quadrupedum calceator». «albéitar, comúnmente lo es el herrador, y por eso el bascuence le da el mismo nombre, *perratzallea*, *erazlea*, *abereen sendatzallea*. Lat. Veterinarius, ij».

La doble acepción del *VP* queda explicada por la segunda entrada del *DT*, no por la del *THL*.

Voltaire es poco verosímil como fuente de *VP*; añádase, además, la diferencia formal *p-lf* entre él y *VP* y la coincidencia perfecta (también semántica) entre *VP* y *DT*, con la adición de *esaminatua* en *VP*.

2739 *poztu* ‘alegrar’, 2796 ‘gozar’, 2891 ‘regocijarse’ [Etxepare 235s].

THL «Alegrar a otro. Aliquem exhilarare, hilarem, letumque reddere, efficere. Risum alicui movere, latitiam excitare», «Gozar. Fruor, eris. Potior, iris», «Gozarse. Gaudeo, laetor. Gaudio, affici, fungi. Gaudium accipere, agitare», «Regozijarse, o regodearse. Laetitia gestire, Gaudio exultare».

DT «alegrar, *alegueratu*, *poztú*, *boztú*, *bozcariotú*, *atseguñ eman*, *atseguñez*, *pozéz beté*. Laetifico, as; laetitia afficio», «alegrarse, *alegueratu*, *poztu* &c. con las terminaciones de el neutro. Lat. Lactor, aris, laetitiâ afficio», «gozarse, *poztu*, *bozcariotu*, *pozartu*, *atseguin artu*. Lat. Gaudere, laetari», «regocijar, es de el bascuence *gocicatu*, *pocicatu*, que significa lo mismo y el gozo es bascuence, véase allí. De *pozá* alegría decimos *pocic*, *pocican*, alegremente, con alegría; y de *gozoa gozoric*, de *goza gocic*, y de aquí *gocicatu*, *pozicatu*, *gozatu*, *gozaraci*, *poztu*, *bozcariotu*. Lat. Laetificare, exhilarare».

El *VP* ha reunido en *poztu* varias acepciones ya presentes en el *DT* y en el *THL*.

Aparte de la escasamente significativa coincidencia, es inverosímil que Etxepare fuera la fuente de *VP* y sí, en cambio, el *DT*, por las razones ya aducidas.

2766 *presaca* ‘atropelladamente’ [CatLavieuxville 23s].

THL «Atropelladamente. Praeproperere».

DT «a priesa, *presaca*, *lasterca*, *laster*, *eyaca*, *leiacca*, *leiaz*, *leiatuqui*. Lat. Festinantèr, celeritèr», «atropelladamente, *tropeliaca*, *aurizquiró*. Lat. Turmatim, confusè, praeproperè».

El *VP* añade a *presaca* la acepción «atropelladamente», quizás insatisfecho por las voces ahí incluidas en el *DT* y por ser esa la que coincide con la del *THL*.

La fuente propuesta no es inverosímil pero sí innecesaria ante *DT*.

2779 *puzoitu* ‘encancerarse’ [Leiz Decl a) 3v].

THL «Encancerarse. Cancro occupari».

DT «encancerarse, *mijaletu*, *mijalez*, *mimbiciaz joa*, *galdua*, *usteldua*. Lat. Cancro infici», «emponzoñar, tiene raíz bascongada, *pozoitu*, *pozoindu*. Lat. Veneno inficere».

El *VP* ha extendido a la segunda entrada del *DT* la acepción de la primera, que coincide con *THL*.

Puzonitu, *puzunitu* (V-gip, G-to) parecen ser las formas más cercanas en *DGV*, lo suficiente para no tener que recurrir a Leizarraga.

2804 *penagarria* ‘lastimoso’, 2855 ‘penoso’ [EtxZib Man I 105].

THL «Lastimosa cosa. Res miseranda, lamentabilis, lachrymis prosequanda», «Penosa cosa. Acerbus, molestus, a, um».

DT «lastimoso, lastimero, *urricaria*, *urricalkuizuna*, *erruquigarria*, *cupidagarria*. Lat. *Miserabilis*, *miserandus*», «penoso, *penatsua*, *miña*, *necatsua*. Lat. *Acerbus*, *molestus*».

El *VP* añade una variante morfológica sustituyendo *-tsu* por *-garri* en *penatsua*. El *DGV* documenta *penagarri* como «V-gip». Otro caso de *-garri* < *-tzalle* en 1087. Este proceso hace innecesaria la hipótesis sobre la posible fuente septentrional.

2810 *poliqui* ‘lindamente’, 2832 ‘poco a poco, pasito’ [SP *pu-* ‘joliment, proprement’].

THL «*Lindamente*. Belle, pulchre», «*Passito*, *poco a poco*. Sensim, pedetentim».

DT «lindamente, *poliqui*, *polito*, *ederqui*, *ederto*, *chotilquiro*, *chucunquiro*. Lat. *Bellè*, *pulchrè*», «poco a poco, a poquitos, *guichica*, *guchica*. Lat. *Frustatim*. Item *pisca bana*, & c.», «passito, quedito, *gueldicho*, *gueldirocho*, *gueldi*, *gueldicho*. Lat. *Sensim*, *pedetentim*».

El *VP* ha extendido partes de las acepciones de la segunda y tercera entrada a la primera voz de la primera entrada (similar a la del *THL*).

Los vocabularios de SP no constituyen fuente del *VP*, al que, en su caso, le es suficiente con el *DT*; añádase la diferencia formal entre SP y *VP*, frente a la coincidencia entre este y el *DT*.

2845 *titi-mocoac* ‘pezón’ [SP *Phil* 496 *dithi*].

THL «*Peçón del pecho*. Papilla, ae».

DT «pezón, de el pecho, *titia*, *edoscaya*. Lat. *Papilla*», «pico de jarra, &c. *chorroa*, *mocoa*. Lat. *Rostrum*».

Bajo la primera acepción (= *THL*) el *VP* combina elementos de la primera (*titi*) y de la segunda (*mocoa*) entradas del *DT*. Obsérvese, además, la diferencia formal entre SP y *VP* y la coincidencia del segundo con el *DT*.

2849 *puscaca* ‘a pedazos’ [Urt II 490].

THL «*A pedazos*. Carptim».

DT «a pedazos, *puscaca*, *amenca*, *zatica*, *zaticza*. Lat. *Carptim*, in *frusta*».

Urte y el siguiente SP no constituyen fuentes del *VP*; el cual, por cierto, escoge la variante más próxima a su dialecto.

2867 *plegadura* ‘pliegue’ [SP].

THL «*Plegues de vestido*. Sinus, rugae, arum», «*Plegadura*. Plicatura, ae. *Complicatio*».

DT «*Plegadura*, *tolesa*, *tolesta*. Lat. *Plicatura*», «pliegue, *teleisca*, *cimuisca*, *tolesa*, *cimarra*. Lat. *Plicatura*, sinus».

El *VP* parece aceptar como préstamo integrado la acepción castellana de la primera entrada del *DT*, quizás por rechazar las voces neológicas o pertenecientes a otros dialectos de «pliegue». Según el *DGV*, carece de ejemplos textuales anteriores o posteriores en el País Vasco meridional.

Véase la entrada anterior sobre el comentario de la fuente.

2884 *diadarca* [*puscatzen dirazute burua ____*] ‘[quebráisme la cabeza] a boces’ [Harb 191 *deiha-*].

THL «*Quebraisme a voces la cabeça*. Caput mihi vocibus obtunditis».

DT «a voces, a voz en grito, *deadarrez*, *deadarca*, *ojuca*, *ojuz*. Lat. *Summis vocibus*».

La frase vasca es clara traducción del *THL* y el *VP* añade una variante fonética escasamente diferenciada de la del *DT*.

La forma del supuesto paralelo septentrional no coincide con la del *VP* que, como hemos dicho, corresponde a la variedad oral del autor del *VP*.

2911 *queñuca* ‘a señas’ [SP ‘par signes’].

THL «Seña. Signum, i».

DT «gestear, hacer gestos, *queñuca egon, siñuac eguin, eguiramutu*. Lat. Gesticulari», «por señas le doy a entender, *siñuz ta queñuz, siñuca ta queñuca, senex senaz, señez señaz, adierazotzen diot*. Lat. Nutibus, per nutus ad illi significo».

VP ha introducido una nueva entrada con un sintagma sinónimo que faltaba en *DT* (y también en *THL*) a partir de la voz vasca del *DT*.

Comentario negativo habitual sobre SP como supuesta fuente o paralelo septentrional.

2920 *quilicatu* ‘hacer cosquillas’ [Leiz *Ins* D 8r].

THL «Hazer cosquillas. Titillationem alicui moveré. Attrectatione corporis risum excitare».

DT «cosquillas, hazer cosquillas, *quilicatu, quilimelatu, quiliaguin*. Lat. Tililare».

Véase la siguiente entrada, próxima también a esta en el original (*DT*), lo cual consolida la extensión de la deuda del *VP* respecto al mismo.

2921 *quilicorra* ‘cosquilloso’ [Leiz 2 Tim 4, 3 *killi*].

THL «Cosquilloso. Proclivis ad iram».

DT «cosquilloso, *quilicorra, quilimelacorra*. Lat. Titillationis impatiens».

Obsérvese que esta entrada y la anterior son contiguas en *DT* –no solo en el *THL*– y de ahí que lo sean también en *VP*, frente a lo que ocurre en Leizarraga o en cualquier texto.

No hay *-kor* en el País Vasco meridional antes del *DT*; una de las pruebas más claras de la anterioridad de *DT* respecto a *VP*; v. también 2240 *mudacorra* y el Apéndice 1.

2972 *haguintaria* ‘prelado’, 3062 ‘superior’ [EtxZib *Man* I 30].

THL «Prelado. Praesul, ulis. Antistes, itis», «*Superior*. Superior dignitate qui súbditos habet. Presul, is. Praepositus».

DT «prelado, prelada, *dianagusia, diaitzindaria*. Lat. Antistes, praesul, antistita», «superior, el que manda, *nagusia, aguintaria*. Lat. Superior».

El autor del *VP* ha sustituido los neologismos larramendianos de la primera entrada del *DT* por *aguintaria* de la segunda, añadiendo esta segunda a la del *THL*.

La explicación anterior hace innecesario (al menos como fuente directa –lo fue, sin duda del *DT*–) el recurso a EtxZib.

3072 *recardaria* ‘revendedor’ [SP *erre*- ‘revendeuse, s.u. *potxillera*].

THL «Revendedor. Propola, ae. Mango, nis».

DT «revendedor, *birsaltzallea*. Lat. Propola, mango».

Según el *DGV erre kardari* es «revendedor, vendedor ambulante» (G-to, R-uzt apud A; SP, Dv, H, Lh) por lo que pudo sustituir o completar el del *DT* con un sinónimo de su propia habla.

SP resulta una fuente inverosímil para *VP* y más tras la explicación anterior.

3077 *sendotasuna* ‘rebustez, fortaleza’ [Volt 83 ‘guérison, çendataçouna’]; 3076 *sendoa* ‘rebusto, fuerte’.

THL «*Robusto*. Robustus, fortis, viribus valens, praevalidus, robore corporis praestans. Nervosus, lacertosus», «*Fortaleza, virtud*. Fortitudo, robur animi. *Cas-tillo*. Arx, eis».

DT «robustez, robusticidad, *indarra, errua*, Lat. Robur, oris, fortitudo», «fortaleza, fuerza, vigor, véase *fuerza*», «firmeza, *firmetasuna, fermutasuna, egoquida, iraundea, ichecoitasuna*. Lat. Firmitas, constantia», «fuerte, *fuertea, indartsua, indartia, ercona, sendoa, portitza, azcarra*. Lat. Fortis».

El *VP* ha derivado *sendotasun* mediante el sufijo *-tasun* (v. 73 *averastasuna*, 168 *aurtasuna*, 338 *berotasuna*, 787 *delicaduchotasuna*, 853 *epeltasuna*, etc. para otros paralelos), adjudicándosele luego acepciones de otras entradas del *DT*. Las dos del *VP* provienen del *DT*, no del *THL*⁶⁹.

Aparte de la escasa verosimilitud de Voltaire como supuesta fuente septentrional, obsérvense las numerosas diferencias formales existentes entre tal texto y el *VP*, al contrario de la coincidencia en base y sufijo de *VP* con el *DT*.

3094 *samintasuna* ‘amargura’ [SP ‘amertume, aigreur’].

THL «*Amargor o amargura*. Amaror, oris. Amaritudo, acerbitas, tis».

DT «amargor, amargura, *mintasuna, mindura, samintasuna, samindura, carmina, carmindura, carmintasuna, quarastasuna*. Lat. Amaritudo, nis, amaror, ris».

SP es una fuente imposible para *VP*, justo al contrario de lo que ocurre con el *DT*, con el cual coincide perfectamente.

3103 *saltzallea* ‘bendedor’, 3228 *salzallea* ‘vendedor’ [Leiz Io 2, tit. *-tzale*].

THL «*Vendedor*. Venditor, oris».

DT «vendedor, *saltzallea*. Lat. Venditrix».

No coinciden formalmente (-l-/ll-) Leizarraga y el *VP*; sí este y el *DT*.

3119 *segatu* ‘aguadañar’ [SP].

THL «*Aguadañar*. Vide *Guadaña*», «(*Guadaña*) (...) *Aguadañar*. Foenum meteré, suosecare».

DT «aguadañar, *belarra segatu, segaz epaqui*. Lat. Foenum meteré», «segar, viene de el bascuence *segatu*, que significa segar la hierba con la guadaña, que llamamos *sega*, y *segada* el movimiento que se haze con la guadaña (...) Lat. Metere».

Fuente inverosímil para el *VP*, al cual basta con el *DT*.

3137 *salatia* ‘soplón’ [Ax 538 (V 346)].

THL «*Soplón*. Susurro, nis. Delator, oris».

DT «Soplón, *salatzellea* (sic), *bearrizlea*. Lat. Delator», «delatante, delator, *salatzallea, gaizguertaria*. Lat. Delator», «delatar, *salatu, gaizguertu*. Lat. Accusare, deferre».

69 *RI* sugiere que al ser *sendo-sendotasun* de las primeras voces de *S-* pueden tratarse de automatismos del autor del *VP*; sin embargo, Gómez y Zulaika (2020a, pp. 395-396) recogen no menos de 60 formaciones en *-tasun*, de las cuales es indudable que un buen número son creaciones que imitan a otras ya presentes en *DT*.

Dado que el DGV califica *salati* como «G, AN, L, BN, S», la voz podría pertenecer al habla del propio autor. Por otra parte, Gómez y Zulaika (2020a, p. 396) recogen muchas otras formaciones paralelas en *-ti*; cf. 421 *bildurtia*, 846 *eguitia*, 2943 *hescatia*, etc. que hacen verosímil que VP lo obtuviera a partir del (modelo que supone el) DT y no directamente de Ax.

3147 (*simaur-*)*biltzallea* ‘estercolero’ [Leiz Mt 13, 30 *-tzale*].

THL «Estercolero. Coprophorus, i».

DT «estercolero, el que saca y lleva estiércol, *goroztzaya*, &c. Lat. Coprophorus», «recogedor, *biltzallea*, *biltaria*, *batzallea*, *bataria*, *biribillaria*, *biribillatzallea*. Lat. Colli-gens», «estiercol, *gorotza*, *cimaurra*, *cismaurra*, *iñaurquiña*, *basara*, *basá*. Lat. Stercus».

El autor del VP ha combinado varias entradas del DT para su formación analítica, i.e. un neologismo formado sobre otro previo del DT (cf. 465 *buru-ausitzallea*, 1186 (*hardo*) *carrayatzallea*). Obsérvese la variante *simaur* con *s-* frente a la *c-* del DT.

No coinciden la supuesta fuente y VP, pero sí este con DT (*-ll-*).

3173 *señalatzallea* ‘marcador’ [Urt 239 ‘adsignator’].

THL «Marcador. Signator, oris».

DT «marcador, *marcatzallea*. Lat. Signator», «señalar, es de el bascuence *señalatu*, cuyo origen queda explicado, *margotu*, *marrestu*, *marrezcatu*, *azgarritu*. Esto es en el sentido de poner señal y nota. Lat. Signare, notare». Antes «señal, es de el bascuence *señalea*, que significa lo mismo y es contracción de *senatzallea*, *señatzallea* y quiere decir mostrador...».

VP ha cruzado ambas entradas del DT, tomando el sufijo *-tzalle* de la primera (v. 465 *buru-ausitzallea*, 757 *defenditzallea*, 831 *corritzallea*, etc. para otras formaciones similares) y la base *señalatu* de la segunda (en este caso sin contracción).

Urte resulta una fuente inverosímil mientras que la formación del neologismo sobre los materiales (bases y sufijos) del DT es una práctica habitual del VP, cf., p. ej. 787 *delicaduchotasuna* o 465 *buru-ausitzallea* y 613 *carga-eraviltzallea* en § 3.

3210 *soverbiosoa* ‘protervo’ [EtxSara 137 *-os*].

THL «Protervo. Protervus, petulans, procax, cis».

DT «protervo, *lecoitia*, *lecoititsua*, *lecoitiduna*. Lat. Protervus, petulans, procax», «sobervio, *soberbio*, *soberbioa*, *soberbiatsua*, *goitia*, *urgullutsua*, *antustetia*, *antusteduna*. Lat. Superbus, arrogans, elatus».

El VP ha añadido la primera acepción castellana (que coincide con la del THL) a un préstamo que ya aparece incorporado por L en la segunda entrada.

Mismo comentario que el anterior respecto a la supuesta fuente; como Etxeberri de Sara sí fue utilizado por L, la relación entre VP y él sería en todo caso de segundo grado, a través del DT.

3218 *sendotu* ‘rehacer’ [Mat 153s].

THL «Rehazer. Reficio, is. Reparo, as».

DT «rehazer, *berteguín*, *birteguín*, *berriz eguín*. Lat. Reficere, reparare», «fuerte, *fuertea*, *indartsua*, *indartia*, *ercona*, *sendoa*, *portitza*, *azcarra*. Lat. Fortis».

El VP ha podido derivar *sendotu* ‘fortalecer’ mediante el verbalizador *-tu* (v. *auzabalcatu*, *osticocatu* para otros paralelos), adjudicándosele luego la acepción correspondiente

a otra entrada del *DT* (en realidad, la misma del *THL*). También pudo encontrarlo ya recogido en el propio *DT* s.u. «fortificar, dar vigor, *indartu*, *antzetu*, *quemendu*, *sendotu*, *estencatu*. Lat. Roborare, munire, firmare».

De una u otra manera, Materra resulta prescindible como fuente o simple paralelo ante el *DT*.

3233 *suteguia* ‘fragua’ [Ax 325 (V 215)].

THL «*Fragua*. Ferraria fornax, Ustrina, ae».

DT «fragua, viene de el bascuence *arragua*, *arragoa*, que es aquel horno grande en que se cuece y prepara la vena para hazerse después la massa de el hierro (...) *Fragua*, *suteguia*, *garteguia*. Lat. Focus ferrarius».

El *VP* recupera la voz del interior de la explicación de una entrada del *DT*, lo cual hace la relación entre ambos aún más estrecha (de manera similar a lo que ocurre con 1339 *galtzallea*).

Después del *DT* y antes del *VP* hay *sutegi* en Kardaberatz, Mendiburu y Mogel, que serían fuentes verosímiles para un texto como es *VP*, inacabado todavía en 1808, si bien parece más que suficiente con el *DT*.

Por fin, Ax es una fuente segura y principal del *DT*, lo cual no puede afirmarse en absoluto para el *VP*; v. el comentario a 1016 *eiztaría*.

3283 *tontoquería* ‘patochada’, 3285 ‘rudeza’ [Urt IV 443 ‘cessatio’].

THL «*Patochada*. Stultiloquium, ii», «*Rudeza*. Tarditas, stupor ingenij».

DT «tontería, tontada, tontedad, *tontería*, *narquería*, *eralguea*. Lat. Stultitia. Item, *eraucimendua*, *erogoa*», «rudeza, *ezaquea*. Lat. Ruditas. Stupor ingenij», «patochada, *necedad*, *disparate*, véase», «tonto, *tontoa*, *narra*, *eraucia*. Lat. Stultus».

El autor del *VP* no se conforma con *tontería* (v. *DT* s.u.) y ha formado *tontoquería* sobre el *tontoa* de la última entrada del *DT*, añadiéndole *-kería* como en 202 *atsoqueriac*, 1244 *gaistaquería*, 2538 *ordiquería*, por citar solo casos de esta lista de supuestas voces septentrionales ya presentes en el *DT* (hay al menos 1371 *golosoquería* entre los hápax del *VP*, v. § 3); para el conjunto de los *-kería*, v. Gómez y Zulaika (2020a, pp. 394-395).

En esta y en las siguientes tres entradas Gómez y Zulaika (2020a) han incluido paralelos con Urte, los cuales no resultan verosímiles y sí, en cambio, que provengan del *DT* a pesar de las manipulaciones a que en cada caso las somete el *VP*.

3334 *urriquirria* ‘miserable’ [Urt I 350].

THL «*Miserable*, *desdichado*. Miser, a, um. Miserabilis, miserandus», «*Miserable*, *apocado*. Sordidus, deparcus, tenax».

DT «miserable, desdichado, *doacabea*. Lat. Miserabilis», «lastimoso, lastimero, *urricaria*, *urricalkizuna*, *erruquirria*, *cupidagarria*. Lat. Miserabilis, miserandus».

El autor del *VP* toma ‘miserable’ del *THL* como de costumbre y completa las entradas del *DT* aplicando en la segunda también a *urriquirria* el sufijo *-garria* que Larramendi había aplicado solo a las otras dos bases, pero no a esta⁷⁰ como ocurre en múltiples ocasiones, añadiendo o no «&c» a los derivados de las diferentes entradas. Es de destacar que en

70 Las dos entradas «miserable» («escaso, avariento» y «desdichado») del *DT* tampoco recogen *urriquirria*.

la entrada anterior (3333) tenemos *urriquimentua* ‘compasión’ que, seguramente, no es independiente de *DT* «arrepentimiento, *urriquia*, *urriquimendua*, etc.». En «compasión», «compassivo» aparecen varias voces relacionadas, pero falta esta.

Voz utilizada luego por Iturriaga, Iztueta y Bilintx según el *DGV*.

Sobre Urte, similar comentario al de entradas anteriores.

3357 *usatoquia* ‘palomar’ [Urt I 548 ‘alveolus’].

THL «Palomar. Columbarium, ii».

DT «palomar, *usateguia*. Lat. Columbarium».

El autor del *VP* ha añadido un sinónimo formado por idéntica base y otro sufijo de igual valor (*-tegi* por *-toki*). Para otras formaciones con el mismo sufijo v. más arriba las reunidas en 2640 *orz-toquia* y las indicaciones de L sobre el mismo recogidas en § 3, 1043 *erle-toquia*.

Mismo comentario del anterior sobre el supuesto paralelo; el *DT* puede explicar suficientemente la voz a partir del trueque de sufijos ya señalado. Para otros similares, v. *-tza-ll* > *-garri* y *-tsu* > *-garri*, respectivamente en 1087 *engañagarria* y 2804 *penagarria*.

3374 *urzallea* ‘fundidor’ [Urt III 419].

THL «Fundidor. Fusor, oris».

DT «fundidor, *urtzallea*. Lat. Fusor».

Idéntico comentario al de los dos anteriores; el *DT* resulta más que suficiente como fuente.

3396 *urdintasuna* ‘azulejo’ [SP (sin trad.)].

THL «Azulejo. Tessella. Ae. *Suelo de azulejo*. Tessellatum pavimentum. Assarotum, i».

DT «azulejo, *urdiñarra*. Lat. Telletati lapilli», «azul, *urdiña*, *urdina*. Lat. Caeruleus color».

El autor del *VP* ha sustituido el sufijo *-ar* de *urdiñarra* –que, incidentalmente, no cuenta con apoyos textuales fuera del *DT* según el *DGV*– por el más habitual formador de abstractos *-tasun* (cf. 1453 *igartasuna*). Con todo, tampoco *urdintasun* ‘azulejo’ tiene paralelos ni antes ni después del *VP*.

La aparente coincidencia con SP es menos que un mero espejismo (carece incluso de traducción) y no delata ninguna relación de origen que sí se da con el *DT* a pesar de los problemas señalados.

3399 *vegui-ziarrez* ‘al soslayo’, 3400 *beguiratu begui-ziarrez* ‘mirar al soslaio’ [SP ‘*begi ziarrez behatzea*, regarder de travers’].

THL «Mirar al soslayo. Limis oculis spectare, oblique intueri».

DT «soslayo, al soslayo, de soslayo, *ceárrera*, *ceárca*. Lat. Transversè, obliquè».

Parece que el autor del *VP* ha añadido *vegui-* en la primera entrada para precisar el *ziarrez* que podía referirse a muchas más cosas (‘de través’, ‘a través...’) y lo ha añadido igualmente en *beguiratu begui ziarrez*, aunque aquí no resulte imprescindible. Se diría que ambas entradas del *VP* dependen en exclusiva del *DT*, sin intervención del *THL*; RI piensa, sin embargo, que pueden depender de la traducción latina del *THL*.

Idéntico comentario que en el anterior sobre paralelos septentrionales.

3414 *urduna* ‘aguado’ [Urt I 178].

THL «*Aguado*. Abstemius. Qui a vino abstinet, abhorret. Cui aquae potus Semper arridet, illique suavissimus est».

DT «aguado, que no bebe vino, *urduna*, *urutsduná*. Lat. Abstemius, ii». Los *urdun* «abstemio» como este y el de Añ. son posteriores al *DT* y dependientes de él, como lo son también los *urdun* ‘acuoso’; v. *DGV*.

Similar comentario que los anteriores sobre la fuente, innecesaria por lo demás tras lo ya visto.

3424 *vereganatu* ‘apropiar, adjudicar’, 3432 ‘abasallar’ [Ax 555 (V 355)].

THL «*Apropiar*. Vide *Adjudicar*», «*Adjudicar*. Adjudico, addico, is».

DT «apropiar, véase adjudicar, *escuperatu*, *meneratu*. Lat. Sibi arrogare. Y además los modos siguientes, apropiármelo yo, *neretu*, (...), apropiártelo tú, *hiretu*, *euretu* (...), apropiárselo aquel, *beretu deu*, *ditu*, apropiárselo nosotros (...)». Cf. también *DT* «volver en sí, *beregandu*, en mí, *neregandu*, &c. Lat. In se redire», «avasallar, *menapertu*, *mendeperatu*, *escuperatu*. Lat. Subijcere in potestatem redigere».

El *VP* añade el verbo formado sobre el alativo de tercer grado –casualmente el *DGV* lo documenta en el Sermón de Azkoitia (1737) y en la Carta-Prólogo de Larramendi a Mendiburu (1747)–, al cual posteriormente añade la acepción «avasallar» de otra entrada en la que, verosíblemente, no le satisfacían las diversas voces inventadas por el propio Larramendi.

Es muy posible que haya una relación *Ax/VP* de segundo grado, a través del *DT*, que sí tomó directamente de aquel; en realidad, basta que el *VP* añadiera a *DT* *beregandu* un *bereganatu* para el que no necesitaba fuente escrita, completando a L como en otras ocasiones. Véase la siguiente entrada para otro ejemplo del mismo procedimiento.

3434 *vinagretu* ‘avinagrarse’ [Urt I 92s *m*- ‘acere’].

THL «*Avinagrarse*. Acesco, coacesco, is».

DT «avinagrar, *ozpindu*, *mingortu*, *mincaiztu*. Lat. Acorem creare».

El *VP* ha completado la entrada con un sinónimo del verbo formado a partir del préstamo que ya está recogido en el propio *DT*: «vinagre, *ozpiña*, *arlacha*, *vinagrea*. Lat. Acetum». Para otras formaciones similares mediante adición de *-tu*, véase el anterior y otros reunidos en 3218 *sendotu*.

La entrada del *VP* corresponde al *THL*.

Urte no es una fuente ni paralelo adecuado para el *VP* (cf. la *m*-) y sí lo es, con seguridad, el *DT*.

6. ¿CÓMO TRABAJA EL *VP*? LAS SUPUESTAS VOCES SEPTENTRIONALES

Tras analizar más de 150 voces del *VP* recogidas por Gómez y Zulaika (2020a) como primeras documentaciones de autores y obras septentrionales, hemos de concluir que no vemos la necesidad de aceptarlas como orígenes y fuentes de ninguna de ellas y sí, en cambio, hemos demostrado la existencia en ellas de una sistemática deuda respecto al *DT* de Larramendi.

Es cierto –como hemos hecho notar al comienzo de § 5– que los editores no proponen explícitamente dichas voces septentrionales como fuentes, sino que dicen haber reunido en tal lista simplemente «las entradas del *VP* que contienen el primer testimonio de un vocablo en el País Vasco peninsular»:

Nos hemos limitado –añaden– a cotejar prácticamente sólo las palabras derivadas y en este caso señalamos entre corchetes las primeras –no necesariamente las únicas– documentaciones en el euskera continental, muchas de las cuales se encuentran sobre todo en las obras publicadas por Leizarraga (1571), Etxeberri de Ziburu (1627/1669) y Axular (1643), y en los diccionarios de Sylvain Pouvreau (ca 1659-1665) y Pierre Urte (ca. 1715), ambos inéditos en el siglo XVIII (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 75).

Sin embargo, poco más adelante, al tratar de explicar el escenario que suponen tantas similitudes entre *VP* y los textos septentrionales, además de sugerir que algunas voces puedan corresponder a voces meridionales no recogidas anteriormente por la escasez de textos prelarramendianos y tras destacar siguiendo a Urgell la importante labor de puente entre ambas tradiciones, septentrional y meridional, de Larramendi, avanzan una hipótesis que –en nuestra opinión– va claramente más allá de meros paralelos más o menos interesantes entre los textos septentrionales y el *VP*. Dada su relevancia, la repetimos aquí:

Solamente tendríamos que añadir a las palabras de Urgell la posibilidad de que otro lexicógrafo hubiera hollado el mismo camino antes que Larramendi, e igualmente hubiera recopilado un buen número de vocablos tomados de la tradición septentrional⁷¹.

Aunque sobre estas cuestiones ya hemos tratado a comienzos de § 5, queremos insistir, en que el examen de tal posibilidad necesariamente ha de ser encarado con gran rigor y minuciosidad y –aunque Gómez y Zulaika (2020a) no propongan ni un solo caso de fuente septentrional del *VP*– no puede quedar en la simple existencia de paralelos más o menos cercanos y en la enunciación de una hipótesis –en la que no cabría olvidarse, además, de los escasos pero importantes textos vizcaínos, alaveses y navarros que L consultó para su *DT*– muy costosa, *ad hoc* o poco verosímil⁷². Por ello hemos dedicado nuestro largo apartado anterior al análisis de los citados paralelos o fuentes septentrionales y hemos visto que todas las voces estudiadas están presentes en el *DT* o, en su caso, son fácilmente explicables como derivadas de otras voces que el autor del *VP* encontró recogidas allí (y siguiendo los métodos derivativos y explicaciones de L), o de la combinación de formas y acepciones de entradas del *DT* más, por fin, las voces provenientes del habla del autor del *VP* o de otras cercanas. En otras palabras, el *VP* no utilizó fuentes septentrionales y sí, a manos llenas, el *DT* de L.

71 «Finalmente, –añaden curándose en salud– también cabe pensar que en ocasiones el neologismo creado por el autor del *VP* coincidiera formalmente por otro acuñado por un escritor del Norte, sin que haya existido un vínculo entre ellos» (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 79).

72 En realidad, la primera documentación septentrional carece de importancia si –como es claramente nuestro caso– se busca la fuente de las voces del *VP*: hay que demostrar que utilizó una fuente concreta y, por supuesto, que *no* tomó o pudo tomar del *DT*.

También aquí el modo de trabajar del autor del *VP* es similar a lo visto con los hápax en el § 3 de este trabajo: el autor soslaya neologismos de *L*, añade variantes fonéticas o morfológicas propias de su habla o crea mediante procedimientos (sufijos) aprendidos en el *DT*.

1. La relación más fácil de detectar entre el *VP* y el *DT* es una coincidencia completa en la parte castellana y vasca de entradas de ambos, como vemos en las siguientes entradas: 73 *averastasuna* ‘riqueza’, 100 *araquiña* ‘carnicero, cortador’, 101 *arategui* ‘carnicería’, 115 *argaldu* ‘enflaquecer’, 150 *achurtu* ‘cavar’, 185 *aztucorra* ‘olvidadizo’, 290 *belaunicatu* ‘arrodillarse’, 295 *berrichua* ‘hablador’, 338 *berotasuna* ‘calor, incendio’, 604 *chertatu* ‘engerir’, 741 *ondu* ‘abonanzar’, 777 *desleyala* ‘pérfido’, 818 *cerratu* ‘aserrar’, 846 *eguitia* ‘verdadero’, 853 *epeltasuna* ‘tibieza’, 869 *elurtea* ‘nevada’, 874 *emaguña* ‘partera’, 903 *eltceguillea* ‘ollero’, 907 *edertasuna* ‘hermosura’, 1016 *eiztaria* ‘cazador’, 1173 *haicetsua* ‘ventoso’, 1191 *huztartu* ‘uncir’, 1280 *gacitu* ‘acecinar’, 1320 *gordintasun* ‘crudeza’, 1356 *gortu* ‘ensordecir’, 1382 *gaztetasuna* ‘juventud’, 1397 *gaitzguillea* ‘malhechor’, 1461 *izucorra* ‘espantadizo’.
2. Las estructuras tan diferentes del *VP* y del *DT* –univerbal salvo excepciones tanto en la parte castellana como en la vasca el *VP*, generalmente univerbal pero no carente de sinónimos y aun frases y párrafos explicativos en la parte castellana y habitualmente multiverbal en la parte vasca el *DT* (v. Urgell, 2001, 2002c)– hace aparentemente fácil las coincidencias en la parte vasca; sin embargo, los criterios del *VP* hacen que estas sean mucho más limitadas, pues el autor del *VP* combina entradas del *DT*, extendiendo nuevas acepciones castellanas a voces vascas del *DT* extraídas en general de otras entradas del mismo *DT*. Así en 115/116 *argaldu* ‘enflaquecer’ & *argaldua* ‘ahilado’, 192 *ardandeguia* ‘bodega’, 197 *aucilaria* ‘pleitista, litigante’, 338 *berotasuna* ‘calor, incendio’, 465 *buru-ausitzallea* ‘quebradero de cabeza’, 576 *chiquiratu* ‘castrar’, 741 *ondu* ‘abonanzar’, 746 *diruguillea* ‘acuñador de moneda’, 777 *desleyala* ‘pérfido’, 907 *edertasuna* ‘belleza’.
3. En ocasiones, las acepciones castellanas nos hablan del recorrido del autor por el *DT*, p. ej., al utilizar los reenvíos de ese diccionario; así en 192 *ardandeguia* ‘bodega’, 197 *aucilaria* ‘pleitista, litigante’, 576 *chiquiratu* ‘castrar’, 741 *ondu* ‘abonanzar’, 818 *cerratu* ‘aserrar’.
4. Otras veces, los añadidos al *THL* precisan las entradas o subentradas de este y provienen del *DT*: 454 *berrichua* (*emacumea*), 1360 (*garia*) *burutu* ‘espigar (el trigo)’, 1726 *hacusatzalle* (*guezurrezcoa*) ‘malsín’, 2109 (*loitán*) *ciquindua* ‘encenagado’, 2154 (*lurreco*) *berdintasuna* ‘nava, tierra llana’, 3147 (*simaur-*) *biltzallea* ‘estercolero’⁷³.

73 Como recuerda acertadamente RI, la mayoría de los paréntesis son debidos a los editores del *VP*.

5. En algunos casos, el autor rechaza neologismos o vasquizaciones del *DT* y los sustituye por voces del habla oral, sean patrimoniales o –más habitualmente– prestamos más recientes o locales, no incluidos en el *DT*: 1186 (*hardo*) *carrayatzallea* ‘vinatero’, 2776 *presaca* ‘atropelladamente’, 2867 *plegadura* ‘pliegue’.
6. La inclusión de voces del euskera oral para sustituir neologismos y vasquizaciones puede limitarse en ocasiones a sutiles variantes fonéticas o más esporádicamente, morfológicas (cambio de sufijo): 274 *baberrona* ‘alubia, judía’, 286 *barraculloa* ‘caracol’, 1244 *gaistaqueria* ‘maldad’, 1436 *icaztoquia* ‘carbonera’, 1529 *irizaya* ‘boyero’, 2115 *legortu* ‘enjuagar’, 2251 *metu* ‘adelgazar’, 2640 *orz-toquia* ‘dentadura’, 2804 *penagarria* ‘lastimoso’.
7. En *VP* aparecen voces derivativas que no figuraban en la correspondiente entrada del *DT*. Esto puede ser debido a que el *VP* ha formado tales voces –siempre con sufijos que ya estaban presentes en otras voces aprendidas en el *DT* y que el *VP* ha extendido a nuevas bases–: 54 *aci-lecua* ‘sementera’, 831 *corritzallea* ‘tragaleguas’, 1043 *erle-toquia* ‘colmena’, 1079 (*echegañeco*) *pasea-toquia* ‘galería’, 1288 *guiaztallea* ‘adalid, caudillo’, 1651 *haranza-lecua* ‘espinal’, 2804 *penagarria* ‘lastimoso’.
8. El añadido de expresiones o locuciones en el *VP* es debido por lo general a que en su fuente (el *THL* de Requejo) son mucho más numerosas que en el *DT*; es aquí donde más se alejan el *DT* y el *VP* («traducciones analíticas», «definiciones impropias», etc.; Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 37-41).
9. Ocasionalmente el *VP* recurre a la versión latina o a la explicación castellana del *DT*: 1191 *huztartu* ‘uncir’, 2849 *puscaca* ‘a pedazos’, 3077 *recardaria* ‘revendedor’, 3399 *vegui-ciarrez* ‘al soslayo’ & 3400 *veguiratu begui-ciarrez* ‘mirar al soslaio’.

En resumen, las pruebas de la deuda del *VP* con el *DT* y no con el corpus septentrional van más allá de meras y escasas coincidencias fortuitas entre voces vascas de uno y otro diccionario:

- a) No hay pruebas irrefutables ni mucho menos de la utilización de ninguna fuente septentrional por el *VP* y sí de la imposibilidad o extrema inverosimilitud de varias: diccionarios inéditos y desconocidos por eruditos (al menos) meridionales de Urte y Pouvreau, *Imitación* de Pouvreau, poesías y refranes vascos de Oihenart, Nuevo Testamento y obras menores de Leizarraga, y el *Euskararen hatsapenak* y el *Diccionario cuatrilingüe* ahora perdido de Etxeberri de Sara (v. Bilbao, 1991)⁷⁴.

74 Alguna de estas obras sí fue utilizada por Larramendi (préstamo del autor en Loiola en el caso de Etxeberri de Sara, préstamo en Bayona por un canónigo de la localidad del Nuevo Testamento de Leizarraga). Es de suponer que, salvo el *Noelak* y el *Manual debotioenezkoa* que conocía previamente, el resto de las obras que cita en el Prólogo (Materia, Lavieuxville, Xurio) los adquiriera en su estancia (1730-33) en Bayona. Es poco probable que ni entonces, ni aún menos posteriormente, fueran fácilmente accesibles en Gipuzkoa, pero este es un argumento negativo de escaso valor, dado que no conocemos nada de la vida del autor. Sin embargo, no hemos hallado necesidad alguna de recurrir a fuentes septentrionales y menos de manera sistemática, ni siquiera significativa.

- b) Se dan, en cambio, múltiples pruebas de la dependencia *VP* < *DT*:
1. Falta de coincidencia entre el *VP* y la supuesta fuente septentrional y adecuación al contrario entre *DT/VP*: 150 *achurtu* ‘cavar’, 185 *aztucorra* ‘olvidadizo’, 290 *belaunicatu* ‘arrodillarse’, 576 *chiquiratu* ‘castrar’, 604 *chertatu* ‘engerir’, 757 *defenditzallea* ‘defensor’, 910 *esqueintcea* ‘promessa’, 1016 *eiztaria* ‘cazador’, 1087 *engañagarria* ‘halagüeño’, 1274 *gastotu* ‘empeorar’ (idem 1345), 1288 *guiatzallea* ‘adalid, caudillo’.
  2. Presencia de parejas (en alguna ocasión tríos) consecutivos o próximos de entradas del *VP* provenientes de otras tantas de una única familia (página e incluso columna) del *DT*: 1435-36 *icazquiña* ‘carbonero’ & *icaztoquia* ‘carbonera’ 1460-61 *izua* ‘espanto’ & *izucorra* ‘espantadizo’, 2132-35 *lucea* ‘largo’ & *luzaro itz eguin* ‘hablar largo’ & *luzapena eman* ‘dar largas’ & *luzetasuna* ‘largura’, 2268-71 *maitatu* ‘acariciar’ & *maitetasuna* ‘alago’, 2460-61 *nevri-gabea* ‘inmenso’ & *nebri-gabetasuna* ‘inmensidad’, 2466-68 *negargarri* ‘lamentable’ & *negar eguin* ‘llorar’ & *negartia* ‘llorón’, 2640-42 *orz-toquia* ‘dentadura’ & *ozquia* ‘dentera’ & *ozquitu* ‘dar dentera’, 2733-34 *perratzallea* ‘herrador’ & *perratzalle (esaminatua)* ‘albeitar’, 2920-21 *quilicatu* ‘hacer cosquillas’ & *quilicorra* ‘cosquilloso’, 3399-3400 *vegui-ciarrez* ‘al soslayo’ & *veguiratu begui-ciarrez* ‘mirar al soslaio’⁷⁵.
  3. Correcciones, préstamos, nuevos derivados, fonetismos, etc. en los que *VP* ha utilizado como base el *DT* y no otra fuente; 746 *diruguillea* ‘acuñador de moneda’, 757 *defenditzallea* ‘defensor’, 777 *desleyala* ‘pérfido’, 846 *eguitia* ‘verdadero’, 1016 *eiztaria* ‘cazador’, 1043 *erle-toquia* ‘colmena’, 1087 *engañagarria* ‘halagüeño’, 1186 (*hardo*) *carrayatzallea* ‘vinatero’, 1288 *guiatzallea* ‘adalid, caudillo’.
  4. Neologismos de segundo grado sobre los de *DT*: 465 *buru-ausitzallea* ‘quebradero de cabeza’, 1186 (*hardo*) *carrayatzallea* ‘vinatero’.
  5. Voces derivadas (más los correspondientes sufijos) aprendidos en el *DT* con extensión a nuevas bases.
  6. Sufijos desarrollados a partir del *DT* en la parte meridional: *-era*, *-kor*, *-kiro* (Apéndice § 1).
  7. En algunos casos el *VP* toma la voz de la explicación incluida en una digresión, no de una entrada simple o estándar del *DT*: 1339 *galzallea* ‘desperdiciador’, 3223 *sutegua* ‘fragua’.

75 Es cierto, como recuerda RI, que en muchas ocasiones se dan las parejas o tríos de fuentes también en *THL*, pero al ser el *DT* el diccionario utilizado en último lugar para completar las entradas creemos que es quizás más relevante la posición que ocupan ahí que no en el primero.

7. CONCLUSIONES GENERALES

Tras los análisis de los apartados anteriores hemos de concluir que el *VP* es dependiente de varias maneras y, por tanto, posterior al *DT* y no necesariamente muy alejado del 1808 que reza la marca de agua del papel en el que está escrita la única versión conservada y conocida. Pudo haber otras versiones previas⁷⁶, aunque seguramente todas ellas o la mayoría posteriores a 1745, dado el uso intensivo y extendido a todo el texto, no a una sola parte, del *DT* de L.

La comparación entre el *VP* y el *DT* se ve dificultada ante todo por la estructura de uno y otro: 1/1 (voz vasca / correspondencia castellana) salvo muy contadas excepciones en *VP* frente a uno/variados (voz castellana / varias correspondencias vascas, a veces con prolijas explicaciones que incluyen más voces vascas) en el *DT*. Casos como el señalado ya en Lakarra (2022, p. 458, n. 100) de *VP galanta* ‘grande’ : *DT* «grande, *andi*, *aundia*, *esquerguea*, *ordongoa*» pueden hacer pensar que existen pocos vocabularios vasco-castellanos más diferentes y con menor relación entre sí que estos dos pero, en realidad, si suponemos que *VP* quiso corregir y completar el *DT* a escala exclusivamente guipuzcoana, el hecho de crear esa extraña entrada (sin olvidarse de incluir otros *andi* ‘grande’) es la forma más lógica de hacerlo, admitiendo solo una voz en cada entrada y buscando remediar la carencia de esa voz en esa concreta entrada del *DT*. Lo anterior no quita, por cierto, que Larramendi realmente incluyera *galanta* en su diccionario (cf. s.u. «galano, *galaya*, ____») solo que no lo hizo en «grande», pues para esta contaba con otras voces más adecuadas, aunque algunas de ellas no pertenecieran al habla del autor del *VP* o la suya propia, sino a otras partes o al conjunto de la lengua que él quería recoger y poner en su diccionario a disposición de todos los vascos, no solo de los guipuzcoanos⁷⁷.

Otro tipo de dificultades en el análisis son debidos a ciertos restos de antiguas concepciones sobre la labor larramendiana y sus objetivos: no es aceptable seguir pensando que los neologismos⁷⁸ alejados de la gramática sincrónica y diacrónica de la lengua, más las etimologías vasquizantes de voces tomadas en préstamo sean la base en cantidad y calidad de la producción del autor. En el *DT* son muchas más las voces (patrimoniales y préstamos) de su propia habla y de otras que estudió con mayor o menor intensidad, más las obtenidas en múltiples lecturas (analizó casi todo lo que tuvo a su disposición)⁷⁹

76 Una al menos dados los variados errores de copia señalados por Gómez y Zulaika (2020a, pp. 12-14).

77 RI se pregunta en más de una ocasión para qué tomó *VP* de *DT* formas idénticas a las de aquel, si quería completarlo o corregirlo. Podríamos decir que porque, precisamente, no buscaba hacer un diccionario radicalmente diferente sino eliminar formas no guipuzcoanas y añadir otras guipuzcoanas olvidadas por L. Igualmente, buscaba añadir nuevas acepciones a voces ya presentes en el *DT*, bien porque ya fueran comunes para la época, bien porque pudiera servir para «rellenar huecos», supuestos vasquismos o entradas castellanas del *THL* no adecuadamente tratadas en el *DT*.

78 Los *megopea* y *txaberama* que citaba Mitxelena (1984/2011, p. 91) como «comprensibles solo por algún psicoanalista de almas errantes».

79 Es claro que los neologismos no se originan únicamente en los diccionarios, sea este el *DT* o cualquier otro, aunque en estos haya una tendencia mucho más evidente y conocida; sin embargo, buena parte de las voces derivadas recogidas en el *DT* ya están documentadas en Leizarraga, Axular o incluso en el catecismo de Materra.

detalladas en el prólogo e, incluso, alguna otra como Landucci que, supuestamente, no era merecedora de tal atención.

Solo después incluyó L para «las facultades», i.e. para lo que mucho más tarde entenderíamos como «vocabulario técnico y científico» –los famosos «terminachos» que tanta crítica han merecido de la escuela de Ibar y sus muy largas prolongaciones (cf. Lakarra, 1985a, 1993/2017, 1997)– pero que estaban destinadas a fines muy concretos y claramente especificados. No eran, por tanto, utilizados arteramente, como se ha alegado en tantas ocasiones, simplemente para lograr el empate o el triunfo ante el modelo constituido por el *Diccionario de Autoridades*, aunque este objetivo adicional no dejaría de agradar seguramente al autor ni a muchos de sus lectores.

Hemos visto que el *VP* rechaza implícitamente (sustituyéndolas por nuevas voces) muchos de esos neologismos y etimologías de Larramendi, de ahí sus variadas correcciones y adiciones más castizamente localistas. Junto a esto, sin embargo, son también (y, sobre todo) larramendianos multitud de neologismos septentrionales (voces importadas del Norte u otras creadas a imitación de ellas por el propio L), las que *VP* acepta pacíficamente: compuestos, derivados y sufijos (-era, -garri, -kiro, -kor, -tasun, etc.)... *jatorri* incluido.

Una de las diferencias principales entre *DT* y *VP* –aunque de este no dispongamos de ningún prólogo justificativo o explicativo de sus propósitos– reside en el alcance propuesto por cada autor a su respectivo diccionario: el de L –que sí cuenta con un largo prólogo en el que aborda entre otras cuestiones sus métodos y objetivos– es un diccionario general de la lengua que aprecia las riquezas de los dialectos –procurándose toda la información oral y escrita disponible sobre ellos y con la voluntad manifiesta y explícita de generalizar tales riquezas⁸⁰ (antes de crear o aceptar otras nuevas) al conjunto de la lengua–; el *VP* se limita a un vocabulario provincial (guipuzcoano, V-gip incluido) complementario al *DT*, particularmente interesado en formas más locales y recientes, rechazando voces y formas de otros dialectos o que no le sonaran como suficientemente guipuzcoanas. Naturalmente, el autor del *VP* se desentiende de cualquier pretensión de superar el *statu quo* de la lengua –rechazado y denunciado por Larramendi– mediante la creación de voces científicas o técnicas y de ahí que *astronomía, física, química, teología, gimnasia, escritura* (sí *escribir*), etc. no figuran entre sus entradas frente a lo que ocurre en el *DT*.

Larramendi –sin excluir los préstamos (más bien defendiendo y justificando a su manera aquellos ya normalizados y útiles), recuérdese la prístina carta-prólogo a Mendiburu de 1747– ve la necesidad de completarlos sobre todo para «las facultades en las que hasta ahora nada se había escrito» con nuevos términos acuñados desde la propia

80 Cf. «he hecho estudio de poner en el Diccionario, sin distinción alguna de dialectos, todas las voces que me han ocurrido del Bascuence, para que se hagan comunes todas ellas a todos los países y dialectos diferentes de la lengua, como lo son un gran trozo de vocablos que se usan en todos los dialectos» (xlv-xlvj). Es además partidario del uso de voces de los restantes dialectos por los hablantes o escritores de cualquiera de ellos (cf. pp. liij y clx), particularmente de las labortanas, dialecto en el que están escritos la mayor y mejor parte de los libros que llegó a conocer y relacionó en el Prólogo del *DT*.

lengua, no dudando en ir bastante más allá de las reglas más habituales, y sin desdeñar creaciones propias y ajenas de todos los territorios de habla vasca.

Dado que carece de todo prólogo y justificación, no podemos saber con exactitud gran cosa sobre los objetivos del *VP* cuando estuviera acabado, pero el análisis del *VP* conservado parece apuntar en una dirección muy diferente, complementaria si no opuesta, a la del *DT* de Larramendi.

Para finalizar, hemos de confesar que nos hubiera encantado que el *VP* fuera anterior y no décadas o quizás más de medio siglo posterior al *DT* de Larramendi –sin despreciar el interés que en su forma actual guarda el *VP*–, pues ello hubiera proporcionado un testimonio de una época y un habla menos conocida de la historia de la lengua. Sin embargo, creemos que las pruebas en contrario de una datación anterior a 1745 son abrumadoras y que, no obstante, cuando sea más explotado, podrá proporcionar más luz respecto a otra época, la de comienzos del s. XIX o finales del XVIII que, si bien ha merecido ya un importante número de contribuciones filológicas (cf. Urgell, 2018 y la bibliografía ahí citada), no parece haber revelado aún todos sus secretos.

8. REFERENCIAS

- Altuna, P. (1967). Larramendiren iztegi berria. *Euskera*, 12, 139-300.
- Altuna, P. (1982). *Mendibururen idazlan argitaragabeak*. Euskaltzaindia; Mensajero.
- Altuna, P. & Lakarra, J.A. (1990). *Manuel Larramendi. Euskal Testuak*. Euskaltzaindia; Gobierno Vasco; Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Azkue, R.M. (1969). *Diccionario vasco-español-francés*. La Gran Enciclopedia Vasca. (Obra original publicada en 1905-1906)
- Bilbao, G. (1991). Larramendiren garaikide bat: Zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz. *ASJU*, 25(3), 751-768. <https://doi.org/10.1387/asju.8249>
- Bilbao, G. (2022). Arnaut Oihenarten «Kobla berriak». Lan inprimatuen edizioak eta aleak banaka ezagutu eta aztertu beharraz, XVII. mendeko euskarazko poema aurkitu berrien kariatara. *ASJU*, 56(2), 1-76. <https://doi.org/10.1387/asju.24095>
- Bilbao, G., Gómez-López, R., Lakarra, J.A., Manterola, J., Mounole, C. & Urgell, B. (2020). *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa: I. Sarrera, gramatika, hiztegia eta adizkitegia; II. Testua*. UPV/EHU.
- Euskara Institutua. (2013). *Euskal klasikoen corpusa (EKC)*. UPV/EHU. <https://www.ehu.eus/ehg/kc/>
- Fernández de Gobeo, N. (2021). Reseña: Ricardo Gómez-López & Josu M. Zulaika. (2020). *El Vocabulario Pomier*. Edición y estudio de un diccionario manuscrito anónimo euskera-español. Bilbao: UPV/EHU. *FLV*, 131, 199-203. <https://doi.org/10.35462/flv131.9>
- Floristán, J.M. (1993). Conflictos fronterizos, espionaje y vascuence a finales del siglo XVI: 20 documentos inéditos. *Fontes Linguae Vasconum*, 63, 177-219. <https://doi.org/10.35462/flv63.1>

- Gómez, R. & Zulaika, J. (2020a). *El Vocabulario Pomier: edición y estudio de un diccionario manuscrito anónimo euskera-español*. UPV/EHU.
- Gómez, R. & Zulaika, J. (2020b). Pomier hiztegiaren datazio arazoez. In I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (eds.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre* (pp. 277-294). UPV/EHU.
- Iruretagoiena, H. (2023). Izenak sortzeko atzizkiak eta literatur hizkuntzaren historia: Ubillosen Dotrina eta Lubieta eta Pomier hiztegiak. *ASJU*, 56(2), 193-218. <https://doi.org/10.1387/asju.24099>
- Lafon, R. (1980), *Le système du verbe basque au XVIe siècle*. Elkar. (Obra original publicada en 1943)
- Lakarra, J.A. (1985a). Larramendiren hiztegegintzaren inguruan. *ASJU*, 19(1), 9-50. <https://doi.org/10.1387/asju.7671>
- Lakarra, J.A. (1985b). Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737). *ASJU*, 19, 235-81. <https://doi.org/10.1387/asju.7685>
- Lakarra, J.A. (1986). Burgosko 1747ko dotrina: I. testua eta oharrak. *ASJU*, 20(2), 533-594. <https://doi.org/10.1387/asju.7785>
- Lakarra, J.A. (1987). Burgosko 1747ko dotrina: II. facsimilea eta hiztegia. *ASJU*, 21(1), 277-317. <https://doi.org/10.1387/asju.7839>
- Lakarra, J.A. (1991). Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi. In J.A. Lakarra & I. Ruiz-Arzalluz (eds.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum* (pp. 217-258). Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Lakarra, J.A. (2017). *XVIII. mendeko hiztegegintzaren etorkiez*. UEU. “Tesis inédita de la UPV/EHU de 1993”
- Lakarra, J.A. (1994). Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741), *ASJU*, 28(1), 1-178. <https://doi.org/10.1387/asju.8583>
- Lakarra, J.A. (1997). Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri. *ASJU*, 33, 493-568.
- Lakarra, J.A. (2004). *Juan Perez Lazarragakoaren eskuizkribua (XVI. mendea)*. Diputación Foral de Gipuzkoa; Edilán-Ars Libris.
- Lakarra, J.A. (2009). Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz. *ASJU*, 43, 565-596. <https://doi.org/10.1387/asju.1736>
- Lakarra, J.A. (2015). Hiru hasperen haboro. In M.J. Ezeizabarrena & R. Gómez (eds.), *Eridenen du zertzaz kontenta. Sailkideen omenaldia H. Knörr irakasleari (1947-2008)* (pp. 349-378). UPV/EHU.
- Lakarra, J.A. (2022). *Jator(ri), aitor(tu), ilhor(tu), bihur(tu)*: filologia ala hil. In I. Igartua & J.A. Cid (eds.), *Tu voz en muchas voces. Escritos en homenaje a Jon Juaristi* (pp. 401-460). UPV/EHU.
- Lakarra, J.A. (2023). Asuntzioko Sermoi egile-, toki- eta urtegabea: Larramendiren testu berri ezezaguna [Loiola 14.08.1740]. *Euskera*, 68(1), 111-203. <https://doi.org/10.59866/eia.v1i68.255>
- Lakarra, J.A. (en preparación a). Las haches del Vocabulario Pomier [Manuscrito]. UPV/EHU.
- Lakarra, J.A. (en preparación b). Kontzepzioko Sermoia: Larramendiren originalaren kopia berantiarra? *Euskera*.
- Lakarra, J.A. & Urgell, B. (1988). Lécluseren Hiztegia. Euskalaritzaren Historiarako lanabesak II. *ASJU*, 22(1), 99-213.

- Larramendi, M. (1979). *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Hordago. (Obra original publicada en 1729)
- Larramendi, M. (1745). *Diccionario Trilingüe del castellano, bascuence y latín*. Bartholomè Riesgo y Montero.
- Larramendi, M. (1969). *Corografía de Guipúzcoa* (J.I. Tellechea, ed.). Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones. (Obra original c. 1754)
- Larramendi, M. (1983). *Sobre los Fueros de Guipúzcoa* (J.I. Tellechea, ed.). Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones. (Obra original c. 1756-58)
- Larramendi, M. (1973). *Autobiografía y otros escritos* (J.I. Tellechea, ed.). Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones. (Obra original c. 1766)
- Mitxelena, K. (1970). *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*. Centro de Estudios Históricos de Vizcaya. (Obra original 1965)
- Mitxelena, K. (2011). *Fonética histórica vasca*. In J.A. Lakarra & I. Ruiz-Arzalluz (eds.), *Luis Michelena. Obras completas: VI*. UPV/EHU; Diputación Foral de Gipuzkoa. (Obra original publicada en 1961; 2ª ed. aumentada en 1977)
- Mitxelena, K. (2011). *Apellidos vascos*. In J.A. Lakarra & I. Ruiz (eds.), *Luis Michelena. Obras completas: IX* (pp. 1-235). UPV/EHU; Diputación Foral de Gipuzkoa. (Obra original publicada en 1953)
- Mitxelena, K. (2011). Aurkezpena: I. Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia. A-Aurten*. In J.A. Lakarra & I. Ruiz (eds.), *Luis Michelena. Obras completas: X* (pp. 83-99). UPV/EHU; Diputación Foral de Gipuzkoa. (Obra original publicada en 1984)
- Mitxelena, K. & Sarasola, I. (2023). *Diccionario general vasco - Orotariko euskal hiztegia*. Euskaltzaindia. (Obra original publicada en 1987-2005). https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaket&Itemid=1694&lang=eu
- Requejo, V. (1729). *Thesaurus hispanolatinus utriusque linguae verbis et phrasibus abundans*. Olim a P. Bartholomaeo Bravo e Societate Iesu inventus; postea a P. Petro de Salas ex eadem Societate locupletatus. Salmanticae, ex Typographia Eugenij Garcia de Honorato. An. MDCCXXIX.
- Sarasola, I. (1982). *Gaurko euskara idatziaren maiztasun-hiztegia*. Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa.
- Sarasola, I. (1986). Larramendiren eraginaz eta. *ASJU*, 20, 203-215. <https://doi.org/10.1387/asju.7729>
- Sarasola, I. (1997). Euskal hitz altxorraz. *ASJU*, 31(2), 617-642. <https://doi.org/10.1387/asju.8701>
- Satrústegui, J.M. (1993). Relectura de los textos vascos de espionaje del siglo XVI. *Fontes Linguae Vasconum*, 64, 443-475. <https://doi.org/10.35462/flv64.6>
- Urgell, B. (1997). Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca. *ASJU*, 31, 643-685. <https://doi.org/10.1387/asju.8703>
- Urgell, B. (2000). *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren osagaiez* [Tesis inédita]. UPV/EHU.
- Urgell, B. (2001). Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian. *ASJU*, 35, 107-183. <https://doi.org/10.1387/asju.8819>
- Urgell, B. (2002a). Etimología y creación léxica en el diccionario vasco del P. Larramendi (1745). In M.A. Esparza, B. Fernández Salgado & H.-J. Niederehe

- (eds.), *Actas del III Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística* (pp. 989-1000). Helmut Buske.
- Urgell, B. (2002b). *Hiztegi Hirukoitzaren kanpoko eta barruko historiaz*. In X. Artiagoitia, P. Goenaga & J.A. Lakarra (eds.), *Erramu boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk* (pp. 629-649). UPV/EHU.
- Urgell, B. (2002c). *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*. Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Urgell, B. (2003). Eratorpena Larramendiren hiztegian (I): Eratorbideen analisisa. *ASJU*, 37, 203-260. <https://doi.org/10.1387/asju.8861>
- Urgell, B. (2004). Etimología eta neología Larramendiren *H. Hirukoitzean* (1745). *Lapurdum*, 9, 299-310. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.882>
- Urgell, B. (2008). Maileguak Larramendiren hiztegian. *FLV*, 107, 5-44. <https://doi.org/10.35462/flv107.1>
- Urgell, B. (2009). Martin Harrieten hiztegiak: Eraketari buruzko zenbait berri. *ASJU*, 43(1/2), 873-889. <https://doi.org/10.1387/asju.1772>
- Urgell, B. (2018). Lehen Euskara Modernoa. In J. Gorrochategui, I. Igartua & J.A. Lakarra (eds.), *Euskararen historia* (pp. 543-657). Gobierno Vasco.

9. APÉNDICE 1: SOBRE *-KOR*, *-ERA* Y *-KIRO*

Además de los resultados de Iruretagoiena (2023) con los sufijos formadores de nombres y la ligazón que su uso y proporciones implica entre el *DT* y el *VP*, resulta muy ilustrativo lo ocurrido con tres sufijos no tratados por él: *-kor*, *-era* y *-kiro*.

-(k)or es un sufijo ampliamente documentado en el corpus septentrional arcaico y clásico-antiguo, no así en el meridional correspondiente a ambas épocas. Por ello, que el *VP* incluya varios derivados tomados del *DT* –recogidos por Larramendi de la tradición septentrional– es una prueba añadida de la deuda del autor desconocido respecto a L. Tal deuda es aún mayor, pues nos consta que el autor del *VP* incluye varios derivados en *-kor* creados por él mismo a imitación de los hallados en el *DT*; cf. 2240 *mudacorra* y los citados en 1461 *izucorra*.

Algo similar ocurre con *-era*, aunque con matices importantes: documentado en el Sur a partir fundamentalmente del *DT*, sabíamos de la enorme adición de términos en *-era* producidos en esa obra y difundidos entre sus seguidores de las décadas posteriores. Es más, antes del *DT asiera* y *akabera* fueron los únicos casos (junto al *etorrera* del vizc. Kapanaga) utilizados por Otxoa Arin e Irazusta, los dos catecismos guipuzcoanos anteriores al *DT* conservados. Por tanto, la presencia de varios ejemplos en el *VP* (Gómez & Zulaika, 2020a, p. 394) es una clara muestra de la ligazón y la deuda de ese vocabulario con el *DT*.

El tercer caso (*-kiro*) es aún más notable, pues no es utilizado antes de 1745 ni en el País Vasco septentrional ni en el meridional, con la excepción de los navarros Beriain y Elizalde, autores de quienes lo aprendió e hizo suyo Larramendi, extendiéndolo abundantemente, como ya mostrara Urgell (2000).

Nos encontramos, por tanto, ante la necesidad de suponer que –si mantenemos la datación «entre 1729 y 1745» para el VP– este hubiera debido conocer hipotéticamente la tradición septentrional y la meridional –incluidas la navarra y guipuzcoana antiguas– de una manera similar (en amplitud y profundidad) a la que con certeza sabemos llegó a alcanzar L⁸¹.

Lo anterior se nos antoja altamente improbable en el caso de *-kor* y de *-kiro* y, aunque más factible en el de *-era*, resulta innecesario, puesto que *sarrera*, *bukaera*, *egoera*, etc., los tenía ya reunidos en el DT.

El análisis de estos sufijos «menores» incrementa la extensión de la deuda, de la utilización del DT por el VP o, en caso contrario –de mantener la anterioridad del VP sobre el DT–, se encarecen las hipótesis sobre la extensión de su conocimiento de casi todo el corpus septentrional y meridional (incluyendo ahora también el vizcaíno y el alavés) –casualmente (¿?) repetimos, muy similar, si no idéntico al logrado por L–, lo cual resulta una suposición cara, inverosímil e innecesaria, más sabiendo, como creemos haber puesto de manifiesto, que el VP no se interesó sobremanera por el léxico ni por los testimonios extraguipuzcoanos e, incluso, trató de excluirllos habitualmente de su vocabulario.

A esto deben añadirse razones y detalles no puramente formales, sino de estricta crítica textual, como las fuentes dobles o triples del DT en el VP repetidas una junto a la otra en el segundo⁸² y las consecuencias de las «reacciones» del VP respecto a su fuente (nuevos préstamos, variantes más particulares, extensión de nuevas acepciones a voces que ya figuraban en el DT), coincidencias sistemáticas del VP con el DT y no con supuestas –y en ocasiones inverosímiles– fuentes septentrionales, nuevas formaciones del VP basadas en formantes (bases y sufijos del DT) o formaciones (neologismos) del DT, etc., que llevan a determinar con seguridad la deuda estructural, la dependencia y, por tanto, la posteridad del VP frente al DT.

10. APÉNDICE 2: SOBRE LAS SEGUNDAS APARICIONES DE VOCES DEL VP⁸³

Gómez y Zulaika (2020a, pp. 70-74) –dentro de su hipótesis sobre la datación anterior a 1745 del VP– dan una lista de 243 segundas apariciones de voces de este, datadas desde 1745 hasta principios del s. XX. Nosotros, por razones fáciles de entender, las

81 Además de esto, hemos visto que no eran verosímiles ni necesarias muchas de las fuentes propuestas o meros paralelos señalados e incluso que no está demostrado que muchas voces recogidas por el VP sean septentrionales, pero sí son accesibles en el DT.

82 En este punto discrepo de RI, quien atribuye a THL el origen de esas voces recogidas una junto a otra(s) en el VP.

83 Tampoco aquí (cf. § 5 y § 6) Gómez y Zulaika (2020a) señalan explícitamente en cada caso la posibilidad de que el VP se valiera del DT (§ 10.1) o de los textos citados con paralelos de sus voces (§ 10.2 y § 10.3). Resuelto el tema de las supuestas segundas apariciones en DT –ahora convertida en fuente del mismo y reconocida como anterior al VP–, interesaba saber si en los paralelos que van de 1745 a ~1810 había más fuentes del VP y de ahí nuestras notas tras otras (en sentido afirmativo) de Iruretagoiena (2023). Nuestra opinión actual es escéptica en ese sentido como se explica en el texto.

hemos agrupado en tres secciones: a) testimonios del *DT*, b) testimonios que van de 1745 a ~1810 y c) testimonios posteriores a ~1810.

En un principio no hemos tenido en cuenta en nuestra edición y análisis más que los dos primeros (bien que entre ambos suman 180 voces, un 75 % del total) suponiendo que son los que realmente pueden hacer alguna luz sobre la prehistoria del *VP*. Sin embargo, finalmente hemos incluido también el análisis de las segundas apariciones posteriores a 1810 puesto que hemos visto que su examen refuerza las conclusiones de las secciones anteriores, como esperamos mostrar en las reflexiones finales del apartado.

Para mayor claridad, tomamos la lista de Gómez y Zulaika (2020a) como base de nuestra edición y de nuestro estudio. Además de las voces vascas, sus números y sus correspondencias castellanas, conservamos las referencias a los textos proporcionadas por Gómez y Zulaika (2020a); añadimos los datos del origen de la fuente (*DT*) y las manipulaciones o añadidos de su propia cosecha efectuados por *VP*.

10.1. Larramendi (1745)

170 *aciera* ‘crianza, educación’ [L].

THL «*criança o enseñanza*. Institutio, educatio».

DT «crianza, *aciera*, *azquera*», «enseñanza, enseñamiento, *eracasdea*, *iracasquera*. Lat. doctrina, documentum», «educación, *aciera*, *azquera*, *azcuntza*, *oicantza*. Lat. educatio».

Además del derivado en *-era* (difundido por L, cf. Apéndice 1), *VP* obtiene en *DT* la acepción ‘educación’, que falta en la parte castellana del *THL*⁸⁴ aunque no en la latina; nótese en *VP* la doble acepción castellana (obtenida del *DT*) frente a su uso habitual de acepciones únicas en cada entrada.

179 *amparatzallea* ‘protector’ [L ‘apadrinador’].

THL «*protector*, protector, defensor, oris».

DT «apadrinador, *amparatzallea*, *beguiralea*, *laguntzallea*. Lat. protector, patronus», «protector, *estalparia*. Lat. protector».

VP recurre a otra entrada del *DT* ante el neologismo (*estalparia*) que juzga inaceptable de ‘protector’; según el *DGV* *estalpari* es una voz de diccionario, limitada al *DT* y a Añ.

234 *armaguillea* ‘armero’ [L].

THL «*armero*, armorum faber, politor».

DT «armero, fabricante, *armaguillea*. Lat. armorum faber».

VP combina el castellano del *THL* con la voz vasca del *DT*; para más *-gille-s*, véase 1905 *juramentuguillea*, 2328 *mantaguillea*, 3220 *santuguillea*, etc.

269 *apurtu* ‘desmigajar’ [L].

THL «*desmigajar el pan*, panem in micis friare, digitis comminuere».

DT «desmigajar, *paupertu*, *apurtu*, *lipertú*. Lat. In micis conminuere».

84 En esa entrada, aparece más adelante: «*educación*, educatio, institutio. Vide *enseñanza*».

VP simplifica la entrada castellana siguiendo al DT, de donde toma la forma más próxima a su habla (DGV da como G-to *papurtu* y *lipertu* como creación sin éxito posterior de L).

318 *baiguillea* ‘cedacero’ [L].

THL «*cedazo*, *incerniculum*, *subcerniculum*, i. *Pollinarium*, ii *Cribrum setaceum*».

DT «cedacero, *baiguillea*, *baeguillea*, *baiquiña*, *cetabeguillea*. Lat. *incernicolorum artifex*».

THL no recoge ‘cedacero’ y el VP lo toma del DT, al igual que la voz vasca, documentada en V y G según el DGV.

321 *belardia* ‘prado’ [L ‘herbaje’].

THL «*prado*, *pratium*, i».

DT «herbage, *belardia*, *bedardia*, *belartzza*, *bedartzza*. Lat. *herba*», «prado, *landa*, *soloa*, *soroa*, *Larrea*. Lat. *pratium*».

VP completa ‘prado’ a partir del ‘herbage’ del DT, con la variante más próxima a su habla («G» según el DGV).

332 *bostorza* ‘arado’ [L] y 333 *bostortu* ‘arar’ [L *bostortzatu*].

THL «*arar*, *aro*, *as*. *Aratro terram subigere*, *proscindere*. *Sulcum imprimere*».

DT «arado, *goldea*. Lat. *aratrum*, i», «arado de muchos dientes, *bostortza*. Lat. *aratrum dentarum*»; «arar, *goldeatu*, *goldatu*, *eisar*. Lat. *arare*», «Arar con el *bostorz* arado de muchos dientes, *bostortzatu*. Lat. *aratrum dentatum arare*».

El VP toma el primero del DT y en el segundo añade una variante verbal respecto al DT, documentada en V, G y Arakistain.

341 *biguntasuna* ‘ternura’, 3394 *viguntasuna* ‘blandura’ [L].

THL «*ternura*, *teneritas*, *tis*. Vide *tierno*». «*blandura*, *mollities*, *ei*».

DT «blandura, *beraatasuna*, *biguntasuna*, *samurtasuna*, *emetasuna*, *malgutasuna*. Lat. *mollities*», «ternura, lo mismo que *terneza*, véase», «terneza de afecto, cariño, *gogabera*. Lat. *tener amor*».

VP obtiene el término vasco del ‘blandura’ del DT y lo añade también al ‘ternura’ del THL.

356 *bobotua* ‘abochornado’ [L ‘embobar’].

THL «*abochornado*, *aestu confectus*».

DT «abochornado, *sargoritua*, *lamberotua*, *sucartu*. Lat. *aestu afficere*, *conficere*. Demasiadamente *sargoritueguia*», «embobar, *bobotu*, *bardaildu*. Lat. *stupefacere*».

VP obtiene *bobotua* no de la correspondiente entrada en DT, sino de ‘embobar’ de este.

372, 387 *biñaca* ‘de dos en dos’ [L ‘(a) pares’, ‘dos a dos’].

THL «*de dos en dos*. *Bini*, *ae*, *a*».

DT «dos a dos, *biña*, *biñaca*, por de dos en dos. Lat. *bini*», «dos a dos, dos contra dos, *bi biri*, *bi biren contra*. Lat. *bini in binos*», «a pares, *biña*, *biñaca*. Lat. *bini*».

VP obtiene *biñaca* del DT, pero no de la correspondiente al THL, sino de una entrada ligeramente diferente pero claramente relacionada.

374 *bacartu* ‘desaparroquiar’, 375 *bacartua* ‘desaparroquiado’ [L ‘singularizarse’].

THL «*desaparroquiar a uno*. Clientibus, hominem exuere, privare. Clientes illi adimere, ab illo abalienare».

DT «desaparroquiarse, *desbecerotu*, *beceroguetu*. Lat. parochiam commutare», «singularizarse, *bacundu*, *bacartu*, *diguetu*. Lat. singulariter agere, singularem esse».

VP rechaza los neologismos presentes en la entrada correspondiente del *DT* y toma esta voz de otra (‘singularizarse’), pareciéndole la opción guipuzcoana más castiza de las ahí presentes; *DGV* lo da como «V, G, B ap. A».

391 *burniaren zillarra* ‘escoria’ [L].

THL «*escoria*. Scoria, ae. Metallorum purgamenta».

DT «escoria, *cepá*, *cidarra*, *sarrá*. Lat. scoria».

VP añade a *DT* otra variante fonética más guipuzcoana y el complemento *burniaren* de igual procedencia.

478 *berandutu* ‘tardar’ [L ‘retardar’].

THL «*tardar o detenerse*. Moror, aris. Cunctor, aris. Comctantius agree. Moras trahere, uectere».

DT «tardar, *beran*, *berandu*, *belutu* con las terminaciones de el neutro (...). Lat. morari, eunctari», «retardar, diferir, *berandu*, *berandutu*, *belutu*, y las terminaciones de el activo; *luzatu*, *gueratu*, *atzeratu*. Lat. retardare, remorari».

VP escoge de entre las de ‘retardar’ la variante más próxima a su habla (*DGV* da esta voz para V, G y AN) que, por otra parte, completa ‘tardar’ en el mismo *DT*.

489 *chorgatilla* ‘tovillo’ [L *orgatilla*].

THL «*tovillo*, talus, i. Malleolus pedis».

DT «*tobillo*, *churmioa*, *orgatilla*, *oindagora*, *isuriña*. Lat. talus».

VP añade una variante fonética adicional (G-azp-to-bet según el *DGV*) a las recogidas en *DT*.

494 *chepecha* ‘gorrioncillo’ [L ‘abadejo’].

THL «gorrión, passer, eris. Passerculus, i».

DT «gorrión, *choarrea*, *curroea*, *echachoria*, *ormachoria*, *parrachoria*. Lat. passer»; «Abadejo, pájaro el más pequeño, *chepecha*. Lat. asselus salitus».

VP completa a partir del mismo *DT* la entrada ‘gorrión’ del diccionario de L; nótese la marca de diminutivo *-cillo* que falta en el castellano del *THL* (aunque no en la parte latina) y proviene del «el más pequeño» del *DT*. Como me recuerda RI, el autor del *VP* no parece muy ducho en lo que se refiere a nombres de pájaros (cf. Gómez & Zulaika, 2020a, pp. 79-80).

499 *cherrizaya* ‘porquero’ [L].

THL «*porquero*, subulcus, i. Porcorum custos».

DT «porquerizo, porquero, *cherrizaya*. Lat. porcorum custos subulus».

Término común en guipuzcoano que *VP* pudo conocer previamente, pero también tomarlo del *DT* o recordarlo viéndolo ahí.

501 *chilvorra* ‘ombligo’ [L].

THL «*ombligo*, umbilicus, i».

DT «ombligo, *chilvorra*, *cila*. Lat. umbilicus».

El VP opta por la variante más cercana entre las del DT (G-azp-goi-to-bet, AN-gip-larr-araq-ulz, según el DGV).

533 *carovia* ‘calera’ [L].

THL «*calera*, calcaría fornax».

DT «calera, *carobia*. Lat. calcaría fornax».

Mismo comentario que en 499.

536 *changurrua* ‘cangrejo’ [L].

THL «*cangrejo*, cancer, cri».

DT «cangrejo, *caramarroa*, *changurrua*, *amarratza*, *amarrá*. Lat. marinus cancer».

El VP opta por la variante guipuzcoana, más cercana entre las reunidas en el DT.

602 *chiquitu* ‘desmenuzar’, 657 ‘menguar’, 828 ‘tajar’, 654 *chiquitu* (*aboan*) ‘mascar’, 669 *chiquitu* (*egurra*) ‘partir (la leña)’ [L, con otras acepciones].

THL «*desmenuzar*, aliquid comminuo, contero, is. Frio, as. Cibus dentibus conficio», «*menguar*, decrescere, imminui», «*tajar*, scindo, is. Seco, as», «*mascar*, mando, is. Cibus dentibus confiscere».

DT «majar, se dixo de machar y tiene raíz bascongada, (...); *zapaldu*, *jo*, *mallatu*, *chiquitu*. Lat. pinsere, conterere».

VP recoge *chiquitu* en una entrada del DT y la extiende a varias del THL.

613 (*carga-*)*eravilzallea* ‘ganapán’ [L -ltz- ‘administrador’].

THL «*ganapán*, bajulus, i. Gerulus, i».

DT «ganapán, *orroncalea*, *orroncarlea*. Lat. bajulus», «administrador, *administratzaillea*, *ecartaria*, *erabiltaria*, *ecartzallea*, *erabiltzallea*, *beguiralea*, *beguiratzalea*. Lat. administrator, ris».

A partir de un neologismo recogido en una entrada diferente del DT, el VP crea otro de segundo grado, añadiendo el objeto (*carga-*).

620 *carnava* ‘gilguero’ [L].

THL «*gilguero*, carduelis, is. Acauthis, idis».

DT «gilguero, *cardincha*, *carnaba*. Lat. carduelis».

VP opta por la variante más próxima del DT (según el DGV, se documenta en G-azp-goi-to-bet-nav, AN-5vill).

631 *cirauna* ‘lagartija’ [L *ciraua* ‘vívora’].

THL «*lagartija*, parva lacerta».

DT «lagartija, *lagartezna*, *suranguilla*, *sugalinda*. Lat. lacerta», «vívora, *ciraua*. Lat. vipera».

El VP recurre a una entrada distinta a la del DT, corrigiéndola, y añade una variante fonética ligeramente diferente (G-goi-to, según el DGV) a la que encuentra allí.

En nota a su edición, Gómez y Zulaika (2020a) señalan que «*cirauna* es, entre otras cosas, el nombre del lución (un lagarto sin pies); cf. *DGV* s.u. *ziraun*. Cf. 3083 y 3170, donde se emplea *suanguilla* para designar a la lagartija».

640 *chermena* ‘perilla’ [L ‘cermeña’].

THL «*perillos de dama*, *pyrula petila*», «*Cermeña*, *pyrum superbum*».

DT «*pera*, *udarea*, *madaria*. Lat. *pyrum*», etc., «*perilla*, *udarechoa*, *madarichoa*. Lat. *pirulum*».

El *VP* añade una variante léxica no incluida por el *DT*, guipuzcoana (también AN y Sal) y muy próxima al ‘cermeña’ del *THL*.

701, 2184 *carramatu* ‘rastrillar el lino’ [L ‘despojar el lino de sus cabecitas’].

THL «*rastillar o rastrillar*, *linum pectere*».

DT «*rastrillar*, *charranchatu*. Lat. *linum pectere*», «despojar el lino de sus cabecitas, *carramatu* y el instrumento *carrama*. Lat. *Lino calculos detrahare dentato ferreo instrumento*».

El *VP* recoge la voz vasca en una entrada del *DT* diferente y la extiende a esta.

754 *diadarcaria* ‘atronado’ [L *dea*-].

THL «*atronado*, *clamosus homo*», «*atronar*, *vide tronar*».

DT «*atronado*, *osgortua*. Lat. *strepitu percultus*», «*atronador*, *atronado*, por *vocinglero*, *osgorraria*, *ojularia*. Lat. *vociferator*, *clamosus*», «*aclamador*, *ojucaria*, *deadarcaria*, *dunduraria*, *durundaria* Lat. *acclamator*, *oris*», «*algarero*, *vozinglero*, *amigo de bulla*, *voz antigua y de el mismo origen bascongado*, *algararia*, *algaraguillea*, *ojularia*, *ojuquillea*, *deadarcaria*, *deadarguillea*. Lat. *vociferator*, *obstreperus*», «*vocinglero*, *bocinglaria*, *ojularia*. Lat. *clamosus*, *garrulus*», «*gritador*, *gritón*, *deadarcaria*, *ojularia*. Lat. *vociferator*, *clamator*», «*voceador*, *ojularia*, *deadarcaria*. Lat. *vociferator*, *clamosus*», «*clamador*, *deadar[c]aria*, *ojularia*, *eiagoraria*, *ahuenaria*. Lat. *clamator*».

El *VP* recoge *deadarcaria* en varias entradas sinónimas a la de *THL* y la extiende a esta, sustituyendo el neologismo *osgortua* pero «corrige» el vocalismo por una forma más evolucionada (*dia*-). Según el *DGV* *osgortu* no se documenta en texto o lexicón alguno fuera del *DT*.

769 *zatarra* ‘trapo’ [L].

THL «*trapo*, *pannus*, i», «*trapo viejo*, *pannus obsoletus*, *lacer*, *centunculus*, i».

DT «*trapo*, lo mismo que paño, véase», «*trapo*, pedazo roto de lienzo &c. *zapi zatarra*, *oyal zatarra* Lat. *pannus absoletus*», «paño, *oyalá*. Lat. *pannus*», pero también sustantivo en «*trapajo*, *zatarra*. Lat. *Pannus obsoletus*» y «*aliofifa* [...] *zatarra*, *sorquia*, *auspurua*. Lat. *Desertorium*, ii».

Dado que *zatarra* aparece en *VP* dentro de un sintagma (*deseguin* __) podría pensarse que corresponde a una voz usada en su habla (V-gip, G, AN, B según el *DGV*).

863 *errementaria* ‘herrero’ [L].

THL «*herrero*, *faber ferrarius*».

DT «*herrero*, en las herrerías grandes *olaguizona*, en las de tienda, *errementaria*. Lat. *faber ferrarius*», etc. (varios tipos de herrero adicionales).

VP adopta la voz más común en su entorno de las varias que trae el *DT*.

883 *erriertatu* ‘reñir’, 3020 *berriertatu* ‘rechinar’, 3033 ‘repleto’ (sic)⁸⁵ [L].

THL «*reñir*, cum aliquo de aliqua re rixari. Inter se iurgare, digladiari, iurgio contenderé», «rechinar, strideo, vel strido, is», «*repleto*, épulis distentus».

DT «reñir, contender, *liscartu*, *asserratu*. Lat. rixari, contendere», «reñir, reprehender, *atelatu*, *atelecatu*, *asserratu*, *asserretu*, *lotsagueriac eman*, *arrencuratu*, *aguira-catu*. Lat. objurgare, increpare», «rechinar, *irringatu*. Lat. stridere», «bregar, *erriertatu*, *burrucatu*, *auziabartzatu*. Lat. luctari».

VP opta por un sinónimo de una entrada diferente del *DT* y lo extiende a las del *THL*.

924 *eravilzallea* ‘portador’ [L ‘administrador’].

THL «*portador*, gerulus, i, lator, oris».

DT «portador, *eramallea*, quando es azia allá, *ecarlea*, azia acá», Lat. gerulus, lator, «administrador, *administratzallea*, *ecartaria*, *erabiltaria*, *ecartzallea*, *erabiltzallea*, *beguiralea*, *beguiratzalea*, Lat. administrator, ris».

VP recoge una de las varias posibilidades aportadas por L en otra entrada del *DT*.

976 *estalpea* ‘abrigo cubierto’, 1034 ‘cubierto’ [L ‘arcano, misterio’].

THL «*abrigado lugar*, apricus locus», «*cubierto*, tectus, coopertus, velatus».

DT «abrigo, aquel calor, alivio o fomento, que se toma de el vestido, de el lugar abrigado &c. *beroa*, *berotasuna*. Lat. apricitas, atis; fotos, us; fomentum, i», «cubierto, defendido con algún techo, *leorpea*, *leyorpea*. Lat. tutus, ab imbre locus», «arcano, oculto, misterioso, *estalpetua*. Lat. arcanus», «arcano, misterio, *estalpea*. Lat. arcanum».

VP recoge la voz de otra entrada del *DT* y la extiende a estas.

994 (*ezur-*)*osatzallea* ‘algebrista’ [L ‘curandero’].

THL «*algebrista*, qui luxata ossa restituit, & apte coagmentat».

DT «algebra en la cirugía, arte de concertar huesos, *ezurren*, *azurren zuzenbidea*. Lat. ars qua luxata membra suis locis coaptantur», «curandero, *sendatzallea*, *osatzallea*. Lat. medicus imperitus, empiricus, ci».

El *VP* forma un derivado de segundo grado a partir de dos entradas del *DT*, una para *ezur* y otra para *osatzallea* (que a su vez es un derivado).

1000 *estutasuna* ‘aprieto, estrechura’ [L].

THL «*aprieto o estrechura*, angustiae, arum».

DT «apretura, aprieto, apretón, *estuera*, *ersiera*, *estura*, *erstura*, *estutasuna*, *ertsitasuna*. Lat. presura, ae», «estrechez, estrechura, *estutasuna*, *ersitasuna*, *chidortasuna*. Lat. angustiae, arum».

Ambas acepciones ya en el *DT* con *estutasun*; L lo utiliza también en sus textos vascos.

85 Como explican Gómez y Zulaika (2020a), esta forma no corresponde a la vasca; se trata de un salto de igual a igual, lo que refuerza la idea de que nos hallamos ante una copia y no un original acabado (recuérdese, además la falta de prólogo y la existencia de tres listas de palabras con *b-*, incluidas en otros tantos lugares inesperados, no entre las letras *G-* e *I-*).

1005 *esertoquia* ‘asiento’ [L ‘tribunal, *juezaren esertoquia*’].

THL «*asiento*, sedes, is. Sedile, is, Sella, ae».

DT «*assiento*, silla, &c. *jartegua*, *eserlecu*, *jarriuntza*. Lat. sedes, sedile», «tribunal, *tribunalá*, *ecadoyaren*, *juezaren esertoquia*, *jarlecu*. Lat. tribunal, lis».

VP lo extrae del sintagma *juezaren esertoquia*, presente en otra entrada del *DT*.

1026 *erribatecoac* ‘coterráneos, paysanos’ [L].

THL no trae «coterráneo» [pero sí «*conterráneo*, vide *paysano*] y también «*paysano mío*, *conterraneus*, *popularis*, *civis meus*».

DT no recoge la voz en «coterráneo, vide *paysano*», pero sí en «paisano, de un mismo lugar, *erritarra*, *erribatecoa*. Lat. *conterraneus*».

VP encontró ya formada *erribateco* en otra entrada del *DT* y la extendió a esta.

1074 *achitu* ‘coger’ [L].

THL «*coger*, lego, is».

DT «*coger*, *bildu*, *batu*, *birillatu*. Lat. *congerere*, *colligere*», «*coger* al que se escapa, *atzitu*, *atzeman*. Lat. *apprehendere*», etc.

VP da una variante fonética (palatalizada) a una léxica más específica del *DT*.

1099 *farragarria* ‘chuzón’, 1124 ‘ridículo’ [L].

THL «*chuzón*, *nugator lepidus*, *derisor*», «*ridícula cosa*, que causa risa, *ridiculus*, a, um».

DT «*chuzón*, *zumbón*, *isecaria*, *goisacaria*. Lat. *lepidus nugator*», «*ridiculez*, *ridículo*, *farragarria*, *barregarria*. Lat. *res ridicula*, *ridiculus*».

VP obtiene el término vasco de otra entrada del *DT* y la añade a las voces tomadas del *THL*.

1141 *hichusquiro* ‘torpemente’ [L con otras acepciones].

THL «*torpemente*, *turpiter*, *obscoene*», «*torpemente*, con *flema*, *stupide*, *ignave*, *lente*».

DT «*torpemente*, *tardamente*, *guelperó*, *deshonestamente*, *torpequiro*, *lizuarquiro*. Lat. *tarde*, *turpiter*», «*baxamente*, *beequiro*, *itsusquiró*. Lat. *demisse*, *indigne*», «*desafortadamente*, *itsusquiró*, *moldacaizquiró*. Lat. *inordinate*, *petulanter*», «*nefandamente*, *itsusquiró*. Lat. *nefande*», «*obscenamente*, *aragueitiro*, *lotsagarriró*, *itsusquiró*, *desonesquiró*. Lat. *obscaene*, *turpiter*», «*feamente*, *itsusqui*, *ichusquiro*, *ezainquiro*, *quemengueró*. Lat. *foede*, *turpiter*».

VP halla la voz en otra entrada del *DT*; obsérvense los múltiples derivados en *-kiro* del *DT*, de donde aprendió *VP* (v. el Apéndice 1).

1145 *iriscoa* ‘novillo’ [L *idi-*] y 1445 *irisco* ‘novillo’ [L *idiscoa*].

THL «*novillo*, *juvencus*, i».

DT «*novillo*, *cecenco*, *idiscoa*. Lat. *juvencus*».

VP añade una variante en *-r-* al *idiscoa* recogido por el *DT*.

1158 *harretu* ‘turbarse’ [L ‘enturbiarse’, ‘hazer y hazerse pardo’].

THL «*turbar*, *turbo*, as. *Obturbo*, *perturbo*, as».

DT «turbar, *guenasi, guenastu, turbatu*. Lat. turbare, perturbare», «enturbiar, las aguas, *arretu, loitu*. Lat. turbare, confundere», «pardo, hazer y hazerse pardo, *arretu* y las terminaciones correspondientes. Lat. fuscum facere, fieri».

VP extiende *arretu* a ‘turbarse’ a partir de dos sinónimos del DT.

1189 (*hateco*), 3096 *sarrera* ‘entrada’ [L].

THL «*entrada*, por do se entra, aditus, us».

DT «*entrada, sarrera, sarcunza, sarbidea, sarrilguia, sartzea, barrutea, barrendea*. Lat. aditus, ingressus».

VP toma *sarrera* del DT (cf. *-era*, v. Apéndice 1), añadiendo *ateko* en 1189.

1232 *gastatzallea* ‘pródigo’ [L ‘gastador’].

THL «*pródigo, prodigus, profusus, nepos luxuriosus*».

DT «*pródigo, eriatzallea, irioitaria, gueitugaria*. Lat. prodigus, profusus», «gastador, que gasta mucho, *gastaria, oncaltaria, higataria, gastatzallea*. Lat. dissipator, con-sumptor».

VP recoge el término de otra entrada sinonímica del DT y lo extiende al tomado del THL.

1285 *galvaitu* ‘acribar’ [L *galbaetu*].

THL «*acriar, cribro, as. Triticum purgare*».

DT «*acribar, galbaritu, galbaetu, bahatzatu, artzatu, galbariaz, galbaeaz, bahaeaz, artzaeaz garbitu*. Lat. cribro, as», «*cribar, artzetu, galbaetu, galbaritu*. Lat. cribrare».

VP añade una variante fonética (AN-larr según el DGV) a las léxicas de las entradas del DT.

1297 *giraca* ‘al retortero’ [L].

THL «*retortero. Andar al retortero*. In gyrum se versare, convolui gyros agere, ducere».

DT «*retortero, al retortero, inguruca, giraca, boillaca*. Lat. in gyrum contorsio».

VP opta por la voz más cercana (DGV lo da como V y G) de las recogidas en DT.

1303 *guivel-errayac* ‘asaduras’ [L].

THL «*asadura, exta, orum. Intestina, orum*».

DT «*assadura de animal, erraiquia, alsarquia, guibelerrayac*. Lat. víscera, um».

Mismo comentario que en la entrada anterior.

1336 (*guerriac*) *puscatu* ‘deslomarse’, 2725, 2763, 2843, 2848 *puscatu* ‘hacer pedazos’, 2801 ‘disolver’, 2883, 2884, 2885, 2949 ‘quebrar’, 2887 ‘rajar’, 2799 *puscatu* (*erditic*) ‘hender’, 2886 *puscatutaco* ‘raído’ [Lar].

THL «*deslomar, delumbo, as. Lumbos frangere*», «*hacer pedazos, frango, is. Com-minuo, is. In frusta dividere, secare*», «*rajar, scindere, findere ligna*», «*hender, findo, diffindo, is*».

DT «*deslomar, desguerruntzatu*. Lat. delumbare», «*hazer pedazos, puscatu, amendu, zatitu*. Lat. frangere, comminuere», «*disolver, desatar, véase*», «*desatar, deslecatu, ascatu, deslotu*. Lat. dissolvere», «*quebrar, autsi, erabagui, zatitu, bozatu, ceatu*. Lat.

frangere», «hender, *pitzatu*, *arracatu*, *arrallatu*, *idiqui*. Lat. findere», «raído, *erazaldua*, &c. Lat. rasmus, a, um».

VP extiende varias entradas a partir del *puscatu* hallado en una del *DT* que, por otra parte, puede pertenecer a su habla (voz V-gip según *DGV*, que añade *puzcatu* G-azp).

1374 *gogoan joo* ‘fastidiar, dar hastío’ [L].

THL no trae «fastidiar», sí «*bastío*, fastidium, taedium, i. Sactetas, tis.».

DT «fastidiar, dar asco, *nazcatu*, *nagatu*, *goragaletu*. Lat. fastidire», «hastio, véase *fastidioso* [no se halla en el *DT*], «fastidiosamente, *nazcatiro*, *nagatiro*, *goraguillez*, *goragalez* Lat. fastidiose», «ahitar, *igüitu*, *gogoan jo*, *ochatú*. Lat. cibbo opplere», «empalagar, *gogoan jo*, *igüitu*, *aspertzea*. Lat. fastidire, fastidio afficere», «enhastiar, *nazcatu*, *nagatu*, *igüitu*, *gogoan jo*. Lat. fastidire, nauseam movere».

VP extiende a varias entradas esta construcción documentada sólo en textos guipuzcoanos según el *DGV*.

Por lo que toca a *joo*, aparece también en las entradas 510, 1862 y 2687, como me señala *RI*.

1375 *errencara* ‘hilera’ [L -ada].

THL «*hilera de ladrillos*, laterculorum ductus, ordo, series», «*ir en hilera*, ordine duci, procedere».

DT «hilera, es voz bascongada, aunque no la usamos comúnmente y se dixo de *ilera* (...). *Errencada*, *andana*, *marcena*, *errondea*. Lat. series, linea, ordo».

VP añade una variante fonética en -*r*- (cf. supra *iriscoa*) a las halladas en el *DT*.

1384 *garvi-toquia* ‘lavadero’ [L].

THL «*lavadero*, lavacrum, lacus, us».

DT «*lavadero*, *garbitoquia*, *icuztoquia*. Lat. lavacrum».

El *VP* opta por la voz occidental entre las dos presentes en el *DT*; para otras formaciones en -*toki*, siguiendo la doctrina del *DT* v. dos entradas más abajo 1408 *guezurtoquia*.

1393 *itsascorra* ‘contagioso’ [L] V. 1823 *itsascorra* ‘pegajoso’.

THL «*contagio*, contagium, ii. Contagio, nis», «*Mal que se pega*, morbus contagiosus, pestilens».

DT «contagioso, *uqueritua*. Lat. contagiousus, a, um», «pegadizo, *itsascorra*. Lat. viscosus, adhaerens», «pegajoso, lo mismo, y también significa contagioso. Lat. contagiosus».

El *VP* crea una nueva entrada a partir de la voz vasca presente en una entrada sinónima del *DT* y en la explicación latina del *THL* (este tenía también una perífrasis equivalente). El *VP* orilla el *ukeritu* del *DT*, que solo parece documentarse en Txomin Agirre.

1408 *guezurtoquia* ‘mentidero’ [L].

THL «*mentidero*, locus male feriatis, nugatoribus & nebulonibus frequens».

DT «mentidero, *guezurtoquia*, *guzurteguia* Lat. locus nebulonibus frequens».

El *VP* opta por la variante guipuzcoana frente a la vizcaína también presente en el *DT*. V. la última parte del comentario de 1384.

1491 *iruria* ‘cisco’ [L *iduria*].

THL «*cisco*, carbonis reliquie, quisquilie analecta».

DT «*cisco*, *iduria*, *icondarra*. Lat. pulvis carbonarius, carbonis reliquiae».

El VP añade una variante en *-r-* como en *iriscoa* y *errencara*, frente a las formas en *-d-* del *DT*.

1533, 1746 *irendu* ‘capar’, 1544 *irendua* ‘capado’ [L *irindua* ‘capón’].

THL «*capar*. Vide *castrar*», «*castrar*, castro, as. Virilia execare, amputare».

DT «*capar*, *chiquiratu*, *irindu*, *iranci*, *osatu*. Lat. castrare», «*capado*, *chiquiratua*, &c. Lat. castratus», «*capón*, *chiquiratua*, *irancia*, *irindua*, *osatua*. Lat. eunuchus, spado, nis».

El VP añade una variante fonética en *-e-* («G» según el *DGV*) al término hallado en varias entradas del *DT*.

1551 *irristatu* ‘deslizar’, 1836 ‘resvalar’ [L].

THL «*deslizar*, labor, dilabor, eris», «*resbalar*, labor, eris. Delabor, eris».

DT «*deslizarse*, *labaindu*, *limuritu*, *limburtu*, *lerratu*, *irristatu*. Lat. labi, dilabi», «*resbalar*, *limburtu*, *limuritu*, *limurtu*, *labaindu*, *lerratu*. Lat. labi. Item *irristatu*».

El VP extiende a ambas acepciones la voz vasca, siguiendo al *DT*.

1553 *irrista-lecua* ‘deslizadero’ [L ‘resbaladizo’].

THL «*deslizadero*, locus lubricus».

DT «*deslizadero*, *labasturia*, *labaintegua*, *limburtoquia*, *chiriria*. Lat. locus lubricus».

El VP crea otra variante (cf. los *-tegi* y *-toki* del *DT*) siguiendo la doctrina de L citada ya en § 3, 1229 *garotoquia*.

1622 *hecitzallea* ‘domador’ [L].

THL «*domador*, domitor, debellator, oris».

DT «*domador*, *ecitzallea*, *cebatzallea*. Lat. domitor».

VP opta por la correspondencia vasca más próxima a su habla (según el *DGV* *zeba-tzaile* parece corresponder fundamentalmente al PV septentrional).

1628 *harrotu* ‘empinarse’, 1629 *harrotua* ‘empinado’ [L, con otras acepciones].

THL «*empinarse*, erigi, elevari».

DT «*empinar*, levantar, *jasó*, *alchatu*, *goratu*. Lat. attollere, elevare, erigere», «*empinarse*, *jaso* &c... Lat. Attolli, elevari, erigi», «*ahuecarse*, entonecerse, envanecerse, *arrothu*, *astindu*, *hantu*. Lat. tumeo, es», «*arquear la lana*, sacudirla, *astindu*, *arrothu*, *iñarrusi*. Lat. lanam carminare, pectere», «*crispar*, *quizcurtu*, *izurtu*, *arrothu*. Lat. crispare», «*mullir*, poner algo hueco, esponjoso y blando (...), *mullotu*, *arrothu*, *astindu*. Lat. mollire».

VP halla su correspondencia vasca en varias entradas del *DT* y la extiende también a la correspondiente del *THL*.

1649 *hicaracorra* ‘espantadizo’, 1769 ‘mohino’ [L].

THL «*espantadizo*, pavidus, meticolosus», «*mohino de condición*, stomachosus. Turbidus animi».

DT «espantadizo, *espantacorra*, *icaracorra*, *icicorra*, *izucorra*, *bildurcorra*, *zucuruzcorra* y también *espantacoya* &c. Lat. *timidus*, *facilis terreri*», «mohino, *mucinduna*, *mucintsua*. Lat. *stomachosus*. También se dice *muciña*».

VP escoge uno de los sinónimos creados en *DT* a partir de *-kor*, utilizado profusamente.

1653 *hisprigua* ‘hespliego’ [L *ispilicua*].

THL «*espliego*, lavándula, ae. *Saliuncula*, ae. *Spica nardi*. *Nardus celtica*».

DT «*espliego*, viene de el bascuence *esplícá*, *ispilicua*, *belachetá*, que vale lo mismo. Lat. *spica nardi*».

VP añade otra variante fonética (documentada en Fuenterrabía según el *DGV*) a las voces halladas en *DT*.

1670 *harrotasuna* ‘faramalla’, 1793 ‘orgullo’ [L ‘arrogancia’].

THL «*faramalla*, vaniloquentia, ae».

DT «*faramalla*, *faramalla*, *faramallea*, es voz bascongada (...). Lat. *trica*, vaniloquentia», «orgullo, hinchazón de el corazón, viene de el bascuence *urgulua*, *urguilleria* (...), Lat. *ferocia*, *animi*, *orum*», «arrogancia, el latín y romance tomaron de el bascuence esta voz (...), *arrogancia*, *arrotasuna*, *faca*, *antustea*. Lat. *arrogantia*, ae».

VP no se conforma con la «vasquización» de *faramalla* del *DT* y adopta este derivado de otra entrada de este.

1673 *hubeltasuna* ‘cardenal’ [L ‘palidez’, ‘amarillez’], 1674 *huvela* ‘cárdeno’.

THL «*cardenal de golpe*, *livor*, *vibex*, *icis*».

DT «*cardenal de el golpe*, *odoloria*, *moresca*. Lat. *vibex*, *icis*», «*palidez*, *ubeltasuna*, *oritasuna*. Lat. *pallor*», «*amarillez*, *oritasuna*, *ubeltasuna*. Lat. *pallor*, *ris*».

VP adopta la voz vasca de dos entradas diferentes del *DT*.

1680 *haurrerapena* (*eman*) ‘fomentar’ [L ‘adelantamiento’, ‘avanzo’].

THL «*fomentar*, *foveo*, es. *Accendo*, *is*».

DT «*fomentar*, *berotu*, *oroldu*, *sucaritu*. Lat. *fovere*», «*adelantamiento*, *aurreratzea*, *aurratzea*, *aitzinatzea*, declinables, *aurrerapena*, *aurrápena*, *aitzinapena*, *aitzindápena*. Lat. *promotio*, *provectio nis*», «*avanzo*, *aurrerapena*, *aurrapena*, *aitzianza*. Lat. *pecuniae representatio*».

VP no parece quedar satisfecho por las entradas correspondientes a *THL* en *DT* y recoge el neologismo de otra entrada del diccionario de L.

1683 *hargaltasuna* ‘fragilidad’ [L ‘flaqueza’].

THL «*fragilidad*, *fragilitas*, *tis*. *Humana imbecilitas*».

DT «*fragilidad*, en quebrarse, *auscorridea*, en el caer, *erorcorridea*. Lat. *fragilitas*», «*flaqueza*, *flacotasuna*, *flaquera*, *argaldadea*, *argaltasuna*, *erbaldadea*, *erbaltasuna*, *masquelera*, *masqueldea*, *masqueltasuna*, &c. Lat. *macies*, *gracilitas*».

VP encuentra el abstracto ya creado en una entrada del *DT* y lo extiende a la que traduce de *THL*; la correspondiente a esta en *DT* tiene dos neologismos que no recoge, con mucha menor aceptación en la tradición posterior (ningún paralelo en el *DGV*).

1712 *hascojaquina* ‘ladino’ [L ‘chuzón, cauto, astuto’].

THL «*ladino*, *callidus*, *sagax*, *cis*».

DT «*ladino*, *cintzoa*, *jaquiña*, *trebea*, *sayatua*. Lat. *callidus*, *perspicax*», «*cauto*, *zuhurra*, *beaquindezcoa*. Lat. *cautus*», «*chuzón*, *cauto*, *astuto*, *ascojaquina*. Lat. *versutus*, *astutus*», «*astuto*, *gaizgandia*, *amarrutsua*. Lat. *astutus*, *callidus*».

VP sustituye los correspondientes a ‘ladino’ por este, que halla en DT «*chuzón*».

1713 *haldamena* ‘lado’ [L].

THL «*lado*, *latus*, *eris*».

DT «*lado*, *aldea*, *alda*, *alboa*, *aldamena*, *ayerá*, *endrecera*. Lat. *latus*».

VP opta por la variante léxica más cercana entre las que proporciona el DT (DGV señala que *aldamen* es casi exclusivamente meridional y menos frecuente en V que en el resto).

1771 *hego-aldia* ‘molienda’ [L *eotaldia*].

THL «*molienda*, *molitura*, *ae*».

DT «*molienda*, *moledura*, *eotzea*. Lat. *molitura*», «*molienda*, lo que se muele de una vez, *eotaldia*. Lat. *molitura*».

VP añade una variante fonética en -g- (G, según el DGV) a una de las variantes léxicas del DT.

1772 *henfadatu* ‘molestar’ [L ‘enfadar’] y 1773 *henfadagarria* ‘molesto’ [L].

THL «*molestar*. *Molestiam alicui exhibere*, *afferre*. *Negotium facessere*. *Molestia alicui afficere*. *Molestum*, *gravem importunum alicui esse*», «*molesto*, *molestus*, *gravis*, *importunus*».

DT «*molestar*, *ecaistu*, *atsecabetu*. Lat. *molestia afficere*», «*molestado*, *ecaistua*, *atsecabetua*. Lat. *molestia affectus*», «*enfadar*, *enfadatu*, *adargatu*, *musturitu*, *beltzuritu*. Lat. *molestia afficere*», «*enfadado*, *enfadatu*, *beltzuritua*, *adargatua*. Lat. *molestia affectus*», «*molesto*, *ecaitsua*, *atsecabequiña*, *naibagueguillea* y por enfadoso, *iotua*, *igotua*. Lat. *molestus*».

VP recoge *enfadatu* de dos entradas del DT y añade *enfadagarria* a los términos que halla en ‘molesto’.

1775 *hegoera* ‘morada o estancia’ [L ‘posición, situación, postura’].

THL «*morada o estancia*, *mansio*, *nis*».

DT «*morada*, *estancia*, *egontza*, *egoitza*, *viciteguia*. Lat. *domicilium*, *sedes*, *mansio*», «*posición*, *situación*, *postura*, *egoera*, *egoitza*. Lat. *positio*».

VP añade *egoera* (nótese -era) a partir de la segunda entrada del DT, más cercana o fácil de aceptar que los neologismos de ‘morada’: bien que se documentan 101 *arateguia*, 192 *ardandeguia*, 3233 *suteguia* según los datos de Gómez y Zulaika (2020a, p. 396), los de -era suponen una quincena. No se recogen ahí los datos de -leku y -toki, pero diría que son bastantes más casos (pueden verse en el «Índice de palabras vascas»).

1779 *hatceco aldeac* ‘nalgas’ [L].

THL «*nalgas*, *nates*, *ium*. *Clunes*, *ium*».

DT «nalga, nalgatorio, *epurmamia*, véase *posaderas*», «posaderas, nalgas, *esergarriac*. Lat. nates», «trasero, nalgas, *atzecoaldea*. Lat. nates».

VP traduce THL a partir de la tercera entrada del DT, modificándolo ligeramente (plural).

1786 *hagasajatua* ‘obsequioso’ [L ‘agasajar’].

THL «*obsequioso*. Vide *agasajador*». «*Agasajador*, officiosus, hospitalis. In hospites comis, perhumanus».

DT «obsequioso, *menequiotia*. Lat. obsequiosus», «agasajado, *ondó artua*, *gozoró tratatua*, *agasajatua*. Lat. liberaliter exceptus, a, um».

VP obtiene la voz (préstamo reciente) en un sinónimo del DT.

1823 *itsascorra* ‘pegajoso’ [L]. V. 1393.

THL «*pegajoso*, viscosus, lentus, glutinosus». «*Enfermedad pegajosa*, contagiosus morbus, contagium, ii, contagio, nis».

DT «pegadizo, *itsascorra*. Lat. viscosus, adhaerens», «pegajoso, lo mismo, y también significa contagioso. Lat. contagiosus».

VP obtiene el neologismo en un sinónimo del DT; para otro *-kor* v. aquí 1649 *hicaracorra* y el Apéndice 1.

1881 *jostuna* ‘costurera’ [L].

THL «*costurera*, sutrix, sarcinatrix, cis».

DT «costurera, *jostuna*, *josturaria*, *joslea*, *josquiña*. Lat. sutrix, sarcinatrix».

VP opta por la variante léxica más cercana de las recogidas por el DT.

1905 *juramentuguillea* ‘jurador’ [L].

THL «*jurador*, proclivis ad jurandum».

DT «jurador, *cineguillea*, *equideitzallea*, *juramentuguillea*. Lat. jurator».

VP escoge el término más cercano a su habla (bien que neologismo) entre los presentes en DT.

1907 *juiciozcoa* ‘machucho’ [L ‘hombre de buen juicio’].

THL «*machucho hombre*, maturi iudicii vir».

DT «muchucho [*ma-*], es voz bascongada, *machuchoa* (...) Lat. maturus», «juicio, facultad intelectual (...) Hombre de buen juicio, *centzu onecoa*, *ecadoicoa*, *juiciozcoa*. Lat. vir prestanti iudicio».

VP recoge de una entrada sinonímica un neologismo formado a partir del suf. *-zko*, como explica L en su *Arte*.

1954 (*galdua*) *ordaindua* ‘reparar (las quiebras)’, 2705 *ordaindua* ‘recompensar’, 2708 ‘resarcir’ [L].

THL «*reparar las quiebras*, reficio, is. Reparo, instauro, reconcinno, as, resarcio, is», «*recompensar*, compenso, as. Remunero, as. Rependo, retribuio. Deus tarditatem supplicij gravitate compensat», «*resarcir los daños*, damna resarcire, pensare, compensare, rependere».

DT «reparar, componer, *onguitu*, *zucendu*, *berparatu* y tiene origen bascongado. Lat. *reparare*, *reficere*», «recompensar, *ordaindu*. Lat. *compensare*», «resarcir, *recompensar*, *reintegrar*, véanse», «reintegrar, *birtosatu*. Lat. *redintegrare*».

VP utiliza el *ordaindu* hallado en el DT para extenderlo a tres entradas provenientes del THL.

1980 *gogorquiro* ‘tenazmente’ [L ‘agriamente’, ‘crudamente’, ‘acerbamente’].

THL «*tenazmente*, tenaciter».

DT «tenazmente, *cicoizquiro*, *cequenquiro* Lat. *tenaciter*», «agriamente, ásperamente, *lazqui*, *lazquiró*, *garrazquiró*, *garrazqui*, *gogorquiró*, *gogorqui*. Lat. *acerbe*», «crudamente, *gordinquiró*, *gogorquiró*. Lat. *crude*, *dure*», «acerbamente, *lazquiró*, *garrazquiró*, *gogorquiró*. Item *lazqui*. Lat. *acerbe*».

El VP recoge uno de los múltiples sinónimos en *-kiro* presentes en el DT (cf. supra 1141 *hichusquiro* y Apéndice 1).

2025 *lacaria* ‘celemín’ [L].

THL «*celemín*, Chanix, icis. Semodius, ii».

DT «celemín, *lacaria*, *lacá*, *emilauna*. Lat. *modius*».

El VP opta por la variante más cercana entre las tres del DT (según el DGV *lakari* es V-gip y *lakai* G-azp).

2032 *lotsatia* ‘apocado, vergonzoso’, 2127 ‘gallina’ [L].

THL «*apocar*, vide *disminuir*», «*disminuir*, *imminuo*, is. *Diminuo*, is». «*Es un gallina*. Epeo *timidior*, & *lepore*».

DT «apocado, *guichitua*, *gutitua*, *urritua*. Lat. *minutus*, a, um», «vergonzoso, el que tiene vergüenza, *lotsatia*, *lotsacorra*, *ahalcattia*, *berastemioa*. Lat. *verecundus*, *prudens*», «vergonzoso, que da vergüenza, *lotsagarria*, *ahalcagarria*. Lat. *pudens*», «es un gallina, *ollaqui bat da*. Lat. *timidus est*».

VP extiende a dos acepciones el *lotsatia* común que encuentra ya en el DT, el cual contiene tanto formas septentrionales como meridionales.

2055 *lumera* ‘grasa [de] vallena’ [L].

THL «*grassa*, *adeps*, *ipis*. *Pinguedo*, *inís*».

DT «*grassa* de ballena, trompa, &c. *lumera uriña*, *saiña*. Lat. *ballenae pinguedo*», «ballena, su grasa o sain, *lumera*, *uriña*, *saiña*. Lat. *pinguedo liquata ballenae*».

VP crea una nueva entrada apoyándose para ello en el DT, tanto para la parte castellana como para la vasca.

2076 *losinchatu* ‘enbustear, lisonjear’ [L *losen-* ‘adular’] y 2075 *losincha* ‘enbuste, lisonja’ [Muruzabal, 1743].

THL «*embuste*, *artificiosum mendacium*. *Techna*, *calumnia*, *impostura*», «*lisonja*, *assentatio*, *adulatio*», «*lisonjear*, *assentor*, *adulor*, *aris*. *Ad gratiam & voluntatem alicujus loqui*. *Gratiam ejus blanditiis aucupari*. *Verborum linociniis aliquem petere*, *captare*».

DT «embuste, viene de el bascuence *emauste* (...). *Embustea*, *nastalia*, *guezurra*. Lat. *fraus*, *techna*», «lisonja, esta y el italiano *lusinga* vienen de el bascuence *lausenga* (...).

Losencha, lausenga, boagueia, apaingora. Lat. assentator», «lisonjear, *lausengatu, boagueitu, apaingoratu*. Lat. assentari, adulari», embustir, *nastalitu, embusteac sortu, eguin*. Lat. fraudes fabricari».

VP aporta una variante fonética no presente en el *DT* –parece la más extendida entre los autores meridionales– y crea dos entradas con ella.

2104 *laurdendu* ‘descuartizar’ [L ‘quartear’].

THL «*desquartzarle, hazerle quartos, cadaver damnati hominis in quatuor partes dividere, incidere, secare*».

DT «*desquartzar, laurguitu*. Lat. in quatuor partes secare», «quartear, *laurdendu, laurendu*. Lat. in quartas partes dividere».

VP extiende el *laurdendu* ‘quartear’ del *DT* a ‘descuartizar’.

2151 *lizundu* ‘mohecerse’ [L ‘emmo-’].

THL «*mohecerse, mucesco, is. Mucorem aut rubiginem contrahere. Musco aut rubigine affici. Mucidum fieri*».

DT «*enmohecerse, lizundu, el cobre &c, erdoitu, ordoitu*. Lat. mucescere, aerugine obduci», «mohecer, lo mismo que *enmohecer*, véase».

VP opta por *lizundu* entre formas de varios dialectos del *DT*.

2186 *lasaitu* ‘relajar’ [L].

THL «*relaxar la observancia. Religiosam disciplinam solvere, laxare, relaxare*», etc.

DT «relajar, tiene origen bascongado, véase lasso, laxar, *berlasaitu, bernasaitu*», «relaxarse, *lasaitu, berlasaitu* con las terminaciones del neutro. Lat. relaxari».

VP recrea, generalizando su significado, la entrada del *THL* a partir del *lasaitu* por el que ha optado entre lo recogido (más bien creado) en *DT*.

2190 *linaya* ‘rueca’ [L *liñaya*].

THL «*rueca, colus, i, vel colus, us*».

DT «*rueca, liñaya, gorua, quillua*. Lat. rota».

VP opta por la variante léxica más próxima (según *DGV* «G-goi-bet, AN-gip»).

2191 *lasaitasun* (*gueieguia*) ‘(sobrada) libertad’ [L, con otras acepciones].

THL «*sobrada libertad, immodica libertas, nimia, immoderata*».

DT «*sobra, la demasia, es de el bascuence sobera, sobra, sobre (...) Sobera, gueyeguia, larreguia*. Lat. redundantia», «floxedad, que no aprieta, *lasai[tasun], nasaitasuna*. Lat. laxitas».

El VP combina dos neologismos de otras tantas entradas del *DT*; por el contrario, soslaya las supuestas correspondencias incluidas en el *DT* s.u. «libertad, albedrío, *cepeda, escucoera, autaquña, locabea, orradea, quitadea, libertadea*». Lat. Libertas».

2194 *lurpetu* ‘soterrar’ [L].

THL «*soterrar, desodio, is. Sub terram aliquid abdere, condere. Infra mortuos aliquem amandare*».

DT «*soterrar, lurpetu, lupetu*. Lat. defodere, sub terram condere».

El VP escoge la variante más conocida de las dos del *DT*.

2202 *sargiña* ‘tiesto’ [L ‘vergel’].

THL «*tiesto*, vas testaceum pro floribus».

DT «tiesto, para flores, yerbas, &c. *luloralda* Lat. vas testaceum», «vergel, se llama en este pays al tiesto o caja de claveles y otras flores y en bascuence se llama *sarjiña*, de donde yo creo que viene la voz *jardín*».

VP recoge un término presente en la explicación adicional (no en la propia correspondencia) de otra entrada diferente del DT.

2207 *leyatilla* ‘ventanilla’ [L].

THL «*ventanilla*, fenestella, ae».

DT «ventanica, ventanilla, *leyochoa*, *leyatilla*, *icharguichoa*. Lat. fenestella».

VP opta por la variante léxica más cercana de las presentes en el DT («G-goi-bet-nav» según el DGV).

2252 *meallea* ‘menatero’ [L ‘herrero, otro que llaman el aprestador’].

THL no recoge «menatero» sino solo «*herrero*, faber ferrarius».

DT no recoge «menatero» pero si «herrero, otro que llaman aprestador, *meallea*».

A pesar de su rareza, parece que VP crea una entrada *menatero* (que falta tanto en THL como en el DT) a partir del *meallea* del DT. Véase la nota de Gómez y Zulaika (2020a) a su edición, donde se señala la escasez de testimonios existentes de *menatero*, el cual únicamente localizan aisladamente en el Sobrarbe.

2255 *mats-mordoa* ‘razimo’ [L *masmordoa*].

THL «*racimo*, racemus, i. Uva, ae. Botrus, i».

DT «*racimo*, *mardoa*, *mordoa*, *masburua*. Lat. racemus, botrus».

VP completa DT creando una nueva entrada a partir de *mordoa* y *mats*, paralela al *masburua* incluida por DT (DGV da *maats-mordo* como V y G).

2261 *miztoa* ‘ponzoña’ [L ‘aguijón’].

THL «*ponçoña*, venenum, virus».

DT «ponzoña, es de el bascuence *pozoya*, *pozoina*, *irea* (...)», «aguijón de la abeja, *erlearen mistoa*. Lat. aculeus, ei».

VP crea una nueva entrada a partir de la castellana del THL y otra vasca (metonímica) del DT.

2262 *masallecoa* ‘bofetada, bofetón, sopapo’ [L].

THL «*bofetada* o *bofetón*, Alapa, ae, colaphus, i», «*sopapo*, colaphus, i».

DT «bofetada, bofetón, viene de el bascuence (...), *masalleco*, *matralleco*, *matalecoa*, *autzeco*, *belarrondoc*, *zaplada*, *cinqueia*, *ucaldia*. Lat. alapa, colaphus», «sopapo, *ocaldaco*, *colaspecoa*, *colambeco*, *muturrecoa*, *matrallecoa*, *masallecoa*. Lat. colaphus».

Obsérvese el inusual triple valor castellano; se debe a las varias entradas del DT donde el VP ha encontrado *masalleco*.

2267 *moretua* ‘acardenalado’ [L].

THL «*acardenalado*, lividus, sugillatus, vivicibus foedatus, aut livore».

DT «acardenalado, *moretua*, *odolúritua*. Lat. lividus, vibicibus faedatus, a, um; fugillatus, a, um».

VP opta por la variante occidental y contra la oriental del *DT* para traducir la entrada tomada del *THL*.

2274 *mugatu* ‘alindar’ [L, con otras acepciones].

THL «*alindar una tierra con otra*, agrû agro finitimum, aut confinem esse».

DT «alindar, estar pegante unos límites o tierras con otra, *muga*, *mugarri izatea*. Lat. limites habere communes», «apear tierras, *lurrac mugatu*, *mugac*, *mugarriac paratu*, *ifiñi*, *marratu*. Lat. limites agris flatuere», «demarcar, viene de marcar y este es de el bascuence, véase; *marratu*, *marcatu*, *mugatu*, *mugartu*, *mugarritu*, *marrac*, *marcac*, *mugac*, *mugarriac ifiñi*. Lat. fines designare, dividere», «amojonar, *mugarritu*, *mugatu*, *marratu*, *cozcatu*, *mugac*, *mugarriac*, *marrac*, *cozcac paratu*, *ifini*. Lat. términos, límites figere», «deslindar, *mugatu*, *mugarritu*, *mugartu*. Lat. limites designare», «disterminar, *mugatu*, *mugarritu*. Lat. disterminare».

VP extiende a ‘alindar’ la voz *mugatu* que había encontrado en varias entradas del *DT*.

2282 *moscortu* ‘embriagarse’ [L].

THL «*embriagarse*, vide *emborracharse*», «*emborracharse*, vino se obruere, ingurgitare».

DT «embriagar, véase *emborrachar*», «emborrachar, *orditu*, *moscortu*. Lat. inebriare».

VP opta por la variante occidental frente a la oriental de la entrada del *DT* (a la cual ha llegado por reenvío).

2328 *mantaguillea* ‘mantero’ [L].

THL «*mantero*, stragularius, ii».

DT «mantero, *mantaguillea*, *seyalquiña*, *burusiguillea*. Lat. stragularius», «mantera, que haze mantos, *mantuguiña*, *mantuguillea*. Lat. pallarum futrix».

VP opta por la variante más cercana –ni occidental ni oriental– de las halladas en el *DT*.

2390 *menderatu* ‘sojuzgar’ [L, carta a Mendiburu 278].

THL «*sojuzgar*, subiugare, debellare, imperio suo subijcere. Vide *sujetar*». «*sujetar*, subijcio, is. Subdo, is. Subigo, is. In suam ditionem aut potestatem redigere. Vide *conquistar*». «*conquistar*, urbes expugnare, gentes debellare, armis subigere, in ditionem ac potestatem suam redigere».

DT «sojuzgar, *memperatu*. Lat. subjugare».

VP probablemente conocía la carta-prólogo de L a Mendiburu, aunque seguramente añade una variante de la voz del *DT*.

2418 *necazaria* ‘labrador’ [L].

THL «*labrador*, agrícola, colonus, i, agri cultor».

DT «labrador, *aitzurlea*, *achurlea*, *necazalea*, *necazaria*. Lat. agrícola».

VP opta por la variante más conocida o extendida entre las halladas en el *VP* (V, G, AN, BN, según el *DGV*).

2423 *nazcagarria* ‘fastidioso’ [L ‘abominable, asqueroso’] y 2425 *nazcatu* ‘fastidiar’⁸⁶, 2514 ‘enfadar’ [L], V. 1374.

THL no recoge ni «fastidioso» ni «fastidiar».

DT «fastidiar, dar asco, *nazcatu*, *nagatu*, *goragaletu*. Lat. fastidire», «hastio, véase *fastidioso*» [no se halla en el DT], «fastidiosamente, *nazcatiro*, *nagatiro*, *goraguillez*, *goragalez*. Lat. fastidiose», «abominable (...), *nagatsa*, *nabatsa*, *nazcagarria*, *nagagarria* (...). Lat. abominandus, a, um, derestabilis, execrandus», «asqueroso, *nazcagarria*, *nagagarria*, *nardagarria*, *urde*, *ciquin*, *liquits*, *lotsá*, *basiá*. Lat. putidus, spurcus».

VP crea dos entradas, una a partir de ‘fastidiar’ *nazcatu* del DT y otra sobre ‘fastidioso’ más el *nazcagarri* que halla en DT ‘asqueroso’.

2436 *naspilla* ‘confusión’ [L ‘enfrascamiento’, ‘entricamiento’].

THL «*confusión*, confusio, perturbatio».

DT «confusión, *nasquida*, *nastegoa*. Lat. confusio», «confusión, vergüenza, *ahalquea*, *ahalca*. Lat. pudor», «enfrascamiento, *naspilla*, *iscambilla*. Lat. implicatio», «entricamiento, *naspilla*. Lat. implicatio».

VP traduce ‘confusión’ por *naspilla*, que encuentra en dos entradas del DT, si bien no en esta.

2464 *negutu* ‘invernarse’ [L].

THL «*invernarse*, Hyemo, as. Hyberno, as».

DT «invernarse, *negutu*, *negua irago*. Lat. hyemalis».

Presente ya en el DT.

2586 *oitura* ‘costumbre’, 2603 ‘hábito’ [L].

THL «*costumbre*. Mos, ris. Consuetudo, usus, us», «*habitar*, habito, as. Colo, incolo, is».

DT «costumbre, esta voz y la francesa, *coutume*, viene de el bascuence *costuma* (...) *bezoa*, *oitura*, *oicuna*, *astura*, *costuma*, *costumbrea*, *plegua*. Lat. consuetudo, mos, moris», «hábito, costumbre, facilidad de hazer algo, *aztura*, *oitura*. Lat. habitus».

Ambas entradas, creadas sobre *oitura*, están ya (junto a varios neologismos) en el DT.

2599 *otsandia* ‘estruendo’, 2663 ‘grito, gritería’, 2664 *otsandia eguin* ‘gritar’ [L ‘bulla’, ‘pregón’ (*otsandea*, *ochandia*), ‘publicación’, ‘publicidad’].

THL «*estruendo*, strepitus, us». «*grita o gritería*. Multorum vociferatio. Voces inconditae». «*Grito*, vociferatio, clamor, quiritatus, us».

DT «estruendo, *dambotsa*. Lat. strepitus», «grita, gritería, *deadarte*, *ojutea*. Lat. confusa vociferatio», «grito, *deadarra*, *ojua*, *eyagora*, *zanzoa*, *marrasca*. Lat. clamor, magna vox», «bulla, *bullá*, *iscambilla*, *cegarrega*, *zanzoa*, *arazoa*, *otsandea*. Lat. murmur, confusio», «pregón, *pregoya*, *otsandea*, *ochandia*. Lat. praeconium», «publicación, *ochandea*, *ochandia*. Lat. publicatio, promulgatio».

Otxandia y *otsandea* son, ambas, obra de L pero solo la primera parece haber tenido una continuidad textual apreciable.

86 El 2524 *nazcatasun* es un término inventado por el VP apoyado en el anterior y posterior del DT y la relativa facilidad para crear abstractos en *-tasun* al modo de lo aprendido en el DT.

2636 *osticolaria* ‘coceador’ [L *osticaria*].

THL «cocear, vide *coz*», «cozear, tirar cozes, calcitro, as. Calces coajicere, adjicere, jaculari».

DT «coceador, *osticaria*. Lat. calcitro, nis».

VP completa el *DT* con una variante en *-lari*.

2678 *ozca* ‘mordedura, mordisco’ [L].

THL «mordedura o mordisco, morsus, us, morfuncula, ae».

DT «mordedura, *ozca*, *utsiquia*, *autsiquia*, *acotá*. Lat. morsus», «mordisco, mordi-
miento, véase *mordedura*; *orchicada*, *ozcada*. Lat. morsus».

VP opta por la variante léxica más próxima a su habla (el *DGV* da la voz como *G*) de entre las recogidas en el *DT*.

2750 *pendiza* ‘derrumbadero’ [L ‘balcón’].

THL «derrumbaderos, praerupta montium».

DT «derrumbadero, *erroitza*, *burcaitza*, *oldartoquia*. Lat. praeruptus locus», «balcón, *barandá*, *pendiza*, *balcoya*. Lat. pódium, ij; maenianum, i», «balconaje, balconería, *barandadia*, *pendizadia*, *balcoidia*. Lat. maenianorum multitudo».

VP combina la entrada castellana del *THL* con una vasca de ‘balcón’ y derivados del *DT*.

2762 *pillatu* ‘amontonar’ [L] y 2818 *pillaca* ‘a montones’ [L].

THL «amontonar, congero, is. Aggero, as. Construo, is. Cumulo, as. Coacervo, as», «a montones, acervatim, coacervatim».

DT «a montones, *pillaca*, *montoica*, *muntoca*. Lat. acervatim, cumulatim», «amontonar, viene del bascuence *montoya*, montón, véase. *Montoitu*, *pillatu*, *metatu*, *murrutu*, *montoiac*, *pillac*, *metac*, *murruc eguin*. Lat. coacervare».

Ambas voces, próximas al habla del *VP* se hallan en entradas cercanas del *DT* facilitando así la labor del autor del *VP*.

2802 *puztu* ‘inflamar’ [L ‘hinchar’, ‘inflar’].

THL «inflamar, inflammo, as».

DT «inflamar, *cartu*, *gurtu*, *sutu*. Lat. inflammare», «hinchar, *puztu*, *aicez bete*, *aunditu*. Lat. inflare, tumefacere», «inflar, *puztu*, *buyatu*, *aicez bete*. Lat. inflare».

VP crea una nueva entrada con una voz castellana del *THL* y otra vasca presente en dos del *DT* distintas a aquella.

2823 *pasagarria* ‘pasadero’ [L].

THL «passadera cosa, tolerabilis, e».

DT «pasadero, mediano, *adiñona*, *passagarria*. Lat. mediocris».

VP opta por la voz menos occidental entre las dos del *DT*.

2946 (*harri-*)*botatcea* ‘pedrea’ [L, con otras acepciones].

THL «pedrea, lapidatio, onis».

DT «pedrea, *arriguda*, *arrica aritzea*. Lat. pugna lapidibus inita», «echar, arrojar, es voz bascongada, *echa*, *echatu*, *bota*, *botatu*, *egotzi*, *iraitzi*. Lat. jactio, ejicio», «arrojar,

viene de arrojito y esta voz es puramente bascongada (...), *bota*, *egotzi*, *iraitzi*, *aurti-quitu*. Lat. *jacere*, *conijcere*», «expeler, *botatu*, véase *arrojar*».

VP traduce THL mediante un compuesto de *harri* + *bota*, componentes que aparecen en varias entradas relacionadas del DT.

3016 *heztrandatu* ‘rebentar’ [L].

THL «rebentar, rumpi, disrumpi».

DT «rebentar, véase *reventar*», «reventar, *eztrandatu*, *eztanda eguin*, *lertu*, *lerreguin*, *zartatu*, *zart*, *zart part eguin*, *lerdatu*. Lat. rumpi, disrumpi».

VP añade una variante morfológica no recogida en el DT pero que el DGV, siguiendo a Azkue, da como V y G.

3071 *relojuguillea* ‘relojero’ [L *erloju*-].

THL «relojero, que haze o vende relojes, automatarius, ij».

DT «relojero, el que los haze, *erlojuguillea*. Lat. *Horologiorum opifex* «relojero, el que los cuida, *erlojuzaya*. Lat. *Horologiorum custos, moderator*».

VP recoge solo la voz correspondiente a «que haze relojes» de entre las dos que precisa el DT, bien que modificando su fonética en la parte inicial. El DGV da *reloju* como «AN5vill» además del VP.

3082 *simaurra* ‘fieno, estiercol’ [L *z-*] y 3146 *simaurtu* ‘estercolar’ [L *z-*].

THL no recoge «fieno» pero sí «*estiércol*, *stercus*, oris. *Fimus*, i».

DT «estiercol, *gorotza*, *cimaurra*, *cismaurra*, *inaurquina*, *basara*, *basá*. Lat. *stercus*; no recoge «fieno», acepción que añade VP, contra su uso de única acepción habitual. «estercolar, *goroztu*, *goroztatu*, *goroztatu*, *cimaurtu*, *cismaurtu*, *inaurquindu*, *basaratu*. Lat. *stercorare*»⁸⁷.

Sendas variantes con *s-* añadidas a otras (entre ellas *zimaur*, *zimaurtu*) del DT.

3151 *siñuguillea* ‘figón’ [L, con otras acepciones].

THL «*figón*, *sannio*, nis. *Derisor*, oris».

DT «*figón*, *isecaria*. Lat. *sannio*, *derisor*», «señas, hazer señas, *eguiramua*, *siñuac*, *queñuac*, *eguin*, *siñuca*, *ta queñuca egon*. Lat. *signis*, ac *nutibus significare*», «gestero, *queñularia*, *queñuguillea*, *siñuguillea*, *eguiramutaria*. Lat. *gesticulator*», «figurero, *siñuguillea*, *irudequizalea*. Lat. *gesticulator*», «señero, que haze señas, *siñularia*, *siñuguillea*, *queñularia*, *queñuguillea*. Lat. *natum factor*».

VP extiende al ‘figón’ de THL la voz recogida en tres entradas diferentes del DT.

3163 *sugatza* ‘mear⁸⁸, pajar’ [L].

THL no recoge *mear* [ni *niara*]; «*pajar*, *palarium*, ii».

87 Como me recuerda RI, THL trae también «*estercolar la tierra*. *Stercus per agrum spargere*. *Stercoro*, as. *Fimo terram saturare, foecundare*. *Agrum oblimare, fimo pinguiorem reddere, efficere*».

88 Los editores dudan de lo que pueda ser esta voz. Sugieren que tal vez corresponda a *meda* «llaman en Galicia las hacinas que en forma de pirámide u otra se hazen de paja en grano o sin él». O, tal vez, *niara*, incluido tanto en DAut como en DT. Creemos que es más verosímil la segunda, teniendo en cuenta que el VP añade más de una vez acepciones castellanas tomadas de DT a sus básicas de THL.

DT «niara, montón de paja en el campo, *meta*, *lasta meta*, *sugatza*. Lat. *palearium rurale*».

VP opta por la forma extendida en V-gip y con diferentes combinaciones de sibilantes en G-azp y G-to.

3181 *sagu-zarra* ‘morciélago’ [L *saguxarra*].

THL «Morciégalo. Vespertilio, nis».

DT «murciélago, *sagusyarra*. Lat. *vespertilio*».

VP añade una variante no palatalizada de la voz vasca documentada en *DT*.

3225 *suertea bota* ‘sortear’ [L].

THL «*sortear*, *sortior*, iris. Vide *suerte*», «*suerte*, *sors*, *tis*», «*echar suertes*, *sortior*, iris».

DT «sortear, echar suertes, *zortecac*, *suertecac egotzi*, *botatu*, *ezarri*. Lat. *sortiri*, *sortes ducere*».

VP añade una variante morfológica de la expresión más cercana a su habla.

3246 *tricua* ‘erizo’ [L].

THL «*erizo*, *echinus*, i. *Herinaceus*, ei».

DT «erizo, animal, *tricua*, *quiriquioa*, *sagarroya*. Lat. *herinaceus*, *echinus*».

VP opta por la variante léxica más cercana a su habla entre los recogidos en *DT* (el *DGV* lo da como G y AN5vill).

3268 *tiraquilloia* ‘diaquillón’ [L *diaquiloya*].

THL «*diaquillón*, ungüento, *diachylon*, onis».

DT «*diachylon*, *diaquiloya*, *lozoimea*. Lat. *diachylon*».

VP añade una variante con sorda inicial a una de las opciones del *DT*.

3307 *tasacioa* ‘valuación’ [L ‘*tassa*, *tassación*’].

THL «*valuación*, vide *tassación*», «*tassación*, vide *tassa*», «*tassa*, *taxatio*, *aestimatio*, nis, *pretium mercibus praescriptum*».

DT «*tasa*, *tasación*, *tasa*, *tasacioa*. Lat. *taxatio*», «*valuación*» no viene recogido en *DT*, aunque sí otros sinónimos como «valor, estimación, precio, *balioa*», etc.

VP extiende al ‘valuación’ de *THL* el *tasazioa*, de *DT*, habitual seguramente en su habla y en otras.

3353 *usula* ‘errada’ [L -ll-].

THL «*herrada*, *situla*, ae, *nasiterna*, ae».

DT «*herrada*, viene de el bascuence *edarra* (...). *Edarra*, *edarrea*, *usulla*, *sulla*. Lat. *situla*».

VP añade una variante fonética en -l- (que el *DGV* da como «G ap. A») a las varias opciones del *DT*.

3384 *umequeria* ‘puerilidad, niñería’ [L *h*-].

THL no recoge «puerilidad» pero sí «*niñerías*, *pueriles nugae*, *puerorum ludi*, *puerilia oblectamenta*».

DT «puerilidad, *aurqueria*, *seinqueria*, *humequeria*, *aurtasuna*, &c. Lat. puerilitas», «niñería, lo mismo que niñada, véase», «niñada, niñería, *aurqueria*, *seinqueria*, *humequeria*, *niniqueria*. Lat. puerilitas, nugae pueriles».

VP resume ambas entradas del DT como *umekeria*, prescindiendo de otras variantes propias de hablas diferentes.

3402 *viscortu* ‘avivar’ [L *piz-* ‘alentar, animar’].

THL «*avivar*, excito, as. Stimulo, as».

DT «avivar, *biztu*, *piztu*, *bicierazo*, *piztaraci*. Lat. excitare, stimulare», «alentar, animar, *alaitu*, *errutu*, *pizcortu*, *indartu*. Lat. conforto, as; roboro, as».

VP añade una variante con sonora inicial a las recogidas por el DT en esa entrada y en otras; el DGV lo da como V-gip y G-azp.

3406 *ugaritasuna* ‘abundancia’ [L].

THL «*abundancia*, abundancia, ae. Copia, ubertas, affluentia».

DT «abundancia, *ioria*, *iyoria*, *ioritasuna*, *iyoritasuna*, *ugaria*, *ugaritasuna*, *naroá*, *narotasuna*, *francotasuna*. Lat. abundantia, ae; copia, ae; ubertas, tis».

VP opta por el más próximo a su habla entre los varios abstractos que encuentra ya formados en DT.

10.2. De 1745 a ~1810⁸⁹

46 *amorracioa* ‘rabia’ [L in Mendiburu IArg II 366].

THL «rabia, rabies, ei. Ira ferox».

DT «rabia, *arrabia*, *amorreria*. Lat. rabies. El romance y el latín vienen de el bascuence *arrabia...*».

VP añade una variante léxica que el DGV da como «V y G»; el Mendiburu IArg incluye también la variante *amurrazio*, pero para su posible carácter de fuente de VP téngase en cuenta que permaneció inédito hasta su edición por Altuna (1982).

99 *arotzia* ‘carpintería’ [L DVC 159].

THL «carpintería, ars lignaria».

DT «carpintería, el oficio, *arozquintza*, *zuarozquintza*, *zurlaná*. Lat. Ars lignaria», «oficina de carpinteros, *egurrola*, *zuola*, *arozquinteguia*, *zurquinteguia*. Lat. Lignariae officina».

VP añade una variante léxica que el DGV califica como «V ap. A» pero que, además de en el DVC de L –inédito hasta la edición de Altuna (1967)– y en el VP se documenta (de manera independiente) en Ubillos, en Agirre de Asteasu y en Gerriko, al menos en G.

522 *casarabarra* ‘granizo’ [Arakistain 977 (AN) *gazkaragar*].

THL «granizo, grando, inis».

DT «granizo, *abazuza*, *chingorra*, *iñatacia*, *babazuca* (sic), *cizarcora*. Lat. grando, nis».

⁸⁹ El orden de las entradas de este apartado no corresponde a los números de la edición del VP por Gómez y Zulaika (2020a), sino (aproximadamente) al de la cronología de los textos en los que se testimonian las voces.

VP añade una variante léxica (documentada en el *G-goi* según el *DGV*) completando el *DT*. El autor no pudo tener acceso a Arakistain pues este solo fue publicado a finales del s. XIX por Fita.

570 *chochotu* ‘caducar’ [L, carta a Gandara 162].

THL *Caduco viejo*, delirus senex. *Caducar*, senectutis vitio desipere, delirare».

DT «caducar, *aurtu*, *seindu*, *burutic jauci*. Lat. praesenio desipere, delirare», «caduco, *aguré aurtua*, *caduca*, *atso aurtua*, *seindua*. Lat. caducus, a».

VP añade una voz al *DT* que el *DGV* da como V-ple, G-azp y R. La carta a Gandara fue publicada por Lekuona y Telletxea en los 60 del s. XX, por lo que el autor del *VP* no pudo tener acceso a la misma.

1165 *hesatea* ‘valladar’ [Arakistain] y 854 *esatea* ‘vallado, cerrado’.

THL «*valladar*, seps, pis. Agger, eris», «*vallado*, vallum, i».

DT «Valla, lo mismo que *vallado*, véase», «*vallado*, valla, *esia*, *ertzaula*. Lat. vallum».

VP crea varias entradas sobre *esatea*, voz guipuzcoana según atestigua Arakistain, completando así el *DT*; en cuanto al vocabulario de Arakistain, ya hemos señalado que el autor no pudo tener acceso al mismo.

3018 *harranzatu* ‘rebuznar’ [Arakistain 174].

THL «*rebuznar*, rudo, is».

DT «Rebuznar el borrico, *ocorroatu*. Lat. rudere».

VP añade un sinónimo de su habla, atestiguado para G por Arakistain (sobre este, recuérdese lo ya comentado en entradas anteriores).

2513 *noramala* ‘en mala hora’ [(Ororbia, 1758). *ETZ* 94].

THL «*a mala hora*, intempestive, non in tempore».

DT «A buena hora, a mala hora viene, *mugonean*, *mugonez dator*, *mugaitzean*, *mugaitzez dator*, *ordu gaistoan*, *donguean dator*, &c. Lat. tempestive, intempestive advenit»; «Anda en hora mala, *zoaz ordu gaistoan*, *zori gaistoan*, *oren gaitzean*. Lat. Abi in malam rem».

VP añade un sinónimo de su habla atestiguado en Ororbia en un manuscrito de 1758, pero publicado solo más de dos siglos después.

562 *catarratu* ‘arromadizarse’, 807 *catarratua* ‘ronco’ [GavS 35s].

THL «*arromadizarse*, gravedine affici, tentari, teneri», «*ronco*, rancus, a, um».

DT «arromadizarse, *costomatu*, *marfonditu*. Lat. gravedine affici»; «ronco, de ronquera, *marranta*, *marrangatua*, *erlustua*. Lat. rancus, a, um»; «ronquear, *marrangatu*, *marrantatu*», «acatarrarse, *costomatzea*. Lat. raucescere».

VP añade un sinónimo más occidental documentado ya en *GavS*.

727 *derrepente* ‘de improviso’ [Kardaberatz *Eg* III 220].

THL «*repente*. De repente, repente, subito, ex tempore».

DT «De improviso, lo mismo que improvisamente»; «improvisamente, *destapoan*, *bat batetan*, *ustecabero*, *ustecabean*, *ustecabez*. Lat. improviso», «de repente, *ustegaberíc*. Véase *repente*». *DT* no trae la voz vasca y *VP* añade un sinónimo introducido ya en G como muestra Kardaberatz.

1510 *illbelza* ‘enero’ [Kardaberatz *EBO* 47].

THL «*enero*, *januarius*, ii».

DT «*Enero*, *beltzilla*, *urtarilla*. Lat. *januarius*».

VP añade un sinónimo documentado en Kardaberatz *EBO* (y *V-gip*, *G-azp-to-betnav*, *AN-sept-erro-gulina* según *DGV*) pero no en *DT*.

2915 *quimera* ‘riña’ [Muruzabal, 1751].

THL «*riña*, *rixa*, ae. *Iurgium*, *contentio*».

DT «*riña*, *errierta*, *asserrera*, *atela*, *gatazca*, *auciabartza*, *gaitea*. Lat. *rixa*, *contentio*. Véase *reñir*».

VP añade un sinónimo a los varios del *DT*, documentado en *V-gip* y en los manuscritos de Muruzabal 1757 (publicados por Satrustegi dos siglos después) según el *DGV*.

3069 *hezcauiduna* ‘tiñoso’ [Mendiburu *OtGai* III 237 e-].

THL «*tiñoso*, *capitis ulcusculis horridus*».

DT «*tiñoso*, *escabitsua*, *burqueutsua*. Lat. *tinea capitis laborans*».

VP añade un sinónimo documentado en Mendiburu (aunque no procede necesariamente de ahí). La voz no figura en el *DT* con ese sufijo; cf. 125 *aldapatsu* para la misma diferencia *DT* -*tsu* / *VP* -*dun*.

3264 *testiguanza* ‘deposición’ [Mendiburu *IArg* I 256].

THL «*deposición de testigo*, *testimonium*, ii».

DT «*testimonio*, *daquirasa*, *talazdea*, *talazta*, *cinola*, *lecucotasuna*, *testimonioa*. Lat. *testimonium*; «*deposición de testificar*, *daquirasia*, *cinoldea*. Lat. *testimonium*, *testificatio*».

VP añade una voz utilizada también por Ubillos (103b *Zeren testiguanza edo lekukotasuna egin zuen martiriak?*) pero no por *DT*, el cual presenta varias creaciones de *L* que no satisfarían seguramente al autor del *VP*. El texto de Mendiburu alegado por Gómez y Zulaika (2020a) permaneció inédito hasta 1982, por lo que no pudo ser fuente del *VP*.

159 *azaldu* ‘remanecer, parecer’ [Agirre de Asteasu I 485]⁹⁰.

THL «*Remanecer*, *existo*, *appareo*, *exorior*», «*parecer*, *sententia*, *judicium*, *opinio*».

DT «*remanecer*, *aguertu*, *sortu*. Lat. *apparere*», «*parecer*, *aparecer*, *aguri*, *aguertu*. Lat. *apparere*», «*declarar*, *azaldu*, *arpeztu*. Lat. *declarare*, *exponere*», «*exponer*, *explicar véase*», «*explicar*, *azaldu*, *arpeztu*, *erabaqui*. Lat. *explicare*».

90 En *DGV* aparecen los siguientes ejemplos de *azaldu*: *Eta edozein gizon ez tala izengillea, espada arako gauzen jatorria azaltzeko, ta agertzeko bereiskiro gai dan izenari dagokana*. Lar *DT* L *Hirugarren partea, zeñean azaltzen dan egin bear dana*. *CatBurg* 27. *Kristiñau Doktrinearen bigarren partea, zeñetan azalduten edo deklaratan dan zer eskatu bear dan*. *Cb CatV* 30 (cf. *azaltzen* ib. 38, *azaletan* ib. 19). *Doktrinaren lenbiziko zatia, zeñetan Kredoa edo Fedeko Artikuloak azaltzen ta adirazten baitire*. Añ *CatAN* 15. *Naiz sinistu, naiz ez, esan bear det, gaztetxoa nintzala irakurri ta azaldu oi nituela Fedroren latiñezko Ipuiak*. *VMg* IX. Sin embargo, como señala RI, todos ellos significan ‘expresar, declarar, exponer’ y no ‘remanecer (a)parecer’ como en *VP*.

VP da dos acepciones de las que carece *azaldu* en el *DT*, aunque aparezca así en otros textos que damos en nota. Como se sabe, el texto de Agirre fue publicado después de 1810.

651 *chimirrita* ‘mariposa’ [Agirre de Asteasu III 488 *tximirrika*].

THL «mariposa, papilio, nis. Pyrausta, ae».

DT «mariposa, *inguma*, *chiquetá*, *chirita*, *micheletea*, *ulifarfalla*. Lat. papilio, pyrausta».

VP añade a las variantes de la ‘mariposa’ esta variante atestiguada en G-azp (*DGV*). Sobre el paralelo de Agirre de Asteasu aducido por Gómez y Zulaika (2020a), mismo comentario que en la entrada anterior más la diferencia formal.

838 *contu-arzallea* ‘veedor’ [Agirre de Asteasu III 466 ‘examinador, juez’].

THL «veedor general, universi exercitus, inspector».

DT «Contar, viene de el bascuence *contá*, *contatú*...»; «contador, *contatzallea*, *ambataria*, *cembataria*. Lat. numerator, computator», «veedor en las caballerizas reales, *erreguearen zalditeguiaren beguiralea*».

Ambos componentes y el término compuesto son generales en su distribución. Aunque el paralelo de Agirre de Asteasu se publicó con posterioridad a 1810, no así *kontu-artze* Ubillos 137 (1785).

2134 *luzapena (eman)* ‘(dar) largas’, 2179 *luzapena* ‘prorogación’, 2819 ‘moratoria’ [Agirre de Asteasu I 261].

THL «dar largas, moras trahere, nectere. Rem prorogare, procrastinare». «Prorogación. Prorogatio, nis», «Moratoria. Inter[.]alatio. Temporis prorogatio ad solvendum creditoribus».

DT «largas, dilaciones, *luzamendiac*, *luzacerac*. Lat. morae».

VP crea *luzapen* sobre *aurr(era)pen* que aprendió en el *DT* y le adjudica varias acepciones presentes en el *THL*. Deja de lado, en cambio *DT* «prórroga, prorogación, *gueiteda*, *gueitera*. Lat. Prorogatio», «moratoria, espera, *ichodalgoa*. Lat. Temporis prorogatio» (las dos primeras voces ni aparecen en el *DGV* y la última solo en el *DT* y *H*).

Sobre Agirre de Asteasu mismo comentario que en entradas anteriores.

2433 *necazaritza* ‘agricultura’ [Agirre de Asteasu II 75].

THL «agricultura, labor del campo, agricultura, agri cultus, agri cultio».

DT «Agricultura, *lurlantzeta*, *achurquinzea*. Lat. agricultura, ae».

VP añade el abstracto en *-tza* a *necazari* que ya había recogido en *DT* (cf. supra 2418 *necazaria*) a los dos que encuentra en *DT*. *Id.* sobre Agirre de Asteasu.

2445 *narru-gorritasuna* ‘desnudez’ [Agirre de Asteasu III 375 *l-*].

THL «desnudez, nuditas, tis».

DT «Desnudez, *eranztea*, *biluztea*. Lat. nuditas»; «desnudo en carnes, *biluzgorri*, *larru*, *narrugorrian*. Lat. omnino nudus».

VP forma el abstracto en *-tasun* sobre la base ya atestiguada en *DT*. Según el *DGV*, la forma con *n-* es utilizada por autores vizcaínos, el alavés Lazarraga y otros guipuzcoanos originarios de la zona occidental-meridional. Sobre Agirre de Asteasu, mismo comentario de otras entradas.

500 *churinga* ‘ojo de culo, orificio’ [Mogel *PAb* 87].

THL «*ojo*, oculus, i. Ocellus, i», «*orificio*, orificium, ii».

DT «*ojo*, *beguia*. Lat. oculus», «*ojo*, lo mismo que *aojo*, véase», «*ojo* de buey. Planta, *idibegua*. Lat. oculus bubulus, bupthalmus» y también «*orificio*, *chuloa*, *chiloa*. Lat. orificium» pero no el «*ojo* de culo, orificio» que añade *VP*.

VP añade una clase de «*ojo*» muy particular que completa el *DT* con una voz «*V-arr-m-gip*, *Gc*» según el *DGV*. El *Peru Abarca* fue publicado en 1881 por vez primera y aunque se divulgó en copias manuscritas no es seguro (ni necesario para explicar la voz) que alguna llegara a manos del autor del *VP*.

628 *contu atera-* ‘inferir’ [Mogel *CC* 134].

THL «*inferir*, infero, rs».

DT «*inferir*, *bilguratu*, *berazgotu*, *ondoretu*. Lat. inferre».

VP no debió quedar satisfecho con las voces larramendianas y añadió esta expresión ya documentada en Mogel; en *DGV* se aducen también otros autores *G* y algún *V*.

1776 *hentierroa* ‘mortuorio’ [Mogel *CrIc* 44 *enterru*]⁹¹.

THL «*mortuorio*, funus, eris. Vide *entierro*».

DT «*mortuorio*, *illeta*, *progua*, *illonrea*. Lat. funus».

VP añade un nuevo préstamo ya documentado en *Mg* y luego en *V* y *G*. Aunque el *CrIc* atribuido a Mogel fue publicado muy posteriormente, su *CC* es de 1801 y es una fuente verosímil aunque improbable.

2049 *logreria* ‘ratería’ [Mogel *CC*].

THL «*ratería*, vile lucrum. Blitea res».

DT «*ratería*, *listerreria*. Lat. vilium subsuratio, vile lucrum».

VP añade un sinónimo a la voz recogida en *DT* y que se documenta en Mogel y otros autores *V* y *G* pero como «*usura*»; en la acepción «*ratería*» solo se documenta en el *DT* y en el *VP*. Mismo comentario sobre la fuente que en la entrada anterior.

2694 *osticopean eravilli* ‘pisar’ [Mogel *CC* 244].

THL «*pisar*, calco, conculco, as. Pesfundo, as. Pedibus obterere, proterere, premere».

DT «*pisar*, *calcatu*, *zapatu*, *oindicatu*, *aurizquitu*, *oñeztatu*. Lat. calcare, conculcare».

VP añade una expresión sinónima muy extendida a las voces recogidas en *DT* que ya se documenta en Mogel; la base *ostiko* es mucho más general que las del *DT*. Idem sobre fuente.

3288 *tolostura* ‘plegadura’ [Mogel *CO* IV]⁹².

THL «*plegadura*, plicatura, ae. Complicatio».

DT «*plegadura*, *tolesa*, *tolesta*. Lat. plicatura».

91 Cf. *Egin zan bere enterrua*. Mogel *CC* 117.

92 Cf. *Illuntzen due adimentua griña txarrak, zokoz eta tolesturaz betea dago biotza*. Agirre de Asteasu I 133. *Biotz dolor ta tolesturaz vetea dutenentzat*. Bizenta Mogel 67.

VP añade un abstracto en *-tura* a las voces recogidas en *DT*. Hay variantes con vocalismo *tolos-* en *V-gip*. Como ya se ha indicado, Agirre de Asteasu fue publicado después de 1810.

637 *churiqueria* ‘lisonja’ [Añ].

THL «*lisonja*, assentatio, adulatio».

DT «Lisonja, esta y el italiano, *lusinga* vienen de el bascuence *lausenga*, que significa lo mismo. *Losencha*, *lausenga*, *boagueia*, *apaingora*. Lat. assentatio, adulatio».

Además del *VP*, el *DGV* solo aporta ejemplos del *Garoa* de Agirre, sin indicaciones geográficas. El *Voces bascongadas* de Añ permaneció inédito hasta la edición de Villasanté en los 60 del s. XX.

713 *destajuan* ‘poco más o menos’ [Añ].

THL «*poco mas*. Paulo plus, paulo amplius», «*poco menos*, paulo minus». «*poco más o menos de trecientos*, trecêti circiter. Plus minus trecêti».

DT «Desmaña, es voz bascongada, *desmaña*, *destajua*, *moldaguea*, *moldacaizgoa*. Lat. ignavia, inertia»; «poco más o menos, *guichi gorabera*. Lat. plus minusve».

VP pudo crear la entrada combinando el *destajua* (+ *-n*) del *DT* con la acepción castellana de otra entrada del mismo diccionario. Sobre Añ, mismo comentario que en entrada anterior.

1492 *iri-cilla* ‘verga’ [Añ *idi-zilla*]⁹³.

THL «*verga de ballesta*, ballista nervus», «[verga] *la de el hombre*, veretrum, i».

DT «Verga, miembro de la generación», «Vergajo de toro &c. *pizaña*. Lat. nervus genitalis».

VP parece basarse en el *DT*, sustituyendo «de toro» por «de buey» (*iri*). Mismo comentario que en entradas anteriores sobre Añ.

1497 *ichu-aurrecoa* ‘lazarillo’ [Añ] AA I 552.

THL no recoge «lazarillo».

DT «lazarillo, *itsumutilla*, *itsu-aurrea*. Lat. puer caeci ductor».

VP añade otro sinónimo a los que trae *DT* s.u. y crea la entrada a partir del *DT*, no del *THL* como de costumbre. Mismos comentarios que en otras entradas sobre Añibarro y Agirre de Asteasu.

1512 *isilchoric* ‘a gatas, callandico’ [Añ ‘ocultamente’].

THL «*andar a gatas*, quadrupedis in modum ambulare».

DT «andar a gatas, *boticoca ibilli*, *laüoinca*. Lat. reptare», «calladamente, callandico, *isillic*, *isilchoric*, *isilquiro*, *ezcuturo*. Lat. secrete, oculte».

VP combina «andar a gatas» y «callandico» del *DT*, recogiendo la voz vasca de esta última. Idem sobre Añibarro.

93 Cf. *Jotzen degula / zirt, zart idizil batekin*. «Látigo». *BorrB* 9.

1521 *isil-mandataria* ‘alcahuete’ [Añ *issil*-].

THL «*alcahuete*, leno, nis».

DT «*alcahuete*, *estaltzallea*, *estalguillea*. Lat. leno, nis; *alcahueta*, lena».

El VP soslaya las voces que aporta el DT y las sustituye por un término que el DGV da como «G-to ap. A», con testimonios de Añibarro, Iztueta y Orixe, ninguno de ellos accesible al VP.

1267 *gueyeguitasuna* ‘esceso’, 1325 ‘demasia’, 1973 *gueiegitasuna* ‘superfluidad’ [Añ ‘prodigalidad’].

THL «*excesso*. Vide *ventaja*», «*ventaja*, praestantia, ae. Excellentia, ae», «*superfluidad*, redundancia, ae», «*Demassía*. Redundancia, ae».

DT «*demasia*, *gueieguia*, *larreguia*. Lat. redundancia», «*excesso*, *soberá*, *gueidia*, *gandia*. Lat. excessus», «*superfluidad*, *gañeztea*, *gueitarioa*, *gueitugariro*. Lat. redundancia, superfluitas».

VP crea el abstracto de *gebiegi* a imitación de otros en *-tasun* que halló en DT y soslaya los neologismos de DT «*superfluidad*», los cuales no parecen tener ninguna continuidad en la tradición textual. Idem sobre Añibarro.

2130 *lapurtoquia* ‘ladronera’ [Añ].

THL «*ladronera*, latronum receptaculum».

DT «*ladronera*, *lapurteguia*, *ohointegua*. Lat. latronum receptaculum».

VP crea un sinónimo en *-toki*, siguiendo la doctrina del propio DT (v. supra la cita de § 3, 1229 *garotoquia*). Idem sobre Añibarro.

2008 *laburqueria* ‘cortedad’ [Añ ‘ruindad, acción vil’].

THL «*cortedad*, brevitatis, tis».

DT «*cortedad*, *laburtasuna*, *laburtcea*, *escasia*. Lat. brevitatis, angustia».

VP crea un nuevo sinónimo sobre los del DT sustituyendo *-tasun* por *-keria*; cf. *-dun* por *-tsu* en 3069 *hezcauiduna*. Idem sobre Añibarro.

2284 *moscortutasuna* ‘borrachera’ [Añ *moscortasuna*].

THL «*borrachera* o *borrachera*, ebrietas, vinolentia, crápula, temulentia, ae».

DT «*borrachada*, *borrachera*, *ordiqueria*, *moscorrera*. Lat. ebrietas, crapula, «embriaguez, *ordiqueria*. Lat. ebrietas».

VP crea otro abstracto en *-tasun* (cf. 1267 *geiegitasun*, 2245 *narrugorritasun*, etc.), paralelo al que encuentra en DT con *-keria* y *-era*. Idem sobre Añibarro.

2569 *osticopean* ‘devajo de pies’ [Añ *EL*¹ 198s].

THL «*debaxo*, sub, infra, subter».

DT «*debaxo* de, si es estar o poner, se añade el nombre *pean*, *debaxo* de el Cielo, de la tierra, de el agua, *Cerupean*, *lurpean*, *urpean*. Si es de *debaxo* se añade *petic*, *peti*.... Véase *abaxar* y *abaxo*».

VP añade un nuevo ejemplo de formación en *-pean* a añadir a los del DT; *ostico* como base se repite en 2656 *osticolari* dependiente también del DT (y también en 2568 *osticoca*, 2632 *osticocatu* y 2694 *osticopean eravilli*, como me señala RI). En teoría, el VP pudo acceder al *EL*¹, publicado en 1803, pero es poco probable que lo utilizara.

2949 *cincela* ‘cincel’ [Añ].

THL no recoge «cincel» pero sí «*Pedreñal*. *Sclopus brevior*», que es lo que traduce en esta entrada 2949: *harriac puscateco cincela* ‘pedreñal’ (con nota de los editores sobre la confusión «pedreñal» / «pedernal»), información que debo a RI.

DT «cincel, viene de el bascuence *cicelá*, que significa lo mismo; y *cicela* es sincope de *cizabala*, que significa punta ancha, estendida, que es propia de el cincel. Lat. *scalprum*, i».

VP añade una variante con *-n-* sobre la que el *DT* da como voz patrimonial, atestiguando así implícitamente su uso generalizado para la época. «V-gip, G-azp» según el *DGV*.

2998 *zañetic* ‘de quajo’ [Añ ‘(De) raíz, [...] *zañatik*].

THL «*quajo*, *coagulum*, i. *Galium*, ij», «*arrancar de quajo*. *Radicitus evellere*».

DT «de cuajo, de raíz, *errotic*, *ondotic*, *sustraitic*. Lat. *stirpitus*».

VP añade un sinónimo a los tres del *DT*.

3015, 3034 *hatzera eranzun* ‘rebatir, replicar’ [Añ *EL*² 139].

THL «*rebatir*, *hostem repellere*, *propellere*, *propulsare*, *eius impetum frangere*, *reprimere*, *retardare*», «*replicar*, *repono*, *is*, *objicio*, *is*».

DT «rebatir, rechazar, *iraitzi*, *arbuyatu*, Lat. *repellere* y tiene origen bascongado, véase *batir*», «replicar, *eranzun*, *butesatu*. Lat. *reponere*».

VP añade *hatzera* (‘re-’) al *eranzun* del *DT*, creando así otro sinónimo.

3220 *santuguillea* ‘santero’ [Añ *MisE* 69].

THL «*santero*, *sacri loci cultos*».

DT «*santero*, que cuida de alguna hermita, *santuzaya*. Lat. *sacrae aediculae cultos*».

VP completa el *santuzaya* del *DT* con «santero, el que los haze»; para más términos en *-gile* v. 234 *armaguillea*.

3238 *tripazaya* ‘comilón, comedor’ [Añ].

THL «*comedor o comilón*, *helvo*, *epulo*, *nis*. *Edax*, *vorax*, *cis*. *Comessator*, *oris*».

DT «comilón, véase comedor»; «comedor, *jalea*, *mandica*, *nayoa*, *triponcia*, *sayea*, *cintzurcويا*. Lat. *edax*, *heluo*, *nis*».

VP añade otro sinónimo a los recogidos por *DT* (documentado ya en Leitza en 1677 según el *DGV*, el cual da la voz simplemente como *G* y *VP*). *Idem* sobre Añibarro.

753 *despreciagarria* ‘astroso’ [*Birjin* 589].

THL «*astroso*, *abjectus*, *neglectus*, *pannosus*, *despicatissimus*, *contemnendus*».

DT «astroso, sucio, puerco, viene de el bascuence (...) *atsá*, *urdea*, *liquitsa*, *loia*, *ciquiña*, *basia*. Lat. *sordidus*», «Despreciable, *urruingarria*, *mezprezagarria*, *utsasgarria*, *auquezgarria*. Lat. *contemptibilis*».

VP crea la voz a partir de la serie en *-garri* de «despreciable», más la base de esta, que falta en *DT*. *Birjinia* permaneció inédita hasta la edición de J.A. Mujika en la segunda década del s. XXI.

774 *devalde* ‘en balde’, 775 ‘en vano’ [Lizarraga de Elcano *Prog* 102].

THL «*en balde trabajas*, *frustra laboras*», «*en vano*, *frustra*, *incassum*, *noquidquam*».

DT «debalde v. *balde*»; «balde, en balde, *alper*, *alperric*. Lat. frustra», «en vano, *alperric*. Lat. frustra».

VP añade un préstamo ya introducido seguramente para la fecha, pero no recogido en DT. Este y los siguientes paralelos aducidos de Lizarraga de Elkano se publicaron muy posteriormente.

3441 *vici-lecua* ‘bivienda’ [Lizarraga de Elkano *Matr3* 222].

THL «*vivienda*, habitatio, domicilium».

DT «morada, estancia, *egontza*, *egoitza*, *viciteguia*. Lat. domicilium, sedes, mansio».

VP añade un nuevo sinónimo a los del DT trucando *-tegi* x *-leku*. Cf. 2008 *laburqueria* para otros casos de cambio de sufijo, más supra § 3, 1229 *garotoquia* para la creación de voces toponímicas. Idem sobre Lizarraga de Elkano.

3196 *adornua* ‘adorno’ [Lizarraga de Elkano *Matr5* 295].

THL «*adorno*, ornatus, us. Ornamentum, i».

DT «adorno, *apaingarri*, *edergarri*, *galantgarri*, *edergallua*, *edergaia*, *apaingaya*, *galantgaya*. Lat. ornatus, us, ornamentum».

VP añade como nueva entrada el préstamo castellano, corriente seguramente para la época. *Id.* sobre LE.

1730 *haguindu-zalea* ‘mandón’ [Xe 254].

THL «mandón, imperiosus».

DT «mandon, *aguintaria*. Lat. imperiosus».

VP crea un sinónimo a partir de *agindu* y *-zale*, sufijo sobre el que hay doctrina en el propio DT; cf. 751 *diruzalea*: aunque *diruzalea* y *haguindu-zalea* no vienen en DT, VP pudo crearlos a partir de DT «afición a cosas de comer y de beber y otras semejantes, *zaleà*»; «aficionado, amigo de estas cosas, *zaleá*, *zaletuá*». Idem sobre Lizarraga de Elkano.

2420 *necoso* ‘difícil, trabajoso’ [Gerriko I 458].

THL «*difícil cosa*, difficilis, ardua res», «*trabajosa cosa*, laboriosus, durus, aerumnosus, calamitosus, difficilis».

DT «difícil, *gaitza*, *gacha*, *nequeza*, *errazquea*. Lat. difficilis», «trabajosa, *necagarria*, *aricagarria*, *unagarria*. Lat. laboriosus, aerumnosus».

VP recoge un término no incluido en el DT pero que comienza a documentarse en G a comienzos del XIX. Para otros cruces con *-oso* v. 2311 *macarroso*, 2752 *paqueosoa* y 3210 *soverbioso*. El texto de Gerriko no fue publicado hasta mediados del XIX.

2744 *provinzianoa* ‘guipuzcoano’ [FrantzesB].

THL «*provincial*, provincialis. Provinciae praepositus, prefectus, moderator».

DT «Provincial, provinciano, *provinciarra*. Lat. laboriosus, provincialis» [L no trae «guipuzcoano»].

Aunque L no la incluya como voz vasca en el DT (y tampoco aparezca como castellana en el DAut) y en DGV se indica ~1810 como primera documentación, es muy probable que estuviera ya en uso durante el s. XVIII y aun que estuviera más difundida que el *probintziar* del DT e Iztueta.

De entre las 180 voces anteriores, 135 corresponden a documentaciones del *DT* (1745) y el resto (45) a otras posteriores pero situadas entre 1745 y 1810 (fecha que proporciona un pequeño margen respecto al «1808» de la marca de agua del manuscrito en el que se conserva el *VP*). Dado que se ha mostrado la dependencia de *VP* respecto al *DT* y, por tanto, la precedencia del *Trilingüe*, habríamos de concebir esas 135 como voces de primera aparición en el *DT* y solo posteriormente (quizás 60 o 65 años más tarde) utilizados en la confección del *VP*.

De las 135 voces (unas pocas repetidas con diferentes acepciones) hay al menos 55 formadas con diversos sufijos ampliamente difundidos en *DT* y luego en *VP*: 7 *-tasun*, 7 *-tzalle*, 6 *-gille*, 4 *-garri*, 4 *-(k)ari*, 4 *-kor*, 3 *-toki*, 2 *-tilla*, 2 *-pen/men*, 2 *-era*, 2 *-kiro*, 2 *-ka*, 2 *-keria*, 1 *-dun*, 1 *-leku*, 1 *-ada*, 1 *-ti*, 1 *-di*, 1 *-tura* y 1 *-zio*.

VP pudo hallar alguna de esas voces en libros como los de Kardaberatz (varios), el *Borracho Burlado* de Peñafiorida, Mendiburu (*Otoiz-gaiak*), Ubillos (*Dotrina berri ecarlea*), el *Confesioco ta comunioco* y el *Confesino ona* de Mogel, el *Escu-liburua* de Añibarro o el *Ipui onac* de B. Mogel. Sin embargo, es poco probable que las recogiera ahí y bastante más que las obtuviera en su totalidad valiéndose simplemente del *DT*.

Respecto a las 45 voces documentadas entre 1745 y 1810 que Gómez y Zulaika (2020a) dan en su lista como segundas supuestas documentaciones del *VP*, concibiendo a este anterior a 1745, de ellas 35 (casi un 80 %) corresponden a textos inéditos hasta fecha tardía –Suplementos de Arakistain, inéditos de Mendiburu, Lizarraga, *Birjinia*, *Eracusaldiac* de Agirre de Asteasu y, sobre todo, el *Vocabulario bascongado* de Añibarro⁹⁴. De las 10 voces restantes –1 de *Gavonsariac*, 2 Kardaberatz, 1 Mendiburu, 2 *Escu-liburua* de Añibarro, 4 Mogel (*Confesioco ta comunioco* y *Confesino ona*)– podemos decir que el autor del *VP* pudo valerse de ellas, aunque no sea ni mucho menos seguro que lo hiciera, sobre todo de los textos vizcaínos: el *DT* pudo ser también para ellas la base sobre la que se añadirían voces del habla del autor o de otras cercanas y creando otras nuevas utilizando bases y sufijos hallados en el *DT*.

Los libros de J.J. Mogel de 1801 (en guipuzcoano) y 1803 (en vizcaíno)⁹⁵, el *Escu-liburua* de Añibarro (en vizcaíno) y el *Ipui onac* de B. Mogel (en guipuzcoano) son los últimos candidatos a servir de fuente si el autor fue añadiendo voces hasta cerca

94 Teóricamente, unos pocos pudieron ser conocidos por otras fuentes impresas anteriormente a 1808; así 3264 *testiguanza* ‘deposición’ que se da como del Mendiburu inédito, se documenta también en Ubillos y 3441 *vici-lecua* ‘vivienda’, que se da como documentado en Lizarraga, lo está también posteriormente en Mogel CC, en Añibarro *EL* y en Bizenta Mogel; por el contrario, 1492 *iri-cilla* ‘verga’ que se atribuye a Añibarro se documenta medio siglo antes en *El borracho burlado* de Peñafiorida. Con todo, somos escépticos ante esa posibilidad, dado que son muy pocos datos seguros para cambiar la escasez de fuentes potenciales entre 1745 y finales de siglo como mostramos en el texto.

95 Dado que el autor del *VP* se preocupa esencialmente por corregir y añadir voces guipuzcoanas al *DT*, cabe dudar de que utilizara el *Escu-liburua* y el *Confesino ona* de Mogel para completar su vocabulario.

de la copia de poco después de 1808 en la que se guarda el vocabulario, pero ya hemos indicado que es poco probable que lo hiciera y bastante más que utilizara también ahí como punto de partida el *DT* como en cientos de casos mostrados en apartados anteriores.

10.3. Posteriores a ~1810

112 *artechea* ‘redil’ [Aizk].

THL «rediles, Caula, ae. *Oviam tepes*».

DT «Redil, *salechea*, *arteguia*, *achurteguia*, *saretesia*. Lat. *caula*, *ovile*».

VP añade una variante léxica próxima a su habla (*DGV* da la voz como de G-goi) para completar el *DT*.

125 *aldapatsua* ‘costanero’ [Fraí Bartolome *Ic* II 167].

THL no recoge «costanero».

DT «Costanero, ra, *aldapa*, *aldatsa*, *aldapaduna*, *aldasduna*. Lat. *acclivis*, e».

VP completa el *DT* sustituyendo el suf. *-dun* por *-tsu* en la misma base (cf. 3069 *hez-cavidun x -tsu*).

180 *arraldea* ‘risco’ [Azkue].

THL «risco, *rupes*, is. *Abruptae petrae*».

DT «risco, *murcaitzza*, *arcaitzza*. Lat. *rupes*, is».

VP completa el *DT* con una variante documentada en G-azp.

394 *ocasioa* ‘motín’ [J.J. Mogel *BasEsc* 175].

THL «*motín*, *tumultus*, us. *Seditio*, nis. Vide *alborotar* y *amotinarse*», «*alboroto*, *turbas facere*, *concitare*, *seditionem in populo conflare*», «*amotinarse*, *res novas moliri*. *Seditionem facere*, *conflare*. *Tumultum excitare*, *concitare*. Vide *alborotar*».

DT «motín, tumulto, *muguitea*, *muguidia*. Lat. *seditio*, *tumultus*», «alboroto, puede venir de el bascuence *bero*, *berotú* (...) *alborotoa*, *arazoa*, *asaldacegarrega*, *autsi abartzza*. Lat. *tumultus*, us; *turbae*, arum», «amotinar, mover tumulto, *arazotu*. Lat. *tumultuari*».

Aunque la segunda aparición se retrasa hasta J.J. Mogel, sin duda la voz era conocida en esa acepción décadas antes y por ello la utiliza *VP*, completando el *DT*.

550 *culetra* ‘culata’ [Artola 1896].

THL «*culata de arcabuz*, *sclopi pars posterior*».

DT «culata, de arma de fuego, *ondoaa*, *atzea*, *culata*. Lat. *tergum*, *postica pars*».

Mismo comentario que en voz anterior.

573 *cañada* ‘canilla’ [Iztueta *D* 123].

THL «*canilla o cañilla de cuba*, *syphunculus*, i. *De la pierna*, *tibia*, ae. *Del brazo*, *rathius*, ii».

DT «canilla de la pierna, *bernazaquia*, *bernezurra*, *zangarra*. Lat. *tibia os*, *ossis*»; «canilla de el brazo, *besazurra*, *besazaquia*, *besarra*. Lat. *brachij radius*», «canilla, la

espita, *cipotza*, *chipocha*, *chocha*. Lat. *symphunculus*», «canillas, desigualdades o diferencias de hilos en los tejidos, *ariuneac*. Lat. *inaequalia textorum fila*».

VP añade otro sinónimo documentado en V-gip (*DGV*).

620 *cardanchueloa* ‘gilguero’ [Zabala *Fab*, ca. 1820 -*txillo*].

THL «*gilguero*, *carduelis*, is. *Acauthis*, *idis*».

DT «*gilguero*, *cardincha*, *carnaba*. Lat. *carduelis*».

VP añade otro sinónimo a los del *DT*, documentado por el *DGV* en G-azp y G-bet.

623 *chima* ‘guedejas’ [Azkue].

THL «*guedejas*, *cincini*, *cirri*, *orum*».

DT «*guedeja*, *carceta*. Lat. *cinnus*».

VP completa el *DT* con esta variante documentada por el *DGV* en V-gip y en G.

627 *citatu* ‘incitar’ [(V-ger) X. Kintana (1997), 162 ‘excitar’].

THL «*incitar*, *incito*, as. *Incendo*, *impellor*, is».

DT «*incitar*, *narritzatu*, *accullatu* (sic), *sucarritu*. Lat. *incitare*».

VP atestigua que la voz estaba integrada como préstamo y completa así el *DT*.

629 *chusqueatu* ‘juguetear’ [Etxeberria *Dev* 393].

THL «*jugar* o *juguetear*, *ludo*, *colludo*, is».

DT «*juguetear*, *jostalluquerian ibilli*. Lat. *pueriliter ludere*».

VP añade otro sinónimo al *DT*, documentado en V y G según el *DGV*.

633 *chupatzallea* ‘lamerón’ [Ht ‘suceur’].

THL «*lamerón*, *liguritor*, *catillo*, nis».

DT «*lamedor*, *lamerón*, *milliscaria*, *limicaria*. Lat. *ciguritor*, *catillo*, nis».

VP completa el *DT* con un préstamo que estaba seguramente en uso, a pesar de carecer de atestigüaciones anteriores y contar con muy escasas posteriores.

636 *churicatu* ‘lisongear’ [Soroa *Gabon* 36].

THL «*lisonjear*, *assensor*, *adulor*, *aris*. Ad *gratiam* & *voluntatem* *alicujus loqui*. *Gratiam ejus blanditiis aucupati*. *Verborum lenociniis aliquem petere*, *captare*».

DT «*lisonjear*, *lausengatu*, *boagueitu*, *apaingoratu*. Lat. *assentari*, *adulari*».

VP añade al *DT* un sinónimo que según el *DGV* correspondería al G-c y al AN-5vill.

639 *chermendua* ‘sarmiento, rampojos’ [Azkue ‘podar la vid; injertar’].

THL «*sarmiento*, *palmes*, *itis*», «*rampojos de la vid*, *rumpi*, *orum*».

DT «*rampajo*, *racimo ya desgranado*, *martutsa*. Lat. *scapus*», «*sarmiento*, esta voz y la latina *sarmentum*, son de el bascuence *sarmentua* (...). *Sarmentua*, *chirmendua*, *autiña*, *ayená*».

VP añade una variante fonética más cercana (G-goí según el *DGV*) a una del *DT*.

843 *charquiuro* ‘vilmente’ [Ht].

THL «*vilmente*, *sordide*, *serviliter*».

DT «*vilmente*, *bilusquiuro*, *biluzquiuro*. Lat. *sordide*».

VP completa el DT, que no recoge *txar* ni en esta entrada ni en ‘malamente’ –aunque el DGV lo da como V, G y AN–, combinándolo con el *-kiro* atestiguado abundantemente en DT y aprendido allí por el VP (v. Apéndice 1).

926 *eunguillea* ‘tejedor, tejedora’ [Erkiaga *BatB* 184].

THL «*texedor, textor, oris*».

DT «tejedor, *eulea, eaillea, eheilea*. Lat. *textor*».

VP añade un sinónimo en la entrada correspondiente del DT (V-gip según el DGV). Para más creaciones en *-gile*; cf. 234 *armaguillea*.

929 *egala* ‘lado’ [Izagirre *ArOñ*].

THL «*lado, latus, eris*».

DT «lado, *aldea, alda, alboa, aldamera, ayerá, endrecera*. Lat. *latus*».

Mismo comentario que en la entrada anterior.

991 *espensa* ‘alacena’ [Iturriaga *Fab* 171].

THL «*alacena, riscus, i*».

DT «alacena, *ormarioa, armarioa*. Lat. *riscus, ci*».

VP añade un sinónimo sin documentación anterior ni posterior.

1142 *haice-bolada* ‘torvellino’ [Lardizabal 250].

THL «*torvellino, ventorum turbo*».

DT «torbellino, *chirimolia, giraboilquiña*. Lat. *turbo*. Item *aice buhumba, aice bumbada*».

VP añade otra variante léxica con segundo elemento (*bolada*) más propio de su habla que los neologismos y voces más orientales hallados en el DT.

1153 *hichopena* ‘tregua’ [Elizondo *EEs* 1929, 181 ‘esperanza’].

THL «*treguas, induciae, arum*».

DT «esperanza, *esperanza, echendea, iguriquea*. Lat. *spes*», «tregua, *gueraldia, tregua, atsaldia*. Lat. *induciae, arum*».

VP añade otra variante a DT formada a partir de una base *itxon* (G-goi según el DGV) y del suf. *-pen*, utilizado también en el DT en *luzapen, aurr(era)pen*, etc.

1161 *haldaro eguin* ‘vacilar’ [Orixe *Aitork* 134].

THL «*vacilar, vacillo, as. Titubo, as*».

DT «vacilar, *coloca egon, zalantzan ibilli*. Lat. *vacillare, titubare*», «desigualdad en plano, *biurria*; en la ropa, vestido &c. *aldaroa*; en lo texido *unea, meatsunea*».

VP combina ambas entradas del DT, tomando la forma vasca (que el DGV da como G-c) de la segunda.

1200 *gaña* ‘tela [de los líquidos]’ [Duvoisin *Dial* 84].

THL «*tela, tela, ae*».

DT recoge «tela, *tela, euta*. Lat. *tela*», «tela para fiestas, *boillesia, biltoquia*. Lat. *circus, palaestra*», «tela, *examen, juicio, controversia*, véase», «tela, cáscara, &c., *aisala, ganchea*. Lat. *película, tunica* [la más próxima], «tela blanca, lienzo ordinario, *euná*. Lat. *tela lineae species*» y «tela de araña, véase *telaraña*» pero no la acepción que añade VP.

VP añade una variante morfológica (sin diminutivo) a una de las voces recogidas en el *DT*.

1245 *goracacoa* ‘bascas, vascosidad’ [Etxeberria *Dev* 199 *goraka*] y 1994 *goracac* ‘vascas’ [Echve *Dev* 199].

THL «*vascas*, nausea, ae. Vide *asco*», «*asco*, nausea, fastidium, horror».

DT «Bascas, viene de el bascuence *ásca*... *Bascac*, *goragaleac*, *goronzcoac*, *nazcac*, *nagac*, *narríoac*. Lat. nausea», «bascosidad, suciedad, viene de el bascuence *asco atsa*, *ascoats*... *Basiqueria*, *urdaqueria*, *ciquinqueria*. Lat. spurcitia, foeditas». «*Asco*, viene de el bascuence (...), *nascá*, *nagá*, *nardá*, *goragalea*, *goronzcoá*. Lat. nausea».

VP añade dos sinónimos (el primero V-gip según el *DGV*) a los recogidos por el *DT* y una acepción castellana.

1583 *isquirisua* ‘grajo’ [Bonaparte-Ond 144 *izkirixu* ‘geai’].

THL «grajo, gracus, i, graculus, i».

DT «grajo, *belachiquia*. Lat. gracus, graculus».

VP completa el *DT* con otra variante léxica muy dialectal, ilocalizada en el *DGV*.

1585 *igorci* ‘acariciar, halagar’ [Azkue *BeinB* 85].

THL «*acariciar a uno*, blandissime aliquem tractare, demulcere, suavissime appellare, benignissime habere. Blandiri alicui, Blanditiae alicui adhibere. Festivum & blandum se illi praeberere, exhibere», «*halagar*, blandior, iris. Capuit alicui demulcere. Blanditis aliquem petere, blandissime appellare».

DT «acariciar, *maitatu*, *balacatu*, *cariciatu*, *gozarotu*. Lat. blandior, ris, demulceo, es, véase *halagar*, *lisonjear*», «halagar, *balacatu*, *palacatu*. Lat. blandiri», «lisonjear, *lausengatu*, *boagueitu*, *apaingoratu*. Lat. assentari, adulari».

VP añade *igorci* a las voces recogidas en *DT* y extiende su valor a ‘halagar’ del *THL*; en el *DT* *igorci* se documenta en varias entradas («fregar», «estregar, refregar»), pero no en estas acepciones.

1639 *harbolarioa* ‘herbolario’ [VocZeg 286 ‘curandero’].

THL no recoge «herbolario» sino «*ervolario*. Herbarius. Rei herbaria peritus».

DT «herbolario, botánico, *belardazaria*. Lat. herbariae rei studiosus. botanicus», «curandero, *sendatzallea*, *osatzallea*. Lat. medicus imperitus, empiricus, ci».

VP añade una voz para la cual «“Herbolario” *VP* 41v. “Curandero” *VocZeg* 286. “Veterinario” (G-to, comunicación personal)» es toda la información que nos proporciona el *DGV*.

1680 *haurrerapena eman* ‘fomentar’ [Etxebarria *Ibilt* 474].

THL «*fomentar*, foveo, es. Accendo, is».

DT «adelantamiento, *aurreratzea*, *aurratzea*, *aitzinatzea*, declinables, *aurrerapena*, *aurrapena*, *aitzinapena*, *aitzindapena*. Lat. promotio, provectio, nis», «adelantamiento, dignidad, *aurrenanza*. Lat. summi praetoris dignitas, praefectura»; «fomentar, *berotu*, *oroldu*, *sucaritu*. Lat. fovere».

VP extiende el sentido «fomentar» a la voz *aurrerapena* elegida como la más próxima entre los varios derivados correspondientes a otra entrada del mismo *DT*.

1714 *haldamenca* ‘de lado’ [Olabide *Gen* 49, 13] y 1715 *haldameneratu* ‘ladearse’ [Soroa *AuOst* 98s].

THL «*andar de lado*, inflexo in latus corpore ingredi, incedere». También (nota de RI) «*Ladearse*. In hoc, aut illud latus incumbere, se verteré. In hanc, vel illam partem inclinare».

DT «Mirar de lado, de medio lado, *cearca beguiratu*, *beatu*. Lat. transversim conspiceré»; «ladear, *cearreratu*, *cearcatu*, *aldebatera eguin*, *alderatu*, *albora eguin*. Lat. in latus inclinare».

VP optó por *aldamen* (VP 1713) entre los equivalentes recogidos en DT; sobre él están formados *aldamenca* y *aldameneratu*, correspondientes a *cearca* y *alderatu*, *albora eguin* del DT.

1737 *anchumetuta* ‘estar con las manos en el seno’ [Euskal Eснаlea 1917, 184 ‘cruzar los brazos’].

THL «*estar mano sobre mano o con las manos en el seno*, desideo, es. Manum sub pallio, vel in sino habere».

DT «(cruzados los) brazos, *besoac tolesturic*. Lat. complicatis brachijs», «cruzados los brazos, *besoac gurutzeturic*. Lat. brachijs decussatis».

VP añade al DT una expresión propia del G según el DGV.

1794 *hatceco zuloa* ‘orificio’ [Anduaga *AUzt* 80].

THL «*orificio*, orificium, ii».

DT «orificio, *chuloa*, *chiloa*. Lat. orificium».

VP añade al DT una variante no palatalizada más propia de hablas occidentales; lo combina con *atzeko* (cf. 1799 *atzeko aldea*) lo que especifica mucho el sentido del DT como señalan en nota los editores.

1803 *harrambarrillac* ‘parrillas’ [Manterola *Euskal-Erria* 1883b, 402n].

THL «*parrillas*, craticula, ae».

DT «parrilla, *lusullachoa*. Lat. urcheolus ansatus», «parrillas, *trillac*. Lat. craticula».

VP añade otro sinónimo al DT, G-to según el DGV.

1819 *itz-lecua* ‘parlatorio’ [Uriarte *Ex* 25, 20 (no recogido en el DGV)].

THL «*parlatorio*, vide *parla* y *mêtidero*». «*parla*, garrulitas, locuacitas, tis», «*mentidero*, locus male feriatis, nugatoribus & nebulonibus frequens».

DT «parlatorio, *hitzontziqueria*, *erausia*, *berritsuqueria*. Lat. confabulatio, colloctio»; «parlatorio de monjas, véase *locutorio*»; «locutorio, *eraustegua*, *jolaustegua*. Lat. locus ad colloquia cum monialibus».

VP añade otro sinónimo mediante una formación en *-leku* como se enseña en el propio DT; cf. 3441 *vici-lecua* y la siguiente.

1820 *itzqueta-lecua* ‘parola’ [NEtxaniz *EG* 1957 (7-8), 60].

THL «*parola*, sermo longus».

DT «parola, labia, *hizcundea*. Lat. facundia. Lo mismo es *parolina*», «conversación, *solasa*, *jolasa*, *hizqueta*, *aharanza*, *goyea*. Lat. confabulatio, colloquium», «platica, conversación, *solasa*, *jolasa*, *hizqueta*. Lat. colloquium».

Hizketa pasa de Ax a L (ya en su Sermón de Azkoitia de 1737 y se difunde luego en el Sur a través del *DT*. Sobre la adición de *-leku* v. la anterior.

1967 *galzarbe-sarea* ‘bujaca’ [Iturriaga *Fab* 31].

THL no recoge *bujaca*.

DT «sobaco, *galtzarbea*, *galtzarrazpia*. Lat. axilla, ae». El *DAut* da «bujaca, s.f. Lo mismo que burjaca o bursaca, véanse» y «burjaca, s.f. Bolsa grande de cuero, que los peregrinos o mendigos suelen llevar debaxo del brazo izquierdo colgando de alguna correa, cinto o cordel, desde el hombro derecho y en ella meten el pan y las otras cosas que les dan de limosna. Llámase también bursaca y bujaca».

VP produce un nuevo compuesto a partir del *galzarbe* del *DT* (G y AN5vill, según el *DGV*).

2017 *larretu* ‘pastar’ [Lardizabal 14 *larrea*].

THL «*pastar*, pasco, is. Vide *apacentar*», «*apacentar*, pasco, is».

DT «*pastar*, lo mismo que *pacer*, véase», «*pacer*, *bazcatu*, *jan*, *alaraci*. Lat. *pas-ci*».

VP añade otra variante léxica a las del *DT* que en *DGV* aparece como «AN-larr», pero es de suponer que su extensión fuera mayor o, más bien, que el *VP* lo creara a partir del muy extendido *larre*, como otros en *-tu* (cf. 2916 *quimeratu*).

2030 *lendabicia* ‘primero’ [Iztueta C 5].

THL «*primero*, primus, a, um».

DT «*primero* en orden, *lombicicoa*, *lendabicicoa*, *lenengoa*, *lenena*. Lat. *primus*», «*primero*, lo mismo que *principal*, véase», «*principal*, *lenasta*, *errocaya*, *lenendicoa*. Lat. *principales*, *precipuus*, *primarius*».

VP añade otra variante léxica (que el *DGV* da como G) para completar el *DT*.

2035 *leunqueria* ‘lisonja’ [Fraí Bartolome *Olg* 65]. V. supra 637.

2136 *lixia* ‘lavaza’ [Elexpuru *Berg*].

THL «*lavaças*, aqua sordida ex lotura».

DT «*lavazas*, véase *lavacias*», «*lavacias*, *lavaduras*, *ubasia*, *urliquitsa*. Lat. *proluvium*, *lotura*», «*lavadura*, *garbitzea*, *icuztzea*, *garbiqueta*, *icuzqueta*. Lat. *lotura*, *lotio*», «*lavadura* de ropa blanca y delgada, *churiquiña*, *churiqueta*. Lat. ut supra», «*lexía*, *lisiba*, *lisibea*, *gobada*. Lat. *lixivia*».

VP añade una variante fonética (V-gip, según el *DGV*) a una de las voces del *DT* y la combina con la acepción ‘lavaza’, completando así el *DT*.

2161 *loi-zuloa* ‘pantano’ [Lécluse ‘*lohi-ziloa*, *bourbier*’].

THL «*pantano*, *caenosus lacus*, vel *locus*».

DT «*barrizal*, *barrial*, *locarda*, *locatza*, *lupetza*, *locardateguia*, *locazteguia*, *lupezteguia*. Lat. *solum lutulentum*», «*barro*, *lodo*, *loya*, *lupetza*. Lat. *lutum*», «*pantano*, *aintzira*, *cinguira*, *locarde*. Lat. *caenosus locus*».

VP forma el compuesto con el *loi* del *DT* y el *zulo* que utilizaba también en 1794 *batceco zuloa* para completar el *DT*.

2223 *muquertasuna* ‘terquedad’ [Uriarte *MarII* 99].

THL «*terquedad*, obstinatio, contumacia, ae».

DT «recio de genio, *muquerra*, *portitza*. Lat. natura hacer, vehemens», «terquedad, *burcoitasuna*. Lat. obstinatio. Véase *obstinación*, *contumacia*», «obstinación, *setá*, *burcoidea*, *hisia*. Lat. obstinatio», «contumacia, *hisia*, *burcoidea*, *furfidia*. Lat. contumacia».

VP completa el DT añadiendo un sinónimo a ‘terquedad’ formado con una base (*muquer*) del DT más el sufijo abstractivo *-tasun*, que aparece en múltiples voces del mismo y es utilizado también por el VP; cf. 2884 *moscortutasun* y los ahí citados.

2227 *muturcada* ‘ocicada’ [Alkain 111].

THL «*hocicar la bestia*, casu jumentum os in terram impingere».

DT «hocicada, caída de hocicos, *musturia*. Lat. oris aut vultus in terram impactio», «hocicar, hozar la tierra, *lurrá muturcatu*. Lat. rostro terram egerere», «hocicar, caer de hocicos, *musturiaz*, *auspez muspez erori*. Lat. os in terram impingere».

VP añade una variante léxica más conocida que las que aparecen en el DT, aunque el DGV no da indicaciones dialectales y solo un testimonio de un autor originario de Urnieta.

2307 *mudacorra* ‘inconstante’ [Harb 241].

THL «*inconstante*, inconstans, levis», «*inconstantemente*, leviter, inconstanter».

DT «inconstante, *ezezoquidea*, *edoquidabaguea*, *sañiacorra*. Lat. inconstans», «mudable, *aldacorra*, *aldacoya*, *iraulcorra*, *iraulcoya*, *ichulcorra*, *ichulcoya*. Lat. mutabilis».

VP completa el DT a partir de la base *muda-* que falta allí, más el suf. *-kor* utilizado en cambio en múltiples sinónimos más en la misma entrada del DT y en otros.

2311 *macarrosoa* ‘lagañoso’ [Alzaga *Euskal Esnalea* 1922, 17].

THL «*lagañoso*, lippus, i.».

DT «lagañoso, *macartsua* &c. [*macarra*, *becarrea*, *pista*, *beteria* en «lagaña», voz inmediatamente anterior], *macarjario* &c. [*id.*]. Lat. lippus, lippa».

VP añade un préstamo más reciente (cf. *-oso* como en 2420 *nekoso* y otras ahí citadas) al DT.

2314 *miau eguin* ‘mabullar’ [Iraola 37 *miau-miau egiñaz*].

THL no recoge «maullar».

DT «maullar, *miauca asi*, *egon*. Lat. catum clamare».

VP añade otra variante léxica, más básica, sin sufijo adverbial y con *egin* a los del DT.

2419 *nequez* ‘tarde’ [Iztueta 114v] y 2420 *nekoso* ‘difícil, trabajoso’ [Gerriko I 458].

THL «*tarde* (adverbio) *Sero*», «*difícil cosa*, difficilis, ardua res», «*trabajosa cosa*, laboriosus, durus, aerumnosus, calamitosus, difficilis».

DT «tarde, adverb. *berandu*, *belu*, *berant*. Lat. cero, tarde», «difícil, *gaitza*, *gacha*, *nequeza*, *errazquea*. Lat. difficilis», «trabajosa, *necagarria*, *aricagarria*, *unagarria*. Lat. laboriosus, aerumnosus».

VP añade dos entradas valiéndose de sendas bases del DT, una con *-z* y otra con el suf. *-oso*, que encontramos también en 2311 *macarrosoa*, dos entradas más arriba.

2424 *nazcatasuna* ‘fastidio’ [Agirre Kr 49 ‘repugnancia’].

THL no recoge «fastidio».

DT «fastidio, *nazcá, nagá, goragalea*. Lat. *fastidium*».

VP completa el *DT* con una base ya presente ahí, más el sufijo de abstractos común en *DT* y *VP*; cf. 2223 *muquertasuna* y las ahí citadas.

2604 *oytu* ‘habituarse, acostumbrar’ [Harb].

THL no recoge «habituarse», pero sí «*avituar*, assuefacio, eis» y «*acostumbrarse*, assuesco, consuesco, insuesco. Soleo, es. Dare se in consuetudinem».

DT «habituarse, *oitu, oituratu, azturatu*. Lat. *assuescere*»; «acostumbrarse, *oitu, aci, usatu, costumbratzea, custumatzea*. Lat. *consuesco, is*»; «acostumbrar a otro, *oitu, aci &c...*».

VP combina dos acepciones del *DT* y una de las voces ahí repetidas (*oytu*).

2621 *otasa* ‘pan bazo’ [VocZeg].

THL «*pan baço, panis secundarius*».

DT «(pan) bazo, *erresa, tremesa, onediquia, nasquia, pasalloreia*. Lat. *secundarius panis*», «pan bazo, *erresa, nasquia, pasalloreia, tremesa, onidiquia*. Lat. *panis, cibarius, secundarius*».

VP añade al *DT* un sinónimo más propio de su variedad (G-goi-nav, *otaza* G-azp-goi-to, *otas* G-goi, AN-larr) según el *DGV*.

2717 *otzac pasatu* ‘traspasado de frío’ [BAyerbe 101].

THL «*traspasado de frío o de hambre, frigore aut fame paene enectus*».

DT «haze frío, *otz dago, otz egiten du*. Lat. *friget, frigus urget*», «traspasar hiriendo, *traspasatu, ciragandu*. Lat. *transfodere, transfigere*».

VP añade una expresión cercana a su habla (el *DGV* lo da como V-gip, G-azp, AN-gip) a los más generales del *DT*.

2786 *pantasiosoa* ‘fantástico’ [Etxahun 578 *fantesius*].

THL «*fantástico hombre, arrogantia elatus, arrogans, confidens*».

DT «fantástico, fingido, *irudindarra*. Lat. *phantasticus*», «fantástico, entonado, *antustaria*. Lat. *elatus*».

VP añade una variante léxica y fonética al *DT*; según el *DGV*, *pantasioso* aparece documentado en un concurso de Azp. 1893-95 y Bozas-Urrutia da el femenino *pantasiosa* ‘coqueta’ para Arano.

2800 *perrada* ‘herrada’ [Azkue].

THL «*herrada, situla, ae. Nasiterna, ae*».

DT «herrada viene de el bascuence *edarra (...)* *edarra, edarrea, usulla, sulla*. Lat. *situla*».

VP añade una variante fonética al *DT* que según la escasa documentación del *DGV* podría documentarse quizás en Ezkio-Itsaso.

2840 *poliqui-poliqui* ‘paso a paso’, 2841 ‘poco a poco’ [Soroa *Akaik* 137].

THL «*passo a passo nos fuimos, Placide processimus*», «*poco a poco, paulatim, sensim, pedetentim*».

DT «passo, poco a poco, *gueldi, urras, barach*. Lat. lente, fensim, blande», «passo a passo, *pausoaz pa[u]só, gueldi gueldi*. Lat. placide, lente. Lo mismo es *passo entre passo*», «poco a poco, *gueldi gueldi, gueldica gueldica, gueldico, barach barach*. Lat. lente, paulatim, pedentim», «poco a poco, a poquitos, *guichica, guchica*. Lat. frustatim. Item *pisca bana &c.*».

VP añade un sinónimo más a los recogidos en DT; L trae *poliqui* como ‘lindamente’ pero no como «despacio, poco a poco».

2916 *quimeratu* ‘reñir’ [Azkue ‘provocar’].

THL «*reñir*, cum aliquo de aliqua re rixari. Inter se iurgare, digladiari, iurgio contendere».

DT «reñir, contender, *liscartu, asserratu*. Lat. rixari, contendere», «reñir, reprehender, *atelatu, atelacatu, asserratu, asserratu, lotsagueriac eman, arrencuratu, aguira-catu*. Lat. objurgare, increpare».

Formado sobre 2915 *quimera* (que el DGV da como V-gip) y, por tanto, añadido también al DT por el VP con ánimo de completarlo; cf. 2017 *larretu*.

2948 *harri-toquia* ‘pedregoso lugar’ [Intxauspe Mt 13, 5 *hartoki*].

THL «*pedregoso*, glareosus, lapidosus».

DT «pedregal, *arcoscadia, arrieta*. Lat. saxetum», «pedregoso, *arritsua, arriz vetea*. Lat. lapidosus, saxosus».

VP añade ésta a las voces del DT a partir de la adición de *-toki*, como se enseña en el propio DT para formar voces de lugar (cf. 1553 *irrista-lecua* y las referencias ahí citadas).

2957 *harranza eguin* ‘pescar’ [Iturriaga *Fab* 81].

THL «*pescar*, piscor, aris. Expiscor, aris».

DT «pescar, *arranzatu, arranzan atzitu*. Lat. piscari».

VP completa el DT con un sinónimo más extendido en zonas occidentales que *arranzatu*, bien que el DGV da esta voz también como V, además de L y Sal.

3005 *harrallatu* ‘rallar’ [Cocinan 41].

THL «*rallar*, radula detero, abrado, is».

DT «rallar, *arradatu, chearratu*. Lat. radula deterere, abradere», «rallado, *arradatua, chearratua*. Lat. radula detritus, abrasus. Pan rallado, *ogui papurtua, lipertua*».

VP añade una voz tomada en préstamo, pero claramente integrada (cf. la prótesis en *a-*) completando el DT; el DGV lo da como documentada en *Cocinan* y en G-bet.

3023 *herrecardaritzza* ‘regatear’ (sic) [Azkue ‘regateo en el trato’].

THL «*Regatear en el precio*, pretium pace augere in rebus emendis, aut vendendis».

DT «regatear, recatear, hacer regatos, *isquinchoac eguin*. Lat. tergiversari, Item *errecateatu*». «regatear en el precio, *errecateatu, erosquinchoac eguin*. Lat. in pretij constitutione tergiversari», «trato, comercio, *tratua, salerosgoa*. Lat. commercium, mercatura, negotium».

VP añade una variante morfológica no recogida en el DT y que el DGV da como G-to.

3184 *simaurtoquia* ‘muladar’ [Oñatibia *Baserría* 24].

THL «*muladar*, sterquilinium, fimetum, i».

DT «muladar, *ituá*, *heia*, *bagastegüia*. Lat. sterquilinium».

VP añade al DT otra voz, como ya había hecho antes (3146 *simaur* ‘estercolar’, 3147 *simaur-biltzallea* ‘estercolero’) con otras de la misma familia.

3192 *sufre-mechac* ‘pajuelas’ [Lhande ‘*Sufre-mitx* (L; Hb), allumettes’].

THL «*pajuelas*, sulfuratae paleae».

DT «pajuela de azufre, *sucarichoa*. Lat. sulphuratae paleae, funiculi», «azufre, *sufrea*. Lat. sulfur».

DGV señala que *sufre* «apenas se documenta en la tradición vizcaína». El compuesto del VP carece de paralelos.

3239 *turtuquia* ‘rodezno’ [Azkue ‘turbina, rueda del molino’].

THL «*rodezno*, trochlea moletrinae».

DT «rodezno de molino, *alabezquia*. Lat. moletrinae trochlea».

Mientras que *alabezki* carece de ningún otro testimonio fuera del DT, *turtuki* está documentado en G-to-bet y con pequeñas variantes (*tortoki*, *turtikiño*, *tortakoi...*) en varias comarcas de V y de G (incluidas G-azp y V-gip).

3245 *turmonada* ‘nublado, tronada’ [Duvoisin *tru-*].

THL «*nublado*, nubilem, i», no trae «tronada».

DT «anublado, *odeituá*, *edoituá*, *goibelduá*. Lat. obnubilatus, a, um», «tronada, véase trueno, *turmoya*»; «trueno, *turmoya*, *ostotsa*, *odotsa*, *ostiya*, *iurtzuria*, *igorciria*, *iñusturia*, *iusturia*, *calerna*. Lat. tonitruum, tonitrus, us, tonitru *indecl.*».

DGV trae *trumonada* como G-azp y V, aquí solo en la acepción de «trueno» aunque parece que se entiende también como «tronada».

3263 *testiguanza eguin* ‘deponer como testigo’ [Itun berria (1983) Io 5, 37 -ga-].

THL «*dar testimonio*, testimonium dare, reddere, perhibere, tribuere».

DT «testimoniar, véase *atestiguar*, *testificar*», «atestación, deposición de testigo, *daquirasia*, *lecucoera*, *lecucotasuna*. Lat. attestatio», «testificación, *daquirastea*, *talazdea*, véase *testimonio*. Lat. testificatio», «deponer, testificar, *daquirasi*, *cinoldu*. Lat. testari, testimonium dicere».

VP parece rechazar los neologismos propuestos por L y aporta un término que se halla también en Ubillos y en el Mendiburu inédito hasta 1982.

3439 *umezaya* ‘ayo, aya’ [Azkue *BeinB* 40 -zain].

THL «*ayo*, pedagogus, i».

DT «ayo, aya, es voz bascongada, *zaya*, *zaina* llamamos al que guarda y defiende una cosa, y de ay *zaitu*, guardar así y defender. *Ayóa*, *aúrzaya*, *seinzaina*. Lat. pedagogus».

VP completa el DT con un sinónimo de idéntica formación a las que hallamos ahí, pero que puede ser más cercano a su habla (el DGV lo da como V-gip, aunque aporta algún ejemplo del G-goi).

10.4. Conclusiones del apéndice sobre las segundas apariciones de voces del VP

Al principio de nuestra labor no pensábamos dedicar a las voces incluidas en este apéndice un estudio particular al estimar que carecían de gran importancia para la historia de la lexicografía vasca. Siendo *VP* un vocabulario manuscrito incompleto y, sobre todo, inédito y sin que se haya demostrado ni sospechado que fuera utilizado por autores posteriores en la medida y al modo en que lo fueron Larramendi, los vocabularios de la gramática de Harriet o incluso el propio Landucci, esas segundas apariciones debían ser interpretadas como mera casualidad y no como casos de relaciones cercanas o lejanas, intensas o más superficiales entre vocabularios o entre un vocabulario y textos vascos, por lo que poco podían aportar a la historia de estos últimos.

Sin embargo, al cambiar –más precisamente, invertir– la relación temporal entre el *VP* y el *DT* y, aún más, mostrar la dependencia (de buena parte) del *VP* respecto al *DT* (v. los § 3 y 5 anteriores sobre hápax y supuestas fuentes o paralelos septentrionales) el estudio de lo que Gómez y Zulaika (2020a) daban por segundas apariciones de voces del *VP* podía adquirir un interés mucho mayor.

Por de pronto (cf. ya Iruretagoiena, 2023 siguiendo a Lakarra, 2022) las segundas apariciones de Larramendi pasaban a convertirse en voces tomadas por *VP* del *DT* –no voces que, casualmente y sin relación aparente entre ambos, L incluía en su obra después de que lo hiciera el autor del *VP* en la suya–, i.e., deudas del *VP* respecto al *DT*.

Aunque el volumen de tales paralelos y coincidencias excluía la pura casualidad, era necesario mostrar con argumentos diversos de crítica textual tal deuda y relación sistemática entre ambos vocabularios –en este caso entre las supuestas «segundas apariciones» y el *VP*– y así lo hemos hecho en este apéndice como en los apartados anteriores.

Por otra parte, entre las 243 voces listadas por Gómez y Zulaika (2020a) como segundas apariciones del *VP*, creímos evidente que cabía establecer 3 grupos: aquellas que se documentaban en 1745 en el *DT*, las documentadas entre 1745 y ~1810 (fecha de la versión conservada del *VP*) y las posteriores a ~1810.

Mientras que las primeras documentadas en 1745 eran ahora no segundas documentaciones como hemos dicho sino muestras de (parte de) la deuda del *VP* respecto al *DT* y prueba clara de la formación posterior a 1745 del *VP*, las últimas (las posteriores a ~1810) seguían careciendo aparentemente de interés para relacionar *VP* con *DT* ni con ningún otro documento vasco ulterior; fueron por ello relegadas en nuestro análisis, aunque luego volvimos sobre ellas por razones que explicamos más abajo.

Quedaban todavía las segundas apariciones datadas entre 1745 y ~1810. En estas el cambio de naturaleza y datación del *VP* –a dependiente y posterior al *DT*– conllevaba un nuevo interés pues –en una medida que habría que averiguar– podía resultar que fueran también fuentes secundarias del *VP* (la primera sería sin duda el *DT*). Es más, idealmente, el estudio del uso de las diversas fuentes situadas entre 1745 y ~1810 por

el *VP* podía establecer la datación del *VP* (de algunas de las fases de su formación) o ayudar a acercarnos a ella.

Desgraciadamente, aunque si bien en una primera aproximación creímos observar argumentos que llevaban a datar las últimas adiciones de voces del *VP* como pertenecientes al período 1800-1810 (J.A. Mogel, B. Mogel, Añibarro), actualmente somos más escépticos sobre la utilización de esos textos⁹⁶ (o de otros cualesquiera) por el *VP*, aparte del *DT*.

Ahora bien, si las voces del *VP* que en el *DGV* aparecen con paralelos entre 1745 y ~1810 no sirven para datar el *VP*, sí podemos decir ciertamente de ellas que tienen la misma fecha que los de los primer y tercer grupos, i.e. la(s) fecha(s) que correspondiera(n) al *VP*.

Esto último puede afirmarse también sobre las voces del tercer grupo que no fueron añadidas posteriormente (no respecto a ~1810 sino ni siquiera a las restantes de 1745 o 1745/~1810). Esto es, todas ellas fueron añadidas, en principio, en momentos o estratos similares entre sí o, al menos, la fecha de la segunda datación de unos (1745- ~1810) y otros (~1810-) es externa o ajena a la formación del propio *VP*.

Por el contrario, al pertenecer al mismo estrato las voces de los tres grupos, han de compartir en su formación o acarreo las ideas y métodos principales que llevaron a la formación del *VP*, i.e., las mismas que hemos encontrado al analizar los hápax legómena o los supuestos términos septentrionales del *VP* y, en general, similares al conjunto de voces del vocabulario. Esta constatación nos lleva a analizar aquí las voces de los tres grupos para ver si se confirman o infirman los resultados obtenidos en nuestros análisis anteriores.

Las principales técnicas o métodos empleados para completar el *VP* que se transparentan en las voces de este apéndice resultan ser:

1. Rechazo de voces ajenas al habla de Gipuzkoa.
2. Rechazo de voces inventadas en el *DT*, no comprensibles o aceptables en G.
3. Rechazo de voces «bautizadas», i.e. préstamos a los que L ha concedido etimología vasca.

---

96 En otro apartado señalamos el problema principal de los textos que van de 1745 a 1810 que incluyen las voces de segunda aparición, i.e. que se documentan en textos manuscritos inéditos en general hasta el s. XX o XXI, con lo que difícilmente pueden en su gran mayoría ser fuente del *VP*. Añádase a esto que los paralelos señalados hasta ahora (Iruretagoiena, 2023) entre *VP* y voces contenidas en obras publicadas de J.A. Mogel, Añibarro o B. Mogel son escasas y poco significativas para ser tomadas como fuentes sistemáticas del *VP* de manera muy diferente a lo que ocurre con el *DT*.

4. Adopción de variantes léxicas del *DT* más guipuzcoanas, idealmente exclusivas de G.
5. Adición de variantes fonéticas (a veces mínimas) a las voces derivadas del *DT*.
6. Adopción de variantes morfológicas (cambios de sufijos a las presentes en *DT*).
7. Inclusión de variantes léxicas documentadas según el *DGV* en G (y/o alrededores), descuidadas por el *DT*.
8. Formación de nuevas voces completando las series del *DT* (utilizando bases generalmente ya presentes ahí explícita o implícitamente) y combinándolos con sufijos utilizados reiteradamente por L en el *DT*.
9. En algunos casos (-*toki*, -*leku*, -*tegi*, p. ej.) se forman nuevas voces siguiendo la doctrina del *DT* o la del *Arte* del mismo autor (-*zko*) o la práctica de L (-*tasun*, -*keria*, -*garri*, -*era*, -*kiro*, etc.).
10. Se añaden (creando nuevas entradas) acepciones castellanas adicionales a voces halladas en *DT* –o a sus variantes formales–, bien sean de otras entradas del propio *DT* o bien del *THL*, que constituye la base fundamental de la parte castellana del *VP*.

En resumen, el examen de las voces contenidas en los tres grupos de este apéndice nos muestra la voluntad del autor de formar un diccionario de voces genuinamente guipuzcoanas, usadas en su época⁹⁷, lejos del objetivo larramendiano de incluir todo tipo de voces (de todos los dialectos y testimonios que tuvo a mano y que pudo obtener con gran tenacidad y múltiples esfuerzos), más las potenciales para las facultades.

En otras palabras, en el *VP* estamos ante una *versión reducida* (en volumen, número de entradas, estructura de la parte vasca y castellana) del *DT*, *corregida* (suprimiendo las voces dialectales no guipuzcoanas y los neologismos larramendianos más fácilmente detectados por el autor en ambos casos, pero no la totalidad de ellos) y *aumentada o completada* (con creaciones de derivados y adición de variantes fonéticas, morfológicas y léxicas del habla del autor del *VP* u otras variedades guipuzcoanas).

De manera general, el análisis de las voces de este apéndice sobre 243 supuestas segundas apariciones de voces del *VP* confirma los resultados obtenidos en los apartados anteriores sobre el modo de formación del vocabulario y su relación de dependencia estructural respecto al *DT*, e insiste en las enormes diferencias de objetivos y de

97 Esto excluye algunos neologismos larramendianos y voces de otros dialectos, pero incluye algunos préstamos más recientes que los del *DT* (o rechazados por este), lo cual resulta otra razón adicional para insistir en el carácter más tardío del *VP* respecto al *DT*.

contenidos observables –que destacaron con razón Gómez y Zulaika (2020a)– y cuyos fundamentos creemos haber explicado en lo principal.

Quedan todavía otras cuestiones que investigar, entre ellas la fecha de inicio del *VP* y la de los diferentes estratos del mismo o la(s) procedencia(s) –¿Urola-Tolosa y V-gip, fundamentalmente?– de las voces del vocabulario. Para ello habrá de recurrirse a nuevos datos y argumentos o a expresar más certeramente los aportados hasta el momento en este trabajo y, sobre todo, en la modélica descripción de Gómez y Zulaika (2020a).

11. APOSTILLA A RI

«¿*VP* se sabía de memoria el *DT*?», se pregunta en más de una ocasión el *RI*, extrañado o desconfiado ante nuestras hipótesis de hallar fuentes vascas del *DT* en entradas castellanas muy alejadas unas de otras o que no parecen sinónimos evidentes de las voces castellanas del *THL*. No sabemos cuánto tiempo se precisó para formar el *VP* en la forma en la que lo conocemos, pero es evidente que a partir de 1745 tenía a su disposición el *DT*, el mejor instrumento posible para ello. El conocimiento –proveniente de un uso constante e intenso– debió de ser sin duda muy profundo, en un grado que pocos (pero sí bastantes lexicógrafos del XVIII y XIX) alcanzaron y que solo con la ayuda de medios informáticos podríamos igualar o superar actualmente.

Téngase en cuenta que, históricamente en la lexicografía bilingüe, suelen ser otros diccionarios o vocabularios las fuentes principales cuando no únicas. Así sucede en la tradición vasca con el *Trésor* de Voltaire respecto a los vocabularios de la gramática de Harriet o con estos respecto al Suplemento del *DT* o los vocabularios del *Manuel de la langue basque* de Léluse, por no hablar del uso del *Dictionarium* de Landucci o los *Refranes y Sentencias* de 1596 (bilingües) por Larramendi (cf. Lakarra, 1991, 1994; Lakarra & Urgell, 1988 y Urgell, 2002c, 2009).

En nuestro caso se trataba de completar el extracto castellano del *THL* con las voces castellanas del propio *THL* en la columna de la izquierda y las voces vascas del *DT* –antes de trucar el orden de ambas columnas como aparece ya en la copia conservada–, una vez expurgadas las voces no guipuzcoanas o algunos neologismos inaceptables de Larramendi y sustituidas por voces del habla del autor o de otras variedades de la Provincia.

El *VP* conservado es una versión tardía (aunque incompleta) del diccionario vasco-castellano que se pretendía formar sobre el castellano-latino del *THL* y el castellano-vasco(-latino); en todo este proceso el uso del *DT* hubo de ser constante y, si el autor del *VP* no llegó a aprenderse de memoria todo el *DT*, hubo de obtener, al menos, una familiaridad muy superior a la de los simples usuarios ocasionales contemporáneos o posteriores.

Haurtzaroa eta nerabezaroa babesteko Gipuzkoako egoitza-harrerak: euskara, tutelatu ohien bizipenak eta hizkuntza-eskubideak

---

Los recursos residenciales de protección a la infancia y la adolescencia de Gipuzkoa: el euskera, las experiencias de personas ex tuteladas y los derechos lingüísticos

---

Reception centres in the protection system of Gipuzkoa: Basque, the experiences of formerly protected people and linguistic rights

Joana Miguelena Torrado
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
joana.miguelena@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0002-7467-1291>

Odei Guirado Irasuegi
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
oguirado002@ikasle.ehu.eus
<https://orcid.org/0009-0007-5205-4595>

Maria Dosil Santamaria
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
maria.dosil@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0002-8805-9562>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.6>

Lan hau IkasGaraia ikerketa-taldearen barnean egin da. Bestalde, eskerrak eman nahiko genizkieke ikerketan parte hartu zuten gazteei.

Jasotze data: 2024/10/25. Behin-behineko onartze data: 2024/11/13. Behin betiko onartze data: 2024/11/27.

LABURPENA

Artikulu honetan Gipuzkoako egoitza-harrerak, euskara, tutelatutako haurrak eta hizkuntza-eskubideak elkarlotzen dituen ikerlanaren emaitzak aurkezten dira. Informazioa jasotzeko, metodo kualitatiboa erabili da eta parte-hartzaileak egoitza-harreran artaturik egon ziren 18 eta 22 urte bitarteko 15 gazte izan dira; 15ei bakarkako elkarrizketa bat egin zaie eta gazte horietako 9k bi *focus-group*etan parte hartu dute. Ateratako ondorio nagusiak izan dira egoitza-harreretan gaztelania nagusitzen dela eta profesionalen euskara-gaitasun faltak haurren eskubide linguistikoekin talka egiten duela; horrez gain, hezitzaile euskaldunak kontratatzea ezinbesteko eskakizuna izateko proposamena jaso da.

Gako hitzak: euskara; egoitza-harrera; hizkuntza-eskubideak; normalizazioa.

RESUMEN

Presentamos una investigación que relaciona la acogida residencial en Gipuzkoa, el euskera, la infancia tutelada y los derechos lingüísticos. Se ha empleado el método cualitativo y han participado 15 jóvenes que fueron atendidos en dichos recursos. Se realizaron entrevistas individuales con cada uno de los jóvenes ($n = 15$) y 9 de ellos participaron en dos grupos focales. Las principales conclusiones son que el castellano prevalece como idioma relacional y que el grupo educativo no sepa euskera incide en los derechos lingüísticos de los acogidos. Además, se ha propuesto que el euskera tiene que ser un requisito para la contratación de las y los profesionales de estos recursos de protección.

Palabras clave: euskera; acogimiento residencial; derechos lingüísticos; normalización.

ABSTRACT

We present an investigation that relates residential care in Gipuzkoa, Basque, children in care and linguistic rights. The qualitative method was used to carry out the study, involving 15 young people who were cared for in these resources. An individual interview was conducted with each of them ($n = 15$) and 9 of them participated in two focus groups. The main conclusions drawn were that Spanish prevails as a relational language and that the fact that the educational group does not know Basque has an impact on the linguistic rights of the children and adolescents. At the same time, the proposal was made that Basque should be a condition for the recruitment of professionals.

Keywords: Basque; residential care; language rights; normalization.

1. SARRERA. 2. OINARRI TEORIKOA. 2.1. Haur eta Nerabeak babesteko Legea (2/2024 Legea). 2.2. Egoitza-harrerak hezkuntza-eragile gisa eta euskara. 2.3. EAEko egoitza-harrerak artatutako haurrak. 2.4. Gipuzkoako egoitza-harreraren kudeaketa eta bertan lan egiten duten profesionalen profila. 2.5. Euskararen erabilera sustatzeko hezkuntza ez-formalean kokatzen diren eragileen garrantzia. 2.6. Euskara, hizkuntza-sozializazioaren ikuspegia, pedagogia ekolinguistikoa eta egoitza-harrerak euskararen belaunez belauneko jarraipena egiteko eragile aktibo gisa. 2.7. Euskarazko egunero-ko mintzamoldea, gertutasuna, jolasa eta hezitzailearen rola. 3. METODOLOGIA. 3.1. Helburuak. 3.2. Parte-hartzaileak. 3.3. Datuak: bilketa-prozedura eta analisisa. 4. EMAITZAK. 4.1. Euskara egoitza-harreretan artaturik egon diren gazteen ikuspegitik. 4.2. Euskara *focus group*etan: hobekuntza-proposamenak. 4.3. Euskarazko hizkuntza-gaitasuna duten langileak kontratatzea. 4.4. Euskararen normalizazioa egoitza-baliabideetan. 5. EZTABAIDA ETA ONDORIOAK. 6. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Babes-sisteman artatutako haur edo nerabe baten errealitatea haur eta nerabe gehienek bizi ez dituzten bizipenez markatuta dago. Izan ere, familia-testuinguruan haur edo nerabe gisa dituzten oinarrizko beharrak ez direnez behar bezala asetzen, babes-sisteman artatzen dira; hots, beren eskubideak ez direlako bermatzen; adibidez, tratu txarrak jasan dituztelako, edo zabarkeria edota abusu sexualak pairatu dituztelako. Edozein dela hartzen den neurria, zaintza edo tutoretza (judiziala edo administratiboa), haur eta nerabe horiek beren jatorrizko familia, tutore edo zain-tzaile ez diren pertsonekin harremantzen hasiko dira (gizarte-hezkuntzaren arloko profesionalak, familia zabaleko kideak, besteren familia-harreretako kideak, besteak beste). Hala, pertsona horiek arduratuko dira beren eskubideen bermeaz, beren jatorrizko familiara itzuli arte edo, hori ezinezko bada, adinez nagusiak izan arte. Beraz, haurrak egoitza-harrera bateko bizikidetzaren unitateko kideak diren unetik, hezitzaile-taldearen ardura bihurtzen da, beren-beregi, haurren eta nerabeen eskubideak bermatzea; tartean, lan honetan aztergai diren hizkuntza-eskubideak. Halaber, administrazioa eta egoitza-harrerak kudeatzen dituzten enpresek hezitzaileak horiek bermatzeko gai direla ziurtatu behar da.

Artikulu hau ikerketa-lan zabalago batetik eratorritako emaitzetatik abiatutako ikerlana da. Kasu honetan, Gipuzkoako egoitza-harreretan dauden haurren hizkuntza-eskubideei so egiten zaie, nahiz eta ikerketa-lan zabalago horren helburua egoitza-harreretan zeuden haur eta nerabeen eskubideak aztertzea zen (eskubide gehiagoren azterketa, ez berariaz hizkuntza-eskubideena). Izan ere, ikerketa-ildo berri bat atzeman zen jasotako testigantzetan. Bada, haur edo nerabe zirela babes-sisteman

artaturik egon ziren pertsonen bizipenetatik egoera zaurgarrian dauden haur eta nerabeentzako zuzendutako zerbitzu horietan euskararen egoera zein den ezagutzeko eta beren ahotik egoera horren berri izan duten pertsonen esperientziak jaso eta horietatik ondorioak ateratzeko egindako lana da hau.

Lan hau bost ataletan banatuko da. Lehenik, hizkuntza-eskubideak ardatz, haur eta nerabeak babesteko Euskal Autonomia Erkidegoan indarrean dagoen legeari eta estrategiari erreparatuko zaio. Bigarrenik, egoitza-harreretan egiten da geldialdia, eta horiek hezkuntza-eragile eta hizkuntza-ekosistema gisa ulertuta eskura dituzten auke-retan. Hirugarrenik, ikerketa-lana egiteko metodoa, parte-hartzaileak eta jarraitutako prozedura aurkezten dira. Azkenik, emaitzak eta ondorioak mahaigaineratzen dira.

2. OINARRI TEORIKOA

2.1. Haur eta Nerabeak babesteko Legea (2/2024 Legea)

Hurtzarora babesteko Euskal Autonomia Erkidego (EAE) mailako azkeneko legea 2/2024 Legea, otsailaren 15ekoa da. Hain zuzen ere, Haur eta Nerabeena¹ (Eusko Jaurlaritzak, 2024a). Bertan azaltzen da legearen xede nagusia urrats erabakigarriak egitea dela euskal ordenamendu juridikoan Europak eta Estatuak jasotako lege-arauei egokitu eta irizpide horiek egikaritzeko. Horretarako, oinarri hartzen da 1989ko azaroaren 20an Nazio Batuen Batzar Nagusiak onartutako Haurren Eskubideei buruzko Konbentzioan jasotakoa, tartean, haur eta nerabeen interes gorena beste edozeren gainetik lehenestea (Nazio Batuak, 1989).

Adin txikikoen interes gorena gailentzeko eskubideei dagokienez, aipatutako legearen 24. artikuluan jasotzen dira. Bertan, *haurren interes gorena* deritzona interpretatu eta aplikatzeko irizpide orokor batzuk ematen dira, baita marko teoriko honen garapenearekin jarraitzeko haurren hizkuntza- eta kultura-eskubideen arloa ukitzen duena ere:

Pertsona adingabearen identitatea, kultura, erlijioa, sinesmenak, sexu-orientazioa eta -identitatea edo pertsona adingabearen hizkuntza babestea, eta hura ez diskriminatzea arrazoi horiengatik edo beste edozein baldintza pertsonal, familiar edo sozialengatik, desgaitasuna barne, lege honen 25. artikulua 1. eta 2. apartatuetan azaldutako moduan, haren nortasunaren garapen harmonikoa eta integrala bultzatzeko (43. or.).

EAEn 2022an zehaztu zen 2025. urtea bitarteko Haurren eta Nerabeen Kontrako Indarkeriari Aurre Egiteko Euskal Estrategia. Bertan, funtsezko hiru printzipio jaso ziren: 1) haur eta nerabeen interes gorenaren prebalentzia; 2) bizitzeko, bizirauteko eta garatzeko duten eskubidea; eta 3) diskriminaziorik ez jasateko duten eskubidea. Hirugarrenean zehazten da haurrek eta nerabeek, besteak beste, hizkuntzagatik ez diskriminatuak izateko duten eskubidea:

1 Haur eta Nerabeen Legea. Aurrerantzean HNL.

Haur eta nerabeak ez dira diskriminatu behar adinagatik, ezta jatorriagatik, arrazagatik, desgaitasunagatik, sexuagatik, hizkuntzagatik, sexu-orientazioagatik edo beste edozein arrazoirengatik ere (Eusko Jaurlaritza, 2022, 49. or.).

Estrategia horretan bertan, arestian aipatutako printzipioez gain zeharkako ikuspegiak zehazten dira: erreparazioa, bigarren biktimizazioaren prebentzioa, genero-ikuspegia, pluraltasuna eta interseksionalitatea. Hemen ere azkenekoz aipatu den zeharkako ikuspegian hizkuntzaren aferari aipamena egiten zaio, beste hitzartzeen ildo beretik, kasu honetan hizkuntzagatik diskriminaziorik ez jasotzeko eragile, erakunde, sistema eta herritar guztiek duten ardura azpimarratuz (Eusko Jaurlaritza, 2022). Halarik ere, euskararen aipamenik ez da topatu estrategia osoa barne biltzen duen dokumentuan, ez eta euskara hizkuntza minorizatu gisa hainbat eremutatik sustatzeko ekarpenik ere.

Alabaina, gutxiagotutako hizkuntzak babesteko lanean aritu dira azken hamarkadetan hainbat eta hainbat eragile. Hala, hurrengo lerroetan horri egingo zaio so: alde batetik, Europako hizkuntza-politiken ereduak; bestalde, gutxiagotutako hizkuntzak eta hitzun-komunitateak babesteko Bartzelonan egin zen aldarrikapenari (Amunarriz & Uriarte, 2017).

2.1.1. *Hizkuntza-politikak eta Hizkuntza Eskubideen Adierazpen Unibertsala*

Europa modernoaren bilakaeran nazio-estatuaren administrazio-egiturak, hezkuntza eta hizkuntza-politikak haien eraldaketa propioa izan dute. Gaur egungo egoerari so eginik, Europar Batasuneko estatu-kideek askotariko hizkuntza-politikak erabiltzen dituzte, egon daitekeen pluraltasuna kudeatzeko askotariko irizpideak erabiliz. Juaristiren (2006) arabera, bost eredu daude: alde batetik, hizkuntza ofizial bakarra onartzen duten estatuaren ereduak –Frantzia, Lituania, Letonia, Estonia, Polonia, Eslovakia eta Grezia–; bestalde, hizkuntza ofizial bakarra onartzen dutenak, baina estatuaren zenbait zonalde edota eskualdetan beste hizkuntzaren bat edo batzuk onartzen dituztenak –Suedia, Eslovenia, Hungaria, Portugal, Txekiar Errepublika, Britainia Handia, Austria eta Alemania–; hirugarrenik, zonalde edota eskualde batzuetan hizkuntza koofizialak onartzen dituzten estatuak –Espainia, Danimarka, Herbehereak eta Italia–; laugarrenik, hizkuntza-federazioak –Belgika–; eta, azkenik, Europar Batasuneko estatu eleaniztunak –Finlandia, Irlanda, Luxenburgo, Zipre eta Malta–.

Hala, euskarari eragiten dioten hizkuntza-politikak² hizkuntza ofizial bakarra duen Frantziako estatuaren, eta zonalde eta eskualde batzuetan hizkuntza koofizialak onartzen dituen Espainiako estatuko ereduaren mende daude.

2 Estatu eta administrazio-eremu bakoitzean ezberdina da bere ofizialtasuna: Ipar Euskal Herrian frantsesa da hizkuntza ofizial bakarra (Coyos, 2008); Nafarroa hiru hizkuntza-eremutan zatituta dago, eremu euskaldunetan eta mistoan euskara eta gaztelania dira ofizialak, eremu ez euskaldunetan, aldiz, gaztelania (Euskarabidea, 2021). Marko teoriko honetan EAE izango da mintzagai, eta bertan euskara eta gaztelania dira hizkuntza ofizialak (Eusko Jaurlaritza, 2023).

Halarik ere, hizkuntza-politikez eta horien errealitatea kudeatzeko egun indarrean dauden ereduez harago, euskara gutxiagotutako hizkuntza da (Iurrebaso, 2022; Sarasua, 2013) eta ezinbestekoa hori aintzat hartzea, besteak beste, hezkuntza-testuinguruetan eta horien kudeaketan (Antero et al., 2023; Guirado & Rua, 2023a). Hori babesten duten aldarrikapen esanguratsuetariko bat Hizkuntza Eskubideen Mundu Konferentzian 1996. urtean Bartzelonan aldarrikatu zuten Hizkuntza Eskubideen Deklarazioa da; UNESCOk babestuta egindako deklarazioa, hain zuzen ere. Horren helburua izan zen, besteak beste, hizkuntza minoritarioen egoera aztertu eta horiek babesteko neurriak ezartzea. Deklarazioa nazioarteko PEN klub itzulpen eta hizkuntza-eskubideen batzordearen eta CIEMEen (*Center Internacional Escarré per a les Minories Etniques y les Nacions*) eskutik egin zen. Aldarrikapen horrek eskubide indibidualetatik harago jo zuen, eta eskubide kolektiboak ere errespetatu eta bermatu behar direla jaso; orobat, komunitate bakoitzari bere hizkuntza propioa erabiltzeko eskubidea aitortu zion (Amunarriz & Uriarte, 2017).

Bada, EAEn ezarritako Haurren eta Nerabeen kontrako Indarkeriari Aurre Egiteko Estrategia zein Haurrak eta Nerabeak babesteko 2/2024 Legea minorizatutako hizkuntza-testuinguru batean kokatzen direla azpimarratzea ezinbestekoa da, eta euskal hitzunen eskubide indibidualak gain eskubide kolektiboak ere errespetatzeko beharra dagoela mahaigaineratzea. Beraz, haurtzarora babesteko beste eskubide guztiakin batera, haurren eskubideez hitz egitean ere hizkuntza-eskubideak erdigunean jarri behar dira, euskararen kasuan gutxiagotutako hizkuntza gisa aintzat hartuz.

2.2. Egoitza-harrerak hezkuntza-eragile gisa eta euskara

Haurtzarora babesteko eta horren interes gorena lehenesteko, askotarikoak dira egungo gizartean aintzat hartu beharreko ertzak eta eremuak (Eusko Jaurlaritza, 2020). Horri lotzen zaio 2/2024ko Haur eta Nerabeen Legea. Bada, oinarri teoriko honen ikergaira joz, une batez haur eta nerabeak beren familia-eremutik banatu eta zaintza foru-aldundien ardurapean geratzen denean, EAEko HNLak jasotzen duenari erreparatuko zaio. Ildo horretan, bi dira egoera horren aurrean erantzuteko babes-sistemaren neurriak: alde batetik, harrera-familiak baliatzeko inizatiba, neurri bat edo beste aukeratzekoan lehentasuna izango duena; bestalde, haurrak artatzeko egoitza-harreraren kudeaketa.

Garapen teoriko hau, bada, azken baliabide horretan zentratuko da; zehazki, EAEko eta beren-beregi Gipuzkoako egoitza-harreretan. Hala, horiek guztiak gutxiagotutako hizkuntza eta kultura baten testuinguruan kokatzen diren bizikidetzaren unitate eta hezkuntza-esparru gisa aztertuko dira, hau da, euskarak bere etorkizuneko errepresentazio soziala bermatua ez duen testuinguruan (Iztueta, 2014).

Egoitza-harrera haurtzarora eta nerabezarora babesteko neurri bat da. Izaera administratibo eta juridikoa du, eta familiaren baitan hurrek bermatuta ez dituzten beharriak asetzeko du helburu. Hots, egoitza batean haur eta nerabeei arreta integrala ematea, bai hezkuntza-arloan, bai arlo afektiboan, bai materialean. Bada, eguneroko bizitzak ematen dituen une eta gune informaletan eratzen diren hezkuntza-espazioak

aintzat hartuz, horiek antolatuz eta bertan eraginez, gune hezitzaile dira egoitza-harrerak (Delgado, 2012; Eusko Jaurlaritza, 2024; Fernández, 2015; Miguelena et al., 2023).

Egoitza-harreretan lan egiten duten profesionalak heziketa-talde gisa aipatzen dira HNLan, egoitza-harrerak bizikidetza-zentro bezala ere definituz; zehazki, 3 urtetik gorako haurrez eta profesional-taldeen osatutako bizikidetza-unitateak dira. Orobat zehazten da haur eta nerabeekin egoitza-harreran lantzen diren hezkuntza-prozesuez gain, bertako hezitzaile-taldeen inguruko komunitatean haurren eta nerabeen integrazioa sustatu behar dutela. Horretarako, horien parte hartzea bideratuko da bai inguruko aisian, bai kulturari, bai hezkuntza-zerbitzuetan (Eusko Jaurlaritza, 2024a).

Hizkuntzari eta kulturari so eginez, kulturartekotasunaren irizpidea presente dago HNLan. Izan ere, erreferentzia egiten zaie gutxiengo kulturaletako adingabeei. Bestek beste, azpimarratu egiten da gizarte-, hizkuntza- eta kultura-inklusioa ahalbidetzen duten baliabide publikoak eskuratzen lagunduko zaiela, betiere beren kultura-identitatea errespetatuz. Halaber, aipatzen da EAEko gizarte- eta kultura-errealitate askotarikoak ezagutzea bermatuko dela, horrekin batera «batik bat EAEko hizkuntza ofizialak ikasten direla bermatuz» (72. or.). Ildo horretan, hurrek nahiago duten hizkuntza ofizialean komunikatzeko eskubidea dutela xedatzen da.

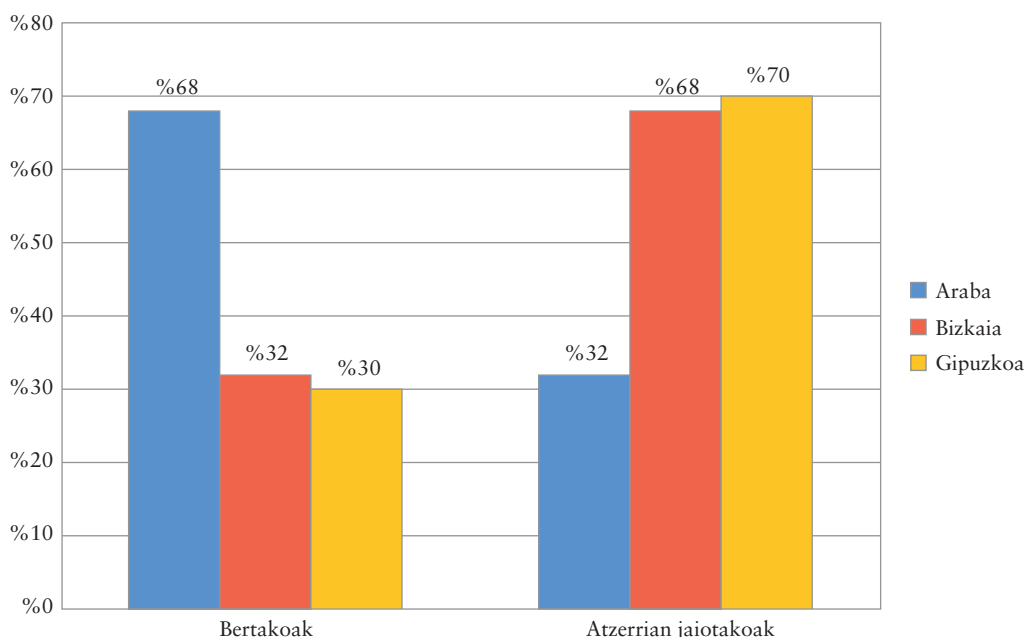
Esan behar da euskara ere kontuan hartzen duen hizkuntzen aipuez gain, 2/2024ko HNLren txostenean euskarari buruzko zuzeneko aipamen bakarra topa daitekeela: «persona adingabeei euskarazko hedabideek sortzen dituzten edukietarako irizpidea erraztuko» (80. or.) dela esaten dena.

2.3. EAEko egoitza-harrerek artatutako haurrak

Ondorengo atalean azaltzen diren datuek egoitza-harreretan artatutako haur-kopuruak bilakaera esanguratsua izan duela erakusten dute. Ildo beretik, esanguratsua da egoitza-harreretan artatu diren atzerrian jaiotako haurren kopurua; beraz, euskarak duen egoera minorizatua aintzat hartuta eta HNLk jasotzen duen kulturartekotasunetik abiatuz, haur horien euskalduntze-prozesua etxetik eta babestutako testuinguru batean egiteko aukera –beharra– iradoki daiteke, eta, orobat, HNLan hori jasotzeko premia ere bai.

Egoitza-harreretan EAEn artatutako haur-kopuruari dagokionez, bilakaera esanguratsua izan du 2015etik 2018ra (ikus 1. irudia); izan ere, 2015. urtean, orotara 2140 haur artatu ziren EAEn, 2016. urtean 2515; 2017. urtean 2943 eta 2018. urtean 3540 (Eusko Jaurlaritza, 2020). EAEko lurralde historiko bakoitzari erreparatuz, aldiz, haur eta nerabeen kontrako indarkeriaren inguruan egindako azken diagnosian honako datu hauek topa daitezke: Araban 218 haur artatu ziren, Bizkaian 2331 eta Gipuzkoan 1081 (Eusko Jaurlaritza, 2020). Hala, hurrengo grafikoan bizikidetza-unitate horietan elkarrekin topo egiten duten askotariko hizkuntzen eta kulturen gaineko ideia egin daiteke. Izan ere, EAEko egoitza-harreretan artatutako haurren erdiak baino gehiagok zuen

atzeritar jatorria (% 56,66). Lurralde historiko bakoitzari erreparatzen bazaio, ikusiko da Araban % 32k zuela atzeritar jatorria, Bizkaian % 68k eta Gipuzkoan % 70ek (ikus 1. irudia).

1. irudia. 2018. urtean egoitza-harreretan artatutako haur eta nerabeak, jatorriaren arabera (%).

2.4. Gipuzkoako egoitza-harrereren kudeaketa eta bertan lan egiten duten profesionalen profila

EAEn, haurrak, nerabeak eta gazteak babesteko sistema kudeatzea lurralde historiko bakoitzeko aldundien eskumena da, hau da, administrazio publikoarena (Eusko Jaurlaritzak, 2024a). Alabaina, Gipuzkoaren kasua berezia da; izan ere, egoitza-baliabide guztiak erakunde pribatuek kudeatzen dituzte, hitzarmen eta kontzesio publikoen bidez. Esan behar da errealitate hori konplexua dela, egoitza-baliabideetan lan egiten duten profesionalak, funtzionario publiko izan gabe, Administrazio Publikoari zerbitzuak ematen dizkietelako. Beraz, administrazioaren eta langileen arteko bitartekariak dira enpresak (Miguelena, 2019).

Alabaina, egoitza-harreretan lan egiten duten profesionalen profila zehaztuta dago legez, eta profil hori betetzea egoitza-baliabide guztietan –EAEn– lan egiteko baldintza da. Hain justu, uztailaren 8ko 131/2008 Dekretuko 106. artikuluan zehazten dira baldintzak:

- 1) Hezitzaileek gizarte-hezkuntzako diplomatura, edo, hori izan ezean, hezkuntza-zientzietako edo gizarte-zientzietako diplomatura edo lizentziatura bat eduki behar izango dute, betiere Gizarte Hezitzaileen Elkargoaren gaikuntza lortu badute.

- 2) Hezkuntza-langile auxiliarrek gizarteratze-teknikariaren goi-mailako prestakuntza profesionala izango dute. Halaber, balioetsiko da profesionalak berariazko beste prestakuntza osagarri batzuk izatea, hezkuntza-zereginak gauzatzeko baliagarriak izan litezkeenak, bereziki berdintasunean eta hezkidetzan oinarritutako berariazko prestakuntza (Eusko Jaurlaritza, 2008).

Bada, oraindik ere indarrean dagoen dekretu horretan (Gipuzkoako Foru Aldundia, 2024) agerian geratzen den gisan, bertako profesionalak euskaraz jakitea ez da oinarrizko baldintza. Halarik ere, orduz geroztik egindako dekretu eta legeetan sektore publikoa euskalduntzeko euskara-planak egiteko irizpideak jasotzen dira, adibidez, berriki argitaratu den otsailaren 22ko 19/2024 Dekretuan, Euskal Sektore Publikoan euskararen erabilera normalizatzeari buruzkoan, irizpide horiek topa daitezke. Zehazki, 12. artikuluan –lan-hizkuntza– eta 13. artikuluan –kontratazio publikorako prozedurak– (Eusko Jaurlaritza, 2024b).

Babes-sisteman euskara sustatzeari eta erabiltzeari dagokionez, lan hau egin bitartean behintzat ez da topatu egitasmo edo euskara-plan espezifikorik, ez eta babes-sisteman euskarak duen egoerari lotzen zaion ikerketa esanguratsurik ere. Alabaina, Epeldek (2014) egoitza-harreretan egon ziren atzeritar jatorriko pertsonekin egindako ikerketa-lana egitean izandako esperientziak ideia bat ematen du horren inguruan. Izan ere, egindako elkarrizketak gaztelaniaz egin zituela azaltzen du, kasu horretan, gaztelania izan zelako harrera-gizartera iristean irakatsi zitzaizen hizkuntza. Era berean, azaltzen du profesionalak egindako elkarrizketak ere gaztelaniaz gauzatu behar izan zituela (Epelde, 2014, 110. or.).

2.5. Euskararen erabilera sustatzeko hezkuntza ez-formalean kokatzen diren eragileen garrantzia

Hezkuntza-sistema formalari erreparatzen bazaio, EAEn Haur Hezkuntzako eta Lehen Hezkuntzako haurren % 82,2 D ereduan (2023ko datuen arabera), hau da, euskara komunikazio-hizkuntza duen ereduan, daude matrikulatuta (Eustat, 2024). Beraz, pentsa daiteke, arestian aurkeztutako datuak aintzat hartuta, egoitza-harreretan artatutako haurren gehiengoak D ereduan ikasten duela; hortaz, euskara ikasteko espazio batean egiten dute beren nahitaezko hezkuntzaren ibilbide akademikoa.

Halarik ere, jakina da erabilera ez datorrela euskararen jabeakuntzarekin, eta hori erakusten dute euskararen erabileraren azken kale-neurketek (Altuna et al., 2021), dagoneko jakitun garen euskararen ezagutzaren eta erabileraren arteko arrakala berretsiz (Amonarriz, 2019; Artetxe et al., 2024). Ildo beretik, eskola-eremuari zedarriz egindako azken ikerketek ere ikasgelatik kanpo hitz egiten den euskararen joera negatiboa agerian utzi dute (Martinez de Luna & Suberbiola, 2018; Martinez de Luna et al., 2023).

Bada, ikasgelatik kanpo haurrek egiten duten euskararen erabilera asko jaisten da, bertako gune eta une informaletan egiten den erabilerarekin alderatzen bada. Kasu horretan, ikasleen % 12k darabil, bakarrik, euskara jolasgaraietan, eta % 13k darabil euskara erdara baino gehiago. Hori horrela, euskararen biziberritze-prozesuan

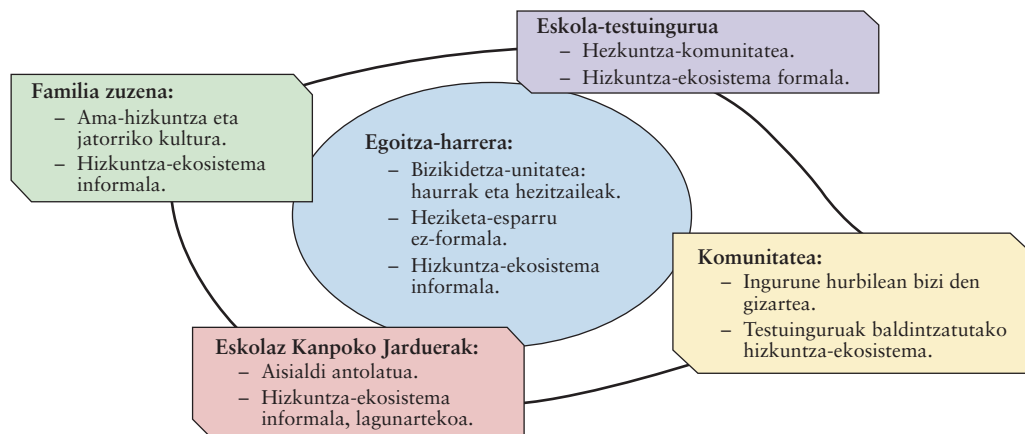
hezkuntza ez-formalak ematen dituen aukerei begira daude hainbat eta hainbat iker-tzaile (Amonarriz, 2015; Barandiaran, 2023; Bereziartua et al., 2023; Guirado & Rua, 2023a, 2023b; Martinez de Luna et al., 2023; Muñoa et al., 2024; Olasagarre & Ramos, 2021; Zabaleta, 2007). Izan ere, hezkuntza ez-formalak hizkuntzaren sus-tapenari dagokionez eskola arautuak baino aukera gehiago eskaintzen ditu (Sarasua, 2024). Ekarpen berezia egiten die etxeko testuinguruan euskaraz aritzeko aukera ez dutenei, besteak beste, ikasgela izaten delako euskaraz sozializatzeko aukera bakarra edo bakarrenetarikoa (Martinez de Luna et al., 2023). Hain justu horregatik, euska-raz sozializatzeko guneak bermatzeko, bestelako formulen elkarlanen eta lan-sinergien beharra dago (Sarasua, 2024).

2.6. Euskara, hizkuntza-sozializazioaren ikuspegia, pedagogia ekolinguistikoa eta egoitza-harrerak euskararen belaunez belauneko jarraipena egiteko eragile aktibo gisa

Iurrebasok (2023), gutxiagotutako hizkuntzez ari dela, transmisioa horien jarraipe-nerako ezinbesteko prozesua dela aipatzen du, eta etxean egiten den transmisioa euskararen indargune dela azpimarratu. Kasares (2023), aldiz, hizkuntza-sozializazioaz mintzo da, eta familiaz harago jartzen du begirada. Bada, ikuspegi horri erreparatzea interesgarria iruditzen zaigu kokapen teoriko honetan. Izan ere, hizkuntzaren sozia-lizazio-prozesuan aintzat hartu beharreko askotariko ertzen ikuspegia erdigunean jarritz, euskararen belaunez belauneko garapena lantzeko bideari forma berria ematen dio (Kasares, 2014, 2017). Hala, familiek haurren euskalduntzean duten garrantziaz harago, erdigunean jartzen ditu hizkuntza soziala eta komunitarioa, non gurasoen hiz-kuntza-gaitasuna ez den baldintzarik esanguratsuen. Hitzun-taldeetan, hau da, hiz-kerakomunitateetan (Iurrebaso, 2022; Labov, 1966/2006a) eta bertako harremanetan eta hizkuntzaren baitako sozializazioan jartzen du arreta (Kasares, 2023, 15. or.):

Euskararen familia bidezko transmisioak zentzu eta interes osoa du, baina euskararen transmisiorako kezka familiatik harago ere jo behar du, transmisio sozial edo komu-nitarioen adieran. Hori eginek, euskaraz ez dakiten gurasoek osatutako familiak, hala bertakoak nola atzeritik etorriak ere hartu ahal izango ditugu.

Muñoak eta bestek (2024) ere hizkuntzaren sozializazioaren ikuspegia aintzat har-tzeko beharra azpimarratzen dute. Izan ere, gizarte baten eguneroko bizitzan parte hartu eta komunitateren batean parte hartzeko beharrezko eta oinarriko elementuak jasotzen diren prozesua da, eta hizkuntza da prozesu hori gauzatzeko erreminta (Kasares, 2017). Nolabait, esan daiteke Vygotskyren (1960) ikuspegi soziokulturalaren, eta Brofenbren-nerrek (1977, apud Morelato, 2011) ildo bertatik deskribatutako sistemen (mikro-, meso-, exo- eta makro-sistemak) ikuspegia barne biltzen dituela proposamen horrek. Gizatalde bakoitzak eratzen duen hizkuntza-ekosistemari so egiten bazaio (Bertalanffy, 1976; Watzlawick et al., 1983), egoitza-harrera (ikus 2. irudia) une batez bertan artatuta dauden haurren mikrosistema dela esan daiteke, eta beste ekosistemekin elkarreaginean dagoela. Beraz, bertan sortzen diren harremanak eta sozializatzeko erabiltzen den hiz-kerakomunitateak da, hurbilekoa, eta, kasu horretan, eguneroko mintzamoldearen forman eta erregistro-informalean gauzatzen da (Labov, 1966/2006a, 1966/2006b; Zalbide, 2020).

2. irudia. Egoitza-harrerak eta haur eta nerabeak euskaraz sozializatzeko hurbileko ekosistemak.

Bada, haurren sozializazioa euskaraz egiten dela bermatzeko, aipatutako eragin-esparruei (ekosistemi) erreparatuz, egoitza-harreretako heziketa-taldeek bertan artatutako haur eta nerabeen euskalduntze-prozesuan ekarpen handia egin dezakete. Alde batetik, HNLari jarraikiz, inguruko euskarazko aisia, kultura eta hezkuntza-zerbitzuetan parte hartzea berma daiteke; bestalde, egoitzak bizikidetzaren unitate gisa ulertuta (Eusko Jaurlaritza, 2024a), nolabait, hizkera-komunitate bihurtu daiteke. Hau da, ekarpena egin dezakete euskalduntze-prozesuan, euskara haur eta nerabeen garapenerako ardatz bihurtuz, beren sozializazio-prozesuan zutabe izango den elementutzat hartuz eta erreminta integratzaile gisa probestuz, euskararekiko motibazioa eta atxikimendua sustatuz (Guirado & Rua, 2023a), betiere egoitza-harreretan egon daitezkeen askotariko hizkuntza eta kulturak aintzat hartuz, eta pedagogia ekolinguistikoaren ikuspegitik eraginez. Horrek gutxiagotutako hizkuntzen testuinguruan hizkuntzen arteko elkarbizitza orekatua proposatzeko markoa ematen du (Antero et al., 2023), baita begirada bat ere, oreka horretan hizkuntzen arteko harremana zaindu eta gizartearen ondare kulturalak zaintzeko hiritar kontzientzia garatzeko (Daniel, 2002).

2.7. Euskarazko eguneroko mintzamoldea, gertutasuna, jolasa eta hezitzailearen rola

Aurreko atalean ikusi bezala, euskara minorizatutako hizkuntza da eta horren errepresentazio soziala ez dago bermatuta (Iztueta, 2014). Era berean, ikusi da zeinen garrantzitsua den haur eta nerabeen euskarazko sozializazio-prozesuan horretarako espazioei arreta ematea (Iurrebaso, 2023; Kasares, 2017, 2023; Muñoz et al., 2024). Esan genezake, beraz, etxeko sozializazio-eremua, kaleko harremanen bidezko sozializazio-eremua eta harreman komunitarioak uztartzen diren esparruan kokatzen direla egoitza-harrerak. Izan ere, une batez bertan artatutako haur eta nerabeen etxebizitza bihurtzen dira, eta bertako hezitzaileak haurrekin harreman-lotura afektiboa lortzen duten gertuko pertsonak dira. Komunikazioak ezinbesteko tokia hartzen du, besteak beste, harreman-lotura afektibo horiek haurren erresilientzia eragin positiboa dutelako (Delgado, 2012; Martín & Dávila, 2008). Hala, haur horien nahiko orokorra

den ezaugarria izaten da autoestimua eta autokontzeptu baxua edukitzea, eta hezitzaile-haur harremana erresilientzia sortzeko ezinbesteko elementua da (Morelato, 2011; Moreno & García, 2009).

Bestela esanda, egoitza-harrek euskararen indargune nagusia den etxe-gegi batean haur eta nerabeak euskaraz sozializatzeko aukera dakarte berekin, eta, halaber, ikuspegi sozial eta komunitario batetik eragiteko abagunea. Izan ere, aisialdiko hizkuntza-ekosistema ez-formalek eskura jartzen dute euskara ardatz duten espazio aske eta gozagarriak sustatzeko aukera, jolasaren eta jardueren bitartez, euskaraz, haurren eta nerabeen bizipen positiboetan eragiteko (Barandiaran, 2023; Esnaola & Egibar 2007; Guirado, 2021; Guirado & Rua, 2023b; Muñoa et al., 2024). Nolabait, euskaratik eta euskaraz, egoitza-harreretan dauden haurren egunerokoaren erdigunean dagoen autoestimua eta erresilientzia-gaitasunaren lanketan (Miguelena et al., 2023; Morelato, 2011) jolasaren bitartez ekarpen handia egin daiteke, jolasak estresa murriztu eta erresilientzia eta autoestimua positiboki eragiten baitu (Aranburu et al., 2018; Gianino & Guzman, 2022). Hala, eguneroko testuinguru ez-formala aprobetxatuz, euskarazko hizkera informala (eguneroko mintzamoldea) lantzeko eta modu gozagarri batean euskararekiko motibazioa eta atxikimendua sustatzeko aukera dago (Guirado & Rua, 2023a) egoitza-harreretan, eta, era berean, jolasen bitartez beren osasunean –erresilientzia eta autoestimua– positiboki eragiten da (Hernández, 2023).

Hizkuntza-gaitasunean dagokienez, gainera, esan behar da indarkeria jasan eta egoitza-harreretan hartutako hurrek, oro har, gabeziak dituztela. Izan ere, testuinguru emozional negatibo baten baitan hizkuntzaren estimulazio urriko garapena dute (García, 2008; Riera, 2018). Hala, Morenok eta García (2009) beren ikerketan ondorioztatu zuten komunikazio pragmatikoan ageri dela hutsune nabariena (morfologian, sintaxian eta semantikan ere ageri dira), hain justu, une bakoitzean hizkera egokia erabiltzean eta horren erregulazioan. Horregatik, autoreek dioten bezala, hurrek eta nerabeek ekintza komunikatiboa egokitzen den testuinguruari erantzuten jakitea komeni da. Hau da, hurrek gai izan behar dute beren hartzailearen eta testuinguru komunikatiboaren arabera diskurtsoa aldatzeko, interakzio sozialetan egoki harremanetarako eta konfiantzarako giro batean beren nahiak eta desirak ezagutu eta besteenak ere hautemateko.

Hezitzaileek ezinbesteko rola dute egoitza-harreretan artatutako hurrek konfiantza giroan harreman-lotura afektibo osasuntsuak sortzeko (Figuerola, 2022; Hernández, 2023; Martín & Dávila, 2008). Eragin handia dute haur eta nerabeek egoitza-harreretan dauden bitartean garatuko dituzten gaitasun linguistikoetan (García, 2008; Moreno & García, 2009), eta euskararena minorizatutako hizkuntza baten testuinguru izanik, baita hizkuntza-ohituretan, jarreteran zein euskararekiko sortzen zaien motibazioan eta atxikimenduan ere, besteak beste, haurren erreferente direlako (Elorza et al., 2009; Guirado & Rua, 2023a, 2023b; Muñoa et al., 2024; Zabaleta, 2007).

Halarik ere, arestian azaldu den bezala (§ 1.4) gaur-gaurkoz ez dago bermatua egoitza-harreretan euskara sustatzeko aukera. Ez dago, pedagogia ekolinguistikoa ardatz, euskaraz hizkuntza minorizatu gisa behar duen markotik eragin eta beste hizkuntza

eta kulturekin orekan hezkuntza-prozesuak bideratzeko aukera (§ 2.6), besteak beste, egoitza-harreretan lan egiteko aurrezarritako hezitzaile-profilean ez delako jasotzen euskaraz hitz egiten jakitea ezinbesteko baldintza gisa.

3. METODOLOGIA

Atal teorikoan agerian geratu da HNLk babes-sistema arautzean ez duela euskara aintzat hartzen, ezta, egoitza-harreraren kasuan beren-beregi, hezitzaileak kontratatzeko garaian ere, besteak beste, euskara jakitea ez delako oinarrizko baldintza. Hala, ikerketa-lan honek egoitza-harreretan artatu zirenen bizipenak lehengo pertsonan jasotzen dituen arren, artikulu honetan egoitza-harreretan euskarak duen presentziari lortutako esperientziak aurkezten ditugu. Horretarako, metodologia kualitatiboak eskaintzen dituen erremintak baliatu ditugu. Izan ere, pertsona erdigunean jartzen duen ikuspegi batetik ikertzeko aukera ematen du, kasu honetan ez baita kausa-efektua bilatzen, paradigma positibistan kokatzen diren ikerlanetan ez bezala (Walker, 2022). Ikuspegi kualitatibistaren interes epistemologikoa hezkuntza-fenomenoak pertsonengandik abiatuta interpretatzean eta ulertzean datza. Horregatik, hezkuntza-ikerluntzaren barruan funtsezkotzat hartzen da (Lukas & Santiago, 2016), gizarteak dituen askotariko esanahi eta zentzuetara gerturatzea eta horiek ulertzea bilatzen delako (Habermas, 1988).

Hala, ondoren aurkezten den ikerketa-lana metodo kualitatiboak eskura jartzen dituen probestuz egin da, hau da, parte-hartzea eta ikerketa uztartuz, jarrera kritiko eta emantzipatzailetik konpromiso politikoa bultzatuz, eta, era berean, ikerketa parte-hartzaile guztientzat hezitzailea izan dadin lan eginez (Cotán, 2016).

3.1. Helburuak

Oinarri teorikoan aztertutakotik abiatuz eta metodologia kualitatiboaren izaera interpretatzailea ardatz izanik, ikerketa-lan honek egoitza-harreretan artatuta zeuden haur eta nerabeen eskubideak aztertzea du helburu eta, horien artean, hizkuntza eskubidearena. Hori horrela, helburua da Gipuzkoako egoitza-harreretan euskarak gutxiagotutako hizkuntza gisa eta haur euskaldunek norbanako zein kolektibo gisa dituzten hizkuntza-eskubideak bermatzen diren ikustea; izan ere, hori posible izateko hutsune nabariak topatu dira lege eta estrategietan. Beste alde batetik, egoitza-harreretan egon diren gazteek euskararen egoera nola bizi duten aztertu nahi da. Azkenik, etorkizuneko hobekuntza-proposamenak jasotzeko, babes-sisteman euskaren hizkuntza-eskubideak bermatzeko proposamenak jasoko dira.

3.2. Parte-hartzaileak

Artikulu honetan ikerketa-dispositibo zabalago batean parte hartu zuten $n = 73$ profesionalek eta Gipuzkoako egoitza-harreretan artatuta egon ziren $n = 15$ gaztek hartu zuten parte; hain zuzen ere, oinarrizko baliabideetan artatutako haurren eskubideak, errepresentazio sozialak eta hobekuntza-proposamenak jasotzeko egindako ikerketa-lan batean. Kasu honetan, egoitza-harreretan artatutako gazteen ($n = 15$) testigantzetatik

jasotako emaitzak aurkezten dira: alde batetik, lehen hizkuntza euskara zutenek elkarrizketetan egindako aipamenak -5 elkarrizketatan jaso ziren euskararekin lotutako bizipenak-, eta bestalde, *focus-group*etatik eratorritakoak; kasu horretan, parte hartu zuten gazteek ($n = 9$) lehen hizkuntza euskara, marokoar arabiera eta gaztelania zituzten. Esperientzia horietan ikerketa-lan honetan aurkezten diren bizipenetatik eratorritako ikerketa-ildoak atzeman zen. Ezaugarriak honako hauek dira:

- Sexua: 8 neska eta 7 mutil.
- Batez besteko adina: 18,86 (18 urte gazteenak eta 22 urte zaharrenak).
- Egoitza-harreran egindako denboraren batez bestekoa: 3,66 urte (egonaldirik luzeena 9 urtekoa eta, laburrena, aldiz, urtebetekoa).
- Babes-sisteman artatuak izateko adina: 14,33 urte (9 urterekin artatu zuten txikiena eta 17rekin helduena).

3.3. Datuak: bilketa-prozedura eta analisia

Erabilitako teknika eta tresnei dagokienez, hemen aurkezten diren datuak jasotzeko, egoitza-harreran artaturik adin nagusitasunera igaro diren 18 eta 22 urte bitarteko 15 gazteri elkarrizketa indibidualak egin zitzaizkien eta, horrez gain, 9 elkarrizketatuek *focus group*etan parte hartu zuten. Bertan, elkarrizketatutako gazteetako batzuk egoitza-harreretan egoera bera edo antzekoa bizitako beste batzuekin elkartu ziren, kasu horretan, euskararekin izandako bizipenak partekatu eta hobekuntza-proposamenak lantzeko.

Informazioaren analisia kategorizazio-sistema misto batekin egin da, metodo deduktibo-induktibo baten bidez. Hau da, aurrez definitutako kategoria zabal batzuetatik abiatu zen ikerketa³, betiere landutako marko teorikoan oinarrituta. Kategoria horiek aldatzen joan ziren, landa-lanean lortutako informaziora egokitzeko. Hala, kategoria berriak sortu ziren, beste batzuk ezabatu egin ziren eta beste batzuk moldatu egin ziren. Analisi-metodo honi jarraitzeak artikulu honetan aurkezten den ikerketa-lerro berri honetaz jabetzeko aukera eman du.

4. EMAITZAK

Ondoren aurkezten diren emaitzak elkarrizketetatik eta *focus group*etatik eskuratutako informaziotik eratorritakoak dira. Hala, ezarritako kategorietan eta horien hurrenkeran aurkezten dira gure ustez informazio esanguratsuen ematen duten hitzartzeak.

3 Ikerketa honek UPV/EHUko Gizakiekin lotutako Ikerketetarako Etika Batzordearen aldeko txostena du.

4.1. Euskara egoitza-harreretan artaturik egon diren gazteen ikuspegitik

Hurrengo lerroetan egoitza-harreretan artaturik egon ziren gazteen bizipenak jasotzen dira, hain zuzen ere, bertan euskarak duen errealitatea aztertzeko eta horrek beren egunerokotasunean zuen eragina ezagutzeko.

Hala, euskarak egoitza-baliabideetan duen presentziari dagokionez, jasotako testigantzetan garbi geratu zen egoitza-harreretako heziketa-taldeetako profesionalen eta haur eta nerabeen arteko harremanak gaztelaniaz eraikitzen zirela: «gaztelera» (Omar⁴; Iñigo), «beti gaztelera hitz egiten zen» (Ismael). Ildo beretik, hurrengo hitzartzeak agerian uzten du, aurreko aipamenetan azalduetako berrestearekin batera, oro har, hezitzaileek ez zekitela euskaraz edo, jakinda ere, ez zutela erabiltzen: «pisuko arduradunek, goizean zeudenei ez diet inoiz entzun euskaraz hitz egiten, eta bazeuden ere pisuan lanean ari zirenak euskaraz hitz egiten ez zekitenak» (Silvia).

Bada, elkarrizketatuen eta *focus group*etan parte hartu zutenen egoitza-harreretan gaztelania hutsean bizi ziren, eta horrek, gazteek adierazi dutenez, eragin handia izan zuen beren egunerokotasunean: bai hizkuntza-ohituretan, bai familiekiko komunikazioan, besteak beste.

Silviak, adibidez, han zegoen bitartean gaztelania hitz egin behar izana oso arrotza egiten zitzaiola azaldu zuen, bera ohituta baitzegoen euskaraz bizitzera. Hala, ondoren aurkezten den aipamena esanguratsua da, arestian aipatutakoa aintzat hartzen bada: «Erdarara ohitu behar izan nuen nik etxean euskaraz egiten nuelako, eta horregatik naiz orain beste edozein baino erdaldunagoa». Gazte horrek aitortzen zuen, euskaraz zekiten profesionalen kasuan, bera euskaraz zuzentzen bazitzaien, erantzuna euskaraz jasotzen zuela: «zuk beraiekin hitz egiten baduzu, euskaraz erantzuten dizute», baina egunerokotasunari dagokionez, ordea, «orokorrean gaztelaniaz hitz egiten da» azpimarratu zuen.

Egunerokoa gaztelaniaz bizitzearekin batera hezitzaileen euskararekiko jarrera txarrak ere deskribatu zituzten gazteek. Beren azalpenen arabera, askotan ez zieten euskaraz hitz egiten uzten: «ez zigutela uzten» (Steisy, Amelie). Gainera, familiarekin euskaraz hitz egiteko debekuak deskribatu zituzten, horrek sorrarazten zien ezinegona azaltzearekin batera:

[...] Deiak gainbegiratu egiten dira, noski, euskaraz hitz egiten ez dakien hezitzaile bat egokitzen zaizunez, deia gaztelaniaz egin behar duzu. Zuk ez dakizu zer izan zen niretzat amarekin telefonoz gaztelaniaz hitz egitea!, horixe da nire bizitzan egin dudana gauzarik arraroena! Eta nire amonarekin, ez dizut kontatzen!, nik eskubide osoa dut nire familiarekin euskaraz hitz egiteko, ez nago marokoeraz hitz egiten ari!, euskaraz hitz egiteari buruz ari natzaizu hemen! Zergatik ez? (Silvia).

4 Izen guztiak fiktizioak dira, berriemaileek berek proposatutakoak.

Alabaina, hezitzaileek euskaraz hitz egiten zutenean ezagututako bizipenak pozez azaldu zituzten gazteek, batez ere euskaraz ez zekitenekin hori sustatzeko uneak deskribatzen zituztenean: «Han zegoen hezitzaile bat, oso euskalduna bera, eta orduan berak, marokoarrei ere, batzuetan esaldiak esaten zizkien euskaraz zerbait esan zezaten sustatzeko eta zerbait ikas zezaten laguntzeko» (Silvia). Halaber, egoitza-harreretan euskara sustatzeak haur eta nerabeengan izan dezakeen eragin positiboa aipatu zuten, beren-beregi atzerrian jaiotako haurrei aipamena eginez: «hobeto integratzen laguntzen dielako eta etorkizunean erraztasun gehiago eskainiko dizkielako euskaraz jakiteak, ez jakiteak baino» (Ismael). Aitzitik, gazteen testigantzak ikusita, egiaztatu ahal izan da atzeritar jatorria zuten haurrak alfabetatzeko prestakuntza guztia gaztelaniaz eskaini zitzaiela: «gaztelania ikasteko lanak beti» (Luz), eta ez, ordea, euskara ikastera bideratutako lanak edo prestakuntza.

Elkarrizketetatik eratorritako informazioa laburbilduz, beraz, esan daiteke egoitza-harreretan euskararen presentzia urria izateaz gain, jarrera txarrak bizi izan zituztela gazteek, eta, orobat, beren egunerokoan horrek eragin handia izan zuela. Izan ere, beren hizkuntza-ohituretan eragiteaz gain, familiarekin zuten harremanean ere eragina izan zuen; hau da, jasotako testigantzen arabera, beren hizkuntza-eskubideak ez ziren guztiz bermatuta egon egoitza-harreretan egon ziren bitartean. Horrekin batera, euskara sustatzearen aldeko hitzartzeak ere jaso dira, zuzen-zuzenean aipatuta, halaber, euskara ez dakitenekin hori erabiltzeak eta sustatzeak haur eta nerabe horiei egingo lieken ekarpena.

4.2. Euskara *focus group*etan: hobekuntza-proposamenak

Egindako elkarrizketetan gazteek euskaldun gisa deskribatutako bizipenetatik abiatuta antolatuta ziren ondorengo *focus group*ak. Hala, egoitza-baliabideetan euskarak duen presentzia, horren erabilera urria, hezitzaileen euskararekiko jarrera ezkorrak zein debekuak eta egoitza-harreretan euskara sustatzea haur eta nerabeentzat izango litzakeen onura gaitzat hartuta, esperientzia gehiago bildu eta etorkizunerako hobekuntza-proposamenak jaso ziren. Bizipen eta proposamen horiek aurkezten dira, bada, hurrengo atalean.

Silviaren bizipena *focus group*ean azaldu zenean, oro har, parte-hartzaileen gehien-goak ez zuen ulertzen, oraindik ere, nola izan daitekeen posible euskara ofiziala den testuinguruko egoitza-harrera batean artatutako haur edo nerabe batek euskaraz bizitzeko oztopoak izatea; are gehiago bere familiarekin hitz egiteko. Ildo horretan, adibidez, honako esperientzia hau azpimarratzekoa da:

Eta bestela ikasi egiten da. Bere erruz, berak euskaraz ez dakielako, nik gaztelaniaz hitz egin behar dut? Zure familiarekin gaztelaniaz hitz egin behar al duzu berak uler zaitzan? Delitua ere bada ia! Hizkuntza batean hitz egitera behartzea. Gainera, komunitate honetako hizkuntza ofiziala da! Ez da errusieraz hitz egiten ari zarela eta ez zaituela ulertzen ezta zer... ez dakit ba! (Luz).

Bada, segurtasun irizpideengatik egoitza-harreretan bizi diren hurrek beren familiarekin dituzten elkarrizketak gainbegiratu egiten dira, baina ez da bermatzen elkarrizketa horretan euskaraz hitz egiteko eskubidea.

Bestelako ikuspegiak ere azaldu ziren talde-ezetabaidan. Horren adibide da hezitzaileak euskaraz hitz egiteko gaitasunik ez izanda ere, horren aurrean gazte batek erakutsi zuen jarrera ulerkorra: «horrela ulertzen bazaitu, ezta?». Halarik ere, gazte horrek ere ezberdindu egin zituen eguneroko bizikidetzan gaztelania erabili beharrraren eta familiarekin euskaraz hitz egiteko ezintasunaren arteko ezberdintasuna: «zuk familiarekin euskaraz hitz egin nahi baduzu, bada, baina, zuk hezitzaile batekin hitz egin behar baduzu eta euskaraz ez badaki? Euskaraz ez badaki, ez daki euskaraz» (Begoña). Horren aurrean Danielak emandako erantzuna ere interesgarria da:

Ba, hartu eta euskaraz dakien pertsona bat kontratatzeaz arduratzen zara, zuk nahi duzuna ekar dezan, badakizu zer esan nahi dizudan? Izan ere, nik jende asko ikusi dut nire etxean, eta ez da iruzkin arrazista bat, ezta ezer ere, ezta? Baina Marokoko jendea marokarra zekien mutil batekin etorri da harena egitera (interpretea), eta nire etxean egon da, itzultzailearekin hilabetez, ulertzen? Orduan, benetan iruditzen zait...

Alabaina, Danielak partekatutako esperientzian behintzat, ikus daiteke hizkuntza-eskubideak bermatzeko saiakera egon badagoela haur eta nerabeak gaztelania ez dakiten familiarekin hitz egitean. Haatik, euskaldunen kasuan haurrek eta beren familiarekin gaztelania badakitela ulertuta, jasotako bizipenetan behintzat, agerian geratzen da ukatu egin zitzaizela euskaraz bizitzeko eskubidea, eta hortik dator, hain zuzen ere, Danielak hezitzaile euskaldunak kontratatzeako egindako proposamena, besteak beste.

4.3. Euskarazko hizkuntza-gaitasuna duten langileak kontratatzea

Profesionalak kontratatzeako hizkuntza-gaitasunaren baldintza hobetzeko proposamenarekin jarraituz, gazteek ezinbesteko baldintza izan behar duela uste dute, eta hala helarazi zuten. Haien ustez, kontua ez zen soilik haur eta nerabeekin hitz egiteko hizkuntza-gaitasuna izatea: hizkuntza-gaitasun hori haur eta nerabeek eskura zituzten txosten guztietan ere agertu behar zuela azpimarratzen zuten.

Bada, gazteen testigantzei esker, txosten, jakinarazpen eta oro har jasotzen dituzten dokumentu guztien txantiloak elebidunak direla jakin dugu: «bertan geundenean dena bi hizkuntzetan jarri behar zutela zioen protokolo bat atera zen» (Gabriela), baina euskarriak ele bitan egoteak, ordea, ez du gazteek euskaraz idatzi eta beren hizkuntzan adierazteko aukera bermatzen, edota hezitzaileek bete beharrekoak haiek euskaraz jasotzea; izan ere, testigantzetan jasotakoaren arabera, hezitzaileek dena gaztelaniaz idazten zuten eta haiek ere gaztelaniaz idaztera behartzen zituzten. Ondoko hitzartzea, adibidez, horrek gazte euskaldunengan sorrarazten zuen ezinegonaren adibidea da:

Txostenetan parte har dezatela, gaztearen hizkuntzan idatzi behar dira eta gazte horrek ondo ulertuko duen hizkuntzan behintzat! Eta pertsona hori (hezitzailea) moldatau dadila nahi duen moduan euskaraz idazteko (Daniela).

4.4. Euskararen normalizazioa egoitza-baliabideetan

Azkenik, *focus groupean* euskarazko hizkuntza-gaitasunak izatearen onurei buruzko gogoeta egin zen, eta babeserako egoitza-baliabideetan euskararen erabilera sustatu behar zela ondorioztatu zuten. Proposamena euskarak egun zein etorkizunean eskain ditzakeen onurekin lotu zuten:

[...] Argi dago txikitatik euskaraz hitz egin ez dizuten etxeetan, gure kasuan bezala, gero joera gutxiago duzula zuk euskaraz egiteko, ba pisuetan berdin! Pisuetan berdin! Pentsa, 0-12ko pisu batean euskaraz egiten bada, haur horiek zer nolako abantaila izango duten euskaraz hitz egiterakoan! Eta lan batentzako! Ba hori guztia sustatu egin beharko litzateke. Hori guztiagatik komenigarria litzateke profil euskaldunago bat hautatzea, euskara exijitzea! (Daniela).

Agerian geratzen da, beraz, gazteen iritziz ere txikitatik eta egoitza-harrera batek sortzen dituen testuinguruetan euskara bizirik egoteak duen garrantzia. Haurrek izango luketen abantaila ere azaltzen da aurreko paragrafoan aurkezten den testigantzaaren aipuan, euskarak berak hartuko lukeenarekin batera.

5. EZTABAIDA ETA ONDORIOAK

Emaitzetan jasotako gazteen bizipenetatik eratorritako informazioa aintzat hartuz, Gipuzkoako harrera-etxeetan gaztelania gailentzen dela erraz ondoriozta daiteke. Oro har, bertan artatutako haur euskaldunak ez dute etxean (egoitza-harrera beren etxea da momentu horretan) euskaraz hitz egiteko aukerarik izaten, eta, beraz, esan daiteke 2/2024 Haurren eta Nerabeen Legeak jasotako hizkuntza-eskubideak (Eusko Jaurlaritza, 2024a) ez direla bermatzen, ez eta Haurren eta Nerabeen Indarkeriaren Kontrako Euskal Estrategiak erakunde eta hezkuntza-eragileen gain hori bermatzeko beren gain jartzeko duen ardura ere (Eusko Jaurlaritza, 2022). Are gehiago, unean-unean eskubide hori debekatu zitzaizela adierazi zuten gazteek, bertako hizkuntza ofiziala izanik eta HNLn nahiago duen hizkuntza ofizialean hitz egiteko eta hitz egina izateko eskubidea zehazten bada ere (Eusko Jaurlaritza, 2024a). Bada, berretsi egiten da euskararen egoera minorizatua (Antero et al., 2023; Guirado & Rua, 2023a; Iurrebaso, 2022, 2023; Iztueta, 2014).

Horrez gain, egoitza-harreretan dagoen hizkuntza- eta kultura-aniztasuna (Eusko Jaurlaritza, 2022) ere agerikoa da jasotako informazioan, kasu honetan Gipuzkoako testuinguruan kokatuta, zenbait jatorritako gazteak eta beren hizkuntzak aipatzen baitira, baita hezitzaileen partetik hizkuntzekiko trataera ezberdinak ere. Beraz, emaitzek iradokitzen dute egoitza-harreretan euskarak duen errealitatea urrun dagoela horren normalizazioa sustatzetik eta hizkuntzen arteko oreka eta harremana ez dela modu osasuntsuan gertatzen (Antero et al., 2023), hizkuntzen gisako gizarte-ondasun kulturalak zaintzeko hiritar kontzienteen garapena sustatzen ez den bezala (Daniel, 2002).

Hezitzaileek jokatzen duten rola oso garrantzitsua da hizkuntza-jarreretan eta -ohituretan eragiteko, baita hizkuntzarekiko atxikimendua eta motibazioa sustatzeko ere (Elorza

et al., 2009; Guirado & Rua, 2023a, 2023b; Muñoa et al., 2024; Zabaleta, 2007). Hala, gazteek emandako testigantzetatik agerian geratu da, artatuta egondako baliabideetan, oso kasu puntaletatik harago, hezitzaileen hizkuntza-gaitasuna eta euskara sustatzeko grina ez dela ohikoa. Hala izan denean, gazteek ongi deskribatu dute jarrera horrek izandako eragin positiboa. Beraz, nolabait, berretsi egiten da hezitzaileek hizkuntzaren sozializazioan eta hizkuntz jokabideetan eragiteko duten rolaren garrantzia.

Bada, jasotako bizipenetatik ondorioztatu da, gazteek ere hala adierazi zuten, egoitza-harreretan euskaraz bizitzeko erreferenteak izango diren hezitzaileekin batera euskara sustatzeko eta haur eta nerabeak euskaraz sozializatzeko baliabideak zein inizatibak beharrezkoak direla. Alde batetik, etxetik beste hizkuntza bat dakartenak euskararen harreman-mundura (hizkuntzaren sozializazioa) gerturatzeko eta beren bizitzan laguntzeko; bestalde, euskara etxetik jaso duten haurren hizkuntza-eskubideak errespetatuz euskaraz hitz egiteko duten ohitura zein euskararekin duten harremana ez galtzeko. Finean, hizkuntza-eskubide orokorrekin batera, euskarak gutxiagotutako hizkuntza gisa barne biltzen dituenak aintzat hartuz jarduteko (Amonarriz & Uriarte, 2017), gazteek argi adierazi baitzuten egoitza-harreran pasatako denbora-tarteak beren hizkuntza-ohituretan euskara atzertzeko izan zuen eragina.

Ikerketak izandako mugez kontziente izanik –bai euskara eta babes-sistemaren ikerketa-aurrekaririk ez egoteak marko teorikoan eta emaitzen irakurketan eragindako zailtasuna, bai parte-hartzaileen lagina mugatua izan delako– esan dezakegu ikerketa-lan honen ekarpen nagusia izan dela, nolabait, zaurgarritasun-egoeran eta egoitza-harreretan artatuta dauden haur eta nerabeek bertan euskararekin duten harremana azalratzea. Zehazki, euskarak bertan izan ahal duen trataera mahaigaineratu eta hizkuntza-eskubideen urraketa bat erakutsi da. Halaber, agerian utzi da hizkuntza-sistema oso bat aldatzeak eragina izan dezakeela hizkuntza-ohituretan; kasu honetan, euskaraz mintzo zirenen kalterako. Alabaina, horrek guztiak aukera bat ere erakusten du, 18 urte bitarteko etxeetan euskara sustatzen bada aldeko haizeari heldu eta horrek utz dezakeen uzta iradoki baitaiteke. Beraz, etxeko testuinguruan eguneroko mintzamoldeak dituen ezaugarri afektiboetatik abiatuz (Labov, 1966/2006a, 1966/2006b; Zalbide, 2020), eta egoitza-harrerak haur eta nerabeak euskaraz sozializatzeko (Kasares, 2017, 2023) eragile aktibo bihurtuta, bertan dauden haurren euskalduntze-prozesuan egin daitekeen ekarpena handia dela pentsatuz amaitzen dugu artikulua, lanketa hori etorkizuneko erronka interesgarria eta ikerketa-ildo emankorra izango delakoan.

6. ERREFERENTZIAK

- Altuna, O., Iñarra, M. & Basurto, A. (2021). Kale-erabileraren neurketa. Laburpen txostena. *Soziolinguistika Klusterra, euskara biziberritzeko ikergunea*. https://soziolinguistika.eus/wp-content/uploads/2022/05/hekn21_emaitzen_laburpen_txostena.pdf
- Amonarriz, K. (2015). Ahozkotasuna soziolinguistikaren behatokitik. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 96, 103-127.
- Amonarriz, K. (2019). *Euskararen bidegurutzetik*. Elkar.

- Amunarriz, M. & Uriarte, M.S. (2017). Hizkuntza-eskubideak giza eskubide gisa: zer ikuspegi dago nazioartean hizkuntza-eskubideen inguruan? *Zuzenbidea Ikasten. Irakaskuntzarako Aldizkaria*, 8(1), 6.
- Antero, A., Artolazabal, A., Garaialde, E. & Ibarzabal, Z. (2023). *Bazatuz? Ikastolen Hezkuntza Marko Orokorra*. Ikastolen Elkartea.
- Aranburu, A., Tresserras, A., Gamito, R. & Gómez, A. (2018). Bestelako eskola eredu bat posible da: Bizilore, eskola komunitate berri baten lehen urratsak. *Tantak*, 30(1), 9-36. <http://dx.doi.org/10.1387/tantak.18122>
- Artetxe, M., Bereziartua, G. & Burreso, N. (2024). Ahozko hizkera informalerako gaitasuna eta harreman-sare informaletako hizkuntza-erabilera: azterketa kuantitatibo bat unibertsitateko gazteen testuinguruan, *Euskera*, 69(1), 49-78. <https://doi.org/10.59866/eia.v1i69.274>
- Barandiaran, A. (2023). Hezkuntza ez-formala euskal eragileak sortzeko bide. In S. Aleman (arg.), *Euskarazko ahozko jarduna Nafarroako gaztetxoan artean: egoera eta aukera berriak* (61.-69. or.). Euskaltzaindia.
- Bereziartua, A., Guirado, O. & Alonso, I. (2023). Lehen Hezkuntzako haurren lagunarteko hizkera aisialdian: erdaren eragina bat-bateko adierazkortasunean. *Euskera*, 68(2), 11-39. <https://doi.org/10.59866/eia.v2i68.263>
- Bertalanffy, L.V. (1976). *Teoría general de los sistemas: fundamentos, desarrollo, aplicaciones*. Fondo de Cultura Económica.
- Brofenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 2(7), 513-531.
- Cotán, A. (2016). El sentido de la investigación cualitativa. *Escuela Abierta*, 19, 33-48.
- Coyos, J.B. (2008). Hizkuntza-politika Ipar Euskal Herrian. Nondik nora? Ibilbidearen azterketa. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 67(2), 79-102.
- Daniel, J. (2002). *Open Learning: Transforming education for development*. *Pan-Commonwealth Forum on Open Learning*. UNESCO. <https://www.col.org/about/pan-commonwealth-forum/second-pan-commonwealth-forum-open-learning-pcf2/>
- Delgado, L. (2012). *Infancia y adolescencia en acogimiento residencial. Conductas exteriorizadas-interiorizadas y evaluación del apego* [Doktore-tesia, Universitat Autònoma de Barcelona]. Dipòsit Digital de Documents de la UAB. <https://hdl.handle.net/10803/117588>
- Elorza, I., Boan, K., Muñoa, I., Urruzmendi, A., Barrios, M. & Osa, E. (2009). *Ikastolen Hizkuntz Proiektua*. Euskal Herriko Ikastolen Konfederazioa.
- Epelde, M. (2014). Euskadiko gazte migratzaile tutelatu ohien emantzipazio prozesuak krisi ekonomikoaren testuinguruan: gizarteratze estrategiak aldatzeko beharra. *Zerbitzuan: Gizarte Zerbitzuetarako Aldizkaria*, 57, 103-119.
- Esnaola, A. & Egibar, M. (2007). Euskal ludikotasuna erabiliz, euskara indartu. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 63(3), 67-72.
- Euskarabidea. (2021). *VII. inkesta soziolinguistikoa*. Nafarroako Gobernu. https://www.euskarabidea.es/fitxategiak/ckfinder/files/VII_%20Inkesta%20Soziolinguistikoa_2021_NAFARROA.pdf
- Eusko Jaurlaritz. (2008). 131/2008 Dekretua, uztailearen 8koa, Gizarte babesik gabeko Haur eta Nerabeentzako Egoitza-Harrerako Baliabideak

- arautuko dituen. Eusko Jaurlaritza. <https://www.euskadi.eus/bopv2/datos/2008/08/0804678a.pdf>
- Eusko Jaurlaritza. (2020). *Haur eta nerabeenganako indarkeria EAEn. Diagnostikoa, erronkak eta orientabideak*. Eusko Jaurlaritza. https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/zeukesan_observa_violencia/eu_def/adjuntos/HAURETANERABEAK_EU.pdf
- Eusko Jaurlaritza. (2022). *Haur eta nerabeen kontrako indarkeriari aurre egiteko euskal estrategia 2022/25*. Eusko Jaurlaritza. https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/violencia_infancia/eu_def/adjuntos/ESTRATEGIA-VASCA_VIOLENCIAINFANTIL_baja_eu.pdf
- Eusko Jaurlaritza. (2023). *Legedia eta euskara*. Eusko Jaurlaritza. <https://www.justizia.eus/legedia-eta-euskara/webjus00-contentgen/eu/>
- Eusko Jaurlaritza. (2024a). 2/2024 Legea, otsailaren 15ekoa, Haur eta Nerabeena. Eusko Jaurlaritza. <https://www.euskadi.eus/web01-bopv/eu/bopv2/datos/2024/02/2401066e.pdf>
- Eusko Jaurlaritza. (2024b). 19/2024 Dekretua, otsailaren 22koa, Euskal Sektorre Publikoan euskararen erabilera normalizatzekoa. Eusko Jaurlaritza. <https://www.euskadi.eus/bopv2/datos/2024/03/2401222e.pdf>
- Eustat. (2024). *Matrikulatutako ikasleak Haur eta Lehen Hezkuntzan, hizkuntza ereduaren arabera*. Eusko Jaurlaritza. <https://eu.eustat.eus/indic/indicadores-graficosvista.aspx?idgraf=16357&opt=0&tema=300>
- Fernández, A.M. (2015). *El acogimiento residencial en Galicia. Situación actual y perspectivas de futuro* [Doktore-tesia, Universidade de Vigo]. Investigo. <http://hdl.handle.net/11093/649>
- Figuerola, C. (2022). *El educador como figura de apego sustituta en acogimiento residencial* [Master-amaierako lana, Universidad Pontificia Comillas]. Repositorio Comillas. <http://hdl.handle.net/11531/66273>
- García, M.E. (2008). *Análisis de la competencia lingüística y de la adaptación personal, social, escolar y familiar en niños institucionalizados en centros de acogida* [Doktore-tesia, Universidad de Extremadura]. Dehesa. <http://hdl.handle.net/10662/400>
- Gianino, L. & Guzmán, N. (2022). Resiliencia, juego y creatividad: puntos clave en el desarrollo humano. *Avances en Psicología*, 30(1), 1-15. <https://doi.org/10.33539/avpsicol.2022.v30n1.2516>
- Gipuzkoako Foru Aldundia. (2024ko urriaren 21a). *Egoitza-harrera. Harrera programak*. Gipuzkoako Foru Aldundia. <https://www.gipuzkoa.eus/eu/web/gizartepolitika/zerbitzuak/programak-eta-zerbitzuak/egoitza-harrera>
- Guirado, O. (2021). Pulunpa! Emozioetatik euskaraz. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 120(3), 119-133.
- Guirado, O. & Rua, J. (2023a). Aisialdia, hezkuntza ez-formala, bizipen positiboak eta euskara: Eman Hegoak udaleku irekien ebaluazio-ikerikuntza. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 127(2), 59-79. <https://doi.org/10.55714/BAT-127.3>
- Guirado, O. & Rua, J. (2023b). Pulunpa (e)ta Xin! Erdal jatorria duten ikasleentzako harrera- eta murgiltze-plana. Esku-hartze pedagogikoaren ekintza-ikeriketa. *Euskera*, 68(2), 41-86. <https://doi.org/10.59866/eia.v2i68.265>

- Habermas, J. (1988). *La lógica de las Ciencias Sociales*. Tecnos.
- Hernández, R. & Nevárez, B.P. (2023). Estrés, resiliencia y autoestima. *Revista de Psicología de la Universidad Autónoma del Estado de México*, 12(29), 171-201. <https://doi.org/10.36677/rpsicologia.v12i29.20625>
- Iurrebaso, I. (2022). *Hizkuntza gutxituen jarraipena, ordezkapena eta indarberritzea neurtzeko demolinguistikako tresna metodologikoak garatzen Euskal Herrirako aplikazio praktikoa* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/60061>
- Iurrebaso, I. (2023). *Etxeko transmisioa euskararen indargune*. Eusko Jaurlaritz. https://www.euskadi.eus/contenidos/recurso_tecnico/eas_noticias_pdf/eu_def/adjuntos/Monografikoa_EAS_2023_BB.pdf
- Iztueta, I. (2014). *Euskal kultura eta hizkuntzak: diskurtsoak eta hego euskal herriko liburu-ekoizpena euskal/espainol ardatzaren argitan* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. https://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Ibai_Iztueta_TESIA.pdf
- Juaristi, P. (2006). Hizkuntza aniztasuna Europar Batasunean. *Euskera*, 55(2), 893-917.
- Kasares, P. (2017). Euskararen transmisioa: berrikuspena hizkuntza-sozializazioaren paradigmantik. In J. Goirigolzarri, X. Landabidea & I. Manterola (arg.), *Euskararen biziberritzea: marko, diskurtso eta praktika berriak birpentsatzen* (27.-51. or.). UEU.
- Kasares, P. (2014). *Euskaldun hazi Nafarroan: euskararen belaunez belauneko jarraipena eta hizkuntza sozializazioa*. Euskaltzaindia.
- Kasares, P. (2023). *Euskararen belaunez belauneko jarraipena, familia transmisioaz harago*. Eusko Jaurlaritz. https://www.euskadi.eus/contenidos/recurso_tecnico/eas_noticias_pdf/eu_def/adjuntos/Monografikoa_EAS_2023_BB.pdf
- Labov, W. (1966/2006a). The isolation of contextual styles. In W. Labov, *The social stratification of English in New York City* (58.-86. or.). Cambridge University Press.
- Labov, W. (1966/2006b). The study of language in its social context. In W. Labov, *The social stratification of English in New York City* (3.-17. or.). Cambridge University Press.
- Lukas, J.F. & Santiago, K. (2016). *Hezkuntza ebaluazioa*. UPV/EHU.
- Martín E. & Dávila, L.M. (2008). Redes de apoyo social y adaptación de los menores en acogimiento residencial. *Psicothema*, 20(2), 229-235.
- Martinez de Luna, I., Iñarra, M. & Suberbiola, P. (2023). Language proficiency and language use in Basque as a first or second language. In J. Cenoz & D. Gorter (arg.), *The minority language as a second language* (134.-158. or.). Routledge.
- Martinez de Luna, I. & Suberbiola, P. (2018). *EAEko ikasleen euskararen erabilera eskola-giroan (2011-2017)*. Eusko Jaurlaritz.
- Miguelena, J. (2019). *Los derechos de las niñas, niños y adolescentes atendidos en recursos residenciales de acogida de programas básicos de Gipuzkoa: representaciones sociales y propuestas de mejora* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/42533>
- Miguelena, J., Garmendia, J., Callado, I., Vesga, A., Gordillo, I. & Hezkuntza Departamenduko Berritzegune Nagusiko Orientazio Taldea. (2023). *Lehen eta*

bigarren hezkuntzako eskoletako irakasleentzako gida, egoitza harrerako babes neurriaren pean dauden haur eta nerabeen hezkuntza esparruari buruzkoa. UPV/EHU; Fundación SM.

- Morelato, G. (2011). Resiliencia en el maltrato infantil: aportes para la comprensión de factores desde un modelo ecológico. *Revista de Psicología (PUCP)*, 29(2), 203-224. <https://doi.org/10.18800/psico.201102.001>
- Moreno, J.M. & García, M.E. (2009). Adaptación y desarrollo lingüístico en niños víctimas de maltrato. *Boletín de Psicología*, 96, 17-34.
- Muñoa, I., Beola, A. & Lasa, X. (2024). Hezkuntzan soziolinguistika lantzen: zenbait gako eta esperientzia. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 131, 13-37. <https://doi.org/10.55714/BAT-131.1>
- Olasagarre, Y. & Ramos, E. (2021). Euskararen motibazioa handitzea, euskararekiko atxikimendua hobetzeko bidea. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 120(3), 135-149.
- Riera, L.I. (2018). *Intervención educativa en el contexto residencial de menores* [Argitaratu gabeko master-amaierako lana]. Universitat de les Illes Balears.
- Sarasua, J. (2013). *Hiztunpolis*a. Pamiela.
- Sarasua, J. (2024). Euskararen etorkizun-ikuspegia: ariketa sintetikoa. In J. Sarasua (arg.), *Euskararen gogoeta gunea* (41.-92. or.). Euskaltzaindia.
- Vygotsky, L. (1960). *Pensamiento y lenguaje: teoría del desarrollo cultural de las funciones psíquicas*. Fausto.
- Walker, W. (2022). Una síntesis crítica mínima de las aportaciones de los paradigmas interpretativo y sociocrítico a la investigación educacional. *Enfoques*, 34(2), 13-33. <https://doi.org/10.56487/enfoques.v34i2.1058>
- Watzlawick, P., Helmick, J. & Janckson, D. (1983). *Teoría de la comunicación humana*. Herder.
- Zabaleta, O. (2007). Kale erabilera datuak aztertuz, gazteei begira. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 64, 129-133.
- Zalbide, M. (2020). Euskara batua eta eguneroko mintzamolde arruntak: zer dira eta zertarako? Biak nola uztartu? In Euskaltzaindia & Ezkerraberri Fundazioa (arg.), *Euskara batua eta tokian tokiko erabilera: korapiloak eta erronkak* (11.-90. or.). Euskaltzaindia.

Komunikazio-antsietatea, hezkuntza formala eta euskarazko hizkera informalaren ikas-irakaskuntza

---

La ansiedad comunicativa, el habla informal del euskera y su enseñanza escolar

---

Communicative anxiety, formal education and the teaching-learning of informal Basque speech

Odei Guirado

Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU

oguirado002@ikasle.ehu.eus

<https://orcid.org/0009-0007-5205-4595>

Alaitz Santos

Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU

alaitz.santos@ehu.eus

<https://orcid.org/0000-0002-6620-5266>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.7>

Eskerrak eman nahi dizkiegu ikerketa-lan hau egikaritzea posible egin duten guztiei, eta, bereziki, Euskaltzaindiari, parte hartu duten ikastolei, euren bizipenak gurekin partekatu dituzten haurrei, eta Aritz Bereziartuari eta Xabi Lasari.

Jasotze data: 2024/10/15. Behin-behineko onartze data: 2024/11/21. Behin betiko onartze data: 2024/12/05.

LABURPENA

Artikulu honetan, hezkuntza formalean hizkera informala aisialdi antolatua eta ikasgela barruko jardura ludikoen bitartez lantzeak haurren hizkuntza-antsietatean izan dezakeen eraginari buruzko ikerketa bat aurkezten da. Ikerlana metodo mistoan eta diseinu konkurrentean egin da eta bertan parte hartu dute euskarazko hizkera informala ikasgela barruan zein kanpoan lantzen ari diren Nafarroako bi ikastolako haurrek ($n = 86$). Emaitzak datuak triangulatuz aztertu dira eta ateratako ondorio nagusia izan da haurren euskarazko komunikazio-antsietatea murrizten dela, estatistikoki ezberdintasun esanguratsuak ageriz, bai generoaren, bai 1Hren arabera.

Gako hitzak: euskara; eskola; hizkera informala; jolasa; hizkuntza-antsietatea.

RESUMEN

En este artículo se presenta un estudio sobre el efecto que puede tener trabajar el habla informal del euskera a través del ocio organizado y las actividades lúdicas dirigidas dentro del aula. La investigación se ha desarrollado bajo un método mixto y un diseño concurrente, en el que ha participado el alumnado ($n = 86$) de dos *ikastolas* de Navarra que trabajan el euskera informal dentro y fuera de aula. Los resultados se han obtenido triangulando los datos recogidos. Entre las principales conclusiones cabe destacar la reducción de la ansiedad comunicativa del alumnado, obteniendo diferencias estadísticamente significativas según el género y según la lengua o lenguas aprendidas como L1.

Palabras clave: euskera; escuela; habla informal; juego; ansiedad lingüística.

ABSTRACT

In this article, a study is presented on the effect that practicing informal speech in formal education through organized recreation and classroom games and playful activities can have on children's language anxiety. The research work has been developed as part of a mixed method and concurrent design, in which the children ($n = 86$) of two *ikastolas* in Navarre practiced informal Basque language through organized leisure activities. The results were analysed by triangulating qualitative and quantitative data and the main conclusions drawn were that the reduction of children's communication anxiety was achieved, with significant differences both according to gender and L1.

Keywords: Basque; school; informal speech; play; language anxiety.

1. SARRERA. 2. OINARRI TEORIKOA. 2.1. Hizkera estandarra, hizkuntza-erregistroak eta hizkera informala. 2.2. Gazteak euskaratik erdarara, zergatik eta zertarako: kode-alternantzia eta *translanguaging* ikuspegiak. 2.3. Hizkuntza-antsietatea eta bigarren hizkuntzaren (2H) jabekuntza. 2.4. Hezkuntza formala, hezkuntza ez-formala, jolasa, aisialdi antolatua eta euskarazko ahozketasunaren lanketa. 3. IKERKETAREN OBJEKTUA, HELBURUAK ETA IKERKETA-GALDERAK. 4. METODOLOGIA. 4.1. Parte-hartzaileak. 4.2. Datuak jasotzeko teknikak eta instrumentuak. 4.3. Datuak aztertzeko prozedura eta analisia. 5. EMAITZAK. 5.1. 1IG: Euskarazko hizkera informala jolasaren eta jarduera ludikoen bitartez egindako lanketan hurrek bizitako komunikazio-antsietatea. 5.2. 2IG: Haurrak euskaraz ari direnean, hizkuntza-baliabide bila erdarara jotzeko arrazoiei dagokienez. 6. EZTABAIDA ETA ONDORIOAK. 7. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Berrogeita hamar urte luze pasa dira euskal komunitateak euskarazko funtzio formalak bete behar zituen aldaera bateratu eta estandarra sortzeari ekin zionetik; hots, euskara batua sortzeari (Perez & Azkarate, 2020). Amonarrizek (2015) azaltzen du soziolinguistikaren lehen biltzar nagusia Getxon izan zela; zehazki, 1984. urtean. Bertan, euskararen biziberritze-estrategiak sustraitzen ari ziren, eta autoreak orduan landutako testu bat aipatzen du, eskolan ahozketasunaren gaiaren lanketa egitea ez zela orduko kezka eta lehentasuna ikusaraziz: «ezin diogu eskatu eskolari, gaur-gaurkoz behintzat, jolaserako, kaleko berriketarako, adarra jotzeko euskara ere erakustea» (Amonarriz, 2015, 106. or.).

Bada, Euskal Herriko hezkuntza-sistemetan euskara batua irakasteak hizkuntzaren biziberritze-prozesuan egindako ekarpena handia bada ere, emaitzak ez dira espero zirenak. Izan ere, euskararen hizkera informala ez da, pentsatzen zen gisan, modu natural batean garatu (Amonarriz, 2015). Haatik, egunez egun ahultzen joan da (Juaristi, 2008; Sarasua, 2013; Zalbide, 2020) eta, hain justu horregatik, lagunarteko hizkera informala ikastetxeetan lantzeko beharra lehen lerroa ekarri da (Aleman, 2023; Antero et al., 2023).

Hala, ondoren aurkeztzen den artikulua orain arte gutxi ikertu den euskarazko hizkera informala du aztergai (Euskaltzaindia, 2023; Zalbide, 2020). Hau da, bere ezaugarri afektiboak kontuan izanik (Rosenblat, 1969; Tauste, 1998), ikastolan euskarazko hizkera informalararen lanketa egiteak, baliabide linguistikoak eskuratzeaz gain, ikasleen komunikazio-antsietatean izan dezakeen eragin positiboa ere aztertu

da, antsietatea, besteak beste, hizkuntza-jarreretan eta -erabileran eragiten duen aldagai afektiboa baita (Horwitz et al., 1986). Halaber, arreta ematen da haurren lehen hizkuntzan (aurrerantzean 1H), generoan eta ekintza komunikatiboa gauzatzen den testuinguruan, hizkuntza-antsietatea ez baita faktore isolatu bat eta hainbat faktore indibidual, sozial eta linguistikorekin lotua baitago (Cenoz & Santos, 2017; Yan & Horwitz, 2008). Martinez de Lunak eta bestek (2023) egindako ikerketan, adibidez, ikasgelatik kanpo ikasleen euskararen erabilera asko jaisten dela ondorioztatu zuten eta, orobat, ezberdintasun esanguratsuak topatu zituzten euskara 1H gisa dutenen eta ez dutenen artean.

Ikerlana egiteko, bada, modu sistematikoan euskarazko hizkera informala landu duten Nafarroako bi ikastolatako haurren bizipenak jaso dira. Horretarako, hezkuntza testuinguru formalean aisialdi-gune eta -uneak antolatu eta ikasgela barruan jolas eta jarduera ludiko zehatzak erabili dira; izan ere, aisialdi antolatuak, jolasek eta jarduera ludikoek antsietatea murrizten laguntzen dute (Ramos & Maya, 2022), eta hizkera informala erabiltzeko espazio gozagarriak eratzen dituzte (Zabaleta, 2007), euskararen ikas-irakaskuntza ohiko formatatik at bizitzeko aukera. Esan behar da hemen aurkeztu diren emaitzak ikerketa-lan zabalago baten zati direla. Bertan, komunikazio-antsietatearekin batera, euskarazko hizkera informala aisialdi antolatuaren eta jarduera ludikoen bitartez lantzeak haur parte-hartzaileen euskararekiko motibazioan eta atxikimenduan izan duen eragina aztertu da, baita esku-hartzea bideratzeko irakasleek eta aisialdiko hezitzaileek izandako erraztasunak eta zailtasunak ere.

2. OINARRI TEORIKOA

2.1. Hizkera estandarra, hizkuntza-erregistroak eta hizkera informala

Hizkuntzaren gainean egindako defnizioak askotarikoak dira. *Soziolinguistika eskuliburuan* hizkuntzaren honako defnizio hau egiten da: «gizatalde bateko kideek elkarrekin komunikatzeko duten hitzezko adierazpidea» (Zarraga et al., 2010, 26. or.). Beste autore batzuek defnizio horri hizkuntzak ezaugarri historikoeekin, kulturarekin, etniarekin edo komunitatearekin duen lotura gehitzen diote (Pinzon, 2005; Sarasua, 2013). Izan ere, garrantzitsua da bata besteen biziraupenerako jokatzeko duen papera, batez ere gutxiagotutako hizkuntzen testuinguruan, horien etorkizuneko errepresentazio soziala ez baitago bermatuta (Iztueta, 2014).

Hizkera estandarri dagokionez, eskola izaten da hori lantzeko eta zabaltzeko bide nagusia (Pérez & Azkarate, 2020; Tickook, 1991) eta, hizkuntza guztiek ez duten aldaera bada ere, gutxiagotutako hizkuntzen kasuan garrantzitsua da horien biziraupenerako (Zalbide, 2020). Hizkuntzek hizkera estandarra izateaz gain, herri-hizkerak izan ohi dituzte. Horri dagokionez, askotarikoak izaten dira aldaerak, eta hizkera-komunitateak sortzen dituzte –hizkuntzaren aldaera bera erabiltzen duen talde soziala– (Iurrebaso, 2022; Labov, 1966/2006b). Zarragak eta bestek (2010), talde sozialari azpimarra eginez, honako defnizio hau ematen diote hizkerari: «pertsona edo gizatalde baten hitz egiteko era. Hizkuntza jakin batetik hiztunak egiten duen erabilera

konkretua» (26. or.). Horregatik, Guiradok eta Ruak (2023b) hizkera-komunitate jakin-neko kide izatearen, erabiltzen den hizkeraren, eta talde sozial horrekiko atxikimendu emozionalaren elkarrekikotasuna azpimarratzen dute.

Halarik ere, ekintza komunikatiboa gauzatzen den testuingurura egokitzeko hainbat hizkuntza-erregistro daude aipatutako aldaera bakoitzean (Barrios et al., 2008; Labov, 1966/2006a): erregistro formala (testuinguru jasoetarako) eta erregistro informala. Hizkera informala gertuko hizkera-erregistroa da, sentimenduak eta bat-bateko espresio adierazkorak transmititzeko erabiltzen dena, gertukoa, etxekoa eta naturala (Ibarra, 2020). Makazagak (2010) hizkera informalaren ezaugarriak ondorengo dimentsioetan banatzen ditu: eguneroko elkarrizketetako ahozko jardunean erabiltzen diren esaerak, esapide eginak, interjekzioak eta hitz adierazgarriak. Azken batean, hizkuntzaren adierazkortasuna aberasteko baliabide ulertterazak, sinpleak eta naturalagoak dira.

Honaino idatzitako lerroetan hizkera informala talde sozial jakin batera lotzen gaituen baliabide linguistikoa dela ikusi da, eta duen izaera afektiboa ezaugarri nagusietako bat duela (Rosenblat, 1969; Tauste, 1998; Travalía, 2008). Ondoko atalean, aldiz, beren-beregi, haur eta gazteen euskarazko hizkera informalarri erreparatuko zaio. Izan ere, haien euskarazko elkarrizketa informaletan atzematen da erdaren interferentzia gehien (Amonarriz, 2015; Bereziartua et al., 2023; Sarasua, 2013; Zalbide, 2020).

2.2. Gazteak euskaratik erdarara, zergatik eta zertarako: kode-alternantzia eta *translanguaging* ikuspegiak

Fishmanen (1967) arabera, hizkuntza zein modutara erabiltzen den aztertzea garrantzitsua da: nork, norekin, zer eta zein testuingurutan hitz egiten den. Izan ere, elebidunek edo eleaniztunek hizkuntza bat ala bestea aukeratzea ez da ausaz gertatzen den zerbait, adibidez, kode-alternantziaren fenomenoan edo hizkuntza-interferentzietan (Zalbide, 2011).

Bi hizkuntzak edo gehiagok elkarri eragiten diotenean, hau da, hizkuntzen arteko ukipena¹ dagoenean, askotariko fenomenoak gertatu ohi dira. Hala, gehien ikertu den fenomenoa kode-alternantziarena (*code-switching*) izan da (Bereziartua, 2013). Nazioartean hainbat ikertzaile esanguratsuk *code-switching* delakoa ikertu dute, tartean aski eza-guna den Poplackek (1979). Autore horrek kode-alternantzia diskurtso berberean bi hizkuntzak erabiltzeari (batetik bestera hizkuntzak aldatzeari) erreferentzia egiteko erabili zuen. Hasieran aleatorioa zela pentsatzen bazen ere, ikerketek erakutsi dute hizkuntzen arteko txandaketa hori hainbat arauk baldintzatzen dutela, erabiltzen den hizkuntzarekin bete nahi den funtzioaren arabera, alegia. Hau da, kode-aldaketaren fenomenoan alderdi gramatikalagatik gerta daiteke, baina baita eragin soziolinguistikogatik ere (Fantini, 1982). Alde batetik, hizkuntza baten edo bestearen hautu kontzientea legoke

1 Gizarte berean hizkuntza bat baino gehiago hitz egiten direnean, hizkuntza horien artean sortzen den erlazioari esaten zaio *hizkuntza-ukipena* (UZEI, 2010).

eta, bestalde, hizkuntza ongi menderatzearen afera. Zabalondok (2012) gehixeago zabaltzen du kontzeptua bera eta gutxiagotutako hizkuntzen testuingurura ekartzen du. Haren aburuz, kode-alternantzia hitz egiten ari denak erabiltzen duen estrategia bat da, komunikazio-teknika bat, hizkuntza hegemonikoa eta gutxiagotua harremanetan dauden egoeretan askotan gertatzen dena.

Azken urteetan, kode-alternantziatik harago doan ikuspegi eta marko teoriko bat ere sortu da, *translanguaging* deritzona. Hasiera batean, kode-alternantziaren ikuspegia horren barruan zegoela uste zen (Cenoz & Gorter, 2021), baina beste autore batzuek ideia kontrajarriak direla azaldu dute (Garcia & Li, 2014). Ildo beretik, Vogelék eta Garciak (2017), adibidez, kode-alternantzia eta *translanguaginga* epistemologikoki kontrajarriak direla azaltzen dute. Izan ere, kode-alternantziaren teoriak bi hizkuntza-sistema edo gehiago daudela proposatzen du, eta *translanguagingak*, aldiz, integratutako hizkuntza-sistema bakarra dagoela defendatzen du.

Halarik ere, *translanguaginga* defendatzen duten autoreen artean, bi ikuspegien artean kokatzen ez badira ere, badira horren baitan zehaztapen garrantzitsu bat egiten dutenak. Alabaina, Cumminsek (2017) hizkuntza eraikuntza soziala dela uste du, eta bere mugak arbitrarioak direla. Era berean, hiztunek hizkuntza bakoitza bereiz tratatzen dutela azaltzen du, eta hizkuntza horiek identifikatzeko gai direla azpimarratzen du. Hau da, autorearen ustez (Cummins, 2017), pertsonak elkarrizketak hizkuntza batean edo bestean egiten diren identifikatzeko gai dira, baita testuinguru sozialaren arabera mugak zurrunik edo lausotuak direnean ere. Ildo bertsutik, Canagarajahek (2013) bi hizkuntzen erabilera arrazoi praktikoen ondorio dela justifikatzen du; dioenez, hizkuntza-baliabideak dinamikoak eta aldakorrak badira ere, testuinguru sozialaren arabera etiketa eta identitate ezberdinak atxikitzen zaizkie, eta erabilera horien arabera da.

Euskaldun gazteen hizkera informaleraz zedarrirituz eta erdara erabilita gertatu ohi den hizkuntzen arteko alternantziari erreparatzen badiogu, Muñoak (2002) euskaratik erdarara igarotzeko arrazoiaren artean honako hauek azpimarratzen ditu: esapideen adierazkortasuna bilatzea, konnotazio negatiboak leuntzea eta autoritatea ematea. Hau da, gazteek testuinguruaren edo espazio sozialaren arabera egokitzen dute hizkuntza (Bereziartua, 2013). Bereziartuak eta bestek (2023), aldiz, hautazkoa den erabilera ahortzi gabe, adierazkortasunean izan daitezkeen hutsuneak betetzeko egiten den erabilera jartzen dute azpimarra. Bestela esanda, diotenez, hori ez da hautatzen hizkuntza-maila baxuaren eragina dagoenean: beharrezatik egiten da, diskurtsoa osatzeko erraztasun bila. Bada, gazteen euskarazko elkarrizketa informaletan ohikoa izaten da erdarazko interjekzioak, lexikoa, preposizioak, esamoldeak, sintaxia eta antolatzaileak erabiltzea (Igartzabal, 2014).

Bereziartuak eta bestek (2023) gazteen hizkera informala behatuz egindako ikerketan, adibidez, haurrek kode-alternantzia eta erdarara adierazkortasun bila jotzeko joera hori noiz, zenbat eta nola gertatzen den aztertzeke ikerketa egin zuten 2022/2023 ikasturtean. Bada, Euskal Herriko 10 ikastolatan Lehen Hezkuntzako (aurrerantzean LH) 4. mailako ikasleen euskararen erabilera eta erdararen interferentzia aztertu

zituzten, jolasgaraian eta bazkalosteko une eta gune ez-formaletan, hain justu. Hala, haurrek euren elkarrizketa informaletan erabilitako esamoldeen gainean aurkeztutako emaitzetan agerikoa da erdarara adierazkortasun bila jotzeko joera. Izan ere, jasotako 957 esamoldeen % 61,97 (593) erdaraz izan ziren, ia 24 puntu (% 38,03) euskarazkoen gainetik.

Bada, esan daiteke haur eta gazteek hizkuntzen arteko alternantzia egiteko arrazoien artean hizkuntza-maila baxua ere badagoela, hau da, askotan beharragatik jotzen dutela erdarazko baliabide linguistikoak erabiltzera (Bereziartua et al., 2023). Horregatik, hizkuntza-maila baxua eta hitz egiteko erraztasunik eza hizkuntza-antsietatea eragiten duten faktoreak izanik (Cenoz & Santos, 2017; Santos, 2017; Yan & Horwitz, 2008), ondorengo lerroetan hizkuntzaren erabileran eta hizkuntza-jarreretan hain eragin zuzena duen faktore horri helduko zaio; hizkuntza-antsietateari, alegia (Dewaele, 2005; MacIntyre & Gardner, 1991).

2.3. Hizkuntza-antsietatea eta bigarren hizkuntzaren (2H) jabekuntza

Antsietatea definitzea ez da lan erraza eta ezaugarri ugari aintzat hartuz asko izan dira bibliografian emandako definizioak (Santos, 2017). Spielbergerek (1972), adibidez, antsietatea beldurrarekin nahasi ohi den kontzeptu bat dela azaltzen du eta, autorearen arabera, garrantzitsua da horiek bereiztea, ez baitute berdin eragiten, nahiz eta askotan elkarrekintzan egoten diren. Horregatik, hain justu, bi kontzeptuak ezberdindu zituen, azalduz beldurra arrisku erreal batekiko dugun erreakzio (emozio) naturala dela. Hau da, beldurra unean-unean gertatzen den egoera batekin sentitzen den emozioa da; adibidez, berehalako arriskugarritasun-pentsamenduak eta ihes-jokabideak (DSM5, 2013); antsietatea, aldiz, aurreikusi ezin diren egoerengatik eta etorkizuneko estimuluengatik sortzen da (Santos, 2017), besteak beste, giharretako tentsioa eta zaintza-egoerak sortuz (DSM5, 2013).

Cattellek eta Scheierek (1961) antsietatea hiru kategoria hauetan banatu zuten: 1) antsietate-egoera (Wrisberg, 1994); 2) izaera-antsietatea; eta 3) egoerari lotutako antsietate espezifikoak, egoera zehatzei erantzuten dien antsietate-mota (adibidez, jendaurrean hitz egiteak eragin dezakeena). Hala, 2Hren jabekuntza-prozesuan eta horren erabileran pairatzen denak egoerari lotutako antsietate espezifikoaren adibide garbia ematen du; hots, *hizkuntza-antsietatea* deritzona (Santos, 2017).

Hizkuntza-antsietatea batez ere 1H² edo 2Hren³ ondoren ikasten diren hizkuntzen jabekuntzan, ikaskuntza-prozesuan eta ekintza komunikatiboei aurre egitean gertatzen den fenomeno da (MacIntyre & Gardner, 1989; Santos, 2023), nolabait, hizkuntzaren jabekuntza kaltetu eta hizkuntza-jarrera ezkorrak sustatzen dituen (Dewaele, 2005). Bada, antsietatea hizkuntzaren ikaskuntzan eta horren erabileran eragiten duen aldagai

2 1H (lehen hizkuntza): haurrak jaso duen lehen hizkuntza da, lehenengo hiru urteetan ikasten dena (Eustat, 2024).

3 2H (bigarren hizkuntza): 1Hren ostean ikasi eta barneratutako hizkuntza da (Bruzal, 2007).

afektiboa da (Marcela, 2019). Batzuen ustez, antsietatea orekatua bada, eragin positiboa izan dezake (Marcela, 2019; Rueda & Chen, 2005; Young, 1991), eta, beste askoren ustez, kontrakoa (Cenoz & Santos, 2017; Dewaele, 2005; MacIntyre & Gardner, 1989). Hala, Santosek (2017) orain arte egin diren ikerlan gehienak ondorio negatiboez mintzo direla azaltzen du. Alabaina, askotarikoak dira hizkuntza-antsietateari eragiten dioten faktoreak: faktore indibidualak, sozialak, generoari lotutakoak, linguistikoak edota testuinguruarekin lotzen direnak, besteak beste (Santos, 2023; Yan & Horwitz, 2008).

Motibazioak eta hizkuntza-mailak zeresan handia dute hizkuntza-antsietatean, hizkuntza ikasi eta erabiltzeko zenbat eta motibazio handiagoa izan, orduan eta erraza-
goak izango baitira bai jabekuntza, bai erabilera (Cenoz & Santos, 2017; Yan & Horwitz, 2008). Halaber, hitz egiteko zenbat eta maila hobea izan, orduan eta antsietate gutxiago sentitzen da. Ildo beretik, Guiradok (2024) bere ikerketa-lanean aurkeztutako emaitzetan motibazioaren eta komunikazio-antsietatearen aldagaiak nola elkarlotzen diren azaleratzen du. Izan ere, hizkera informala landu bitartean haurrek sentitutako euskararekiko motibazioa eta atxikimendua aztertzeke orduan, gaztelania 1H zutenek metodologia horren onurak komunikazio-antsietatearekin lotzen zituzten.

Testuinguru eta hizkuntza baten eraginpean egotea aldagai garrantzitsuak dira hizkuntza baten ikaskuntza-prozesuan. Hala, aintzat hartu beharreko bi testuinguru nagusi daude, bietan senti baitaiteke komunikazio-antsietatea (Jiménez Catalán & Ruiz de Zarobe, 2009): alde batetik, testuinguru naturala eta, bestalde, ikasgela barrukoa. Horrek gaitasun linguistiko batzuei eragin diezaike, tartean, hitz egiteko gaitasunari (Santos, 2017). Oinarri teoriko honetan, beraz, jendaurrean hitz egiteko gaitasunari egingo zaio azpimarra, hain zuzen ere, antsietate gehien eragiten duen ekintza komunikatiboari (Santos, 2017; Young, 1990, 1991).

Hala, euskarak bizi duen testuingurura zedarrirituz, garrantzi handia du aipatzen dugun 1Hren aldagaiari erreparatzeak, Euskal Herria euskararen biziberritze-prozesu betean baitago (Antero et al., 2023) eta pertsona askok euskara bigarren hizkuntza gisa jaso baitute (Cenoz & Santos, 2017). Nafarroaren kasuan, azken inkesta soziolinguistikoak bildu dituen datuen arabera, 2021. urtean bost urtetik gorako haurren % 5,7k jaso zuen euskara 1H gisa, eta % 3,6k euskara eta erdara. Aldiz, adin-tarte horretan % 82,2k gaztelania zuen 1H eta % 6k beste erdara bat. Gainerako % 2,5ari buruz ez da informaziorik eskuratu (Euskarabidea, 2021). Gainera, euskara eta hizkuntza-antsietateari buruz egin diren ikerketa-lanek berretsi dute 1H gisa erdara eta 2H euskara dutenek euskararekiko antsietate handiagoa sentitzen dutela euskara 1H gisa dutenek baino (Cenoz & Santos, 2017; Gorter & Cenoz, 2017). Horregatik, euskararen ikas-irakaskuntzako prozesuetan bertan sentitzen diren emozioak bereziki garrantzitsuak dira (Euskararen Gizarte Erakundearen Kontseilua, 2009).

Azken lerroetan, hizkuntza baten ikas-irakaskuntzan testuinguruak eta alderdi emozionalak zein afektiboak duten garrantzia ikusi dugu, eta baita hizkuntzarekiko edo horren ekintza komunikatiboa gauzatzeko sor daitekeen antsietatea ere, orobat, euskararen egoera kontuan izanik. Horregatik, ondoko atalean, aisialdi antolatutakoak, jolasek,

jarduera ludikoek eta emozio positiboek hizkuntzaren jabekuntzan, horrekiko motibazioan eta erabilera informalean eragiteko eskaintzen dituzten baliabide pedagogikoei egingo zaie so (Baraibar & Bereziartua, 2023; Barandiaran, 2023). Era berean, erre-minta pedagogiko horiek hainbat autoreren arabera hizkuntza-antsietatea murrizteko egin dezaketen ere aztertuko da.

2.4. Hezkuntza formala, hezkuntza ez-formala, jolasa, aisialdi antolatua eta euskarazko ahozkotasanaren lanketa

Ez da erraza *jolasa* definitzea, baina jolasak berak jarduera gisa uki ditzakeen askotariko aldagaien artean, fenomeno soziala dela ezin da ukatu (Baena & Ruiz, 2016); era berean, gozamenerako eta ongi pasatzeko ekintza hezitzailea dela berrets daiteke (Baraibar & Bereziartua, 2023; Dosil et al., 2023; Esnaola & Egibar, 2007; Jaqueira et al., 2014; Millares et al., 2017). Hala, hezkuntza formalean, hezkuntza ez-formalean zein informalean ekintza hezitzaile erabilgarria da jolasa (Guirado & Rua, 2023a). Hau da, heziketa-erreminta gisa erabili daiteke jolasa, bai administrazioak curriculumarekin arautzen duen hezkuntzan –hezkuntza formalean– (Coombs & Manzoor, 1774), bai sistematikoki eta helburu hezitzaileekin espazio ez-arautuak antolatu eta ikaskuntza zein bizipenak errazteko antolatzen diren hezkuntza-prozesuetan –hezkuntza ez-formalean– (Pastor, 2001), bai hezkuntzaren eremu formaletik eta ez-formaletik harago doan eguneroko bizitzak dakarren duen hezkuntza-prozesuan –hezkuntza informalean– (Soto et al., 2022).

Alabaina, eremu formalaren testuinguruan askotariko hezkuntza- eta hizkuntza-ekosistemak barne biltzen dira, ikasgela barruko espazio formalak eta jolasgaraiko edota bazkalorduko gune eta une ez-formalak, besteak beste. Beraz, aisialdi-espazio hezitzaileak antolatzeke eta euskararen erabilera informalean eragiteko hainbat heziketa-eremu partekatzen ditu testuinguru formalak (Elorza et al., 2009).

Guiradok eta Ruak (2023a) espazio ez-formalak euskararen erabileran eraginez kudeatzeko baliabide pedagogiko gisa deskribatzen dute. Hori hezkuntza ez-formalaren paradigmaman kokatzen da, eremu arautuak dakartzan arrau zurrunetatik eta zuzentasunetik at, eta horrek euskara gozatzeko aukerak zabaltzen ditu (Aldabe & Lertxundi, 2023; Olasagarre & Ramos, 2021; Zabaleta, 2007). Horren ildoan, Guiradok (2024) bere ikerketa-lanean ateratako ondorio nagusietako bat izan da hezkuntza ez-formalak aisialdi antolatuaren eta jolasaren bitartez hizkera informala landu eta euskararen erabileran eragiteko heziketa-eremuak eskaintzen dituela, eta, era berean, euskararekiko motibazioa eta atxikimendua sustatzen dituela. Halaber, arestian aipatu bezala, motibazioa, atxikimendua eta komunikazio-antsietatea elkarlotzen ditu.

Hala, jolasak eta jarduera ludikoak komunikazio-antsietatea eragin dezaketen ahozko gaitasun linguistikoak lantzeko baliabide ezin hobekak dira (Ramos & Maya, 2022). Izan ere, horien bitartez lexikoa aberasteko, ahozko gaitasun linguistikoetan positiboki eragiteko eta hizkuntzaren jabekuntza-prozesua bera motibagarriagoa egiteko aukera zabaltzen da (Barandiaran, 2023; Guirado & Rua, 2023b; Rodríguez, 2021). Are gehiago 2Hren jabekuntzaz ari garenean, jolasek jabekuntza

hori errazteko baliabideak (bizipen positiboak) eskaintzen dituzte (Díaz, 2012); izan ere, besteak beste, lagungarriak dira frustrazioa eta komunikazio-antsietatea ekiditeko (edo murrizteko, behintzat) (Piqueras, 2018; Ramos & Maya, 2022; Trovato, 2015).

3. IKERKETAREN OBJEKTUA, HELBURUAK ETA IKERKETA-GALDERAK

Ikerlan honen ikerketa-objektua da Nafarroako eremu mistoan kokatzen diren bi ikastolatan, aisialdi-eremu informalak antolatuta eta ikasgela barruan jolasa erreminta pedagogiko gisa erabilia, euskarazko hizkera informala lantzen ari diren haurren bizipenak ezagutzea eta ulertzea, prozesuak berak parte-hartzaileengan utzitako bizipenak aztertzeke eta esku-hartzeak bizipen horietan utzitako inpaktutik ondorioak ateratzeko.

Bada, ondoko ataletan agertzen diren ikerketa-galderek eta horiek erantzuteko eskuraturako datuek helburu dute aplikaturako programan egin diren esku-hartzeek haurren komunikazio-antsietatean izan duten eragina aztertzea, eta, era berean, 1Hren, testuinguruaren eta eragin horretan generoaren arabera ezberdintasunik dagoen jakitea.

Honako hauek dira ikerketa-galderak:

- 1) Zein dira hizkera informalaren lanketa ludikoak, ezagutzak eta horren erabilerak euskarazko komunikazio-antsietatearekin lotutako bizipenak eta haurren pertzepzioak?
  - Ekintza komunikatiboa gauzatzen den testuinguruak ba al du eraginik hizkuntza-antsietatean?
  - Ba al dago ezberdintasunik 1Hren eta generoaren arabera bizipen eta pertzepzio horietan?
- 2) Zein da haurrak euskaraz ari direnean erdarara jotzeko arrazoia?
  - Hizkuntzen arteko alternantzia egitean, haurrak zein hizkuntzatan hitz egiten ari diren identifikatzeko gai dira?

4. METODOLOGIA

Ikerlana paradigma pragmatikotik abiatuta egin da. Hots, hainbat metodo eta estrategiatan oinarrituz, ikertu nahi den horren ulermen zabalagoa eskuratzea baliatzen duen paradigman (Bernales et al., 2015; Pereira, 2011). Izan ere, metodo kualitatiboak eta kuantitatiboak uztartuz, horiek bakarka izan ditzaketan hutsuneak bakoitzaren indarguneekin osatzen dira (Aguilar & Barroso, 2015; Lukas & Santiago, 2016).

Ikerketa-diseinuari dagokionez, jarraitutako erdua konkurrentea izan da. Eredu horren oinarria emaitzak aztertzeke metodo kualitatibo eta kuantitatiboen triangulazio konparatiboa egitea da, ondoren eskuratutako datuak aztertzeke eta horiek marko teorikoarekin eztabaidan jarriz ondorioak ateratzeko (Escalante et al., 2020).

4.1. Parte-hartzaileak

Artikulu honetan aurkezten diren emaitzak eskuratzeko ikastola-testuinguruko eremu formalean (gela barruan) eta ez-formalean (gela kanpoan) euskarazko hizkera informala lantzen ari diren Nafarroako bi ikastolatako haurren parte hartzearekin eskuratu dira. Hain zuzen ere, Euskal Herriko beste 8 ikastolarekin batera euskarazko hizkera informala lantzeko egitasmo batean parte hartzen dute. 2022/2023 ikasturtean aplikatu zuten programa lehen aldiz, eta parte-hartzaileek bi ikasturtetan jaso dute esku-hartzea; zehazki 2022/2023 eta 2023/2024 ikasturteetan (2024/2025 ikasturtean hirugarren aldiz jasoko dute). Hala, programan euskarazko hizkera informala ezaugarritzen duten esapide eta esamoldeak ikasgela kanpoko aisialdia antolatuz eta ikasgela barruan jarduera ludikoak eginez lantzen dira; ikasgela kanpoan aisialdiko hezitzaileek esku hartzen dute, eta ikasgela barruan irakasleek. Esku-hartzeek ekarritako emaitzei dagokionez, horien eragina neurtzeko euskararen erabilerari erreparatzen zaio, esku-hartzearen aurretik eta horren ostean erabilera-neurketak eginez (Bereziartua et al., 2023; Euskaltzaindia, 2023).

Ikerlan honetan, aldiz, esku-hartzeak euskararen erabileran izandako eraginetik harago aztertu dira; izan ere, ikerketa honetan parte hartzen duten haurren eremu soziolinguistikoa, oro har, ez da euskalduna. Bi ikastolak Euskarari buruzko abenduaren 15eko 18/1986 Foru Legearen arabera (Nafarroako Gobernua, 1986) eremu mistoan kokatzen dira, non euskaldunak biztanleen % 12,6 diren. 1Hri erreparatzen badiogu, azken inkesta soziolinguistikoak ematen dituen datuen arabera, 2021. urtean eremu mistoan bizi ziren 16 eta 24 urte bitarteko gazteen % 4,7k jaso zuen euskara lehen hizkuntza gisa, eta % 5ek euskara eta gaztelania; guztira % 9,7k. Beste guztiek, beraz, ez dute euskara 1H gisa ikasi; zehazki % 93 dira (Euskarabidea, 2021).

Ikerketan parte hartu duten haurrak bi ikastolatako LHko 5. mailako (guztira 4 ikastalde) ikasleak izan dira. Hau da, 9-10 urte bitarteko $n = 86$ haur. Generoari dagokionez, haurren % 53,48k ($n = 46$) neska gisa identifikatu du bere burua, eta % 46,51k ($n = 40$) mutil bezala.

Haurren 1Hri dagokionez, 1H gisa gaztelania dutenak parte-hartzaileen % 30,2 ($n = 42$) dira, 1H bezala beste erdara bat jaso dutenak % 5,8 ($n = 5$). Euskara eta erdara dutenak, aldiz, % 48,5 ($n = 26$) dira, eta % 15,1 ($n = 13$) euskara lehen hizkuntza gisa ikasi dutenak.

Hala, parte-hartzaileak, bai elkarrizketetan, bai egindako analisietan, bi multzotan banatu dira. Alde batetik, 1H gisa euskara edo euskara eta erdara dutenak (% 63,6), eta, bestalde, euskara 2H gisa jaso dutenak (% 36,4).

1. taulan haur parte-hartzaileen ezaugarriak laburtuta aurkezten dira.

1. taula. Haur parte-hartzaileak eta ezaugarri linguistikoak (Guirado, 2024)

Haurrak (n)	1H euskara edo euskara eta erdara	1H erdara	Guztira
Haurren profil linguistikoa	H1 euskara eta gaztelania: $n = 26$ H1 euskara: $n = 13$	H1 gaztelania: $n = 42$ H1 beste erdara bat: $n = 5$	$n = 86$

4.2. Datuak jasotzeko teknikak eta instrumentuak

Ikerlana egiteko jasotako datuei ikuspegi kualitatibotik eta kuantitatibotik begiratu zaie. Alde batetik, ikuspegi kualitatibotik (talde-elkarrizketen bidez) hizkera informala landu bitartean izandako bizipenak aztertu dira, sentimenduak, jarrerak eta emozioak modu sakonean interpretatzeko (Hernández, 2014; Santos, 2023). Bestalde, ikuspegi kuantitatibotik (galdetegia), talde-elkarrizketetan egon daitezkeen interferentziak ekin eta lagin zabalago batera iristea bilatu da (Lukas & Santiago, 2016).

- Talde-elkarrizketak: parte hartu duten haurrak ($n = 8$) bi taldetan multzokatu dira: alde batetik, 1H euskara zein euskara eta gaztelania dutenak eta, bestalde, 1H erdara dutenak (ikus 2. taula). Elkarrizketak euskara hutsean egin dira eta haur guztiek inolako arazorik gabe euskara hitz egiteko gaitasun erlatiboa erakutsi dute. Elkarrizketak bideratzeko 30 galdera prestatu dira, 35 eta 45 minuturen artean egin dira. Hala, bertan landutako gaiak izan dira, besteak beste: bizi diren testuinguru soziolinguistikoa, eta ikastolatik at zein ikastolan euskaraz hitz egiteko dituzten aukerak eta horrekin lotutako bizipenak; jolasaren eta jardueren ludikoen bitartez hizkera informalean jardutean bizitako esperientzia eta horrek euskararekiko gogoia (motibazioa) eta hurbiltasuna (atxikimendua) sustatu ote dien; komunikazio-antsietatea (urduritasuna) non, noiz eta nola sentitzen duten euskaraz jardutean; programa gauzatu bitartean euskara informalean aritzean sentitutako komunikazio-antsietatearen bilakaera eta nolakotasuna; eta ikas-irakaskuntzaren prozesuaren bizipen onenak zein jolas/dinamika/jarduerarekin izan diren. Galderak prestatzeko marko teorikoari eta aztertu nahi izan diren aldagaiekin lotuta beste ikerketa batzuetan egindako galderei erreparatu zaie (Cenoz & Santos, 2017; Martínez de Luna et al., 2023; Vilches et al., 2019).

2. taula. Elkarrizketatuak

Haurrak	H1 euskara eta gaztelania	$n = 4$ 3 (neska) + 1 (mutil)
	H1 erdara: – Arabiera – Gaztelania – Gaztelania/alemana	$n = 4$ 3 (mutil) + 1 (neska)

- Galdetegiak: arestian azaldu bezala, artikulua honetan aurkezten den ikerlana lan zabalago baten zati bat da. Hala, eskuratu nahi ziren datu guztiak jasotzeko 29 itemekin osatutako *ad hoc* galdetegia prestatu da, eta ondoren *Google forms* erremintaren bitartez digitalizatu. 29 itemetatik azkena galdera irekia izan da, ekarpen kualitatiboak jasotzeko.

Galderak eta jaso nahi zen informazioa prestatzeko, oro har, ikerlana oinarritu den marko teorikoa eta Martinez de Lunak eta bestek (2023) egindako ikerketa-lana hartu dira oinarritzat. Dena dela, 29 itemen artean, EEAMA (Esku-hartzeak sus-tatutako Euskararekiko komunikazio Antsietatea, Motibazioa eta Atxikimendua) deitu zaion 8 itemeko *ad hoc* galdetegi-eskala osatu da, hezkuntzako esku-hartzeak euskararekiko motibazioan, atxikimenduan eta komunikazio-antsietatean utzitako bizipenen eraginaren pertzepzioak modu kuantitatiboan aztertzeko mikro-instru-mentua, alegia. Haurrek erantzun beharreko itemak 1 eta 5 baloreen arteko Likert eskalaren eredu erabiliz prestatu dira. Hala, hemen aurkezten diren datuak komu-nikazio-antsietateari eragiten dioten itemen erantzunetatik jasotakoak dira; arestian azaldu bezala (ikus 1. atala) hemen aurkezten diren emaitzak ikerketa zabalago baten zati dira.

Galdetegiaren baliagarritasuna eta fidagarritasuna ziurtatzeko, edukiaren balioa egiaztatu da, galdetegi osatzen duten itemen erantzunen portaera, behatu da, gal-detegiaren konstruktua aztertu da eta galdetegiaren barne-sendotasunari errepara-tu zaio (Salcines et al., 2018). Horretarako, honako hauek izan dira jarraitutako urratsak:

- 1) Edukiaren baliotasuna bermatzeko, ikertzen den programan aritu diren pertso-nek eta hizkuntza-antsietatean aditua den pedagogian doktorea den beste batek galderak aztertu dituzte. Halaber, antzeko testuinguru soziolinguistikoa eta ezaug-arriak dituzten 3 ikastolatako $n = 82$ hurrek erantzun diote galdetegiari. Ongi ulertzen ez ziren itemak birformulatu dira.
- 2) Galdetegi hizkera informala lantzeko programa aplikatzen den eta ezaugarri bertsuak dituzten beste 4 ikastolatako $n = 158$ hurrek erantzun dute. Ondoren, IBM SPSS Statistics programaren 26. bertsioa erabiliz, analisi faktoriala egin da, baita baliagarritasun-proba ere. Horren ostean, fidagarritasuna ziurtatzeko, Cronbachen alfa ($\alpha = ,848$) koefizientea kalkulatu da, eta galdetegi-eskalaren fidagarritasuna altua dela berretsi da (Frias, 2024).
- 3) Aurkezten diren datuen erantzunak eman dituzten $n = 86$ ikasleek galdetegiari erantzun diote, eta, kasu honetan ere, bigarren urratsean egin den prozesu bera errepikatu da ($\alpha = ,885$).

Beraz, zenbait urratsetan egindako analisisiek emandako baloreekin jasotako datuak eta horietatik eratorritako emaitzen fidagarritasuna ziurtatzen dela esan daiteke.

4.3. Datuak aztertzeko prozedura eta analisisia

Datu kualitatiboak aztertzeko prozedura kategoria-sistema induktibo-deduktiboan oinarritu da (Borda et al., 2017). Hala, hurrengo taulan aurkezten diren kategoriak dira ikerketa bitartean jasotako datuak eta informazioa ordenatu, osatu eta emaitzak aztertzeko erabili direnak (ikus 3. taula):

3. taula. Datuak antolatu eta emaitzen irakurketa egiteko sortutako kategoriak

Meta-kategoria	Kategoriak	Azpi-kategoriak
Euskarazko hizkera informala	Komunikazio-antsietatea	Jolasak eta jarduera ludikoak
		Testuingurua
		Lehen hizkuntza (1H)
		Generoa
		Hizkuntza-alternantzia

Datu kuantitatiboak analizatzeko prozedura honako hau izan da: lehenik, IBM SPSS Statistics programaren 26. bertsioa erabili da. Emaitzak aztertuta, datuak ez dira normaltasunez banatzen, eta, horregatik, komunikazio-antsietatearen eta 1Hren zein generoaren aldagaien artean azterketa estatistikoak egiteko Man-Whitneyren U probak egin dira. 1Hren analisiak egiteko parte-hartzaileak bi multzotan banatu dira. Alde batetik, 1H euskara edo euskara eta erdara dutenak, eta, bestetik, euskara 2H ikasi dutenak. Generoaren kasuan, haurrak identifikatu diren gisan mutilen eta nesken arteko multzokatzea egin da.

Galdetegian osatzen duten beste itemen artean erlaziorik dagoen jakiteko, Khi-karratuaren (χ^2) kalkulua egin da.

5. EMAITZAK

Atal honetan ikerketa-galderen zein azpi-galderen hurrenkerari jarraituz, eta aurrezarririk kategoriaren, datuen azterketa kuantitatiboa eta elkarrizketetatik jasotako informazio kualitatiboa aurkezten dira.

5.1. 1IG: Euskarazko hizkera informala jolasaren eta jarduera ludikoen bitartez egindako lanketan hurrek bizitako komunikazio-antsietatea

Lehengo ikerketa-galderari erantzuten dioten emaitzak aurkezteko, lehenik, galde-tegi-eskalak jasotako itemen erantzunek emandako emaitza orokorrak azaltzen dira; ondoren, 1Hren eta generoaren arabera egindako analisi estatistikoaren emaitzak agertzen dira; eta, azkenik, itemetan jasotako erantzunen batezbesteko orokorretatik harago jartzen da begirada, horien emaitzak aztertu eta jasotako informazio kualitatiboarekin irakurketa sakonagoak egiteko.

Galdetegi-eskalaren itemetan jasotako datuei erreparatu, honako hauek dira euskarazko hizkera informalaren baliabide linguistikoak ikasi, barneratu eta erabiltzeko egindako lanketan hurrek ($n = 86$) bizitako komunikazio-antsietatearen pertzepzioa jaso duten itemen batezbestekoak: euskara ikasteko erraztasuna jolasaren eta jarduera ludikoen bitartez ($\bar{x} = 3,44$; $dt = 1,018$); gela barruan lanketa ludikoen bitartez komunikazio-antsietatea jaisten da ($\bar{x} = 3,87$; $dt = 0,99$); gela kanpoan hizkera informala

jolasen bitartez landuta komunikazio-antsietatea jaisten da ($\bar{x} = 4,10$; $dt = 1,02$); eta ezagutza eskuratu ahala komunikazio-antsietateak behera egin du ($\bar{x} = 3,81$; $dt = 1,07$). Bada, 1etik 5era baloratutako itemen erantzunen $\bar{x} = 3$ baino altuagoa da.

Item bakoitzaren batezbestekoez gain, emaitza orokorrak 1Hren eta generoaren arabera estatistikoki aztertu dira, eta bi kasuetan hipotesi nulua ezeztatu da; izan ere, bai 1Hren arabera ($U = 562$ ($n = 86$); $W = 1690$; $Z = -3,094$; $p \leq ,002$) eta bai generoaren arabera ($U = 665$ ($n = 86$); $W = 1485$; $Z = -2,221$; $p \leq ,026$) estatistikoki esanguratsuak diren ezberdintasunak ageri dira. Hala, ondoko tauletan jasotako datu estatistikoei erreparatzen bazaie (ikus 4. eta 5. taulak), batezbestekoetan Mann-Whitneyren U probak emandako baloreak itemka interpreta daitezke, eta, bide batez, hobeto ulertu probek eman dituzten eta esanguratsuak izan diren ezberdintasun horiek.

1Hri dagokionez, batezbesteko guztietan lehen hizkuntza gisa euskara edo euskara eta erdara bat dutenek balore altuagoak ematen dituzte, 1H erdara jaso dutenek baino. Halarik ere, ikus daitekeen gisan item guztiek $\bar{x} = 3$ tik, gorako balorea adierazten dute (ikus 4. taula).

4. taula. Komunikazio-antsietatea: itemka eta 1Hren araberako batezbestekoak

Itema	H1	N	Batezbestekoa ($\bar{x}$)	Des. Tip. (dt)
12. Ohiko metodoekin alderatuz euskara ikasteko erraztasuna (antsietatea behera) jolasaren eta jarduera ludikoen bitartez	Euskara edo euskara eta erdara	39	3,62	1,16
	Erdara	47	3,30	1,19
27. Gela barruan lanketa ludikoen bitartez komunikazio-antsietatea jaisten da	Euskara edo euskara eta erdara	39	4,26	0,75
	Erdara	47	3,55	1,05
28. Gela kanpoan hizkera informala jolasen bitartez landuta komunikazio-antsietatea jasiten da	Euskara edo euskara eta erdara	39	4,33	0,806
	Erdara	47	3,91	1,13
29. Komunikazio-antsietatearen bilakaera. Ezagutza eskuratu ahala hizkera informalean lasaia	Euskara edo euskara eta erdara	39	4,23	0,87
	Erdara	47	3,47	1,10

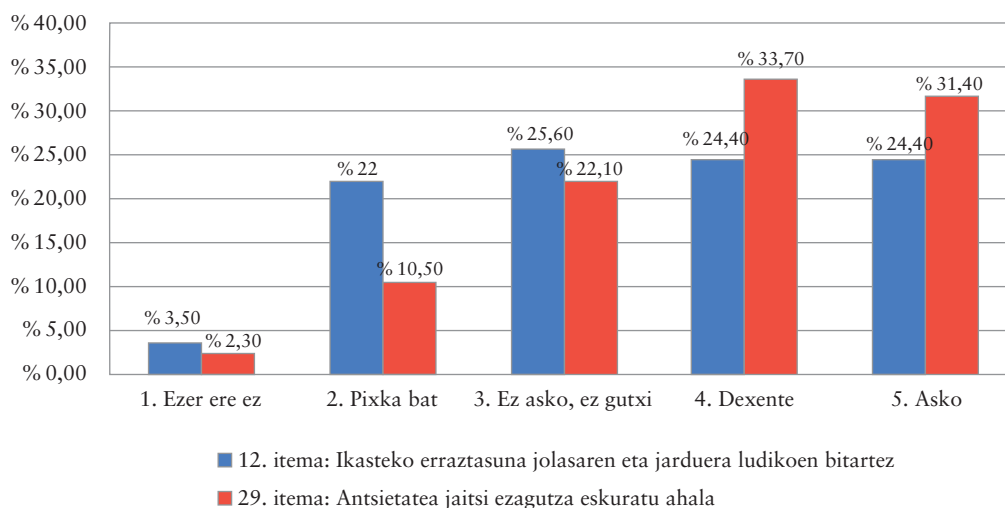
Generoaren batez besteko tartetek, halaber, jolasen bitartez bideratutako hizkera informalaren lanketan neskek mutilek baino komunikazio-antsietate gutxiago sentitu dutela erakusten dute. Dena dela, mutilen zein nesken balorazioek item bakoitzaren baloreak $\bar{x} = 3$ tik gorakoak dira (ikus 5. taula).

5. taula. Hizkuntza-antsietatea: itemka eta generoaren araberako batezbestekoak

Itema	Generoa	N	Batezbestekoa ($\bar{x}$)	Des. Tip. (dt)
12. Ohiko metodoekin alderatuz euskara ikasteko erraztasuna (antsietatea behera) jolasaren eta jarduera ludikoen bitartez	Neska	46	3,72	1,00
	Mutila	40	3,13	1,30
27. Gela barruan lanketa ludikoen bitartez komunikazio-antsietatea jaisten da	Neska	46	4,04	0,86
	Mutila	40	3,68	1,09
28. Gela kanpoan hizkera informala jolasen bitartez landuta komunikazio-antsietatea jaisten da	Neska	46	4,26	0,92
	Mutila	40	3,93	1,09
29. Komunikazio-antsietatearen bilakaera. Ezagutza eskuratu ahala hizkera informalean lasaiago	Neska	46	3,98	0,97
	Mutila	40	3,63	1,14

Item bakoitzak jasotako erantzunen batezbestekotik harago, horien erantzunak aztertuz ikus daiteke haurren bizipenen eta pertzepzioaren arabera, oro har, hizkera informala jolasa eta jarduera ludikoen bitartez lantzeak komunikazio-antsietatea jaitsi duela eta haur askoren ustez metodo horrekin euskara errazago ikasten dela. Izan ere, 1etik 5era ohiko metodoekin alderatuz jolasaren bitartez euskara errazago ikasi duten baloratzean, erantzunen % 48,8 ($n = 42$) 4ko eta 5eko balioetan biltzen da, 1 edo 2 balioetan % 25,6 ($n = 22$), eta beste % 25,6 ($n = 22$), aldiz, tarteko puntuak kokatzen da.

Hizkera informalearen baliabide linguistikoak eskuratu ahala komunikazio-antsietatearen bilakaera baloratzean, nabariagoa da haurren arteko adostasuna. Hala, hizkera informalearen lanketak eragin dien komunikazio-antsietatea modu nabarmenean jaitsi da ezagutza eskuratu eta denbora pasa ahala, elkarrizketetan parte-hartu dutenek erantzun duten gisan. Kasu horretan, erantzunen % 65,1 ($n = 56$) 4ko eta 5eko balorazioen artean kokatzen da (ikus 1. irudia).

1. irudia. 12. eta 29. itemak: euskara ikasteko erraztasuna eta komunikazio-antsietatearen beherakada.

Datu kuantitatiboetan jasotako emaitzetan sakontzeko eta horiek hobeto interpretatzeko haurren bizipenak euren ahotik jaso dira, horretarako bi talde-elkarrizketa eginez ($n = 8$). Hala, lehenengo ikerketa-galderari lotzen zaizkion datu kuantitatiboan emaitzei erreparatuz, hori erantzun duten parte-hartzaileen ($n = 86$) bizipenak eta elkarrizketatutakoek deskribatutakoak, oro har, bat datozela ikus daiteke ondorengo parafoetan.

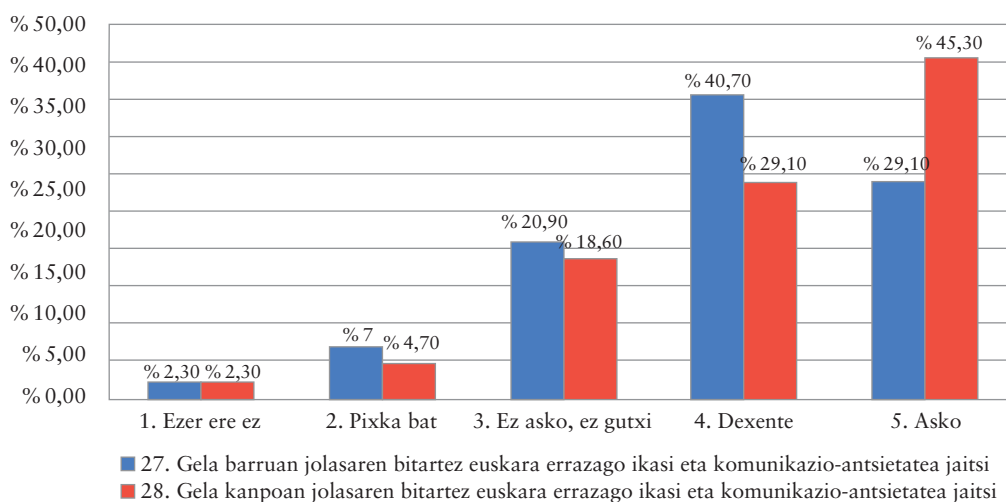
Haurren adina zein den kontuan hartuta (9-10 urte) eta gaia komunikazio-antsietatea izanik, lehenik eta behin, haurrei antsietatearen gainean galdetu zaiela adieraztea garrantzitsua da, baita guztiek antsietatea zer den badakitela erantzun dutela azpimarratzea ere. Hala, oro har, afera horri dagokionez, bizipena positiboa izan dela adierazi dute elkarrizketatuek; nahiz eta azaldu duten, euskarazko hizkuntza-baliabide informalez hornitzeko egindako lanketan, hasiera batean arrotza egin zitzaizela (2022/2023 ikasturtean), eta urduritasuna (haurrek antsietateari erreferentzia egiteko erabilitako hitza) ezagutza eskuratu eta denbora pasa ahala jaitsi zaiela. Bada, horren gainean galdetzean, aho batez erantzun dute orain errazago egiten zaiela jolasean hizkera informalean aritzea, eta ez direla hain urduri jartzen. Horren adibide dira, besteak beste, haurrek deskribatutako ondorengo bizipenak: «bueno... egia da lehen esaten ziguten kontrakotasuna adierazten dutenak, aldekotasunak, eta ez genekien zein ziren eta orduan jartzen ginen urduriago» (1Herd: Ikasle3); «niri ere bai aurten, gero eta errazagoa da» (1Heus: Ikasle3); edota «besteak ziren arraragoak guretzako, ba ez dakit, hauek egiten zaizkit errazagoak erabiltzeko» (1Herd: Ikasle2).

Ildo beretik, elkarrizketatu diren haurrek egindako adierazpen hauek ere esanguratsuak dira; izan ere, ezagutzarik ezak esamoldeak erabiltzeko garaian sorrarazten zien «presioari» erreferentzia egitearekin batera, «ohitura» ere aipatzen dute komunikazio-antsietatearen eragile gisa: «*es que* ez geunden oso ohituta eta esamoldeak ateratzean kosta egiten zitzaigun, urduriago jartzen ginen» (1Herd: Ikasle1); «[...] nola ez genekien esamolde asko eta geunden oraindik ikasten [...] guretzat presio asko zen, zeren ginen berriak eta ez genikizkigun eta guretzat ziren pixkat arraroak» (1Herda: Ikasle2).

Galdetegietan egindako galderetan bezala, talde-elkarrizketetan ere euskara jolasaren bitartez ikasteak sentitzen duten antsietatean eragin positiborik izan ote duen galdetu zaie ikasleei, hau da, antsietatea jaisteko baliagarria izan den erabilitako metodologia. Alabaina, jolasaren bitartez komunikazio-antsietatea murriztu zaiela adierazi dute, gainera, testuinguruaren eta hizkera informalararen ezaugarriei buruz ekarpen interesgarriak eginik. Izan ere, euskara jolasen bitartez ikastea dibertigarriagoa dela azaltzearekin batera, bai hizkeraren, bai sortzen den testuinguruaren izaera askeari egin diote erreferentzia: «bai jolasak eta dena, dibertigarriagoa delako» (1Heus; ikasle3); «bai bai, libreagoa delako» (1Heus: ikasle2). Azpimarragarria da, gainera, 1H erdara duen ikasle batek deskribatutako esperientzia; izan ere, agerian geratzen da jolasak, horiek egiten diren testuinguru aintzat hartuz, euskararekiko motibazioa sustatzeko eta komunikazio-antsietateari aurre egiteko eraginkorrak izan daitezkeela: «libreago jolasten dut kanpoan nahiz eta esamoldeekin urduriago jarri, eta disfrutatzen dut» (1Herd: Ikasle1).

Beraz, komunikazio-antsietatea sor dezaketen bi testuinguru garrantzitsu dira ikasgela barrukoa eta kanpokoa. Horregatik, EEAMA galdetegi-eskala osatzen duten itemetan ere hizkera informala lantzeko ekintza komunikatiboa gauzatzen den testuinguruari buruz galdetu zaie haurrei, eta, 2. irudian ikus daitekeen bezala, oro har, bai gela barruan (4ko eta 5eko puntuazioak % 69,8; $n = 60$), bai kanpoan euskara informalean aritzeko egindako jardueretan gustura sentitu dira (4ko eta 5eko puntuazioak % 74,4; $n = 4$) (ikus 2. irudia); nabaria den ezberdintasun esanguratsurik agertu gabe, alegia.

2. irudia. 27. eta 28. itemak: komunikazio-antsietatea hizkera informala lantzen den testuinguruaren arabera⁴.

Alabaina, testuinguruak eta bertan egiten diren jarduerak duten eragina hurbilagotik aztertzeko, hiru erantzun posible dituen hirugarren galdera bat egin zaie ikasleei: «Esamoldeak gela barruan eta kanpoan lantzen dituzue. Non sentitzen zara hobeto euskaraz hitz egitean?». Honako hauek izan dira galdetegitik eratorritako emaitzak: 1. ikasgela barruan (% 19,8; $n = 17$); 2. ikasgela kanpoan (% 59,3; $n = 51$); 3. ikasgela barruan lasaiago sentitu arren, jolasak urduritasuna jaisten laguntzen dit eta nahiago dut kanpoko lanketa (% 20,9; $n = 20$). Kasu horretan, emaitzak 1Hren arabera aztertu dira, eta hizkera informalaren lanketa egiteko eta euskaraz lasai aritzeko, nahiago dute gela barruko espazioa 1H erdara dutenen % 25,5ek ($n = 12$), eta 1H euskara edo euskara eta erdara dutenen % 12,8k ($n = 5$). 1H euskara edo euskara eta erdara dutenen % 69,2k ($n = 27$), aldiz, nahiago dute hizkera informala jolasen bitartez ikastolako kanpo espazioetan (eremu ez-formalean) landu, 1H erdara dutenen % 51,1ekin ($n = 24$) alderatuz. Haatik, barruan lasaiago sentitu baina jolasen bitartez urduritasuna jaisten zaien artean, 1H erdara dutenak gailentzen dira (% 23,4), 1H euskara edo euskara eta erdara dutenak ondoan (% 17,4). Beraz, esan daiteke, oro har, 1H erdara dutenak lasaiago aritzen direla gela barruan, eta barruan lasaiago sentitu arren, kanpo espazioa

4 Oharra: erantzunak bi multzotan banatzen badira ere, ezin da ziurtatu ikasle berberak direnik bi eremutan banatzen direnak, aukera izan baitute bi itemetan balorazio berdina egiteko.

nahiago dutenak ere gehiago dira. Halarik ere, esan behar da azterketa egin den laginean ez dela estatistikoki esanguratsua den asoziaziorik topatu ($\chi^2 = (2, n = 86) = 3,23, p \leq ,199$). Generoaren arabera ere ez ($\chi^2 = (2, n = 86) = 2,91, p \leq ,233$).

Ikasgela barruko zein kanpoko testuinguruari eta bertan egiten diren ekintza-komunikatiboek sentiarazten dien komunikazio-antsietateari dagokionez, talde-elkarrizketetan nabarmenagoa izan da 1H gisa euskara izan dutenen edo izan ez dutenen arteko ezberdintasuna. Izan ere, euskara etxean jaso dutenek ikastola-testuinguruko kanpoko espazio ez-formaletan egiten den lanketa nahiago dutela adierazi dute: «nik lanketa hau egiten dudanean, jolasten» (1Heus: Ikasle1); «ez da berdina *es que* klasean zaude...» (1Heus: Ikasle2); «*como* aspertuta... eta hemen zaude ikasten jolasten...» (1Heus: Ikasle 4).

1H gisa gaztelania edo beste erdara bat jaso dutenek, aldiz, gela barruari egin diote erreferentzia, bertan euskaraz errazago aritzen direla azalduz. Bi hitzartze hauek, adibidez, horren adierazgarri dira: «gelan gehiago euskaraz hitz egiten dut, errazago hitz egiten dut...» (1Herd: ikasle1); «nik ere barruan, barruan nahiago dut» (1Herd: Ikasle 4). Dena dela, aipatzekoa da hitzartze horien jarraian gelaz kanpoko espazioan euskaraz hitz egiteko sentitzen duten testuinguru libreari erreferentzia egin dion ikaslearen ekarpena ere: «bueno baino kanpoan libreago sentitzen zara» (1Herd: Ikasle3).

Beraz, ikerlanean landutako laginean hizkera informalean aritzeko testuinguruaren eta 1Hren artean estatistikoki esanguratsua den lotura zuzenik topatu ez bada ere, bai galdetegi bitartez jasotako erantzunetan, bai elkarrizketetatik eratorritako informazioan, nabarmendu daitezkeen ezberdintasunak ageri dira. Hau da, oro har, 1H euskara edo euskara eta erdara duten haurrak hobeto sentitu dira ikastola-testuinguruko kanpo-espazioetan (eremu ez-formalean) euskarazko hizkera informala lantzen. 1H erdara dutenen multzo handi bat, aldiz, seguruago sentitu da ikasgela barruan, eta horietako batzuek, komunikazio-antsietateari aurre eginez, euskarazko hizkera informalean aritzeko motibazioa topatu dute; horregatik, hobeto sentitu dira ikasgela kanpoan egin den lanketan (kasu honetan ere 1H erdara dutenak gailendu dira).

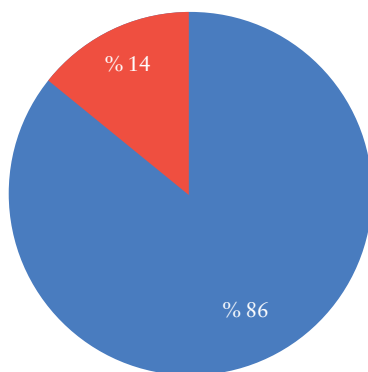
5.2. 2IG: Haurrak euskaraz ari direnean, hizkuntza-baliabide bila erdarara jotzeko arrazoiei dagokienez

Egindako bigarren ikerketa-galderaren helburua hurrek egiten duten hizkuntzen arteko alternantziaren arrazoi(k) ezagutzea izan da, nolabait, jakiteko lehenengo ikerketa-galderan aztertutako aldagai nagusiarekin lotura egon daitekeen edo ez; hau da, komunikazio-antsietatearekin. Halaber, alternantzia hori egitean erabiltzen duten hizkuntza identifikatzeko gai diren aztertu nahi izan da, egiten duten hizkuntzaren erabileraz kontziente diren edo ez jakiteko, alegia.

Galdetegi bidez jasotako datuetan, lehenik, hizkuntza-hautuaren arrazoiak galdetu zaie ikasleei, modu horretan, hizkuntza bat edo bestea erabiltzeko hautuaren zergatia ezagutzeko. Hala, 1etik 5erako eskalan, erdaraz ohituragatik ($\bar{x} = 4,01; dt = 1,11$) eta erraztasunagatik ($\bar{x} = 3,35; dt = 1,29$) hitz egiten dutenak nahiago dutelako egiten dutenen gainetik gailendu dira ($\bar{x} = 2,91; dt = 1,28$).

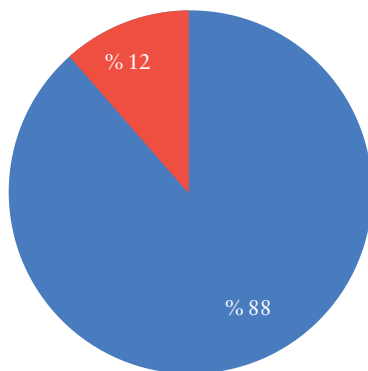
Bigarrenik, euskaraz testuinguru informalean aritzean hizkuntzen arteko alternantzia egin eta erdarazko baliabideak erabiltzeko arrazoiez galdetu zaie. Hala, % 86k ($n = 74$) tartean erdara erabilia errazago eta lasaiago hitz egiten duelako egiten duela erantzun du. Soilik, ikasleen % 14k ($n = 12$) adierazi du erdara konnotazio positibo edo prestigio kontuagatik erabiltzen duela (ikus 3. irudia).

Azkenik, euskaraz hitz egin eta tarteka erdara erabiltzen dutenean une bakoitzean hizkuntza bat edo bestea erabiltzen duten identifikatzen duten galdetu zaie, eta ikasleen gehiengoak baiezkoa erantzun du; zehazki, parte-hartzaileen % 88,4k (ikus 4. irudia).

- Hitz egitean errazagoa egiten zaidalako. Beraz, lasaiago hitz egiten dut
- Hitz batzuk erdaraz egitea «guaiagoa» delako

3. irudia. Euskaraz ari garenean, askotan hitz batzuetan gaztelania erabiltzeko joera izaten dugu: zergatik uste duzu egiten duzula hori?

- Bai
- Ez

4. irudia. Eta euskaraz hitz egiten egonik eta tarteka gaztelania erabilia ere, argi daukazu une bakoitzean hizkuntza bat edo bestea erabiltzen ari zaren?

Talde-elkarrizketak ere galdetegian egindako hiru galdera nagusien arabera bide-ratu dira. Hau da, hurrei euren hizkuntza-ohiturei buruz ere galdetu zaie, zein den gehien erabiltzen duten hizkuntza ikasgela barruan, ikastolako eremu informaletan eta baita etxean zein ikastolaz kanpoko harremanetan ere. Modu horretan, hizkuntza batean edo bestean duten erraztasunaz jardun dezaten bilatu da, baita bata edo bestea erabiltzeko arrazoien gainean ere. Hala, testuinguruari erreparatu ostean, hizkera informala lantzeko ikasitako esamolde eta esapideetan (edo antzeko adierazpenetan), hizkuntza-alternantziaren zergatia aurkitu nahi izan da.

Gaur egun egiten duten euskararen erabilerari erreparatuz, ikastola-testuingurura mugatzen dute, bai 1H euskara eta erdara, eta bai 1H erdara duten elkarrizketatuek; gehienbat, gainera, ikasgela barruan egiten duten erabilerari aipatzen dute. Interesgarria da azpimarratzea, orobat, nola adierazten duten bizi diren testuinguruak euren hizkuntza-ohituretan eta euskaraz aritzeko duten erraztasunean duen eragina; bai etxeokak, bai kaleokak, eta, bereziki, eskolaz kanpoko jardueretakoak. Horren adibide da kalean euskaraz bizitzeko duten zailtasunari aipamena egiten dion haurraren hitzartze hau: «kalean jende askok ez du euskaraz hitz egiten, orduan zailagoa da». Haur berak aipatzen du, gainera, eskolaz kanpoko jardueretan ez duela euskaraz hitz egiteko aukerarik: «nik gimnasia eta balleta eta dena erdaraz egiten dut [...] eta errazago hitz egiten dut gaztelania» (1Heus: Ikasle3). Beste ikaskide batek ere honela azaldu du bere esperientzia: «futbolearen eta eskubaloian, dena erdaraz, bai» (1Heus: Ikasle3). Beste batzuek, aldiz, etxeko testuinguruari egin diote aipamena; batek, adibidez, etxeko kideek euskaraz ez dakitelako: «ni etxean gaztelaraz hitz egitera ohituta nago, zeren aitak, amak, amonak... ez dakite euskaraz...» (1Herd: Ikasle2); eta, besteak, ordea, aitak jakinda ere euren artean ez dutelako beti euskaraz hitz egiten: «nire amak bakarrik daki gaztelaraz, eta nire aitak euskaraz, aitarekin gehienetan euskaraz, baina ez beti» (1Heus: Ikasle2).

Bada, oro har, elkarrizketatuek gaztelaniaz ohituragatik eta erraztasunagatik hitz egiten dutela adierazi dute; hots, galdetegi bidez jasotako datuekin bat egin dute haurrek lehenengo pertsonan partekatutako bizipenek.

Programaren helburua euskarazko hizkera informalararen ezagutzan eta erabileran eragitea izan da, eta, horrekin batera, hizkuntzen arteko alternantzia murriztea. Horregatik, euskaraz ari direnean erdararen erabilerari egiteko arrazoiez ere galdetu zaie ikasleei. Haurrek, galdetegi bidez emandako erantzunen antzera, oro har, erraztasunagatik egiten dutela adierazi dute; hau da, hitz edo esaldi bat ez dakitenean diskurtsoa osatzeko eta lasai hitz egiten jarraitzeko, pentsatzen jartzeak sorrarazten duen antsietaterik gabe. Horren adibide dira haurrek deskribatutako bizipen hauek: «batzuetan ez dakit, gelditzen zara pentsatzera pixka bat, ez zaizu ateratzen esaten duzun hori eta orduan ba erdarara eta gero berriz euskarara pasatzen naiz» (1Heus: Ikasle1); «ba nik egiten dudanean, hori da ez dudalako edo ez zaidalako hitz bat edo frase bat etortzen eta orduan hartzen dut erdaratik» (1Herd: Ikasle2).

Azkenik hizkuntzen arteko alternantzia gaztelaniak berentzat izan dezakeen erakarritasunagatik (ere) izan daitekeen galdetzean, guztiek ezezkoa erantzun dute eta hizkuntza bat edo bestea erabiltzen dutenean, unean-unean, erabiltzen duten hizkuntza

identifikatzeko gai diren galdetzean, berriz, elkarrizketatu guztiek baiezkoa erantzun dute. Haurren esperientziak bilduz jasotako informazio kualitatiboak, beraz, galdetegi bitartez jasotako haurren gehiengoaren erantzunekin bat egiten du.

6. EZTABAIDA ETA ONDORIOAK

Lehenengo ikerketa-galderak hizkera informala jarduera ludikoen bitartez lantzea, horren ezagutza garatzea eta horren erabilerak haurren komunikazio-antsietatean eta horrekin lotutako bizipenak aztertu ditu. Izan ere, antsietatea hizkuntzaren ikaskuntzan eta horren erabileran eragiten duen aldagai afektibo bat da (Cenoz & Santos, 2017; Marcela, 2019). Horri bi azpi-galderek jarraitzen diote: lehenak, lanketa egiten den testuinguruak komunikazio-antsietatean izan dezakeen eraginari egiten dio erreferentzia; eta bigarrenak, aldiz, 1Hren eta generoaren arabera egon daitekeen ezberdintasunari.

Hala, aurreko atalean aurkeztu diren emaitzei erreparatuz, esan daiteke aisialdi antolatua eta jarduera ludikoen bitartez euskararen lanketa egiteak ikerketan parte hartu duten haurren motibazioa eta hizkera informalean aritzean sentitu duten komunikazio-antsietatea murriztea sustatu duela (Guirado, 2024). Bada, Ramosek eta Mayak (2022) edota Rodríguezek (2021) azaltzen duten gisan, emaitzek iradokitzen dute jolasak erreminta pedagogiko egokiak izan daitezkeela, batez ere bigarren hizkuntzaren jabeakentzak sor ditzakeen frustrazioari eta antsietateari aurre egiteko, eta motibatzeke, nahiz ahozkotatasuna lantzeko. Era berean, aisialdi antolatua hizkera informala erabiltzeko testuinguru askeak sortzea ahalbidetu dezakeela ere azpimarratu behar da (Guirado, 2024; Guirado & Rua, 2023b; Olasagarre & Ramos, 2021; Zabaleta, 2007).

Hizkuntza baten ezagutza-mailak ekintza komunikatiboa gauzatzean eragina dauka (Santos, 2023). Kasu honetan, programak aurrera egin eta haurrek baliabide linguistikoak eskuratu ahala, oro har, komunikazio-antsietate hori nahiko jaitsi dela adierazi dute galdetegi bitartez, baita elkarrizketetan ere. Beraz, Yanen eta Horwitzek (2008) lanaren ekarpenarekin bat eginez, jolasaren bitartez motibazioak gora egiten duen bezala, hizkuntza-maila modu gozagarrian landu eta komunikazio-antsietatea murriztu daitekeela iradokitzen dute aztertutako datuek.

Ekintza komunikatiboa gauzatzen den testuinguruak eragina dauka hizkuntzaren erabileran (Baraibar & Bereziartua, 2023; Esnaola & Egibar, 2007; Guirado & Rua, 2023a; Sarasua, 2024) eta testuinguru horrekiko sentitzen den komunikazio-antsietatean, bereziki, H2 gisa ikasitako hizkuntzan hitz egitean (Cenoz & Santos, 2017; Santos, 2023). Horregatik, lehenengo azpi-galderaren xedea izan da programa ezarri den testuinguruetan –ikasgela barruan eta kanpoan– haurrek izan duten komunikazio-antsietatearen pertzepzioa ezagutzea. Horretarako, hiru galdera egin zaizkie ikasleei eta eskala bidez jasotako balorazioetan, oro har, euskarazko hizkera informala lantzeko orduan, bai ikasgela barruan, bai kanpoko espazioetan gustura sentitu direla erantzun dute haurrek. Alabaina, testuinguru bat edo beste aukeratzeko eskatzean, parte

hartu duten ikasle gehienek euskarazko hizkera informalarren lanketa jolasen bitartez ikasgelatik kanpo egitean izandako bizipenak hobetsi dituzte. Halarik ere, ikasgela barruan erosoago sentitu diren haurrak ere egon dira, baita gela barruan erosoago egon arren jolasek komunikazio-antsietatea murrizten dutela sentitu eta kanpoko jardueren aldeko apustua egiten dutenak ere. Bada, emaitzek iradokitzen dute ekintza komunikatiboa gauzatzen den testuinguruak sentitzen den komunikazio-antsietatea baldintza dezakeela (Jiménez & Ruiz de Zarobe, 2009; Yan & Horwitz, 2008), eta, era berean, faktore indibidualek eragin handia dutela norbanako bakoitzaren bizipenetan; horregatik, hain zuzen ere, testuinguru beran sentitu diren hainbat bizipenen adierazpenak, besteak beste (Cenoz & Santos, 2017; Yan & Horwitz, 2008).

Oro har, ikerketa gehienak komunikazio-antsietatearen ondorio negatiboez mintzo dira (Santos, 2017) eta, kasu honetan ere, haur gehienek komunikazio-antsietate gutxien sentitu duten testuinguruan izandako bizipenekin lotuta egin dituzte haien balorazioak. Dena dela, Youngek (1990), Ruedak eta Chenek (2005) edo Marcelak (2019) argitaratutako lanek antsietatea neurrian sentituta hizkuntzaren jabeakuntzan eta motibazioan eragin positiboa izan dezakeela diote, eta ikerketa honetan parte hartu duten haur batzuek, bai elkarrizketetan, bai galdetegian hori adierazi dute. Hau da, nahiz eta ikasgela barruan euskaraz lasaiago jardun, euskara lantzeko nahiago dituzte ikasgela kanpoko jarduerak egin horrek, nolabait, sentitzen duten komunikazio-antsietatea erregulatu baitie. Beraz, modu batera edo bestera jasotako laginean, jolasek eta jarduera ludikoek hizkuntza baten ikaskuntza-prozesuan eta horren erabileran motibazioa sustatu eta komunikazio-antsietatea jaitsi dezaketela ondoriozta daiteke, Trovato (2015), Piquerasek (2018) zein Ramosek eta Mayak (2022) euren lanetan adierazi bezala.

Komunikazio-antsietatean eragiten duten faktoreak ez dira isolatuak eta generoak eta 1Hk ere eragin handia dute (Cenoz & Santos, 2017; Yan & Horwitz, 2008). Ikerketa-lan honetan, beraz, horri erreparatzera bideratu da bigarren azpi-galdera. Hala, egindako analisiek, bai 1Hren arabera, bai generoaren arabera estatistikoki ezberdintasun esanguratsuak azalerazi dituzte; alde batetik, 1H euskara edo euskara eta erdara dutenak dira programa jaso bitartean komunikazio-antsietate gutxien sentitu edo horren bilakaera positibo handiagoa adierazi dutenak; eta, beste alde batetik, neskak izan dira euskara informalean lasaien aritu direnak. Halarik ere, parte-hartzaileek adierazi dutenez, oro har, hizkera informala lantzeko erabilitako metodologiak komunikazio-antsietatea jaisteko espazio egokiak eskaini dizkiela esan daiteke, arestian azaldutako emaitzek hori adierazten dute, behintzat.

Ekintza komunikatiboa landu den testuinguruaren baitan egindako analisi estatistikoetan, aldiz, ez da asoziazio esanguratsurik topatu; ez eta 1Hren arabera, ez generoaren arabera ere. Halarik ere, erantzunak aztertuta ikusi da testuinguruarekin batera 1Hk eragina izan dezakeela sentitzen den komunikazio-antsietatean (Cenoz & Santos, 2017; Santos, 2017; Yan & Horwitz, 2008). Izan ere, ikasgela barruko lanketan lasaiago aritu direla adierazi duten gehienek euskara 2H gisa ikasi zuten; jolasaren bitartez hizkera informala kanpoan lantzen hobeto sentitzen diren gehienek, ordea, euskara dute 1H; eta, orobat, talde-elkarrizketetan jasotako bizipenetan

ere gauza bera atzeman da. Dena dela, emaitza esanguratsuagoak eskuratzeko, lagin zabalago batekin aldagai horien artean egon daitekeen erlazioa aztertzea interesgarria izan daiteke, batez ere esku-hartzeak talde bakoitzaren ezaugarrirei egokitzeko eta euskaraz komunikazio-antsietaterik eragin gabe (edo neurrian eraginda) bizipen positiboak sustatzeko.

Bigarren ikerketa-galderaren helburua izan da ikerketan parte hartzen duten haurrek hizkuntzen arteko alternantzia zergatik egiten duten ezagutzea. Izan ere, ikertutako programak, batik bat, horretan eragitea du helburu, haurrei euskarazko hizkera informalean baliabideak emanez euren hizkuntza-maila hobetzeko eta erdaren interferentzia gutxitzeko. Galderari erantzunez, beraz, haurrek galdetegi birtartez emandako erantzunetan eta elkarrizketetan, oro har, erraztasunagatik egiten dutela adierazi dute; modu horretan, urduritasuna murriztu eta lasaiago hitz egiten jarraitzeko.

Beraz, ondoriozta daiteke, kasu eta testuinguru jakin honetan, euskarazko hizkera informalean lasai aritzeko baliabide linguistiko faltaren eragina dela (Bereziartua et al., 2023), oro har, erdara erabili eta ikerketan parte hartu duten haurrek hizkuntzen arteko alternantzia egiteko arrazoi nagusia. Hau da, parte-hartzaileengan hizkuntza-mailak eragina du sentitzen duten komunikazio-antsietatean (Cenoz & Santos, 2017; Santos, 2023), eta hori ekiditeko darabilte, unean-unean, erdara; Canagarajahek (2012) azaldu bezala, arrazoi praktikoengatik, finean.

Azken azpi-galderari erantzunez, hizkuntzen arteko alternantzia egin eta erdara erabiltzean, elkarrizketatu diren haur guztiek eta galdetegia erantzun dutenen gehiengo zabalak une bakoitzean erabiltzen duen hizkuntza zein den identifikatzeko gai dela adierazi du (Cummins, 2017).

Bada, esan daiteke, euskarazko hizkera informalean lanketa ardatz, LHko 5. mailako haurren iritziak, bizipenak eta esperientziak modu zabalean jaso eta sakonki aztertzeak aukera egon dela ikerketa-lan honetan. Hala, ikusi ahal izan dira hezkuntza formalean euskarazko hizkera informala aisialdi antolatua eta ekintza ludikoen bitartez lantzeak ekar ditzakeen onurak. Tartean, komunikazio-antsietatea murriztu eta ikasleek euskararekin sortzen duten harremana gozagarria izateko abagunea zabaltzen da, halaber, ekarpen berezia eginez euskara 2H gisa jaso dutenen euskararen ikas-irakaskuntza eta euskalduntze-prozesuan.

Azkenik, kontuan izan behar da ikerketan parte hartu duten haurrak adinez oso txikiak direla, eta hori une askotan informazio sakona eskuratzeko muga bat izan dela, esfortzu berezia eskatu baitu elkarrizketak dinamizatzeak eta informazio kualitatiboa aztertzeak orduan, eta datu kuantitatiboak jasotzeko instrumentua prestatzeko unean. Horrela gertatu da, bai galderen erredakzioaren egokitasuna ziurtatzeko, bai galdetegiaren baliagarritasuna zein fidagarritasuna bermatzeko egindako prozesuan. Orobat, esan daiteke horixe bera ere izan dela ikerlan honen indargune nagusia.

7. ERREFERENTZIAK

- Aguilar, S. & Barroso, J. (2015). La triangulación de los datos como estrategia en investigación educativa. *Revista de Medios y Educación*, 47, 73-88. <http://dx.doi.org/10.12795/pixelbit.2015.i47.05>
- Aldabe, K. & Lertxundi, J. (2023). Hezkuntza ez-formala. *Ikastola Aldizkaria*, 253, 4-8.
- Aleman, S. (2023). *Euskarazko ahozko jarduna Nafarroako gaztetxoan artean: egoera eta aukera berriak*. Euskaltzaindia.
- Amonarriz, K. (2015). Ahozkotasuna Soziolinguistikaren Behatokitik. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 96, 103-127. <https://bat.soziolinguistika.eus/eu/produktua/ahozkotasuna-soziolinguistikaren-behatokitik/>
- Antero, A., Artolazabal, A., Garaialde, E. & Ibarzabal, Z. (2023). *Bazatoz? Ikastolen hezkuntza marko orokorra*. Ikastolen Elkartea.
- Baena, A. & Ruiz, P.J. (2016). El juego motor como actividad física organizada en la enseñanza y la recreación. *EmásF: Revista Digital de Educación Física*, 38, 73-86.
- Baraibar, H. & Bereziartua, A. (2023). *Ikastolen aisia markoa*. Ikastolen Elkartea.
- Barandiaran, A. (2023). Hezkuntza ez-formala euskal eragileak sorteko bide. In S. Aleman (arg.), *Euskarazko ahozko jarduna Nafarroako gaztetxoan artean: egoera eta aukera berriak* (61.-69. or.). Euskaltzaindia.
- Barrios, M., Osa, E., Muñoa, I., Elortza, I. & Boan, K. (2008). *Zenbait orientabide erregistroen trataeraz*. Euskaltzaindia.
- Bereziartua, A., Guirado, O. & Alonso, I. (2023). Lehen Hezkuntzako haurren lagunarteko hizkera aisialdian: erdaren eragina bat-bateko adierazkortasunean. *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, 68(2), 11-39. <https://doi.org/10.59866/eia.v2i68.263>
- Bereziartua, G. (2013). Ingurune euskalduneko gazteak eta hizkuntza idatzia, eskolan eta eskolatik kanpo. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 89(4), 25-42.
- Bernales, M., Cabiases, B., Obach, A. & Maturana, A. (2015). Investigación traslacional en salud: un camino para la investigación pragmática e interdisciplinaria. *Revista Médica de Chile*, 143, 128-129. <http://dx.doi.org/10.4067/S0034-98872015000100020>
- Borda, P., Dabenido, V., Freidin, B. & Güelman, M. (2017). *Estrategias para el análisis de datos cualitativos*. Instituto de Investigación Gino Germani.
- Bruzal, R. (2007). Fundamentos teóricos y metodológicos para la enseñanza de la lengua materna (L1) y segundas lenguas (L2) en contextos bilingües. *Argos*, 46(24), 46-65.
- Canagarajah, S. (2012). *Translingual practice: Global Englishes and cosmopolitan relations*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203073889>
- Cattell, R.B. & Scheier, I.H. (1961). *The meaning and measurement of neuroticism and anxiety*. Ronald.
- Cenoz, J. & Gorter, D. (2021). *Pedagogical translanguaging*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009029384>
- Cenoz, J. & Santos, A. (2017). Komunikazio-antsietatea euskara bigarren hizkuntza dutenengan. *Fontes Linguae Vasconum*, 124, 369-387. <https://doi.org/10.35462/flv124.6>

- Coombs, P. & Manzoor, A. (1974). *Attacking rural poverty; how non-formal education can help*. John Hopkins University Press.
- Cummins, J. (2017). Teaching for transfer in multilingual school context. In O. Garcia, A. Lin & S. May (arg.), *Bilingual education: Encyclopedia of Language and Education* (103.-115. or.). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02324-3_8-1
- Dewaele, J.M. (2005). Investigating the psychological and emotional dimensions in instructed language learning: Obstacles and possibilities. *The Modern Language Journal*, 89(3), 367-380. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2005.00311.x>
- Díaz, I.G. (2012). El juego lingüístico: una herramienta pedagógica en las clases de idiomas. *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 7, 97-102. <https://doi.org/10.4995/rlyla.2012.947>
- Dosil, M., Alonso, I., Morata, T., Iglesias, E., Mencía, L. & Celaá, E. (2023). Impulsar el desarrollo comunitario desde el ocio educativo: algunas claves, dificultades, oportunidades y retos. *Zerbitzuan: Gizarte Zerbitzuetarako Aldizkaria = Revista de Servicios Sociales*, 80, 101-110. <https://doi.org/10.5569/1134-7147.80.07>
- DSM5 (2023). *Manual diagnóstico y estadístico de los trastornos mentales*. Editorial Médica Panamericana S.A.
- Elorza, I., Boan, K., Muñoa, I., Urruzmendi, A., Barrios, M. & Osa, E. (2009). *Ikastolen hizkuntz proiektua*. Euskal Herriko Ikastolen Konfederazioa.
- Escalante, E.L., Herrón, M., Aguirre, C.E. & Ferrer, M.A. (2020). Métodos mixtos en la investigación socioeducativa. In F.J. Del Pozo (arg.), *Intervención educativa en contextos sociales: Fundamentos e investigación, estrategias y educación social en el ciclo vital* (133.-149. or.). Universidad del Norte. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1cfthrh.10>
- Esnaola, A. & Egibar, M. (2007). Euskal ludikotasuna erabiliz, euskara indartu. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 63(3), 67-72. <https://bat.soziolinguistika.eus/produktua/euskal-ludikotasuna-erabiliz-euskara-indartu/>
- Euskaltzaindia. (2023). *ARIKALA, ikasleen artean lagunarteko euskara sustatzeko ikerketa-ekintza berritzailea*. <https://www.euskaltzaindia.eus/euskaltzaindia/komunikazioa/plazaberri/6852-arikala-ikasleen-artean-lagunarteko-euskara-sustatzeko-ikerketa-ekintza-berritzailea>
- Euskarabidea. (2021). *VII. inkesta soziolinguistikoa*. Nafarroako Gobernua. https://www.euskarabidea.es/fitxategiak/ckfinder/files/VII_%20Inkesta%20Soziolinguistikoa_2021_NAFARROA.pdf
- Euskararen Gizarte Erakundearen Kontseilua. (2009). *Euskararen erabilera areagotzeko estrategiak eskolatik abiatuta*. <https://kontseilua.eus/wp-content/uploads/2015/05/Euskararen-erabilera-areagotzeko-estragetiak-LIBURUA-091106.pdf>
- Eustat. (2024). *Ama hizkuntza*. https://eu.eustat.eus/documentos/elem_1560/definicion.html
- Fantini, A.E. (1982). *La adquisición del lenguaje en un niño bilingüe*. Herder.
- Fishman, J.A. (1967). Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 29-38.

- Frias, D. (2024). *Apuntes de estimación de la fiabilidad de consistencia interna de los ítems de un instrumento de medida*. Universidad de Valencia. <https://www.uv.es/friasnav/AlfaCronbach.pdf>
- García, O. & Li, W. (2014). *Translanguaging: language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1080/15235882.2014.965361>
- Gorter, D. & Cenoz, J. (2017). Language education policy and multilingual assessment. *Language and Education*, 31(3), 231-248. <https://doi.org/10.1080/09500782.2016.1261892>
- Guirado, O. (2024). *Hezkuntza formalean, aisialdi-antolatua eta ludikotasuna ardatz, euskarazko hizkera informalarren ikas-irakaskuntza. Zailasunen gainetik onura anitz* [Master Amaierako Lana, UPV/EHU]. https://www.euskaltzaindia.eus/dok/mintzola/Guirado_Irasuegi_Odei_MAL_Euskarazko_hizkera_informalarren_ikas-irakaskuntza.pdf
- Guirado, O. & Rua, J. (2023a). Aisialdia, hezkuntza ez-formala, bizipen positiboak eta euskara: Eman Hegoak udaleku irekien ebaluazio-ikerketak. *BAT Soziolingüisitika Aldizkaria*, 127(2), 59-79. <https://doi.org/10.55714/BAT-127.3>
- Guirado, O. & Rua, J. (2023b). Pulunpa (e)ta Xin! Erdal jatorria duten ikasleentzako harrera- eta murgiltze-plana. Esku-hartze pedagogikoaren ekintza-ikerketak. *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, 68(2), 41-86. <https://doi.org/10.59866/eia.v2i68.265>
- Hernández, R.M. (2014). Qualitative research through interviews: Its analysis by Grounded Theory. *Cuestiones Pedagógicas*, 23, 187-210.
- Horwitz, E.K., Horwitz, M.B. & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132.
- Ibarra, O. (2020). Gazte hizkerak, adierazkortasuna eta kode txandaketak. In J. Aizpurua, E. Baxok, J. Coyos, A. Iñigo, P. Juaristi, S. Larrazabal... I. Usarralde (arg.), *Euskara batua eta tokian tokiko erabilera: korapiloak eta erronkak* (123.-138. or.). Euskaltzaindia.
- Igartzabal, I. (2014). *Kode-alternantzia eta hizkuntza ohiturak Gabiriako bi belaunalditan* [Sakontze-egitasmoa, UPV/EHU]. https://hiznet.asmoz.org/wp-content/uploads/2018/10/HIZNET_Inigo_Igartzabal.pdf
- Iurrebaso, I. (2022). *Hizkuntza gutxituen jarraipena, ordezkapena eta indaberritzea neurtzeko demolingüistikako tresna metodologikoak garatzen Euskal Herrirako aplikazio praktikoa* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/60061>
- Iztueta, I. (2014). *Euskal kultura eta hizkuntzak: diskurtsoak eta Hego Euskal Herriko liburu-ekoizpena euskal/espainol ardatzaren argitan* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. https://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesis-Doctoral/PDFak/Ibai_Iztueta_TESIA.pdf
- Jaqueira, A.R., La Vega, P., Lagardera, F., Araújo, P. & Rodrigues, M. (2014). Educando para la paz jugando: género y emociones en la práctica de juegos cooperativos competitivos. *Educatio Siglo XXI*, 2(32), 15-32. <https://doi.org/10.6018/j/194071>
- Jiménez Catalán, R.M. & Ruiz de Zarobe, Y. (2009). The receptive vocabulary of EFL learners in two instructional contexts: CLIL versus non-CLIL instruction.

- In Y. Ruiz de Zarobe & R.M. Jiménez Catalán (arg.), *Content and language integrated learning: Evidence from research in Europe* (81.-92. or.). Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847691675-008>
- Juaristi, P. (2008). Nola sortu zerbait berria, baina zerbait gurea. In K. Alkorta, M. Arevalo, J.M. Beltran, B. Bilbao, G. Ezkurdia, I. Gamide... J. Rekalde (arg.), *Atzotik etzira* (127.-149. or.). Mendebalde.
- Labov, W. (2006a). The isolation of contextual styles. In W. Labov, *The social stratification of English in New York City* (58.-86. or.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618208.007> (Jatorrizko obra 1966an argitaratua)
- Labov, W. (2006b). The study of language in its social context. In W. Labov (arg.), *The social stratification of English in New York City* (3.-17. or.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618208.004> (Jatorrizko obra 1966an argitaratua)
- Lukas, J. F. & Santiago, K. (2016). *Hezkuntza ebaluazioa*. UPV/EHU.
- MacIntyre, P.D. & Gardner, R.C. (1989). Anxiety and second language learning: Toward a theoretical clarification. *Language Learning*, 39(2), 251-275.
- Makazaga, J.M. (2010). *Elgoibarko ahozko euskara*. Euskaltzaindia.
- Marcela, E. (2019). La ansiedad en el aprendizaje de un segundo idioma. *Revista Hue llas*, 6(1), 1-6.
- Martinez de Luna, I., Iñarra, M. & Suberbiola, P. (2023). Second language acquisition and minority languages: An introduction. In J. Cenoz & D. Gorter (arg.), *The minority language as a second language* (1.-15. or.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003299547-1>
- Millares, R., Filella, G. & La Vega, P. (2017). Educación física emocional a través del juego en educación primaria. Ayudando a los maestros a tomar decisiones. *Retos. Nuevas Tendencias en Educación Física Deporte y Recreación*, 31, 88-93.
- Muñoa, I. (2002). Zergatik eta zertarako erabiltzen ditugu euskara eta gaztelania solasaldi berean? Kode-aldaketaren funtzio pragmatikoak. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 42, 53-63.
- Nafarroako Gobernu. (1986). *18/1986 Foru Legea, abenduaren 15ekoa, Euskarari buruzkoa*. Nafarroako Gobernu.
- Olasagarre, Y. & Ramos, E. (2021). Euskararen motibazioa handitzea, euskararekiko atxikimendua hobetzeko bidea. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 120(3), 135-149.
- Pastor, M.I. (2001). Orígenes y evolución del concepto de educación no formal. *Revista Española de Pedagogía*, 220, 525-544.
- Pereira, Z. (2011). Los diseños de método mixto en la investigación en educación: Una experiencia concreta. *Revista Electrónica Educare*, 15(1), 15-29. <https://www.redalyc.org/pdf/1941/194118804003.pdf>
- Perez, P. & Azkarate, M. (2020). Euskara estandarrak bernakularizazio aldian. In I. Camino, X. Artiaga, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena: Koldo Zuazori gorazarre* (601.-616. or.). UPV/EHU.
- Pinzón, S. (2005). Nociones lingüísticas básicas: lenguaje, lengua, habla, dialecto. *Revista La Tadeo*, 71, 9-21.

- Piqueras, M.C. (2018). El desarrollo de la competencia comunicativa en inglés a través del juego. *Revista Observatorio del Deporte*, 4(6), 52-58.
- Poplack, S. (1979). Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a Typology of Code-Switching. *CENTRO Working Papers*, 4, 1-82.
- Ramos, D. & Maya, Y. (2022). Los juegos tradicionales y la motivación por el aprendizaje del idioma inglés. *Sociedad & Tecnología*, 5(3), 565-576. <https://doi.org/10.51247/st.v5i3.265>
- Rodríguez, Y. (2021). Juegos verbales como estrategia para mejorar la expresión oral en el idioma inglés en estudiantes del primer año de educación secundaria. *Revista de Educación*, 19(19), 165-18. <https://doi.org/10.51440/unsch.revistaeducacion.2021.19.199>
- Rosenblat, Á. (1969). *Lenguaje coloquial venezolano*. Andres Bello.
- Rueda, R. & Chen, C.Y.B. (2005). Assessing motivational factors in foreign language learning: Cultural variation in key constructs. *Educational Assessment*, 10(3), 209-229. https://doi.org/10.1207/s15326977ea1003_4
- Salcines, I., González-Fernández, N., Ramírez-García, A. & Martínez-Mínguez, L. (2018). Validación de la escala de autopercepción de competencias transversales y profesionales de estudiantes de educación superior. *Profesorado, Revista de Currículum y Formación del Profesorado*, 22(3), 31-51. <https://doi.org/10.30827/profesorado.v22i3.7989>
- Santos, A. (2023). Percepciones sobre la ansiedad comunicativa hacia el inglés en la Comunidad Autónoma Vasca. *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature*, 16(1), 1-21. <https://doi.org/10.5565/rev/jtl3.1131>
- Santos, A. (2017). *Anxiety in second and third languages: the case of adult multilinguals from the Basque Autonomous Community* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/27447>
- Sarasua, J. (2024). Euskararen etorkizun-ikuspegia: ariketa sintetikoa. In J. Sarasua (arg.), *Euskararen gogoetagunea* (41.-92. or.). Euskaltzaindia.
- Sarasua, J. (2013). *Hiztunpolisa. Euskaltasunaren norabideez apunteak*. Pamiela.
- Soto, L.D., Segura, A., Navarro, Ó., Ceñedo, S. & Díaz, R. (2022). Educación formal, no formal e informal y la innovación: Innovar para educar y educar para innovar. *Revista Innovaciones Educativas*, 38(25), 77-96. <https://doi.org/10.22458/ie.v25i38.4535>
- Spielberger, C.D. (1972). *Anxiety: current trends in theory and research*. Academic Press.
- Tauste, A.M.V. (1998). *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. Iberoamericana Vervuert.
- Tickook, L. (1991). *Languages & standards: Issues, attitudes, case studies*. Seameo Regional Language Centre. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED347791.pdf>
- Travalia, C. (2008). *Las colocaciones coloquiales en español*. *Actas del Congreso Internacional de Fraseología y Paremiología*. Universidad Autónoma de Madrid.
- Trovato, G. (2015). Aspectos lúdicos en la didáctica de la mediación lingüística y cultural para estudiantes de español L2: el juego de rol como actividad para fomentar la competencia pluricultural y el aprendizaje cooperativo. *RedELE: Revista Electrónica de Didáctica. Español Lengua Extranjera*, 27, 1-13.

- UZEI. (2010). *Soziolinguistika hiztegia euskal soziolinguistikaren eremuan erabiltzeko*. HPS; IVAP; Eusko Jaurlaritza.
- Vilches, C., Olasagarre, Y. & Ramos, R. (2019). *DBH-ko ikasleen hizkuntza atxikimendua hobetzeko ikerketa eta esku hartzea*. Nafarroako Gobernu.
- Vogel, S. & Garcia, O. (2017). *Translanguaging*. Oxford University Press.
- Wrisberg, C.A. (1994). The arousal-performance relationship. *Quest*, 46(1), 60-77.
- Yan, J.X., & Horwitz, E.K. (2008). Learners' perceptions of how anxiety interacts with personal and instructional factors to influence their achievement in English: A qualitative analysis of EFL learners in China. *Language Learning*, 58(1), 151-183. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2007.00437.x>
- Young, D.J. (1991). Creating a low-anxiety classroom environment: What does foreign language anxiety research suggest? *The Modern Language Journal*, 75(4), 426-437. <https://doi.org/10.2307/329492>
- Young, D.J. (1990). An investigation of students' perspectives on anxiety and speaking. *Foreign Language Annals*, 23(6), 539-553. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1990.tb00424.x>
- Zabaleta, O. (2007). Kale erabilera datuak aztertuz, gazteei begira. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 64, 129-133.
- Zabalondo, O. (2012). Hizkuntza proiektua (hizkuntza aldaerak eta erregistroak). In *Hizkuntzaz jabetzen (0-6)* (9.-51. or.). Mendebalde Kultur Elkartea. <http://mendebalde.eus/jardunaldiak/2012/Hiztegi%20erregistroak.pdf>
- Zalbide, M. (2020). Euskara batua eta eguneroko mintzamolde arruntak: Zer dira eta zertarako? Biak nola uztartu? In J. Aizpurua, E. Baxok, J. Coyos, A. Iñigo, P. Juaristi, S. Larrazabal... I. Usarralde (arg.), *Euskara batua eta tokian tokiko erabilera: korapiloak eta erronkak* (11.-90. or.). Euskaltzaindia.
- Zalbide, M. (2011). Diglosiaren purgatorioaz. Teoriatik tiraka. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 79, 13-152.
- Zarraga, A., Coyos, J.B., Hernández, J.M., Lionel, J., Larrea, I., Martínez, L., Uranga, B. & Bilbao, P. (2010). *Soziolinguistikari sarrera. Soziolinguistika eskuliburua*. Soziolinguistika Klusterra; Eusko Jaurlaritza.

1958ko teatro-testu itzulien lehiaketa Pariseko Eskual Etxean

---

Concurso de traducción de textos teatrales en la Casa Vasca de París en 1958

Theatrical translation contest at the Basque House in Paris in 1958

Miren Ibarluzea Santisteban
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
miren.ibarluzea@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0002-2377-2922>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.8>

Lan hau MHLI ikerketa-taldearen proiektuon abaroen egin da: IT 1579-22 (Eusko Jaurlaritza) eta PID2021-125952NB-I00 (MICIU/AEI/10.13039/501100011033 eta FEDER, UE).

Jasotze data: 2024/09/24. Behin-behineko onartze data: 2024/11/06. Behin betiko onartze data: 2024/12/13.

LABURPENA

Frankismo-garaian (1958) Parisen antolatutako teatro-lanen itzulpen-sariketari buruzko datu berriak dakartza lan honek. Euskarazko literatura itzuliaren esparruko bitartekaritza-egitura bat aztertzen da, erbeste-garaiko itzulpenen eragileei eta ekoizpen- zein zirkulazio-baldintzei begiratuta. Batetik, garaiko literatura itzulia kokatzeko, erbesteko kulturgintzaren, literaturaren, antzerkiaren eta itzulpenaren ekoizpenari buruzkoak berrikusten dira, bai eta ezagutzen diren itzulpen-sariketen berri eman ere. Bigarrenik, sariketaren datuen analisisa egiten da, erbestealdiko literatura itzuliaren esparruko harreman eta gatazken sarea, eta egituren nolakotasuna agerraraziz.

Gako hitzak: literatura itzuliaren soziologia; euskal itzulpengintzaren historia; antzerkia; diaspora; erbestea.

RESUMEN

En este trabajo se aportan nuevos datos sobre un certamen de traducción teatral organizado en París durante el franquismo (1958). Se analiza una estructura de mediación en el ámbito de la literatura traducida al euskera, atendiendo a agentes de traducción en el exilio y a condiciones de producción y circulación del momento. Por un lado, para contextualizar la literatura traducida de la época, se revisan la producción cultural, literaria, teatral y de traducción en el exilio, y los premios de traducción. En segundo lugar, se analizan los datos sobre el certamen, revelando una red de relaciones y conflictos y la naturaleza de las estructuras del campo de la traducción en el exilio.

Palabras clave: sociología de la literatura traducida; historia de la traducción vasca; teatro; diáspora; exilio.

ABSTRACT

This paper provides data on a theatrical translation contest organised in Paris during the Francoism (1958). It analyses a mediation structure in the field of translated literature into Basque, taking into account the agents of translation in exile and the conditions of production and circulation at the time. On the one hand, in order to contextualise the translated literature of the period, the cultural, literary, theatrical and translation production in exile are reviewed, as well as the translation prizes we know. Secondly, we analyse data on the competition, revealing a network of relationships and conflicts as well as the nature of the structures of the field of translation in exile.

Keywords: sociology of translated literature; history of Basque translation; theatre; diaspora; exile.

1. SARRERA. 2. 1950ETAKO EUSKAL ERBESTEKO KULTURGINTZA, ITZULPENA ETA ANTZERKIA TESTUINGURATUZ. 3. ITZULPEN-SARIKETAK ETA -SARIAK EUSKAL LITERATURA ITZULIAREN BARNE-EREMUAN. 4. PARISEKO 1958KO SARIKETAREN BERRI GAUR ARTE. 5. PARISEKO ESKUAL ETXEKO ELGAR ALDIZKARIAN 1958KO SARIKETAZ BILDUA. 6. PARISEKO 1958KO TEATRO-TESTUEN ITZULPEN-SARIKETA EZTABAIDAGAI: EGITUREZ ETA BILAKABIDEAZ. 7. AZKEN BURUKOA. 8. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Literaturaren soziologiak bestelako diskurtso sozialen pare kokatu ditu literatura-lanak, eta horiek bideratzen dituzten errepresentazioak eta balioak agerrarazi ditu. Halaber, literaturaren soziologiak ekoizpen-baldintzen inguruko auzi indibidual eta kolektiboak azaleratu ditu. Horrek, besteak beste, testuaren eta kanpo-eraginaren arteko bitartekaritzari buruzko gogoeta ekarri du (Sapiro, 2014, 107. or.). Bitartekaritza hainbat mailatan gertatzen da (Sapiro, 2014, 107.-108. or.), eta baldintzatu egiten dute, adibidez, botere politikoek, ekonomikoek eta erlijiosoek literaturarekin dauzkaten loturek, eta horiek xedatutako gizarte-erolek, idazleen gizarte-bilguneek, lanbidean aritzeko baldintzek, antolamenduak eta ideologia profesionalak, letren arloko munduaren funtzionamenduak, egileen rol sozialak eta erakundeak (akademiak, taldeak, sariketak, aldizkariak...), eta abarrek (Sapiro, 2014, 35. or.). Sormenaren eremuan gertatzen diren bitartekaritzak oso loturik daude literaturaren espazioekin, horiei dagokien une historikoekin eta sortzaileen ibilbideekin... Halaber, juzgu estetikoak ere eragina du bitartekaritzan (Heilbron & Sapiro, 2002).

Hala, itzulpenari gagozkiozlarik, arretaz aztertzeakoak dira literaturaren eremuan itzulpen-jardunean eta itzulpenen produkzioan eta zirkulazioan eragiten duten erakunde eta eragileak (enbaxadak, kultur institutuak, itzultzaile-elkarteak, herrialde bateko literatura ezagutarazten duten aldizkariak, nazioarteko azokak, agenteak, argitaletxeak, autoreak, itzultzaileak, kritikariak, inprimatutako testuen kontrola, edizio-munduaren egitura, bildumak, sariketak...) (Heilbron & Sapiro, 2002). Hain zuzen ere, horiek dira eremu literarioa definitzen duten instantziak. Gauzak horrela, formazio- eta sozializazio-instantziak (ikastetxeak, unibertsitatea, eskola espezializatuak...), sozializatorako guneak (saloiak, batzarrak, kafeak...), ekoizpenerako eta zabalkunderako erakundeak

(aldizkariak, editoreak, prentsa, bibliotekak...), kontsakrazio-instantziak (sariak, akademiak, elkarteak...), profesionalen elkarteak (autoreen elkarteak, sindikatuak...), literatura-talde edo -eskolak ikerketagai dira itzulpenaren soziologiaren argitan, literaturaren eremuko jardueren erregulatzailerak, kanpo-eraginaren eta barne-eraginaren arteko elkarreaginaren espazio eta politika-, finantza- eta ekonomia-botereekiko elkarriketa- eta gatazka-espazioak, diren aldetik (Sapiro, 2014, 48. or.).

Ibarluzeak (2017) proposatzen du itzulpen-zerrendetatik haratagoko eragileen azterketak ekarriko lukeela garaia itzulpen-esparruaren deskripzio egoki baterako bidea. Bada, hemen aurkezten dugun itzulpen-saria garaiko itzulpengintza egituratu zuten sareen erakusgarri da, eta euskal itzulpengintzari buruz orain arteko lanetatik haratagoko informazioa dakar. Izan ere, salbuespenak salbuespen, gaur arteko euskal literatur historiografietan eta euskal itzulpenaren gaineko narrazio historikoetan, ikuspegi bio-bibliografikoa baliatu izan da eskuarki euskal itzulpenen ekoizpenaren bilakaerari begiratzeko eta, hortaz, ez zaie hainbesteko arretarik eman itzulitako literatura-testuen bitartekari edota kontsakrazio-agentziei. Lehenago esan dugunez: «Gure ustez, itzulpenaren soziologiaren ikuspegia baliatzeak (hots, itzulpenaren historiografia eremuko eragileen posizioei eta eremuko praktiken funtzioei erreparatuta egiteak) bideak zabaltzen ditu» orain arte ikuspegi sistemikoen bidez egindako orokortzeak frogatzeko (Ibarluzea, 2020, 322. or.).

2. 1950ETAKO EUSKAL ERBESTEKO KULTURGINTZA, ITZULPENA ETA ANTZERKIA TESTUINGURATUZ

Ezbairik gabe, garaiko baldintza kultural, politiko eta ekonomiko askotarikoen isla da 1958ko itzulpen-sariketa eta, hein handi batean, 1950eko hamarkadan hainbat esparrutan gertatzen ari ziren hausturen isla edo emaitza.

Bigarren Euskara Modernoaren garaian (Camino, 2018) kokatzen da, alderdi modernoaren sorrera, abertzaletasun politikoaren garapena, industrializazioa eta hiritartzea... gertatzen ari ziren unean eta euskal kulturaren loraldia gerrak eta frankismoak eten zuten unean. Alfabetatzea, laizismoa eta euskal kulturaren berriztatzea eta aberastea dira euskararen historiaren garai honetako ezaugarriak, prentsa irakurtzeko ohituraren hedapenarekin batera, kontuan harturik, halaber, lehen hezkuntzako ikasketak zabalago zirela. Baina, euskaldun kopurua igota ere, euskarak atzerakada bizi zuen, galera geografikoa ez ezik, estatus-galera izan zuelako. Halere, fenomeno horrek berak aurkako erreakziorik ere sortu zuen, eta, besteak beste, euskararen aldeko zenbait mugimendu sortu ziren, bai eta euskal kulturari eta hizkuntzari lotutako hainbat egitura (akademia, elkarte, aldizkari...) ere (Camino, 2018). Bada, horietako batzuk erbestean sortu ziren.

Euskal erbestean esparru abertzalea eta errepublikazalea ezberdintzen ditu Ascuncek eta, aldeak dauden arren bi esparruetako kultur ekoizpenen hizkuntzan eta nolakotasunean, gai komunak jorratu ziren bietan: gerraren gomuta, exilioko esperientzia, aberriko itzulera, harrera-herrialdeko jendearen jarrera, aberriarekiko nostalgia zein aberriko historia edota bertako pertsonaia historikoak (González-Allende, 2016a, 66. or.). Bada, euskarazko kulturgintzari esparru abertzaleak heldu zion, eta

erbestera errepublikazaleen aldean, salbuespeneko kulturagintza egin zuen, boluntarismoan oinarritua, abertzale euskaldunak gertuago baitzeuden politikaren eta erlijioaren mundutik kulturagintza profesionaletik baino, eta industria eta landa-eremuetatik baitzetozen (González-Allende, 2016a, 67. or.; 2016b, 17. or.). Gainera, euskal abertzaleen kultura hartzaile gutxikoa izan zen, diasporako zirkulu minoritarioan zeudelako hartzaile posibleak (González-Allende, 2016a, 68. or.). Halere, egungo euskal kulturak asko zor dio erbesteari (González-Allende, 2016a, 65. or.), zubia izan zelako euskarazko ekoizpenean gerraurrearen eta hirurogeiko hamarkadako biziberritze intelektualaren artean. Lotune hori erbestean argitaratutako aldizkari eta prentsa elebidunaren zein elebakarraren bidez egin zen batez ere (Zabala, 2016, 99. or.).

Gogoratzekoa da erbesteko aldizkari eta prentsa-sareak erbesteko euskal gobernuaren planaren ildoan sortu zirela, hauek baitzituen xede: aldizkari espezializatuen eta ikerketa-institutuen bidezko kulturaren azterketa (*Gernika, Euzko Jakintza*, Instituto Americano de Estudios Vascos eta haren buletina), euskal idazleen eta ikertzaileen hizkuntza-langaiak argitaratzea (hiztegiak, gramatikak...), euskararen sustapenerako plana (eskolen sarea), Eusko Ikaskuntzaren Biltzar Nagusiak antolatzea (1948an eta 1954an izan ziren Ipar Euskal Herrian), itzulpenak suspertzea eta euskal kulturaren zabalkundea (Irujo, 2009, 16.-17. or.). Erbesteak lagundu behar zuen euskal kultur ekoizpena, errepresioa eta zentsura nagusitu baitziren 1936-1975 bitartean Hego Euskal Herrian.

Euskarazko argitalpenen ekoizpenari dagokionez, «frankismoak ez du onartzen euskararen eta, hortaz, euskal liburuaren egiteko kulturala» (Torrealdai, 1997, 126. or.); gainera, frankismoa itzulpenak euskarari eransten dion homologagarritasunaren aurka ageri da, «1962ra arte behintzat gogoz kontra onartzen ditu itzulpenak» (Torrealdai, 1997, 126. or.). Era berean, frankismoa ez da euskal teatroaren erabateko lagun, eta hainbat egilek antzerki-tradizioari eutsi bazioten ere, eta itzulpenek arrakasta izan zuten arren (bost lanetik bat itzulia zen), antzerki-lanek behera egin zuten frankismoaren garaian, traba handiak jarri baitzitzaizkion, argitaratzeko ez ezik baita taularatzeko ere (Torrealdai, 1997, 153.-154. or.).

Euskal liburugintzari erreparatzen badiogu, 1936-75 bitartean 1733 titulu eman ziren argitara, horietako % 93,8 nobedadeak, eta % 6,2 berrargitalpenak. Horietarik guztietarik % 7,7 jatorrizkoak, eta % 22,3 itzulitakoak (Torrealdai, 1997, 149. or.). Bada, tarte horretan argitaratutako 544 nobedadeetarik % 15,2 da antzerkia, olerkiaren, narratibaren eta herri-literaturaren atzetik (Torrealdai, 1997, 152. or.). Halaber, eta Torrealdai nabarmentzen duenez, garaiko ekoizpenaren «daturik ohargarriena literatur liburuaren lehen postua da. Lehen aldiz euskal liburugintzaren historian. Eta, azkeneko aldiz, bestalde, gure egunetan helduen literaturaren aurretik baitatortzen bai irakaskuntzako liburua, bai haur eta gazteentzako» (Torrealdai, 1997, 151. or.).

Gil Fombellidak (2008, 2009, 2016) azaltzen du antzerki-ekoizpenaren bilakabidea: 1936 baino lehenago antzerki-jarduera handia sortu zen, *Antzerti* aldizkaria sortu zuen Labaienek 1932an, eta Toribio Altzagak eta *Euskal Iztundea* antzerki-talde amateurrak 51 obra antzeztu zituen 1915 eta 1936 bitartean; aurrekoa baino xede dramaturgiko berritzaileagoarekin, Esteban Urkiaga «Lauaxeta» eta Manu Sotaren antzerki ibiltaria

ere zabal ibili zen. Baina, 1936ko gerra tarteko ia hamabost urteko isilaldia izan zuen, ondoren berriz indarraldian hasi arte. Zehazki, 1950eko hamarkadako antzerkigintzaz Sudupek (2010, 7. or.) dio: «Iparraldean hamarkada aberatsa izan zuen; apalago Hegoaldean. Idatzi gehiago egin zen antzeztu baino». Auzi politikoa ere aipatzen du, Bigarren Mundu Gerrak eta 1936ko gerrak beren antzerkia izan zutela, Iparraldean euskal pertsonaia historikoak aldarrikatu zirela, eta Hegoaldean 1936 baino lehenagokoak antzeztu zirela gehienbat, garaiko egoera politikotik gertuagokoak taularatzea debekatu zelako (Sdupe, 2010, 7. or.). Hala, ondorioztatzen du 1950eko antzerkigintzak Iparraldean izan zuela goraldia hamarkadaren hasieratik, baina Hegoaldeak ezin izan ziola gerraurreko mailari eutsi (Sdupe, 2010, 1239. or.).

Gil Fombellidak (2008, 2009) 1876-1935 bitarteko literaturgintzan antzerkiaren nagusitasuna gogorarazten digu (ekoizpenaren % 48,3, atzetik dituela gainerako guztiak: olerkia, narratiba, herri-literatura eta bestelakoak) eta, 1936-1975eko beherkada interpretatzean, dio kontuan hartu behar dela idazle euskaldunen kopuruak gora egin izana eta, beraz, estatistika banatuago dagoela bigarren aldi horretan; alabaina, azaltzen du, halaber, diktadura frankistak eskuarki errazago onar zezakeela poesiaren ildo intimista, jendaurrean emateko antzerkiaren aldean, gogoan izatekoa baita euskal antzerkiaren xede ideologikoa (Gil Fombellida, 2008, 342. or.):

Euskal Herrian zein euskal erbeste desberdinetan (baita emigrazioaren fenomenoan ere) garatutako euskal antzerki-jarduerak, XIX. mendearen amaieratik laurogeiko hamarkadaren erdialderaino, xede linguistiko, kultural eta politiko oso zehatzak izan ditu, besteak beste, eta modu oso nabarmenean, kulturaren eta hizkuntzaren aldarrikapena, eta azken finean, herri euskaldunaren izaera eta identitatea edo nortasuna aldarrikatzea.

Horren erakusgarri, Ariznabarretak (2009, 432. or.) azaltzen du, Ugaldez eta Labaie-nez ari dela, garaian teatroa herriaren zerbitzura jarri beharrekoa zela uste zela, eta teatroak euskara biziberritzeko indar pedagogikoa zuela, gutxi irakurtzen duen jendartearengana iristeko bidea zelako; horretarako, baina, euskara errazean emana behar zen iritzikoak ziren nola Labaien, hala Ugalde.

Hala, antzerkia (testuen eta ideien) sozializatorako eta zabalkunderako tresna izan da bai Euskal Herrian, bai erbestean: «Emigrazioaren eta euskal erbestearen fenomenoetan ere antzerkia, beste herri-ikuskizun batzuekin batera (besteak beste, dantza), euskal herriaren kultura eta nortasuna gorde, erabili, garatu eta aldarrikatzeko kultura-tresna nagusia izan zen» (Gil Fombellida, 2008, 337. or.).

Gil Fombellidak erakutsi legez, antzerki-jardunak leku nabarmena izan du erbestean, eta hala agertu zuten, bai Gerra Zibilaren aurreko zein ondorengo garaietako aldizkariak eta prentsak, bai albiste zein erreseinak eta erreportaien bidez (Gil Fombellida, 2008, 339. or.). Antzerki-jardunak ez zen falta izan, adibidez, Ameriketako diasporan (*Antzerki* eta *Saski Naski* izeneko taldeak aipa litezke Laurak bat zentroan). Jorratutako gaiak eta giroak euskal auziari omen egin arren, euskara abestietan baino ez zen baliatzen antzezlanetan (Gil Fombellida, 2009, 125. or.). Ageri denez, hizkuntza-hautua aldatu egiten zela jokatzeko ala irakurtzeko testuetan.

Gauzak horrela, euskal kultur ekoizpenean bi eszenatoki ditugu Torrealdairen arabera (1997, 127.-130. or.): batetik, barrukoa, ia isilpean dagoena eta, bestalde, erbestekoa, aldizkariak, inprimategiak eta argialetxeak sortu zituena baldintza oso gogorretan.

Halaber, bi alditan edo kultur ziklotan banatzen du Torrealdaik frankismoaren aldia: 1936-1955 bitartekoa eta 1956-1975 bitartekoa. Lehenengoan, gerraurreko ideia eta ereduak izan ziren nagusi eta 1950eko hamarkadan dago hausturaren abiapuntua, hain zuzen ere, Jose Antonio Agirre lehendakariak sustatuta Parisen antolatutako 1956ko *Congreso Mundial Vasco* delakoak ireki zuena, bertan azpimarratzen zelako erresistentzia Euskal Herrian antolatu beharra, eta euskalgintza eta kulturgintza estrategikoki bultzatu beharra (Torrealdaik, 1997, 130. or.).

Irujok (2012, 201.-207. or.) dakartza aipatu biltzarren gaineko xehetasunak: bi urteko prestaketa-lanen ondotik, 1956ko irailaren 24an hasita, 366 pertsonak parte hartu zuten eta 144 komunikazio aurkeztu ziren: gai politikoak, sozioekonomikoak, kulturak eta erbesteari buruzkoak landu ziren astebezez. Irujoren iritziz kongresua une egokian egin zen, ordutik aurrerakoan gizarte- eta ekonomia-eraldaketa gertatu zirelako nola munduan, hala Euskal Herrian, eta erbesteko euskal komunitatean ere belaunaldi berri bat agertu zelako, bestelako helburu politikoak zituena eta kultur taldeak sortu zituena (Irujo, 2012, 206.-207. or.). Nabarmentzekoa da Irujoren ustez kongresuko kultur atalaren garrantzia, bertan jorratu zen gai nagusia hizkuntzaren errepresioa izan zen, euskararen historian inoizko atzeraldi handiena eragiten ari zen arazo larria. Euskal Kulturaren Alde elkartearen ildotik, batzorde bat eratu beharra proposatu zen, euskaren zabalkundearen, idatzizko eta ahozko erabileran, irakaskuntzan eta normalizazioan eragingo zuena (adibidez, lan klasikoak euskarara itzulita) (Irujo, 2012, 205. or.). Izan ere, Bingen Ametzaga garaiko itzultzaileak nabarmendu bezala, hirukoitza zen itzulpenaren funtzioa orduko ikuspegiaren arabera: literatur euskararen batasunean aurreratzea, hizkuntzaren hierarkiazioa eta idazleei imitaziorako ereduak ematea (Irujo, 2009, 37. or.).

Torrealdaik, era berean, 1956an bertan Euskaltzaindiak Arantzazun egindako gerraosteko lehen batzarra ere nabarmentzen du aldaketarako haustura-puntuaren erakusgarri: «Euskararen egoeraren diagnostiko beltza egiten da hemen ere. Baina, estrategia diseinatzean, alderdi sozial eta politikoetan barik hizkuntzaren normalizazio linguistiko-kulturalean bilatzen da bidea» (Torrealdaik, 1997, 130. or.); Torrealdaik *Jakin* aldizkariaren sorrera ere nabarmentzen du, 1956an abiarazitako aldizkaria: «Pentsamendu aldizkaria da, ez literarioa, orduko gehientsuenen atzera; euskara modernizatzean Orixerekin hautsi eta eredu berriak proposatzen ditu; Europako korranteetara begira jartzen da» (Torrealdaik, 1997, 130. or.)¹.

1 Argigarri direlakoan, hemen zenbait proiektu eta ekoizpenen datak: Buenos Airesko erbestean, 1942an sortu zen Ekin argialetxea. Zarautzen 1946an sortutako Itxaropena etxeak 1952an abiarazi zuen euskarazko Kuliska sorta. Euskarazko *Euzko-Gogoa* literatura-aldizkaria 1950 eta 1959 bitartean argitaratu zen (hasierako etapan Guatemalan eta 1955etik aurrera Iparraldean). *Gernika* agerkaria 1948-1953 bitartean agertu zen. *Egan* literatura-aldizkaria 1948an abiarazi zen, eta 1953tik aurrera hasi zen euskaraz soilik argitaratzen. Testuan aipatutako *Jakin* 1956an abiatu zen, eta *Auñamendi Entziklopedia* 1958an. Auspoa argialetxea, berriz, 1961an, Agirre lehendakaria erbestean hil ondoreneko urtean. Gerraurreko belaunaldiaren balioak gordetzen zituzten *Karmel* eta *Olerti* 1950ean eta 1959an hasi ziren, hurrenez hurren.

Hala, erbestealdiari dagokion bigarren garai horretan euskal kulturgileen belaunaldi berriak egin zuen bidea (Torrealdai, 1997, 133.-136. or.), zeinaren betekizuna euskarari bestelako esparruak ematea baitzen: unibertsitatea, literatura, zientzia, tradizioa eta korronte berriak... Halaber, eredu berriak bilatu zituen belaunaldi berri hark, hala teoriarik nola praktikan, eta erakundeetatik aparteko organoak ere sortu zituen. Belaunaldi-aldaketa literaturaren esparruan ere gertatu zen, Aldekoak (2004, 150. or.) azaltzen duenez:

Los sólidos pilares morales que cimentaron el ideario nacionalista tradicional, así como su proyecto cultural del periodo de la República, *Euzkal Pizkundea*, ceden ante las propuestas de agnosticismo, ateísmo, neopaganismo, nihilismo, existencialismo y esteticismo que se extienden entre los nuevos autores de la literatura vasca. La modernidad irrumpía definitivamente. El relevo cultural, que en lo político se inclinaba hacia la izquierda, se libró en diferentes frentes: *Euzko-Gogoa*, que representa la continuidad de los presupuestos culturales del periodo anterior a la Guerra Civil, cede ante el posibilismo de *Egan* y la juventud franciscana de *Jakin*; el sistema moral del costumbrismo literario pierde fuerza ante la irrupción de personajes inmersos en una nueva realidad psicológica, filosófica y social; el caserío se repliega ante el empuje de la ciudad y un nuevo modelo de vasco urbano se abre camino: el *euskaldunberri* (vasco-hablante nuevo).

Zehazki, belaunaldi berriko autoreek hautatutako itzulgaiei dagokienez, hau dio Aldekoak (2004, 158. or.):

Así, los planteamientos culturales y lingüísticos o el humanismo clásico que defendía *Euzko-Gogoa* adolecían, sobre todo, de falta de sentido de la realidad. El clasicismo que propugnaban resultaba frío y lejano para una generación que había crecido en una cultura urbana. Frente a la ingente labor de traducción llevada a cabo por Jokin Zaitegi (Sófocles, Eurípides y Platón), Andima Ibiñagabeitia (Virgilio y Ovidio), Santi Onaindia (*La Eneida* y *La Odisea*) o Gaizka Barandiaran (*La Iliada*), la generación nueva optó por un humanismo más cercano al hombre, a su condición humana. La modernidad había realizado su propia lectura del mundo clásico como *Ulises*, de James Joyce, o *La tierra baldía*, de T. S. Eliot, por no citar *Antígona*, de Jean Anouilh. Se trata de un clasicismo que habla y siente una realidad humana que es la nuestra.

Frente a *Agustín Gurenaren aitorkizunak* (Las confesiones de San Agustín) (1956), la joven generación prefirió la lectura de Unamuno, Sartre, Camus, Bernanos, Huxley, Kafka, Ionesco, Mauriac o Brecht, por citar algunos autores que no tardaron en ser traducidos al euskera.

Ageri denez, antzerkiaren esparruan ere, garai bertsuan, 1960ko hamarkadarako, etorri zen eraldaketa (Urkizu, 2000, 2009, 2012). Teatroak erresistentzia gisa jardun zuen gerra zibilaren eta frankismoaren garaian, eta abertzaletasunaren propagandarako bide ere izan zen erbestean (2009, 354. or.). Iparraldeak, ostera, hartua zuen bere bidea, batetik, pastoralen eta komedien eskutik eta, bestalde Pierre Laffiteren eta *Herria* astekariaren eskutik; halaber, Lore Jokoetan ere izan zen teatro-lan eta bakarrizketen

lehiaketarik. Erbestean *Euzko-Gogoak* egin zuen bidea hainbat antzerki argitaratzeko (espazioaren % 19,5 hartzen du antzerkiak). Hegoaldean, Toribio Altzagaren gidaritzapeko *Euskal Iztundearen* lehen etaparen ondoren eta Sota eta Lauaxetaren zein 1932az geroztiko *Antzerti* aldizkariaren ekimenen ondotik, apurka antolatzen hasi zen berriz teatrogintza eta 1949an prestatu zuen lehenengoz Nekazarien Alkartasunak bakarriketen txapelketa bat, gerraurreko aktore María Dolores Agirrek irabazi zuena, *Aukeraren maukera, azkenean okerra* lanarekin (Urkizu, 2000, 638.-639. or.). Halaber, 1950eko hamarkada teatro-sariketen hamarkada izan zela dio Sudupek, eta hizpide duguna ez ezik, Hazparden 1951n izandako bat eta Donostian 1960an izandako beste bat ere aipatzen ditu (2010, 465. or.).

Betiere Urkizuri jarraikiz (2000), lehenago aipatu dugun Toribio Altzagaren ikasle izandako María Dolores Agirrek antolatu zuen *Euskal Izkeria eta Iztunde Ikastola* 1953an, asmo zuena euskara-eskolak ematea eta urtero antzezlan bat jokatzea. Lortu ere lortu zuen: 1950eko eta 1960ko hamarkadetan 33 obra taularatu zituen taldeak, 92 emanalditan. Talde hori hizpide hartuta, hauxe dio Urkizuk (2000, 639. or.):

Nos podemos preguntar si era un Teatro de la Derecha, utilizando las palabras de José Monleón, pues no faltaban adaptaciones de Alejandro Casona como *Txalupak jaberik ez* «La barca sin pescador». Mas no faltaban tampoco adaptaciones de obras de Molière, Gheon, Loti, Tagore, García Lorca, Lozano, Bueno Vallejo, Pio Baroja y Campión; ni tampoco creaciones de los autores tradicionales como Soroa, Alzaga, Barriola etc., o de los nuevos como Larzabal o Monzón, por lo que se puede considerar, dadas las circunstancias, un teatro de Resistencia, y como un gran éxito de supervivencia en un clima tan adverso, al par de muy positiva su labor de conservación del euskera.

Ya por los años 60 van surgiendo grupos de teatro a lo largo de todo el País, y será otro grupo donostiarra el que destacará en ese momento. Se llama Jarrai (1960-65) y supuso una ruptura con los viejos moldes nacionalistas, ya que aparte de representar a Muñoz Seca, llevaron a tablas a Tennessee Williams, Priestley, O'Neill, Ibsen y Camus, lo que supuso una lucha de generaciones y de propuestas teatrales.

Hala, esan liteke gerraurretik ere teatroa argitaratu izan zuten Labaien eta Larzabalen eskutik etorri zela antzerki berrirako bira. Hain zuzen ere, Labaienez ari dela, Urkizuk (2012, 257. or.) zehazten du kanpoko zenbait lan ekarri zituzten belaunaldi, berriekin kritikoa izan bazen ere, abangoardiako hainbat autoreren lanak itzuli izan zituela (Castelao, Dürrenmatt, Ionesco, Frisch, Brecht), eta sinbolismoaren absurdoaren zein antzerkigintza epikoaren ereduak ekarri zituela euskal mundura.

Erbestealdiaren bi epealdiei begiratuta, 1936-1955 bitartean plazaratutakoen artean aipa daitezke, adibidez, Sotak gaztelaniaz eman eta Altunak euskaraz jarritako *Buru-zagijak. Atal bateko antzerkija* (Emeterio Verdes Achirica, 1936), Labaienek emandako *Gachucha (Gure Herria)*, 1938, 106.-113. or.; «Becassine» de Leone Calvez et Henri Caouissin, adaptée a la scene basque), Ametzagak euskaratutako *Hamlet (Ekin)*, 1952), Zaitegik Mexikon emandako *Sopokel'en antzerkiak* («Pizkunde» Euskal argitaratzailea,

1946) edota Ibinagabeitiak *Euzko-Gogoan* euskaraz emandako Jacinto Benaventeren *Abere Indarra* (*La fuerza bruta*, 1908koa), 1951n agertua, eta *Gaitzesia* (*La malquerida*, 1913), 1954an agertua. 1951n agertu zen, halaber, Paul Guilsouren *Petan Mihiku: irri-egiteko ikusgarria hirur zatitan* (Imprimerie du Courrier, 1951).

1956-75 bitartean, berriz, antzerki itzuli hauek ditugu: Zaitegiren *Sofokles: Ajax, Tarakin'go emaztekiak, Piloktete*, 1957an *Euzko-Gogoan* agertua, *Piloktete* eta *Taranti'go emaztekiak* bezalaxe. Bingen Ametzagaren *Prometeo burdinetan* (*Euzko-Gogoa* 1959) edota Bedita Larrakoetxeak itzultitako Shakespearearen obra osoa, *Euzko-Gogoan Macbeth* (1957), *Lear Errege* (1958) eta *Ekatxa* (1959) eman bazi-
ren ere. Labaienek hauek eman zituen: *Gizona ta kidea, Friedrich Durrenmatt-en itzulpena* (Egan, 1963, 1-3, 154.-179. or.), *Neskatilla ezkongai, Eugene Ionesco-ren itzulpena* (Egan, 1964, 1-6, 123.-128. or.), *Su ta gar, prantsesetik antolatua. Irri antzerkitxoa bi ataletan.* (Egan, 1966, 1-6, 155.-164. or.), *Su emailleak. Max Frisch-en itzulpena* (Egan, 1966, 1-6, 165.-215. or.), *Perretxiko-jatea, Irri-komeritxoa alemanetik antolatua* (Egan, 1967, 1-6, 180.-189. or.), *Lapikoa, Plautoren itzulpena* (Olerti, 1969).

Kontuan hartu beharrekoa da gerraurreko itzulpenak, esaterako Sotak eta Lauaxetak egokitutakoak, ondo hartuak izan baziren, euskal girora eta irudietara egokituta egin zirelako izan zela hala (Urkizu, 2012, 254. or.). Izan ere, antzerkiaren esparruan itzulpenaren auziak sortua zuen eztabaidarik gerraurrean. Esaterako, Toribio Altzagak egokitutako eta taularatutako (1924an eta 1925ean taularatu zen) *Irritza* (*Ambition*, William Shakespearearena) lanak aldeko kritikak ez bezala, kontrakoak ere jasoak baitzituen: «Other critics, however, thought that the type of audience in the Basque context and the fact that the work was a translation meant it didn't merit representation and tagged it a futile and premature experiment». Bada, badirudi Altzagaren lanek ez zutela abertzaletasunaren ideologia erabat iragazi (Urkizu, 2012, 252. or.).

Antzeko eztabaidak izan ziren erbestean ere, eta horren berri ematen digu Ariznabarretak, Ugaldek (2009, 430. or.) 1955ean *Euzko Gaztedi* aldizkarian literatura dramatikoaz idatzitako testu batez ari dela: Ugaldek hizpide hartzen du Caraceseko euskal etxean Euzko Gaztedi egunean Txekhoven *Jostailu komikoak* jokatu izanak kritikak izan dituela, taularatze txarragatik ez ezik abertzaletasuna ospatzeko egunean idazle atzerritar bat hautatu izanagatik ere; euskal antzerki nazionalaren aldarrikapena egiten du, hurbileko gai eta arazo ezagunak jorratuko dituenaren alde, alegia, teatroaren funtzio soziala eta pedagogikoa aintzatetsita. Ikusmolde berekoa zen Labaien, Gereñuren (2009, 480. or.) hitzetan, zeina, frantses, gaztelania eta inge-
lesetik euskarara antzerkiak itzultitakoa izan arren eta egiteko horri garrantzitsutzat jo arren (besteak beste, beste herrialde batzuetako mugimendu artistikoetako korroneak gurera ekartzeko), beharrezkotzat jotzen zuen euskaraz antzerkiak sortzea (Gereñu, 2009, 480. or.).

Herri-teatroa eta teatro nazionala zuten ments aurreko teatrogileek, ageri denez, Ostera, unibertsitate-mailako euskarazko ereduak testuak sortu asmoz ari ziren,

besteak beste, *Euzko-Gogoa* aldizkarian, lehenago ere aipatuenez, jakinik ere sortzen ari ziren hizkuntza-eredua ez zela euskaldun ororentzat eskuragarria (Gandarias, 2018, 94.-95. or.). Hain zuzen ere, hizkuntza-eredua izan omen zen testuen harrera-eskasiaren eragile. Aldizkari horretan argitara emandako Ibiñaga-beitiaren, Ametzagaren, Zaitegiren, Larrakoetxearen itzulpenak hizpide hartuta Urkizuk zioen ez zutela harrera handirik izan, hizkuntza-eredua zela eta; izan ere, jatorrizkoetan itzulpenean baino errazagoak ziren kritikak ere jaso izan zituzten (Urkizu, 2012, 256. or.). Gandariasek (2018, 118.-119. or.) dio, gainera, *Euzko-Gogoa*ko estrategiek ez zutela lortu belaunaldi berriko irakurleengana iristea, nonbait, Euskal Herri idealizatuan, memoria historikoan eta nostalgikoan iltzaturik omen zegoelako agerkaria.

Sudupek (2010, 463. or.) gogorarazten digunez, 1950eko hamarkadako teatroan auzi nagusietako bat izan zen «sorkuntza ala itzulpengintza sustatu behar zen nagusiki ikuslea juje nagusi izaki» eta, esaterako, Jean Etxepare Landerretxeren (Jean Etxepare Gaztea) hitzak dakartza horren erakusgarri (Sudupe, 2010, 462. or.). Nolabait, azken horren iritiz bertoko ikusleari bertoko gaiak baina bertokoari trufa egin gabeko antzerkiak behar zuen garaiko antzerkigile zenbaiten ustean eta horrek, noski, euskal teatro itzuliaren bilakabidean izango zuen eraginik.

3. ITZULPEN-SARIKETAK ETA -SARIAK EUSKAL LITERATURA ITZULIAREN BARNE-EREMUAN

Euskal itzulpengintzaren erakundetzearen aurretik ere izan ziren itzulpen sarituak eta itzulpen-sariketak euskal literaturaren esparruan, puntualak eta sistematikotasunik gabeak izan baziren ere. Hainbatean, itzulpen saritu asko sormen-lanen parean saritu ziren, edo literatura-sariketa orokorretan (Ibarluzea, 2017, 115.-117. or.). Bada, orain arte bildutako sariketen erlazioa gogorarazi nahi dugu (Ibarluzea, 2017 lanean egin bezala)², zerrendari begiratuta literatura itzuliaren barne-eremuaren bilakaeraren zantzuak agerrarazi daitezkeen aldetik eta, halaber, aztergai den sariketa bestelako sariketen ildoan koka daitezkeen aldetik.

1873ko Lore Jokoetan Gratien Ademak itzulitako «Bildotxa eta otsoa» alegia saritu zuten, eta 1879an egokitzapenak ere saritu ziren. Horren berri dakar Urkizuk Auñamendi Entziklopediako «Antton Abadia eta Lore Jokoak» sarreran (Urkizu, d.g.):

Felipe Arrese Beitia izan zen lehen sariaren irabazlea, *Ama Euskeriari Azken Agurak* poemarekin, eta bigarrena Ramon Artolari eman zitzaion *Altabizkarko Kantua* moldatzeagatik. Prosa lanen artean ohorezko aipamena *Lamiaren kantua*-k jaso zuen *Iputza*-k, hots, Klaudio Otaegik. Leienda hau Antonio Truebak idatzitako beste baten moldaketa zen, eta *Revista Euskara*-n argitaratu zen.

2 Izango dira, beharbada, gehiago ere; hauek dira, nolana ere den, orain arte bildu ditugunak.

1914an *Euskalerrriaren Alde* izeneko erakundeak antolatutako itzulpen-topaketa edo -sariketa baten berri dugu Onaindiaren (1974, 39. or.) eskutik, Jose Manuel Etxeitaz ari delarik hauxe baitio: «1914'an ere, «E. Alde» berak eratu zuen ipui-itzulketak batzaldian berak irabazi zitun lenengo bi sariak, bata Trueba'ren ipui «Jainkogan siñisten dot» itzulpenagatik eta bestea «Urikoa» komediagatik».

1927an Euskal Esnaleak antolatutako sari baten berri ere badugu, eta bestelako sailen artean: «Edozein izkuntzaz eta gaitz egindako idaztietatik euskeratutako esakera polit eta gogopen oroigarriak» zeritzone atala egon zen (*Euskal Esnalea*, 1927: otsaila & ekaina, Atzoko Prentsa digitala).

1928an Euskaltzaleak elkarteak Kixotearen IX. kapitulua itzultzeko sariketa antolatu zuen; Orixe izan zen irabazlea eta haren testua, Lizardirena, Irigarayrena eta Anabitartarena *RIEV* aldizkarian argitaratu ziren 1928an eta 1929an (Urkizu, 2004, 207. or.).

Euskaltzaleak elkarteak antolatu zuen, halaber, 1948an Buenos Airesen beste itzulpen-sariketa bat, López-Mendizabalen eskutik, Bingen Ametzagaren bio-bibliografiako Susa argitaletxeko datuen argitan (Susa argitaletxeko liburuak sarean).

1954an Euskaltzaindiak antolatutako sariketa batean itzulpenak eta sormen-lanak saritu ziren, *onlineko* Armiarma proiektuaren baitan gordetako *Euzko-Gogoa* aldizkariaren aleetako batean (1954, 11.-12. or. in Ibinagabeitia proiektua) ikus daitekeenez:

Euskaltzaindiaren Sariketa: Lenengo saria, 1.000 laurleko, Juan de Aldamin iaunaren «Joanak Joan» eleberritari. Bigarren; Berasaluze'tar Sabin Aitaren O.F.M., «Bide Izkuttua»ri (Hugo Wast'engandik itzulita). Irugarrena; Erkiaga'tar Eusebi'ren «Aspaldiko Maigret» itzulpenari («La Première enquête de Maigret»). Loidi Bizkarrondo'tar J. iaunak aipatze berezia ukan du «Amabost Egun Urgainen» irakurgaiagatik.

Horrez gain, Pariseko Euskal Etxeak 1958an antzerki-lanen itzulpen-sariketa bat antolatu zuen Euskaltzaleen Biltzarraren eskutik. Horixe bera dugu aztergai hemen. Baina, arestian esan bezala, aipatu sariketok puntualak izan ziren, eta beranduago, 1980ko hamarkadatik aurrera, hasi ziren itzulpen-sariketak espezifikoki bihurtzen, sistematizatzen eta jarraikortasunez egiten.

4. PARISEKO 1958KO SARIKETAREN BERRI GAUR ARTE

Juan Jose Garmendia editore zela, 1974an argitaratu zen Kardaberaz bildumaren 7. zenbakia. Bedita Larrakoetxeak itzultitako Shakespeareren zortzi komedia biltzen ditu *W. Shakespeare'ren antzerki guzti-guztiak - 37 Euskeraz* izenburupean. Aita Onaindiak egin zion hitzaurrea, Larrean, 1973ko maiatzean: Shakespeareraz ari da lehenbiziko atalean, eta «Itzultzailea» du izenburua bigarren atalak. Azken horretan, Larrakoetxearen biografiaren eta langintzaren berri ematean, haren itzulpenei buruzko jakingarriak dakartza; Larrakoetxeak jasotako sariak ere aipatzen ditu.

Hitzaurreak jasotzen duenez, 1954an Ingalaterratik itzuli zen Larrakoetxea, eta orduan hasi zen Shakespeareren lanak itzultzen eta hasi eta hiru urtera Parisen iragarritako norgehiagoka batera *Binixa'ko Saleroslea* bidali zuela adierazten da, bai eta, itzultzaileak saririk jasoko ez zuela uste bazuen ere (mugaz bestaldekoentzako sariaketa izango zelakoan), lehen saria jaso zuela ere (Onaindia, 1974, 10.-11. or.).

Susa argialetxeak digitalizatutako liburutegian, Jon Miranderen gutunerian topatutakoa da sariari buruzko bigarren aipamena. Jon Mirandek Andima Ibiñagabeitiari bidalitako gutunean (1958-V-9), hau dio: *Euzko-Gogoari* eman diola begiratu bat, eta gustuko dituela Zaitegiren eta Larrakoetxearen antzerki itzulpenak. Zehazki:

Macbeth ori oso ona da ene ustez; Eskualzaleen Biltzarrak (Parisekoak) itzulpen-zeingeiagoka bat antolatu baitzuen, Larrakoetxeak The Merchant of Venice-ren itzulpena igorri digu. Ni bost epaileetarik bat nintzan (besteak Ibarrondo, Leizaola, Aita Chabagno ta Gilsou jaun apaiza ziran) ta nai nion Larrakoetxeari lenengo saria eman; azkenegotz, bi leen sari eman ditugu, ex aequo; bata Larrakoetxearentzat, bestea, ezagutzen ez dudan lapurtar gazte batentzat, Hochwalder'en Zeruan bezela lurrean ere itzuli baitzuen.

Onaindiak ere sariaren berri ematen du Etor argialetxean 1977an publikatutako *Euskal Literatura V* liburukian (Literaturaren zubitegia, d.g.), Larrakoetxeari eskainitako atalean:

Beste bat, «Binixa'ko Saleroslea» deritzaiena, Paris'ko norgeiagoketa baten sariztatu zioten. «Mirende Aipharsorho'tar Yon zana izan zan maiko beste batzuen artean, eta ak Ibinagabeitia'tar Andima zanari idatzi eutsanez, ain bikain eginda ei egoan euskeratze-lana-ta, lenengo saria berari emon-bearrean aurkitu ei ziran maikoak». Onek, gero ta gogotsuago lanari ekiteko adorea eman zion, noski. Paris'en iragarri zan nor-geiagoketa atzerrietako izkuntzetatik euskeraz jarritako lanentzako zenuen.

Herria aldizkariko 413. zenbakiak, 1958ko uztailearen 3koak, «Parisetik» atalean, 4. orrialdean, hau jasotzen du: «Eskualzaleen-Biltzarrak egin du beraz bere Biltzar Nagusia. Zoin gehiagoka bat muntatu du iragan urtean, teatrolarrietan. Hamar bat pieza ukan ditu, Parisetik, Euskal Herritik, Ameriketatik» (*Herria*, 1958-07-03, Koldo Mitxelena bibliotekako hemeroteka, *online*).

Pako Suduperen *Tradizioa eta modernitatea 50eko hamarkadan (euskal kulturaren biziberritze gatazkatsua)* izeneko 2010eko doktore-tesian ageri da sariketaren gaineko aipamenik osatuena, zehazki, antzerkiari eskainitako kapituluak «1. Iparraldean» atalean. «1.1.3. Jean Etcheperaren diagnostikoa» azpiatalean 1958ko ekaineko *Elgar* aldizkariko berri batetik ateratako informazioa dakar, gero ere agertuko duguna (Sudupe, 2010, 461. or.): sariketara 8 lan aurkeztu zirela azaltzen du, zerrendatu egiten ditu lanak eta epaimahaiaren berri ematen du. Halaber, epaimahaiaren erabakien gaineko aipamenen bat ere egiten du. Kapitulu berean, «1.1.4. Hamarkada amaierako egoera» azpiatalean, sariketak aipatzen ditu, eta 1958ko Pariseko hau ere zerrendatzen du (2010,

465. or.). Aurrerago, «2.4.5. Antzerki itzulpenak» atalean berriz dakar Sudupek hizpidera sariketa, itzulpenen eta egokitzapenen eta hizkuntza-konbinazioen arteko aldeari buruzko auzia azaleratuta (2010, 581. or.):

Itzulpenak eta egokitzapenak aski egin ziren: gogora bitez Eskualdun Gazteria-k 1956an antolatutako lehiaketara eta 1958an Pariseko Eskualzaleen Biltzarra-k antolatura aurkeztutako lanak. Itzulpena juzgatzea berez neke da eta nekeago antzerki itzulpena, sarri askotan itzulpen baino gehiago egokitzapena dena, batzuk ingelesetik, beste batzuk greko edo latinetik eta beste batzuk frantsesetik edo gaztelaniatik eginak.

Horiez landara, Txomin Peillenekin izandako elkarrizketa batean jakin genuen Miranderen gutunean aipatutako Hochwalderen *Zeruan bezela lurlean ere* testua Pochelurena zela. Antza, Peillen bera Algeriatik bueltan etorri zenean, «1960an edo» eman omen zion Ibarrodok Peilleni testua zuzentzera. Ibarrodo Pariseko sariketa hartan epaimahaian izan zen. Pariseko sariketa hura sarri egin ote zen galdetu genion Peilleni; bada, haren hitzetan, Eskualzaleen Biltzarrak beste sari batzuk ere ba omen zituen eta itzulpenari lotutako hura egiteari laster utzi zitzaion (komunikazio pertsonala, 2014-11-9).

Aipamen horien guztien hariari tiraka eta euskal itzulpengintzaren historiari aletxo bat gehiago eman nahian, Pariseko Eskual Etxeko agirietan ezer aurkitu ez eta *Elgar* aldizkaria aletzeak ekarri zizkigun sariari buruzko datu berriak, bai eta haren bilakabidea marrazteko oinarrizko informazioa eman ere.

5. PARISEKO ESKUAL ETXEKO *ELGAR* ALDIZKARIAN 1958KO SARIKETAZ BILDUA

Pariseko Eskual Etxeko (PEE) berri-papera da *Elgar*³ gaur egun oraindik ere kideei postaz bidaltzen zaiena. 1932an sortu zuen Paul Legarralde. Dagokigun sasoian, hilero argitaratzen zen (salbuespenak albuespen), eta Pariseko euskal komunitatearen eta jardueren berri emateaz gainera, euskal gaiak lantzen zituen, Euskal Herriko eta diasporako berri emateaz gainera. Pariseko Eskualzaleen Biltzarrak argitaratzen zuen (Pariseko Eskual Etxea, d.g.). Elkarte hori PEEren baitan bildutako elkarteetako bat zen orduan (Camus, 2003).

1957ko urriko *Elgar* aldizkarian (90. zk.), «Tres important!!!» izenburupean, ematen da itzulpen-sariketa handiaren berri: «L'E.-B. de Paris organise un grand concours de traduction d'une piece française ou étrangère en langue basque». Alegia: Eskualzaleen-Biltzarrak atzerriko teatro-lan bat, edo frantsesa, euskarara itzultzeko lehiaketa bat antolatu zuen. Banatzeko sarien diru-kopurua zehazten da (15.000 franko lehen

3 Lan honetan aipatzen diren *Elgar* guztiak Euskaltzaindiaren Azkue bibliotekan (<https://www.euskaltzaindia.eus/azkue-biblioteca-eta-artxiboa>) eta Baionako Euskal Museoaren liburutegian (http://pmb.musee-basque.fr/opac_css/) kontsultatu dira.

sariarentzat, 10.000 franko bigarrenarentzat eta 5.000 hirugarrenarentzat); testuak nola, nora eta noizko bidali behar diren argitzen da (inprimatuta edo makinaz jota, abenduaren 1erako, Pariseko 8. arrondizamenduko Rochers kaleko 53. zenbakira); eta, azkenik, lan irabazleak Parisen jokatu egingo direla zehazten da: «La piece será crée a Paris» (*Elgar*, 90, 2. or.).

1958ko otsailean (*Elgar*, 96) itzulpen-sariketak izandako arrakastaren berri ematen du «L.» sinatzen duen lumak (albisteak «Le formidable succès du concurs de la Traduction Basque» izenburua du); hiru edo lau lan aurreikusi izanagatik, gehiago jaso dituzte. Zer obra jaso diren zehazten da, bai eta nondik jaso diren ere (Euskal Herriatik eta Ameriketatik heldu dira). Horrez gainera, itzultzaileei eskerrak ematen zaizkie, euskarari dioten maitasunagatik. Aipatu artikuluan epaimahaia lanak aztertzen ari dela jakinarazten dute (*Elgar*, 96, 1. or.):

Le 1er janvier nous avons arrêté les envois. Nous comptions sur 3 ou 4 oeuvres. Voyez ci-dessous le resultat. Nous avons reçu:

«Gachucha», traduction de «Marius» et «Fanny» de Marcel Pagnol.

«Binixako Saleroslea», traduction du «Marchand de Venise», de Shakespeare.

«Hala Bizi», traduction de «Qui me paiera», de Gabriel d'Hervillez.

«Izar buztan luzea», traduction de la «Cometa», de Sandro Casaric.

«Konjoratia», traduction de «l'Ensorcelée», de Charles Galtier.

«Etcheko Ernaia», inédit.

«Zeruan bezala lurlean ere», traduction de «Sur la terre comme au ciel», de Fritz Hochwalder.

«Petan-Zikoitz», traduction de «l'Avare», de Moliere.

Ainsi donc, 8 Basques d'Amérique et des Sept Provinces on fait l'effort, pour risquer un prix, hélas, modeste, de traduire des oeuvres importantes. Ah! Non, tout n'est pas encore perdu!

Le jury examine les oeuvres sous le couvert du plus strict anonymat. Evidemment, il faut quelques semaines avant de proclamer les résultats.

Remercions d'abord, bihotz bihotzetik, les traducteurs, de leur amour de l'Eskuara.

Artikuluaren bukaeran, dei egiten zaie sasoiko aldizkariari (*Herria*, *Gure Herria*, *Egan*, *Euzko-Gogoa*, *Euzko Deya* aipatzen dira), honen berri izan eta jasotako lanak argitara eman ditzaten (*Elgar*, 96, 1. or.).

1958ko maiatzean (*Elgar*, 97, 2. or.), «À l'Eskualzaleen Biltzarra» atalean, sariketako epaimahaia noiz bilduko den aipatzen da; izan ere, atal horretan jasotzen da elkartearen jardunaren berri (taldekideen ezkontzak, ekitaldiak, bilerak...). Bada, puntuetako bat itzulpen-sariketari dagokio: «Le jury du Concours de la Traduction Basque se réunira dans les premiers jours du mois de mai. Ce jury est composé de: M. le président Pierre Ibarrondo. M. le R.P. Chabagno, membre correspondant de l'Académie Basque.

M. l'abbé Guilsou. M. de Leizaola et M. Jon Mirande» (*Elgar*, 97, 2. or.). Horra hor epaimahaikideen izen-abizenak; bestalde, epaimahaiaren bilera-datatz ere badakigu zerbait gehiago: maiatzean bildu zen, hasieran iragarri baino beranduago (epaimahaia abenduan bilduko zela diote hasierako iragarpenek).

1958ko ekainean eman zen argitara irabazleen berri (*Elgar*, 89, 1. or.):

lers Prix ex-aequo: 15.000 Frs chacun Bedita Larrakoetxea, de Salta (République Argentine); Traduction du «Marchand de Venise» de Shakespeare; et M. Julien Pochelu, de Paris; Traduction de «Sur la terre comme au ciel» de Fritz Hochwalder. 3e Prix, 5.000 Frs: Mlle Marie-Jeanne Minaberry d'Ustaritz; Traduction de l'«Enscrocelée», de Charles Galtier.

Zenbaki bereko 2. orrialdean sariketari buruzko artikulua luzea, orrialde betekoa ia, sinatzen du Pierre Ibarrondok. Emaitzez ari da hasieran, sariketak izandako ustekabeko arrakastaz: «Pour la première année où ce concurs a été institué par Eskualzaleen Biltzarra (Section de Paris), huit oeuvres, c'est un succès notable et dont il y a lieu de se réjouir. Parmi les compétiteurs, on notait un Basque habitant l'Argentine et trois femmes –et c'est très bien ainsi!» (*Elgar*, 98, 2. or.). Lehenbiziko urtea izateko 8 lan jaso izana poztekoa dela dio, eta hiru emakumek parte hartu izana ere nabarmentzen du.

Jasotako lanen izaeraz ari da gero: sariketaren arauetan itzulpenak eskatzen baziren ere, sorkuntza-lan bat ere jaso dutela azaltzen du. Ironiaz, sorkuntza-lanak eskatuz gero itzulpen-lanik ez bidaltzeko diotso emakume-egileari, eta, edonola ere, ez etsitzeko, gerora ere izango duela aukera sorkuntza-lanak aurkezteko (*Elgar*, 98, 2. or.). Jarraian, beste hautagai batzuen lanaz ari da: egokitzapenak egin omen dituzte, ez itzulpenak (egokitzapenak interesa badu ere, ez zen sariketa haren helburua; edonola ere, badirudi sariketaren beste edizio batzuetan izango dutela egokitzapenak beren tartea) (*Elgar*, 98, 2. or.). Azkenik, arauak bete dituzten lanak ditu hizpide (bik bete dituzte itu-itu, eta haienak ziren lan onenak) (*Elgar*, 98, 2. or.): epaimahaiak ez omen du eztabaida handirako tarterik izan lehenbiziko bi testuei dagokienez: zein bere generoan oso ezberdinak izanagatik, paretsu saritzeko merezimendua dute. Hirugarren sariak sortu omen ditu epaimahaiaren arteko eztabaida eta ikuspuntu askotarikoen joan-etorria.

Ohar batean Ibarrondok gogorarazten du nork osatu zuen epaimahaia: «le R.P. Chabagno, membre correspondant de l'Académie basque, M.J.-M de Leizaola, l'abbé Guilsou, le poète Jon Mirande et votre serviteur» (*Elgar*, 98, 2. or.).

Hiru sarituen eta euren lanen berri ematen du Ibarrondok hurrena (*Elgar*, 98, 2. or.): itzulitako lanen eta euskarazko izenburuen zerrenda egiten du; jarraian, lan bakoitzari buruzko iruzkina dakar: Larrakoetxeak itzulitako lanaz dio pieza zail batetik abiatuta egindako itzulpen integrala dela, bizkaieraz idatzitakoa. Azaltzen du Shakespeareren itzulpenaz gain, lanaren analisisa ere badakarrela lehenago, bai eta autoreari eta testuaren zailtasunei buruzko oharra ere. Dioenez, interes eskolarra du itzulpenak, eta interesgarria dela oso ikasleen eskutan jar daitekeelako. Jatorrizkoari fidela izanagatik, euskararen espiritura bikainki egokituta dagoela dio. Epaimahaiak

(egileen izenak gorderik egonagatik) ondorioztatu zuen itzultzailea fraidea izan zitekeela, zein ordenatakoa zen aurreikusi ezin izan bazuten ere. Ibarrondok ez deritzo lan honi epe laburrean jendaurrean antzezteko modukoa, baina, lanak merezi du sari-tua izatea eta, hala dagokionez, gorazarre egin diote itzultzaileari (*Elgar*, 98, 2. or.).

Ex aequo emandako bigarren lehen sariaz (Pocheluri emandakoaz), ostera, Ibarrondok dio oso erakargarria dela, bai gaiagatik, bai itzulpenaren zailtasunei aurre egiteko moduagatik. Bere ustez, aurkezpen txo bat beharko du jendaurrean jokatu aurretik, azaltzeko nolatan aurkitu zituzten espainiarrek Ameriketako lurrak eta zer-nola ibili ziren Jesuitak alor sozial eta humanitarioan. Alderdi historikoari interesgarri deritzo Ibarrondok eta gorazarre egiten dio itzultzaileari, jakinaraziz ezagutzen zuela lehenago ere itzultzaile gaztea, eta joan zen urtean aurkezle-lanak ere egin zituela Euskal Etxean *Petan Mihiku* antzezlana jokatu zelarik (*Elgar*, 98, 2. or.).

Lehenengo bi sariez aritu ostean, hirugarren sariaz mintzo da Ibarrondo (Marie-Jeanne Minaberryren *Ensorcelée/Konjoratia* lanaz). Dioenez, ez da zehazki itzulpena, baina, komedia irriagarria dela-eta (merkatu egun batean gertatutako gorabeherak dira), publikoari gusta dakiokela. Izan ere, halaxe gertatu zen H. Monnier-en «L'enterrement» lanarekin («Antigone» antzeztu aurretik eman zuten). Hortaz, 1. sarietako bat jaso duen «Zeruan bezala lurrean ere» lanaren telonero egiteko interesgarria dela irizten dio Ibarrondok (*Elgar*, 98, 2. or.).

Itzulpenari buruzko gogoeta dator gero, epaimahaiaren irizpideak gogoan; hain zuzen ere, neologismoez eta jatorrizko lanetako pertsona-izenak eta lokalizazioak gorde beharraz dihardu Ibarrondok, zaila dela neologismoei iskin egitea, neurri eta aukera kontua da, ordea, oreka. Edonola ere, frantsestutako eta hispanizatutako esaldiak ezin dira «defendatu». Halaber, dio ez dela ontzat jo autoreek hautatutako izenak eta lokalizazioak aldatzea (*Elgar*, 98, 2. or.).

Saritutako testu itzuliei egin beharreko zuzenketez ari da ondoren (*Elgar*, 98, 2. or.): hau ez dela Goncourt saria (hizkuntza bateratu eta sendoa darabilte sariketa horretan), eta euskararen egoera dela-eta (ez dago oraindik normalizaturik), saritutako lanek zuzenketak beharko dituztela jakinarazten da. Autoreei eskatuko zaie zenbait zuzenketa egiteko, eta horrek lanak hobetzea ekarriko du, nahiz eta beste zirkuitu honek atzeratu egingo duen lanak prest egotea.

Aurrerantzeko sariketa-formatua aldatzeaz ere bada aipamenik artikuluan (*Elgar*, 98, 2. or.). 1959rako bi ataletan banatutako sariketa aurreikusten da: batetik, itzulpenak aurkeztu ahal izango dira (baina, epaimahaiak hautatuko du itzulgaia; izan ere, talentu ezberdineko autoreen itzulpenak juzgatzeak zailtasunak dakartza). Bestetik, egokitzapenak lehiatuko dira; egokitzapenatarako obrak parte-hartzaileek hautatuko dituzte, eta horrek ekarriko du euskaraz jokatzeko moduko lanen aukera zabaltzea. 1960ko sariketarako ere bi atal izango ditu: itzulpenak eta sorkuntza-lanak (euskaldunei egotzi izan baitzaie sortzaileak ez izatea). Ibarrondok ohar bat egiten du Mirande epaimahaikidearen ideia bati buruz: teatroa ez omen da jorra daitekeen genero bakarra. Ibarrondok dio, baina, nonbaitetik hasi beharra dagoela.

Azkenik, etorkizuneko parte-hartzaileei ohar egiten zaie, lanen autore-eskubideak zertan diren kontuan har dezaten eta dagozkien aitortzak egin ditzaten (*Elgar*, 98, 2. or.):

Attention toutefois, amis concurrents à la question des droits d'auteur – qui, au fond, est une question de nécessaire probité ou courtoisie: une pièce de M. Marcel Pagnol, par exemple, n'appartient pas à tel ou tel Basque, mais à M. Pagnol seul. On ne saurait l'utiliser sans son autorisation. Je crois même savoir que les emprunts « entre Basques » sont à juste titre considérés d'une façon aussi suspecte, puisqu' une récente représentation à Euskual Etchea de la comédie « Les cascarrottes au Commissariat » aurait suscité des protestations de la part des auteurs hendayais... Au surplus, étant donné que l'exploitation que nous voulons faire d'une pièce moderne ne peut affecter un aspect bien commercial, il est douteux que la permission demandé à l'auteur soit refusée. Il resterait la seule question de la fidélité à l'oeuvre original, qui me paraît d'ailleurs fort importante, et qui commence par le rappel du nom de l'auteur et le respect des personnages, situations et nuances voulus par le créateur.

Artikuluaren azken aldean, albo batera lagatako hautagaiek datozen edizioetan parte hartzeko aukera izango dutela zehazten da, eta hargatik ez dela ematen artikuluan lan horiei buruzko zehaztapen gehiagorik. Gainera, datozen urteetako edizioetan luze-laburrez eta euskara aldaerez kontuan hartzeko zenbait ohar egiten dira (*Elgar*, 98, 2. or.):

Bien sûr, les pièces courtes son admises, mais il sera naturel qu'à égalité il soit préféré une oeuvre de longueur normale. Enfin, Aita Chabagno vous dira avec juste raison qu'à des termes propres à une région doivent être préférés, toutes les fois que c'est possible, des vocables ou des tournures familières à toutes les régions ou à plusieurs d'entre elles.

Azkenik, artikulugileak testuaren luzera justifikatzen du: artikulua luzea da, baina etorkizuneko sariketatarako oinarriak ezartzeko oharrak egin nahia da horren arrazoia. Bestalde, lehiaketa arrakastatsua izan dela ondorioztatzen du eta aurrerantzean bide beretik jarraitu behar dela zehazten du, baina hartzaileengan jartzen du fokua: balizko autoreengan bada euskal kultura sustatzeko erantzukizunik, baina baita hartzaileengan ere; izan ere, aberasgarri eta interesgarri den oro asimilatzeke gai izan behar du (*Elgar*, 98, 2. or.).

Hurrengo *Elgar* aldizkarietan ere ageri da sariketaren daturik. 99. zenbakian, 1958ko uztailekoan, 1. orrialdean Legarraldekin sinatutako «Ce mois-ci» atalean sariketa egin izana zerrendatzen da jardueren artean, bai eta arrakastatsutzat jotzen ere. Zenbaki bereko 3. orrialdean «Les concours littéraires de Euskualzaleen Biltzarra» izenburupean (ez da sinaturik ageri, baina Ibarrondok idatzia dela ondorioztatu dugu, bertan egiten den bere lehenagoko artikuluen aipamena dela eta), 1958ko sariketaren berri ematen da, eta 1959rako eta 1960rako asmoak aurreratzen. Pocheluren itzulpen sarituko azken esaldia eman eta nola itzuliko ote lukeen irakurleak, horixe galdetzen du. Segidan, Pocheluk honela eman zuela adierazten da: «Zendako ba beti, gizonak nahi du mundua

beretu arimaren galtzeko hirriskuan!» (*Elgar*, 99, 3. or.). Artikulugileak itzultzailearen lana goratzen du, baina baita zuzenketa bat proposatzen ere (epaimahaikideen artean izandako Chabagnoren proposamenak ekarrita), eta, bide horretan, sariketako epaimahaiak izandako lanaren zer-nolakoak plazaratzen ditu (*Elgar*, 99, 3. or.):

Ceci donne une idée de la facilité du lauréat, mais n'as pas satisfait pleinement le jury qui souhaitait un respect plus scrupuleux du texte, lequel au surplus –l'érudit et très dévoué père Chabagno s'en porte garant – est une citation de l'Evangile (Matthieu, 24-20). On proposera donc à Pochelu la traduction ci-après: «Zer irabazi duke gizonak mundu guziak jabeturik ere, baldin eta bere arima galtzen badu!»

Voilà un exemple de la façon dont le jury a envisagé les corrections ou les améliorations annoncées dans mon dernier article. Son travail est déjà avancé.

Ibarrondok 98. zenbakiko artikulua luzean aipatzen zituen zuzenketak, hortaz, bidean zirela dirudi. Jarraian, hurrengo urteetarako aurreikusitako sariketen berri dakar: 1959an itzulpenak eta egokitzapenak lehiatuko direla dio. Itzulpena ez du itzultzaileak hautatuko, epaimahaiak hautatuko du testua. Denboraz jakinaraziko zaie hautagaiei testuaren berri, ezen 1959ko irailaren 30era arteko tarte egongo da itzulpenak bidaltzeko. Bestalde, egokitzapenen atalean, egokitzzaileek testuak hautatzeko eta aldaketa batzuk egiteko askatasuna izango omen dute (neurrian egin beharko dela dio, edonola ere). Bidalketarako zehaztasunak (helbidea, ale-kopuruak, itzultzaile/egokitzzaileen izenak aparteko dokumentuan helarazi beharra...) zehazten dira gero. Azkenik, 1960an sormen-lanak sarituko direla aurreratzen du artikulugileak, eta esperantza ere ageri du: sari honek Mistral, Eugenio d'Ors, Molière, Courteline, Pagnol, Montherland edo Hochwalder euskaldun bat agerraraziko ote duen. Idazleak lanean jartzeko deia egiten du (*Elgar*, 99, 3. or.).

Elgar aldizkariaren 101. zenbakian (1958ko azaroa) Eskualzaleen Biltzarraren jardueren berri ematen den atalean zehazten denez, zuzendaritza-batzordeak egindako bileran landu zen, besteak beste, itzulpen- eta egokitzapen-sariketaren gaia. Bada, 1959ko urtarrileko 103. zenbakian, 1959ko sariketaren oinarriak, epemugak... plazaratzen dira (3. or.). Itzulpenaren atalerako honako bi testu hauen artean hautatu behar dute lehiakideek: Henry de Montherlant-en *Le Maître de Santiago* eta Jules Romains-en *Knock*. Itzulpenaren ataleko hautagaiek ez dute egokitzapenik egin behar (horretarako egokitzapenen atala dago), itzuli baizik. Euskara onean baina ahalik eta zehatzenen egin behar dela zehazten dute oinarriek. Sariaren zenbatekoa ez omen dago oraindik finkaturik, baina gutxienekoa izango da 15.000 franko lehenbiziko sariarentzat, 10.000 bigarrenarentzat eta 5.000 hirugarrenarentzat sariketaren atal bakoitzean (*Elgar*, 103, 3. or.). Zenbaki bereko 5. orrialdean («Au sujet du concours d'Adaptation et de Traduction Basque», Sinadura: E. B.), Eskualzaleen Biltzarrak dei egiten die Pariseko gainerako elkarteei edo irakurleei mezenas-lanak egin ditzaten (*Elgar*, 103, 5. or.):

MM. Ibarrondo, président de l'E.B., R.P. Chabagno, membre correspondant de l'Académie Basque, l'écrivain basque Jon Mirande, M. de Leizaola, le basquisant bien

connu, et Ferdinand Hirigoyen, ancien maire de Biarritz, se sont réunis pour mettre sur pied le concours 1959 dont on a lu les indications d'autre part.

L'E.B. fait là un très gros effort. Mais il est impensable que les autres entités basques ne s'intéressent pas à cet événement majeur.

En d'autres termes : l'E.B. cherche un mécène pour doter le concours et fait appel aux lecteurs « d'Elgar ».

Est ce que l'Euskalduna n'aurait pas un geste pour la culture basque ?

Et Eskual-Etchea ?

Et, peut-être, nos parlementaires, si pour eux la culture basque veut exprimer quelque chose.

Alors, nous attendons...

106. zenbakian (1959ko apirila) sariketaren gaia ageri da Eskualzaleen Biltzarraren komitearen bilera-gaien artean. Ondoren, maiatzaren 19an bildu zen berriz zuzendaritza, ekaineko 108. zenbakian zehazten denez, kontu garrantzitsuei buruz hitz egiteko. Uztailera zuzendaritzaren aldaketaren berri ematen da. Badirudi zenbait kontutan behera datorrela Eskualzaleen Biltzarra eta zuzendaritza-aldaketak eta diru-kontuek eragin egin diotela elkartearen jardunari: elkarteak antolatutako hitzaldien kopurua txikitu behar izan dutela aipatzen dute 110. zenbakian (1959ko urria) eta 112.ean sariketa hurrengo urtera atzeratu behar dutela (*Elgar*, 112, 2. or.). Elkartearen egoera kritikoa agerikoa da: 1960ko ekaineko zenbakian jende bila ari dira (*Elgar*, 118).

Ibarrondo 1960ko urriko *Elgarean* oraindik ere sariketa egiteko ustez ari da, bai eta aurreko urteko testuak jokatu diren esperantzaz (*Elgar*, 120, 2. or.): «Chabagno aitarekin, bethi gure lanetan artzeko prest beita, burutagu dugu frantsesetik eskuararat itzultzeko lehen sariketa; eta esperancha dut heldu den urthian, bihotzez nahi balinbadute denek, “Zeruan bezala lurrian ere” eta “Konjoratia” ikhusi ahalko dutela Pariseko Eskualdunek». Urte bereko azaroko zenbakian, *Elgar* aldizkariko Eskualzaleen Biltzarraren ataltxoan (121, 2. or.) elkarteko zuzendaritzak sariketa antolatzeke ustea agertzen du hurrengo zenbakietan.

Baina, badirudi aita Chabagno Parisetik abiatzeak (1961eko martxoko 125. zenbakian artikulua batean ematen da Parisetik Alduderako bidea harturik dagoela) eragina izango zuela aztergai dugun sariaren etorkizunean, eta, nahiz eta hura abiatu zenean «Zeruan bezala lurrean ere» antzezlanak jokatzeko asmoa bazegoen elkartearen egitasmoetan (*Elgar*, 125, 3. or.), aurrerantzeko *Elgaretan* ez dugu berririk aurkitu, eta Eskualzaleen Biltzarraren ataletan elkarteaz ematen diren nondik norakoetan eta elkartearen programetan, esaterako 1962-1963 urteetarako egitasmoen artean (*Elgar*, 139, 3), ez da itzulpen-sariketaren gaineko aipamenik agertuko. Elkartearen jardueretan hileroko hitzaldiak antolatzeke asmoa baino ez da agertzen.

6. PARISEKO 1958KO TEATRO-TESTUEN ITZULPEN-SARIKETA EZTABAIDAGAI: EGITUREZ ETA BILAKABIDEAZ

Aztergai den itzulpen-sariketaren denbora-testuingurua gerra zibilak eta frankismoak eragindako erbestealdiaren laugarren exilio-uneari dagokio, 1939tik aurrera-koari edo, bestela esanik, frankismoaren garaikoari (González-Allende, 2016b, 16. or.). Era berean, euskal exilioko abertzaleen esparruan kokatzekoa da, boluntarismoan oinarritutako salbuespeneko euskal kulturaren esparruan (González-Allende, 2016a, 67. or.). Halere, sariketa honek exilioko abertzaleetatik kanpoko eraginik ere izan zuen. Izan ere, Parisen zegoen erbesteko euskal gobernu, bai eta arrazoi politikoak tarteko erbesteratuak ere; baina, Parisen zeuden, halaber, frankismoak eragiten ez zien euskal lurraldeetako emigratu ekonomikoak, eta gogoratu behar da Pariseko Eskual Etxearen inguruan frantses errepublikazaleak ere bazirela, sozialistak batzuk, besteak beste beti ez zetozenak bat erlijioari zegozkion ideietan erbesteratutako hainbatenekin, eta herriaren idearioan eragiteko tresna izatetik haratagoko kultur balioaren ikuspegia zutenak.

Aldez edo moldez, aztergai den sariketak askotariko esparruetako emigratuen beharri zehar eta ikuspegi erantzun nahi izan zien: batetik, sorterrian ekoitzi eta zabaldu ezin zen testugintzaren bidez aberriaren eta hizkuntzaren homologagarritasunaren aldeko apustua egin nahia zegoen sariketaren oinarrian (gogoratu itzulpena suspertzea gakotzat jotzen zela erbesteko euskal gobernuaren kultura-planean, normalizazio linguistiko-kulturalaren bidetik), sorterrian zentsurak eragindako hutsunea orekatzeko guraria, alegia; eta, bestetik, Pariseko Eskual Etxeko jardunerako kultur ekintzak sortu nahia eta jendea erakarri nahia zegoen, hots, Pariseko euskal kultur esparrurako ekimenak eta testuak sortzeko asmoa, PEEko jarduera handitu eta animazio kulturala osatzeko. Hala, erbestea eta sorterria kontuan hartzen zituen bilgunea sortu zen 1958ko sariketaren kariatara, eta garaiko literatur, hizkuntza eta kultur joera ezberdinetako testuek izan zuten lekua.

Lehen esan bezala, batetik, itzulpena gakotzat jotzen zen euskal kulturgintzaren esparruan eta, bestetik, antzerkia kultura-tresna baliagarria zen Euskal Etxeetan. PEEen lehenago ere jokatu izan ziren antzezlanak, arrakasta handiz. *Elgar* aldizkarian jasotzen da horren arrastoa. Adibidez, 1957ko otsaileko 84. zenbakian (4. or.) Enbata taldeak antolaturiko antzeppen baten berri ematen da «Berriketari» atalean, eta jakinarazten martxorako prestatzen ari direla Txekhoven *La Cerisaie* piezaren itzulpenean oinarritutako errepresentazioa. *Elgar* aldizkariaren 87. zenbakian lan hori bera antzeztu izana aipatzen da, bai eta bestelako lan antzeztuen berri eman ere: *Okilomendi: Jaun Mera*, *Pettan Mihiku* eta *Adam eta Eva*. Ekintza horietara erakarritako jende-kopuru handia aipatzen da. Era berean, 1957ko martxoko 85. zenbakian ere, «L'Euskararen eguna» atalean, dakar Guilsouren *Pettan mihiku* antzezlan euskaratua (*Medecin malgré lui*, Molière) jokatu zutela. Antzerki-testuen gaineko gogoetak zein itzulpenari buruzkoak ere argitaratu izan ziren *Elgar* aldizkarian (ikus adib. «Les problèmes de la traduction. Probleme de l'ironie» artikulua edo «En Lisant. Canico et Beltchitine» 85. zenbakian); eta itzulitako testu laburrak ere argitaratu ziren (ikus adib. 1957ko 86. zenbakian, Jon Miranderen poema baten frantsesezko itzulpena eta jatorrizkoa, edo 87.ean «Parise Bazterretik», non J.B. Uthurralket saioa egiten duen Pasteurren eta Hugoren gutun bi

zuberara itzuliz). Bada, itzulpenaren garrantziari buruzko kontzientziaren eta antzerkia kultura gizarteratzeko tresna egokitzat jotzearen konbinazioan egon liteke, agian, aztergai dugun sariketaren haztegia. Halaber, kontuan hartu behar da Ipar Euskal Herriko antzerkiaren eta antzerki-sariketen goraldi-garaia zela ordukoa (Sudupe, 2010, 7. or. eta 465. or.).

Sariketako epaimahaikideek eta saretzeak (Chabagno-Guilsou-Ibarrondo-Leizao-la-Mirande) garaiko Pariseko kulturgileek helburu komun baten alde bat egin nahia erakusten du eta, era berean, partaide ziren esparruen heterogeneotasuna ere bai. Halaber, epaimahaiaren izaerari, jardunari eta sariketaren bilakabideko parte-harzteari begiratuta, PEEko dinamikak eta gatazkak agerian geratzen dira.

1942az geroztik *Gure Herria* aldizkarian hainbat artikulu emana, eta *Elgar* aldizkarian ere sarri idatzi zuen Chabagno abade aldudarrak. Pariseko Eskualzaleen Biltzarra taldean euskara-eskolen arduradun izan zen. Bada, eskola horiez gainera, *Elgar* agerkaria, hitzaldiak, Gernika dantza-talde eta abesbatza izan ziren 1933an sortutako Eskualzaleen Biltzarraren atal hori, helburu zuena euskararen garapena eta kultur proiektu bat sortzea Parisen. PEEko gainerako taldeen aldean, jendarte burgesagoa eta intelektualagoa biltzen zuen, eta kideetako batzuk Frantziako funtzionarioak ziren, antiklerikalak. Paul de Rocca-Serra Legarralderen bulegotik zuzentzen ziren jarduerak elkartearen buru M. Ibarrondo zela (Camus, 2003). Bada, kultur helburuek lotzen zuten Chabagno talde horretara, bera erlijio gizona baitzen: Parisko Atzerriko Misioen Lagundiko idazkari orokorraren kargua izan zuen (Euskaltzaindia, d.g.). Euskaltzaindiko kide gisa aurkezten da *Elgar* aldizkariko berrietan (1950eko urriaren 27an izendatu zuten euskaltzain urgazle). Berau da aztergai dugun sariketaren hizkuntza-gaietarako erreferentzia, esaterako, sariketaren kariatara *Elgar* 98an (2. or.) tokiko aldaeren aldean orokortuenen alde egin behar dela adierazten duenean Ibarrondok edota 99. zenbakian testuen zuzenketa-proposamenak egiten direneko artikulua idaztean. Chabagnok 1961ean alde egin zuen Parisetik, eta horrek ere eraginik izan dezake sariketaren etorkizunean. Berau da, inondik ere erlijio-gizona izanik ere, Eskualzaleen Biltzarra taldeko Ibarrondorengandik gertu dagoen kidea, baina, era berean, Miranderekin bat egiten ez zuena: Sudupek (2010, 461. or.) azaltzen digunez, Mirandek Chabagnorekin ez elkartzeko baldintza jarri zuen epaimahaikide izateko lehiaketa honetan.

Euskaltzaindiaren webgunean (d.g.) ageri denez, erlijio-gizona eta euskaltzain urgazlea zen Guilsou abadea ere (Senpere, 1920 - Paris, 1993). Bere idazlumatik sortu zen lehenago aipatutako *Petan mihiku: irri egiteko ikusgarria hirur zatitan* (1951), PEEen 1957an jokatua. Badirudi berak ondutako *Nesken aldi* ere taularatu izan zela Mugeiren, Anton Txekhoven *Gerezieta* obra oinarritzat hartuz (EKE, d.g.). Bere lumakoak dira, halaber, *Gure Herria* aldizkarian emandako *Gazte: seme galdua* (1950), *Koropilo Azeri zaharra* (1952) eta *Gizona* (1953) antzezlanak. *Nire lehen katichima* (1954) lana idatzi zuen, bai eta beste antzezlanik eman ere: *Bi semeak*, *Bazko goizean*, *Idek atea* eta *Sendagin kaskonta* (Estornes, d.g.). Manu de la Sotarenetik *Bihotz apala* eman zuen euskaraz (Literaturaren klasikoak, d.g.). Inondik ere Pariseko Eskualzaleen Biltzarra talde-tik gertu da Guilsou bikarioa, Parisera joandako gazteen erlijio-bidean eragin nahian. Bada, gai horri buruz idatzi ere egin zuen, *Herria* aldizkarian eman baitzuen «Jainkoa

soroetan» izeneko narrazioa, erakusteko Pariseratutako gazte existentzialisten bizitzetan Jainkoa leku orotan agertzen zela (Sudupe, 2010, 508. or.). Pariseko Eskualdun Gazteriak erlijio-ariketak antolatzen zituen eta igandero biltzen hasia zen talde baten eskutik sortu zen 1954an, besteak beste, Piarres Xarritonek sustatuta. 1952az geroztik, bilguneak, mezak, etorri berrientzako arreta... antolatu zituzten, espiritu pastorala eta soziala zutela, Parisera etorritako gazteen bidelagun. Igandero bilguneetarako espazio egoki baten beharrak eragin zuen lokal baten bila hastea eta talde honen izenean erosi zen PEEren lokala. Aurrerago izena aldatu zuen taldeak eta Pariseko Eskual Etxe izatera igaro ziren (Camus, 2003).

1959rako aurreikusten zen sariketarako antolakuntza-mahaian ez da Guilsou ageri. Haren ordezkari Ferdinand Hirigoyen sozialista (Larronde, d.g.), Miarrizteko alkate izandakoa, zerrendatzen da. Bestelako arrazoiak ere egon litezke Guilsou antolakuntzatik erretiratu izateko, baina *Elgar* aldizkariko 103. zenbakian Eskualzaleen-Biltzarraren ataleko testuak bide ematen digu pentsatzeko Eskual Etxean bizi zuten «1959ko krisi» delakoak (Camus, 2003) izan zezakeela horretan zerikusirik. Izan ere, «Est ce que l'Euskalduna n'aurait pas un geste pour la culture basque? Et Eskual-Etchea?» (Ezin ote dezake eskualdunak euskal kulturaren aldeko keinurik egin? Eta Eskual Etxeak?) esapidetan bada, beharbada, talde guztiek bat egiteko deia, edo baita, agian, Eskual Gazteria taldea seinalatzeko nahia; izan ere, gogoratu beharrekoa da azken horrek zuela PEEren izena harturik, haren izenean zegoela etxea ordaintzeko kreditua eta, halaber, gainerako taldeek Eskual Gazteria taldearen «nagusitasuna» edota «erlijioa inposatu nahia» kritikatzeko zutela. Bada, lokalaren artezkaritza nori osatu behar zuen, eguneroko jardunean erlijioak zer leku behar zuen, Parisera etorritako kapilauak bertan bizi behar ote zuen, kapera eraikitzeke lanetan ordaintzeko nori egin behar ote zituen... gatazka-gai izan ziren. Krisirik handienetako bat 1959an gertatu zen, biltzar orokorrean zuzendaritzako kide izateko egindako pertsonen hautaketaren harira, eta orduko krisialdiak 1960an PEEren estatutuak berritzea eta artezkaritza taldeko kideak birbanatzea ekarri zuen, bai eta 1961ean Eskualduna, Eskual Etxea eta Eskualzaleen Biltzarra elkarrekin federatzea ere: zenbait jardura, baliabide eta gastu partekatu arren, elkarrekin bakoitzak bere aldetik jarduten zuen, eta bakoitzak bere kutxa zuen (Camus, 2003).

Pierre Ibarrondo (Garris, 1905 - Baiona, 1983), Pariseko Eskualzaleen Biltzarra elkarrekin lehendakari izan zen 1954 eta 1963 bitartean, euskal kulturaren eta hizkuntzaren defendatzaile, hainbat artikulu idatzi zituen, bai eta hitzaldiak antolatu ere. Letretan lizentziaduna zen, eta diplomatua École libre de Sciences Politiques delakoan. Bere ibilbidearen parterik handiena Parisen egin zuen, eta bertan hainbat kargu publiko bete zituen, besteak beste, Frantziako Ogasunaren Ministerioan eta Estatistikarako Institutu Nazionalan. Ez zen erlijio-zalea, BIGA elkarrekin sortu zuen, euskaldun laikoekin elkarrekin (Añamendi Eusko Entziklopedia, d.g.). Sudupek (2010, 461. or.), Xarritonen hitzak ekarri, azaltzen du sozialisten artean postu garrantzitsuak izan zituela, PEEko apezkeria garbitu nahi izan zuela eta Mirande eta Peillen bezalako gazteak sozialismo-rako bildu nahi izan zituela, lortu ez bazuen ere. Ibarrondo da gainerako mahaikideen lotune, gure ustez. Gainera, ikusirik hark sinatzen dituela EBren izenean sariketari buruzko artikuluak, lehiaketaren sustatzaile nagusia izan zela esan daiteke.

Lehenago esan bezala, Parisen zen Agirreren erbesteko gobernua, eta Singer kalean zuten beren lokala (Camus, 2003). Talde horren ordezkari dugu Leizaola (Donostia, 1896-1989), Justizia eta Kultura Sailburu izan zena 1936ko lehenbiziko Eusko Jaur-laritzan. «Le basquisant bien connu» gisa aurkezten du Ibarrondok Leizaola politikaria. Zuzenbide ikasketak egina, gune katolikoaren idazkari izana, Eusko Ikaskuntzako kongresuetako lankide, Bilboko Udaleko Ogasunaren ataleko buru, EAJko kide eta ordezkari izan zen hainbat kargutan. Lehendakariorde izanik, 1960an Jose Antonio Agirre hildakoan berau izendatu zuten lehendakari. Aldizkarietan egin-dako ekarpenez gain, euskal literaturari buruzko lanak ere idatzi zituen, batez ere ahozko poesiari buruzko monografiak eta entziklopedia-atalak (Estornes Zubizarreta, d.g., a). Erbestean ondutako euskal kultur planaren ordezkari dugu sariketa honetan Leizaola.

Pariserako joandako guraso zuberotar euskaldunen semea zen Jon Mirande (Paris, 1925-1972) paristar idazlea, «idazle» zein «poeta» gisa aurkezten zaiguna sariketaren inguruko *Elgareko* testuetan. Finantza Ministeritzako langile izan zen 1947az geroztik, eta ordutik aurrera hasi zen euskara ikasten. Eusko Ikaskuntzaren kongresuko idazkari izana zen. 1950eko hamarkadan euskal aldizkarietan argitaratu zituen bere lanak, eta ezagun da, literatur lanez gainera, maila ideologikoan garaiko idazleekin izandako desadostasunengatik. *Euzko Deya* eta *Gernika* aldizkarietan emandako testu zenbait, adibidez, eskandalua eragin zuten nazionalismo ortodoxoaren baitan (Otaegi, 2000) ezen, Idoia Estornesek laburbiltzen duenez: «bere gairik istilutsuenak bere herrikideen ohiko sexu-morala eta sinesmenak zalantzan jartzen zituenak izan ziren» (Estornes Zubizarreta, d.g., b). Ikusi dugunez, arrazoi bertsuengatik ez zen sariketan Chabagnorekin batera eseri. Sariketaren urte berean euskaltzain urgazle izendatu zuten eta, nolabait, «literatur aditua»-ren rola betetzen du sariketan.

Epaimahaiaren ebazpen-irizpideei erreparatuta, esan daiteke garaiko literatur eta antzerki-ekoizpenean gertatzen ari zen joera-aldaketaren isla direla saritutako lanak: aurreko sasoiaren aldean, ez da espero herri-teatrorik edo teatro nazionalik, ez eta propaganda-teatrorik ere, garaiko Mendebaldeko kulturako literatur mugimenduetako lan eredugarriak euskaraz ematea da gakoa, egokitzapenik egin barik eta testuak etxekotzea saritu barik. Hain zuzen ere, horiei buruzkoak aipatzen ditu Ibarrondok *Elgar* aldizkariko artikuluetan. Halaber, autoretzaren balioa ere nabarmentzen da horietako batean, ikusi dugunez.

Testuen kultur egokitzapenak ekiditea da auzietako bat, eta bestea hizkuntza-zuzen-tasuna; hala, hizkuntzaren normalizazioaren auzia eta hizkuntzaren zuzenketa-auziak dira epaimahaikideen gogoetagaietako batzuk, ikusi dugunez.

Sariketaren oinarrian PEEko jarduna aberastea ere bazegoenez gero, testuak jokatze-ko modukoak izatea ere izan zen eztabaidagaietako bat epaimahaikideen artean, eta badirudi Shakespearearena horretarako gertu ikusi ez izanagatik, bigarren saria Pocheluren lanari eta are antzezteko errazago hirugarren saria Minaberryren lanari eman izanaren arrazoia hor egon litekeela. Izan ere, azken hori egokitzapena izanik ere saritu egin zen (Hochwalderrena ere egokitutako testua da, Pocheluk itzulitakoa

Parisen emandako egokitzapen baten itzulpena baita, geroago ikusiko dugunez). Egokitzapenak ere saritu izanak erakuts dezake desadostasunak desadostasun, denen gustua egiteko nahia edota denen beharrizanei erantzuteko moduko epaia eman zela.

Esan bezala, sariketara aurkeztutako eta sariketako lanak uneko teatro-testuen joera ezberdinen erakusgarri dira. Ale ditzagun sarituak:

Bedita Larrakoetxea (1894-1990) zeanuriarrak «Ameriketatik», Uruguaiako Salta hiritik, bidali zuen *Binxako Saleroslea* testua sariketara, Shakespeareenetik itzulirik. Erbesteratutako haur-talde batekin Britainia Handian egon ondotik, Uruguain egon zen 18 hilabetez eta Argentinan bizi izan zen ondoren (1941-1972 bitartean, artean Euskal Herrira bidaiaren bat egin zuen), eta irakasle aritu zen bertako Colegio Belgranon (Arana Martija, 1990). Itzulpena sorterriarekin konektatzeko bidea izan zen Larrakoetxearentzat: «Etxetik kanpo sentitzeak eragindako ezinak, herrierekiko eta hizkuntzarekiko zuen lotura nabarmendu, ea euskararen egoera larriak bultzatu zuen itzulpengintzan hastera» (Gereñu, 2012, 435. or.). Bada, garai hartan Shakespeareren (1564-1616) lan guztiak itzultzeko proiektuan murgildurik zegoen: 1974-77 bitartean argitaratu ziren 6 liburukitan *W. Shakespearen antzerki guzti-guztiak euskeraz eta hori baino lehen 1957 eta 1959 urteen bitartean Euzko-Gogoan eman zituen Macbet (1957, Macbeth), Lear Errege (1958, King Lear) eta Ekatxa (1959, The Tempest)*. Larrakoetxearen itzulpen horien helburua zen «Literatura-lan grekolatindarren itzulpenarekin gertatzen zen bezala, [...] euskal literatura-sistema indartu edo osatzea» eta «Era berean, euskara beste edozein hizkuntza bezain gai dela erakutsi nahi da literatura-lan “handiak” itzultzeko» (Jaka, 2012, 131.-132. or.). Erabat lotzen zaie, beraz, erbesteko Eusko Jaurlaritzaren politikari. Guk dakigula, lana ez zen jokatu eta hedapen zabalik ere ez zuen izan, seguruenik hizkuntza-ereduaren auziatatik, zeina, hein batean, egileak berak 1976ko obraren hitzaurrean justifikatzen duen: dio astiro irakurri beharrekoa dela testua askotan ondo ulertuko bada, baina, bere esanetan, ez euskararen kariatara, jatorrikoa ere hala irakurri behar delako baizik (Larrakoetxea apud Jaka, 2012, 132. or.).

Literatura unibertsaleko autoreen bidez euskal irakurlearen heziketa akademikoaren aldean, bestelako heziketa-asmo bat zeukan Parisen bizi bide zen Julien Pocheluk (1935?-2020?)⁴ *Zeruan bezala lurrean ere* antzerki-lan itzuliarekin; asmo erlijioso-didaktikoa zuela esan genezake. Ez dugu Pochelu egile bitirindarraren datu biografiko askorik, Ipar Euskal Herriko antzerkigileen zerrendan idazle-itzultzaileen zerrendan jasotzen denetik haratago (EKE, d.g.). Gorago esan bezala, PEEen egindako antzezlan batzuetan jokalaria aritu zela, eta Ibarrondoren ezaguna zela. *Egan* aldizkarian hiru itzulpen-lan eman omen zituen (Literaturaren zubitegia, d.g.), nahiz eta Armiarma webgunearen arakatzaileren bidez bilaketak eginda bakarra ageri den; zehazki, Bernard Da Costa (1939-) baionarraren lan euskaratu bat. Da Costarena Parisen antzeztu omen zen 1972an, eta Pocheluk euskaraz eman urte berean (Idazleen zubitegia, d.g.). Bada, lehenagokoa da sariketara aurkeztutako hau. Fritz Hochwalder (1911-1986) austriarraren lana izanik ere,

4 Pocheluren biografia idatzien faltan, Parisen bizi izan zela kontuan hartuta, hilberri hau izan daiteke harena behar bada: <https://www.libramemoria.com/defunts/pochelu-julien/42693cfbaffe4daeb077fc6a7c2db048> (kontulta-data: 2022/11/26).

R. Thieberg⁵ eta Jean Mercurek (1909-1998) eman zuten frantsesez, eta 1952an jokatu zen Parisen. Pochelurena testu horren itzulpena da (antzezteko modukoa inondik ere, jada antzeztua zegoen egokitzapen bat zen eta), EKEren digitalizazioen eskutik eskuratutako dokumentuan zehazten denez⁶. Antzeztan Jesusen konpainiak Paraguain sortu nahi zuten estatu ideala jomugan misiolariak bizi izandakoak eta beren kontra etorritakoak ditu ardatz, irakatsi nahirik nagusiarekiko eta gehiengoarekiko obedientziak batzuetan txikiak kaltetzen dituela. Dakigula, ez zen argitaratu. Badirudi jokatzeko asmoa egon zela, hori jasotzen du Ibarrondok *Elgar* aldizkarian (120, 2. or.) eta *Gure Herrian* (160, 5. or.) (Bilketa Euskal Funtzen Ataria, d.g.); hizkuntza-zuzenketak bidean omen ziren (*Elgar*, 99, 3. or.) eta zuzenketak egiteko pasatu omen zioten testua Peilleni (komunikazio pertsonala 2014-11-9), baina ez dago jokatu izanaren aztarnarik. EKEren eskuetan da testua jasotzen duen makinizkribu bat (bidenabar, zenbait zuzenketa dituen gainean, baina ezin esan norenak diren), eta honek sarean eskuragarri jarri du, Euskal Antzerki Taldeen Biltzarraren funtsetatik digitalizatuta. Ematen duenez, Eskualdun Gazteria kristau gazteen elkartearen antzerki-obrak jaso zituenean iritsi zen testu hori EATBra eta, ondoren, EKEra. *Zeruan bezala lurrean ere* anonimoen artean zerrendaturik dago, testuan bertan ageri den arren Pochelurena dela⁷: «Fritz HOCHWALDER Autrichianoaren lan bat Julien POCHELU-k eskuaraz itzulia R. Thieberger eta Jean Mercure-k frantseseza ezarrik, Athénée-ko teatrian eman izan da lehen aldikotz 1952-ko urthean Parisen». Eskualdun Gazteria elkarte MRJC (Mouvement Rural de la Jeunesse Chrétienne) taldearen euskal adarra zen, teatroa baliatzen zuena bere jardunean. 1956an lehiaketa bat ere antolatua zuen, komedia berriak saritzeko, zati bakarrekoak eta bikoak, sail ezberdinetan saritzeko. Marie Jeanne Minaberryk hartu zuen bigarren saria lehiaketa horretan, zati bakarreko komedien atalean (EKE, d.g.).

Hain zuzen ere, Marie Jeanne Minaberryrena (1926-2017), gerora iparraldeko haur- eta gazte-literaturan eta herri-testuen bilketan zein horietan oinarritutako testuen sorkuntzan erreferente izango den autorearena, da aztergai dugun sariketan 3. saria eskuratu zuen *Konjoratia*. Garaian, teatro-testuak ere sortu zituen. Esan dugunez, *Konjoratia* itzulpen bat bainoago egokitzapen bat da, baina, halatan ere saritua izan zen, antzeztua izateko moldeak baitzituen (gogoratu bigarren saridunaren aurretik jokatzeko egokia dela zioen epaimahaiak). Lan honek irudikatzen du sariketaren esparruan, nolabait, une hartan Ipar Euskal Herrian oso bizirik zen teatro-moldea, aisiarako irri-komediarena. Charles Galtier (1913-2004) etnografo eta folkloristarena da *L'Ensorcelée* (1953), ekintza bakarreko fartsa. 1958an berean autoreak probentzeratik frantsesera itzuli zuen (BNF, d.g.). Ez dakigu zehazki zein izan zen Minaberryk baliatutako bertsoa. Dakigula, ez zen argitaratu, bai ordea sariketara aurkeztu izanagatik saritua izan ez zen *Izar buztan luzea* Sandro Casaricen italierazko *Cometa* lanetik abiatuta, Marcel Duboisek frantsesera moldatu zuen eta Minaberryk euskaraz emanda

5 Ez dugu haren jaiotza- eta heriotza-datei buruzko daturik.

6 Ikus faksimila hemen: <https://files.batekmila.com/~batekmil/antzerkia/pdf/zeruan-bezala-lurrean-ere.pdf> (kontsulta-data: 2022/11/26).

7 Ikus faksimila hemen: <https://files.batekmila.com/~batekmil/antzerkia/pdf/zeruan-bezala-lurrean-ere.pdf> (kontsulta-data: 2022/11/26). EKEren transkripzioa: <https://files.batekmila.com/~batekmil/antzerkia/pdf-t/zeruan-bezala-lurrean-ere.pdf> (kontsulta-data: 2022/11/26).

Gure Herrian argitaratu baitzen 1958-1959 bitartean. Hala, Minaberryk jokatzeko testuak zituen ments eta, egokitzapen bat izanik ere beste egokitzapen baten itzulpena izan zitekeen, seguruena, *Konjoratia*, *Izar buztan luzea* bezalaxe (eta, bidenabar, baita Hochwalderrena bezalaxe).

Saritutako lanen argitan, zeinek bere hizkuntza eta itzulmoldeetan, eta euskarazko kultura akademikoaren, hezkuntza erlijioso-moralaren eta aisialdiaren menean jarriarik kasuan kasu, atzean utzi dira erbesteko teatroaren zenbait ezaugarri, aberiaren eta gerraren oroitzapena zein erbesteko esperientzien errepresentazioak (González-Allende, 2016a, 66. or.) eta, nor bere hartzaileak gogoan (unibertsitate-ikasleak, herritarrak...) eta nor bere helburuekin (hezkuntza akademikoa, asmo ideologikoa, aisia...), beste herrialde eta hizkuntza batzuetan egiten zen teatroaren isla ekarri nahi zuten teatro-idazle berriek, antza. Bada, ildo askotarikoei egin nahi izan zien leku 1958ko sariketako epaimahaiak.

Alabaina, lanak argitaratu ez izanak eta jokatu ez izanak (bai eta gaur arte testuak identifikatu ez izanak ere) erakusten du hedapen eta harrera handirik ez zutela izan testuok. Garaiko komunikazio-bideetarako oztopoek, zailtasun ekonomikoek, euskarazko eta euskal kulturaren aldeko administrazioaren ezegonkortasunak, uneko egoera soziopolitikoaren aldaketak, Pariseko erbestean zegoen Agirre lehendakariaren heriotzak, sorterrian eta PEEn gertatzen ari zen belaunaldi-aldaketak, sariketa sostengatzen zuten eragileen arteko gatazkak, sariketaren beraren jarraipen ezak... izango zuten horretan eraginik. Bada, inondik ere, González-Allenderen (2016a, 68. or.) hitzak berriz ekarrita, diasporako zirkulu minoritarioak ziren balizko hartzaileak; bada, testu batzuen kasuan hain da txikia hartzaileen zirkulua ezen epaimahaira mugatzen baita.

Egin ziren sariketarako sortutako testuak jokatu ez izanari buruzko kritikak. Sudupek (2010, 460.-461. or.) jasotzen duenez, Jean Etxeparek «behin eta berriz antzerki berberak ematen ari zirela han eta hemen salatzen zuen», eta bere buruari galdetzen zion ea zergatik eman behin eta berriz komedia berak, zergatik sustatu itzulpenak sariketetan gero jokatuko ez baziren.

1958ko sariketaren eta saritutako testuen bilakabideari begiratuta esan dezakegu kultur belaunaldien aldaketa-une baten isla dela, eta garaiko kultur eta ideologia-joera nagusiak integratzeko espazio ere izan zela.

7. AZKEN BURUKOA

Lan honetan 1958an Parisen antolatutako itzulpen-sariketari, hots, itzulpen-ikasketa soziologikoen argitan kontsakrazio-agentzia zehatz bati, buruzko nondik norakoak agerrarazi eta azaldu ditugun aldetik, itzulpenaren historiarako datu arkeologiko eta azalpen berri zenbait eman ditugu: barne-eremuaren autonomizazio aurreko sari ez-sistematikoa eta salbuespenezkoa dela adierazi dugu, diasporako eragileen esku-hartzearen garrantzia azpimarratu da eta sariketaren antolatzaileak identifikatu eta testuinguratu ditugu, bai eta saritutako testuen egileen gaineko azalpenak eman ere. Aurkeztutako lanen arteko

kasu batean, orain arte argitu gabeko autore-testu identifikazioa argitu dugu, eta gainera, erbesteko itzulpengintzaren eta antzerkigintzaren historian nabarmendu izan ez den autore bati, Julien Pocheluri, alegia, leku egin diogu. Halaber, sareak marraztu ditugu biografien eta joeren artean, historia, entziklopedistatik haratago eremuen baitako eragileen harremanak erakutsiz, itzulpenaren soziologiak eskatzen duen gisan.

Berebat, 1958ko Pariseko sariketa testuinguru soziopolitiko eta kulturalen kokatu dugularik, erakutsi dugu zenbaterainokoa izan zen erbesteko heterogeneitatea, eta nola eragin zien antolakuntzari eta epaiei. Ikusi dugu zer-nolako talde eta joera ezberdinak gurutzatzen ziren Parisen, eta horrek nolako gatazken arrastoak utzi zituen sariketaren antolaketan eta bilakabidean. Hala, ikusi dugu erbesteko euskal komunitateak orekatu egin nahi izan zuela, hein batean, hego Euskal Herrian zentsurak eraginda zegoen hutsunea, bat eginik erbesteko Jaurlaritzaren kultura-planaekin. Testuinguru horretan aldizkariak izandako lekua ere ikusarazi dugu (sariketaren inguruko berri-emateari dagokionez eta testuen argitalpenari dagokionez), bai eta teatro-testu asko idatzizkoan eta jokatu gabe geratu zirela ere. Aldi berean, Ipar Euskal Herriko komunitatearen kultur eta teatro-jardunaren eta sariketaren goraldiaren adibide ere bada sariketa hau. Berebat, sariketak Pariseko euskaldunen komunitatearen aisian eta kultur jardunean eragin nahi zuela azaldu dugu.

Gainera, ikusi dugu 1958ko sariketa erbesteko komunitatea, euskal komunitatea, euskal kulturagintza... jasaten ari zen belaunaldi-aldaketa gertatzen deneko unean egin zela bete-betean. Ageri da kulturagintza euskararen normalizazioarekin lerratu zela (Torreal-dai, 1997, 130. or.): ezin da ahaztu testuak euskaraz jokatzeko sortzen dela sariketa, eta gogoratu behar da lehenago beste euskal etxe batzuetan gaztelaniazkoa zela jardun hori batik bat, muina teatrogaien bidez euskal identitatea sustatzea zela, beste hizkuntza batean izanik ere (Gil Fombellida, 2009, 125. or.). Testuen hautaketan eta itzulpenari buruzko auzietan ere ageri da belaunaldi-aldaketa: kezkak ez dira atzerriko testuak taularatu behar ote diren (horixe bera du xede sariketak), kezkak ez dira testuak xede-kulturara egokitu beharra, ezpada alderantziz, izenak eta leku-izenak gorde beharra; kezkak ez dira hautatutako testuak euskal nortasunarekin lotu beharrenekin lotuta ote dauden, ezpada euskaraz ondo ematea. Halaber, kezka da itzulpen-/egokitzapen-ereduei buruzkoa. Bada, hala, aztergai honen bidez sariketak agerrarazi zituen itzulpenaren gaineko garaiko gogoetak zein izan ziren ere ikusarazi dugu (hizkuntza-auziei eta itzulpen/egokitzapen bereizketari zegozkionak batik bat).

Sariketara aurkeztutako testuen harrera txikia izan zen, erbesteko argitaletxe batek eman zuen horietako bat, eta beste saridun biak ez ziren argitaratu. Hala, argitaratutako liburuen ekoizpenetik kanpo geratzen den jardunari ere egin diogu argi azterlan honen bidez, agerian utziz, bidenabar, zenbateko arreta jarri behar zaien oraindik ere bildu, sailkatu eta digitalizatu gabeko funtsei (Pocheluren testua 2019an eta 20an digitalizatu zen, eta ezinbestekoa izan da azterlan honetako datu zenbait lortzeko).

Azterlan honek ez ditu, noski, gaiari buruzko ikerbideak ixten, atea zabaldu besterik ez du egin jatorrizko testuen eta itzulitakoen arteko erkaketaren bidez, adibidez, itzulpen-estrategiak aztertu eta garaiko joerekin nola bat egiten zuten ikusteko. Halaber,

3. atalean zerrendatu diren sariketetako datu xeheekin erkaturik, sariketen eta itzulpenaren eremuaren bilakabidearen ikerlerroan ere bada pausorik emateko.

8. ERREFERENTZIAK

- Aldekoa, I. (2004). *Historia de la literatura vasca*. Erein.
- Arana Martija, J.A. (1990). Bedita Larrakoetxea Agirrezabala (1894-1990). *Euskera*, 36(2), 343-345.
- Ariznabarreta, L. (2009). Pedagogia xede Martin Ugalderean antzerki lanean. In I. Beti Sanz & M.K. Gil Fombellida (koord.), *Exilio y Artes escénicas. Arte eszenikoak erbestean* (427.-445. or.). Saturraran.
- Armiarma proiektua. (d.g.). *Klasikoen gordailua*. <https://klasikoak.armiarma.eu/>
- Armiarma proiektua. (d.g.). *Literaturaren zubitegia*. <https://zubitegia.armiarma.eu/>
- Auñamendi Eusko Entziklopedia (d.g.). Ibarrondo, Pierre. In *Auñamendi*. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eu/eu/ibarrondo-pierre/ar-72351/>
- Baionako Herria. (d.g.). *Bilketa Euskal Funtsen Ataria*. <https://www.bilketa.eu/>
- Bibliothèque Nationale de France. (d.g.). BNF Data. https://data.bnf.fr/fr/11904001/charles_galtier/
- Camino, I. (2018). Bigarren Euskara Modernoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J.A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (345.-468. or.). Eusko Jaurlaritza.
- Camus, A. (2003). *La Maison Basque de Paris. Pariseko Eskual Etxea 1952-2002*. Elkar.
- Elgar journal mensuel des basques de Paris*. [1934]. Paris.
- Estornes, B. (d.g.). Guilsou, Paul. In *Auñamendi*. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eu/eu/guilsou-paul/ar-57421/>
- Estornes Zubizarreta, I. (d.g., a). Leizaola Sánchez, Jesus María. In *Auñamendi*. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eu/eu/leizaola-sanchez-jesus-maria/ar-80213/>
- Estornes Zubizarreta, I. (d.g., b). Mirande Aypharsorho, Jon. In *Auñamendi*. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eu/eu/mirande-aypharsorho-jon/ar-96225/>
- Euskal Kultur Erakundea. (d.g.). *Eke*. <https://www.eke.eus/eu>
- Euskaltzaindia. (d.g.). <https://www.euskaltzaindia.eus/>
- Gandarias, Z. (2018). *Why Euzko-Gogoa? The Basque literary and intellectual identity in the diasporic magazine Euzko-Gogoa (1950-1960)* [Doktore-tesia, UPV/EHU & University of Reno]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/33104>
- Gereñu, I. (2009). Antonio María Labayen, euskal antzerki gizona. In I. Beti Sanz & M.K. Gil Fombellida (koord.), *Exilio y artes escénicas. Arte eszenikoak erbestean* (473.-487. or.). Saturraran.
- Gereñu, I. (2012). Gure antzerki idatzia 1936ko erbestealdian. In J.A. Ascunce, I. Gereñu & M.K. Gil. (arg.), *1936ko euskal erbestealdiko antzerkia* (288.-458. or.). Hamaika Bide Elkartea.
- Gil Fombellida, M.K. (2008). Antzerkia eta nortasuna. Gerra Zibilaren aurreko euskal erbesteko fenomeno dramatikoari buruzko lehen oharra. In J.A. Ascunce (koord.), *El exilio: debate para la historia y la cultura* (333.-343. or.). Saturraran.

- Gil Fombellida, M.K. (2009). Antzerkia eta nortasuna. Gerra Zibilaren aurreko euskal erbesteko fenomeno dramatiko. In I. Beti Sanz & M.K. Gil Fombellida (arg.), *Exilio y artes escénicas. Arte eszenikoak erbestean* (417.-424. or.). Saturrarán.
- Gil Fombellida, M.K. (2016). Teatros del exilio vasco. In I. González-Allende (arg.), *El exilio vasco. Estudios en homenaje al profesor José Angel Ascunce Arrieta* (117.-142. or.). Deustuko Unibertsitatea.
- Gipuzkoako Foru Aldundia. (d.g.). *Atzoko prentsa digitala*. <https://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DKPAZokoPrentsaWEB/>
- González-Allende, I. (2016a). «El mundo del exilio es parte de nuestra historia y nuestra cultura». Entrevista a Jose Ángel Ascunce Arrieta. In I. González-Allende (arg.), *El exilio vasco. Estudios en homenaje al profesor José Angel Ascunce Arrieta* (43.-78. or.). Deustuko Unibertsitatea.
- González-Allende, I. (2016b). José Ángel Ascunce Arrieta y la pluralidad del exilio vasco. In I. González-Allende (arg.), *El exilio vasco. Estudios en homenaje al profesor José Angel Ascunce Arrieta* (11.-25. or.). Deustuko Unibertsitatea.
- Heilbron, J. & Sapiro, G. (2002). La traduction littéraire, un objet sociologique. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 144, 3-5.
- Ibarluzea, M. (2017). *Itzulpengintzaren errepresentazioak euskal literatura garai-kidean: eremuaren autonomizazioa, literatur historiografiak eta itzultzaileak fikzioan* [Doktore-tesia. UPV/EHU]. ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/26629>
- Ibarluzea, M. (2020). Euskal literatura itzuliaren historiografia bateraturantz. In E. Santazilia, D. Krajewska, E. Zuloaga & B. Ariztimuño (arg.), *Fontes Linguae Vasconum 50 urte. Ekarpen berriak euskararen ikerketari. Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca* (315.-327. or.). Nafarroako Gobernua. <https://doi.org/10.35462/fontes50urte.20>
- Ibinagabeitia proiektua. (d.g.). *Euskal aldizkarien gordailua*: <https://andima.armiarma.eus/>
- Irujo, X. (2009). *Itzulpena erbestean. Bingen Ametzagak Ameriketara eraman dako lanak (1938-1968)*. Utriusque Vasconiae.
- Irujo, X. (2012). *Expelled from the Motherland. The Government of President Jose Antonio Agirre in Exile, 1937-1960*. Center of Basque Studies, University of Nevada.
- Jaka, A. (2012). *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*. Euskaltzaindia.
- Larronde, J.C. (d.g.). Hirigoyen, Ferdinand. In *Auñamendi*. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/hirigoyen-ferdinand/ar-74961/>
- Onaindia, S. (1974). *Euskal Literatura (II)*. Etor.
- Onaindia, S. (1977). *Euskal Literatura (V)*. Etor.
- Otaegi, L. (2000). *Jon Mirande (1925-1972)*. Eusko Jaurlaritza.
- Pariseko Eskual Etxea. (2022). www.eskualetxea.com
- Sapiro, G. (2014). *La sociologie de la littérature*. La Decouverte.
- Sudupe, P. (2010). *Tradizioa eta modernitatea 50eko hamarkadan. Euskal kulturaren biziberritze gatazkatsua* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. Eusko Jaurlaritza.

- http://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Pako_Sudupe_TESIA.pdf
- Susa literatura. (d.g.). www.susa-literatura.eus
- Torrealdai, J.M. (1997). *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. Jakin.
- Urkizu, P. (2000). Teatro del XX. In P. Urkizu (arg.), *Historia de la literatura vasca* (628.-648. or.). UNED.
- Urkizu, P. (2004). Traducciones vascas del Quijote y de otras obras cervantinas. *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 10, 205-210. <https://doi.org/10.5944/rllcg.vol.10.2004.5889>
- Urkizu, P. (2009). Euskal antzertia erbestean (1937-1959). In I. Beti Sanz & M.K. Gil Fombellida (koord.), *Exilio y Artes escénicas. Arte eszenikoak erbestean* (349.-367. or.). Saturraran.
- Urkizu, P. (2012). Basque theater from costumbrismo to political symbolism. In M.J. Olaziregi (arg.), *Basque literary history* (245.-266. or.). Center for Basque Studies, University of Nevada.
- Urkizu, P. (d.g.). Anton Abbadia eta lore jokoak. In *Auñamendi*. <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/anton-abbadia-eta-lore-jokoak/ar-153835/>
- Zabala, J.R. (2016). Contra el silencio impuesto. Las publicaciones en lengua vasca del exilio de 1936. In I. González-Allende (arg.), *El exilio vasco. Estudios en homenaje al profesor José Angel Ascunce Arrieta* (99.-116. or.). Deustuko Unibertsitatea.

Kontzientzia metalinguistikoa eta eleaniztasuna: berrikusketa bibliografiko bat

---

La competencia metalingüística y el multilingüismo: una revisión bibliográfica

---

Metalinguistic competence and multilingualism: a literature review

Artzai Gaspar
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA/NUP)
artzai.gaspar@unavarra.es
<https://orcid.org/0000-0001-5507-6983>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv138.9>

Jasotze data: 2024/10/16. Behin-behineko onartze data: 2024/12/12. Behin betiko onartze data: 2024/12/13.

LABURPENA

Ikerketa honek kontzientzia metalinguistikoari buruzko berrikusketa bibliografiko bat eskaintzen du. Metahizkuntzaren eta kontzientziaren definizioetatik abiatuz, kontzientzia metalinguistikoa definitzen da eta bere azpi-kontzientziak teorizatzen dira: fonologikoa, ortografikoa, morfologikoa, pragmatikoa eta semantikoa. Era berean, kontzientziak irakurmenaren garapenarekin daukan erlazioa aztertzen da, baita eleaniztasunarekin eta transferentzia inter-linguistikoekin dauzkan harremanak ere. Horretarako, 47 ikerlanetako zehaztapenak analizatzen eta eztabaidatzen dira. Amaieran, oinarri teorikoak laburbiltzen eta eztabaidatzen dira fokua hizkuntzaren didaktikan eta irakasleengan jarririk.

Gako hitzak: kontzientzia metalinguistikoa; irakurmena; metahizkuntza; hizkuntzaren didaktika; eleaniztasuna.

RESUMEN

Esta investigación presenta una revisión bibliográfica sobre la conciencia metalingüística. Partiendo de las definiciones del metalenguaje y de la conciencia, se definen la conciencia metalingüística y sus sub-conciencias: fonológica, ortográfica, morfológica, pragmática y semántica. Asimismo, se discute la relación entre la conciencia metalingüística y el desarrollo de la competencia lectora, así como las relaciones con el multilingüismo y las transferencias interlingüísticas. Para ello, se revisan 47 trabajos de investigación. Para concluir, se resumen y discuten los contenidos teóricos expuestos poniendo el foco en la didáctica de la lengua y en el profesorado.

Palabras clave: conciencia metalingüística; lectura; metalenguaje; didáctica de la lengua; multilingüismo.

ABSTRACT

This study offers a comprehensive literature review on the concept of metalinguistic awareness. It begins by exploring the foundational definitions of metalanguage and awareness, subsequently defining metalinguistic awareness and its specific subcategories: phonological, orthographic, morphological, pragmatic, and semantic awareness. Furthermore, the review examines the interplay between metalinguistic awareness and the development of reading proficiency, alongside its connections to multilingualism and cross-linguistic transfer. To achieve these objectives, 47 scientific articles are analyzed. The theoretical findings are synthesized and critically discussed with an emphasis on their implications for language didactics and pedagogical practices for educators.

Keywords: metalinguistic awareness; reading; metalanguage; language didactics; multilingualism.

1. SARRERA. 2. METODOLOGIA. 2.1. Helburuak eta ikerketa-galderak. 2.2 Literaturaren berrikusketa egiteko metodoa. 3. KONTZIENTZIA METALINGUISTIKOARI BURUZKO MARKO TEORIKOA. 3.1. Metahizkuntza eta kontzientzia. 3.2. Kontzientzia metalinguistikoa. 3.3. Kontzientzia metalinguistikoa eta irakurmenaren garapena. 3.4. Kontzientzia metalinguistikoa eta eleaniztasuna. 3.5. Kontzientzia metalinguistikoa eta transferentzia interlinguistikoak. 4. EZTABAIDA. 5. MUGAK ETA ETORKIZU-NEKO IKERKETAK. 6. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Eskolan, hizkuntzen ikaskuntzak berebiziko garrantzia dauka ikasleen garapenerako (Coelho, 2016). Gainera, ikaskuntza horren barnean abilezia andana barne biltzen da, eta hizkuntzen didaktika egokia izan dadin, hezitzaileek alderdi askori erreparatu behar diete (Hall & Cook, 2012).

Abilezia horien artean, zenbait ikerketak ondorioztatu dute kontzientzia metalinguistikoa funtsezkoa dela hizkuntzen ikaskuntzarako eta irakurmenaren ulermena gartzeko (Ke et al., 2023; Ke & Xiao, 2015). Kontzientzia metalinguistikoa hizkuntzaren eta haren elementu formalen gainean hausnartzeko eta hizkuntza bera manipulatzeko abilezia gisa definitu daiteke (Hofer & Jessner, 2019). Esan daiteke, gainera, kontzientzia-mota hori zentrala dela hizkuntzen ikaskuntzaz eta eleaniztasunaz mintzatzean (Woll, 2016), prozesuaren oinarrian dagoen gaitasun bat baita (Jessner, 2006).

Halere, funtsezko abilezia izanagatik, kontzientzia metalinguistikoari loturiko zenbait hutsune zientifiko antzeman daitezke literatura zientifikoan. Alde batetik, euskaraz idatzitako ikerketa gutxik teorizatu dute kontzientzia metalinguistikoa eta haren ezaugarriak (ikus, adibidez, Leonet et al., 2020). Bestalde, urriak dira kontzientzia metalinguistikoa eta hizkuntza gutxituak lotzen dituzten ikerketak, eta, ondorioz, ez dira ugariak kontzientzia metalinguistikoak hizkuntza gutxituen ikaskuntzan dauzkan inplikazioak aztertzen dituzten ikerlanak.

Gabezia horien aurrean, artikulua honek kontzientzia metalinguistikoari buruzko euskarazko berrikusketa bibliografiko bat osatzea du helburu. Azken hamarkadetako

ikerlanei erreparatuz, kontzientzia metalinguistikoaren ezaugarritze bat eskaini nahi da, abilezia horrek dauzkan ezaugarriak, azpi-osagaiak eta inplikazioak mahai gainean jarriz eta irakurmenaren garapenarekin edota eleaniztasunarekin dauzkan loturak aztertuz. Horrekin guztiarekin, kontzeptuaz gain, hizkuntza gutxituak eta euren didaktika ikertzen dituzten ikerlarien artean gaia sakonago ikertzeko ekarpena egin nahi da, etorkizuneko ikerketetarako baliagarriak izan daitezkeen zenbait oinarri teoriko aztertuz. Izan ere, azken urteotan kontzientzia metalinguistikoaren gaiak garrantzi handia hartu du arloko literatura zientifikoan, hizkuntza gutxituak dauden testuinguruetan zein bestelakoetan ere. Hortaz, egin nahi den ekarpena esanguratsua izan daiteke kontzientzia metalinguistikoa ikertzen segitzeko.

Lehenik eta behin, artikuluak berrikusketa bibliografikoaren metodologia aurkezten du. Bertan, helburuak, ikerketa-galderak eta berrikusketa bibliografikoa osatzeko nondik norako metodologikoak zehazten dira. Ondoren, berrikusketa bibliografikoa aurkezten da. Horretarako, metahizkuntza zer den azaltzen da, eta, ondotik, kontzientzia beraren definizioa argitzen da. Hori eginda, kontzientzia metalinguistikoaren definizioa eta ezaugarritzea gauzatzen da, baita abilezia horrek irakurmenaren garapenarekin, eleaniztasunarekin eta transferentzia interlinguistikoekin izan ditzakeen loturak aztertu ere. Bukatzeko, artikuluak eztabaida, ikerlanaren mugak eta etorkizunari begirako urratsak proposatzen ditu.

2. METODOLOGIA

Atal honetan ikerlanaren metodologia azalduko da: helburuak, ikerketa-galderak eta berrikusketa bibliografikoak gauzatzeko aintzat hartu diren ikuspegi metodologikoak.

2.1. Helburuak eta ikerketa-galderak

Ikerketa honen helburu orokorra da kontzientzia metalinguistikoari buruzko berrikusketa bibliografiko bat osatzea. Kontzientzia metalinguistikoa funtsezko elementua da hizkuntzen ikaskuntzaren barruan, esaterako, irakurmenaren garapenerako (Ke et al., 2023). Garrantzi hori aintzat harturik, artikuluak azken hamarkadetako ikerketek kontzientzia metalinguistikoari buruz ondorioztatu dutena aztertzea du helburu. Hori horrela, xedea izango da kontzientzia metalinguistikoa definitzea, bere ezaugarriak eta azpi-osagaiak mahai gainean jartzea eta, oro har, kontzientzia metalinguistikoak hain garrantzitsua den irakurmenaren garapenarekin (Fons, 2004) zein eleaniztasunarekin dauzkan loturak aztertzea. Euskarazko literatura zientifikoan alderdi horiek lotzen dituzten ikerketak ugariak ez direla kontuan izanik, artikulu honek euskarara ekarri nahi ditu azken urteotako ikerlan esanguratsuak.

Hori esanda, honako helburu espezifikoak zehazten dira:

1. Kontzientzia metalinguistikoa definitzea, ezaugarritzea eta bere barneko elementuak teorizatzea: besteak beste, kontzientzia, metahizkuntza, kontzientzia metalinguistikoa eta azpi-kontzientzia metalinguistikoak.

2. Kontzientzia metalinguistikoak irakurmenaren garapenarekin, eleaniztasunarekin eta transferentzia interlinguistikoekin dauzkan loturak aztertzea.
3. Osaturiko berrikusketa bibliografikoa aintzat hartuz, horrek hezkuntzaren arloan dauzkan inplikazioak eztabaidatzea eta euskarazko literatura zientifikoan kontzientzia metalinguistikoari buruzko ekarpen zientifikoa egitea, etorkizuneko ikerketarako baliagarriak izan daitezkeen zenbait oinarri teoriko bilduz.

Horiek horrela, hona hemen ikerlan honetako ikerketa-galderak:

- IG1: Zer da kontzientzia metalinguistikoa eta zer nolako elementuak barne hartzen ditu?
- IG2: Zer nolako lotura dago kontzientzia metalinguistikoaren eta irakurmenaren garapenaren artean?
- IG3: Zer lotura dago kontzientzia metalinguistikoaren eta eleaniztasunaren artean?
  - Nolakoa da kontzientzia metalinguistikoaren eta transferentzia interlinguistikoaren arteko lotura?

2.2. Literaturaren berrikusketa egiteko metodoa

Jorrín Abellánek et al.-ek (2021) hezkuntzaren arloko ikerkuntzan literaturaren berrikusketak osatzeko zenbait zehaztapen egiten dituzte. Beste batzuen artean, Ravitchek eta Rigganek (2017) marko kontzeptual edo teorikoen inguruan ematen duten definizioa egokiena dela ondorioztatzen dute; izan ere, planteamendu holistikoena adierazten duela argudiatzen dute: «a conceptual framework is an argument about why the topic one wishes to study matters, and why the means proposed to study it are appropriate and rigorous» (Jorrín Abellán et al., 2021, 153. or.).

Definizio horretan oinarriturik, Jorrín Abellánek et al.-ek (2021) literaturaren berrikusketa orok segitu beharko lituzkeen irizpide metodologikoak zehazten dituzte:

- Gai jakin bat definitzea eta horri buruz dagoen literatura laburtzea, sintetizatzea eta kritikatzeta, baita egon daitezkeen gako-kontzeptuak ere. Kontzeptu andana egon daiteke, eta kontzeptu horiek zenbaitetan osagarriak edo kontrajarriak egon daitezke. Marko teorikoan kontzeptu horiek eta euren arteko erlazioak deskribatu eta argitu behar dira.
- Literatura-multzo horretan egon daitezkeen hutsune, inkoherentzia eta espazioak identifikatzea.
- Zenbait ikerketa-ildoren marko kontzeptual eta teorikoak egiten laguntzea.

- Ikergaiaren barruan eta haren literaturan patroi zabalak, argudioak eta gaiak identifikatzea.

Horrekin batera, baieztatzen dute literaturaren berrikusketatik lortzen den oinarri teorikoa baliagarria izan behar dela gaiaren gainean ordura arte ikertu dena ezagutzeko, baina, era berean, ikertu den hori zer nolako metodoren bidez ikertu den azaltzeko ere (Jorrín Abellán et al., 2021). Hori horrela, artikulu honek irizpide horiek bere egiten ditu, kontzientzia metalinguistikoaren eta haren ezaugarrien inguruko berrikusketa bibliografikoa osatzeko. Helburua berrikusketa bibliografikoa bera izanda, lan honetan ez da hortik abiatutako ikerketa berririk planteatuko. Hala ere, amaieran etorkizunerako interesgarriak izan daitezkeen urrats zientifikoak eztabaiatuko dira.

Hori esanda, artikulu honetarako hainbat datu-basetako lanak bildu eta aztertu dira. Jarraian, berrikusketa honetarako nondik norako eta irizpideak zehazten dira.

2.2.1. Hautatutako datu-baseak eta biltegiak

Berrikusketarako, azken urteotan ikerlan esanguratsu eta garrantzitsuenak publikatu diren biltegi eta datu-baseak behatu dira. Zehazki, honako hauek:

- Scopus
- ERIC
- Web of Science
- PsycINFO
- Dialnet
- Google Scholar
- Proquest
- Cambridge Core
- Taylor & Francis Online

Ikerlanaren helburu eta ikerketa-galderei jarraikiz, datu-base eta biltegi horietan bilaketa gauzatzeko honako hitz-gako edo kontzeptu hauek erabili dira ingelesez (baita horien konbinazioak ere): *metahizkuntza*, *kontzientzia*, *kontzientzia metalinguistikoa*, *irakurmenaren ulermena*, *irakurmenaren garapena*, *kontzientzia morfologikoa*, *eza gutza lexikoa*, *transferentzia interlinguistikoak*, *eleantitasuna*, *transferentzia interlinguistikoak*, *haur-hezkuntza*, *lehen hezkuntza*, *bigarren hezkuntza*, *goi-mailako ikasketak*.

2.2.2. *Hautatutako materiala eta haren tipologia*

Guztira, 63 ikerlan bildu dira. Horietatik, osotara, 47 ikerketa hautatu dira berrikusketa bibliografikorako, eta 16 ikerlan alboratu dira. Hautaketarako irizpidea honako hau izan da: ikerlanen gaiak artikuluko honetan zehazten diren helburu espezifikoekin bat egitea. Horrenbestez, helburuetan zehazten ez diren gaiak eta alderdiak lantzen dituzten ikerketak ez dira aintzat hartu. Era berean, ikerlan horietako testuinguruei behatu zaie, eta, posiblea izan den neurrian, testuinguru ezberdinetako ikerlanak hautatu nahi izan dira ikuspegi osatuago bat eskaintzeko. Halaber, aipatu beharra dago kontzientzia metalinguistikoa eta kontzientzia bera diziplina askotatik ikertu eta definitu izan direla. Halere, berrikusketa bibliografiko honetarako fokua hezkuntzaren eta hizkuntzalaritza aplikatuaren arloetan jarri da, eta, gainera, Haur Hezkuntzatik unibertsitate bitarteko ikasleak aztertzen dituzten ikerlanak hautatu dira.

Hona hemen hautatu diren ikerlanen tipologia eta mota bakoitzetik aztertutako kopurua:

- Aldizkari zientifikoetako artikulua: 34
- Liburu zientifikoak: 13

2.2.3. *Hautatutako materialaren kronologia*

Hautatutako ikerlanak 1980. urtetik 2023. urtera bitarte publikatu dira. Horrela, irizpidea izan da urteetan zehar kontzientzia metalinguistikoari buruz eman diren aurrerapenak eta zehaztapenak aztertzea. Aurreko mendearen amaierako ikerketak aintzat hartzeak eta, aldi berean, gaur egungo ikerketak aztertzeak aukera eman lezake kontzientzia metalinguistikoaren gaur egungo ulerkerak nondik datorren hobe ulertzeko eta etorkizuneko ikerketarako urratsak definitzeko.

Kronologikoki denbora-tarte zabala hartzea eta euskarara ekartzea are funtsezkoagoa izan daiteke kontuan izanda euskarazko ikerketak urriak direla eta ikerketa gutxi lotu dutela hizkuntza gutxitua eta kontzientzia metalinguistikoa. Ondorioz, ibilbide kronologiko zabal honek aukera ematen ahal du etorkizunari begira euskararen testuinguruan zenbait oinarri teoriko finkatzeko.

2.2.4. *Literatura berrikusteko prozedura*

Hautatutako 47 ikerketen berrikusketarekin ikerketa-galderetan planteaturiko alderdiei erantzuna eman nahi izan zaie. Hortaz, prozedurari dagokionez, hautatutako ikerlanetan galdera horietan zehazten diren alderdiak behatu dira: kontzientzia metalinguistikoaren eta haren azpi-osagai eta elementuen definizioa ematea, kontzientzia metalinguistikoaren eta irakurmenaren garapenaren arteko loturak eztabaidatzea, eta kontzientzia metalinguistikoak eleaniztasunarekin zein transferentzia interlinguistikoekin daukan harremana mahai gainean jartzea.

Berrikusketa horretarako, ikerlanen azterketa konparatiboa gauzatu da, hainbat ikerketatik baieztatzen diren ebidentzia enpirikoak aintzat hartuz, eta hizkuntzaren didaktikarako eta testuinguru eleaniztunetarako interesgarriak izan daitezkeen alderdiak aztertuz. Prozeduran zehar, literaturaren berrikusketarako Ravitchek eta Rigganek (2017) zein Jorrín Abellánek et al.-ek (2021) proposatzen dituzten gidalerroak hartu dira kontuan. Hori horrela, hona hemen berrikusketarako segitu diren irizpideak:

- Ikerketetan ondorioztatu diren datu enpirikoak, kuantitatiboak eta kualitatiboak, berrikusi, deskribatu eta aztertu dira.
- Datu enpirikoetatik planteatzen diren hipotesiak aztertu dira. Era berean, oraindik ere gauzatu gabe egon daitezkeen baina etorkizunerako interesgarriak izan daitezkeen aieruak planteatzen dituzten ikerlan zientifikoak bilatu dira.
- Nazioarteko hainbat testuingurutako ikuspegiak aztertu dira, eleaniztunak izan ala ez, testuinguru eleaniztunetatik datozen ondorioak lehenetsiz.

3. KONTZIENTZIA METALINGUISTIKOARI BURUZKO MARKO TEORIKOA

3.1. Metahizkuntza eta kontzientzia

Kontzientzia metalinguistikoa teorizatzeko, lehenik eta behin, barne biltzen dituen bi elementuak definitu behar dira: *metahizkuntza* eta *kontzientzia*. Metahizkuntzari dagokionez, kontzeptu hau ikuspegi linguistikotik zein psikologikotik definitu izan da. Ikuspegi linguistikotik, *metahizkuntza* hizkuntzari buruz mintzatzen den hizkuntza gisa definitu daiteke; hain zuzen ere, hitzen, euren funtzioen eta, oro har, estruktura linguistikoei buruz mintzatzen diren hitzak (Woll, 2016). Psikologiak, aldiz, bestelako ikuspegia eskaini dio aurreko hamarkadetan. Ikuspegi horretan, metahizkuntzak gizakiek metahizkuntzari buruz dauzkaten abilezia eta jarrerari egiten die erreferentzia (Pinto et al., 1999). Edo, bestela esanda, gizakiek metahizkuntza horren aurrean nola jokatzaren duten eta zer nolako gaitasun metalinguistikoak dauzkaten. Biak ala biak kontuan izan beharrekoak diren arren, berrikusketa honetan hizkuntzalaritza aplikatuak emandako ezaugarritzeari erreparatuko zaio. Izan ere, berrikusketa honek hezkuntzaren arloan jarri nahi du fokua, eta, ondorioz, hizkuntzaren didaktikarekin loturiko ikerketak izango dira kontuan.

Kontzientziari dagokionez, Schmidtek (1994) zehazten du ikasleek kontzientzia garatzen dutela ikaskuntza-prozesuan estimulu bat izaten ari direla detektatzen dutenean. Hori horrela, kontzientzia izateak ikaskuntza esplizitua dakar. Aldiz, kontzientziarik ez dagoenean, ikaskuntza inplizituki gerta daiteke, baina kasu horretan hitzunik ez du inolako estimulurik identifikatzen (Schmidt, 1994).

Wollen (2016) esanetan, kontzientzia esplizitu hori ba ote dagoen identifikatzea funtsezkoa da hizkuntzen ikaskuntza-prozesuan. Leowek (2000) gehitzen duenez, ikasleek kontzientzia adierazteko meta-kontzientzia erakutsi behar dute. Alegia, adierazi behar

dute izaten ari diren ikaskuntza-esperientziaz kontziente direla, eta esperientzia bera deskribatu behar dute, esaterako, ikasten ari direnaren arau edo printzipioak deskribatuz. Gainera, kontzientziaren barnean hainbat maila egon daitezke ikasleen ulermen-sakontasunaren arabera. Hori dela eta, kontzientzia-maila bakoitzak adierazle desberdinak izango ditu (Woll, 2018). Adibidez, goi-mailako ulermen sakona dagoenean, ikasleak esperientziari buruzko deskribapen zehatza emango du eta gai izango da ikasten ari denaren oinarrian dauden patroiak eta arauak zehaztasunez azaltzeko, kontzientzia agertuz (Hama & Leow, 2010).

3.2. Kontzientzia metalinguistikoa

Metahizkuntza eta *kontzientzia* definiturik, *kontzientzia metalinguistikoa* defini daiteke. Hoferrek eta Jessnerrek (2019, 78. or.) honela definitzen dute kontzientzia metalinguistikoa: «metalinguistic awareness relates to a speaker's capacity to view and approach language in abstract terms and to analyse and perceive language as a system or object that can be played with and manipulated». Beraz, kontzientzia metalinguistikoa hizkuntzari buruz hausnartzeko eta hizkuntza bera manipulatzeko gaitasuna da.

Hala ere, kontzientzia metalinguistikoa ez da kontzientzia linguistikoarekin nahastu behar, ez baitira kontzientzia-mota berdinak. Pintok et al.-ek (1999) zehazten dute kontzientzia linguistikoak hizkuntzaren erabilerari erreferentzia egiten diola eta kontzientzia metalinguistikoak, berriz, eitura linguistikoaren ulermenari. Hain zuzen ere, hiztunen gaitasunari hizkuntzari buruz hausnartzeko eta, hizkuntza erabiltzeaz harago, hizkuntzak dauzkan arauak azaltzeko ere. Bialystokek (2001) ere antzeko definizioa egiten du, eta zehazten du kontzientzia metalinguistikoa hizkuntzari buruz hausnartzeko eta haren alderdi formalak manipulatzeko gaitasun analitikoa izateaz gain, hizkuntzaren prozesamenduaz arduratzen den mekanismo mentala kontzienteki kontrolatzeko abilezia ere badela. Ildo berean, Nagy (2007) antzeko ikuspegia proposatzen du eta, haren arabera, kontzientzia metalinguistikoa hizkuntzari buruz hausnartzea eta haren elementu formalak manipulatzeko izango litzateke.

Kontzientzia metalinguistikoa ikasgelan garatzeari dagokionez, Surmontek et al.-ek (2016) baieztatzen dute ikaskuntza esplizitua bultzatu behar dela ezinbestean. Hizkuntzaren didaktikaren ikuspegitik, autoreen arabera, horrek esan nahiko luke fokua hizkuntzetan ere jarri behar dela, hizkuntzek barne biltzen dituzten elementu formalei esplizituki erreparatuz; esaterako, arau gramatikalei. Horren oinarrian honako ideia hau dago: edozein testuinguruk, eleaniztun izanda ere, ez dakar hizkuntzen ikaskuntzari buruzko kontzientzia halabeharrez, eta, ondorioz, beharrezkoa da kontzientzia metalinguistikoaren garapena modu esplizitu batean bultzatzea (Surmont et al., 2016; Woll, 2016).

Hori horrela, ikaskuntza esplizitua bultzatzeko eta kontzientzia metalinguistikoaren garapena azkartzeko, irakasleak esplizituki esku hartu behar du. Esaterako, Woll (2016, 2018) ariketa eta zeregin metalinguistikoaren (*metalinguistic activities and tasks*) garrantziaz mintzatzen da. Ikerlariak dioenez, egin behar metalinguistiko

horiek lagunduko lukete fokua hizkuntzan jartzen eta inplizituki barneratzen den hizkuntzari buruz kontzientzia garatzen, ikasketa horiek esplizitu bihurtuz.

Kontzientzia metalinguistikoa definiturik, kontzientzia honek bere barnean biltzen dituen azpi-kontzientziei erreparatu behar zaie. Kek et al.-ek (2023), zehazki, kontzientzia metalinguistikoaren barneko hiru azpi-kontzientzia definitzen dituzte: fonologikoa, ortografikoa eta morfologikoa. Halaber, Leonet et al. (2020) harago doaz eta pragmatikoa eta sintaktikoa ere gehitzen dituzte (1. taula).

1. taula. Kontzientzia metalinguistikoaren azpi-elementuak, Leonet et al. (2020) eta Ke et al. (2023) ikerlanetan oinarritua

Azpi-kontzientzia	Definizio laburra
Kontzientzia fonologikoa	Hizkuntzaren unitate fonologikoak (fonemak eta silabak) manipulatzeko eta horien gainean hausnartzeko abilezia.
Kontzientzia ortografikoa	Hitzen errepresentazio ortografikoak sortzeko, gordetzeko eta horietara sarbidea edukitzeko abilezia.
Kontzientzia morfologikoa	Hitzen morfemak manipulatzeko eta horien gainean hausnartzeko abilezia.
Kontzientzia pragmatikoa	Hizkuntzaren alderdi pragmatikoez hausnartzeko abilezia. Alegia, egoera komunikatiboaren arabera hizkuntza modu egokian erabiltzearen eta horren oinarrian dauden arau sozialen, helburuen eta efektuen gainean hausnartzeko gaitasuna.
Kontzientzia sintaktikoa	Sintaxiaz eta haren funtzionamenduaz hausnartzeko abilezia. Alegia, esaldien estruktura gramatikalen eta horien antolamenduaren gainean hausnartzeko gaitasuna.

Bost horien artean, hezkuntzaren arloan Kek eta Xiaok (2015) zein Leonetek et al.-ek (2020) kontzientzia morfologikoaren garrantzia azpimarratzen dute eta horretan sakontzen dute. Zehazten dutenez, kontzientzia morfologikoak hitzunik inflexioaz (morfema flexiboak), hitzen eratorpenaz eta hitzen konposizioaz hausnartzeko eta horiek erabiltzeko daukaten gaitasuna barne biltzen du (Kuo & Anderson, 2006; Pasquarella et al., 2011). Kuo eta Andersonen (2006), era berean, kontzientzia morfologikoa honela definitzen dute, zehaztasun gehiago emanik: morfemak manipulatzeko abilezia eta, hitzen eraketarako arauak erabiliz, hitz konplexuak eratzeko eta ulertzeko gaitasuna. Ikerlarien arabera, morfemak informazio semantiko eta sintaktikoa adierazten duten unitate txikiak dira, eta morfema horiek elkartuz hitz berriak osatzeko erabiltzen dira. Esaterako, euskaraz, ingelesez eta gaztelaniaz atzizkiak eta aurrizkiak erabili ohi dira hitzak sortzeko (Leonet et al., 2020), eta ingelesez esan daiteke inflexioak eta eratorpenak direla hitzak eratzeko modu garrantzitsuenak (Kuo & Anderson, 2006).

Tighek et al.-ek (2019) ere, ildo berean, kontzientzia morfologikoaren garrantzia azpimarratzen dute; izan ere, badirudi kontzientzia morfologikoak paper garrantzitsuagoa duela, kontzientzia fonologiko, ortografiko eta semantikoaren pizgailu edo eragile moduan funtziona baitezake (Kirby & Bowers, 2017). Horrela, zenbait ikerlarik zehazten dute hizkuntzen alderdi morfologikoa lantzeak kontzientzia morfologikoa garatzen laguntzen duela eta horrek efektu positiboak dakartzala

ikaskuntza-prozesuan, gainerako azpi-kontzientzien garapena bultzaturik (Kuo & Anderson, 2006; Leonet et al., 2020; Pasquarella et al., 2011).

Bestalde, Kek eta Xiaok (2015) kontzientzia morfologikoaren kontzeptualizazioarekin loturiko problematika bat eztabaidatzen dute. Izan ere, badirudi azken urteotako ikerketek beste modu batean definitu izan dutela kontzientzia morfologikoa. Hori horrela, autoreek zehazten dute kontzientzia morfologikoaren barnean ere zenbait elementu barne bildu daitezkeela. Alegia, kontzientzia morfologikoa ere hainbat abileziaz osatzen dela. Aipagarriak dira, esaterako, hitz baten morfemak bereizteko eta analizatzeko gaitasuna edota hitzen elementu morfologikoei erreparaturik hitzen kategoria gramatikalak identifikatzeko abilezia (Tyler & Nagy, 1989). Apel (2014) ere bat dator problematika horrekin eta, dioenez, sendotasun gutxi dago kontzeptuaren definizioaren eta hura neurtzeko proposatzen diren metodoen artean. Hortaz, sendotasun-falta horiek aintzat harturik, ezinbestekoa izan daiteke etorkizunean kontzientzia metalinguistikoa ikertzen segitzea.

Azalduriko argudioez gain, Nagyk et al.-ek (2014) esaten dute kontzientzia morfologikoaren gaineko neurketek kontuan izan beharko luketela kontzientzia morfologiko esplizituaren eta morfologiaren erabilera tazituaren (*tacit use*) arteko aldea. Wollen (2016, 2018) ikerketei jarraikiz, ezberdintze hori ez egiteak oinarritzko errore bat eragin dezake: zenbait kasutan kontzientzia dagoela baieztatzea kontzientzia hori ez dagoenean. Nagyren et al.-en (2014) arabera, *kontzientzia esplizituak* erreferentzia egingo lioke hiztunak morfologiaren eta haren funtzionamenduari buruzko kontzientzia esplizituki azaleratzen duenean, esaterako, hitz baten barne-elementu morfologikoei erreparaturik. *Erabilera tazituan*, aldiz, hiztunak hitz baten esanahia inferitu dezake testuinguruagatik edota dauzkan aurrezagutzengatik, morfologiaren funtzionamenduaren gaineko inolako kontzientzia agertu gabe.

Esaterako, hiztun batek testu batean *aldaezina* hitza topatzen du eta ez du bere esanahia ezagutzen. Hitzaren morfema eta barne-antolaketari erreparaturik, inferitu dezake *alda* aditz-erroa dela eta *aldatu* aditzetik datorrela. Bigarren zatari erreparaturik, baliteke *ezina* zatia *ez* eta *ezintasunarekin* lotzea. Horrela, inferitu daiteke hitz horren esanahiak ‘aldatu ezin daitekeen zerbait’ adierazten duela. Hori kontzientzia morfologiko esplizitua litzateke. Aldiz, hitz horren esanahia, bere elementu morfologikoei erreparatu beharrean, hitzaren eta testuaren kanpo-testuinguruagatik ondorioztatu balitz, erabilera tazitua litzateke, esaterako, testuaren gai orokorrari edo aurrezagutzei erreparaturik. Azken horretan ez litzateke kontzientzia morfologikorik agertuko.

Halaber, Kodak et al.-ek (2014) kontzientzia morfologikoaren beste kategorizazio bat proposatzen dute eta horrek ezagutza linguistikoarekin daukan erlazioa aztertzen dute. Batetik, «less language-specific facets» leudeke. Hain zuzen ere, kontzientzia morfologikoaren alderdi horiek ezagutza linguistiko txikiagoa eskatuko lukete. Horien adibide izango liriteke hitzak morfemetan banatzea. Bestetik, «more language-specific facets» bereizten dituzte, ezagutza linguistikoaren eskakizun handiago dakartenak. Azken kasu horien adibide izango litzateke morfemen funtzioa ezagutzea eta, hitzak morfemetan banatzeaz gain, aurrizki, atzizki edo artizkiekin hitzak sortzea.

3.3. Kontzientzia metalinguistikoa eta irakurmenaren garapena

Kontzientzia metalinguistikoa aztertu duten zenbait ikerketak kontzientzia metalinguistikoa eta irakurmenaren garapenaren arteko loturak azpimarratu dituzte (esaterako, Ke et al., 2023; Zhang & Koda, 2018). Ikerlari horien arabera, bi abilezia horien garapena paraleloa izan liteke. Irakurmena hezkuntza-etapa orotan garrantzitsua dela kontuan izanik (Fons, 2004), aberasgarria izan daiteke bi gaitasun horiek erlazionatzen dituzten ikerketei erreparatzea.

Irakurmen-gaitasunaren garapena kontzientzia fonologiko, ortografiko eta morfologikoaren arteko elkarreragin interaktibo gisa definitu izan da (Ke et al., 2023). Hau da, irakurtzen ikastea fonemen, errepresentazio ortografikoen eta morfemen kontzientzia garatzeko prozesu bezala definitu izan da. Era berean, Leoneten et al.-en (2020) esanetan, irakurmen-gaitasunaren garapenean hiztunaren kontzientzia pragmatikoak eta sintaktikoak ere eragina izango lukete. Ildo berean, Zhang eta Koda (2018) harago doaz eta baieztatzen dute kontzientzia metalinguistikoa izan daitekeela ezagutza lexikoaren eta irakurmenaren ulermenaren artean erlazioa zehazten duena.

Elementu horien arteko elkarrekiko lotura Hipotesi Metalinguistikoa (*Metalinguistic Hypothesis*) izendatu izan da (Ke et al., 2023). Kek et al.-ek (2023), hipotesi hori azaltzeko, zenbait azalpen teoriko planteatzen dituzte. Proposatzen diren zehaztapenak funtsezkoak izan daitezke kontzientzia metalinguistikoak irakurmenaren garapenean daukan eragina ulertzeko. Jarraian autoreek egiten dituzten azalpenak hainbat azpi-ataletan azalduko dira.

3.3.1. Kontzientzia morfologikoa eta irakurmenaren garapena

Kek et al.-ek (2023) baieztatzen dutenez, irakurtzen ikastea oinarrian prozesu metalinguistikoa da, eta irakurmena eta haren ulermena garatzeko hiztunek gaitasuna izan behar dute hitzen esanahiak eta barne-elementuak adierazpen grafikoekin lotzeko. Beraz, ikerlari horien arabera, kontzientzia metalinguistikoa abilezia konplexu eta multidimentsional gisa definitu behar da, hiztun edo ikasle bakoitzarengan ezberdin garatzen dena. Autoreek diotenez, kontzientzia metalinguistikoak bi modutan eragiten dio irakurmenaren ulermenaren garapenari. Batetik, irakurmenaren lehenengo faseetan, ikasleek kontzientzia metalinguistikoari esker ere gai dira irakurtzen dutena deskodifikatzeko eta ahozko hizkuntzaren eta idatzizko hizkuntzaren arteko loturak egiteko. Bestetik, irakurmenaren maila aurreratuagoetan, kontzientzia metalinguistikoak hiztunek irakurtzen dituzten hitzen inferentzia lexikoa egiten lagunduko lieke.

Azpi-kontzientziei begiraturik, esan daiteke kontzientzia morfologikoa dela, batik batik, hiztun bakoitzaren irakurmenaren garapenari nabarmenago eragiten diona, kontzientzia fonologikoaren maila edozein izanda ere (Carlo et al., 2004; Kieffer & Lesaux, 2008). Izan ere, Kek eta Xiaok (2015) azaltzen dutenez, kontzientzia-mota honek erlazioa dauka irakurmenarekin loturiko zenbait azpi-gaitasunekin: deskodifikazioarekin, hitzen identifikazioarekin eta inferentzia lexikoarekin (Nagy et al., 2014).

Bestalde, ingelesarekin egin diren ikerketei erreparaturik, Romanek et al.-ek (2009) ikerketa bat egin zuten Nova Scotian (Kanada). Lagin gisa, LHko laugarren eta seigarren ikasmailetakoa eta DBHko bigarren mailako 92 ikasle hautatu zuten. Ikasleek, 60 minututan, zortzi ariketez osaturiko test bat bete behar izan zuten, eta horren bidez euren kontzientzia fonologikoa, ezagutza ortografikoa, kontzientzia metalinguistikoa eta irakurmen-gaitasuna neurtu zen. Ondotik, autoreek zenbait analisi egin zituzten: estatistiko deskriptiboak, korrelazioak eta erregresio anizkoitzak. Ondorioztatzen dutenez, inflexioarekin eta hitz-eratorriekin loturiko kontzientzia zuzenki lotua dago elebidun zein elebarraren kasuan hiztegiaren eta irakurmenaren ulermenaren garapenarekin.

Ondorio horiek bat datoz Chenek et al.-ek (2009) egin zuten ikerketarekin. Kasu horretan, autoreek ikerketa Tianjing (Txina) eskola batean egin zuten. 59 parte-hartzaile hautatu zituzten LHko lehenengo ($n = 30$) eta bigarren ($n = 30$) mailetan. Aukeraturako laginean ikasle guztiek txinera zeukaten lehenengo hizkuntza gisa eta elebarrak ziren, izan ere, ingelesa eskolan beranduago txertatzen zen. Zenbait neurketa egin zituzten: silabekin lan egiteko gaitasuna, hitz konposatuekin lan egiteko gaitasuna, hiztegiaren adierazkortasunarekin loturiko konpetentzia eta irakurmen-gaitasuna. Ondotik, analisi batzuk egin zituzten: MANOVAK, korrelazioak eta erregresio anizkoitzak. Ondorioztatzen dutenez, inflexioarekin eta hitz-eratorriekin loturiko kontzientzia hiztegiaren eta irakurmen-gaitasunaren garapenarekin lotzen da modu esanguratsuan.

Antzeko emaitzak topatu dira ingeles-txinera hitzun elebidunekin. Kasu honetan, Pasquarellak et al.-ek (2011) ikerketa bat egin zuten Kanadako 12 eskolatan, LHko 137 ikasleko lagina hartuta (47 lehenengo mailakoak, 53 bigarren mailakoak eta 37 laugarren mailakoak). Ikasleen lehenengo hizkuntza txinera zen eta bigarren hizkuntza ingelesa. Era berean, hautatutako testuinguruan ingelesa zen eskolako irakas hizkuntza. Hori horrela, zenbait neurketa egin zituzten, ingelesez eta txineraz: hitzik gabeko arrazoiketarako gaitasuna, kontzientzia fonologikoa, hitz eratorriei buruzko kontzientzia, hitz elkartuei buruzko kontzientzia, irakurmen-gaitasuna eta hiztegiaren ezagutza. Ondorioztatzen dutenez, ingelesezko hitz konposatuen gaineko kontzientzia txinerara erraz transferitzen da, bi hizkuntzek antzeko egitura morfologikoak partekatzen dituztelako hitzen osaketan. Trebetasun horrek, gainera, hobetu egiten du txinerako hiztegiaren garapena eta irakurmen-gaitasuna. Gainera, elkarrekiko harremana egon liteke ingelesezko hitz elkartuen kontzientziaren eta txinerazko hiztegiaren artean. Aldiz, badirudi hitz eratorriei buruzko kontzientzia ez dela transferitzen, izan ere, bi hizkuntzen artean ez dago antzekotasunik alderdi horretan. Horrek honako ideia hau indartuko luke: kontzientzia morfologikoaren zenbait alderdi transferi daitezkeela lehengo eta bigarren hizkuntzetako egiturak antzekoak direnean.

Kek eta Xiaok (2015) azaltzen dutenez, azken hamarkadetan ahaleginak egin dira kontzientzia metalinguistikoaren eta kontzientzia morfologikoaren arteko erlazioa eta horrek irakurmenaren garapenean dauzkan efektuak aztertzeke. Etorbizuneko ikerketei begira, ikerlari horiek kontzientzia metalinguistikoaren eta irakurmenaren ulermenaren arteko erlazioa ulertzeko aztertu beharreko zenbait alderdi azaltzen dituzte. Batetik, diotenez, aztertu beharko litzateke kontzientzia morfologikoaren zein alderdi

transferitzen diren eta zein neurritan abantaila bat eskaintzen duten irakurmena garatzeko. Alegia, kontzientzia morfologikoaren efektuak positiboak izanda, efektu positibo horien aukerak eta mugak zein diren. Bestetik, ikerketek aztertu beharko lukete zer nolako erlazioa dagoen, zehazki, kontzientzia morfologikoaren eta ezagutza lingüistikoaren artean eta horrek zer nolako efektuak dituen irakurmenaren garapenean.

3.3.2. *Kontzientzia metalingüistikoa, ezagutza lexikoa eta irakurmenaren garapena*

Kuok eta Andersonek (2006) kontzientzia metalingüistikoa berrikusi eta eztabaiatzen dute, eta, kontzientzia morfologikoaren eta ezagutza lexikoaren artean loturak daudela baieztatzen dute. Zehazten dutenez, kontzientzia morfologikoa garatzeko ezagutza lexikoa funtsezkoa da, esaterako, hitz elkartuak ulertzeko eta sortzeko. Ildo berean, Nagy et al.-ek (2014) ere zehazten dute morfologikoki konplexuak diren hitzekin esperientziak izatearen ondorioz, hiztunek kontzientzia morfologikoa hantitu dezaketela eta, horrela, kalitate handiagoko ezagutza lexikoa memorizatzeko gai izango lirakeela.

Keren et al.-en (2023) arabera, ezagutza lexikoa, edo hiztegiari buruzko ezagutza, bi motakoa izan daiteke. Batetik, hiztun batek zenbat hiztegi ezagutzen duen, kuantitatiboki. Bestetik, ezagutza kualitatiboa, hain zuzen ere, hiztegi horri buruz daukan ulermen-maila. Autoreen arabera, biek ala biek eragin zuzena daukate irakurmenaren eta ulermenaren garapenean: funtsezkoa izan daiteke kuantitatiboki hitz-kopuru handi bat jakitea, baina ezagutzen den horri buruz ulermena izatea ere.

Bestalde, Kek et al.-ek (2023) baieztatzen dute hiztegiari buruzko ezagutza eta kontzientzia metalingüistikoa elkarloturik daudela, eta gainera, lotura hori bi norabidetakoa dela. Bestela esanda, kontzientzia metalingüistikoaren ondorioz hiztun batek hiztegiaren ezagutza handituko luke, baina, era berean, hiztegiaren ezagutza handiturik kontzientzia metalingüistikoa areagotuko litzateke. Ildo berean, Zhangek eta Kodak (2018) diotenez, kontzientzia morfologikoak hiztegiaren zabalpena dakar, hain zuzen ere, inferentzia lexikoa posible egiten duelako: morfemak (aurrizkiak, atzizkiak, hitzen erroak, etab.) identifikatzeko, lotzeko eta ulertzeko abileziak irakurtzen den lexikoaren esanahia inferitzen lagunduko luke.

Kontzientzia metalingüistikoaren barneko gainerako azpi-kontzientziek ere positiboki eragiten dute hiztegiari loturiko ezagutzan. Kek et al.-ek (2023) horietako zenbait lotura aipatzen dituzte: kontzientzia fonologiko eta morfologikoaren artekoa eta, besteak beste, kontzientzia ortografiko eta ahoz jasotzen den hiztegiaren artekoa. Era berean, Apelek et al.-ek (2004) adierazten dute kontzientzia morfologikoak, ortografikoak eta fonologikoak modu integratuan jokatzen dutela hiztegiaren jabekuntza-prozesuan.

Hori esanda, zenbait ikertzailek hiztegiaren ikaskuntzaren, kontzientzia metalingüistikoaren eta irakurmenaren garapenean arteko loturak ikertu izan dituzte. Ellemanek et al.-ek (2009), esate baterako, datu-baseetan bilaketa egin eta gero, 37 ikerketetako meta-analisi sakon bat egiten dute hiztegiaren ezagutzak irakurmenaren ulermenean

dauzkan efektuak analizatzeko. 1950etik 2006ra bitarteko lanak hautatzen dituzte, fokua Haur Hezkuntzatik Batxilergora jartzen dutenak, eta ondorioztatzen dute hobekuntza nabarmena dagoela irakurritakoaren gaineko ulermenean hiztegiaren lanketa egiten denean. Hau da, geroz eta hiztegia garatuago izan, orduan eta irakurritakoaren ulermen-maila altuagoak garatzen direla.

Koda eta Miller (2018) bat datoz eta antzeko ondorioak proposatzen dituzte. Ikerlariak ikerketa bat egin zuten Japonian, unibertsitate batean, 182 parte-hartzailerekin. Horietako 170 ikaslek gradua ingelesez ikasten zuten, 12 ikaslek txineraz, eta parte-hartzaile guztientzat ingelesa atzerriko hizkuntza zen. Ikerlanean hainbat neurketa egin zituzten. Batetik, lehenengo hizkuntzako irakurmen-gaitasuna. Bigarrenik, bigarren hizkuntzako kontzientzia morfoloikoa, ezagutza linguistikoa eta hitzen esanahia-
ren inferentziarako abilezia. Horrekin guztiarekin, hainbat analisi gauzatzen dituzte: estatistiko deskriptiboak, korrelazioak, *recursive path* analisisia eta *bootsrapping* analisiak. Ondorioztatzen dutenez, lexikoa geroz eta garatuagoa izan, irakurmenean inferentzia lexikoak egiteko abilezia ere handiagoa da. Alegia, kontzientzia metalinguistikoa areagotuko litzateke. Horrenbestez, irakurketa-prozesuan zehar egon daitezkeen ulermen-hutsuneak hobeko beteko dira hiztegiari loturiko ezagutza handia denean, kasu horretan kontzientzia metalinguistikoak aldazio pedagogiko gisa funtzionatu dezakeelako (Koda & Miller, 2018; White & Horst, 2012).

3.4. Kontzientzia metalinguistikoa eta eleaniztasuna

Kontzientzia metalinguistikoaren eta eleaniztasunaren arteko loturak mintzagai dira maiz kontzientzia metalinguistikoari buruzko literatura zientifikoan. Eleaniztunak, kontzientzia metalinguistikoa garatzean, hizkuntzei buruz hausnartzeko eta hizkuntza bera manipulatzeko abilezia izan ez ezik, hizkuntzen artean egon daitezkeen antzekotasunei eta ezberdintasunei buruz hausnartzeko gai ere badira (Hofer & Jessner, 2019). Areago, Hoferrek eta Jessnerrek (2019) baieztatzen dute eleaniztunek elebakar eta elebidunek baino gaitasun handiagoa dutela prozesu kognitibo horiek gauzatzeko eta ikasten dituzten ezagutza linguistikoko berriak aurrezagutzekin lotzeko. Ondorioz, autore horien arabera, eleaniztasunaren efektuak esanguratsua dira kontzientzia metalinguistikoaren garapenean, eta horrek ulermen sakona eskaintzen ahal die eleaniztunei euren lehenengo eta bigarren hizkuntzek nola funtzionatzen duten ulertzeko eta zailtasun linguistikokoak errazago ebazteko.

Euskal Herriko testuinguruan, Cenozek eta Valenciak (1994) ikerketa bat egin zuten 17 eta 19 urte bitarteko 320 ikaslerekin. Ikasle horien % 48 elebakarra zen gaztelaniaz, % 52 elebiduna gaztelaniaz eta euskaraz, eta guztiek ikasten zuten ingelesa hirugarren hizkuntza gisa. Ikerlanak elebitasunak hirugarren hizkuntzaren jabekuntzan dauzkan efektuak aztertzea zuen helburu. Horretarako, ingelesez, honako neurketa hauek egin zituzten: ahozko gaitasuna, entzumen-gaitasuna, irakurritakoaren gaineko ulermen-gaitasuna, idazkera-maila, eta ikasleek hiztegiaren eta gramatikan zeukaten gaitasuna. Aldagai horiek erlazionatuz, erregresio anizkoitzak egin zituzten. Ondorioztatzen dutenez, elebitasunak efektu positiboak dauzka hirugarren hizkuntzaren jabekuntzarako, irakas hizkuntza euskara denean ere. Autoreen arabera, elebidunek

bi sistema ezberdinen ezagutza linguistikoa daukate, eta horrek kontzientzia metalinguistikoa areagotzen die. Ondorioz, gaitasun handiagoa garatzen dute hirugarren hizkuntzan ezagutza konplexuagoak eta aurreratuagoak barneratzeko.

Nazioarteari begiraturik, Rauchek et al.-ek (2012) azterketa experimental bat gauzatu zuten DBH 3. mailako 299 parte-hartzailerekin, Hanburgon (Alemania) 14 ikastetxe lagin gisa harturik. Horietatik, 158 alemanaren elebakarrak ziren eta 141 alemana-turkiera elebidunak. Era berean, parte-hartzaile guztiak ingelesa lantzen zuten ikastetxean hirugarren hizkuntza gisa. Ikerketan, hainbat neurketa egin zituzten: irakurmen-gaitasuna hiru hizkuntzetan eta kontzientzia metalinguistikoaren maila. Analisi estatistikoaren bidez subjektuak konparatuz ondorioztatzen dute kontzientzia metalinguistiko maila altua izateak hirugarren hizkuntzan irakurritakoaren gaineko ulermen-gaitasuna garatzen laguntzen duela. Aldi berean, zehazten dute hizkuntza batean baino gehiagotan gaitasun linguistikoa izateak kontzientzia metalinguistikoa areagotzen duela. Alegia, erlazioa bi norabidetakoa dela: eleaniztasunak kontzientzia areagotzen du, eta, era berean, kontzientzia garatzeak hirugarren hizkuntzako irakurmen-gaitasuna hobetzen du.

Hoferrek eta Jessnerrek (2019) ere programa eleaniztunetako ikasleek kontzientzia metalinguistiko garatuagoa ote zuten ikusi nahi izan zuten ikerketa experimental baten bidez. Kasu honetan, ikerlana Hego Tirolen egin zuten, Bolzano hirian, Lehen Hezkuntzako 84 parte-hartzailerekin. Ikerketan, flandriera eta ingeles programa elebidun goiztiarretako haurrak flandrierazko programa elebakarretako ikasleekin konparatu zituzten. Ondorioztatu zuten, programa eleaniztunera doazen ikasleek emaitza hobekak lortzen dituzte lehenengo hizkuntzaren ezagutzari eta kontzientzia metalinguistikoari dagokionez. Bestela esanda, ikerlarien arabera, Lehen Hezkuntzan eleaniztasun goiztiar bat planteatzeak efektu positiboak izan ditzake ikasleek kontzientzia metalinguistikoa garatzeko, hizkuntzei buruz hausnartzeko abilezia garatzeko eta, era berean, hizkuntzen arteko loturak areagotzeko. Horrekin batera, analisi kuantitatiboaren bidez korrelazio positibo bat aurkitu zuten kontzientzia metalinguistikoaren eta gaitasun linguistikoaren artean. Alegia, ikasleek, geroz eta kontzientzia-maila altuagoa izan, orduan eta emaitza hobekoak izaten zituzten curriculum-hizkuntzetan.

Kuilek et al.-ek (2011) antzeko emaitzak aurkezten dituzte lan experimental bat egirik. Ikerketa Herbehereetako bost ikastetxetan egin dute, DBH 3. mailako 304 ikasleko lagina harturik. Hainbat neurketaren bidez, programa elebidunak programa eleaniztunekin konparatu zituzten. Ondorioztatzen dutenez, batetik, programa elebidunetako ikasleek programa elebakarreko ikasleek baino kontzientzia metalinguistiko altuagoa dute. Hau da, iradokitzen dute elebitasunak kontzientzia-maila areagotu dezakeela. Bestetik, korrelazioa aurkitu dute kontzientzia metalinguistikoaren mailaren eta bigarren hizkuntzaren maila linguistikoaren artean. Bestela esanda, loturik doaz bigarren hizkuntzaren gaitasun linguistikoa eta kontzientzia metalinguistikoaren maila. Beraz, ikerlarien aburuz, testuinguru elebidunetako ikasleek abantaila bat agertzen dute ikaskuntza elebakarra jasotzen dutenen aldean. Geroz eta hizkuntza gehiago ikastearen ondorioz, kontzientzia metalinguistikoa handitzen da, eta kontzientzia horrek berak posible egiten du hizkuntza gehigarriak azkarrago ikastea, hizkuntzen artean loturak

egiten direlako (Woll, 2016). Whitek eta Horstek (2012) *cross linguistic awareness (CLA)* esaten diete eleaniztunek hizkuntzen artean egiten dituzten lotura eta hausnarketari.

Beraz, kontzientzia metalinguistikoa irakurmenaren garapenerako funtsezkoa ez ezik, ezinbesteko elementu bat ere izan daiteke hizkuntzen ikaskuntzan (Woll, 2016). Jessner (2006) zentraltasun horretaz kontziente da eta bere teorizazioan kontzientzia metalinguistikoa Oinarrizko Gaitasun Komunaren (*Common Underlying Proficiency*) (Cummins, 2008) parte gisa definitzen du, hizkuntza guztien jabekuntza-prozesuan erreperitorio linguistikoaren oinarrian dagoen elementu bat bezala. Horrek inplikaturik luke ezin dela hizkuntzen ikaskuntza bere osotasunean ulertu kontzientzia metalinguistikoa eta haren azpi-elementuak aintzat hartu gabe.

Eleaniztasunaren abantaila horiek aintzat hartuz, Hoferrek eta Jessnerrek (2019) eleaniztasun orekatuaren ideia proposatzen dute. Hain zuzen ere, eleaniztunek erreperitorio linguistikoan dauzkaten hizkuntzen mailak ahalik eta modu orekatuenean garatzea. Eleaniztasuna kontzientzia metalinguistikoaren garapenean aldagai erabakigarria izanik, autore horiek proposatzen dute eleaniztasun orekatu bat planteatzea egokia izan daitekeela ikasle eleaniztunek kontzientzia metalinguistikoa ahalik eta gehien garatzeko. Esaterako, geroz eta maila altuagoa lehenengo hizkuntzan, orduan eta kontzientzia metalinguistiko handiagoa garatuko dute, eta, ondorioz, erraztasun handiagoa izango dute hizkuntza gehigarrietan maila altua lortzeko (Kroll & Bialystok, 2013).

Era berean, beste norabidean ere abantailak egon daitezke: geroz eta gaitasun handiagoa izan bigarren eta hirugarren hizkuntzan, efektu positiboak gerta daitezke lehenengo hizkuntzan. Finean, hizkuntza guztiak interdependente dira (Cummins, 1980, 2008), eta hiztunen eleaniztasuna orekatua denean (hizkuntza guztietan gaitasun nahikoa dutenean) kontzientzia metalinguistikoa eta hizkuntza-gaitasuna paraleloki eta modu orekatuan garatzen dira, abantaila pedagogikoak azaleratuz (Hofer & Jessner, 2019).

3.5. Kontzientzia metalinguistikoa eta transferentzia interlinguistikoak

Aurreko atalean ikusi bezala, hortaz, eleaniztun orekatua bultzatzeak abantailak ekar ditzake kontzientzia metalinguistikoaren zein hizkuntza-gaitasunaren garapenean. Aldiz, zehaztu behar da oreka horren barnean hizkuntzen arteko erlazioak nola-koak diren eta transferentziarik gertatzen ote den. Jarraian, alderdi horiei buruzko zehaztapenak aurkeztuko dira.

Transferentzia interlinguistikoa honela definitu daiteke: hizkuntzek elkarbanatzen dituzten elementuen transferentzia, alderdi linguistiko soilak (esaterako, morfologia edo lexikoa) zein trebetasun linguistiko eta kognitiboak (esaterako, irakurmenaren ulermena edo kontzientzia morfologikoaren garapena hiztun elebidunengan) (Genesee et al., 2006). Beraz, transferentzia interlinguistiko bat, batetik, hizkuntza batetik bestera transferitzen diren elementu linguistikoak dira, baina, bestetik, hizkuntza batean garatzen diren abilezia kognitiboen trukaketa ere bada.

Transferentzien ezaugarriak azaltzeko, Kodak (2008) baieztatzen du hizkuntzen artean gertatzen diren transferentziak automatikoak direla eta transferentzia horiek gertatzeko zenbait faktorek eragiten dutela, hala nola, hiztunak lehenengo hizkuntzan daukan kontzientzia metalinguistikoa, bigarren hizkuntzan daukan *input*arekiko esperientzia edo hizkuntzen arteko distantzia tipologikoa. Bestalde, ikerlariak, bere lanean, hiztunak lehenengo hizkuntzan daukan kontzientzia metalinguistikoa mailaren eta bigarren hizkuntzan irakurmenaren garapenaren arteko zenbait lotura aipatzen ditu eta, horrekin batera, zenbait hipotesi eztabaidatzen ditu. Ondorio horiek bereziki interesgarriak izan daitezke testuinguru eleaniztunetan, non irakaskuntzarako hainbat hizkuntza sartzen diren jokoan eta helburua izaten den, gehienetan, lehenengo zein bigarren hizkuntzetan gutxieneko maila bat lortzea. Jarraian, Kodaren (2008) hipotesiak aztertuko dira.

- Kontzientzia metalinguistikoaren aplikagarritasuna: kontzientzia metalinguistikoa hizkuntza batean garaturik, aplikagarria da gainerako hizkuntza gehigarrien ikaskuntza-prozesuan, ikaskuntza-prozesu hori hasten den lehen etapetatik. Hortaz, hiztun jakin batek kontzientzia hori bere lehenengo hizkuntzan garatzen duelarik, transferentziak gertatu daitezke hizkuntza gehigarriak ikasteko eta irakurritakoaren gaineko ulermena garatzeko.
- Azpi-kontzientzien transferentzia: zehaztu diren azpi-kontzientziak (fonologikoa, ortografikoa, morfologikoa, pragmatikoa eta sintaktikoa) lehenengo hizkuntzan garatuta, horietako bakoitza transferitu daiteke bigarren hizkuntzaren jabe-kuntza-prozesura. Hortaz, azpi-kontzientzia bakoitza banan-banan landu eta transferitu daiteke.
- Kontzientzia metalinguistikoaren egokitzapena: lehenengo hizkuntzan garatzen den kontzientzia metalinguistikoa hizkuntza gehigarrietara transferitzen da, baina, aldi berean, egokitzen doa hizkuntza gehigarri horien ezaugarrietara. Egokitzapen hori hizkuntzak ikasteko prozesuan egon daitezkeen esperientzien araberakoa izango da.
- Kontzientzia metalinguistikoaren transferentzia eta distantzia tipologikoa: hizkuntza batetik bestera egiten den transferentzia bi hizkuntza horien arteko distantzia tipologikoaren arabera izango da. Hammarberg (2001) ere, esaterako, eleaniztun baten kasu-azterketa egin zuen bi urtez grabatutako elkarrizketekin osaturiko corpusean oinarrituz. Ikerturiko eleaniztunaren lehenengo hizkuntza ingelesa zen, bigarren hizkuntza alemana, hirugarren hizkuntza suediera, eta hizkuntza gehigarri gisa frantsesa eta italiera ere ikasi zituen. Zenbait analisiren bidez ondorioztatzen duenez, hiru hizkuntza daudenean jokoan, hainbat aldagai hartu behar dira kontuan hizkuntzen arteko influentziak eta transferentziak ulertzeko. Lehenik eta behin, tipologia linguistikoa aintzat hartu beharra dago. Baieztatzen duenez, tipologia linguistikoa antzekoa denean, eragin positiboa gertatzen da bigarren hizkuntzatik hirugarren hizkuntzara, bereziki lehenengo eta hirugarren hizkuntzen arteko distantzia handia denean. Bestalde, hiztunak bigarren hizkuntzan daukan gaitasuna kontuan izan beharrekoa da; izan ere, bigarren hizkuntzan kompetentzia altua bada eta hizkuntza hori egoera naturaletan erabili bada, eragina positiboagoa izango da.

- Kontzientzia metalinguistikoaren transferentzia eta subjektuen arteko aldea: distantzia tipologikoa ez ezik, hiztunaren aurrezagutzak eta esperientziak gakoak dira kontzientzia metalinguistikoaren transferentzian.

Kodaren (2008) baieztapenak zenbait ikerketak berretsi dituzte azken urteotan. Esaterako, De Angelisen eta Slinkerren (2001) arabera, transferentzia interlinguistikoen nolakotasuna bi motatakoa izan daiteke. Batetik, transferentzia interlinguistikoko lexikoa. Kasu horretan, hiztuna ikasten ari den hizkuntza berrian bigarren hizkuntzaren hitz edo termino osoak erabiltzen ditu. Bestetik, transferentzia interlinguistikoko morfologikoa izan daiteke. Bigarren horretan, bigarren hizkuntzaren morfemak hirugarren hizkuntzaren morfemetan txertatzen dira hitzak osatzeko. Hortaz, bi kasuetan transferentzia gertatzen da, baina kasu bakoitzean modu ezberdinetan txertatzen da transferituriko elementua.

Transferentzia lexikoari dagokionez, bi motatakoa izan daiteke (Ringbom, 2001). Batetik, transferentzia lexiko formalak. Bi kasu aipa litezke: batetik, lehenengo edo bigarren hizkuntzatik hitz oso bat erabiltzen denean hirugarren hizkuntzan; eta, bestetik, hirugarren hizkuntzan *false friend* bat era okerrean erabiltzen denean. Ildo berean, hizkuntzak nahastuz sortzen diren hitz hibridoak, mailegatze linguistikokoak, kalkoak eta erroreak transferentzia lexikoen adibidetzat har daitezke. Halaber, transferentzia lexiko semantikoak, esanahiari dagozkionak, gerta daitezke eleaniztunen artean. Azken horiek konplexuenak dira ikerlariaren esanetan, kontzientzia eta ulermen sako-nagoa eskatzen baitute.

Transferentzia morfologikoetan sakontzeko, Deaconek et al.-ek (2007) Ontarion (Kanada) ikerketa egin zuten, sei eskoletako Lehen Hezkuntzako lehenengo, bigarren eta hirugarren mailetako 76 ikaslerekin. Ikasle horien guztien lehenengo hizkuntza ingelesa zen, baina guztiak frantsesezko murgiltze linguistikoa zeuden matrikulatuak. Honako aldagai hauek neurtu zituzten: ingelesezko hiztegia, ez-hitzezko arrazoimena, kontzientzia fonologikoa ingelesez, kontzientzia morfologikoa ingelesez eta frantsesez, eta irakurmen-gaitasuna ingelesez eta frantsesez. Horrekin guztiarekin hainbat analisi estatistiko egin zituzten: estatistiko deskriptiboak, korrelazioak eta erregresio hierarkikoak neurtutako aldagaien artean. Ondorioztatzen dutenez, transferentziak morfologikoki antzekoak (esaterako, ingelesa eta gaztelania) zein morfologikoki eurastruktura ezberdinak dituzten hizkuntzen artean ere gertatzen dira (adibidez, ingelesa eta arabiera).

Pasquarellak et al.-ek (2011) ere kontzientzia metalinguistikoaren, irakurmenaren eta transferentzia interlinguistikoko morfologikoen arteko loturak analizatzen dituzte. Ikerketa Kanadan egin zuten, Lehen Hezkuntzako 137 ikaslerekin. Euren lehenengo hizkuntza mandarin txinera zen eta ingelesa bigarren hizkuntza, azken hori izanik irakaskuntzarako hizkuntza. Hori horrela, ingelesa eta mandarin txineraren arteko transferentziak aztertzen dituzte. Alde batetik, ondorioztatzen dute ingelesezko hitz elkartuei loturiko kontzientzia txinerara transferitzen dela eta positiboki eragiten duela txineraren hiztegian eta irakurritakoaren gaineko ulermenean. Aldiz, alderantzizko norabidean ez dute halakorik ondorioztatzen, kontrakoa baizik. Alegia, badirudi ingelesaren eratorpenaren gaineko kontzientziak ez duela positiboki eragiten txineraren

garapenean. Bestalde, zehazten dute transferentzia bera zein haren norabidea kasuan kasuko hizkuntzen estruktura morfologikoengatik baldintzaturik dagoela. Honako hau diote Pasquarellak et al.-ek (2011, 38. or.):

the direction of transfer seems to be determined particularly by the morphological structure of the language of the outcome variable – because reading Chinese requires more compound awareness, cross-language transfer of compound awareness is more likely to be observed from English to Chinese.

Horrez gain, ikerlariak kontzientzia morfologikoaren eta fonologikoaren arteko konparaketa bat eskaintzen dute, betiere kontzientziaren transferentzia interlinguistikoa aintzat hartuz. Diotenez, kontzientzia fonologikoari dagokionez, hizkuntzen artean badago oinarrizko antzekotasun fonologiko elkarbanatu bat, eta errazago da kontzientzia fonologikoa transferitzea hizkuntza horien idazkera eta tipologia morfologikoa edozein izanda ere. Aldiz, kontzientzia morfologikoaren kasuan, bestelako patroiak daude. Eratorpen eta inflexioarekin, esaterako, kontzientzia errazago transferitzen da jokoan dauden hizkuntzak aberatsak direnean forma eratorri eta flexibo horietan. Gauza bera esan daiteke hitz elkartuen gaineko kontzientziaren kasuan, transferentzia gertatzen da jokoan dauden bi hizkuntzek hitz elkartu ugari dituztenean, txinera-ingelesa adibidean ikusi ahal izan duten bezala.

Halaber, mandarin txinera eta ingelesaren arteko transferentzien nolakotasuna aztertzean, identifikatzen dute alderdi morfologikoaren aldetik oso ezberdinak diren hizkuntza horien artean ez dela lexikoari buruzko ezagutza zehatzik transferitzen, baizik eta abstraktuagoa den kontzientzia edo ulerkera metalinguistikoa bat; besteak beste, hitz eratorriak sortzeko prozedurak eta arauak edota morfemak nahastuz hitz berriak sortzeko kontzientzia.

Bestalde, aipatu beharra dago transferentzia interlinguistikoko horiek *translanguaging*-gari buruzko ikerketek ere ondorioztatu dituztela nazioarteko hainbat testuingurutan (Cenoz & Gorter, 2021; García, 2009; Lasagabaster & García, 2014; Temirova & Westall, 2015). Besteak beste, Cenozek eta Gorterrek (2017) ondorioztatzen dute eleantunek hizkuntzen arteko transferentziak bat-batean gauzatzen dituztela, maiztasun handiz eta edozein egoeratan. Zehazten dutenez, eleantunek erreperitorio linguistikoa bakarria dute, eta gai dira erreperitorio horren erabilera dinamiko eta malgua egiteko, ezagutzak transferituz eta aurrezagutzak probestuz. Gainera, aipatzen dute berezko gaitasun espontaneo hori esplizituki bultzatu daitekeela, modu planifikatu batean, helburu pedagogikoekin, eta horrek hizkuntzen ikaskuntza-prozesua bizkortu dezakeela. Transferentzia interlinguistikoa bultzatzeko estrategia hori *translanguaging* pedagogikoa izendatu izan da (Cenoz & Gorter, 2021).

Euskal Herriko testuinguruan, esaterako, Leoneten et al.-en (2020) ikerlana aipagarria da. Autoreek ikerketa experimental bat egin zuten Euskal Autonomia Erkidegoko D ereduko (euskara irakas hizkuntza duen eredu eleantuna) eskola batean. Ikerketa 104 ikasle eleantunekin egin zuten, zehazki, LHko bosgarren eta seigarren mailetan. Ikerketarako bi talde bereizi zituzten: batetik, talde experimentalak, zeinak interbentzio

pedagogiko bat jaso zuen; eta, bestetik, kontrol taldea, inolako interbentziorik jaso ez zuena. Interbentzioaren bidez ikasleek hiru curriculum-hizkuntza (euskara, gaztelania eta ingelesa), ezagutza linguistikoa eta kontzientzia morfologikoa garatzeko zenbait ariketa egin behar zituzten 12 astetan zehar. Era berean, interbentzio horren bidez *translanguaging* pedagogikoa bultzatzen zen ikasgelan, hau da, hiru hizkuntzak modu bateratuan lantzeko proposamena.

Ikerketan zenbait neurketa egin zituzten: kontzientzia morfologikoaren mailak eta *translanguaging* pedagogikoari buruzko pertzepzioak. Ondotik, hainbat analisi estatistiko eta kualitatibo egin zituzten: estatistika deskriptiboak, t-test analisiak eta datu kualitatiboen analisi interpretatzailea. Analisi horien bidez, ikerlanak baieztatzen du ikasle eleaniztunak hizkuntzen arteko transferentzia interlinguistikoak egiten dituztela. Gainera, ondorioztatzen da *translanguaging* pedagogikoaren bidez transferentzia horiek bultzatzeak efektu positiboak dauzkala, batetik, kontzientzia morfologikoaren garapenean, eta, bestetik, hirugarren hizkuntzaren ikaskuntzan. Izan ere, badirudi hizkuntzen alderdi morfologikoei buruzko ikaskuntza esplizitua lagungarria izan daitekeela kontzientzia garatzeko, patroi morfologikoak identifikatzeko, eta, erreperitorio linguistikoaren erabilera integratuago bat eginez, hizkuntzen arteko transferentziak probesteko.

4. EZTABAIDA

Atal honetan, aurretik bildutako zehaztaper teorikoen laburpen orokorra gauzatuko da eta ondorio horietatik mahai gainean jar daitezkeen zenbait hausnarketa eztabaidatuko dira. Artikuluak honako ikerketa-galderei eman nahi izan die erantzuna:

- IG1: Zer da kontzientzia metalinguistikoa eta zer nolako elementuak barne hartzen ditu?
- IG2: Zer nolako lotura dago kontzientzia metalinguistikoaren eta irakurmenaren garapenaren artean?
- IG3: Zer lotura dago kontzientzia metalinguistikoaren eta eleaniztasunaren artean?
  - Nolakoa da kontzientzia metalinguistikoaren eta transferentzia interlinguistikoaren arteko lotura?

Galderak erantzuteko, 47 ikerketa zientifikoen berrikusketa bibliografikoa gauzatu da, 1980tik 2023ra bitarte datu-base batzuetan argitaraturiko ikerlanak aintzat hartuz. Berrikusketa metahizkuntzaren eta kontzientziaren definizioetatik abiatu da kontzientzia metalinguistikoa eta haren azpi-osagaiak azaltzeko. Alde batetik, argi geratu da kontzientzia metalinguistikoa ikergai konplexu eta multidimentsionala dela (Ke et al., 2023). Honela definitu daiteke: hiztunek hizkuntzari buruz hausnartzeko eta hizkuntza hori manipulatzeko gaitasuna (Hofer & Jessner, 2019). Definizio horretan hizkuntzen didaktikarako funtsezkoak izan daitezkeen elementuak beha daitezke; hala nola,

hizkuntzari buruzko hausnarketarako trebetasuna, hizkuntza ulertzeko gaitasuna, eta hizkuntza, arautua dagoen sistema gisa, manipulatzeko kompetentzia.

Bestalde, azken urteotako ikerketek adierazten dute kontzientzia metalinguistikoak bere barnean zenbait elementu barne biltzen dituela, eta osagai horietako bakoitzaren nolokotasuna eta garapena ere modu bereizian azter daitezkeela. Oro har, honelako azpi-kontzientziak teorizatu dira: fonologikoa, ortografikoa, morfologikoa, pragmatikoa eta sintaktikoa (Ke et al., 2023; Leonet et al., 2020). Ondorioz, kontzientzia metalinguistikoak abilezia bat baino gehiago biltzen ditu, eta hori horrela izanik, kontzientzia horren garapena bultzatzeak alderdi linguistiko horiei guztiei erreparatzea eskatzen du. Dena dela, aipatzekoa da horien artean kontzientzia morfologikoa daukan garrantzia, gainerako azpi-kontzientzien pizgailu gisa funtziona dezakeela ondorioztatu baita (Tighe et al., 2019). Hori dela eta, hizkuntzen didaktikari buruzko ikerkuntzak sakonago aztertu beharko luke zer nolako ariketa metalinguistikoak egin daitezkeen ikasleak kontzientzia metalinguistikoan trebatzeko eta prozesu horretan kontzientzia morfologikoa erdigunera eramateko (Surmont et al., 2016; Woll, 2016, 2018).

Halaber, kontzientzia metalinguistikoak inplikazio andana izan ditzake irakurritakoaren gaineko ulermenean. Izan ere, Kek et al.-ek (2023) baieztatzen dutenez, irakurtzen ikastea, oinarrian, kontzientzia metalinguistikoa garatzea da. Era berean, ondorioztatu da kontzientzia metalinguistikoa garatzeak eragin positiboak dakartzala irakurmenaren garapenean, hasierako etapetatik maila aurreratuera (Nagy et al., 2014). Irakurmenaren garapenean eta kontzientzia metalinguistikoaren (bereziki, morfologikoa) arteko lotura nazioarteko zenbait ikerlarik demostratu dute, eta, beraz, badirudi lotura hori hizkuntza ezberdinen artean eta testuinguru ezberdinetan frogatu daitezkeela (Chen et al., 2009; Roman et al., 2009).

Kontzientzia metalinguistikoaren inplikazio, lotura eta eraginak, gainera, are zabala goak izan daitezke hitun eleaniztunen kasuan. Hoferrek eta Jessnerrek (2019) adierazten dutenez, eleaniztunek kontzientzia metalinguistiko maila handiagoa izan dezakete, eleaniztasuna bera aldagai erabakigarria delako kontzientzia metalinguistikoaren garapenean. Horrekin batera, behatu da kontzientzia metalinguistiko maila altuagoa izateak abantaila pedagogikoak eskaintzen ahal dituela hizkuntzen ikaskuntza-prozesuan (Kroll & Bialystok, 2013). Izan ere, horrek ulermen sakona eskaintzen ahal du hizkuntzen funtzionamendua ulertzeko eta, hortaz, ikaskuntza-prozesuan agertzen diren zailtasun linguistikoak errazago ebazteko (Hofer & Jessner, 2019). Era berean, eleaniztunek hirugarren hizkuntzak eta hizkuntza gehigarriak ikasteko erraztasun handiagoak izango lituzkete (Cenoz & Valencia, 1994). Ondorioz, eleaniztasunaren zein eleaniztasun orekatuaren balioa ikuspegi kognitibo zein pedagogikotik azpimarratzekoa da: eleaniztasun orekatua bultzatzeak abantaila esanguratsuak eskaini ditzake hizkuntzen ikaskuntza-prozesuan (Hofer & Jessner, 2019), izan ere, hizkuntzak interdependente dira errepertorio linguistikoan (Cummins, 1980, 2008).

Atera daitezkeen beste ondorio bat da kontzientzia metalinguistikoa hizkuntzen artean transferitu daitezkeela. Alegia, eleaniztunek transferentzia interlinguistikoak egiteko gaitasuna daukatela (Genesee et al., 2006). Horrekin batera, transferentzia horiek

ez daude soilik alderdi linguistiko soil batzuei lotuta, baizik eta abilezia kognitiboak ere transferitu daitezke (Genesee et al., 2006). Halaber, transferentzia horien nolakotasuna, maiztasuna eta norabidea zenbait aldagairen menpe daude. Hala nola, hizkuntzen arteko distantzia tipologikoa, hiztunek erreperitorio linguistikoan dauzkaten hizkuntzei loturiko esperientziak, edota hiztunek hizkuntza bakoitzean daukaten hizkuntza-maila (Koda, 2008).

Ondorio horiek aterata, badira zenbait alderdi eztabaidagarri hezkuntzaren arloan eta etorkizuneko ikerketei begira. Alde batetik, kontzientzia metalinguistikoaren konplexutasuna agerian dagoelarik, aztertu beharko litzateke gaur egungo irakasleak, hizkuntza irakasleak bereziki, kontzientzia metalinguistikoaren garrantziaz kontziente diren. Areago, komenigarria izan liteke irakaslegaien prestakuntza-prozesuan kontzientzia horri buruzko informazio teoriko eta praktikoa eskaintzen al den aztertzea eta, gerora ere, ikasaietan hori lantzeko estrategiarik ba ote daukaten ikertzea. Irakurtzen irakastea, esaterako, funtsezkoa da hezkuntzako hastapen etapetatik (deskodifikazioa, irakurtzen hastea, etab.) maila aurreratuetara (irakurmen konplexu eta sakonagoa) (Fons, 2004). Hortaz, ondorioztatu bada irakurtzen ikastea, oinarrian, kontzientzia metalinguistikoarekin zuzenki lotua egon daitekeela, irakaslegai zein irakasleek horri buruzko prestakuntza jaso beharko lukete, irakaskuntza-prozesua esanguratsua, egokiagoa eta kontzienteagoa izan dadin.

Gaia Euskal Herria bezalako testuinguru eleaniztun batera ekarrita, hizkuntza-irakasle eta ikerlariak presente eduki beharko lukete zer nolako prozesu kognitiboak gertatzen diren eleaniztunen erreperitorio linguistikoan hizkuntzak irakasterakoan. Ikusi denez, kontzientzia metalinguistikoaren transferentziak gertatzen dira maila ezberdinetan. Eleaniztun izateak, gainera, transferentzia horiek bizkortu eta ugaritu ditzake. Ondorioz, estrategia didaktikoak birplanteatu beharko lirateke eleaniztasunaren potentziala erabat profitezko eta ikasleek erreperitorio linguistikoan dauzkaten ezagutzak ahal bezainbeste probesteko. Gaur egun, oraindik ere, hizkuntzak modu berezi eta isolatuan irakasteko joera dago, eta zenbait ikerlarik iradoki dute hizkuntzak banandurik irakasteko joera hori hautsi beharko litzatekeela (ikus, adibidez, Cenoz & Gorter, 2021; García & Wei, 2014). Aipatzen dutenez, kontzientzia metalinguistikoaren garapenaren ikuspegitik, ezinbestekoa izan liteke hizkuntzen arteko harresi horiek eraistea eta lanketa pedagogiko integratuago bat proposatzea eleaniztasuna bere osotasunean garatzeko. Euskal Herriko testuinguruan, gainera, ikertu beharko litzateke nola bultzatu ikuspegi holistiko hori modu jasangarri batean, non hizkuntza gutxitua erdigunera eramango den eta hizkuntza gutxituari behar bezalako lekua emango zaion (Cenoz & Gorter, 2017).

Edonola ere, kontzientzia metalinguistikoa garatzeak ikaskuntza-prozesuan kontzientziazio esplizitua eskatzen du. Wollek (2016, 2018) aipatzen dituen ariketa metalinguistikoak beharrezkoak dira inplizituki ikasten dena esplizitu bihurtzeko eta, horrela, ikasleak ikasten ari diren kontziente izateko (Surmont et al., 2016). Ikaskuntza-prozesuan inplizituaren eta esplizituaren arteko orekak kontzientzia metalinguistikoa garatzea eta handitzea izan beharko luke xede, ondotik horrek eskaintzen ahal dituen abantailak planifikatzeko, ikasgeletara eramateko, transferentzia interlinguistikoak areagotzeko, eta, finean, edukien ikaskuntza hobetzeko (Woll, 2016).

Hala ere, azken urteotako ikerlanei begiraturik, ikerketa gehiagoren beharra dagoela agerikoa da. Nazioartean ikerlan andana egin da, baina oraindik ere ikertu eta sakondu beharreko zenbait alderdi egon litezke. Esaterako, eskasak dira kontzientzia metalinguistikoa eta hizkuntza gutxituak uztartzen dituzten ikerlanak, eta are gutxiago dira kontzientzia metalinguistikoa eta kontzientzia soziolinguistikoa uztartzen dituztenak. Alegia, kontzientzia metalinguistikoa eta hizkuntza gutxituen egoera elkarrekin aztertzen dutenak. Hori dela eta, kontzientzia metalinguistikoen eta haren azpi-kontzientzien inguruko ikerketa gehiagoren beharrean egon gintezke, baita alderdi metodologikoari dagokionez ere.

Kontzientzia-mota hau metodologia ezberdinen bidez ikertzen segitu behar da, diziplina ezberdinetako ekarpenak kontuan hartuz, hezkuntza-etapa ezberdinak alderatuz eta testuinguru eleaniztunei erreparatuz. Era berean, planteamendu metodologikoak analizatu beharko lirarteke kontzientzia horren neurketarako, kuantifikaziorako eta ikerketarako. Wollek (2016, 2018), esaterako, ikerketa introspektiboaren aldeko apustua egiten du kontzientzia metalinguistikoa aztertzeko. Ildo horretako ikerketak ez dira ugariak, eta garrantzitsua izan daiteke metodo kuantitatibo, kualitatibo, misto eta introspektiboer erreparatzea ondorio zabalagoak ateratzeko.

Bukatzeko, kontzientzia metalinguistikoen konplexutasuna dela eta, diziplina ezberdinetako ekarpenak kontuan hartu ez ezik, beharrezkoa izan daiteke kontzientziaren definizioa gaur egungo parametroetara egokitzea, definizio horretarako hezkuntzaren ikuspegia kontuan hartzea, eta gizarte globalizatuak izan ditzakeen inplikazioak aintzat hartzea. Izan ere, errealtatea aldakorra da gizarte globalizatueta, eleaniztasuna ere gorakorra da, eta, ondorioz, horrek guztiak kontzientziaren garapenean dauzkan inplikazioak aztertu egin behar dira.

5. MUGAK ETA ETORKIZUNEN IKERKETAK

Ikerlanaren mugei dagokienez, kontuan izan behar da hautatutako laginaz gain, urtetik urtera literatura zientifiko gehigarri andana topa daitekeela datu-baseetan. Hortaz, artikulu honek hainbat testuingurutako ikerlanak jartzen ditu mahai gainean, baina baieztapen horiek zabalago orokortzeko, etorkizuneko ikerketetan beharrezkoa litzateke berriki gauzatzen diren ikerketekin lagina handitzea, testuinguru gehigarrietan egin diren ikerketak aztertzea eta, horrela, kontzientzia metalinguistikoen ikuspegi gaurkotuago bat eskaintzea. Berrikuseta honek azken urteotako ikerlanei erreparatu die, baina kontuan izanda urtetik urtera ikerlan berriak garatzen eta aurkezten direla, etorkizuneko ikerketetan jasotzen diren ondorio eta ezagutza berriak hartu beharko lirarteke aintzat.

Era berean, berrikuseta honetan, batik bat, hizkuntzen didaktikaren arloko ikerlanak hautatu dira. Halere, aipatu denez, kontzientzia metalinguistikoa eta haren garapena diziplina gehiagotatik azter daiteke, adibidez, psikologiatik. Etorkizunari begira, aberasgarria izan liteke diziplinarteko ikuspegitik bestelako diziplinen ekarpenak aztertzea eta lan konparatibo bat egitea. Horrek, besteak beste, ahalbidetuko luke

emandako definizioen berrikuspina egitea, kontzientzia metalinguistikoaren garapena modu osatuago batean ulertzea, eta, oro har, ikerketa-arlo honen barruan egon daitezkeen gabeziak identifikatzea.

Bukatzeko, aipatu da hizkuntza gutxituen eta kontzientzia metalinguistikoaren garapenaren arteko loturak zehaztu beharko lirakeela. Ikuspegi soziolinguistikotik, beharrezkoa izan daiteke etorkizuneko ikerketek gai honi heltzea eta, bi alderdi horiek uztartzen dituzten ikerlanei erreparatzeaz gain, lotura hori ikertzea helburu duten ikerketa esperimentalak egitea. Horrek kontzientzia metalinguistikoaren garapenaren inguruko literatura zientifikoari ekarpena egingo lioke, baita hizkuntza gutxituen normalizazioari ere.

6. ERREFERENTZIAK

- Apel, K. (2014). A comprehensive definition of morphological awareness: implications for assessment. *Topics in Language Disorders*, 34(3), 197-209. <https://doi.org/10.1097/TLD.0000000000000019>
- Bialystok, E. (2001). Metalinguistic aspects of bilingual processing. *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 169-181. <https://doi.org/10.1017/S0267190501000101>
- Carlo, M.S., August, D., McLaughlin, B., Snow, C.E., Dressler, C., Lippman, D.N., Lively, T. J. & White, C.E. (2004). Closing the gap: Addressing the vocabulary needs of English-language learners in bilingual and mainstream classrooms. *Reading Research Quarterly*, 39(2), 188-215. <https://doi.org/10.1598/RRQ.39.2.3>
- Cenoz, J. & Gorter, D. (2017). Minority languages and sustainable translanguaging: Threat or opportunity? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 38(10), 901-912. <https://doi.org/10.1080/01434632.2017.1284855>
- Cenoz, J. & Gorter, D. (2021). *Pedagogical translanguaging*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009029384>
- Cenoz, J. & Valencia, J.F. (1994). Additive trilingualism: Evidence from the Basque Country. *Applied Psycholinguistics*, 15(2), 195-207. <https://doi.org/10.1017/S0142716400005324>
- Chen, X., Hao, M., Geva, E., Zhu, J. & Shu, H. (2009). The role of compound awareness in Chinese children's vocabulary acquisition and character reading. *Reading and Writing*, 22(5), 615-631. <https://doi.org/10.1007/s11145-008-9127-9>
- Coelho, E. (2016). *Eskola kulturantzunetan irakastea eta ikastea*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Cummins, J. (1980). The construct of language proficiency in bilingual education. In J.E. Alatis (arg.), *Current issues in bilingual education* (81.-103. or.). Georgetown University Press.
- Cummins, J. (2008). BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In N. Hornberger (arg.), *Encyclopedia of language and education* (487.-499. or.). Springer.
- De Angelis, G. & Selinker, L. (2001). Interlanguage transfer and competing linguistic systems in a multilingual mind. In J. Cenoz, B. Hufeisen & U. Jessner

- (arg.), *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives* (42.-58. or.). Multilingual Matters.
- Deacon, S.H., Wade-Woolley, L. & Kirby, J. (2007). Crossover: The role of morphological awareness in French immersion children's reading. *Developmental Psychology*, 43(3), 732-746. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.732>
- Elleman, A.M., Lindo, E.J., Morphy, P. & Compton, D.L. (2009). The impact of vocabulary instruction on passage-level comprehension of school-age children: A meta-analysis. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 2(1), 1-44. <https://doi.org/10.1080/19345740802539200>
- Fons, M. (2004). *Leer y escribir para vivir: Alfabetización inicial y uso real de la lengua escrita en la escuela*. Graó.
- García, O. (2009). Education, multilingualism and translanguaging in the 21st century. In A. Mohanty, M. Panda, R. Phillipson & T. Skutnabb-Kangas (arg.), *Multilingual education for social justice. Globalising the local* (140.-158. or.). Orient Blackswan.
- García, O. & Wei, L. (2014). *Translanguaging*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137385765>
- Genesee, F., Geva, E., Dressler, C. & Kamil, M.L. (2006). Synthesis: Cross-linguistic relationships. In *Developing literacy in second-language learners: Report of the National Literacy Panel on Language-Minority Children and Youth* (153.-174. or.). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Hall, G. & Cook, G. (2012). Own-language use in language teaching and learning. *Language Teaching*, 45(3), 271-308.
- Hama, M. & Leow, R.P. (2010). Learning without awareness revisited: Extending Williams (2005). *Studies in Second Language Acquisition*, 32(3), 465-491.
- Hammarberg, B. (2001). Roles of L1 and L2 in L3 production and acquisition. In J. Cenoz, B. Hufeisen & U. Jessner (arg.), *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives* (21.-41. or.). Multilingual Matters.
- Hofer, B. & Jessner, U. (2019). Multilingualism at the primary level in South Tyrol: How does multilingual education affect young learners' metalinguistic awareness and proficiency in L1, L2 and L3? *The Language Learning Journal*, 47(1), 76-87. <https://doi.org/10.1080/09571736.2016.1195865>
- Jessner, U. (2006). *Linguistic awareness in multilinguals*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9780748626540>
- Jorrín Abellán, I.M., Fontana Abad, M. & Rubia Avi, B. (2021). *Investigar en educación*. Editorial Síntesis.
- Ke, S.E., Zhang, D. & Koda, K. (2023). *Metalinguistic awareness in second language reading development*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108979801>
- Ke, S. & Xiao, F. (2015). Cross-linguistic transfer of morphological awareness between Chinese and English. *Language Awareness*, 24(4), 355-380. <https://doi.org/10.1080/09658416.2015.1114624>
- Kieffer, M.J. & Lesaux, N.K. (2008). The role of derivational morphology in the reading comprehension of Spanish-speaking English language learners. *Reading and Writing*, 21(8), 783-804. <https://doi.org/10.1007/s11145-007-9092-8>

- Kirby, R.J. & Bowers, P.N. (2017). Morphological instruction and literacy: Binding phonological, orthographic, and semantic features of words. In K. Cain, D.L. Compton & R.K. Parrila (arg.), *Theories of reading development* (43.-461. or.). John Benjamins.
- Koda, K. (2008). Impacts of prior literacy experience on second-language learning to read. In K. Koda & A.M. Zehler (arg.), *Learning to read across languages: Cross-linguistic relationships in first- and second-language literacy development* (68.-96. or.). Routledge.
- Koda, K. & Miller, R.T. (2018). Cross-linguistic interactions in L2 word meaning inference in English as a foreign language. In H.K. Pae (arg.), *Bilingual processing and acquisition* (293.-312. or.). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/bpa.7.14kod>
- Kroll, J.F. & Bialystok, E. (2013). Understanding the consequences of bilingualism for language processing and cognition. *Journal of Cognitive Psychology*, 25(5), 497-514. <https://doi.org/10.1080/20445911.2013.799170>
- Kuile, H., Veldhuis, M., Van Veen, S.C. & Wicherts, J.M. (2011). Bilingual education, metalinguistic awareness, and the understanding of an unknown language. *Bilingualism: Language and Cognition*, 14(2), 233-242.
- Kuo, L. & Anderson, R.C. (2006). Morphological awareness and learning to read: A cross-language perspective. *Educational Psychologist*, 41(3), 161-180. https://doi.org/10.1207/s15326985ep4103_3
- Lasagabaster, D. & García, O. (2014). Translanguaging: Towards a dynamic model of bilingualism at school / Translanguaging: Hacia un modelo dinámico de bilingüismo en la escuela. *Cultura y Educación*, 26(3), 557-572.
- Leonet, O., Cenoz, J. & Gorter, D. (2020). Developing morphological awareness across languages: Translanguaging pedagogies in third language acquisition. *Language Awareness*, 29(1), 41-59. <https://doi.org/10.1080/09658416.2019.1688338>
- Leow, R.P. (2000). A study of the role of awareness in foreign language behavior: Aware versus unaware learners. *Studies in Second Language Acquisition*, 22(4), 557-584.
- Nagy, W. (2007). Metalinguistic awareness and the vocabulary-comprehension connection. In R.K. Wagner, A.E. Muse & K.R. Tannenbaum (arg.), *Vocabulary acquisition: Implications for reading comprehension* (52.-77. or.). The Guilford Press.
- Nagy, W.E., Carlisle, J.F. & Goodwin, A.P. (2014). Morphological knowledge and literacy acquisition. *Journal of Learning Disabilities*, 47(1), 3-12. <https://doi.org/10.1177/0022219413509967>
- Pasquarella, A., Chen, X., Lam, K., Luo, Y.C. & Ramirez, G. (2011). Cross-language transfer of morphological awareness in Chinese-English bilinguals: Transfer of morphological awareness. *Journal of Research in Reading*, 34(1), 23-42. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.2010.01484.x>
- Pinto, M.A., Titone, R. & Trusso, F. (1999). *Metalinguistic awareness. Theory, development and measurement instruments*. Instituti Editoriali e Poligrafici Internazionali.
- Rauch, D.P., Naumann, J. & Jude, N. (2012). Metalinguistic awareness mediates effects of full biliteracy on third-language reading proficiency in Turkish-

- German bilinguals. *International Journal of Bilingualism*, 16(4), 402-418. <https://doi.org/10.1177/1367006911425819>
- Ravitch, S.M. & Riggan, M. (2017). *Reason & rigor: How conceptual frameworks guide research*. Sage Publications.
- Ringbom, H. (2001). Lexical transfer in L3 production. In J. Cenoz, B. Hufeisen & U. Jessner (arg.), *Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives* (59.-68. or.). Multilingual Matters.
- Roman, A.A., Kirby, J.R., Parrila, R.K., Wade-Woolley, L. & Deacon, S.H. (2009). Toward a comprehensive view of the skills involved in word reading in Grades 4, 6, and 8. *Journal of Experimental Child Psychology*, 102(1), 96-113. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2008.01.004>
- Schmidt, R. (1994). Deconstructing consciousness in search of useful definitions for applied linguistics. *AILA Review*, 11, 11-26.
- Surmont, J., Struys, E., Van Den Noort, M. & Van De Craen, P. (2016). The effects of CLIL on mathematical content learning: A longitudinal study. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 6(3), 319-337.
- Temirova, F. & Westall, D. (2015). Analysis of First and Foreign Language Use in Content and Language Integrated Learning (CLIL) Classrooms. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 178, 217-221. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.184>
- Tighe, E.L., Little, C.W., Arrastia-Chisholm, M.C., Schatschneider, C., Diehm, E., Quinn, J.M. & Edwards, A.A. (2019). Assessing the direct and indirect effects of metalinguistic awareness to the reading comprehension skills of struggling adult readers. *Reading and Writing*, 32(3), 787-818. <https://doi.org/10.1007/s11145-018-9881-2>
- Tyler, A. & Nagy, W. (1989). The acquisition of English derivational morphology. *Journal of Memory and Language*, 28(6), 649-667. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(89\)90002-8](https://doi.org/10.1016/0749-596X(89)90002-8)
- White, J. & Horst, M. (2012). Cognate awareness-raising in late childhood: teachable and useful. *Language Awareness*, 21(1-2), 181-196.
- Woll, N. (2016). *The role of metalinguistic awareness and of L2 proficiency in positive lexical transfer from English (L2) to German (L3) by French-speaking Quebecers* [Doktore-tesia, Université Laval]. Laval University Institutional Repository <http://hdl.handle.net/20.500.11794/26923>
- Woll, N. (2018). Investigating dimensions of metalinguistic awareness: What think-aloud protocols revealed about the cognitive processes involved in positive transfer from L2 to L3. *Language Awareness*, 27(1-2), 167-185. <https://doi.org/10.1080/09658416.2018.1432057>
- Zhang, H. & Koda, K. (2018). Vocabulary knowledge and morphological awareness in Chinese as a heritage language (CHL) reading comprehension ability. *Reading and Writing*, 31(1), 53-74. <https://doi.org/10.1007/s11145-017-9773-x>

Aldizkariaren datuak ikusteko,
originalak bidaltzeko edo
arauak kontsultatzeko,
sartu esteka honetan:

Para acceder a los datos de
la revista, enviar originales
o consultar las normas,
siga el siguiente enlace:

To access the details of the
journal, send originals or
consult the rules, follow
this link:

<https://revistas.navarra.es/>

Esta revista ha sido impresa en papel
Arena Natural Smooth 120 g/m²,
papel ecológico, libre de cloro,
certificado FSC.

